מאַסליאַנסקי׳ם זכרונות

פּירצינ יאַהר לעבן אוּן קעמפּן

פּון

צבי הירש מאַסליאַנסקי

פּאַרלאַג „זרובבל״

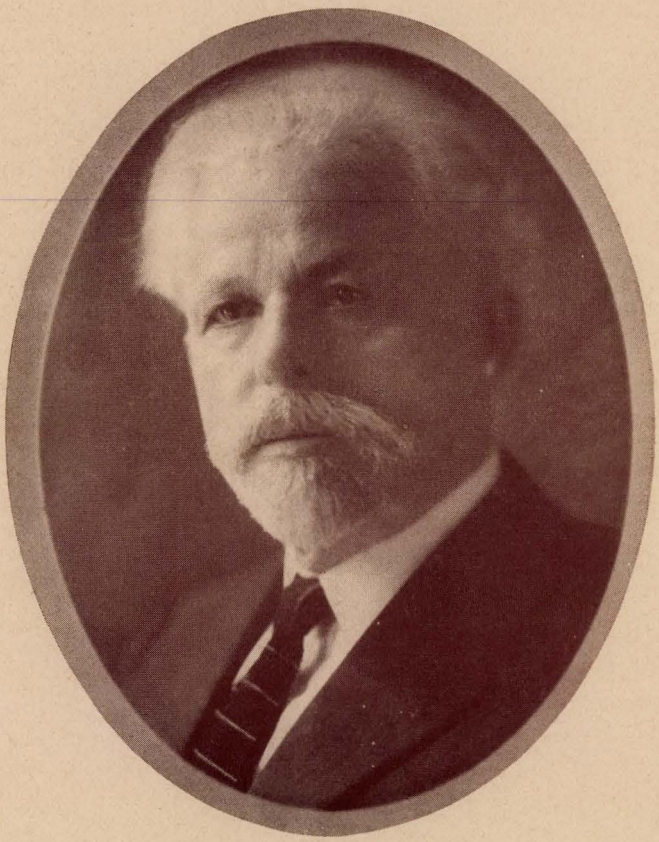

ניו יארק
רי טורבּערג פּרעס
תרפּ״ד

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Copyright, 1924, by the Author.

נאָכדרוק שטרענג פארבאָטן

צבי הירש מאַסליאַנסקי

MASLIANSKY'S MEMOIRS

Forty Years of Life and Struggle

by

H. MASLIANSKY

Published by "Zerubabel"

1924
The TURBERG PRESS, *Inc.*
35-37 ROSE STREET, NEW YORK

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

נעוידמעט צו מיין ליעבע
פרוי און קינדער

פון די אויסגעבער

אין אונזער אידישער ליטעראטור האָבן מיר זעהר ווייניג ביכער פון „ז כ ר ו נ ו ת", באזונדערס פעלט כמעט אין גאנצען דער צווייג פון „ר י י ז ע ערינערונגען", טראָץ וואָס אונזער פאָלק איז מעהר רייזענדער און וואַנדערער פון אַלע פעלקער, און פערמאָגט אין דעם הינזיכט מעהר מאַטעריאַל פון אַלע נאַציאָנען איבער'ן גאנצען ערדבאל; עס גיט כמעט ניט קיין איין לאַנד, אין וועלכער עס זאָל ניט זיין קיין אידען; און יעדער טייל פון זיי האָט פאר זיך אויסגעארבייט זייז אייגענעם אָרט לעבען; זייער זיטען, זייער מנהגים, זייער האַפענונגען, זייער שטרעבונגען מיט זייער אָריגינעלע אידעען און אידעאָלען, ווי אין פּרט, אזוי אין כלל, און דאָך זייענען זיי אין אונזער ליטעראטור כמעט ניטאָ.

די אורזאַכע פון דעם איז גאָר א פשוט'ע, ווייל „ר י י ז ע ז כ ר ו נ ו ת" פאַדערען פון דעם שרייבער דריי נויטיגע פונקטען:

ע ר ש ט ע נ ס, ר י י ז ע ן, און זעהר פיעל רייזען, יאָהרען לאַנג איבער פאַרשיעדענע לענדער, אין וועלכע עס געפינען זיך מאַסען פון דעם אידישען פאָלק.

צ ו ו י י ט ע נ ס, בעאַבאַכטונג קראַפט, דער רייזענדער זאָל שטודירען און בעאַבאַכטען ווי אין דעם אידישען אינדיווידועלען לעבען אָזוי אין זייער קאָלעקטיוועז, און איבערהויפּט ער זאָל געניג צייט האָבן צו אַריינדרינגען פסיכאָלאָגיש אין אָלעם, וואָס איז נוגע צו זייער קולטור.

ד ר י ט ע נ ס, מוז ער זיין בעגנאַדיגט מיט טאַלאַנט צו שרייבען שעהן, דייטליך און פערשטענדיג אָלעם, וואָס ער זעהט און הערט, ער זאָל קאָנען פאַרשטעלען לעבעדיג זייענ רייזע בילדער.

אָט די אָלע דריי אומבעדינגטע פונקטען טרעפען זעהר, זעהר זעלטען ביי איין מענשען; איז אייענער פון אונז א רייזענדער, איז ער א קלייניער בעאַבאַכטער און ער האָט זייענ אייגענע געשעפטען, וועלכע זיינען דער הויפּט צוועק פון זיין רייזע, און ער קאָן ניט נעהמען זיך גענוג צייט צו באַשרייבען דאָס לעבען פון זייענ ברידער אין פערשיעדענע לענדער. און וועז ער פאַרמאָגט שוין יאָ די צוויי אייגענשאַפטען — רייזען און בעאַבאַכטען, האָט ער אָבער ניט גענוג ליטעראַרישע קרעפטען צו באַשרייבען ריכטיג אין וואָרט בילדער אָלעם, וואָס ער האָט צו דערצעהלען.

אָבער דער בוך: מ א ס ל י א נ ס ק י ' ס „זכרונות" פערמאָגט אָלע דריי אייגענשאַפטען; זיין לעבענס שיקזאָל האָט איהם באַשטימט מיט אָלע גאָטעס גענאדען, צו זיין א וואַנדערער, נאַציאָנאָלער רעדנער צו זיין וואַנדערער־פאָלק פאר צעהנדליגע יאָהרען איבער אָלע אייראָפּאַישע און אמעריקאַנישע לענדער, אין וועלכע זיינע ברידער געפינען זיך.

פערציג יאָהר, פון דעם יאָהר 1881 — תרמ"א — ביז דעם יאָהר 1921 — תרפ"א, פערנעמען די ארבייט פון די „ז כ ר ו נ ו ת", דורכגעלעבט און דורכגעקעמפפט די

גאַנצע תקופה פון דעם געבורט פון „ח ב ת צ י ו ן" ביז זי האָט זיך פֿאַרוואַנדעלט אין דעם מאָדערנעם פֿאָליטישען ציוניזמוס, ביז היינטיגען טאָג. דאָס הייסט פון דר. לעאָן פּינסקער, דורכגעמאַכט דעם גראַנדיאָזנעם נאציאָנאלען שטורעם פון דר. הרצל, ביז דר. חיים ווייצמאַן; רעדעגדיג פון הונדערטע פֿלאַטפֿארמס אין פערשיעדענע הונדערטע שטעדט און שטעדטלאך אין איראָפּא און אמעריקא, דורכרייזענדיג פון אדעסא ביים שווארצען ים ביז דעם אַטלאַנטישען אָקעאַן און אריבער ביז שיקאגאָ, דורך די לענדער: רוסלאַנד, פוילן, עסטרייך, דייטשלאַנד, בעלגיען, האָלאַנד, ענגלאַנד, פראַנקרייך און די פֿאראייניגטע שטאַטען פון אמעריקא, און נאכהער א רייזע פון זיעבען טויזענד מייל איבער די צוויי ימים נאָך ארץ ישראל, דאָס הייסט פון ניו יאָרק נאָך ירושלים און צוריק.

פיער צעהנדליג יאָהר צ י י ט און איבער צעהן טויזענד מאָל ר ו י ם האָבען באשאפֿען די „ז כ ר ו נ ו ת" דורך די בעאַבאכטונג און דעם טאלאנט פון דעם גרויסען פֿאָלקס־רעדנער.

מיר האָפֿען, אונזערע געהערטע לעזער, אז די וואונדערפולע מעמוארען וועלען אייך מאכען פיהלען און פערשטעהען, אז דער גרויסער פֿאָלקס־אַראַטאָר מר. מאסליאנסקי האָט ניט נאָר אויפֿגעשריבען די „זכרונות" נאָר ער האָט זיי דורכגעלעבט און דורכגעקעמפֿט, ווי א פֿאָלקס העלד, ניט איין מאָהל און ניט צעהן מאָהל איז ער געווען ארעסטירט אונטער די פינסטערע טיראניי פון רוסלאנד, ביז ער האָט זיך אַרויסגערַיסען פון דעם „בור השבי" נאָך די לענדער פון מערב אירראָפּא, און אין זיין וועג האָט ער פערזעהט די זריעה פון ציוניזמוס אין די הערצער פון זייגע מיליאָנען ברידער.

מיר ווילען אויפמערקזאם מאכען די קאָלעגען פון דעם גרויסען פֿאָלקס רעדנער, אז זיי זאָלען לעזען דעם בוך מיט מעהר אויפמערקזאמקייט, וועלען זיי געפינען פיעל האמעלעטישע קערנער און אַראטאָרישע פונקען, וועלכע וועלען זיי פיעל נוצען ברויגגען.

הונדערטע שטעדט, הונדערטע מענשען כאראקטערע וועלען פאַר אייך דורכגעהן לעבעדיגע; הונדערטע פאַקטען היסטאָרישע, פערשיעדענע עפיזאָדען וועלען אייך בעלערנען און אַמוזירען אין דער גרויסער שטורמישער וועלט רייזע.

זרובבל.

א בריף צו צבי מאסליאנסקי

ליבער פרײנד מאסליאנסקי:

איך האָב מיט גרויס אויפמערקזאמקייט און מיט גרויס אינטערעס איבער־געלעזען אייערע זכרונות אין העברעאיש, וועלכע האָבען זיך מיט אייניגע יאָהר צוריק געדרוקט אינ'ם „העברי" און יעצט, אין אידיש, אין דעם בוך וועלכען איהר געהט ארויסגעבען.

איך וויים אז איהר האָט איבערגענעבען נור איין גאַנץ קלייניגם טייל פון אייערע זהר־רייכע איבערלעבונגען. פיעל מעהר פון דעם וואָס איהר דערצהלט אין דער עפענטליכקייט איז נאָר פאַרבליבען אין אייער זכרון, אדער ריכטיגער: אין די טיפענישען פון אייער נשמה, אין אייער קודש־קדשים. ניט אלץ קאָן מען, ניט אלץ דארף מען און זאָל מען פילייכט דערצהלען דער וועלט.

אייערע זכרונות האָבען פאר מיר אלם איינפאַכען לעזער געהאט א באַזונדערען און א לעבעדיגען אינטערעס.

אייערע זכרונות האָבען אין מיר זעלבסט דערוועקט, לעבעדיג געמאכט, א לאַנגע גאַלעריע פון פערזאָנען און פערזענליכקייטען. איהר האָט אין מיר ארויסגערופען די עראינערונגען וועגען א לאַנגע רייהע פון עראיינענישען און געשעהענישען וואָס זיינען אייניג פאַרבונדען מיט דער אינטערעסאַנטעסטער עפאָכע פון אונזער גלות־געשיכטע: מיט דער תקופה פון תחית העם, תחית הלשון ותחית הארץ. כמעט די אלע פערזאָנען וואָס איהר דערמאָנט אדער באשרייבט, אין אייערע זכרונות, זיינען אויך מיר גוט געווען פערזענליך באַקאַנט אדער באַפריינדעט. עס איז מיר געגנג געווען צו געפינען וועגען מאנכע פון זיי נור איין שורה אין אייערע זכרונות, דאס זייער אויסערליכער געשטאלט און זייער גייסטיגע פיזיאָנאָמיע זאָלען פאר מיר לעבעדיג ווערען.

דעם אמת זאָגענדיג, זיינען מאנכע פון די פערזאָנען, נאָציאָנאלע און ציוניסטישע עסקנים, אידעאליסטען און קעמפער פאר דער אידישער אויפלעבונג, ניט נור פון דעם גרויסען אידישען עולם פארגעסען געווארען, אבער — את חטאי אני מזכיר היום — אויך פון מיין זכרון ווי פארגעסען געווארען, יעדענפאלם אין הינטערגרונד פארוקט געווארען, אין ערגיץ א פארוואַרפענעם ווינקעל פון דער נשמה. און וועז איך האָב געפונען זייערע נעמען אדער באַ־

שרייבונגען, אין אייערע מעמוארען, האָב איך אויסגערופען: ברוך מזכיר נשכחות! פאר יעדען פון זיי האָט איהר א פריינדליכען וואָרט, אָנגעזאפט מיט ליבע און אנערקענונג.

איך בין אינגער פון אייך, אבער איך האָב אויך זעהר פיעל, פיליייבט צו פיעל און צו אינטענסיוו, איבערגעלעבט פאר די לעצטע פערציג יאָהר. עס איז געווען אן עפּאָכע פול מיט באוועגליכקייט, איבעראשונגען, גייסטיגע און מאַטעריעלע סענסאַציעס. אָן עפּאָכע אין וועלכע אידישע בלוט האָט זיך גענאסען ווי וואסער, די שנאה צום אידישען פאָלק, צו דער אידישער תורה און צו דעם אייגענטימליכען אידישען גייסט האָט דערגרייכט איהר העכסטען און געפעהרליכסטען פונקט. די טויט־שנאה צום אידישען פאָלק, צו זיין ענניוס און צו זיינע רייכע שאפענדע כחות, — דיעזע שנאה איז געווארען א מין וועלט־טעאָריע, א מין משונה'דיגע וויסענשאפט, א רויב־טיהרישער אינסטינקט ביי א גרויסען טייל פון דער מענשהייט. אבער עס איז ניט געבליבען ביי דער טעאָריע אדער ביים אינסטינקט אליין. דער שנאת עולם לעם עולם האָט אין אונזער עפּאָכע זיך אויסגעדריקט אין א גוואלטיגער פראקטיק: פאָגראָמען, גזרות, רדיפות, ארויסטרייבונגען, וואנדערונגען פון לאנד צו לאנד א. אז. וו.

אבער די זעלביגע בלוטיגע עפּאָכע איז אויך געווען איינע פון די ליכטיגסטע, פון די שעפּפערישע אין אונזער געשיכטע.

אין דער צייט וועו די אסימילאציאנס־מגפה האָט געבושעוועט אין די ערשטע רייהען פון אונזער פאָלק, וועו אונזערע באגאבטסטע און אידעאַלסטע קינדער האָבען פארלאָזען מיט פאראכטונג און גרינגשעצונג אונזער אייגענע מחנה און זיינען אריבערגעלאפען אהן אינערליכען שמערץ אין די מחנות פון אונזערע פיינד, אין דער צייט וועו דער נר־תמיד פון אונזער גייסט האָט געהאלטען, וויי מאנכע האָבען געגלויבט, פריינד און פיינד, ביים אויסלעשען, אין יענער צייט האָט אויפגעפלאקערט דער גרויסער געדאנק פון דער אידישער אויפלעבונג, פון דער אויפלעבונג פון זיין לאנד און פון זיין קולטור.

עס איז געווען אין רעטונגס־געדאנק, אין דערליזונג־געדאנק. עס האָט זיך דערוועקט דער נאציאנאלער שטאָלץ־געפיהל. דער נביאים־גייסט, דער נביאים־רוף האָט זיך אנגעהויבען פלוצלונג פיהלען אין דער לופט.

דיעזער גרויסער געדאנק האָט פריהער אויפגעבליצט נור אין די מוחות פון איינצעלנע, פון געווהלטע, פון יחידי סגולה. עס האָבען זיך אבער געפאדערט אויך שעפּפערישע גייסטער צו פארטיפען, צו פארמענשליכען און צו פארשפּרייטען דעם דערליזונגס־געדאנק, צו געווינען פאר איהם די גרויסע מאסען, צו פארשאפען איהם א צוציהונגס־קראפט צווישען דער שטודירענדער־יוגענד, צווישען דער האלב אדער גאנץ אסימילירטער אידישער אינטעליגענץ. און נאָך מעהר — און דאס איז דאס וואונדערליכסטע: מען האָט געמוזט שאפען

א צוגאנג פאר דעם רעיון־הגאולה, פאר דעם אידישען שטאלץ, פאר דעם קאמף געגען דער אסימילאציע אויך צווישען די ארטאדאקסען, צווישען די יראים וחרדים, צווישען די היטער פון דער אלטער אידישער טראדיציאן.

עס האבען זיך געברויכט נאציאנאלע קעמפענדע שריפטשטעלער, נאציאנאלע קעמפענדע רעדנער, אגיטאטארן, נייע טאלאנטען, נייע פרישע נאציאנאלע כוחות, יוגענד מיט שטאלץ און אונדערשראקענעם מוטה. דער גדאנק פון דער אידישער אויפלעבונג — וואס נור ער האט געקאנט רעטען די אידישע מאסען און די אידישע יוגענד פון פארצווייפלונג, פון פארצטה און פון אונטערגאנג — דיעזער גדאנק האט געמוזט באגרינדעט ווערען מיט דער הילף פון אונזערע אלטע גייסטיגע אוצרות, מיט דער אידישער טראדיציאן, מיט דער אידישער געשיכטע אום צו מאכען איהם פאפולער אין דעם פאלק. צו גלייכער צייט האט מען געמוזט דיעזען גרויסען גדאנק מאדערניזירען, פארמענשליכען און צו פארשמעלצען איהם מיט'ן גייסט פון דער נייער צייט. מען האט געמוזט אויסגעפינען די מאגנעטישע קראפט וואס איז באהאלטען אין דער משיחאידעע, אין דעם אלטען גדאנק וואס איז נאך געבוירען געווארען אויף די חורבות פון ירושלים אום צו געווינען די אינטעליגענטע אידישע יוגענד וואס זיינען געשטאנען ביים שוועל פון דער אסימילאציאן, אום זיי זאלען זיין די ערשטע חלוצים צו פארווירקליכען דיעזען גדאנק אין מעשים, אין פראקטישע פיאנער־ארבייט.

* * *

עס האבען זיך געפאדערט צויבער־קרעפטע פאר די פארטיפונג און פארשפרייטונג פון דעם גרויסען גדאנק. פון וואנען וועלען זיי קומען? ווי זאלען זיי געשאפען ווערען? ווער וועט אויפהויבען מיט שטאלץ און אפפערווליגקייט די נייע נאציאנאלע פלאג?

און וואונדער איבער וואונדער: ווי דורך א צויבער־קראפט האבען זיך אנגעהויבען באווייזען די ערשטע נאציאנאלע דענקער, שריפטשטעלער און דיכטער. עס האט זיך דערהערט אין אונזער ליטעראטור א נייער טאן, א שטאלצער און ערנסטער טאן פון קעמפפער פאר א גרויסער נאציאנאלער אידעע. דער האריזאנט פון דעם אידישען גדאנק, פון דער אידישער צוקונפט איז געוואקסען העכער און ווייטער. נייע פערספעקטיוון האבען זיך ענטפלעקט. אבער עס האט געפעלט נאך דער פאלקס־דערנער, דער פלאם־פייערדיגער אגיטאטאר פאר דעם רעיון־הגאולה. עס האט געפעלט יענע גרויסע קראפט פון דעם מאדערנעם נביא, וואס קאן אנצינדען די הערצער, אויפלעבען די גרויסע האפענונג, דעם ווילען צום לעבען, די ענערגיע צו נייע טהאטען, וואס פיהרען צו דער דערלייזונג אין די הערצער פון פארשקלאפטע מיט גוואלד, אדער פרייוויליג־פארשקלאפטע, פון די אונטערדריקטע, פארצווייפלטע, אדער אין די הער־

צער פון די זאטע, איבערזאטע, פארהאוועטע און פארשמייעטע — און דיעזע קראפט האט זיך אויך ווי דורך א וואונדער געפונען. דיעזע אונגעוועהנליכע געטליכע קראפט האט זיך פארקערפערט אין אייער פערזאן.

אין די אכציגער יאהרען פון דעם פאריגען יאהרהונדערט האב איך געלעבט אין מאסקווע אלס אייניער פון דעם סטודענטישען קרייז „בני־ציון". די מייסטע חברים פון די „בני־ציון" איז נאכהער בעשערט געווען צו פארנעהמען די ערשטע פלעצער אין דער רייהע פון די גייסטיגע פיהרער אין דעם אידישען לעבען, אין דער נאציאנאלער און דער ציוניסטישער באווענונג, אלס טעארעטיקער און אלס פראקטיקער, אלס קעמפפער און אלס פיהרער.

און אין יענעם קרייז פון די „בני ציון", דער קרייז פון אידישע טאלאנטען, אידישער שארפזין, אידישער גייסט און דער רייגסטער אידישער אידעאליזמוס, — אין יענעם קרייז איז באקאנט געווארען דער וואונדער: א גרויסער, גלענצענדער פאלקס־רעדנער, א מאן מיט אויסערגעווענהנליכער אויסערליכער שענהייט און אינערליכער גייסטיגער קראפט, בארייזט די גרויסע אידישע צענטערען אין רוסלאנד, און טרעט אויף אין די בתי־מדרשים אלס אגיטאטאר פאר'ן ציון־גדאנק, פאר די אויפלעבונג פון דעם אידישען פאלק און אידישען גייסט. עס איז באקאנט געווארען, אז איהר ציהט נאך זיך פון אייז זייט די ארטאדאקסען, די רבנים, די אידישע בעלי־בתים און גבירים און פון דער אנדער זייט — די אידישע אינטעליגענץ, די אידישע יוגענד און אויך די מאסען.

איך שרייב דא ניט אייער ביאגראפיע, און ניט דא איז דער פלאץ זיך אפצושטעלען אויף אייער פרוכטבארער נאציאנאלער טעטיגקייט אלס פאלקס־רעדנער, אלס פריינט און חבר פון יעדען אידישען טאלאנט און פון יעדער טעטיגקייט פאר די נוצען פון דעם אידישען פאלק.

איהר קאנט צוריקבליקען מיט שטאלץ און צופריעדענהייט אויף אייער פארנאנגענהייט. איהר האט אין אייער צייט געשאפען די שוהלע פאר די אידישע פאלקס־רעדנער. מיט אייער גרויסער באגייסטערונג, מיט אייער רעדנער קראפט, מיט די קינסטלערישע בילדער, וואס איהר האט געמאהלט פון אונזער געשיכטע און פון אונזער געגענווארט, מיט אייערע אונצעהליגע דרשות און רעדעם, וועלכע זיינען שטענדיג געווען דורכגעזאפט מיט דעם עכט אידישען גייסט, אנגעפיהלט מיט די פערעל פון אונזער אלטער ליטעראטור און צוגלייך מיט דער מאדערנער קינסטלערישער פארם, אין וועלכער איהר האט אויסגעדריקט אייערע געדאנקען און געפיהלען — מיט דעם אלעם האט איהר געדיענט אלס ביישפיעל פאר אייערע תלמידים.

ניט נאר אויף דער בימה האט איהר באזעסען די וואונדערבארע קראפט זיך אליין און אנדערע צו באגייסטערען, אבער אויך אין אייער פריוואטען

לעבען, אלס פריינד און חבר, האט איהר אימער פארשטאנען אריינצוטראגען באגייסטערונג, ליבענסווירדיגקייט, עכט מענשליכע און אידישע געפיהלען אין אייער פארקעהר מיט פריינד, אייערע פריינד, אדער די פריינד פון אונזער קולטור.

ניט דא איז דער פלאץ צו באדאנקען אייך פאר אייערע אויפריכטיגע פריינדשאפט, וואס איהר האט ארויסגעוויזען מיינער ווייניגקייט, זייט איך בין געקומען קיין אמעריקא, און פאר אייער פריינדשאפט, וואס איהר האט שטענדיג ארויסגעוויזען דער העברעאישער באוועגונג אין דיעזעם לאנד.

מיין עיקר כוונה אין מיין בריף צו אייך, איז געווען אייך צו זאגען, דאס אייערע זכרונות, וועלכע איהר פארעפענטליכט, איז א בייטראג צו דער געשיכטע פון דעם ציוניזמום און פון דער נאציאנאלער באוועגונג.

איהר האט א גרויסען חסד געטהאן מיט פיעלע אידעאלע נפשות, וואס זייענען געווען צווישען די ערשטע בויער פון דעם ציוניזמום, וועלכע האבען געבראכט פיעל אפפער אונזער גרויסען אידעאל, וואס איהר האט זיי מיט אזוי פיעל ליעבע דערמאנט און איהר האט איינגעקריצט זייער נאמען אויף די לוחות פון אונזער נייער געשיכטע.

מיין גרעסטער וואונש איז דאס איהר זאלט זוכה זיין נאך צו פארעפענטליכען ביי אייער לעבען אייערע מעמוארען פון דעם אמעריקאנעם לעבען ביז אויף היינטיגען טאג.

* * *

און איך וויל אייך נאך עפעם זאגען, פריינד מאסליאנסקי: איך האב ליעב ליטעראטור, — זעלבסטפארשטענדליך דאס, וואס עם פארדינט אנגערופען צו ווערען מיט'ן נאמען ליטעראטור — אין אלע איהרע אייעלע פארמען און אריגינעלע ערשיינונגען, אבער אמליעבסטען איז דאך מיר געווען די מעמוארען-ליטעראטור. יעדע ערשיינונג אויף דיעזען גביט האב איך שטענדיג פריידיג באגריסט. דען דער גרויסער מאנגעל פון מעמוארען איז דער העברעאישער ליטעראטור, אדער אין אנדערע ליטעראטורען, וואס אידען האבען זיך מיט זיי באדיינט, האט גורם געווען, דאס פיעלע אינטערעסאנטע עפאכען פון אונזער לעבען אין די גלות לענדער, זיינען ביז אויף היינטיגען טאג זעהר מאנגעלהאפט באשריבען געווארען. און דערום האב איך אייך יעדען מאהל אין אונזערע פריינדליכע געשפרעכען אויפמערקזאם געמאכט אויף די וויכטיגקייט און די נויטוועדיגקייט, דאס איהר זאלט פארעפענטליכען אייערע זכרונות. איהר האט זוכה געווען, אין דעם פארלויף פון מעהר ווי א מענשליכען דור, צו זיין דער ליבלינג פון די גרויסע אידישע מאסען פון איין זייט, און פון דער נאציאנאלער אידישער אינטעליגענץ פון דער אנדער זייט. איהר

האָט געלעבט מיט'ן פאָלק און פאר'ן פאָלק, איהר האָט אנטייל גענומען אין אַלע גרויסע גרינדונגען און אינסטיטוציאָנען, וואָס דאָס אמעריקאנישע יו־דענטהום האָט אין לעצטען דור אויפגעטהאָן אויף דעם געזעלשאפטליכען און נאציאָנאלען געביט. אייער עקזיסטענץ איז מיט טויזענדער פעדים פארקניפט און פארוועבט מיט אַלעם, וואָס דאָס אידישע פאָלק האָט אין לעצטע צעהנ־דליגע יאָהר געשאפען — און דארום האָבען אייערע זכהונות אזא ווערט אין מיינע אויגען.

אייער,

ראובן בריינין.

ניו־יאָרק, ד' אייר, תרפ"ד.

ערשטער קאפיטעל

מיין ערשטע דרשה פאר קינדער, איינגעהילט אין א שבת־דיגען טישטוך. — די פאַראַמען פון 1881 און די חובבי ציון. — איך רעד אין די פינסקער שוהלען. — מיין באַגעגעניש מיט אוסישקינען אין יעקאטערינאסלאַוו. — אַדעס, די וואונדער־שטאַדט. — פינסקער טויט און די הספדים נאַך איהם. — אַדעסער רוסישע צייטונג מסר״ט מיך אז איך וויין אין די שוהלען. — דער גראדאנאטשאלניק זעליאַבי שיקט מיך ארויס פון אדעס.

נאָר אלס קינד האָט מיך געצויגען צו דער בימה. וועז איך בין אלט געווען 7 יאָהר און איך בין שוין קלאָר געווען אין גאנץ תנ״ך, האָב איך איינמאל אין א שבת בייטאָג געבראכט מיינע חברים אין אונזער הויף און מיר האָבען זיך, ווי געווענליך, געשפיעלט. פלוצלינג איז מיר איינגעפאלען א נייע שפיעל: איך בין שטיל־ערהייט אריין אין הויז, אראָפגענומען דאָם שניי־וויסע טישטוך פון טיש און זיך איינגעוויקעלט אין דעם ווי אין א טלית. אזוי בין איך ארויסגעקומען צו מיינע חברים און איך האָב זיך אוועקגעשטעלט האלטען פאר זיי א דרשה. איך האָב גערעדט מיט פייער, מיט דער גאנצקייט און התלהבות פון מיין קינדערשער נשמה און אָנגעווארפען א מורא אויף מיינע צוהערער, וואָס זיינען אלע געווען קינדער אין מיינע יאָהרען.

געווען איז עס אין די ניין טעג, אידען זיינען שוין ארומגעגאנגען תשעה־באב'דיג, ניט מרה־שחורה'דיג, נאָר ערנסטער ווי א גאנץ יאָהר, עס האָט זיך שוין געפיהלט די חורבן־שטימונג. האָב איך ג'ע'דרשנ'ט פאר מיינע חברים וועגען דעם חורבן בית המקדש. איך האָב געמוען דאָם לעצטע קאפיטעל פון מלכים ב״, וואו עס ווערט דערצעהלט פון חורבן בית ראשון. איך האָב געמאהלען איז קרעפטיגע בילדער, ווי אזוי נבוכדנאצר מלך בבל האָט בעלאגערט מיט זיינע חיילות די אידישע קרוינשטאָדט ירושלים און ווי דער הונגער האָט זיך געשטארקט אויף די גאסען פון דער שטאָדט. איך געדיינק עם ווי הייַנט, ווי לעבעדיג איך האָב פארגעשטעלט דאָם גרויסע אומגליק, ווי איך האָב געשילדערט דעם גרויזאמען הונגער. די קינדער האָבען געווויינט הויך אויפ'ן קול און איך האָב מיט זיי מיטגעווויינט.

וועז איך בין צוגעקומען צום רב־טבחים נבוזראדן, ווי ער האָט צעהאקט אויף שטיקער די גילדענע זייַלען "יכין" און "בועז" און דער גאנצער בנין פון בית המקדש איז איינגעפאלען, האָבען די קינדער זיך אזוי צעיאמערט, אז מיין זעלינגער פאטער האָט זיך אויפגעכאפט פון זיין שבת־בייטאָגיגען שלאָף. דער פאטער מיינער איז געווען א גרויסער למדן, אָבער א טרוקענער מתנגד. ער איז ארויסגעקומען א צע'כעם'טער און האָט צעטריבען מיין עולם. מיך אליין האָט

ער גוט מכבד געווען פאר שטערען איהם דעם שלאף און נאכמעהר פאר אפ־
דעקען דעם שבת׳דיגען טיש, וועלכער איז געגליכען צום מזבח.

וועז איך בין עלטער געוואָרען, בין איך געוואָרען א ליידענשאפטליכער צוהערער צו די מגידים, וועלכע פלעגען דורכרייזען די שטאָדט סלוצק. איך פלעג זיי נאָכמאכען זייערע העויות, נאָכזינגען זייערע הארציגע נגונים אוז מבינים האָבען אויף מיר נביאות געזאָגט, אז איך וועל זיין אמאל א "מגיד נפלא בישראל". אפילו דער גרעסטער מגיד אין זיין צייט, טאקי מיינער אז אייגענער, דער סלוצקער מגיד, רבי צבי הירש דיינאוו, האָט אויף זיך אמאל אויסגעדריקט, וועז ער האָט מיך געהערט איהם נאָכמאכענדיג, אז איך וועל נאָך אמאל ממלא מקומו זיין.

אָבער היבשע עטליכע יאָהר זיינען פערשוואונדען ביז איך בין ארויס "אויף דער וועלט", אוז די וועלט מיינע איז געווען די שטאָדט פינסק. איך בין דאָרט געווען א לעהרער, אוז יעדען שבת האָב איך געלערנט תהלים פאר א גרויסען עולם אין די שוהלען, אָבער ניט פאר געלד חלילה.

די גאנצע וואָך האָב איך געארבייט אלס העברעאישער לעהרער, אוז די שבתים האָב איך געלערנט מיט׳ן עולם.

אין יאָהר תרמ"א, 1881, האָט געטראָפען א צופאל, וועלכער האָט פער־זיגעלט מיין גורל אויפ׳ן גאנצען לעבען. דאָס איז געווען שבת אינמיטען זומער, וועז אלכסנדר דער צווייטער איז ערמאָרדעט געוואָרען פון די רוסישע ניהיליס־טען, אוז אלכסנדר דער דריטער איז אריף אויפ׳ן טראָהן. עס האָבען זיך אנ־געפאנגען די שרעקליכע פּאָגראָמען אוז איגנאטיעוו דער דאמאלסדיגער אינערען מיניסטער, איז ארויס מיט זיינע פינסטערע גזירות אויף אידען. דער ערשטער פּאָגראָם האָט אויסגעבראָכען אין יעליסאוועטגראד. וועז איך האָב געליינט די נייעס "א שחיטה אויף אידען אין יעליסאוועטגראד", האָט זיך אזוי ווי א פייער אָנגעצונדען אין מיר אוז א ברענענדיגע ליידענשאפט צום רעדען האָט זיך אין מיר פאָנאנדערגעפלאקערט. איך האָב פּשוט זיך קיין אָרט ניט געפונען, איך בין געלאָפען פון שוהל צו שוהל צו געפינען אן עולם, ביז איך בין געקומען אין דער גרויסער שניידערשער שוהל, וואו דער גרויסער מגיד רבי אהרן דוד פלעגט זאָגען. די שוהל איז געווען פול, דער מגיד האָט מסיים געווען זיין דרשה אוז איך בין צוגעלאָפען צו איהם מיט פערווויינטע אויגען אוז געבעטעז רחמים ער זאל מיר ערלויבען ארויפגעהן אויף זיין בימה צו רעדען עטוואס צו זיין עולם. רבי אהרן דוד האָט פּשוט רחמנות געהאט אויף מיר אוז האָט מיר ערלויבט. די הפטרה פון יענעם שבת איז געווען "ותאמר ציון עזבני ד׳". איך האָב גע־ברויכט פאר מיין טהעמא בלויז דעם ערשטען פסוק אוז איך האָב גערעדט מיט פייער בין איך מיט׳ן גאנצען עולם האָבען זיך צואוויינט. אויך דער קאלטער חקירה׳שער רבי אהרן דוד ז"ל האָט געווויינט.

פון יענעם שבת אן בין איך געוואָרען א מטיף ביי אידען. יעדען שבת האָט מען מיך געפּרופּען אין אן אנדער שוהל צו דרשנ׳ען און איך בין געגאנגען, ווייל אין מיין הארצען האָט געברענט א פּייער, וואָס האָט מיך פּארצעהרט. די אידישע צרות, די בלוטיגע פּאָגראָמען, די פּינסטערע גזרות האָבען באשטימט מיין גורל, אָבער איך האָב געהאט די זכיה באלד צו קומען צו מיינע צוהערער ניט נאָר מיט צרות, נאָר אויך מיט האָפּענונגען, מיט די אייביגע האָפּנונגען פון אידישען פּאָלק אויפצוועקען דאָס אידישע לעבען אין אידישען לאנד.

אין יענע פינסטערע טעג איז געבוירען געוואָרען דער געדאנק פון חבת ציון און מיט׳ן גאנצען פייער פון מיין יונגער נשמה האָב איך איבערגענעבען דעם הייליגן רעיון. דער אידעאל האָט אויסגעלייזט מיין נשמה, האָט מיר געצייכענט א ליכטיגען וועג אין דער פינסטערניש. אין פּינסק האָט זיך געגרינדעט א חברה חובבי ציון מיט׳ן קאָרליינער רב, ר׳ דוד פרידמאן בראש. איך בין געווען א חבר אין דער אגודה און איך פלעג אין מיינע דרשות אין די שוהלען מעורר זיין די אידען צום אידעאל פון ציון׳ס אויפלעבונג. מיין מטיפות האָט באקומען א היליגען זינען, רעדענדיג וועגען די צרות, האָב איך אָנגעוויזען דעם וועג צו אונזער לאנד, דעם וועג צו אויסלייזונג.

אין יאָהר תרמ״ה האָב איך פערלאָזט פּינסק און בין געפאָהרען קיין יעקאטערינאסלאָוו. אויך דאָרטען האָב איך זיך ערנעהרט פון לעהרעריי און די שבתים און ימים טובים האָב איך געדעדט אין די שוהלען, פּרעדיגענדיג חבת ציון. צוזאמען מיט רבי מיכאל מיידאנסקי, וויטאל, לעוואנדא, רש״י סטאניסלאווסקי און שפּעטער איז אויך צוגעקומען מנחם מענדעל אוסישקין, האָבען מיר געגרינדעט א צענטער פון חובבי ציון. נאָך 4 יאָהר ארבייט האָבען מיך מיינע חברים צוגעדעדט איך זאל ארויספאָהרען איבער די גרעסערע שטעדט צו פּראָפּאגאנדירען די ציוניסטישע אידעע און פערשטארקען די בעוועגונג. איך האָב מסכים געווען און זיך ארויסגעלאָזט איבער׳ן לאנד.

א נייע וועלט האָט זיך פאר מיר אנטפּלעקט אין דער שהנער שטאָדט אדעס, וואוהין איך בין געקומען צוערשט אויף מיין רייזע. א נייער הימעל, א נייע ערד, נייע מענשען, גרויסע מענשען מיט שהנערע מאניערען און פיינערע מנהגים. איך בין בעצויבערט געוואָרען פון איהרע בריייטע גאסען מיט די גראנדיאזע געביידען און די מענשען — לעבעדיגערע, פרעהליכערע, ריינערע, און לעבען טאקע ווי ״גאָט אין אדעם״. בעזאָנדערס בין איך ענטציקט געוואָרען פון דער דעריבאסאָווסקי גאס, וועלכע בעפּוצט דעם גראנדיעזען ברעג פון שוואַרצען ים.

איך האָב גלייך בעזוכט אונזערע גרויסע אידען אין אדעס: דעם זיידען מענדעלע (שלום יעקב אבראמאָוויטש), ״אחד העם״ (אשר גינזבורג), דער שפּאָגעל־נייער דענקער און שרייבער, וועלכער איז אין יענער צייט ארויסגעקו־

מען מיט זיין ערשטען מאמר אין "המליץ" "לא זו הדרך", און האט געמאכט א רעש אין דער העברעאישער וועלט, דעם קאלטען, לאגישען פובליציסט משה ליב ליליענבלום.

דעם ראש הועד, דר. פינסקער, דער פערפאסער פון קלייגעם־גרויסען בוך "זעלבסט עמאנציפאציאן", וואס האט בעשאפען א ציוניסטישע עפאכע, האב איך ליידער ניט געקאנט זעהן, ווייל ער איז שוין דאן געלעגען קראנק.

זיצענדיג איינמאל צוזאמען מיט׳ן אדעסער רב ר׳ דוד שלמה סלושץ — דער פאטער פון דר. נחום סלושץ — אין דעם בית הועד פון די חובבי ציון און רעדענדיג וועגען דר. פינסקער, וועגען זיין גרויסקייט און זיין איבערגעבענהייט צום רעיון פון חבת ציון, איז אריינגעקומען א מאן און אנגעזאגט אונז די פינסטערע בשורה אז דאקטאר פינסקער איז געשטארבען.

מיט צובראכענע הערצער זיינען מיר גלייך געגאנגען צום גרויסען נפטר׳ס הויז. מיט אראפגעלאזענע קעפ, פול מיט עהרפורכט האבען מיר געקוקט אויף זיין שענעם לייבען־קאפ, וועלכער האט איצט אויסגעזעהן אזוי קעניגליך רוהיג. זיינע מקורבים, זיינע קאלעגען דאקטוירים, וועלכע האבען געהאט די עהרע צו שטעהן ביי זיין יציאת נשמה, האבען דערצעהלט, אז א פאר מינוטען פאר זיין לעצטען אטהעם־צוג, האט ער געעפענט די אויגען און האט זיך שטארק אייני־געקוקט אויף די וואס זיינען געשטאנען ארום זיין בעט און האט צו זיי געזאגט מיט א ווייענדיגען קול: "מיר איז יעצט פיעל לייכטער, מיינע שמערצען האבען מיך אפגעלאזען, אבער מיין פאלק, מיין פאלק, דאס אומגליקליכע"... און מיט דעם לעצטען וואָרט איז ער אויסגעגאנגען.

אין אדעס האב איך פערבראכט אייניגע וואכען, איך האב געעדט דארט איז זיבעצעהן פערשיעדענע שוהלען. מיינע רעדען האבען געמאכט א שטארקען רושם אויף אלע, אלטע און יונגע, רייכע און ארימע, פרומע און פרייע. די רוסישע צייטונגען האבען וועגען מיר געשריבען כמעט טעגליך, און דאס האט מיך פשוט ארויסגעטריבען פון אדעס, ווי איך וועל אייך ווייטער דערצעהלען.

איינמאל אין אן אוועגט זיינען מיר געזעסען א קלייגע צאהל חובבי ציון ביי משה ליב ליליענבלום ביי א גלאז טהעע. מיט אונז איז אויך געווען דער "מטיף הלאומי", יעווזעראוו און מיר האבען געריידט וועגען פינסקער׳ס טויט און וועגען הספדים נאך איהם וואס דארפען איינגעארדענט ווערען וואס שנעלער, ווייל די צווייטע וואך וועט זיין חנוכה און מיר וועלען ניט מאכען קיין הספדים.

פלוצלינג שטעהט אויף ליליענבלום, מיט דער צייטונג "אדעסקי ליסטאק" אין האנד, און זאגט צו מיר: "יא, מיין פריינד מאסליאנסקי, דער היינטיגער אוועגט איז אייער לעצטער אוועגט אין אדעס".

"וואס איז דאס"? האבען מיר אלע אויסגעשריען.

לילייענבלום האָט איבערגעלייענט פאר אונז א גאנצען ארטיקעל אין "אדעססקי ליסטאק" וועגען מיר און וועגען מיינע רעדעז, וועלכע ווירקען אויף מיינע צוהער־רער ניט אין דעם זינן ווי די רעגירונג ווייל, און זאָגאר די יונגע הערער, די סטודענטען ווייגען הערענדיג מיינע שילדערונגען פון אונזער לעבען אין רוסלאנד, א. ז. ו״ו.

״זייט זיכער — האָט געזאָגט לילייענבלום, — אונזער גראדאנאטשאלניק, גענעראל זעליאני, וועט לייענען דעם ארטיקעל און ער וועט באלד געבען א באַפעהל ארויסצושיקען אייך פון אדעס״.

מאנכע האָבען געלאכט פון לילייענבלום׳ס פעסימיזם אוז פון זיין רייכער פאנטאזיע, אבער איך האָב אויפריכטיג געפיהלט, אז דאָס איז ריכטיג.

ארום האלבע נאכט האָב איך זיך געזעגענט מיט דער פערזאמלונג אוז איך בין אוועקגענאנגען צו מיין ״האָטעל אלכסנדר״. ווי איך בין נור אריינגעקומען אין האָטעל, איז צוגענאנגען צו מיר א פריסטאוו מיט צוויי זשאנדארען אוז מיך געפרעגט:

״ביזטו דער פראפאוועדניק מאסליאנסקי?״

״יא״, האָב איך געענטפערט מיט א געמאכטען שטאלץ.

״עפען גלייך דיין צימער, מיר זיינען געשיקט געווארען צו דיר אין דעם נאמען פון זיין האהייט דעם גראדאנאטשאלניק״.

איך האָב געעפענט מיין צימער, האָב אנגעצונדען א ליכט, אוז זיי זיינען גלייך אנגעפאלען ווי הונגעריגע וועלף אויף מיינע טשעמאדאנען מיט די זאכען. זיי האָבען אויפגעקליבען מיינע אלע דאקומענטען, פערשידענע פאפירען, אוז זיי האָבען פערזיגעלט מיט דער רעגירונגס־זיגעל אוז צוגענומען. מיר האָבען זיי אנגעזאָגט אז איך בין ארעסטירט אין מיין צימער איבערנאכט, איך טאָר אין ערגיץ ניט גיין אוז מאָרגען, ניין אין דער פריה, מוז איך זיך שטעלען פאר דעם גראדאנאטשאלניק גענעראל זעליאני.

די ערשטע שלאָפלאָזע נאכט אין מיין לעבען האָב איך פערבראכט צוליעב מיין ערשטער באגעגעניש מיט דער רוסישער פאָליציי, אוז ווי לאנג אוז שרעקליך איז מיר געווען די נאכט. ניט איין מאָל האָב איך געפרעגט ישעיה׳ס פראגע: ״שומר מה מליל? שומר מה מליל?!״

באגינען האָב איך געשיקט אנזאָגען לילייענבלום׳ען אז זיין נבואה איז מקוים געווארען, אוז גלייך זיינען געקומען צו מיר דער מטיף יעווזעראוו אוז אברהם אליהו לובארסקי.

פונקט 9 א זייגער בין איך שוין געווען אין דער קאנצעלאריע פון דעם גראדאנאטשאלניק. דאָרט האָב איך געפונען די פרעזידענטען אוז די בעאמטע פון

די אלע שוהלען אין וועלכע איך האב געדעדט, און דעם קאזיאנער ראבינער דר. פאמעראנץ. די פאליציי האט אונז צושטעלט אין צוויי שורות, און מיר האבען געווארט אויף דעם אדון הגדול.

א טהיר האט זיך געעפענט און דער ענעראל, אנגעטהאן איז זיין גאנצען גלאנץ, איז אריין. אין זיין האנד האט ער געהאלטען די צייטונג "אדעסקי ליסטאק", וואו דער ארטיקעל איבער מיר איז געווען געדרוקט.

"יעווראאי!" האט ער זיך געוואנדעט צו די אלע פערזאמעלטע, "ווער איז דאס פון אייך דער "פלאקסון" (דאס הייסט דער "מקונה") וועלכען איהר האט אויסגעשריבען פון יעקאטערינאסלאוו צו באקלאגען אייער לאגע?"

"איך!" האב איך געענטפערט, ארויסגעהאנדיג פון דער רייהה. ער האט מיך אפגעמאסטען מיט א בייזען בליק פון קאפ ביז די פיס און האט זיך צוריק שריען מיט א געמאכטען כעס: "ווייגען און מאכען ווייגען ביזטו געקומען אהער! איך וועל דיך נאך היינט ארויסשיקען פון שטאדט און דו וועסט שוין מעהר ניט ווייגען דא".

באלד האבען צוויי זשאנדארען זיך אוועקגעשטעלט פון מיינע בייד זייטען.

און צו די פרעזידענטען מיט דעם ראבינער האט ער געזאגט מיט א שרעקליכער חוצפה:

"ווייגען וויל זיך אייך. אידען, מען טאר ניט ווייגען! ראדאוואטסיא נאדא! איהר דארפט זיך פרעהען, ווייל כל זמן איך וועל זיין מיט אייך דא, וועט ניט זיין קיין פאגראמען. פערשטעהט איהר וואס איך רעד צו אייך, אידען? אייער פלאקסון האב איך שוין פערזארגט מען זאל איהם נאך היינט פון שטאדט ארויסשיקען, און אויב איהר וועט ווייטער ווייגען אין אייערע שוהלען וועל איך אייך אלעמען ארויסשיקען פון שטאדט. געהט אהיים".

אלע זייגען ארויסגענאנגען מיט אראפגעלאזענע קעפ, און מיך האבען די זשאנדארען אוועקגעפיהרט צו מיין האטעל.

איך האב בעצאהלט אין האטעל און זיי האבען מיך מיט מיין געפעק אוועקגעפיהרט צום וואקזאל.

דארט אויף דער פלאטפארם האב איך געפונען די אלע פארשטעהער פון די חובבי ציון. זיי זייגען געקומען זיך גוטגענעמען מיט מיר. דער גלאק האט נעקלונגען צום ערשטען מאל, די זשאנדארען האבען מיך אריינגעפיהרט אין וואגאן און דער עלטערער פון זיי האט מיר איבערגעגעבען מיין פאספארט מיט מיין פעקעל שריפטען און האט מיר אין אויער גאנץ שטיל אריינגערויפט: "פאהר געזונד, פראפאוויעדניק, דו האסט דאס רעכט צו קומען מארגען צוריק

צו אונז אין אדעם, מיר ווייסען אז דו ביזט ניט קיין פערבראכער, נאר מיר מוזען אויספיהרען דעם באפעהל פון אונזער משוגענעם גראדאנאטשאלניק".

דער צוג האט זיך נעריהרט און מיינע בעגלייטער האבען אויסגערופען: "ד' יצליח דרכך!"

צווייטער קאפיטעל

די ארגענטינער בעוועגונג

די בעסאראבער אידען מאכען אויף מיר א מאדנעם אוינדרוק מיט זייער פעסטען געבוי און פרעהליכקייט. — בארון הירשיס אגענטען וווייזען אויף מיט פסוקים און מדרשים אז משיח וועט קומען פון ארגענטינא. — חובבי ציון קעמפפען נעגען די פאלקס פארפיהרער. — גובערנאטאר שיקט מיך ארויס פון בעסאראביע און הייסט מיר האנדלען מיט הערינג.

פון אדעם, פון וואנעט איך בין ארויסגעשיקט געווארען מיט אזא פאראד, בין איך נעפאהרען קיין בעסאראביע. איך מוז זיך מודה זיין, אז די רייזע איז מיר ניט נעווען צום הארצען. בעסאראביע איז אין דער ליטע קיינמאל ניט נעווען באליעבט. די ליטוואקעס, וועלכע זיינען שטאלץ אויף זייער לומדות, האבען זיך שטענדיג נעהאלטען פאר בעסערע אידען און האבען נעקוקט אויף די בעסאראביער אידען פון אויבען ארונטער. דער בעסאראביער איז ביים ליטוואק נעווען פארראכענט פאר א נעזונטען אידען מיט בריייטע אקסלען, שטארקע פויסטען, מיט א רויטען פול־בלוטיגען קארק און אין לעבען האט ער בלויז צוויי אידעאלען — מאמעליגא און וויין. עס איז מיר נעווען פריקרע צו קומען צו אפגענעסענע אידען און רעדען צו זיי וועגען ציון, וועגען דעם גלות ישראל און גלות השכינה, און נאך אזעלכע ענינים, וואס זיינען וויט פון מאמעליגא און וויין.

אבער קומענדיג אין די בעסאראבישע שטעדט, בעקאנענדיג זיך נעהענטער מיט די דארטיגע אידען און צוקוקענדיג זיך צו זייערע מנהגים איז לעפען, איז מיין שרעק אינגאנצען פערשוואונדען. איך האב געפונען אז דער ליטווישער קימא־לן וועגען די בעסאראביער אידען איז קיין קימא־לן ניט. איך האב נע־פונען צווישען די בעסאראביער אידען א סך משכילים, בני תורה, לומדים און טיעפע דענקער. פיעלע פון זיי האבען זיך אינטערעסירט אין דער חבת ציון באוועגונג און זיי זייענען נעווען איבערגענעבען צו דער אידעע מיט דעם גאנצען פייער פון זייער נשמה. זייער שטארקער קערפערליכער נעבוי און זייער הילב גיבען זיי צו חן און מען מוז זיי ליעב בעקומען.

איך בין דורכגעפֿאהרען אייניגע בעסאראביער שטעדט און איבעראל האָב איך געהאט א גרויסען עולם צו מיינע רעדעז, און זעהר פיעל אגדות חובבי ציון זיינען דאז געגרינדעט געוואָרען.

אין יענער צייט איז נפטר געוואָרען דער בעוואוסטער גאון רבי מהרכי גימפל פון רוזינאי, איינער פון די גרעסטע רבנים אין דער ציוניסטישער באוועגונג, און וועז איך האָב מספיד געווען דר. פינסקער, האָב איך איהם אויך מספיד געווען, און די צוויי גרויסע נפטרים האָבען צוגעצויגען אלע קלאסען אידען.

אין קעשענעוו האָב איך געפונען די ציוניסטישע בעוועגונג אין איהר פולער קראפט, קעמפפענדיג מיט דער מעכטיגער באוועגונג אויסצואוואנדערען קיין ארגענטינא.

די ארגענטינא־באוועגונג איז געשאפען געוואָרען אין פעטערבורג דורך בארָאן הירש׳ס אגענטען זונענטהאל און פיינבערג. ווי א שטורם האָט זי זיך דורכגעטראָגען איבער די אידישע שטעדט אין דער טשערטא, וואו אידען איז ערלויבט געווען צו וואוינען. בארָאן הירש איז געוואָרען פלוצלינג א גואל ומושיע ביים אידישען המון, זיינע בילדער האָבען בעציערט אלע אידישע הייזער, זיין נאמען איז געבענשט געוואָרען פון אלע קלאסען. ארגענטינא, וועמעס נאמען אידען האָבען קיינמאל ניט געהערט, האָט באקומען א שם פאר אן "ארץ זבת חלב ודבש".

א לענגעדע האָט זיך פערשפרייט איבער אלע שטעדט און שטעדטלעך, אז בארָאן הירש איז דער גרעסטער בילאנער אין דער וועלט און ער וויל ארויס־נעהמען אלע אידען פון פאָגראָמען־לאנד און באזעצען זיי אין ארגענטינא, וואס געהערט אין גאנצען צו איהם. מען וועט געבען פערטיגע מאיאנטקעם און יעדער איד וועט פשוט זיצען "תחת גפנו ותאנתו".

א שטארקע פראָפאגאנדא איז אָנגעפיהרט געוואָרען פאר ארגענטינא. הונ־דערטער טויזענדער בראָשורען האָט מען פערשפרייט אין וועלכע עם איז דער־צעהלט געוואָרען פון דער רייכקייט און פעטקייט פון ארגענטינער באָדען, איהר געזונטען קלימאט און פרוכטבארקייט. די דאזיגע בראשורען זיינען גע־לעזען געוואָרען אין די הייזער און אין די גאסען, אין די שולען און אין די בתי מדרשים, ביחידות און בצבור. מיט איין וואָרט — ארגענטינא איז געוואָרען דער צענטער פון דעם אידישען גערַאנק, מאסען אידישע ארבייטער האָבען אוועקגעווארפען די ארבייט און פלעגען זיך ארומדרעהען אויף די גאסען. עם פלעגען זיך צוזאמענקלייבען הונדערטער אידען ביי די וואהנונגען פון די ארגע־טינער פאָרשטעהער צו דערגעהן אויף ריכטיג וועז די ערשטע גרופע וועט פאר־לאָזען רוסלאנד. די אגענטען האָבען געטהאן זייער ארבייט: מיט זייערע אראטאָרישע קרעפטען האָבען זיי פארגעשטעלט די גליקען פון דער נייער

ארץ ישראל, ווּאו עס איז נשתנה געוואָרען דער סדר העולם, אנשטאט נאכט איז דאָרט טאָג, אנשטאט ווינטער איז דאָרט זומער, א גאָט געבענשט לאנד, ווּאָס קיין קראנקהייט איז דאָרט ניטא. מאנכע רעדנער האָבען נאָך באוויזען פון פּסוקים אין תנ"ך, פון פערשידענע מאמרים אין מדרש, אז דאָס איז די ריכטיגע גאולה, און דער פּסוק "כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה", אדער דער מאמר "עתידה ארץ ישראל שתתפשט בכל הארצות", זיינען פון זייערע ליפּען ניט ארונטער. דאָס פּאָלק האָט דורכגעלעבט א נייע שבתי צבי תקופה, די מקובלים און די בעלי הגימטריאות האָבען אויך ניט געשווּיגען מיט זייערע סודות'דיגע פאנטאסטישע נייע קצים, ווּעלכע זיי האָבען טאָג־טעגליך בעשאפען.

פון רייד זיינען זיי אריבער צו טהאט. זיי האָבען געעפענט קאנטאָרען צו פערשרייבען דעם עולם. זיי פלענען בלויז נעהמען דרייסיג קאָפּיקעס פון יעדען איינעם פאר דעם פערשרייבען זיין נאמען אין דער "רשימת הנוסעים", און גליקליך האָט זיך געשעצט יענער, ווּאָס האָט זוכה געווען צו זיין שוין א פערשריבענער. נאכהער האָבען זיי אָנגעפאנגען צו נעהמען דרייסיג קאָפּיקעס ווּעכענטליך פון יעדען פערשריבענעם, און דער עולם האָט געצאָהלט מיט חשק, זאָגאר סוחרים, מיטעל־קלאָס מענשען האָבען פערלאָזען זייערע געשעפטען אוז צוגעשטאנען צו די פערשריבענע צו פאָהרען קיין ארגענטינא.

די איינציגע, ווּעלכע האָבען זיך מיט אייפער אָפּען געשטעלט נגען דער ארגענטינא־באוועגונג זיינען געווען די חובבי ציון. זיי האָבען געזוכט אין איהר ניט נאָר א קאָנטראסט צום ציוניסטישען אידעאל, נאָר אויך א פערראטה אוז אן אפליקענונג פון דער אידישער האָפענונג אויף ארץ ישראל. ביי די חובבי ציון איז עס געווען אָנגענומען, אז ווען אידען פערלאָזען רוסלאנד אוז זייערע גלות־בעשעפטיגונגען און בענייען זייער לעבען צו בעזעצען זיך אויפ'ן לאנד אלס ערד־ארבייטער, מוז דאָס זיין נאָר אין ארץ ישראל אוז בשום אופן ניט קיין אנדער לאנד. עס זיינען נאָר געווען אזעלכע, ווּעלכע האָבען נביאות געזאָגט גאָר אין אנפאנג, אז דער ישוב אין ארגענטינא ווּעט זיין א שרעקליכער דורכפאל.

די חובבי ציון האָבען געפּרואווט עפּענען דעם פּאָלק די אויגען עס זאל זיך ניט לאָזען פערפיהרען פון די דעמאָגאָגען, ווּעלכע האָבען געווּאלט פארשלעפּען די מאסען אין א ווייטען ווּיסטען לאנד.

אזוי איז דאָס פּאָלק צעטיילט געווארען אין צוויי טיילען: ארגענטינצעס און פּאלעסטינצעס. די מחלוקת'ן צווישען די צוויי כתות האָבען אָפּט געבראכט צו קריעג און געשלעג, ביז עס איז דערגאנגען צו דער רעגירונג, ווּעלכע איז געווען פרייגדליך צו די ארגענטינצעס, ווייל דאָס איז געווען פערבונדען מיט די מיליאָנען פון בארָאן הירש. אלעקסאנדער דער דריטער האָט די ארגענטינישע בעוועגונג בעשטעטיגט אלס לעגאל און האָט אונטערגעשריבען די לעגאליזאציע אום תשעה באב.

דער אינצידענט, וואס די ערלויבניש איז געגעבען געווארען אין אונזער נאציאנאלען טרויער־טאג, האט אויך געדיענט אלס פראפאגאנדא־מיטעל פאר ביידע פארטייען. די חובבי ציון מטיפים האבען דאס אנגערופען דער דריטער חורבן, אזוי ווי די היסטאריקער האבען מיט 400 יאהר צוריק צוגערעכענט צו תשעה באב טאג דעם גירוש ספרד.

די ארגענטינישע פאלשע נביאים און דרשנים ווידער האבען באוויזען מיט מאמרים פון מדרשים און ילקוטים, אז דער אנפאנג פון דער גאולה מוז קומען אום תשעה באב. ביידע שטרעמונגען אין אידישען לעבען האבען צוויישען זיך אנגעפיהרט א ביטערען קאמפף און די דערשלאגענע אידען זיינען געשטאנען צוויישען צוויי פייערען.

אין דער דאזיגער קאביגער צייט ביז איך געקומען קיין קעשענעוו. איבער־געבענע ארבייטער פאר חבת ציון האב איך דארטען געפונען. דער ראש האגודה איז געווען דער בעוואוסטער דאקטאר כהן־בערנשטיין און זיינע צוויי העלפערס, דער העברעאישער שרייבער שלמה דובינסקי און שלמה בערליאנד. די צוויי שלמה'ס האבען מיט זייער יונגען נאציאנאליסטישען פייער געארבייט אין דער באווענונג. זיי האבען געגרינדעט א חברה "דורשי תושיה" מיט דעם צוועק צו לערנען דאס פאלק און צו פערשפרייטען דעם ציוניסטישען געדאנק.

די ערשטע רעדע האב איך געהאלטען אין דער גרויסער שוהל, אין וועל־כער עם האט נאך קיינמאל קיין דרשן ניט געזאגט, ווייל דארטען האט גע־דאווענט און ג'דרשנ'ט דער קדוש רבי חיים, דער פערפאסער פון "באר מים חיים" און ביי חסידים איז דאס פאררעכענט פאר א חלול הקדש צו שטע־לען א פשוט'ען בשר ודם אויף זיין ארט. נאר פאר מיר האבען זיי געמאכט אז אויסנאהם, אבער אין מיטען מיין רעדע איז געווארען א שרעקליכע מהומה אין דער ווייבערשער שוהל ווען עס איז געווען א גרויסע ענגשאפט. דער טומעל איז געווארען אלץ שטארקער און אומזיסט האב איך אנגעוועגדעט מיין גאנצע קראפט אייגצושטיל'ען דעם עולם. איך האב געמוזט ארונטער פון דער בימה און די חסידים האבען דאס צוגערעכענט פאר נאך א מופת פון דעם הייליגען רבי חיים...

אין מיינע רעדען האב איך באריהרט די ארגענטינישע פראגע, און איך האב איהר דן געווען לכף חוב. איך האב געווארענט דאס פאלק ניט צו לאזען זיך פערפיהרען פון דעם באראנס אגענטען, די דעמאגאגען. איך האב זיי עב־קלעהרט די גענאהר, וואס עס שטעהט פאר זיי פאר אין ווייטען ווייסטען לאנד. איך האב זיי געגעבען צו פערשטעהען דעם אונטערשיעד פון ארץ ישראל, וועלכע איז אנגעזעטיגט מיט'ן בלוט פון אונזערע עלטערען אין די פופצעהן הונדערט יאהר וואס זיי האבען געלעבט דארט א פאליטיש לעבען, ביז א פרעמד ווייט

ווילד לאנד, פון וועלכען מיר האבען קיינמאל ניט געוואוסט און מיר ווייסען נאך פון דעם ניט ביז היינט.

זעלבסטפערשטענדליך, אז די רעדעם האבען שטארק דערצערעגט די אר־גענטינער, ענט און זיי האבען געזוכט מיטלען מיך צו באזייטיגען.

זיי האבען געזוכט און געפונען.

א קאמיטע פון זיי האט זיך געווענדעט צו דעם בעסאראביער גובערנאטאר און פשוט גע׳מסר׳ט, אז איך בונטעווע דאם פאלק גענען ארגענטינא, און ווייל די בעווענגונג איז דאך א באשטעטיגטע פון דער רוסישער רעגירונג און דער צאר האט דאך אונטערגעשריבען דעם בארען הירש פראיעקט, בין איך דאך א מורד במלכות, א בונטאווישטשיק, ניט מעהר און ניט ווייניגער...

דער גובערנאטאר האט געטהאן זיין לאיאלע פליכט און האט ארויס־גענגעבען א באפעהל צו ארעסטירען מיך.

דריי טעג בין איך געווען ארעסטירט און קעשענעוו האט געקאכט ווי א קעסעל. די ציוניסטישע פיהרער האבען זיך מיט אלע זייערע קרעפטען משתדל געווען צו בעפרייען מיך, אבער עס איז זיי ניט געלונגען, ווייל דער גובערנאטאר האט מיך געהאלטען פאר א פאליטישען פארברעכער.

ווי א מלאך מושיע איז דאמאלסט געווען צו מיר דער אידישער געזעראל, דאקטאר בלומענפעלד, א גוטער נאציאנאלער איד, ער איז געווען דער גו־בערנסקער דאקטאר. ער איז געגאנגען ניט איין מאל צום גובערנאטאר ביז ער האט מיר די פרייהייט געגעבען מיט דעם באדינג איך זאל איהם אויפשרייבען מיינע רעדעם אין רוסיש.

איך האב אזוי געטהאן און ערקלעהרט איהם פערזענליך, אז נאר מיין מיי־נונג איז ארגענטינא אז אומגליק פאר מיין פאלק, און איך, אלס פאלקס־רעדנער, האב געפיהלט אז עס איז מיין הייליגע פליכט צו ווארענען דאם פאלק.

דער גובערנאטאר האט מיר געהייסען באלד פערלאזען קעשענעוו אוז גאנץ בעסאראביע. ער האט מיר געזאגט אויך א פריינדליכען אופן: "ווארף אוועק, יונגערמאן, דיין ארטארסטווא, עס איז גלייכער פאר דיר צו האנדלען מיט הערינג, אדער מיט ציבעלעס, איידער צו זיין אין רוסלאנד א רעדנער. דו פער־שטעהסט, יונגערמאן, רוסלאנד איז א לאנד פון שווייגען, ניט פון רעדען"...

דריטער קאפיטעל

בעסאראבישע שטעטלאך

קאזיאַנער ראבינער, וואָס לייגט תפילין אום יום טוב. — איזמאיל פיהרט ארויס די גאנצע תבואה. — רומענישע הינט אויף יענער זייט דונאי. — קיליא, די בבל פון בעסאראביע. — דייטשען און איידען אין טארוטינא.

אייניגע מאָנאטען האָב איך פערבראכט אין די בעסאראביער שטעדט און שטעדטלאך. אין די אבענדען האָב איך גערעדט און אין די טעג האָב איך בע־אַבכטעט דאָס לעבען פון אונזערע ברידער אין יענער געגענד, וואָס איז ביז דאָן מיר געווען פרעמד. וואָס טיעפער איך האָב אריינגעדרונגען אין לאנד, אלץ מעהר האָב איך געזעהן די גייסטיגע אַרימקייט פון די איידען אין די דאָזיגע שטעדטלאך. א שרעקליכע עם הארצות, א מוראַדיגע גלייכגילטיגקייט צום אידישען וויסען האָט דאָרט געהערשט. דער יונגער דור איז אבסאָלוט געווען ווייט פון אידישקייט אין העכערען זינן. דער עלטערער דור איז געווען פארנומען מיט דרייַ זאכען: וויין, קאָרטען־שפּיעל און פאָהרען צום רבי'ן אויף ימים נוראים. נייַן טעפּ פון עם הארצות האָבען צוגענומען די קאזיאַנע ראבינער. קיין איינער פון זיי האָט ניט פארשטאנען קיין העברעאיש. זיי זיינען געווען ווייטער פון אידענטהום ווי פון גריכענטהום מיט איהר קולטור.

מערקווירדיגע צווייַ עפּיזאָדען, וועלכע זיינען בעוואוסט אין גאנץ בע־סאראביע, קאָנען אילוסטרירען די געלעהרזאמקייט פון יענע קאזיאַנע־ראבינער:

דר. א. פּ. איז אויסגעקליבען געוואָרען אין דער שטאָדט איזמאיל אלס ראבינער. דעם ערשטען יום טוב נאָך זיין באקומען די ראבינער־שטעלע איז ער געקומען אין שוהל דאוונען. ער איז ארויפגעגאנגען אויבען־אַז אין מזרח־זייט, האָט זיך איינגעוויקעלט אין זיין טלית און האָט ארויסגענומען זיינע תפילין צו לייגען. דער שמש פון שוהל האָט דאָס באמערקט און האָט איהם געגעבען צו פארשטעהען אז יום טוב לייגט מען קיין תפילין ניט.

"מיינסטו ווירקליך, — האָט ער געענטפערט דעם שמש, — אז מיר דאָק־טוירים זיינען ניט קיין אידען און מיר לייגען ניט קיין תפילין?!"

דעם שמש איז אָנגעקומען זעהר שווער איבערצוצייגען דעם ראבינער אז ער דארף קיין תפילין ניט לייגען אום יום טוב.

דער צווייטער פאל וועלט דערצעהלט אויף נאָך א גרעסערען תלמיד חכם א ראבינער: איינמאל איז געקומען צו איהם א יונגע מיידל נאָך אן ערלויבניש מקבר צו זיין איהר אלטען פאטער. נאכדעם אז דער ראבינער האָט ביי איהר

צוגענומען די 4 רובעל פאר זיין טרחה, האָט ער איהר אויפגעשריעבען אין העברעאיש: "לקבר את המוכ"ז". צופעליג איז די מיידעל געווען א ליטווישע און האָט פערשטאנען העברעאיש, איז זי געבליבען שטעהען א פאַרציטערטע און האָט אָנגעקוקט דעם ראבינער שטומערהייד. דער ראבינער האָט ניט פערשטאנען פאַרוואָס זי קוקט אזוי אויף איהם, ביז א שכן זיינער איז אריין און האָט איהם ערקלערט וואָס מיינט דאָס וואָרט "המוכ"ז". די אָרימע יונגע מיידעל איז נאָך יונג און ווייל נאָך לעבען...

מיינע רעדעז אין די שטעדטלעך האָבען אריינגעבראכט א נייעם לעבען אין די עצמות היבשות. מיט מיין גאנצער קראפט און ענערגיע האָב איך זיי אויפגעוועקט פון זייער לעטארגישען שלאָף און כמעט אין יעדער שטאָדט האָבען זיך געגרינדעט "אגודת חובבי ציון", און אויך שעורים פאר תנ"ך און אידישער געשיכטע. יונגע לייט פלענען נאָך מיין רעדעז צוגעהעז צו מיר און דאנקען מיט טרעהרען אין די אויגען און האָבען מיר פערשפראכען צו לערנען און שטודירען אידישע לימודים.

וועז איך האָב פערבראכט אין איזמאיל, האָב איך בייגעוואוינט א מערקווירדיגע סצענע. אין דעם יאָהר איז געווען א שרעקליכער הונגער אין די אינערע גובערניעס פון רוסלאנד. די פויערים זיינען געפאלען פון הונגער און עפידעמישע קראנקהייטען האָבען געבושעוועט. אין געגענטהייל, איז דרום רוסלאנד, איז געווען א ברכה איבער אלע פעלדער און זעהר פיעל תבואה פלעגט ארויסגעשיקט ווערען נאָך אויסלאנד.

אום צו מאכען א סוף צו דעם אונגארמאלען צושטאנד, האָט די רעגירונג פאַרוועהרט דעם תבואה־עקספּאָרט נאָך אויסלאנד און האָט באשטימט נאָר 24 שעה צו ענדיגען ארויסצושיקען די לעצטע שיפען מיט דער אָנגעלאָדענער תבואה. דער באפעהל איז אָנגעקומען קיין איזמאיל, וואו עס איז געווען צוגעגרייט פיעל געטרייד צום עקספּאָרט און האָט געמאכט אן איבערקעהרעניש אין שטאָדט. די תבואה־העכדלער זיינען פערציטערט געוואָרען פון צאר׳ס אוקאז און זיי זיינען אומגעלאָפען איבער דער שטאָדט צו זעהן טראנספּארטירען זייער תבואה וואָס מעהרער און וואָס שנעלער צום פּאָרט. אין איין שעה זיינען אלע קארעטעס, די אריסטאקראטישע פוהרען, פערוואנדעלט געוואָרען אין איינפאכע שלעפּ־וועגען, און די שטאָלצע קוטשארעס אין פּשוט׳ע בעלי עגלות. דעם גאנצען טאָג האָבען זיך געצויגען איבער די גאסען קאראוואנען מיט אָנגעלאָדענער תבואה פון די מאגאזינען צום פּאָרט פון שוואָרצען ים.

דאָס איז געווען א בילד, וואָס איך קען נאָך ביז היינט ניט פארגעסען.

פון איזמאיל בין איך געפאָהרען קיין קיליא.

די גאנצע נאכט בין איך געפאָהרען הארט ביים ברעג פון טייך דונאי, וועלכער טיילט אָפ רוסלאנד פון רומעניען. מיט א צובדאכטען הארץ האָב איך

געקוקט אויף דער אנדערער זייט טיף, אויף דעם טיראנישען לאנד, וואס דריקט בארבאריש אונזערע אומגליקליכע ברידער. דאס איז דאך די פינסטערע רומעניע, פון וועלכער איך האב זיך אזוי פיעל אנגעלעזען און אנגעהערט, פון איהר אכזריות און מעשים תעתועים, וואס זי טהוט צו די אידען. רומעניען, דאס איז דאך דאס בארבארישע נידריגע פאלק, וואס האט ניט זיין אייגענע געשיכטע, נאר זיי זיינען די קינדער פון די רוימישע מערדער און פערברעכער, וועלכע די רוימישע רעגירונג האט אהער פערטריבען אפצוקומען דא פאר זייערע פאר־ברעכנס. און דא אין זייער גלות־לאנד האבען זיי זיך אויסגעמישט מיט די שווארצע ציגיינער, וועלכע זיינען געקומען פון דעם אריענט, און פון דעם מישמאש, רוימישע מערדער מיט די שווארצע ציגיינער, האבען זיך ענטווי־קעלט די היינטיגע רומעניער, וועלכע טרעטען מיט זייערע פיס אויף די קעפ פון די קינדער פון ישראל סבא...

מיט אזעלכע טרויעריגע געדאנקען בין איך געזעסען אין שליטען די גאנצע נאכט און פון ווייטען, אויף יענער זייט דונאי, האב איך געזעהען די קליינע פייערלאך פון די קליינע רומענישע היזלער. איך האב צומאל געהערט דאס בילען פון די רומענישע הינט, וועלכע האבען געבילט אויף דער לבנה — דיזעלבע הינט מיט דעם זעלבען היגטישען כאראקטער ווי די רוסישע הינט, קיין אונטערשיעד...

עס איז טאג געווארען און איך בין נעקומען אין קיליא.

אין דעם דאזיגען קליינעם בעסאראבישען שטעטעל בין איך בעקאנט געווא־רען מיט א קריסט, אייגער פון די חסידי אומות העולם, און דוקא א פאליאק. דר. לובאזינסקי, האט ער געהייסען. ער איז געווען אן אמת'ער אוהב ישראל. ער האט נענומען א נאהענטען אנטהייל אין די אידישע צרות, פלעגט פיהרען ויכוחים מיט די צוררי ישראל אין דער פרעסע אין פערשידענע שפראכען, אויפווייזענדיג זיי ווי נאריש זיי זיינען מיט זייער האס צו א פאלק, וואס האט געשאפען אזוי פיעל גייסטיגע אוצרות פאר דער גאנצער וועלט. איך האב פיעל פערגעניגען גע־האט צו פערברייגנגען מיט איהם, בעזאנדערס בין איך ענטציקט געווארען פון זיין ענוויער בעקאנטשאפט מיט דער אידישער געשיכטע. איך האב איהם גע־שאנקען פרוג׳ס שירים אין רוסיש און ער האט זיי פשוט פערשלונגען. ביי מאנכע ליעדער האט ער איינפאך געווייגט.

איך האב א נאמען געגעבען קיליא "בבל הקטנה", ווייל דארט איז א שרעקליכער שפראכען־געמיש. די איינוואוינער רעדען 7 שפראכען: רומעניש, בולגאריש, אידיש, רוסיש, טערקיש, דייטש און פראנצויזיש. מערקווירדיג איז געווען, אז אונזערע אידען האבען גערעדט די אלע שפראכען, נאר קיין העברעאיש האבען זיי ניט געקענט.

פון קיליא בין איך געפאהרען נאך רעני. דאס איז ווירקליך א וואונדער־ בארע שטעטעלע. אויך איהר איז מקוים געווארען דער וואונש פון "אגור בו יקה", "ראש ועושר אל תתן לי". עס איז דארטען ניט געווען קיין רייכע לייט, אבער קיין ארימע לייט אויך ניט. זיי האבען דארטען זאגאר ניט געוואוסט פון מעות חטים אויף פסח, ווייל זיי האבען ניט געהאט ווער עס זאל ביי זיי נעהמען.

דער טאג איז געווען א וואונדער־שעהנער, די זונן האט בעלויכטען מיט איהרע שטראהלען די בעסאראביער שווארצע פעטע פעלדער און איהרע ווייני־ גערטנער, וועלכע שפרייטען זיך אויפ'ן וועג פאהרענדיג נאך גאלאץ. א ביינקעניש האט זיך מיר אין מיין הארץ אריינגע'גנב'עט, ווען איך האב בעטראכט, אז איך זיץ אין וואגאן צווישען פערשיעדענע מענשען פון פערשיעדענע פעלקער: רוסען, פאליאקען, רומעניער, בולגארען און סערבען, נאר איך בין געווען איין איד. די אלע האבען דאס רעכט צו זיצען אין דעם לאנד און לעבען, אויסער איך ניט; פלוצלינג הער איך א געשריי "זשידאן", וואס איז געקומען פון א גראב־בייביגען רומעניער, וועלכער איז געזעסען אנטקעגען מיר. איך האב זיך איינגעהאלטען און האב איהם ניט געענטפערט, נאר גלייך איז אויפגעשטאנען אן עסטרייכער אפיציער, אנגעטהאן אין זיין פולער יוניפארם, הויך געוואקסען, שטארק געבויט, מיט צוויי פלאמענדע אויגען, און אין א רייכער רומענישער שפראך האט ער איהם געענטפערט, פארוואראפענדיג איהם פאר זיין גראב־יונגישען אויסדרוק.

דאס געשפרעך האט געצויגען די אויפמערקזאמקייט פון אלע רייזענדע אין דעם וואגאן און באלד האבען זיך גרופירט צווי רוסישע גייסטליכע מיט די לאנגע בערד פון פארענט און מיט די גרויסע צעפ פון הינטען, איינער א דירעק־ טאר פון א רוסישער גימנאזיע, און א פאר בולגארען און זיי האבען אנגעפאנגען א היציגע דעבאטע. מאנכע האבען געגאסען פעך און שוועבעל אויף אידען און אנדערע האבען זיי פערטהיידיגט, אבער דער עסטרייכישער מיליטערישער מאן האט זיי אלעמען אפגעענטפערט מיט קרעפטיגע ארגומענטען.

דער צוג האט זיך צוגעשטעלט ביי דער סטאציאן לייפציג. די פאסאזשירען זיינען ארוים און דער עסטרייכישער אפיציער איז צוגעגאנגען צו מיר. ער האט מיר דערלאנגט העפליך זיין האנד און זאגט צו מיר אין העברעאיש; "יהודי אני כמוך, בן עמי, ושמי פ. לאנבערג, יליד טשערנאוויטש, פקיד בחיל אוסטריא".

מיר האבען אנגעקוקט אייגער דעם צווייטען וויי צווי ברידער וועלכע בעגע־ גענען זיך נאך א שווערער שלאכט.

מארוטינא איז א דייטשע קאלאניע און בלויז דריי הונדערט אידען וואוינען דארט צווישען די טויזענדער דייטשען, און מערקווירדיג, זיי לעבען זיך צוזאמען רוהיג, די קריסטען מיט די אידען, קיין שפור פון אנטיסעמיטיזם בעמערקט מען דארט ניט. צוזאמען לערנען זייערע קינדער אין די אלגעמיינע שולען און זיי

רעדען אלע אידיש עטוואס פערדייטשט. עס זיינען אפילו דא קליינע קריסטעלאד וועלכע ווייסען אונזערע תפילות. וועז איך האב מיינע רעדען געהאלטען אין טארוטינא, זיינען פיעלע קריסטען געקומען מיך הערען אוז פערשטאנען.

בעת די פאגראמען האבען די אידען מיט די קריסטען צוזאמען ארגאניזירט אייגענע מיליטער צו היטען נאנצע נעכט די קאלאניע פוז אז איבערפאל. איז אלגעמיין האט די געבענשטע רוהיגע קאלאניע געמאכט אויף מיר א וואונדער־ליכען אייגדרוק, אוז הלואי וואלט זי געווען א ביישפיעל פאר אלע איהרע שכנות קאלאניעס.

לויידער אבער איז דאס ניט אזוי דער שיקזאל פוז אונזערע אידען איז יענע נאהענטע דערפער, וועלכע זיינען אם מעהרסטענס באזעצט מיט רומעניער. איז דעם גרויסען דארף קאמענדאר וואוינען צוויי טויזענד בולגארישע פאמיליעס אוז צווישען זיי האבען געוואוינט פינף הונדערט אידישע געזינדען, איז פוז זיי מעהר ניט פארבליבען אין דער צייט, וועז איך בין דאס דארף דורכגעפאהרען, ווי צוואנציג אידישע משפחות. זיי זיינען אלע ארויסגעטריבען געווארען, אוז זיי וואנדערען ארום ווי דאס נאנצע אידישע פאלק. נאך איז יענער נאכט, וועז איך בין דורכגעפאהרען דאס דארף קאמענדאר, האט אז אוריאדניק ארויסגעטריבען א אידישע פאמיליע. דער פראסט האט געברענט, א שטורמדיגער שניי האט פערדעקט די ערד ווי מיט תכריכים, קיין הונד האבען די פויערים איז נאס ניט ארויסגעלאזט, אוז דער מערדערישער אוריאדניק האט מיט געוואלד אראפגע־שלעפט די קליינע אידישע קינדערלעך פוז ווארימען אויוועז אוז האט זיי אריינ־געווארפען איז די וועגען, וועלכע זיינען געשטאנען גרייט אויף דער נאס. עס איז געווען שרעקליך צו הערען דאס געוויין אוז דאס געבעט וואס די ארימע אומ־גליקליכע מוטער פוז די קינדערלעך, א פינסטערע עלענד אלמנה, האט זיך געבעטען ביי דעם מערדער. אפילו די בולגארען האבען רחמנות באקומען אוז האבען געבעטען דעם אוריאדניק ער זאל זיי לאזען זיצען איז דארף ביז דער ווינטער וועט זיך ענדיגען. עס האט אבער ניט געהאלפען. די וועגען, פול אנגעלא־דען מיט קישענס אוז צוידעקע, די קינדערלעך פוז אויבען, דאס געשריי האט זיך צום הימעל דערלאנגט, אזוי זיינען זיי פארשוואונדען איז דער ווינטערדי־גער נאכט.

אין זיך האב איך אויסגעשריען: "למה ד' תעמוד מרחוק, למה תעלים לעתות בצרה? !"

פערטער קאפיטעל.

כשר'ע "ממזרים". — א צוריסען לעבען פון א צוגעבונדען פּאָר־פּאָלק. — אקערמאן און אָדעס. — די גאנצע חכמה פון דיעזער שטאָדט איז געלעגען אין איהר באָד. — אין יעליסאוועטגראד. — מיין באגעגעניש מיט א געבילדעטען שניידער און מיט דעם מחבר פון "גן שעשועים". — "ביבליש ברידערשאפט".

אין דער שטעדטעל ליאָווא

אין דער שטעדטעל ליאָווא האָב איך זיך דערוואוסט פון א טראגי־קאָמישען פאקט, וועלכער קען נור טרעפען א אידען און ניט קיין אנדערען מכל אומה ולשון.

איין אבענד בין איך געזעסען אין מיין אכסניא און האָב געערעט מיט מיין בעל הבית און מיט זיין פרוי, ביידע יונגע אנשטענדיגע מענשען, פּלוצלינג הער איך ווי דער מאן פרעגט זיין פרוי:

וואו זיינען דאָס אונזערע ממזרים?

די מאָדנע פראגע האָט מיך איבערראשט און איך האָב אויף'ן פּאָר פּאָלק א קוק געטהאָן מיט פערוואונדערונג. זיי האָבען אָבער באלד די זאך פאר מיר קלאָר געמאכט: די מוטער פון די קינדער איז א געבאָרענע א רומענערין, איהר מאן איז געבאָרען געוואָרען אין אלט־בעסאראביען, און אזוי האָבען זיי זיך געלעבט אין דעם הויז וואָס זי האָט בעקומען בירושה נאָך פון איהרע על־טערענס עלטערען און אלעס איז געווען כשר כל זמן דער גאנצער געגענד האָט נאָך בעלאנגט צו רומעניען, אָבער אזוי שנעל ווי דער טיי'ל רומעניען איז פער־וואנדעלט געוואָרען אין ניי־בעסאראביען האָבען זיי גלייך אנגעוואָרען דאָס רעכט צו זיצען דאָרט, דאָס הייסט, וועז זי זאָל נאָך געווען זיין א מיידעל וואָלט זי נאָך דאָרט געקענט וואהנען, נאָר אזוי ווי זי בעלאנגט יעצט צום מאן, און זי האָט שוין מיט איהם צוויי קינדער, האָבען זיי געמוזט אלע פערלאָזען דאָס הויז. אָבער וואו נעהמט מען פרנסה פאר אזא געזינדעל?

איז קיין אנדער עצה ניט געווען ווי צו שיידען זיך אויף'ן געזעצליכען אופן. דאן האָט זי ווידער בעקומען איהר מיידעלשע רעכט צו בלייבען זיצען אין איהר הויז, און דער מאן מיט די צוויי קינדער זיינען אוועקגעפאהרען צו זיינע עלטערען אין אלט־בעסאראביען. פון דאמאָלסט אן זיינען זיי געווען פאָר־מאל צושיידעט; נור צוויי מאל אין וואָך פלעגט ער קומען אהער אויף דעם יאריד — האנדלען איז געווען ערלויבט — און זיך אגב זעהן מיט זיין פרוי, און דאָס איז שוין אזוי געווען א געשיכטע פון אייניגע יאָהר, און זי האָט אין דער צייט געבוירען נאָך צוויי קינדער. דער רעזולטאט איז געווען, אז די ערשטע

צוויי קינדער זיינען געווען כשר׳ע, אנערקענטע פון דער רעגיערונג אויף זיין נאָמען, און די לעצטע צוויי זיינען געווען פרעמדע, "ממזרים", ניט אויף זיין נאָמען, אָבער דערפאר האָבען די לעצטע דאָס רעכט צו וואָהנען אין ניי־בעסאַראַביען גלייך מיט אלע "רומענישע ממזרים".

אקערמאן

אקערמאן איז איינע פון די אויעזדנע שטעדט אין בעסאַראַבער גובערניע; אָבער ווי פערשידען זיינען איהרע איינוואוינער פון די געווען לויכע בעסאַראַביער איידען. עס איז פשוט שווער צו גלויבען אז זיי זיינען זייערע לאנדסלייט. דער חסידיזמוס, וועלכער געווען שטיגט אין דער בעסאַראַבער גובערניע האָט זיין זיי־גען אויף די אקערמאנער איידען ניט ארויפגעלייגט, זייער ארט לעבען, זייערע מנהגים, זייערע קליידער זיינען קאָפירט פון זייער גרויסע שענע אָדעס, די קרוין פון דרום רוסלאנד. אָדעס האָט פערשפרייט איהר פליגלען אויף איהר קליינע שוועסטער אקערמאן און האָט זי אָפגעשטעמפעלט מיט איהר אייראָפע־אישען זיענגל און האָט קיין שפור פון בעסאַראַביען אין איהר ניט געלאָזען.

אָבער דאָס אלעס איז נור א פאלשער גלאנץ, נור פון אויבען אויף, ביי דעם ערשטען בליק, אָבער וועז מען קוקט זיך צו אביסל טיעפער זעהט מען, אז אקערמאן האָט נור געלערנט פון אָדעס אביסל הפקרות אראָפצואווארפען פון זיך דעם יאָך פון רעליגיאָן, דעם אלטען אידישען שטאָט מיט אלע גוטע פרומע מדות, די הייליגקייט פון שבת און יום טוב, די רייניע כשר׳ע צניעות איז אידישען פאמיליע לעבען. די אלע פרייהייטען, נעגאטיוועז, האָבען זיי זיך גוט אויסגעלערנט פון אָדעס. אָבער דאָס גוטע, פאזיטיוועז פון דער אידישער אָדעס, אנשטאלטען, שוהלען, בילדונג, דעם טריב צו לערנען, צו שטודירען, נאציאָ־נאלע אינסטיטוציעס, דאָס אלעס האָבען זיך די אקערמאנער געפוילט איבער־צונעהמען פון די אָדעסער, און די עם הארצות געווולטיגט אויף זיי מיט דער אייגענער מאָס ווי אין אלע בעסאַראַביער שטעדט.

וועז איד בין נאָך א חדר אינגל געווען בין איך געוואָהנט געווען צו הע־רען צוויישען די פערשיערענע אידישע שימפף־ווערטער אויך דעם וואָרט "בע־דער". צו האלטען א באָד איז געווען ניט פון די זעהר נאָבעלע פרנסות, און ווי פערוואונדערט בין איך געוואָרען וועז איך האָב געפונען אז דער אקערמא־נער בעדער איז ניט קיין קלענערע פערזאָן ווי דער גרויסער העברעאישער לי־טעראט און דער אויסגעצייכענטער סטיליסט ווי מר יעקב שמואל הלוי טראַכט־מאן, דער מחבר פון די ספרים "אור תורה" און "סכת דוד הנופלת", און וועז איך האָב איהם בעזוכט האָט ער מיך זעהר העפליך אויפגענומען און האָט מיר געזאָגט:

"וועז איהר וועט אורטיילען איבער די היגע בעלי בתים נאָך זייערע בעדער נאָך וועט איהר זעהר א גרויסען טעות מאכען".

און דאָס איז זעהר ריכטיג: די אקערמאנער האָבען זייער נאנצע חכמה און ווייסענשאפט דערטרונקען אין זייער באָד און זיי האָבען עס איבערגענעבען אין גאנצען צו זייער אייניציגען געליעהרטען מאן, רבי יעקב שמואל הלוי טראכט־מאן.

יעליסאוועטגראד

נאָך א רייזע איבער די בעסאראביער שטעדטלאָך בין איך אָננעקומען אין יעליסאוועטגראד, און איך האָב גלייך געפיהלט, אז איך געפין אין אן אנדער אט־מאָספערע, אן אנדער לעבען מיט אנדערע פערלאנגען אין לעבען. אנשטאט די בעסאראביער חסידישע טערמינאָלאגיע, וועגען רביים, גוטע אידען, וועלכע זיי לאָזען ניט ארויס פון זייער מויל: "דער בעהושער זאָל לעבען", "דער סאדע־גערער זאָל מאריך ימים זיין", "דער ראכעמסטריווקער", "דער נעסכיזשער", אדער וועגען פערשיעדענע וויינען: "דער וויסער וויין", "דער רויטער", "דער געקאָכטער" "דער ווימאָרָאזער", אנשטאט די אלע נעמען האָב איך פלוצלונג דערהערט פון די יעליסאוועטגראדער נעמען פון פערשיעדענע טענץ און טענצער, נעמען פון פערשיעדענע טהעאטערע און פּאָרשטעלונגען, דראמען, קאָמעדיען, טראגעדיען, אקטיאָרען און אקטריסעס, פּרימאדאָנאס, קאָמיקער. נעמען פון פערשיעדענע קאָרטען־שפּיעלען; בעזונדערס האָבען זיי דאמאָלסט געהאלטען פון די מאלאָראָסיסקי פּאָרשטעלונגען פון קראָפּאוויצקי. אָט אין דעם סאָרט לעבען זיינען זיי פערטיעפט געווען די אידישע קינדער פון דער שטאָדט יעליסא־וועטגראד, וועלכע איז געווען די ערשטע געטראָפען צו ווערען אין די ערשטע פּאָגראָמען פון אלעקסאנדער דעם דריטען.

ווי א נידערגעשלאָגענער בין איך געזעסען אין מיין צימער, בעטראכטענדיג דעם אינדיפערענטיזם וואָס בעהערשט אונזערע ברידער, וועלכע פיהלען ניט און ווילען ניט וויסען פון דער שרעקליכער אידישער לאגע.

פלוצלונג עפענט זיך די טיר און די צוויי גוטע "חובבי ציון" זיינען אריין צו מיר: שלמה דובינסקי פון קישינעוו, וועלכער האָט זיך פשוט פערליעבט אין מיר און איז געקומען ספּעציעל צו זעהן זיך מיט מיר און מר. ה. ריסאָטא, אייניער פון די בעסטע אידאָליסטען אין יעליסאוועטגראד; מיט זיי צוזאמען האָב איך שפּעטער בעזוכט דעם הערר סמילאנסקי.

א וואונדערבארער מאן איז דער לעצטער געווען. קומענדיג צו איהם אין זיינע צימערען האָב איך געזעהן אויף זיין טיש ליגען פערשיעדענע שעהרען, פּרעסען און אנדערע געציינ וואָס בעלאנגען צו שנייידעריי; פון דעם צווייטען צימער האָבען מיר געהערט דעם גערויש פון נעה מאשינען. גלייך איז אריין צו אונז א מיטעלער מאן מיט זעהר אן אינטעליגענטען פנים, מיט א שנייידערשע מאָס אויף זיינע שולטערען, און אין דעם שניידער האָבען מיר באלד געפונען

א זעהר גרויסען געביטעטען מענשען, אן אריגינעלען דענקער און א מאן וואס איז גוט בעקאנט מיט די רוסישע און העברעאישע ליטעראטורען. מיט דעם מערקווירדיגען מאן האבען מיר פערבראכט ביז האלבע נאכט וועגען פערשיעדענע ליטעראריש פראגען, און מיר האבען זעהר פיעל געלערנט פון איהם.

אויף מארגען האבען מיר בעזוכט דעם בעקאנטען העברעאישען שרייבער מר. ראזענפעלד, דער מחבר פון דעם ספר "גן־שעשועים". פון דעם געשפרעך וואס מיר האבען געהאט מיט איהם, האבען מיר זיך דערוואוסט אז דער זעלבער ראזענפעלד איז דאס דער שרייבער פון פערשיעדענע ארטיקלען אין "המליץ" אונטער וועלכע עס זיינען אונטערגעשריבען די פסעודאנימען "בלק", "פארן" און "זרזיר". א מערקווירדיגער מאן, ווי גרויס זיין קראפט איז געווען אין זיין פערער אזוי שוואך איז ער אין זיין רעדענס־קראפט. און מיט גרויס שווערינקייט האבען מיר עטוואס ארויסגעקראגען פון זיין מויל. "איך וועל אייך בעסער שרייבען איידער רעידען", האט ער אונז אפט ווידערהאלט אין אונזער געשפרעך.

נאר א שפאגעל נייע בעווענונג האב איך געפונען אין יעליסאווטגראד. א בעווענונג וועלכע איך האב פון איהר קיין שפור געפונען אין קיין אנדער שטאדט און דאס איז: "די ביבלעיסקאיע בראטסטוואָ".

די "ביבלישע בריידערשאפט" איז א נייע קריסטליכע סעקטע אין יודענטהום. דער גרינדער איהרער איז געווען דער בעוואוסטער יעקב גארדין, וועלכער איז שפעטער געווארען א אידישער דראמאטורג. די נייע סעקטע האט געפונען אין אנפאנג פיעל אנהענגער אין זיד רוסלאנד, נאכהער, אז גארדין איז אוועק־געפאהרען נאך אמעריקא, האט זיין שטעלע אין דער נייער בעווענונג פערטרעטען דער יעליסאווטגראדער אדווענקאט בערנשטיין, און פון דער שטאדט איז דאס ארויס די נייע תורה וואס איז א מין צוזאמענזעצונג פון דעם אלטען און דעם נייעם טעסטאמענט.

זעלבסטפערשטענדליך אז איך האב געפונען אלס מיין פליכט ארויסצוגעהן מיט מיין פולער קראפט געגען דער נייער סעקטע און וועז איך האב גערעדט איבער די פערשיעדענע סעקטען, וואס זיינען ענטשטאנען אין׳ם יודענטהום, האב איך אנגערופען די ניי־געבארענע סעקטע מיט דעם נאמען "די נייע פלאגע אויף דעם אלטען ישראל". ווי איך האב נור אויסגעדריקט דעם ווארט, איז געווארען א טומל אין דעם פובליקום, און א יונגע דאמע מיט דעם נאמען פ. האט מיד אויפגעפאדערט אויף אן עפנטליכע דעבאטע. איך האב איהר ניט ענטזאגט, און עס איז בעשטימט געווארען די דעבאטע זאל שטאטפינדען דיענסטאג, כ"ו טבת תרנ"ב, טאקי ביי מאדאם פ. אין זאל.

די דאזיגע נאכט איז אין מיין זכרון טיף אייגעקריצט געווארען אלס

"ליל שמורים" און איך וועל איהר ניט פערגעסען ביז מיין לעצטען אטהעם־צוג. דער שהנער גרויסער זאל איז געווען פול מיט דער גאנצער יעלישאווער־אדער אינטעליגענץ, די אלע ברידער און שוועסטער פון דער "בראטסטווא", צווישען זיי דאקטוירים, יוריסטען און אינזשענירען. אין מיטען איז געשטאנען א קליינער טיש, אויף איהם איז געלעגען א תנ"ך און א "ברית חדשה".

הערר בערנשטיין, דער פארשטעהער פון דער בעווענונג, האט געעפענט דעם ויכוח. מיט עהרעפורכט האט ער אויפגעהויבען די צוויי ספרים, און מיט א קלאהרע שטימע האט ער פראקלאמירט פאר דאם פובליקום: "די צוויי הייליגע ביכער זיינען אונזער הייליגער אידעאל, און אויף זיי האבען מיר געגרינדעט אונזער הייליגע רעליגיאן". נאכהער האט ער געגאסען שוועבעל און פער אויף דעם תלמוד, פון די תנאים ביז די לעצטע רבנים. נאר איהם האט די שוועסטער, מאדאם פ. געזומען דאם ווארט און האט זיך געמאכט לוסטיג מיט כלומרשטען הומאר פול מיט גיפט צו די אידען און דאם יודענטהום, האט געוואלפען שמוץ, האט אנגפאנגען פון שמעיה ואבטליון און געענדיגט מיט רבי יצחק אלחנן'ען.

מיין הארץ האט געקאכט ווי א קעסעל, הערענדיג ווי בורים מופקרים. עמי הארץ, וועלכע האבען גארניט געלערענט און קיינמאל ניט געזעהן די ליכט פון תלמוד, וואלפען שמוץ אויף אלעם וואס ביי אונז איז פערהייליגט פון טויזענדער יאהר. מיט אלע מיינע קרעפטען האב איך זיך צוריקגעהאלטען, און רוהיג, לאגיש האב איך אין קורצען ווי וויט מעגליך זיי ערקלעהרט דעם צוזאמענהאנג פון תורה שבכתב, אין וועלכע זיי גלויבען אויף, מיט דער תורה שבל פה, וועלכע זיי הויבען ניט אן צו פערשטעהן. איך האב זיי איבערצייגט אז די מארא'ל, די עטהישע לעהרען און אלע הויכע אידאלען, וועלכע זיי האבען אויפגעבאפט פון זייער פערהייליגטען עוואנגעליום, און אלעם וואס גוטעם איז, זיינען ארויסגעוואקסען פון דעם גרויסען אוצר פון תלמוד און מדרשים. עס איז אמת, האב איך אויסגעשריען מיט ענטוזיאזמום, אז דער קריסטענטהום האט זעהר פיעל געווירקט אויף דער היידנישער וועלט און אויף די גריכישע מיטאלאגיע — ווי אונזער רמב"ם זאגט אין די ענדע פון "הלכות מלכים" — אז דער נוצרי און מחמד האבען פערשפרייט ליכט ביי די געצענדינערישע פעלקער, אבער ניט פאר די אייניקלאך פון אברהם, וועלכער איז געווען דער ערשטער גרינדער פון מאנאטאיזמום מיט צוויי טויזענד יאהר בעפאר דער יונגער איסי פון גליל איז געבארען געווארען. די קינדער פון די נביאים ברויכען ניט צו לערנען תורה און אמונה פון דעם סטאליאר'ס זוהן מיט זיינע אפאסטאלען. האט איהר וועט געזהען אז בראדסקי, דער גרויסער פאבריקאנט פון צוקער, זאל קויפען צוקער אין א קליינע שפייז קרעמעל, וואו עם ליגט א האלבע היטעל צוקער צווישען הערינג, דזשענאכץ און טאבאק? עפענט אייערע אויגען און לעזט מיט א קריטישען

אויג, וועט איהר זעהן, אז דער גאנצער עוואנגעליום האָט נאָר דעם כאראקטער פון א קליינעם שפייז קרעמעל געגעז דעם גרויסען הייליגען מאגאזין מיט דעם נאָמען תלמוד. מעהר ווי ניין צעהנטעל אין "ברית חדשה" איז פערנומען מיט נארישע בבא מעשיות, מיט רוחות, שרים און נארישע זאגען, פול מיט קליינע נסים ונפלאות פיר אלטע נארישע פרויען און אבערגלויבישע קליין־קעפיגע מענשען.

אזוי האָב איך געלערנט און געמאָלען פערשיידענע בילדער פון דעם אידישען שבת און אידישען ריינעם פאמיליען לעבען נאָך דעם תלמוד נאָך. איך האָב צושטערט זייערע ארגומענטען, זייערע פאלשע חלומות, אויך זייערע נארישע האָפנונגען אויף שפעטער. איך האָב זיי פארגעשטעלט דעם חורבן וואָס זיי האָבען געמאכט מיט זייערע נארישע פאנטאסטישע לעהרען און אפעלירט צו זיי אין דעם נאמען פון דעם גאנצען אונגליקליכען אידישען פאלק זיי זאלען אויפהערען צו פראָפאָגאנדירען די נייע בעוועגונג, וועלכע פיהרט צום אונגליק. אזוי האָב איך געלערנט שטונדען לאנג ביז 4 אוהר פארטאָג. זיי זיינען פשוט באנקראָט געבליבען און זיי האָבען מיר ניט געהאט וואָס צו ענטפערען.

זאָגאר דער אהוואָקאט בערנשטיין און די מאדאם פ., וועלכע זיינען שוין ניט געווען אין קיין שול 12 יאָהר זיינען געגאנגען הערען מיינע ציוניסטישע רעדען די גאנצע צייט וואָס איך בין געווען אין יעליסאוועטגראד.

איך האָב בעזוכט דעם הערר וולאדימיר טיאָמקין, דעם בעוואוסטען חובב־ציון פיהרער און ליידער האָב איך איהם געפונען צובראָכען און שלאף פון זיין גרויסע ארבייט און די מסירות וואָס מען האָט אויף איהם געמאכט בעת וועז ער איז געפאָהרען נאָך קאוונא און די בני לשכה השחורה האָבען ג׳מסר׳ט און צושטערט זיינע פלענער.

זעהר פיעל האָט דער הערר טיאָמקין אויפגעטהאָן אין יעליסאוועטגראד פיר "חבת ציון" ביי דער יוגענד.

פינפטער קאפיטעל

די קהל־שע קיך אין קרעמענטשוג. — די אידישע קאָלאָניע "פּערעשטשע פּענא". — איך קום אין כארקאָוו. — מיין פּאספּאָרט און כאבער גיט מיר וואוינערעכט אויף צוהן טעג. — איך רייד אין שוהל.

קרעמענטשוג — כארקאָוו

צווישען יעליסאוועטגראד און יעקאטערינאסלאָוו געפינט זיך די אידישע שטאָדט קרעמענטשוג. די שטאָדט איז פערבונדען מיט די צוויי שטעדט איז מסחר און דאָך איז זי אין גאנצען אנדערש פון זיי, גאָר א בעזונדער טיפּ. און וועז דו געהסט אריין אין איהר, און דו בעטראכסט איהרע אידעז, וועסטו ניט פיהלען, אז דו געפינסט זיך אין זיד־רוסלאנד, נאָר דיר דאכט זיך, אז דו ביזט אין איינע פון די ליטווישע אָדער די וויים־רוסישע שטעדט. אין קרעמענטשוג געפינסטו זעהר פיעל ליבאוויטשער חסידים, חב"דניקעם, וועלכע שטודירען דעם "תניא" די "לקוטי תורה" און אויף די וועגט זעהסטו איבעראל דאָס ביל־ד פון דעם לאדיער רב, דעם פערפאסער פון די חסידישע ספרים, און אפילו די מתנגדים גרופּירען זיך אין חברות "ש"ס", "משניות" און "חיי אדם", און דער אידישער אָרטאָדאָקסישער גייסט הערשט איבער דער גאנצער שטאָדט מיט דער פולער קראפט.

איך האָב בעזוכט די גרויסע קהל'שע קיך. ארום די גרויסע טישען זיינען געזעסען זעהר פיעל אידישע סאָלדאטען און אזוי אָרימע לייט, שטאטישע אוז דורכרייזענדע, צווישען זיי אויך הונדערטע תלמוד תורה קינדער. וווי עם ווייזט אויס האָבען די קרעמענטשוגער כלל טהוער ניט פערשטאנען, אז דאָס איז ניט דער צווועק פון ערציהונג, אוועקצוזעצען קליינע אָרימע קינדער צוזאמען מיט סאָלדאטען און סתם פערשידענע אָרימע לייט ביי איין טיש, וויל אויך די יונגע קינדערשע מוח'לאך קען משפּיע זיין דער שנאָרערישער גיפט; דער בעגריף וווייזט אויס איז געווען צו הויך פאר זיי אין יענער צייט.

די תלמוד תורה איז א צדקה־אנשטאלט און די וואלווע קיך איז אויך א צדקה־אנשטאלט, און די פיהרער פון תלמוד תורה זיינען די זעלביגע פון דער קיך, היינט וואָרום זאָלען זיי דאָס צוטיילען? דאָס איז זייער פאלשע לאגיק.

פון קרעמענטשוג נאָך כארקאָוו בין איך דורכגעפאָהרען דעם מערקווירדיגען דאָרף "פּערעשטשעפּענא". פערציג אידישע פאמיליען וואוינען דאָרטען און די מעהרסטע פון זיי זיינען מענשען משכילים. אז אויסגעצייכענטער לעהרער און א פּעדאגאג, והערר ישראל איסר קאצאָוויץ לערנט זייערע קינדער מיט פיעל טאקט און געשמאק.

די גאנצע אידישע קאלאניע לעבט אן אידעאלען לעבען, און דאס האט מיך דערמאהנט אן דער פאנטאסטישער קאלאניע, וועלכע אברהם מאפו שילדערט מיט זיין רייכער פאנטאזיע צום סוף פון זיין ספור "עיט צבוע".

מר. קאצאוויץ, דער לעהרער, דאס איז דער נחמיה דער אידעאלער לעהרער ביי מאפו, וועלכער פלעגט פרערידגען פאר די אידישע ערד־ארבייטער יעדען שבת און זיי ערווועקען צו ליעבען די ארבייט. איך האב עקזאמינירט די־תלמידים מיט די תלמידות, פערציג אין צאהל, און אלע פון זיי האבען ציעמליך גוט געוואוסט דעם תנ"ך מיט דקדוק; מאנכע קינדערלער, אינגעלער, מיידעלער, מיט זעהר שעהנע שטימעלער, האבען געזונגען אין כאהר העברעאישע שירים; פריידען טרעהרען האבען זיך בעוויזען אין מיינע אויגען, און מיין פאנטאזיע האט מיך אוועקטראגען ווייט, ווייט אין דעם מזרח־לאנד, דעם וויגעלע פון אונזער פאלק, און איך האב זיך פארגעשטעלט, אז איך געפין זיך יעצט אין איינער פון אונזערע הייליגע קאלאניעס אויף די בערג פון יהודה. א, הלואי וואלט דער קליינער דארף געווען א סימבאל פאר די אלע אידישע גרויסע שטעדט.

אויב אין די אלע שטעדט, וועלכע איך האב בעזוכט אין דעם אידישען קרייז — טשערטא אסדלאסט — האב איך ניט געפיהלט, אז איך בין א ליעבעדיגער מענש אויף גאטעס ערד, איז באלד ווי איך בין אריינגעפאהרען אין כארקאוו, האט זיך אין מיר ערווועקט מיין אידישער זעלבסטבעוואוסטזיין און אויף יעדען טריט און שריט האב איך דערפיהלט, אז איך בין א איד. כארקאוו, ווי בעקאנט, איז אויסער דער טשערטא, וואו אידען האבען דאס רעכט צו זיצען און אטהעמען לופט, אין איהר איז נאר ערלויבט צו וואוינען די יעניגע, וועלכע זיינען האנדעלס לייט פון דעם ערשטען ראנג, אדער די, וואס האבען פראפעסיעס פון העכערען קלאס, ווי דאקטוירים, אדוואקאטען, אינזשענירען און דאס גלייכען. און אזוי ווי איך האב ניט זוכה געווען צו זיין אינער פון די צוויי, איז פאר מיר פערווועהרט צו זיין אין כארקאוו. און ווי איך בין נאר ארונטער פון וואגען ביי דעם האטעל, איז ארויסגעשפרונגען אזוי ווי פון דער ערד, א פאליציייסקער בעאמטער, און אהן א גוט מארגען גלייך געפרעגט, אויב איך האב א פאספארט. ווי א געניטער אידישער רייזענדער האב איך איהם דערלאנגט מיין פאספארט צוזאמען מיט א רוסישען צאהן רובל שטיק. דער פאליציייסקער האט צוגענומען ביידע דאקומענטען און מיט א ליעבליכען שמייכעל און מיט א פרעהליכען פאלשען בליק האט ער מיר געזאגט:

"ווי איך זעה האסטו צוויי פאספארטען, איינעם א אידישען און דעם צוויי־טען אן אלגעמיינעם. יא, מיין פריינד, דער צווייטער ערלויבט דיר צו זיין ביי אונז אין כארקאוו צאהן טאג בלויז, איין רובל פאר יעדען טאג. דו זעהסט, אז צו יעדער קראנקהייט איז דא א רפואה. אט, צום ביישפיעל, א איד קומט צו

פאהרען צו אונז אין כארקאוו פרייטאג פארנאכט. דער איד בלייבט צווישען צווי פייערען. נאך אייער זאקאן טאר ער וויטער ניט פאהרען צוליעב אייער שבת; נאך אונזער קייזערליכען זאקאן טאר ער דא אפילו ניט איבערנעכטי־גען, וואס זאל ער טהאן? צו דעם האבען מיר די אלגעמיינע פאספארטען פון דעם סארט, וואס דו האסט מיר געגעבען, און די שוועריגקייט געהט אהנטער!"...

די צעהן טעג, וועלכע איך האב פערבראכט אין כארקאוו, האב איך זעהר פיעל אויפגעטהאן, כמעט יעדען אוועג גערעדט, און ביי טאג האב איך פער־בראכט צוזאמען מיט מיין פרייַנד יצחק אייזענשטאט, א גרויסער תלמיד חכם, א געביldעטער, מיט זעהר א גרויסמוטיגען כאראקטער, מיט דוד סמעליאנסאוו, א יונגער מאן מיט א ברענענדיגען אידישען נאציאנאלען הארץ און מיט אן אפע־נער האנד אויף אלץ וואס אידיש איז, און מיט דעם לעהרער משה שאכעוויץ, וועלכער איז געווען א לעבעדיגע ביבליאטעק. אט מיט די דריי וואוילע אידען האב איך געמאכט בעזוכען צו די לייטע, וועלכע מיר האבען גערעכענט פאר גוטע רעקרוטען צו דער ציוניסטישער אידעע; זעהר ריהרענד איז געווען צו זעהן, ווי דער גרויסער חסידישער רב ארלאזאראוו, דאקטאר שליאפעניקאוו, דער רע־דאקטאר פון "מבשרת ציון", און מיט זיי צוזאמען גרויסע לומדים, פייערדיגע חסידים, פיעל סטודענטען פון כארקאווער אוניווערזיטעט זיינען געקומען אין שוהל אריין צו הערען מיין פאהראג איבער "דעם אומגליק פון אסימילאציאן פאר דעם יודענטהום".

פייער שטונדען האב איך געהרעדט מיט פייער. איך האב זיי פארגעשטעלט אין בילדער די גרויסקייט פון ישראל סבא, וועז ער האט געלעבט אין זיין לאנד פופצעהן הונדערט יאהר א פאליטישען לעבען פול מיט גלאנץ פון זיינע מלכים, דעם פראכט און הייליגען שטאלץ פון זיינע נביאים, און זיין שרעקליכען נאציאנאלען בראך היינט; ער איז פול אין אלע לענדער און האט קיין לאנד ניט, רעדט אין אלע שפראכען און האט קיין שפראך ניט, איז פול אין אלע ליטעראטורען, און פון זיין אייגענער וויים ער ניט; בעת אלערליי חיות מפריסי פרסה, היגט און קעז, מעגען פריי אטהעמען לופט און טרעטען אויף נאטעם ערד, און איהם איז פערבאטען. "אט דער מאן וועלכער שטעהט פאר אייך און רעדט יעצט, — האב איך אויסגעשריען מיט א שטימע פון א מארטירער, — האט דאך ניט דאם רעכט צו זיין דא מיט אייך צוזאמען. איך גיב דאך שוחר צו די רעגירונגם היגט פאר מיין יעדען אטעמצוג ביי אייך אין כארקאוו!"...

עס האט זיך דערהערט א וויינען צווישען עולם...

נאך אייניגע מינוטען שטיל שווייגען, האב איך זיך געמוטיגט, און איז א פרעהליכען טאן האב איך זיי געטרייסט און איבערצייגט, אז אונזער האפנונג איז נאך ניט פערלאָרען, וועז מיר וועלען נאר פערשטארקען אונזער נאציאנא־לען געפיהל אין אונזער קומענדען דור.

דער פּאַרטראג האָט געמאכט א שטאַרקען רושם אויף אלע קלאַסען פון מיינע הערער, און עס איז ווירקליך שעהן געווען צו זעהן ווי חסידים און סטודענטן דריקען מיר די האנד טיף געריהרט פון דאנקבארקייט. און תיכף האָבען זיי פערשטארקט זייער נאציאנאלע טהעטיגקייט און פיעלע האָבען זיך אנגעשלאָסען אן די עקזיסטירענדע חברות.

וואונדערבאר איז דאָס, וואָס אין דער שטאָדט, וואו איך האָב קיין רעכט ניט געהאט צו וואוינען און בין געווען אנגעוויזען אן דעם "חסד" פון דעם גוטען פּאָליציי־בעאמטען,— אין דער שטאָדט האָט מיט מיר געטראָפען א גרויסע פּאסירונג אין מיין לעבען, וועלכע האָט משפּיע געווען אויף מיין גייסט און אויף מיין געדאנקען־גאנג מיין גאנץ לעבען.

אין כארקאָוו בין איך געווארען א מיטגליעד פון דער "חברה בני משה", דער געהיימער אגודה, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען פון "אחד העם", און וועמעס חברים זיינען געווען פון די בעסטע קרעפטען אנשי שם, וואָס אונזער פּאָלק פערמאָגט.

איך האָב געהערט זעהר פיעל וועגען דער אגודה, וועגען איהרע סודות און איהר הויכען נאציאָנאלען מאראלישען צוועק, אָבער איך האָב נאָר ניט זוכה געווען צו וויסען אלץ. עס איז געווען ביי מיר באמת א הייליגער יום טוב, וועז די חברים פון די "בני משה" האָבען אויסגעשטימט אריינצונעהמען מיך פאר א מיטגליעד. דער טאָג איז גראד אויסגעקומען דעם זיבעטען אדר, דעם געבורטס־טאג און דער יאהרצייט פון משה רבנו.

דער אבענד איז אויסגעקריצט טיף אין מיין מארך און איך ווועל איהם קיינמאָל ניט פארגעסען.

ביי הערר אייזענשטאט אין הויז האָבען זיך צוזאמענגעקליבען די אלע "בני משה" פון כארקאָוו, א טיפּע שטילקייט האָט געהערשט אין דעם זאל, מיין הארץ האָט געקלאפט שנעל און איך בין געווען אין א בעזונדערער שטימונג, אזוי ווי איך וואלט געווען גרייט אריינצוגעהן אין א צויבער־פּאלאץ און צו זעהען און הערען זאכען, וועלכע קיין אויג קען דאָס ניט זעהען און קיין אויער קען דאָס ניט הערען...

דער ראש האגודה, הערר שאכעוויטש, האָט איבערגעהאקט די שטילקייט און האָט אנגעפאנגען מסדר צו זיין די "קדושים" מיט די ווערטער אין א ריינער העברעאישער שפּראך:

"מיין הערר "צבי בן חיים היצהרי", דו האָסט אונז ארויסגעזאגט דיין וואונש אריינצוגעהן אין אונזער אגודה און צו נעהמען אויף זיך אלע איהרע פליכטען; נאָך אייניגע מינוטען קומסטו אריין אין איהר בונד און דו ווערסט זיך רעכענען צו איינעם פון איהרע פאָהן־טרעגער, נאָר איידער דו ווערסט מאכען

דעם דאזיגען שריט, וועל איך דיר אויסזאגען דעם נאמען פון אונזער אגודה און וועל צו דיר ריידען נאך אייניגע זאכען וועגען איהרע פרינציפען און איהרע יסודות און די פליכטען פון איהרע חברים".

"אונזער אגודה האבען מיר א נאמען געגעבען "בני משה", וויל מיר האבען דעם נאמען פון אונזער גרויסן־גרויסן גענומען פאר אונזער סימבאל, כדי מיר זאלען זיך בעמיהען צוגליכען זיך צו איהם; יעדער מענש קען זיין ווי משה, האבען אונז געלערנט אונזערע חכמים; יעדערער פון אונז מוז מאכען זיין צווועק אין לעבען צו טהאן גוטעם צו די קינדער פון אונזער פאלק. מיר זאגען אזוי, ווי ער איז געווען דער ערשטער פון דער גאנצער מענשהייט, אזוי מוזען מיר אויך זיך בעמיהען צו זיין בעשיידען און צו דערווייטערען זיך פון דער מיאוסער מדה־גאוה, און אזוי ווי ער איז ארוים פון זיין גרויסקייט צו זעהען און צו שטודירען די לאגע פון זיינע אומגליקליכע ברידער, און האט געווידמעט זיין גאנץ לעבען צו העלפען און צו בעפרייען זיי, אזוי ליגט אויך אויף די גרויסע פון אונז דער חוב צו פערגעסען יעדער זיין הויכע מעמד און נעהמען אנטהיל אין דעם פאלק, ליידען און העלפען איהם; אזוי ווי ער האט זיך ניט ענטזאגט צו פיהרען אונזערע עלטערען צו דעם הייליגען לאנד, הגם ער האט געוואוסט, אז ער אליין וועט אהין ניט אריינקומען; אין דער לאנד מואב וועט ער בעהאלטען ווערען, און קיינער וועט צומאל ניט וויסען ווו זיין קבר איז, זיין ארט וועט אן אנדערער פארנעהמען, זיינע קינדער וועלען איהם ניט ירש'ענען, — אזוי אויך טאטען מיר ניט אויפהערען צו ארבייטען פאר דעם גליק פון אונזער פאלק, אומצוקעהרען איהם צו זיין לאנד, ווען אפילו מיר אליין וועלען ניט זוכה זיין צו זעהען דאס לאנד, וויל אונזער ארבייט מוז זיין ניט פאר אונז, נאר פאר אונזערע קינדער, פאר די שפעטערע דורות".

"די פרינציפען פון אונזער אגודה לערנען אונז, אז דער גאנצער וועג איהרער איז נאר מארא, און דאריבער דארפען מיר זעהען, אז אונזערע אלע חברים זאלען זיין מארא־לישע אויף דער העכסטער שטופע; און דאס איז איינע פון די אורזאכען, וואס מיר האבען געפונען פאר נויטיג צו בעהאלטען דעם נאמען פון אונזער אגודה און אונזערע טהאטען פון דער וועלט, כדי עס זאל ניט אריינדרינגען צו אונז קיין אנמארא־לישע מענשען, וועלכע בעזיצען שלעכטע מדות, ווי קנאה, שנאה, מחלוקת, שטארקען עגאאיזם, רודפי כבוד, אדער מענשען מיט א ניי־גונג צו אסימילאציע".

"מיר מוזען אונטערזוכען יעדען מיטגליעד זיין כאראקטער, זיין אויפ־פיהרען זיך מיט מענשען, זיין נאציאנאלען בעוואוסטזיין, אום ער זאל זיך אריינפאסען אין אונזער געזעלשאפט, און ער זאל ווערטה זיין צו טראגען אויף זיך דעם ערהאבענעם נאמען "בני משה".

"די ערשטע פליכט פון יעדען חבר איז, ער זאל זעהען פארבעסערען זיין

גייסטיגען לעבען, זיין אויפפיהרונג, און ער מוז תמיד געדענקען, אז ער איז א "בן משה", א זוהן צו אונזער טרייען פיהרער, וועלכער האט ארויסגענומען זיין פאלק פון שקלאפערי, אבערגלויבען, געצענדיענערי, צו א גייסטיגער פרייהייט, צו א ריינער הייליגער אמונה".

"יעדער פון אונזערע חברים מוז זיין צוגעבונדען מיט זיין גאנצער נשמה צו דעם רעיון: "תחית ישראל בארץ ישראל", און זאל זיך ניט ענטמוטהיגען פון צו ארבייטען פאר דעם רעיון, ווען אפילו ער איז איבערצייגט, אז עס איז ניטא קיינע האפנונג אויסצופיהרען אונזער געדאנק אין אונזער דור, אדער אפילו איז דעם צווייטען דור נאך אונז".

"יעדער פון אונז מוז זיין איבערצייגט, אז כל זמן מיר וועלען ניט בעקומען צוריק אונזער פאטערלאנד, וועלען מיר קיין רוהע ניט געפינען אין די אלע פרעמדע לענדער. נידעריגע, פערשקלאפטע, אונטערדריקטע, וועלען מיר זיין, אזוי ווי מיר זיינען געווען אין אונזער צוויי טויזענד יאהריגען גלות; מיר טארזן קיינמאל ניט פערגעסען, אז דאם לעבען, וועלכען מיר געבען איבער אונזערע קינדער און אונזערע קינדער צו זייערע קינדער ביז אייביג, וועט זיין ארים, אומגליקליך, פול ערנידרונג און גייסטיגער שקלאפערי, און יעדער דור וועט זאגען "נוח לו שלא נברא משנברא", און ער וועט זעהען, אז ער איז רעכטלאז, שוצלאז, און קיינער ווייל איהם ניט האטעווען".

"כל זמן ישראל וועט זיך ניט אומקעהרען צו זיין לאנד, און זייע קינדער וועלען זיין צושפרייט צווישען די פעלקער, אזוי ווי מיר היינט, וועלען אונזערע שונאים אלץ טרעטען אונז מיט די פים און וועלען אונז טיף ערנידריגען. דיזער בעוואוסטזיין, דאם אויב מיר וועלען ניט פאר אונז, וועלען מיר זיין געגען אונז. וועט אין אונז אריינבלאזען א נייעם לעבענסגייסט און וועט אונז אויפהויבען צו דער מדרגה פון א לעבעדיג פאלק".

"נאך מזרח, נאך מזרח לאמיר אויפהויבען אונזערע אויגען, דער טוי פון בארג חרמון, וועלכער נידערט אראפ אויף די ציון בערג, וועט זיין פאר אונז דער לעבענם טוי אויפצולעבען אונזערע טרוקענע ביינער, און פון די הייליגע בערג וועט אונזער מארגענשטערען ערשיינען מיט אן אייביגע שיינענדע ליכט, אזוי ווי די ליכט וועלכע האט בעלייכטעט אונזערע עלטערענם אויגען פון יעם בארג חורב דורך משה'ן דעם געטליכען מאן".

זעקסטער קאפיטעל

אין דער רוסישער שטאָדט כארקאָוו, וואו איך האָט געדארפט געבען שוחד דעם פּאָליציסקי איך זאָל מעגען בלייבען דאָרט עטליכע טעג, בין איך אריינגענומען געוואָרען אין דער היליגער אגודה. — די רעדע פון ראש האגודה איז פערבליבען אויף אויביג אין מיין זכרון.

איך וועל א חבר אין "בני משה"

וועז דער ראש האגודה האָט געהערט די לעצטע וועלטער מיט דעם גאנצען צען ברעז פון זיין נשמה, האָבען מיינע אויגען טרערען געגאָסען אוז אויף אלע חברים זיינען געווען געריהרט.

נאכהער האָב איך געענטפערט מיט מיין הבטחה:

"מיט מיין טיפען גלויבען אוז אין דעם נאָמען פון אלעם וואס איז טהייער אוז הייליג פאר מיר, בין איך מבטיח אָפּצוהיטען אלע געזעצען פון דער אגודה, אין וועלכער איך קום היינט אריין. איך בין מבטיח צו ערפילען אלע געזעצען אין יעדען אָרט אוז אין יעדער צייט, ווי וויייט איך וועל נור קענען, אוז אויך צו בעהאלטען דעם סוד פון דער אגודה, וועז אפילו איך וועל ארויס פון איהר. אָט דאָס אלעם בין איך מקבל אויף זיך מיט מיין גאנצען הארצען אָהן שום פאלשקייט, אָדער וועלכען תנאי אוז היינטערגעדאנק. עדות זייט איהר אלע, מיינע ברידער, וועלכע שטעהען דא מיט מיר, אוז דאָס וועט זיין פאר אייך מיין גאנצע איבערגעבענהייט מיט דעם פריערדענס־בונד, אמן!"

אלע חברים האָבען אויסגערופען "בואך לשלום, אחינו!" אוז דער ראש האגודה, הערר שאכעוויטש, האָט ווידער געהערט צו מיר אָט די וועלטער:

"בואך לשלום, אחינו! געבענשט זאלסטו זיין צו גאָט אוז צו זיין פאלק ישראל; געבענשט זאלסטו זיין צו אונז אלעמען פאר דיין געבען דיין האנד צו אונז צו ארבייטען צוזאמען די הייליגע ארבייט, ישראל'ס ארבייט; געבענשט זאלסטו זיין אוז געבענשט זאל זיין דיין נייער וועג אויף וועלכען דו האסט זיך יעצט געשטעלט. דיין וועג איז א לאנגער אוז שווערער, אוז אויף יעדען טריט איז ער פול מיט פערשיעדענע שטרויכלונגען. פיעל קרעפטען זיינען נויטיג אָפּצוראמען זיי, אָבער עם איז ניטא קיין הייליגערער וועג פאר א איד. דער וועג פיהרט נאָך מזרח, נאָך ציון, צו ישראל'ס ווידער אויפלעבונג, אין ארץ ישראל!"

"אויף די טייכען פון בבל, האָרט זיינען געזעסען אונזערע עלטערען; זיי האָבען געווויינט, וועז זיי פלעגען זיך דערמאָהנען אָן ציון; זיי האָבען דערמאָנט

דעם שטאָלץ פון זייער פּאָלק און זיין פּראכט פון אמאָל, זיין פּיין און זיין ער־ נידערונג הייַנט, און זיי האָבען יאָמערלעך געווייַנט. דאָמאָלס האָבען זיי גע־ שווּאָרען אז אויף אייביג וועלען זיי ניט פערגעסען ציון זייער אידעאל און אויף אימער זאָלען זיי בלייבען טריי צו זייער לאנד."

"קלינגט נאָך אין דיינע אויערען, דו, זייער ווייטער זוהן, דער ווידער־ קלאנג פון יענעם שרעקליכען געווייַן זייערען? הערסטו איהם נאָך דורך די טויזענדער יאָהרען, וועלכע האָבען פון יענער צייט פערפלאָסטעז, דורך די ימים, די ווייטע לענדער, וועלכע שיידען פאנאנדער צווישען דיר און זיי? הערסטו נאָך די שרעקליכע שטימען, וועלכע קומען פון די ברענענדיגע שייטערהויפענס און דערלאנגען ביז צו די הימלען? קענסטו מיט זיי צוזאמען אויסשרייען: "אויב איך וועל דיך פערגעסען, ירושלים, זאָל מיין רעכטע האנד פערגעסען ווערען; מיין צונג זאָל זיך צו מיין גומען צוקלעפּען אויב איך וועל דיך ניט געדיינקען!?

"דו ביזט אייַנער פון דעם פאָלק ישראל, א זוהן פון דעם גרויסען פאָלק, וועלכער וואָלגערט זיך שוין טויזענדער יאָהרען איבער דער גאנצער ערד און נאָך הייַנט אויף שטעהט ער אין געפאָהר ביי דעם שרעקליכען תהום פון פער־ ניכטונג; הויב אויף דיינע אויגען צו אלע פיער עקען פון דער וועלט אין איהר לייַנג און אין איהר ברייט, וועסטו זעהן דיין אונגליקליכע אומה צושפּרייט איבעראל. זי האָט ניט קיין בעשטימטען ארט.

"פון איין זייט זעהסטו די טייכען בלוט און טרעהרען גיסען זיך און פלייצען פון יאָהר צו יאָהר, פון יובל צו יובל און עס נעהמט קיין ענדע ניט; דו זעהסט ווי דער איד וואָגעלט זיך מיט זיין טאַרבע און זיין וואנדערשטאָק, אן ערני־ דערונגטער, אונטערדריקטער און פערהאסטער פון אלעמען. פון דער אנדער זייט זעהסטו זייַנע זיהן און זייַנע טעכטער זייַנען איבערגענאנגען צו אנדערע פעלקער, און שעהמען זיך מיט זייער אלטער מוטער; פרעמדע וויינגערטנער היטען זיי, גרויסע קרבנות גיבען זיי אוועק פאר זיי און זייער אייגענער וויינ־ גאָרטען איז מיט דערנער פערוואקסען און פערוויילדעט און פערלאזען אויף אייביג...

"אן אַרימע, פערוויסטע, רואינירטע, ניט קיין געטרייסטע ליעגט אונזער מוטער ציון אין פרעמדע הענד, און אויף איהר הייליגער ערד טרעטען פרעמדע פיס.

"אויב דו וועסט דאָס אלעס פערשטעהן — נייַן עס איז נאָך וועניג — אויב דו פיהלסט דאָס אלעס אין דיין הארץ, אין דיין נשמה, אין דיין גאנצען לע־ בען ביז דיין לעצטען טראָפּען בלוט, האָמאָלס ביזטו אונזערער. דאן גיב אונז דיין האנד און זיי געבענשט. און דו זאָלסט וויסען הייַנט, אז וועז דו שטעהסט

פאר אונז, אז די מינוטען זייגען גרויסע און הייליגע אין דיין לעבען; דו גיסט דיין האנד צו דער אגודה, וועלכע טראגט אויף איהר פאז דעם נאמען פון דעם געטליכען מענש משה, וועלכע איהר הויפט פרינציפ איז **די ווידערלעבונג פון פאלק ישראל אויף ארץ ישראל**; און פון היינטיגען טאג און ווייטער ביזטו א **כהן** צו דער הייליגער אידעע, אויף איהר **מזבח** זאלסטו אפפערען דיינע בעסטע קרעפטען, קערפערליכע און גייסטיגע, וועז דו זיצט אין דיין הויז, וועז דו שטעהסט אויף און וואו דו וועסט זיך קעהרען און וועגדען זאל דיך תמיד די אידעע בעגליטען, זי זאל זיין ווי א שאטען ביי דיין רעכטען האנד, אימער זאלסטו זיין גרייט צו איהר רוף מיט אלעם וואס דו וועסט קענען טהאן.

"אונזער ברודער! דעם גרויסען שריט, וועלכען דו האסט היינט געמאכט, ווערענדיג א חבר צו די "בני משה", איז גרוים און הויך ווי פאר דיר אזוי אויך פאר דיינע קינדער נאך דיר. די מוזט ריכטען פון היינט אן דיין גאנץ לעבען אין דער שיטה. אונזערע הייליגע ביכער, פון אונזערע נביאים און משוררים, אונזערע חכמים און לעהרער זאלען שטענדיג זיין אפען פאר דיר, לערן זיי און שעפ פון דעם ריינעם קוואל דעם ריכטיגען גלויבען, אז אונזער גאט לעבט, אז דער אידישער שטערען ווערט נאך ווידער אויפגעהן און שיינען. און די זאלסט מיט אלע דיינע מעגליכקייטען אויפלאנצען דעם הייליגען אידעאל אין דיינע קינדער אום די זאלסט זיין זיכער אז זיי זאלען אויך זיין איבערגעגעבען און טריי צו זייער פאלק, לאנד, תורה און שפראך, און זיי ווערען זיין גאט׳ס געבענשטע קינדער פון ישראל, קינדער פון ציון מיט זייער הארץ, נשמה און גייסט.

"געדייגק און היט: אז אייגע פון דיינע האפנונגען און דיינע שטרעבונגען אין לעבען, די הייליגסטע, שהנסטע און ערהאבענסטע איז — **ציון**.

"געדייגק און היט, אז דו ביזט א "בן משה" און אום די זאלסט ווערטה זיין צו טראגען אויף דעם נאמען און די זאלסט קענען זיין א ביישפיעל פאר אנדערע, מוזטו זעהן אז דיינע ווענגען אין לעבען זאלען זיין רויגע און פריעדליכע, צו געפינען חן ביי גאט און מענשען צוואמען.

"**אמת, צדק, משפט, שלום, ענות-רוח, גדל לבב, טהר נפש** און אלע גוטע זיטען זאלען דיר בעלויכטען דיין לעבען, אום דאס פאלק זאל ווייסען אז די איבערגעגעבענע צום ציון אידעאל זיינען אויך די בעסטע פון פאלק ישראל, און זיי זיינען ווערטה צו זיין לעהרער ביים פאלק און צו ווייזען איהם וואס גוט איז און וואס עס זיינען זיינע פליכטען.

"די צוקונפט פון דעם אידישען פאלק זאל זיין דער פונדאמענט פון דיין גאנצען לעבען. דארום מוזטו זיך אויפפיהרען אין אלגעמיין ווי א ריכטיגער איד, געהן מיט דיין פאלק, ליעב האבען איהם און קענען איהם, טייער האל-

טען זיינע זכרונות, זיינע גוטע מנהגים וועלכע שטאמען פון זיין טראדיציאן, פון זיינע עלטערען, פון זיין גליקליכער צייט און זיין געשיכטע.

"ברודער אונזערער! אט די און נאך אזעלכע זיינען דיינע פליכטען צו דיין פאלק און צו ציון בכלל, און דיין הארץ, דאם אידישע הארץ, וועט דיך לערנען צו וויסען יעדער זאך אין זיין צייט ווי צו פיהרען זיך אין לעבען ווי איינער פון די "בני משה", צו וועלכע דו האסט זיך היינט איבערגעגעבען.

"פערגעס ניט, אז אין דער צייט וואם עם ווערט בעהאנדעלט א הויכע ערהאבענע וועלט אידעע, דאמאלס שפיעלט דער פרט קיין ראלע ניט, דאן זיינען מיר אלע פון קליין ביז גרוים מחויב אייגבויגען אונזערע קעפ און צו זיין שקלאפען צו דעם רעזון, וואם מיט זיין ליכט ווערען מיר בעלויכטעט אוו געהייליגט און אויף זיין מזבח מוזען מיר זיך מקריב זיין אהן שום פניות.

"ברודער אונזערער! הארטנעקיג זיינען מיר געווען נאך פון אמאל אז, און ביים אורשפרונג, אלס נייגעבארען פאלק, האט זיך שוין אונזער גרויסער הייליגער פיהרער פערקלארט אויף אונזער קשיות עורף, אז אין דער צייט ווען פון אויסווייניג ווערען מיר געטראטען ווי ווערים און מיר פראטעסטירען ניט, איז אינווייניג ווי? יעדערער פון אונז זיין דער ראש וראשון, און שנאת חנם, ענאאיזם און עהרגייציקייט האבען אונז פערדארבען און געמאכט צו שאנד. אט מיט די אונזערע נאציאנאלע פעהלערען מוזען מיר "בני משה" קעמפפען ווי ווייט מיר וועלען קאנען; דאם איז דער אנפאנג פון אונזער ערלייזונג, דאס רום מוז יעדער "בן משה" איינגעוואהנען זיך צו א לעבען פון אחדות, ניט פון שנאה, קנאה, און די אלע שלעכטע גלות־זיטען, וועלכע האבען זיך אין אונז אייגגעגעסען, און נאר דאן איז דא האפנונג צו אונזער ערלייזונג.

"וועו דו פערשטעהסט און דו פיהלסט אט די אלע זאכען און דו נעהמסט אויף זיך פרייוויליג אלס א הייליגע פליכט צו ערפילען טריי אונזערע אלע תנאים — ביזטו אונזער ברודער. און אין נאמען פון אונזערע אלע חברים פון דער אגודה פון נאהענטען און פון ווייטען גיבען מיר דיר אונזער האנד, אז דו זאלסט זוכה זיין צו זעהן די טרייסט פון דיין פאלק, אז נאך פאר דיין לעבען זאל ער פערפלאנצט ווערען אויף זיין הייליגען באדען, און דער אי־דישער שטערען זאל ווידער אנפאנגען צו שיינען — אמן! אמן! אמן!"

עם איז אונמעגליך פארצושטעלען דעם איינדרוק, וועלכען די רייד האבען אויף מיר געמאכט אין יענעם הייליגען אוועגנט. איך האב מיך געפיהלט ווי אין אנדער וועלט, א וועלט פון גייסטיגקייט, פון ליכט מיט שיין. ווי א צוגעשמידטער בין איך געשטאנען די נאנצע צייט אויף מיין ארט, מיינע אויגען זיינען געווען אויפגעהויבען צום "ראש האגודה", זייו שטימע האט זיך געהערט

ווי פון א ווייטען וואלקען... מיין נשמה האט איינגעשלונגען ווארט נאך ווארט, און דאס הארץ איז פול געווארען מיט הייליגע געפיהלען.

גלייך האבען זיי מיר איבערגעגעבען דעם צייכען פון דער "אגדת בני משה", ווי אייגער זאל זיך בעקענען מיט'ן צווייטען וועז זיי בעגעגענען זיך. אייגער האט געזאגט צום צווייטען: "לא ולא", און דער צווייטער האט געענטפערט: "לא כהתה עינו ולא נס לחו".

פון דאמאלסט אן בין איך געווארען אן אנדער מענש. כמעט אויף יעדען טראט האט מיך בעגלייט די איבערציגונג, אז איך בין ניט קיין סתם איד, נאר א "בן משה", דאס הייסט, מיינע פליכטען זיינען גרויס צו מיין פאלק און צו מיין לאנד.

זיעבעטער קאפיטעל

יעקאטערינאסלאוו, די גרויסע דרום-רוסישע שטאדט. — די אידען און דער אידישער חנוך דארטען. — אידישע קינדער קענען ניט קיין עברי. — דער אלטער אידישער כלל-טוער מיכל מיידאנסקי, זיין הדרת פנים און די גיסטיגע שלמות. — חיים (וויטאל) לעוואנדא, וועלכער איז פריהער געווען אן אסימילאטאר און איז דערנאך געווארען א חובב ציון. — רש״י סטאניסלאווסקי.

א בעזונדערען איינדרוק האט געמאכט אויף מיר די שטאדט יעקאטערינאסלאוו. זי האט דעם כאראקטער פון איינע פון די גרויסע רוסישע שטערט, די רוסישע שפראך הערשט דא איבעראל אין הויז און אין גאס, זאגאר אונזערע אידען רעדען צווישען זיך בלויז רוסיש, און דאך האב איך אין איהר געפונען פיעל נאציאנאלע אידען, וועלכע זיינען איבערגעגעבען מיט זייער גאנצער נשמה דעם אידענטהום בכלל און דעם ציוניסטישען רעיון בפרט.

יעקאטערינאסלאוו איז איינע פון די גרויסע שטעדט אין דרום רוסלאנד. זי איז געבויט געווארען אין אכטצעהנטען יאהרהונדערט פון דער קייזערין יעקאטערינא די צווייטע, און די שטאדט טראגט איהר נאמען. א קופערנער מאנומענט אין איהר געשטאלט מיט איהר נאטירליכער גרויס און שענקייט שטעהט אין מיטען דעם בולווער ביי דעם גרויסען פאטיאמקינס פאלאץ. דער דניעפער האט אויך פיעל צוגעהאלפען צו מאכען איהר בעריהמט דורך דעם ריעזיגען אימפארט און עקספארט. די שטאדט לעבט, די בעוועגונג איז גרויס און די איינוואהנער מאכען זעהר א שעהנעם לעבען, און ניט אומזיסט האט מען איהר דעם נאמען געגעבען "די צווייטע אדעס".

מיט גרויס פערגענגיגען האָב איך געשפּאַצירט פּריי איבער איהרע בול־וואַרען, מערק אוון די בריידע גאַסען, בעטראַכט דאָס קאָכיגע לעבען, געשטו־דירט דאָס לעבען פון אונזערע אידען אוון זייער מאַטעריעלישען אוון גייסטיגען צושטאַנד, אוון איך האָב ניט געפּונען פּאַר נויטיג צו אויסמיידען די פּאָליציי מיט די זשאַנדאַרען ווי איך האָב געמוזט טהאָן אין כּארקאָוו. איך האָב מיך געפּיהלט פּריי אויף מיין יעדען טריט, ווייל איך האָב געוואוסט אז איך גע־פין זיך אין א אידישער שטאָדט. אָבער דיעזען גליקליכען געפּיהל האָט ניט יעדערער, מען מוז פּריהער פערזוכען דעם טעם צו לעבען אין איינער פון די "פערבאָטענע" שטעדט, צו וואָהנען דאָרט אוון צו קויפען דאָס רעכט צו אָטע־מען ביי דער פערפּלוכטער פּאָליציי, נאָר דאָן קען מען פּיהלען דעם טעם פון אומגעהן פּריי אָהן שרעק אוון אָטעמען פּריי, ווי יעדער בריאָה אויף גאָט׳ס וועלט...

ווינטערצייט בין איך געקומען נאָר יעקאַטערינאָסלאַוו. מיינע רעדען, וועלכע איך האָב נערעדט אין די לאַנגע ווינטערדיגע אָוונטען פּאַר איבער־געפּילטע שוהלען, האָבען געמאַכט א גרויסען רושם אויף מיינע טויזענדער צו־הערער. דעם גרעסטען טהייל פון מיינע רעדען האָב איך געווידמעט דער אי־דישער ערציהונג, ווייל איך האָב דאָרט געפונען דעם חנוך זעהר פערלאָזען; דאָס רוב אידישע קינדער האָבען צום מאָל ניט געקענט קיין עברי, אוון וועז עם איז געקומען פּסח אוון די פּאָרשטעהער פון דער גרויסער "קאָר־שול" האָ־בען מיר געבעטען צו רעדען פּאַר "הזכרת נשמות", האָב איך נערעדט מיט פיעל ביטערניש איבער דער ערציהונג, וועלכע פערדאַרבט די יונגע קינדערשע נשמות, דערוויייטערט זיי פון זייער פּאָלק, פון דער תורה, ביז זיי וועלען אפּ־גערישענע אברים פון אידישען פּאָלק. "ניט מזכיר נשמות זיין פון אונזערע טויטע עלטערען ברויכען מיר דא — האָב איך אויסגעשריען — נאָר די לעבע־דיגע נשמות פון אונזערע קינדער, וועלכע שטאַרבען אפּ פון אונז. "א נייעם "יזכור" מיט א נייעם נוסח דארפען מיר זאָגען: "יזכור אלהים את נשמות בניהו!..."

צווישען די אידישע פּיהרער האָב איך געפונען פיער גרויסע אידען, וועל־כע האָבען זעהר פיעל אויפגעטהאָן פאר דער אידישער געזעלשאפטליכקייט דאָרטען אוון נאָך מעהר פאר'ן רעיון פון חבת־ציון.

דער ערשטער איז געווען דער שעהנער, גוטער אלטער מר מיכל מיידאָנ־סקי. דער מוטהיגער פיהרער איז געווען איינער פון די גרויסע שעהנע אידישע טיפּען פון דעם פּאָריגען יאָהרהונדערט, וואָס זיינען היינט א יקר המציאות. ער איז ווירקליך געווען א נאציאָנאלע פיגור. וועז ער פלעגט שפּאַצירען איז גאָס, האָט ער צוגעצויגען ווי מיט א מאגנעטישער קראפט די פּאַרבייגעהער, אידען אוון קריסטען, מיט זיין שעהנער הויכער פיגור, מיט זיין ליכטיגען גע־

זיבט, שטראהלענדע אויגען, פול מיט יונגען פייער, און מיט זיין ווייסער לאנגער באָרד און לאנגע ווייסע האָר אויף זיין ריעזיגען קאָפּ.

און ווי שעהן און ריין ער איז געווען קערפערליך, אזוי הויך און ערהאבען איז ער געווען גייסטיג. קלוג, שארפזיניג, צוגעלאָזען און פריינדליך צו אלעמען. ער פלעגט פשוט בעצויבערען די אלע, וועלכע פלעגען קומען אין בעריהרונג מיט איהם. מיט זיין שארפזין, הומאָר און רייכע אנעקדאָטען פון אמת אידישען לעבען. אויסער זיין בילדונג אין אייניגע שפראכען איז ער אויך געווען א גרויסער העברעער און תלמודיסט. זיין הויז איז געווען אפען פאר אלע רבנים, חכמים און משכילים, עצות־פרעגער, דורכרייזענדע, וועלכע האבען געבראכט מאטעריעלע שטיצע. ער איז געווען צימליך רייך, פערנעהמענדיג די שטעל פון דירעקטאָר אין דער שטאָטישער באנק. ער איז געווען בעפריינדעט מיט די גובערנאטאָרען און די אלע קייזערליכע בעאמטע, און זיי האבען איהם קיינמאל ניט ענטזאגט ווען ער פלעגט פון זיי פערלאנגען א טובה פאר דעם אָדער פאר יענעם אידען, און טובות פערלאנגער האט ער געהאט איבער גענוג.

אין יעקאטערינאסלאוער גובערניע איז שוין געווען בעוואוסט אז אין אן עת צרה מוז מען זיך וועגדען צו מיכאיל וולאדימיראָוויטש מיידאנסקי, און ער וועט שוין די זאך גוטמאכען, וויל ער איז געווען דער אמת׳ער ביינער אידישער שתדלן פון דעם בעסטען אידעאליסטישען סאָרט. ווען אלעקסאנדער דער דריטער האט אייניגעלאדען א אידישע קאָמיסיע פון די אלע גובערניעס, וואו אידען האבען געהאט דאָס רעכט צו וואהנען, צו בעראָטען זיך מיט זיי וועגען דער אידישער פראגע, איז דער הערר מיידאנסקי בעשטימט געווארען דורך דעם גובערנאטאָר צו זיין אייניר פון דער קאָמיסיע. וועז דער קייזער האט איהם דערזעהן, האט ער איהם מיט א בעזונדער אכטונג אויפגענומען און האט זיך ספעציעל מיט איהם אונטערהאלטען וועגען דער אידישער לאגע אין יעקאטערינאסלאוו.

דער צווייטער צו איהם איז געווען דער בעריהמטער אדוואקאט חיים (ויטאל) לעוואנדא, א ברודער פון דעם בעוואוסטען רוסיש־אידישען ראמאניסט לייב לעוואנדא. ער איז געווען איינער פון די תלמידים פון דער היסטארישער וויכטיגער ראבינער שול, און, ווי דער רוב פון דעם סאָרט תלמידים פון דער תקופת ההשכלה, איז ער געווען אין אנפאנג א ברענענדיגער אסימילאטאָר גלייך מיט זיין טאלאנטפאלען ברודער. אבער נאך די פאנראמען איז אלעקסאנדער דעם דריטענס צייט האבען זיך ביידע ברידער איבערגעגעבען צו זייער פאלק און האבען זיך ביידע געווידמעט דעם רעיון פון "חבת ציון". אזוי ווי זיין גרויסער ברודער האט ער אויך געשריבען פלאמענדע ארטיקלען

אין דער רוסיש־אידישער פרעסע און האָט אָנגעפיהרט א העפטיגען קאמפף מיט זיינע געווען חברים די אסימילאטאָרען.

א גרויסען נאָמען האָט ער זיך ערוואָרבען מיט זיין בוך וועגען די אידישע בעגרענצונגען אין רוסישען קאָדעקס אונטער דער הערשאפט פון די ראָמאַנאָוום. ער האָט פיעל געלייסטעט פאר אידען אין דעם רוסישען געריכט און אלע ריכטער און בעאמטע פלעגען איהם עהרען פאר זיין וויסען און נאָר מעהר פאר זיין נאָבעלען און אָרעגטליכען כאראקטער.

צווישען זיי איז געווען דער בעוואוסטער ליטעראט רש"י סטאניסלאווסקי, דער אידעאליסטישער שרייבער, וועלכער האָט זיין גאנצען לעבען געווידמעט צו יודאאיקא און האָט געשריבען וויסענשאפטליכע מאמרים אין רוסיש, דייטש און העברעאיש. ער האָט אויך פיעל מיטגעהאלפען דער "חובבי ציון" בעוועגונג און ער איז געווען איינער פון די פלייסיגע עסקנים. ער איז געווען בעליעבט און געשעצט אין דער גאנצער שטאָדט פאר זיין גוטען און אויפריכטיגען כאראקטער און פאר זיין צוגעלאָזענקייט צו די אָרימע לומדים און משכילים.

אכטער קאפיטעל

מנחם מענדיל אוסישקין. — אין זיין יוגענד נאָך האָט ער אַרויסגעוויזען זיין אויסערגעוועהנליכען טאלאנט. — דער יונגער אינזשעניר האָט מיט זיין שטארקען כאראקטער, אָרגאניזאטאָרישער קראפט און גראדען שכל איבערגענומען די גאנצע בעוועגונג אין זיינע הענד. — אוסישקין׳ס חתונה מיט דער טאָכטער פון אפיקורס און אסימילאטאָר סערגעי פּאוולאָוויטש פּאליי. — ווי דער אפיקורס איז חוזר בתשובה און ווערט א חובב ציון.

ער איז נאָך דאמאָלס געווען זעהר יונג, נאָר וואָס געענדיגט אין מאסקויא אלס "נארנער אינשעניר", אָבער תיכף ווי ער איז אָנגעקומען נאָך יעקאטעריגאסלאוו, האָט ער באלד בעוויזען זיין אונגעווענליכען טאלאנט אלס פיהרער. שוין דאמאָלסט האָט מען אין איהם געזעהן די סמנים פון זיין שטארקער פערזענליכקייט, זיין אונגעווענליכע וויללענסקראפט און זיין שטארקען גייסט, מיט זיין גאנצער יונגער ברענענדיגער אידישער נשמה האָט ער זיך איבערגעגעבען צו דעם נאציאָנאלען געדאנק און ער איז געווָארען דער ראש וראשון אין דער גאנצער בעוועגונג. אלע חברים האבען געפיהלט אז דער יונגער אינזשעניר וועט אמאל שטעהן אין דער אָנפיהרונג פון דער ציוניסטישער בעוועגונג אין רוסלאנד.

ווי שטארק די "חבת ציון" בעוועגונג אין די אכציגער יאהרען האָט געווירקט אויף די יונגע לייט, וועלכע האָבען זיך דערווייטערט פון אידענטהום, קען אונז דיענען דער איינער עפיזאָד, וועלכער איז נוגע צו אוסישקין׳ס ביאָגראפיע.

אוסישקין איז בטבע געווען א פרומער, האָט זיך אויפגעפיהרט אין אוניווערזיטעט אין מאָסקווא אזוי ווי ער האָט זיך אויפגעפיהרט ביי זיינע פרומע עלטערען אין הויז אין שקלאָוו, דריי מאָל א טאָג גדאוונט, געגעסען כשרות, שבת געהיט ווי אלע גוטע פרומע אידען. ער איז געווען רבי שמואל מאהליווער׳ס ליעבלינג און אויך פון די אלע רבנים, וועלכע זיינען געווען נאהענט צו די חובבי ציון. אויך די יעקאטערינאָסלאָווער פרומע חובבי־ציון זיינען שטאָלץ געווען מיט איהם פאר זיין פרומקייט. פלוצים האָט זיך פערשפרייט א קלאנג אז אוסישקין האָט זיך מתחתן געווען מיט דעם אינזשעניר פאָליי און האָט זיך פער׳קנס׳ט מיט זיין טאָכטער. דיעזער רומאָר האָט געטראָפען אלע פרומע אידען ווי א דונער אין א לויטערען שעהנעם טאָג.

סטייטיט, ווי קען דאָס געמאָהלט זיין? דער אינזשעניר סערגיי פאָוולאָוויטש פאָליי איז בעוואוסט פאר א פאָלקעמענעם פרייידענקער, אן אמת׳ען אסימילאטאָר פון דעם טיפ פון א מומר להכעיס, וועלכער האָסט אידען מיט אידישקייט ווי א איד האָסט דעם "מפרים פרסה". זיין פאָטער, דער אלטער רבי פייטעל פאָליי, איז א חב"ד׳נער חסיד מיט פאות׳ן און מיט א שטריימעל. זיין תכשיט, דעם בן יחיד שמריה׳ן האָט ער ערצויגען על דרך התורה והחסידות. וועז ער איז נאָך געווען א קינד, שמערעלע, האָט ער שוין דעם "תניא" און "לקוטי תורה" געלערענט, נאָר פלוצלונג רחמנא לצלן, איז דער יונגער שמעריל נתפקר געווארען און האָט ארויסגע׳גנב׳עט פון זיין רייכען חסידישען טאטען א היבשען בייטעל מיט געלד, און האָט זיך אליין אויך ארויסגע׳גנב׳עט פון פאָטער׳ס הויז, און איז אוועק נאָך מאָסקווא שטודירען. זעקס יאָהר זיינען פערגאנגען און פון שמריה רבי פייטעל׳ס זוהן איז געווארען סערגיי פאָוולאָוויטש פאָליי. ער האָט זיך אומגעקערט פון מאָסקיער פאָליטעכניקום אלס אינזשעניר, אנגעטהאן אין א יונפאָרם, מיט א גאָלדענעם שטערען אויף זיין הוט. ער האָט זיך בעזעצט אין יעקאטערינאָסלאָוו, זייז געבורטסשטאָדט, אלס גרויסער געשעפטסמאן. מיט זיין פאָטער האָט ער זיך ניט בעגענעט, ווייל דער פאָטער האָט איהם ניט געוואָלט זעהן, און פון גרויס שנאה צו זיין בן יחיד האָט ער נאָר רודף געווען אלע משכילים און חובבי ציון אויך. דער אלטער פאָליי פלעגט אויסמיידען ניט צו געהן נעבען זיין זוהן׳ס הויז, ווייל עס שמעקט דאָרטען — זאָגט ער — חזיר פלייש. דער יונגער האָט געווייכט פון פאָטער׳ס הויז, ווייל ער קען ניט ליידען דעם קוגעל־צימעס ריח פון זיין טאטענ׳ס הויז. פלוצלונג איז בעוואוסט געווארען, אז דער יונגער פרו־

מער אינזשעניר אוסישקין איז פער׳קנס׳ט געוואָרען מיט דעם אסימילאטאָרישען אינזשעניר פֿאליי׳ס טאכטער.

הימלען עפענט זיך! די חובבי ציון אין יעקאטערינאסלאוו זיינען געגאנגען מיט אראָפּגעלאָזענע קעפ, מען האָט זיך מיט זיי נעריצט: זעהט, אייער גרויסער נאציאָנאליסט, אייער צדיק, וועלכער פֿריידיגט רעליגיאָן אוו טראדיציאָן, האָט זיך פערקויפט פאר געלד. אָבער עס האָט קיין פיעל צייט ניט גענומען אוו עס האָט זיך דערהערט אין שטאָדט, אז סערגיי פֿאוולאָוויטש פֿאליי האָט מטהר געווען זיין גאנצע הויז, מזוזות אין די טירען אריינגעשטעלט; די טרפה כלים אויסגעראָמט, די גוי׳אישע קעכין ענטזאגט, נייע געפּעס געקויפט, אוו א כשר׳ע אידישע קעכין אריינגענומען, אידישע ספרים מיט א גרויסען וויללנער ש״ס מיט רמב״ם אריינגעשטעלט אין זיין ביבליאָטעק אוו איז געוואָרען א פֿאלקאָמענער "בעל תשובה". נאכהער איז געפּייערט געוואָרען די חתונה. אלע רבנים זיינען געווען אנוועזענד אוו זיי האָבען נהנה געווען פון דער "סעודת מצוה". זיי האָבען משמח געווען חתן־כלה אוו געקושט זיך מיט רעם בעל תשובה, זאָגאר דער אלטער רבי פּייטעל פֿאליי האָט זיך איבערגעבעטען נאָך צעהנדליגער יאָהרען פון צאָרן אוו האס. פון גרויס שמחה האָט דער אלטער פֿאטער געווויינט אוו האָט געמאכט "שהחיינו" מיט "שם" אוו "מלכות", וואס ער האָט זוכה געווען אויף דער עלטער צו זעהן זיין בן יחיד ווידער א אידען. ער איז ארויפגעפאלען פון פיעל התרגשות הנפש אויף אוסישקין׳ס האלז אוו האָט אויסגעשריען: דו, מיין קינד, האָסט אין זיך פונקען פון אליהו הנביא׳ס נשמה, דו האָסט משיב געווען מיין פאטערליכע הארץ צו מיין זוהן אוו מיין זוהנס הארץ צו מיר.

אוו פון דאמאָלס אן איז דער אלטער חסיד, רבי פּייטעל, געוואָרען א ווארימער "חובב ציון", אוו האָט מיטגעהאלפען דער בעווענונג.

אין יעקאטערינאסלאוער גובערניע געפינען זיך אידישע קאלאָניעס, וואו עס ארבייטען געזונדע אידישע פּויערים. די קאלאָניעס זיינען נאָך געגרינדעט געוואָרען אין ניקאלאי דעם ערשטענס צייט. דאָס איז געווען אין דער צייט פון גרויסען הונגער, וואס עס האָט אויסגעבראָכען אין זאמוט אוו אין ליטא. דאן האָט די רוסישע רעגיערונג ארויסגענומען הונדערטער אידישע פאמיליען פון דעם הונגער געפאָנט אוו האָט זיי בעזעצט אין יעקאטערינאסלאוער אוו כערסאָנער גובערניעס. די אידישע קאלאָניעס ליידער האָבען ניט בעגליקט צו ערציהען א דור פון ערד ארבייטער. די טיראָנישע רוסישע בעאמטע האָבען ניט דערלאָזען דערצו. זיי האָבען זיי דאָס לעבען פערביטערט אוו זיי האָבען זיי ניט געלאָזען ענטוויקלען זיך נאָרמאל. די פאמיליעס, וועלכע זיינען נאָך פערבליבען דאָרט, לעבען זעהר א שווערען לעבען אוו די קינדער זייערע פערלאָזען די קאלאָניעס אוו צושפּרייטען זיך איבער דער גרויסער וועלט.

אבער, די ארימע אידישע קאלאניסטען האבען מזכה געווען דאס אידישע פאלק מיט צוויי גרויסע ליכט, צוויי גרויסע פאעטען: **שמעון פרוג** און **שאול טשערניכאווסקי**. די צוויי שטערען שיינען מיט גלאנץ אין דער העברעאישער, רוסישער, אידישער ליטעראטורען. זיי האבען אין זייערע לייענגעבראכט א נייעם טאן, וואס איז אונז געווען פרעמד טויזענדער יאהרען: דעם "ריח השדה", דער גערוך פון פעלד. אין זייער פאעזיי הערען מיר דאס וויעדער־קול פון דעם נאטור־לעבען. מיר פיהלען אין זייערע לידער דאס פייער פון דער דרום־זון און מיר הערען דעם גערויש פון די שטארקע וועלען פון שטורעמדיגען דניעפער...

9טער קאפיטעל

קיעוו, די הויליגע רוסישע שטאדט. — דער פינפטערער מיטעלאלטער שוועבט פאר מיינע אויגען וועז איך זעה די גאלדענע דעכער פון די קלויסטערס און איך הער דעם גלאקען־געקלאנג. — קיעווער פאליציי האט א גוטען זכרון. — איך האב געזעהן ווי מען האט ארויסגעטריבען הונדערטער אידען, וועלכע האבען ניט געהאט קיין וואוינערעכט אין קיעוו. — די בלעכענע פושקעס אין ביעלאיא ציערקאוו און מיין געריכטער צארן אויף זיי.

פון יעקאטערינאסלאוו בין איך געפאהרען מיט׳ן דניעפר נאך קיעוו. קיעוו, די "הויליגע" שטאדט, די הויליגקייט איהרע האב איך גלייך געפיהלט נאך איידער איך בין אריינגעקומען אין איהרע גרעניצען. צוזאמען מיט מיר אויף דעם פאראכאד זיינען געפאהרען עטלעכע הונדערט רוסען "עולי רגל" נאך קיעוו, צו קניהען און מתפלל זיין אויף די הויליגע קברים פון די אפאסטאלען, וועלכע ליגען דארט אין די הוילען פון די "לאוורעס" נאך פון די צייטען פון דעם הויליגען וולאדימיר, דער קניאז, וועלכער האט אנגענומען פאר די רוסען די גריכיש־קאטוילישע רעליגיאן.

וואס נעהענטער איך בין צוגעקומען צו קיעוו, האב איך אלץ בולט׳ער דערזעהן די הויכע קירכען מיט די גאלדענע דעכער און גרויסע צלמים. מיינע אויערען האבען דערהערט די קלינגערייען פון די גרויסע שווערע גלעקער, וועלכע וואהפען א שרעק מיט זייער געוויש. זיי עראינערען אן די שווארץ־געקליידעטע גלחים, די שוואהצע ברענענדיגע ליכט מיט׳ן רויכענדיגען ווירוף — די אינקווויזיטאהרען פון מיטעלאלטער. די אלע "הויליגע" סימנים האבען מיך דערמאהנט, אז איך קום איצט אין א שטאדט, וואו א איד וויי איך האט ניט קיין רעכט, אפילו צו אטהעמען אין איהר טאר איך ניט און וועך וויים אויב עס וועט

מיר העלפען דער "אלגעמיינער פאספּארט", וועלכער האט מיר געהאלפען אין כארקאוו? ווייל איך בין דאך יעצט אין דער "אמת'ער הייליגער" שטאדט קיעיו וואו באגדאן כמעלניצקי׳ס מאנומענט שטעהט מיט אזא שטאלץ...

וועגען די בעגראבענע הייליגע אין קיעוו וועלט דערצעהלט אן עפיזאד, אז וועו אלעקסאנדער דער צווייטער איז געקומען אין קיעוו, האבען די פאר־שטעהער פון די הייליגע לאווראם זיך געוועגדעט צו איהם מיט א ביטע, ער זאל ארויסטרייבען אלע אידען פון קיעוו, ווייל די הייליגע וועלען זיי ניט ליידען.

דער קייסער האט געענטפערט מיט א שמייכעל, אז די הייליגע קענען אין אמת'ען ניט לייגען אין זייערע קברים צוליעב די אידען אוו זיי פערלאנגען ארויס־צוטרייבען פיעלע פאמיליעס אוו מאכען זיי היימלאז, גלויבט ער אבער ניט. אז זיי זאלען צוליעב דעם פערלאזען זייערע קברים, ווייל קיין בעסערע אוו שעהנערע שטאדט ווי קיעוו וועלען זיי ניט געפינען אין גאנץ רוסלאנד...

באלד ווי איך בין נאר אריין אין שטאדט, האב איך גלייך דערזעהן דעם שרעקליכע מענשען־געיעג פון די בעוואוסטע קיעווער נאכטיגע איבערפאלען (אבלאווע) אויף אידען, וועלכע האבען ניט קיין רעכט צו וואהנען אין דער הייליגער שטאדט. איך האב געזעהן ווי צעהנדליגער פאליציאנטען, מיט די בלויזע שווערדען אין זייערע הענד, פיהרען א מחנה אידען, מענער, פרויען, אלטע אוו יונגע, מאנכע יונגע פרויען מיט קליינע קינדער ביי די ברוסטען, אלע זיינען צונויפגענומען געווארען פון די פערשידענע טהיילען פון שטאדט אוו איצט זיינען זיי געפיהרט געווארען אין צענטער פון פאליציי, אוו פון דארט וועלען זיי, ווי ארעסטאנטען, אפגעשיקט ווערען, יעדערער צו זיין שטאדט, וואו ער אדער זי איז געבארען געווארען.

די שרעקליכע סצענע האט אויף מיר געמאכט א געוואלדיגען אייndרוק אז ניט וויעלעניג האב איך אויסגעדריקט מיט ביטערניש: "הבט משמים וראה, כי היינו לעג וקלס בגוים, נחשבנו כצאן לטבח יובל!" "א, גאט פון הימעל, זעה ווי מיר זיינען געווארען צו שאנד אוו צו שפאט, מיר זיינען געגליכען צו א סטאדע שאף וועלכע ווערט געפיהרט אין שלאכטהויז!"...

נאר פיעל שתדלנות האב איך בעקומען אן ערלויבניש צו בלייבען אין קיעוו צווייי וואכען אוו בפירוש אייניגעשריבען אין פאספּארט, אז אין דעם טאג וועו עס וועט זיך ענדיגען די צווייי וואכען, מוז איך פערלאזען די שטאדט.

אין די צווייי וואכען האב איך פיעל גערעדט אין פערשיעדענע שוהלען. איך האב בעזוכט די אלע קיעווער משכילים, די רבנים, חכמים, אוו דעם פאעט יה"ל, וויסבערג, וועלכער איז געווען אן אויסגעצייכענטער העברעאישער פובליציסט; אהרן צייטלין, דער "אוטשאני יעוורייי" ביי דעם ענגראל־גובערנאטאר; דעם דאקטאר בענדערסקי, אן איבערגעגעבענער חובב ציון; קראסיק, דער צענזאר;

די קויפלייט פאליקאווסקי און מארשאק און פריוואלסקי, און צוזאמען האבען מיר בעזוכט דעם אלטען העברעאישען ליטעראט אליעזר שולמאן. דער שרייבער האט אויף מיר געמאכט א בעזאנדערען אינדרוק, ער איז געווען זעהר הויך, שטארק געבויט און רייך — אזעלכע מעלות, וועלכע געפינען זיך גאנץ ווייניג צווישען משכילים און שרייבער. ער האט גערעדט טאקטיש, בעזאנדערס האט ער ליעב געהאט צו רעדען וועגען היינע'ן און בערנע, דער דייטש־אידישער ליטעראר־רישער צווילינג וועגען וועלכע ער האט געשריבען זיין בוך "ממקור ישראל".

די צוויי וואכען זיינען מערקווירדיג גיך פערלאפען און די קיעווער פאליציי האט געהאט א גוטען זכרון, און אין דעם זעלבען טאג האט מען מיך פון קיעוו ארויסגעשיקט און איך בין אוועקגעפאהרען נאך ביעלא־ציערקאוו.

מיט דרעי נעמען אין דרעי פערשידענע שפראכען רופט מען די דאזיגע אוקראינער שטאדט: די העברעער רופען איהר "שדה־לבן"; די רוסען: ביעלאיא ציערקאוו און די חסידישע אידען רופען איהר ניט אנדערש ווי "שווארץ־טומאה", דאס איז א סארקאסטישע אבערזעצונג פון "ביעלאיא־ציערקאוו" די "וויסע קירכע". אין דעם אבערזעצטען נאמען ליגט דער ביטערסטער פרא־טעסט פון אונזערע עלטערען געגען דעם קריסטענטהום און פיעל פון די קריס־טען, וועלכע פערשטעהען אידיש, זיינען ענטריסטעט אויף דעם סארקאסטישען נאמען.

דאס ערשטע מאל אין מיין לעבען איז מיר אויסגעקומען צו רעדען אין א ריכטיגער גרויסער חסידישער קלויז. די תנועות זייערע ביים דאוונען, דאס איבערגעטריבענע התלהבות, דאס ווארפען זיך און שאקלען זיך, האבען ניט געקענט מאכען קיין גוטען רושם אויף א געבארענעם און ערצויגענעם מתנגד אין א הונדערט פראצענטיגער מתנגד'ישער שטאדט, ווי סלוצק, די שטאדט, וועלכע איז פערשאלטען פון בעל שם טוב אז קיין חסיד זאל זיך אין איהר ניט געפינען.

וועז איך האב זיך געשטעלט רעדען אין דער דאזיגער חסידישער קלויז, האב איך געזעהן אז אויף די וועגט ארום און ארום זיינען אנגעקלאפט בלעבענע פושקעס. פריהער ביים דאוונען האב איך געזעהן ווי די חסידים טונקען אלע מאל איין זייערע הענד אין די דאזיגע פושקעס.

איך האב זיך ניט געפוילט און געכאפט א קוק אין די דאזיגע בלעבענע פושקעס און איך האב געזעהן אז זיי זיינען אויף העלפט אנגעפילט מיט ווא־סער, גרין פארראסטעט וואסער. דער מתנגד אין מיר האט ווידער אויפגע־קאכט און אין מיין דרשה האב איך ג׳מוסר׳ט די חסידים פאר דער אומ־רייניקייט צו האלטען וואסער אין אזעלכע כלים, וועלכע זיינען דורכגענעסען פון ראסט און טראגען אין זיך סם. איך האב זיי אויך געבראכט ראיות פון דער

גמרא אז מען טאר ניט מתפלל זיין אין אומריינקייט, און איך האב זיי געבעטען זיי זאלען אומבייטען די בלעבענע פושקעס.

מיינע רייד האבען געווירקט און באלד האבען די יונגעלייט ארונטערגעריסען די פושקעס פון די וועגט. די עלטערע חסידים זיינען אויך איבערצייגט געיוען אין מיין גערעכטיגקייט און זיי האבען דערפאר געשווינגען וועז די יונגע האבען געמאכט דעם פאגראם אויך די בלעבענע פושקעס.

אויך מארגען זיינען געקומען די גבאים פון דער קלויז און האבען געזאגט צו מיר בזה הלשון: "נו, שוין, איהר האט שוין די אלטע פושקעס ארויסגעוואַרפען, אבער וואס זאלען מיר איצטער טהאן מהן פושקעס?"

איך האב געהייסען זיך שיקען דעם שמש און צוזאמען מיט איהם בין איך געגאנגען אין מארק, וואו איך האב איינגעקויפט עטליע צעהנדליג גלעזער, אויבען בריים און אונטען שמאל. דערנאך בין איך געגאנגען מיט איהם צו א בלעבער און באשטעלט ביי איהם בלעבלאך צו די גלעזער און רינגען צו זיי און אזוי האבען מיר זיי דערנאך צוגעשלאגען צו די וועגט. די גלעזער האבען זיך געפעגט לייכט ארויסנעהמען פון די בלעבלאך און די קלויז האט פון דאמאלס אן געהאט ריינע וואסער.

די דאזיגע פושקעס האט מען אין ביעלאיא ציערקאוו א נאמען געגעבען "מאסליאנסקי׳ס פושקעס".

איך האב דערצעהלט דעם דאזיגען עפיזאד, ווייל ער כאראקטעריזירט דעם דאמאלסדיגען צושטאנד אין די אידישע שטעדט און שטעדטלעך. עס איז נויטיג געווען אריינצובריינגען ליכט אין אלע ווינקעלעך פון לעבען, יעדע קלייניע פארבעסערונג איז געווען א ווייטערער פארטשריט און דער פאלקס־רעדנער, דער וואס איז געווען איבערגעגעבען דעם אידישען פאלק און האט געוואלט זעהן ווי דאס אידישע לעבען וועט דערהויבען, לייטערט זיך און וועט בעגליקזעליגט, האט געדארפט אומקוקען זיך אויך אזעלכע קלייניגקייטען ווי פארראסטעטע בלעבלעך אין א חסידישער קלויז.

10טער קאפיטעל

אומאן, די שטאָדט, וואָס פארמאָגט א וואונדערליכען פּארק. — צוויישען בוימער, בלומען און גריכישע סטאטוען דערמאָהנן איך זיך אָן כמעלניצקי׳ס פּאָגראָמען, וועלכע האָבען חרוב געמאכט אומאן. — בארדיטשעוו, די שטאָדט, וואו די פּאָליציי רעדט אידיש און די בעל־עגלות טענה׳ן זיך אויס מיט זייערע פערד אויף האלב אידיש און חצי העברעאיש. — בארדיטשעווער אונטערגעפלאך.

אומאן איז זעהר א שעהנע און רייניע שטאָדט. די גאסען זיינען ברוקירט, צוויי שטאָקיגע הייזער אומעטום און זי האָט מיך עראינערט אָן די שטעדט פון טאוורישער גובערניע.

בעזונדערס שעהן איז דער שטאָדט־גארטען "סאָפיא", וועלכער איז בעקאנט איבער גאנץ רוסלאנד. ער איז ווירקליך איינער פון די וואונדערבארסטע גערטנער צוליעב זיין נאטירליכער שעהנקייט. זיינע בערג, די באדעקטע מיט גרינעם גראז, הויבען זיך צו די וואלקענס מיט גליבכע שטאלצע בוימער, ארום זיי רוישען קליינע קלארע טייכלאך, וועלכע צוגיסען זיך איבער דער ליינג און בריט פון דעם גאנצען גארטען. הויבע פעלזען מיט פאנטאזען אויף זייערע שפיצען וואס שפריצען מיט שטראמען וואסער, שיינענדיגע, בליצענדיגע ווי בריליאנטען, און די זונען־שטראהלען, זיי פערפלייצען דעם גארטען מיט א ים ליכט, אין די שעהנע קליינע טייכלאך שווימען אום קליינע גאלדענע פישעלעך ; צופוסענס די בערג זיינען פערפלאנצט בייטען מיט פערשיעדענע בלומען און רויזען און פילען אָן מיט זייער פיינשמעקעדינקייט די שטילע סודות׳דיגע אלעען. די סטאטוען פון דער גריכישער קונסט זיינען צושטעלט אומעטום, אויף אלע וועגען און שטעגען. זינג־פויגעלעך זינגען און צווישצערען, פליהענדיג פון צווייג צו צווייג ; יונגע לייט מיט יונגע דאמען פילען אָן די אלע הויפט שפאציער־אלעען ; אין קווא־דראטנע פלעצער ארומגעצאמט מיט שעהנע צוימען, שפיעלט זיך די קליינווארג און זייערע פנים׳לעך שיינען געגען דער זון מיט נאאיוואר קינדערשער פרייד. איך בין בעצויבערט געווארען פון דעם פראכטפאלען בילד ארום מיר.

פלוצלינג האָט מיך א שוידער געטהאָן. איך האָב זיך דערמאָהנט אז איך בין יעצט אין דער אידישער היסטאָרישער שטאָדט אומאן, אין דער שטאָדט, וואו מיט אן ערך דריי הונדערט יאָהר צוריק האָט זיך געגאסען טייכען אידישע בלוט, בערג הרוגים פון מיינע בריידער און שוועסטער, די קדושים, וועלכע האָבען זיך אויפגעאָפפערט אויף קידוש השם, האָבען זיך דאָ געוואלגערט, און וואר ווייס אויב זייער בלוט און מארך האָבען ניט פעט געמאכט דעם באָדען, וואו עס בליהען יעצט די שעהנע רויטע ראָזען? און וואר ווייס אויב ניט דער שעהנער

צעצווייגטער בוים וואקסט ניט אויף א קבר פון איינעם פון יענע קדושים איז באגדאן כמעלניצקי׳ס צייט ?...

תורה און גדולה האָב איך געפונען אין דער עכט־אידישער פאטריארכאלישער וועלט פון רבי יצחק מאיר שאפירא, אן אפשטאם פון דעם גרעסטען חסידישען יחוס. אן אוראיניקעל פון די סלאוויטער קדושים, די מארטירער אין ניקאלאי דעם ערשטענס צייטען.

עס איז ווירקליך געווען א גייסטיגער פארגעניגען צו בעטראכטען דעם ארט לעבען און די הייליגקייט פון דעם אמת׳ן ריינעם אידישען גייסט, וואס האָט געשוועבט אויף דער כשר׳ער פאמיליע. ריינע אמונה מיט ריכטיגער וויסענשאפט צוזאמען געמומען, א פאלקאמענער איד אין הויז און אין גאס, ניט ווי די תורה וואס עס האָבען אונז געלערנט די משכילים פון די זעכציגער יאָהרען, אז מיר זאלען זיין אידען בלויז אין הויז, און מענשען אין גאס. אָט די נארישע תורה האָט אונז פערפיהרט צו לעבען א פאלשען, היפאקריטישען מה יפית׳דיגען לעבען, ניט צו גאָט און ניט צו לייט. די קינדערלעך, שאפירא׳ס אינגעלעך און מיידעלעך האָבען גוט געלערנט און פערשטאנען די העברעאישע שפראך. די עלטערע האָבען געלערנט פלייסיג דעם תלמוד, אויפגעצויגענע אין דעם פולען אידישען גייסט, מיט פיעל ליעבע און אכטונג צום פאלק, רעליגיאָן און טראדיציאָן. הלואי וואלטען זיי געווען א מוסטער צו די אלע גוטע אידישע קינדער פון איין זייט און צו די זאגענאנטע אריסטאקראטען פון דער אנדערער זייט, דאן וואלטען מיר ניט געלי־טען פון נארישען אבערגלויבען מיט ווילדער הפקרות צוזאמען, וועלכע פערניכטען אונז, און רואינירען אונזער נאציאנאלען שטאלץ.

נאָר אן אנדער גייסט האָט אויף מיר א וועה געטהאָן וועז איך בין געקומען נאָך בארדיטשעוו, די ירושלים פון וואהלין, אין בארדיטשעווער לופט האָב איך זיך געפיהלט ווי א פיש אין וואסער ; איך האָב געפיהלט אז איך געפין זיך צווישען מיין פאלק, מיינע ברידער, די אמת׳ע אידען, און דאס דאזיגע געפיהל איז באזונדערס אנגענעהם ווען דו קומסט, נאָך פיעל וואנלונגען איבער פרעמדע גוי׳שע שטעדט, אדער אפילו פון פער׳גוי׳שטע אידען.

בארדיטשעווער אידען זיינען הונדערט פראצענטיגע אידען, אהן פרעטענציאנען און אהנע אסימילאטארישען אונטערלאג מיט השכלה׳שע חקירות. אין בארדיטשעוו קאנסטו דורכגעהן אייניגע גאסען און דו זאלסט ניט באגעגענען קיין איין גוי, אידען, פשוט׳ע אידען פון א גאנץ יאהר, אפילו די בארדיטשעווער פאליציי רעדט אידיש, און בעלי עגלות רעדען צו זייערע פערד אידיש געמישט מיט העברעאיש, צום ביישפיעל : ״יעמוד תכשיט !״ שטעלט זיך דער פערד. ״הולך שוין פגירה !״ געהט ער אוועק, ״ריהר זיך מיין סוס ורוכבו !״ הויבט שוין דער סוס אן צו לויפען, און די בארדיטשעווער פערד פערשטעהען גוט דעם פער־דישען העברעאיש פיעל מעהר פון זייערע בעלי בתים דעם ריינעם העברעאיש.

אפשר, וועז רבי יהודה הלוי וואלט געקענט בארדיטשעוו, וואלט ער געזונגען אויף איהר אויך זיין בעוואוסטע פאעטישע פראזע "בה חיה ועוף חכמא!"

אייניגע טעג האב איך אפגענעבען צו זעהן אוז שטודירען בארדיטשעוו, אוז איך האב איהר געזעהן מיט אלע איהרע פעהלערען, איך האב געזעהן די אלטע שטאדט מיט איהרע שוהלען, די ענגע אוז די פינסטערע, איך האב געזעהן איהר טייך, דעם שמוציגען מיט זיין שעהנעם נאמען, וואס כאראקטעריזירט איהם "גאלאפיאטאווסקא", ער פאסט פאר זיין נאמען אוז זיין נאמען פאסט פאר איהם. ער גיט וואסער פאר אלעם וואס לעבט אין דער שטאדט אוז נעהמט אריין אין זיך אלע נבלות ופגרים פון די פערד ביז די הינט מיט די קעץ. איך האב געזעהן די גרויסע קלויז, די הייליגע, היסטאָרישע, מיט די ארימע בחורים אוז די בטלנים, וועלכע וואלגערען זיך אין איהר טאג אוז נאכט אוז קיין פונק לעבען שטראהלט ניט ארוים פון זייערע מיעדע אויגען. איך האב געזעהן ווי די חסידים געהען ארוים פון בית הטבילה ביי דער שוהל אוז פערשמוצען די וועגט פון שוהל, אויף וועלכע עם איז אנגעשריבען מיט אותיות מרובעות "אסור ל..." איך האב געזעהן די ענגע פינסטערע תלמוד תורה, וועלכע איז פול געווען מיט ארימע אידישע קינדערלעך, אפגעריסענע, פערשמוצטע, אויסער זייערע אויגעלאך וואס לייכטען מיט דעם אידישען פייערל, אוז זייערע מלמדים געהען האלב נאקעט מיט אפענע העמדער אוז האלטען שטעקענס אוז רימענס, מיט וועלכע זיי ערציהען די הייליגע שעפעלאך. איך האב געזעהן אוז געזעהן, נאך אוז נאך, — אוז איך האב געטראכט: "א, דו גאט פון דעם פאלק ישראל! זיינען דאס די קינדער פון אונזערע הייליגע רייניע אבות? איז דאס דער עם סגולה, וועלכען דו האסט געלערנט נאך מיט איבער דריי טויזענד יאהר צוריק, "והיה מחנך קדוש", דיין לאגער זאל זיין זויבער, ריין אוז הייליג?"...

יא, מיט איין זאך קאנען די בארדיטשעווער שטאלצירען: מיט זייער זעלטענער קראפט צו לעבען אוז עקזיסטירען אהן לופט אוז אהן וואסער!

איך מוז זיך מודה ומתודה זיין, אז איך האב ביז דאמאלס ניט פערשטאנען די פארלוימדונגען פון אונזערע שונאים פאר דער אומרייניקייט אוז אומארדנונג אונזערער. איך האב אימער גערעכענט, אז דאס זיינען בלויז בלבולים אויסגעקלעהרטע ווי זייער גרויסער פאלשער בלוטיגער בלבול "עלילת דם", אבער דא איז בארדיטשעוו האב איך זיך לוידער איבערצייגט, אז אונזערע אידעז באמיהען זיך מיט אלע זייערע קרעפטען רייניצוואוואשען אונזערע שונאים פון ליגען זאגען, אוז באדעז זיך אין שמוץ איבער'ן האלז.

צווי געסט האב איך אין איין אוועגט געהאט, צווי בעוואוסטע העברעאישע ליטעראטען האבען מיך בעזוכט. איינער, דער בעוואוסטער זשורנאליסט בן דוד דער גרינדער פון דער "אגודת שפה ברורה", אוז דער צווייטער איז געווען יהושע מזח. אוז ווי ווייט זיי זיינען געווען איינער פון דעם אנדערען אין זייערע כאראק-

טערע, דער ערשטער איז געווען אן אידעאליסט פון דעם ערשטען ראנג, מיט לי־טעראריש־ען שטאלץ און רייניקייט, און דער צווייטער נעביך, זהר א גרויסער ארימאן וועלכער פלעגט זיך אומטראגען מיט זיינע חיבורים צו זוכען בעלנים אויף זיי איבער די אידישע הייזער.

ווי מיט א מעסער האט בן דוד געשניטען מיין הארץ אין מזח׳ס געגענווארט מיט זיין קריטיק אויף די מחברים, וועלכע זיינען מחזירים על הפתחים מיט זייערע חיבורים. דער ארימער מזח האט אלעם רוהיג אויסגעהערט, און אם ענדע האט ער געענטפערט:

— טו וואס זאל איך טהאן? !

ארימער מחבר!

11טער קאפיטעל

די מלחמה צווישען עלטערען און קינדער אין זשיטאמיר. — מיין ערשטע באגעגענישׂ מיט ביאליק׳ן. — דער דיכטער איז אריינגעקומען צו מיר א שעמעווידיגער, באשיי־דענער, נאר איך האב איהם דעקלאמירט אויף אויסווייניג זיין ליעד „אל הצפור". — די שטאדט, וואו דער דובנער מגיד האט געלעבט איז פול מיט עם הארצים. — קרעמענץ, דאם שפעטעל צווישען הויבע פעלזיגע בערג. — דאם הויז וואו יצחק־בער לעווינזאהן האט געלעבט, איז פערוואנדעלט געווארען אין א שענק־הויז.

ווי איך וואלט ארוים פון פינסטערניש צו ליכטיגקייט, אזוי האב איך זיך געפיהלט וועז איך בין געקומען פון דער העכליכער שטאדט בערדיטשעוו אין דער שהנער רייניער שטאדט זשיטאמיר. די געלערנטע פרייליין בערטא פלעקסער און דער משכיל ישראל נאראדיצקי האבען זיך גלייך ארויסגערופען מיר צו הע־פען. נאך אונזער באזוכען די פארשטעהער פון דער ליטוויישער געמיינדע, הרב בנימין עפשטיין, בן ציון בערכין און דעם ראבינער בערענשטיין, האב איך בעקו־מען די ערלויבניש צו רעדען אין אלע זשיטאמירער שוהלען.

בעטראכטענדיג דאם לעבען פון די וואהלינער אידען אין אלגעמיין און די פערהעלטניסע צווישען עלטערען און קינדער בפרט, האב איך זיך איבערצייגט, אז וואהלין שטעהט אין איהר קולטור איצט ווי ליטא איז אמאל געשטאנען אין איהר השכלה׳שע פעריאדע אין די זעכציגער און אין די זיבעציגער יאהרען. א קאמפף נעהט אן צווישען די צווי דורות, דעם יונגען מיט דעם אלטען. די קינדער גנב׳ענען זיך שטילערהייט אריין אין השכלה־טעמפעל, מיט זייערע יונגע פלי־געלאך הויבען זיי זיך אויף און פליהען אונטער די מליצה־הימלען, זיי בעזינגען

די זון מיט דער לבנה צוזאמען מיט דער "הימעל־טאכטער", די השכלה; לערנען תנ"ך מיט מענדעלסאָנס באור, פאלען אן אויף די "פלעדערמויז", וועלכע פערשטעלען די ליכט. און די עלטערען מאכען באפאלען די יונגע און זוכען בייטאג אין זייערע שטענדערס אין בית המדרש, אדער אין דער ישיבה, און אין זייערע געלעגער׳ס ביינאכט, און אז זיי זוכען, געפינען זיי מאפו׳ס און שולמאנ׳ס ביכער און אמאל טאקי דעם "התועה בדרכי החיים", און אפטמאל פערברענט מען זיי מיט א חסידישען פאראד.

דאך זיינען דא יחידי סגולה, ווי דער גביר גאטעסמאן און נאך אזעלכע, וועמעס קינדער עס לערנען פריי תנ"ך און דקדוק ביי דעם פאעט טולסקי, נאר די זיינען יוצאים מן הכלל, ווייל זיי זיינען רייך, און א גביר מעג אלעס.

איינער פון די גרויסע רוסישע קריטיקער, דער רעדאקטאר פון דעם רוסישען זשורנאל "רוסקאיא מיסל", חיים פלעקסער (וואלינסקי איז זיין פסעודאנים), א ברודער צו דער דערמאנטער בערטא פלעקסער, האט מיך בעזוכט אין מיין האטעל. שטונדען לאנג האב איך מיט איהם פערבראכט, און איך האב ווירקליך פיעל געלערנט פון דעם גרויסען דענקער. טיעפע געדאנקען און דאך פאפולער, האט ער מיר ערקלעהרט וועגען שפינאזא און קאנט, וועגען רמב"ם, קרשקש און שלמה מיימון, די אלע זייערע גרויסע ווערק האט ער אין רוסיש איבערזעצט.

ווען ער רעדט, בליצען שטראהלען פון זיינע שענע פייערדיגע אידישע אויגען. די שטונדען זיינען ביי מיר אין מינוטען פערוואנדעלט געווארען. אבער עס האט מיר זעהר לייד געטהאן וואס דעם גרויסען געלערנטען׳ס ידיעות אין אונזער ליטעראטור אין העברעאיש זיינען מאגערע און אלע זיינע ידיעות וועגען יודענטהום מוז ער שעפען פון פרעמדע קוועלען. איך האב זיך ניט געשעהמט פאר איהם און איך האב איהם ערקלעהרט מיין צער, און ער האט מיר פערשפראכען, אז ער וועט מיט אלע זיינע קרעפטען נעהמען לערנען און שטודירען די העברעאישע ליטעראטור אין אריגינאל. הלואי וואלט ער מקיים זיין די הבטחה זיינע, דאן וואלט ער געווען א ציערונג פאר אונזער פאלק.

שפאציערנדיג אין דעם שטאטישען בולוואר, האב איך באמערקט א שענע גראנדיעזע געביידע, וועלכע האט געהאט דאס רעכט צו שטאלצירען מיט איהר שענקייט זאגאר אין קיעוו אויף דעם באריהמטען קרעשציאטאק. אויף מיין פראגע ביי מיין באגלייטער, וואס איז דאס פאר א געביידע? האב איך בעקומען דעם אנטוואָרט, אז דאס איז דער נעווועזענער אידישער ראבינער סעמינאר, אייער פון די צוויי בעוואוסטע סעמינאריומס אין רוסלאנד. דער ערשטער איז אין ווילנא. די לעהרער אין דעם סעמינאר זיינען נעווען חיים זעליג סלאנימסקי, אברהם בער גאטלאבער, חיים צבי לערנער און נאך גדולי ישראל פון דעם לעצטען דור. די געביידע איז נעבויט געווארען פון אידען פאר אידען, מיט אידישע געלד

און אידישער ענערגיע. און היינט? היינט איז פון איהר געווארען א רוסישע גימנאזיום אין וועלכע אידען ווערען ניט צוגענומען, בלויז צעהן פראצענט...

אן אמת׳ער "ליהודים" איז געווען בײ די זשיטאמירער אידען בפרט און בײ אלע וואהלינער אידען אין אלגעמיין, ווען זיי האבען דערהערט פון דער גוטער בשורה, אז דער וואהלינער גובערנאטאר איז געשטאבען פאהרענדיג קיין ווארשא קורירען זיך. דאם איז געווען דער בעוואוסטער צורר היהודים, וועלכער האט ארויסגעטריבען טויזענדער אידען פון די אלע וואהלינער דערפער, און האט זיי אומגליקליך געמאכט. אלע, אלע, זאגאר די קריסטען האבען זיך געפרעהט ווען זיי זיינען באפריײט געווארען פון דעם שלעבטען רעגירער. קריסטען און אידען האבען גראטולירט איינער דעם צווייטען מיט דער גוטער בשורה. אן עלף יעהרי־גער אידישער אינגעלע, מיט דעם נאמען ל. דאוידסאן האט פערפאסט וועגען דעם א העברעאישען שיר, און ער איז פערשפריט געווארען אין שטאדט.

א, מיין אומגליקליכעם פאלק, ווי גרויס דיין טרויער איז און ווי קליין זיינען דיינע שמחות!...

פאר מיין אוועקפאהר איז אריינגעקומען צו מיר א יונגערמאן, ארים געקליי־דעט, מיט א בלייכ־ין געזיכט, נאר א פאר אויגען, פייערדיגע, האט ער פערמאגט, צו בעוואונדערען. מיט בעשיידענער עהרפורכט איז ער צו מיר צוגענאנגען און האט זיך פארגעשטעלט:

"מיין נאמען איז חיים נחמן ביאליק".

"עם פרעהט מיך זעהר צו זעהען אייך, מיין פרײנד ביאליק. איהר זייט דאם דער יעניגער, וועלכער האט אויפגעשריבען דעם שיר "אל הצפור"?

— יא, דאם בין איך, — האט געענטפערט בעשיידען דער יונגער פאעט, — איז אייך געפעלען מיין שיר? פרעגט ער מיך ווייטער.

— זעהר, זעהר, — האב איך איהם געענטפערט, — און א סימן האט איהר, אז איך האב איהם אויסגעלערנט אויסווייניג. און איך האב איהם גלייך דעקלא־מירט. יא, מיין פרײנד, איהר זייט א פאעט פון גאט׳ס גנאדען...

און ניט איך, און ניט ער, און ניט אט די אלע, וואס זיינען געווען דערביי, האבען געפיהלט אז דער ארימער בעשיידענער יונגערמאנטשיק איז דער צוקונפ־טיגער ריעזע, דער משורר פון די "שירי הזעם" "ומגלת האש"...

מיט דעם נאמען "דובנא רבתי", האט די שטאדט אנגערופען אונזערע על־טערען אמאל אין דער אלטער רבני׳שער ליטעראטור. די "חכמי דובנא" האבען אמאל געשפיעלט א גרויסע ראלע אין דעם אלטען אידישען לעבען אין פוילען. א קראנץ מיט לויב־געזאנג האט אויך איהר ארויפגעלייגט דער גרויסער לאנדסמאן

איהרער רבי יעקב קראנץ, וועלכער איז באקאנט אונטער׳ן נאמען "דער דובנער מגיד", אדער דער "אידישער עזאפוס", מיט זיינע בעוואוסטע משלים.

מיט איין וואָרט: דובנא איז געווען בעריהמט ביי אידען, ווי ווילנא איז היינט, אז איך האָב איהר בעזוכט, האָב איך אין איהר גאָר ניט געפונען, בלויז א קלייניע וואָהלינער שטעטעלע מיט געוועהנליכע פשוט׳ע בעלי בתים, מיט ניט וויניג עם הארצים. א לעטארגישער שלאָף ליגט אויף זייערע געזיכטער. די אידען דאָרטען אינטערעסירען זיך ניט מיט קיין זאך. די אלטע לייט האָבען א גרויסע "חברה תהלים", האלטען אין איין זאָגען, ניט וויסענדיג וואָס, אוז די יונגע לייט האלטען אין איין שפאציערען מיט זייערע מיידלאך. קיין שולען, קיין ביבליאטעקען, קיינע בעוועגונגען — אזוי ווי די וועלט באריהרט זיי ניט. קיין צייטונגען לעזען זיי ניט אוז אינטערעסירען זיך ניט צו וויסען וואָס עם טהוט זיך מיט זייער פאָלק.

ווי אן עלטערער בוים איז דער מדבר זיצט דאָרט דער ראבינער, חיים מרגליות, א שוויגערזאָהן פון דעם באריהמטען ליטעראט נפתלי קעלעער. ער זיצט טאָג אוז נאכט אין זיין גרויסען פריוואט ביבליאטעק אוז קיינער באזוכט איהם ניט. בלויז דער איין־אוז־איינציגער משכיל אוז משורר, זלמן אשכנזי, אן אור־אייניקעל פון דעם גאון "יעבץ".

אוז אזוי ווי דובנא, אזוי איז אויך ראָווגא, איהר שוועסטער־שטאָדט, לע־מאַרגיש פערשלאָפען. די אלטע אונטער דעם מאנטעל פון אבערגלויבונג, כלומרשט׳דיגע חסידות אוז יראת שמים, אוז די יונגע אונטער הפקירות אוז אומ־וויסענהייט. קיין גייסטיג לעבען, קיין שטרעבען, קיין שפור פון וועלכער עם איז באוועגונג. גופים אָהן נשמות באוועגען זיך אין זייערע גאסען. איך האָב זיי שנעל פארלאָזען אוז איך בין אוועק נאָך קרעמענץ.

קרעמענץ איז א וואונדערבארע שטעדטעל אין טאָפאגראפישען זינען. הויבע, שעהנע בערג רינגלעען איהר ארום, אוז איהרע שמאָלע גאסען שלייגלעען זיך אויך צוויישען די בערג. איהרע הייזער טראָגען אויף זיך א גראָהע אלטקייט פון דורות אוז דורות, אוז זי דערמאָהנט די גרויסע שטאָדט קיעוו מיט איהרע בערג.

איך האָב גלייך באזוכט דעם קרעמעניצער משכיל אוז כלל טהוער, צבי פרילוצקי. אין זיין הויז האָב איך געטראָפען דעם דר. פינעס. מיט די צוויי אויסגעצייכענטע גוטע העברעער אוז נאציאנאליסטען האָב איך פרייגדליך פער־בראכט די פאָר טעג וואָס איך בין געווען אין קרעמענץ.

ווי צו זיין אין רוים אוז ניט באזוכען דעם וואטיקאן, אזוי איז צו זיין אין קרעמענץ אוז ניט צו באזוכען דאָס הויז, אין וועלכער דער רוסישער מענדעל־סאָן, דער פאטער פון דער תקופת החשכלה, דער גרויסער געלעהרטער אוז פער־פאסער פון די אומשטערבליכע קלאסישע ספרים, ווי דעם "תעודה בישראל",

"זרובבל", "אפס דמים", און נאך, רבי יצחק בער לעווינסאהן, אדער ווי דאס פאלק רופט איהם, דער קרעמעניצער. מיט עהרפורכט בין איך געגאנגען מיט מיינע פרייגד צו בעזוכען דאס הויז, וואו ער האט געלעבט און געשאפען זיינע גרויסע ווערק, דאס הויז, וואו עס האבען איהם באזוכט די גרויסע רוסישע בעאמטע און ער האט מיט זיי דיסקוטירט וועגען דער לאגע פון זיין אומגליקליכען גלות־פאלק. מיט היליגע געפיהלען בין איך צוגעגאנגען צו דער קליינער אלטער הייז־קעלע, און פינסטער איז מיר געוואָרען זעהענדיג און איבערלעזענדיג אן אלטע רוסישע שילד:

"דאָ ווערט פערקויפט וואָדקא און אלע שטארקע געטראנקען צו ביליגע פרייזען".

איך עפען די טהיר, איך הער שיכור'ע ווילדע קולות. אין א פשוט'ער ביליגער שמוציגער שיינק־הויז פאר די נידריגסטע עלעמענטען איז פערוואנדעלט געוואָ־רען דאס הייז פון רבי יצחק בער לעווינסאהן!

א, מיין גלות פאלק, ווי ווייט דו ביזט דערנידעריגט געוואָרען צו לאזען פארשוועבען דיינע היליגטהימער, דיינע היסטארישע מאנומענטען אין שייגקען פערוואנדעלט.

12טער קאפיטעל

איך קום צוריק אין מיין היימשטאָדט סלוצק, וועלכע איך האָב פארלאָזען וועז איך בין אלט געווען צעהן יאָהר. — עראינערונגען פון מיינע קינדער־יאָהרען פאנגען מיך, וועז איך בלאָנדזשע אום אויף די סלוצקער גאסען און הינטערגעסלאך. — דער שאָלקער גוט און מיין פעטער ישראל שאָלקער. — רב איסערלינ׳ס בית המדרש און דער גאון רב מענדעלי סלוצקער. — די צעהן תלמידי חכמים און דער ראש הישיבה.

נאָך בעסאראביען, וואהלין און זיד־רוסלאנד, האָב איך בעזוכט ליטע, דאס לאנד פון ליעבע צו תורה און שנאה צו עם הארצות, רבנים־גאונים, ישיבות און פרושים תלמידי חכמים, אָרימקייט און שרעקליכער דלות. דער ליטוואק בענו־גענט זיך מיט א שטיקעל טרוקען ברויט און העריגע פון זונטאג ביז שבת אוז פערלאנגט מעהר ניט וויל אין דער היליגער תורה שטעהט ניט, אז מען מוז עסען פלייש אויסער שבת.

נאָך גאָר אין אנפאנג פון מיין רייזע האָב איך געפיהלט אויף יעדען טריט און שריט דעם געוואלדיגען אונטערשיעד צווישען בעסאראביען און ליטע. דארט

האב איך געזאהן ארום מיר געזונטע אידען, פול־בלוטיגע, רויטע געזיכטער מיט דיקע קארקען; אידען, וועמעס פנים׳ער עס זאגען עדות אויף זיי, אז די תורה האט ניט אפגעשוואכט זייער כח, און אין תעניתים מיט סגופים האבען זיי זייער לעבען ניט פערבראכט. אין ליטע זעה איך איינגעבויגענע, אויסגעדארטע אידען מיט בלייכע געזיכטער און געקנייטשטע שטערענס, אבער זייערע אויגען זיינען גאר אנדערע, פול מיט ליכט פון תורה און חכמה, עפעס אזוי ווי די שכינה שטראהלט ארויס פון זיי און בעשיינקט זיי מיט א מין נשמה יתירה.

די ערשטע שטאדט אין דער ליטע, וועלכע איך האב בעזוכט איז געווען סלוצק, מיין געבורט־שטאדט.

אין יענער צייט, — אין דעם יאהר 1893, תרנ״ג — איז נאך קיין אייזענבאהן ניט געווען דארט, און מיין רייזע האב איך געמאכט מיט דעם טיפישען "בעל עגלה" מיט זיין היסטארישע בויד און זיינע "אדלער־פערד".

געטראגען אויף די "כנפי נשרים", בין איך געקומען גאנץ פריה נאך סלוצק, א ים פון זכרונות האט מיך פערפלייצט באלד ווי איך בין אין שטאדט אריין. יעדע גאס און געסעל, יעדער הויף און הינטער־געסעל, יעדער אלטער צובראכענער בנין איז פאר מיר געווען אן אוצר פון עראינערונגען, איך האב דערקענט די ערטער, אויף וועלכע איך האב נאך געטראטען אלס קינד, די פלעצער וואו אזך האב זיך געשפיעלט מיט מיינע קליינע חברים׳לעך, די שוהל, אין וועלכער מיין פאטער האט מיך נאך געפיהרט פאר מיין העכטל צום דאוונען און אין דער צווייטער הענטעל האב איך געהאלטען מיין נייעם קליינעם סידור מיט א רויטען איינבאנד. מיין הארץ איז פול געווארען מיט פרייד, און איך בין ווידער אמאל געווארען א קליין קינד, און וועז איך וואלט זיך ניט שעהמען, וואלט איך פון וואגען אראפגעשפרונגען און וואלט צוגעפאלען צו יעדיץ שטיין און יעדען קערענדעל זאמד און וואלט זיי געקושט.

א, קינדערשע זכרונות, זכרונות פון דער גאלדענער צייט, ווי הייליג און טהייער איהר זייט, געבענשט זאלט איהר זיין!

מיין אלטיטשקע קלוגע מוטער, מיינע אנקעלס, טאנטעס און די גאנצע פאמיליע זיינען געקומען צו מיר, און צווישען זיי האב איך דערקענט מיין גרייזגרויען רבי׳ן, רבי צבי הירש פאליאק, ביי וועלכען איך האב גאנץ תנ״ך געלערנט. מיין גוטער רבי האט אזוי גוט געקענט געבען צו פערשטעהן זיינע יונגע תלמידים די הייליגקייט, די שעהנקייט פון די נביאים, און מאכען ליעב און טהייער זייערע רייד אויף זייער גאנץ לעבען. אט פון דעם גוטען רבי׳ן האב איך געזירש׳עט מיינע ידיעות אין תנ״ך און מיין איביגע ליעבע צו איהם, זאל זיין אנדענק זיין געבענשט!

עס איז פאר מיר געווען דאס גרעסטע גליק פלוצלינג צו געפינען זיך צווי־

שען דער אייגענער פאמיליע נאך צעהנדליגער יאהרען ניט זעהן זיך מיט זיי. יעדער קוש און ארומנעהמונג, יעדער וואָרט וואָן בעריהרונג האבען מיך דערקוויקט און דערוואָרעמט מיין הארץ און בעגייסטערט מיין נשמה.

נאכדעם ווי איך האָב זיך אָפּגערוהט אביסעל פון וועג, בין איך ארוים שפּאַציערען אליין איבער די גאסען, וועלכע איך האָב פערלאָזען אלס צעהן יאהריג קינד, א פערטעל יאהר הונדערט צוריק. אבער איך האָב זיי דערקענט, שטונדען לאנג בין איך געגאנגען פון איין גאס אין דער צווייטער, פון איין געסעל אין דער אנדערער, און איך האָב געפיהלט, אז איך בין גאָר אין אנאנדער וועלט, אין דער קינדערשער וועלט. איך האָב זיך דערזעהן אלס זעקס יאהריג קינד, איך לויף אום איבער די גאסען מיט מיינע חברים און שפּיעל זיך מיט זיי אין פערשידענע אידישע קינדערשע שפּיעלען. אָט געה איך אין אווינטערדיגען אוונט פון חדר אהיים מיט מיינע אלע קלייניע חברה־לייט און מיר זינגען פערשיידענע לידעלאך, וועלכע דערקוויקען אונזערע קלייניע אומשולדיגע נשמה׳לעך. און אזוי געהענדיג, בין איך ארוים מיט דעם שעהנעם גלייכען שאסיי הינטער דער שטאָדט.

די זון איז נעווען אין מיטען הימעל און האָט באגאסען מיט א ווארעמען שיין דעם גאנצען האריזאָנט, די בערג, די טאהלען, די קלייניע טייכעלעך, די שעהנע גערטנער מיט זייערע אָנגעלאָדענע בוימער פול מיט עפּעל, בארעז, פלוימען און קארשען — די פרוכט, מיט וועלכע די שטאָדט סלוצק שטאָלצירט. די ״שאפּאוא־קעס״, ״פאנעס״, ״באבעס״, ״ציקרוויקעס״ און איבערהויפט די ווינטערדיגע בארעז, די ״בערעס״, וועלכע איהר קענט אפילו אין קאליפאָרניא ניט קריגען, — אָט דאָס אלעס האָט אין מיר אריינגענאָסען א מין שכרות, א גייסטיגע און א קינ־דערשע פרעהליכקייט, און איך האָב אָנגעפאנגען צו שפּרינגען ווי א קינד אויף דעם הויכען וואל הינטער דער שטאָדט. דאָרט האָב איך דערקענט די אלע ערטער, וואו מיר האָבען זיך געשפּיעלט אין מלחמות, וועו איך בין געווען דער געגעבען ״יהושע בן נון״, און מיר האָבען בעלאָגערט די שטאָדט ״יריחו״, און מיר האָבען זיך בעהאלטען אין די ״מערות״ אזוי ווי די ״אורבים״, און מיר האָבען געגומען די שטאָדט מיט שטורעם. דאָרט האָב איך דערקענט דעם בערגעל, וועלכען מיר האָבען א נאמען געגעבען ״גלבוע״, און דאָרט האָבען די ״שונאים״ אונזערע, די קלייניע פּלשתים פון ״קאפּוליער גאס״ גע׳הרג׳עט אונזער לייבען קלייניעם שעה־נעם חויך־געוואקסענער שאול, און מיר האָבען איהם דאָרט בעווייניט מיט זייז זוהן יהונתן. און די וועלטער: ״שאול ויהונתן הנאהבים והנעימים״, האָבען נאך אָפּגעקלונגען אין מיינע אויערען פון פינף־און־צוואנציג יאהר צוריק.

אָט די אלע קינדערשע הייליגע זכרונות האָבען זיך דא לעבעדיג און פארביג אויפגעלעבט פאר מיר, זיי האָבען מיין הארץ געפאנגען. איך בין אינגאנצען געווען אין זייער מאכט.

איך בין אראָפּ פון בארג און זיך געלאָזט מיט׳ן וועג צו ״שאלקע״, דאָס איז

דער קליינער שהנער "מאיאנטאק", וועלכער האט בעלאנגט צו מיין פעטער רבי ישראל שאלקער. קומענדיג צום הויף, האב איך גלייך דערקענט דעם גרויסען עפעל־בוים, וועלכער האט יאהר אין יאהר אויס געגעבען פאפיראווא עפעל מיט א צארטער הויט אויף זיי, מיט צוויי קאליראן, פון איין זייט טונקעל רויט און דער אנדערער זייט העל־געל, און א זיסען ריח האבען זיי, אז דו ווערסט פער־שבור׳ט. איך האב איהם געפונען דעם אלטען בוים נאך גרין און פריש, רייך אין צווייגען און אין בלעטער. מיר האט זיך געדוכט, אז ער בעגריסט זיך מיט מיר מיט א שמייכעל פון אן אלטען מאן. איך האב זיך אוועקגעלייגט אונטער זיין שאטען אפצורוהען, און מיינע אויגען זיינען געפאלען אויף דעם בריימען געדיכטען קארען־פעלד, וואו קינדווייז האב איך ליעב געהאט — און איך ביז נאך פערליעבט אין זיי עד היום — די קליינע בלויע בלומעלאך, וועלכע וואקסען אימער צווישען די קארען־זאנגען.

מיט גרויס פערגעניגען האב איך זיך אויפגערעדט מיט מיין גוטען נאאיוועז אנקעל ר׳ ישראל, דער אייגענטהימער פון דעם גוט שאלקע. דער אנקעל מיינער איז געווען א וואונדערבארער אידישער טיפ, שטיל, פרום, גוט און בעשיידען. יעדען פריהמארגען, וועז אלע זיינען נאך געווען פערזונקען אין זייער שלאף, פלעגט דער גוטער אידישער "פריץ" ארויספאהרען אין שטאדט אריין, פון זיין הויף מיט זיין וואגען, פול מיט ברויט, מעהל, ארבעס, בעבלאך, און צוטייליען זיינע ארימע לייט, שטילערהייט, קיינער זאל ניט וויסען פון זיין געבען אוז זייער נעהמען.

דער טיפ איד איז שוין לאנג, לאנג פערשוואונדען פון אונז, אוז ווער ווייס אויב ער וועט זיך נאך אמאל אומקעהרען צו אונז ? !

מיט א בייזקעניש אין הארצען האב איך פערלאזען דעם קליינעם שהנעם גוט שאלקע, זיינע פעלדער, בוימער, בערגלאך און טאהלען, צו וועלכע מיין קינ־דערשע נשמה איז געווען צוגעבונדען מיט טויזענדער פערימלאך, און איך האב זיך צוריקגעקעהרט אין שטאדט אריין. איך האב גלייך בעזוכט איסערלינס בית המדרש, אין וועלכען איך האב געדאוועט מיט מיין גוטען פרומען פאטער. דארט האב איך געלערנט תלמוד און פוסקים ביי דעם גרויסען תלמודיסט רבי ארעלע, רבי מענדעל׳ס זוהן. דער גאון עולם, רבי מענדעלי סלוצקער, האט פיינט געהאט רבנות און ער האט זיך ניט בענוצט מיט איהר ; ער איז געזעסען צעהנדליגער יאהר אין איסערלינס בית המדרש אלס ראש הישיבה צוזאמען מיט זיינע צוועלף אלטע תלמידי חכמים און האט פאר זיי טעגליך געזאגט א שיעור גמרא, און זיי אלע האבען זיך ערנעהרט פון דעם פאנד וועלכען דער אלטער גביר, ר׳ שבנא איסערלין, האט איבערגעלאזען אויף דור דורות פאר דעם היליגען צוועק — א פאנד פאר צוועלף זקנים תלמידי חכמים, מיט א דרייצעהנטען, א ראש הישיבה איבער זיי. מיט דעם נאמען "צוועלפטעל" האט מען זיי גערופען.

רבי מענדעלע איז געווען זעהר קליין אין זיין קערפערליכען וואוקס. ער איז געווען דער קלענסטער פון זיינע תלמידים, אבער זיין גרויסער שהנער קאפ, מיט זיינע שיינענדע קלוגע אויגען, זיין שהנע וויסע בארד, זיין פרעהליכע שטימונג, זיין בריליאנטענער כאראקטער, זיין בעשיידענהייט, וועל איך קיינמאהל ניט פערגעסען. וועו ער פלעגט נאר עפענען זיין מויל צו זאגען זיין שיעור, פלעגט וועדען א הייליגע שטילקייט אין דעם גרויסען בית המדרש. די צוועלף אלטע לייט זיינען געזעסען ארום זיין גרויסען טיש אויבען־אן אוו אלע יונגע לייט, גרויסע לומדים, פלעגען זיך צושטעלען מיט זייערע שטענדערם הינטער זיי אוו קלייבען די פערעל, וועלכע עם האבען זיך נעשאטען פון זיין מויל; קיין קשיות האבן זיי ניט געפרעגט ביז ער האט געענדיגט דעם שיעור, אבער נאכהער איז געווען ערלויבט יעדערען צו פרעגען, אוו ער האט אלעם פארענטפערט אהז פלפולים מיט שארפע פשט׳לעך, נאר מיט טיעפער לאגיק אוו רייגעם פערנונפט.

איך בין נאך געווען צו יונג דאמאלם צו פערשטעהען אלעם וואס מען האט געלערנט, אבער דאך בין איך מיט גרויס חשק געזעסען טעגליך ביי דעם שיעור אוו איך האב פיעל געלערנט פון איהם.

איסערלינם בית המדרש איז געווען דער צענטער פון תורה אין סלוצק אוו, פארשטעהט זיך, אז ער איז אויך געווען די מתנגדישע פעסטונג געגען חסידות, וויל סלוצק איז געווען בעוואוסט פאר א רייגער מתנגדישער שטאדט אוו זאגאר א לעגענדע איז געדרוקט אין "שבחי בעל שם טוב' אז ער אליין, דער בעש"ט זצ"ל האט פערשאלטען סלוצק, אז עם זאל קיין איין חסיד ניט זיין אין איהר, אוו א סימן א חסידישער איז דא אויך די מתנגדישע שטעדט — "כר"פס", דאס הייסט די ראשי תיבות: כוסיבא, רוזינאיא, פרוזינא אוו סלוצק, דאס זיינען די פער־שאלטענע שטעדט, אין וועלכע קיין חסידישע נשמה האט זיך ניט געקענט ענט־ויקלען.

13טער קאפיטעל

דער בעהאלטענער חסיד אין סלוצק. — דער משולח פון דער מירער ישיבה און ר׳ מענדעלי גאון. — די ״קאלטע שוהל״ און די טהרה-ברעט אין פאליש. — איך געזעגען זיך מיט מיין פאטערס קבר. — אויף די קברים פון גדולים און בעלי-צדקה. — רפאל-יוסף דער שניידער, פאר וועמען ר׳ יוסף-בער סאלאוויטשיק פלעגט אויפשטעהן.

איך געדיינק אז איך האב אין מיין קינדהייט ניט געזעהען קיין חסידישען סידור; איך האב בלויז געהערט אז דאָרט קומט אויס ״הודו״ פאר ״ברוך שאמר״, נאר גלויבען האב איך דאס ניט געקענט. ערשט פלוצלינג האט זיך פאנאנדער געטראגען א קלאנג אין שטאדט, אז אייגער פון די צוועלף רבי מענדעלי׳ס תלמידים, רבי שלמה נתן, האט מען איהם געזופען, איז נוטה שטילעההייט צו דער שיטה פון חסידות, און יעדע נאכט לערנט ער דעם ״זוהר״. די נייעס האט געמאכט א רושם אויף דער גאנצער שטאדט און אלע האבען געדעדט וועגען רבי שלמה נתן׳ען ווי ער וואלט חלילה ארויס ״לתרבות רעה״.

איינמאל, האלבע נאכט — אין א משמר נאכט — האט איך שטילער־הייט צוגע׳נגב׳עט צו רבי שלמה נתן׳ען און איך האב געזעהן ווי ער לערנט מיט גרויס כונה און מיט א שטילען, אבער זעהר א האַרציגען ניגון׳דעל, דעם זוהר, זיין פנים האט דאמאלס געלויכטען און עפעס א פרעהליכער גייסט האט ג׳ע־שוועבט אויף איהם; פון דאמאלס אן האב איך מיט גרויס דרך ארץ געקוקט אויף דעם דאָזיגען סלוצקער האלבען חסיד.

א שטענדיגער מנהג איז געווען ביי רבי מענדעלי׳ן מיט זיינע תלמידים, אז יעדען טאג, בין מנחה למעריב, פלעגען זיי אלע אריינגעהן צו דעם גביר רבי איסרלין אין הויז טרינקען טיי, און רבי מענדעלי זעלבסט פלעגט משמש זיין און דערלאנגען אלעמען טיי, און נאכהער האט ער אליין געטרונקען.

ויהי היום, איז געקומען נאָך סלוצק א משולח פון דער מירער ישיבה, רבי פרץ, האט מען איהם געזופען. צופעליגער ווייזע איז דער משולח אריין צום גביר אין הויז אין דער צייט פון טרינקען. ער איז געווען א גרויסער איד און זעהר א ליידענשאפטליכער טיי טרינקער. ער האט זיך געזעצט צום טיש מיט אלעמען גלייך, און זעהענדיג ווי דער קליינער אידעלע, רבי מענדעלי, בעריענט אזוי פלייסיג דעם עולם, האט ער זיך אויף געווענדעט צו איהם ווי צו א משרת און האט איהם געהייסען דערלאנגען א גלאז נאָך א גלאז. אלע האבען זיך אנגעקוקט אייגער דעם אנדערען מיט וואונדער אויף דער פרעכהייט פון דעם גאסט צו שאפען זיך מיט רבי מענדעלי׳ן ווי מיט א אינגעל, אבער קיינער האט איהם ניט

געקענט און מען האָט איהם ניט אויפמערקזאם געמאכט. זיי האָבען אלע נעבעכענט, וואהרשיינליך איז ער אייגער פון די גדולי הדור.

שבת אין דער פריה פלעגען אלע מתפללים געהען קידוש מאכען נאָך דעם דאוונען צו דעם גביר, און, אז אלע האָבען זיך צוזעצט ארום די טישען, פלעגען אריינגעהן איסערלין מיט רבי מענדעלי׳ן געארעמט און דער גאנצער עולם פלעגט אויפשטעהן און אָפּגעבען "גוט שבת" דעם גאון מיט דעם גביר. דער משולח, רבי פרץ, איז אויך געווען צווישען דעם עולם און, ווי ערשטוינט איז ער געווארען, וועו ער האָט דערזעהן אז דער קליינער אידעלע, דער "משרת", מיט וועמען ער האָט זיך געשאפט, געהט געארעמט מיט דעם גביר און ביידע זעצען זיך אויבען־אָן.

— ווער איז דאָס דער אידעלע? — האָט ער א פרעג געטהאָן ביי די ארומיגע.

— דער איז דאָך אונזער רבי, רבי מענדעלי, — האָט מען איהם געענטפערט.

פינסטער איז איהם געווארען, דעם משולח, אין די אויגען און מיט שרעק איז ער צוגענאנגען צו רבי מענדעלי׳ן און מיט טרעהרען האָט ער איהם געבעטען: "זייט מיר מוחל, רבי, איך האָב ניט געוואוסט, און איך האָב דאָס נעטהאָן בשוגג..."

רבי מענדעלי האָט איהם אָנגעקוקט מיט זייגע גוטע מילדע אויגען און איהם געפרעגט: "אין וואָס באשטעהט אייער חטא? איך פארשטעה ניט, איהר האָט געוואָלט טרינקען און איך האָב איך דערלאָנגט טיי גלייך מיט אלע־מען. איהר האָט מיך מזכה געווען מיט א מצוה און איך דארף אייך דאנקען"...

אום איהר זאָלט האָבען א באגריף פון רבי מענדעלי׳ס גרויסקייט אין דער תלמודישער וועלט צווישען די גאונים אין זיין צייט, וועל איך אייך דערצעהלען דעם פאלגענדען פאקט:

אייניגע יאָהר נאָך דער פטירה פון דעם גאון, רבי יאָסעלע פיימער, איז אין סלוצק קיין רב ניט געווען. אלע סלוצקער האָבען געדיינקט זייער גרויסען רב דעם תלמיד פון רבי חיים וואלאזשינער, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכענט אויסער זיין גרויסקייט אין תורה, אויך מיט זיין וואונדערבארען הדרת פנים, זיי האָבען נאָך געדיינקט זיין לויה וואָס די גאנצע שטאָדט, אידען און קריסטען, האָבען איהם בעגלייט, אלע ווי אבלים, אויך דעם גרויסען שניי, וואָס איז געיוען ראמאלס אין ראש הדש אייר. זיי האָבען ניט געקענט געפינען אייניגע יאָהר קיין רב אויף רבי יאָסעלעם פלאץ, ביז זיי האָבען זיך געוונדעט צו רבי יוסף בער סאלאוויטשיק, דער וואלאזשינער ראש הישיבה, אז ער זאָל אננעהמען די רבנות. מען האָט איהם גלייך אריינגעשיקט א כתב רבנות אויף זיין גאנץ

לעבען, און, הערט דעם ענטפער וועלכען ער האָט געענטפערט צו די סלוצקער ראשי הקהל:

"ארי רובין בבית המדרש של הגביר איסערלין אצלכם ואתם קוראים לשועל למלוך עליכם! אתמהה!"...

דאָס הייסט: "א לייב הויערט ביי אייך אין איסערלינס בית המדבש און איהר רופט א פוקס צו קעניגען אויף אייך! מיך וואונדערט!"

די מנהיגים האָבען באלד פערשטאנען וואָס ער מיינט און זיי האָבען גלייך געבעטען רבי מענדעלי'ן און ער האָט איהם געשריבען א פערזענליכען בריעף: רבי יוסף בער איז גלייך געקומען נאָך סלוצק, און רבי מענדעלי מיט זיינע תלמידים האָבען איהם מקבל פנים געווען.

איך האָב אויך בעזוכט די גרויסע שוהל, אדער ווי מען רופט זי איז סלוצק, די קאלטע שוהל. איך האָב גלייך דערקענט די טהרה־ברעט, וועלכע איז נאָך געשטאנען אויף איהר זעלבען אָרט אין דעם פאָרהויז פון דער שוהל. די "רייגע" ברעט וואָס האָט געוואָרפען א פּחד אויף אונז קינדער, וועו מיר האָבען געמוזט דורכגעהן אין שוהל אריין אלע שבת מיט דעם באהעלפער, צו ענטפערען "אמן יהא שמיה רבה" און זאָגען "ברכו" און "קדושה" אלע קינדערלעך מיט איין קול. איך האָב דערזעהן דעם גרויסען שעהנעם "כסא אליהו", אויף וועלכען מען פלעגט מאכען די ברית'ן אין שוהל, וועו זיי פלעגען אויספאלען אין שבתים און ימים טובים. איך בין פשוט בעגייסטערט געוואָרען פון מיינע קינדערשע זכרונות און איך האָב זיך געפיהלט לעבעריג, גרינג, פלינק און בויגזאם, אזוי ווי א קינד, און איך בין אריינגעלאָפען געשווינד ווי א קינד אויף די "שווינדעל־טרעפ", די געדרעהטע טרעפ, וועלכע פיהרען אין דער הויך אויף דעם בוידעם. דאָרט גע־פינט זיך א גאנצע "עגיפטישע גניזה" פון אלטע ספרים, ספרי תורה, מגילות, שופרות, אוראלטע פּרוכת'ן און נאָך תשמישי קדושה. און נאכהער אויף דעם דאך, פון וועלכען מען זעהט די גאנצע שטאָדט, די שוהל איז זעהר הויך, די העכסטע געביידע אין סלוצק, און זי ווערט געזעהן מיילען־וויים הינטער דער שטאָדט.

וועגען דער הויכקייט פון דער סלוצקער קאלטער שוהל איז דא א לענענדע, אז אלעקסאנדער דער צווייטער איז אמאל פארבייגעפאהרען סלוצק און א קאמי־טעט פון רוסישע גייסטליכע האָבען איהם מקבל פנים געווען. אין זייערע רייד צום קיסר האָבען זיי זיך שטאַרק בעקלאָגט אויף דעם "חלול הקודש" פון די רוסישע צערקאוועס מיט דעם וואָס די אידישע שוהל איז העכער פון זיי.

דער מאָנארך האָט געענטפערט מיט א גוטען שמייכעל: "מיינע הייליגע העררען, אין דער לייגג און אין דער בריים בין איך דער בעל הבית, אָבער איז

דער הויך איז נאר דער אלמעכטיגער גאט דער בעל דעה, וועגדט זיך צו איהם מיט אייער קלאגע !..."

די גייסטליכע זיינען געבליבען שטום פון גרויס חרפה.

איך האב בעזובט די איבריגע שוהלען אויף דעם גרויסען שוהל־הויף, צווישען זיי אויף די קצב'ישע שוהל, וועלכע האט אין מיר דערוועקט בעזונדערע זכרונות, ווייל אלס קינד האב איך אין איהר געהערט די דרשות פון דעם בעריהמטען מגיד, רבי צבי הירש דיינאוו, אדער ווי דאס פלעגט האט איהם גערופען "דער סלוצקער מגיד". זיין טאלאנט האט געמאכט א געוואלדיגען רושם אויף מיין קינדערשען מוח און, ווער וויים, אויב ניט ער מיט זיינע רייד, די פייערדיגע, און מיט זיינע בילדער די מערקווירדיגע, אויב ניט ער האט דער ערשטער אנגעצונדען אין מיר דעם פונק, אז איך זאל זיין צו מיין פאלק דאס וואס איך בין ?

איך געדייגק איינמאל האט ער מיך געבומען מיט פיעל ליעבע און צערטליכקייט, האט מיך אויף זייגע קניה אוועקגעזעצט, און האט מיך געבעטען אז איך זאל איהם איבערזאגען אייגע פון זייגע דרשות. איך האב אזוי געטהאן אוו איך האב פאר איהם איבערגעזאגט זיינע א דרשה ווארט פאר ווארט זאגאר מיט זיין ניגון ; ער איז שטארק נתפעל געוואָרען, ער האט מיך א קוש געטהאן אוו האט געזאגט :

"איך בין זיכער, אז דו וועסט זיין א מגיד ביי אידען און דו וועסט אמאל ממלא מקומי זיין !"

צווויי וואכען האב איך פערבראכט אין סלוצק און זיי זיינען געווען אין מיינע אויגען וויי צווויי טעג. איך האב זיך נאך ניט אנגעזעטיגט פון זהען איהרע הייזער, הויפען און די גאסען, וועלכע זיינען געווען מיר בעקאנט פון מיינע קינדערשע יאהרען. אין יעדען שטיין, אין יעדען ציגעל האב איך געפיהלט קינדערשע חבר'שאפט, ווי זיי פרעהען זיך מיט מיר און גיבען מיר א וואָרעמען שלום עליכם.

דעם לעצטען טאג אייידער איך האב פערלאזט די שטאדט, בין איך געגאנגען צוואמען מיט מיין יאהריגען זוהן צום "בית עולם" אפצושיידען זיך מיט מיין פאטער'ס קבר. ביי אן אינפאכער פשוטע מצבה, אויף וועלכער עס איז אויסגעקריצט די וועָרטער :

"פה נטמן הר" ר' חיים ב"ר צבי"

בין איך געבליבען שטעהן דורכגענומען פון הייליגע געפיהלען. דער קברות־מאן האט מיר דערלאנגט אן אלטען "מעבר יבוק" צו זאגען די געוועהנליכע תפלות ; איך האב איהם דאס ספר אפגעגעבען צוריק מיט א דאנק. ער האט ניט פערשטאנען, דער פשוט'ער מענשעלע, אז אין אזא הייליגען מאמענט, איז מיין הארץ און מיין מארך פול געווען מיט הייסערע, הארציגערע תפלות ווי "מעבר יבוק".

א האלבע שעה בין איך געשטאנען ביי מיין פאטערס קבר, פון מיינע אויגען זיינען שטראמען טרערען געפלאסען, און פון מיין מויל זיינען ווערטער געפלאסען, ווערטער נייע, פרעמדע, וועלבע זיינען ארויס פון דער טיעפער טיעפעניש פון מיין הארץ.

מיט עהרפורכט האב איך אפגעטראטען פון קבר און איך האב געוואלט געהן אהיים, פלוצלונג האב איך דערזעהן ווי מיין קליינער זוהן, פנחס, שטעהט פון ווייטען און ציטערט, זיין געזיכט איז בלייך, איך רוף איהם געהן אהיים, אבער ער האט זיך צעווויינט.

"ווארום ווויינסטו ?" — פרעג איך איהם.

ער ענטפערט ניט און ווויינט נאך שטארקער און ווי בשום אופן ניט זאגען פארוואס ער ווויינט אזוי ביטער.

איך האב אנגעשריען אויף איהם און איך האב איהם באפוילען ער זאל מיר זאגען ווארום ער ווויינט.

מיט א פארשטיקטען קול האט ער מיר געענטפערט :

"ווען דו ביזט געשטאנען ביי דיין פאטערס קבר האב איך דערמאהנט, אז עס וועט קומען א צייט ווען איך וועל שטעהן ביי דיין קבר !..."

ווען איך בין געשטאנען ביי די טויערען פון בית עולם ארויסצוגעהן, האב איך מיך עראינערט אז איך האב ניט דערפילט מיין פליכט צו די אלע גרויסע רבנים, גאונים, כלל טהורה, וועלבע האבען געלעבט און געשאפען אין דער שטאדט סלוצק פאר דורות און דורות. איך האב זיך גלייך אומגעקעהרט צו די קברים און איך האב אנגעפאנגען אומצוגעהן פון שורה צו שורה, פון קבר צו קבר. איך האב געלעזען די אפגעמעקטע אלטע אותיות פון די איינגעבויגענע מצבות, אויף וועלבע עס איז שוין מאך אנגעוואקסען און א גאנצע וועלט האב איך דערזעהן. אט ליגען מענשען, גרויסע חשוב'ע מענשען, בעוואוסטע אין זייער דור, רבנים, מורי הוראה, פרנסים, לומדים, מחברים, כלל טהורה, גבירים, נדיבים, און יעצט שלאפען זיי אלע רוהיג דעם אייביגען שלאף. מיר האט זיך פארגעשטעלט, אז דער גאנצער פאריגער דור האט זיך איבערגעקליבען אהער, פון שטאדט צום בית עולם. דארט, א האלבע מיל ווייט, איז די יונגע סלוצק, די לעבעדיגע סלוצק, און דא איז די אלטע סלוצק, די פארצייטיגע. אט איז דא דער רב, דער חזן, דער שמש, דער גבאי און דער גאנצער עולם ארום זיי, די גאנצע פולע שטאדט סלוצק, און אלע ליגען זיך צוזאמען רוהיג און ווארטען אויף דעם גרויסען טאג, אין וועלבען זייערע קברים וועלען זיך עפענען און זיי וועלען אלע אויפשטעהען אויף זייערע פים און וועלען זיך אומקעהרען אין שטאדט אריין...

פארטיפט אין דער דאזיגער פארשטעלונג, האב איך זיך דערזעהן שטע-

הענדיג פאר אן איינפאכער מצבה, אויף איהר זיינען אויסגעקריצט די איינפאכע ווערטער:

"פה נטמן הרב רבי יוסף פיימער, וועלכער איז געזעסען אין סלוצק אויף דער כסא הרבנות פופציג יאהר".

רבי יאסעלע׳ס קבר! — האב איך א ציטער געטהאן, דער קבר פון דעם גרויסען גאון און צדיק, וועלכער איז געווען בעוואוסט איבער דער גאנצער וועלט. איך האב געפיהלט, אז דאס ארט וואס איך שטעה אויף דעם, איז הייליג און איך האב עטליכע מאל געלייענט די אויפשריפט: "דא ליענט דער רב... ניט גאון, ניט צדיק, נאר פשוט א רב, וועלכער איז געזעסען פופציג יאהר אויף דעם כסא הרבנות". וויפיעל תמימות, ענייות און פשטות!

און מיר דאכט זיך אז איך זעה ווידער דעם לעבעדיגען רבי יאסעלען. זייז הויכע פיגור, זיין שהנעם ליכטיגען פנים, זיינע גרויסע פייערדיגע אויגען מיט זיין לאנגער ריינער ווייסער באהר. ווען ער פלעגט געהן אין גאס, פלעגטן אלע פארביגעהער אפשטעלען זיך אום א קוק טהאן אויף דעם גרויסען מענשען, און איינמאל, ווערט דערצעהלט, איז געקומען נאך סלוצק איינער פון די גרויסע קינסטלער־מאהלער פון פעטערבורג צו מאהלען פון איהם א בילד אלס אן אריגינעלען אידישען טיפ...

און ניט ווילענדיג האט זיך פון מיינע ליפען אויסגערעדט זיך די תלמודישע פראזע:

"חבל על האי שפרא דבלי בארעא"...
וועה איז צו דער שהנקייט וואס פוילט אין דער ערד!

ניט ווייט פון רבי יאסעלעם קבר האט מיין אויג געכאפט אן איינפאכע הילצערנע מצבה און אויף איהר איז דער אויפשריפט:
"פה נטמן רבי רפאל יוסף".

די אייניגע ווערטער האבען אין מיר דערוועקט ווידער א ים זכרונות, און זיי האבען פאר מיר ארויסגעבראכט א באזאנדערען הייליגען טיפ. רבי רפאל יוסף איז געווען א פשוט׳ער שניידער. ווען ער איז אלט געווארען צוואנציג יאהר, האט ער זיך מקדיש געווען צו תורה און עבודה. ער איז געווען אן עסקן במצוות; ער האט מבקר חולים געווען, מנחם אבלים, ער פלעגט טעגליך געהן איבער די הייזער און ביי נאכט ברייננגען שטיצע צו די בכבוד׳יגע ארימע לייט וואס אליין האבען זיי ניט געקענט בעטען קיין נדבות. אלע האבען איהם גערופען דער הייליגער "שניידער". מען דערצעהלט, אז רבי יוסף בער סאלאוויטשיק פלעגט אויפ־שטעהן פאר רבי רפאל יוסף׳ן ווען ער פלעגט קומען צו איהם. איך געדיינק, אז ווען איך בין אלט געווען פינף יאהר, פלעגט מיין מוטער מיך טראגען יעדען פרייטאג צו דעם הייליגען מאן און מיט מיינע קליינע הענטלאך פלעג איך איבער־

געבען די ליכט, וועלכע מיין מוטער האָט מנדב געווען אין שוהל, און ער פלעגט ארויפלייגען זיינע הענט אויף מיין קאָפּ און מיך בענשען.

נאָך אייניגע טעג האָב איך פערבראכט אין מיין געבורטשטאָדט, און אָפּ־זענענדיג זיך מיט מיין גאנצער פאמיליע, און בעזאָנדערס מיט מיין זעליגער מוטער, וועלכע איז שוין אלט געווען איבער אכציג יאָהר און זי האָט געפיהלט טיעף אין איהר מוטער־הארץ, אז זי זעהט מיך דעם לעצטען מאל אין איהר לעבען. זי, די ארימע, גוטע מוטער, האָט ניט געווייניט אויפ׳ן קול, זי האָט בלויז איהרע אלטע אויגען אָנגעשטעלט, אויף מיין געזיכט, מיט טרעהרען אין זיי, און זי האָט געקוקט אויף מיר מיט מוטערליכע בליקען, וועלכע איך וועל געדיינקען אויף מיין גאנצען לעבען.

14טער קאפיטעל

דער אלטער מגיד, ר׳ ישראל דער גראָדנער, וועלכער האָט א קראנקער און א בלינדער זיך געוואלגערט אין א שוהלכעל לעבען אלטען בית הקברות. — די באוועגונג אין מינסק צו בויען טעמפּלען און מיין משל פונ׳ם שוטה דעם מוזיקער. — די פּאָליציי ארעס־טירט מיך שבת בייטאג אינמיטען רעדען אין גרויסען בית המדרש.

מינסק איז א שהנע רייניע שטאָדט. די גאסען בריייטע, די הייזער הויכע, בעזאָנדערס דער הויכער מארק, וואו דעם גובערנאטאָרס וואוינונג איז געשטא־נען און דער שטאָדט־גארטען איז געווען. אָבער אין דער אידישער נעגענד האָט מיר לאנג ניט געגומען צו פיהלען אז איך בין אין א ליטווישער שטאָדט. איך האָב געזעהן די ליטווישע אידען, ארים געקלייידעט, גופים איינגעבויגענע, געזיכ־טער בלייכע און די ארימקייט שלעפט זיך זיי נאָך. דערפאר איז מינסק איבער־פילט מיט שוהלען און ישיבות, לומדים און גדולים. דאָס איז ליטע, וועלכע איז מאטעריעל ארים, אָבער גייסטיג רייך.

אין מינסק האָט נאָך דאמאלס געלעבט דער בעוואוסטער גרויסער מניד "רבי ישראל דער גראָדנער". איך האָב געפיהלט פאר מיין חוב צו בעזוכען דעם אלטען, בעריהמטען הרשן, וועלכער האָט זיך ערווארבען א גרויסען נאמען איבער גאנץ רוסלאנד. מיט מיין פרייונד נפּה, דער דירעקטאָר פון דער ארבייטער שולע, בין איך געגאנגען צו באזוכען איהם אין אייניעם פון די קלייניע בתי מדרשים, לעבען דעם אלטען בית הקברות. דאָרט, אויף א הארטער באנק, היינטער דעם אויוועז, האָב איך געפונען ליגענדיג דעם אלטען חולה, אייניגעוויקעלט אין צורי־

סענע בגדים, און אלטע נשים צדקניות פלעגען איהם אויסהאלטען מיט זייערע טעפעלאך געקעכטס.

איך בין פערציטערט געוואָרען זעהענדיג דאָס שרעקליכע בילד, און די אלטע טרויעריגע פראגע איז מיר גלייך ארויף אויף מיין געדאנק "זו תורה וזו שכרה ?..."

איך האָב גערעדט מיט איהם אייניגע מינוטען וועגען דרשנות ביי אידען און איך בין ענטציקט געוואָרען פון זיין גלייכען שכל און זיין טיעפער לאָגיק, נאָך נאָר וויי א יונגער מאן. אונזער געשפּרעך האָט איהם פיעל ערמוטהיגט. ער האָט אונז בעדאנקט פאר אונזער בעזוך, נאָר ער האָט זיך שטארק מצער געיוען וואָס ער האָט מיך ניט געקענט זעהן, ווייל ער איז שוין געוועז בלינד, און טרעהרען האָבען זיך באוויזען אין זיינע פערלאָשענע אויגען.

ביים זעגענען זיך האָב איך זיך אויסגעדריקט, אז עס איז ניט פאר זייז כבוד צו ליגען עלענד אין בית המדרש, ער האָט מיר געענטפערט מיט א סאָר־קאסטישען שמייכעל אויף זיינע ליפען :

"יא, מיין פריינד, איהר זעהט דאָך אז דער בית המדרש איז נאָר ניט ווייט פון דעם בית הקברות, טהו איך דאָך מיט דעם א חסד של אמת צו דער חברה קדישא, אז זי זאל זיך ניט שטארק מטריח זיין צו טראָגען מיך ווייט..."

פיינע בעזוכער האָב איך געהאט אין מיין האָטעל : דער בעוואוסטער אדוואָ־קאט שמעון ראָזענבאום, מיין יוגענד פרייגד ; יהושע סירקין ; יהושע בענענסאָן ; דער ליטעראט נאָלדבערג "יכנה"ז", מר. בריל "איוב" און דער ראבינער אברהם חנה׳לעם, רבי נפתלי משבי׳ל לאיתן און דער "אוטשאָנער יעוורעי" ביים גובער־נאטאָר, יוסף הורעוויטש. מיר האָבען געהאט אן אינטערעסאנטען ליטעראריש־עז אוועגט. יעדער פון די געסט איז געווען גרויס אין זיין פאך. ראָזענבאום, דער אדוואָקאט, האָט גערעדט וועגען תלמודישע און רוימישע משפּטים און האָט איבערציגט, אז די תלמודישע דינים שטעהען פיעל העכער און זיינען עלטער פון די רוימישע, און אז זיי האָבען ביי אונז געמוזט, ניט מיר ביי זיי, ווי די קריסטליכע געלעהרטע זאָגען. יהושע סירקין האָט פאר אונז געשיל־דערט זיין לעצטען בעזוך ביי דעם "נדיב הידוע", באראָן עדמאָנד ראָטשילד, אין פאריז, און אז ער האָט אין איהם געפונען א וואָרימען איבערגעבענעם חובב ציון. דער רב חנה׳לעם האָט זיך שטארק בעקלאָגט אויף דער גייסטיגער עפּידעמיע וואָס האָט זיך פערשפּרייט צווישען די מינסקער אידען און האָט פערניפטעט זייערע נשמות, געטויט זייערע אידאָלען און נעהמט צו ביי זיי זייער צייט, געלד, ענערגיע און מוטה — דאָס איז די פערפלוכטע קארטען־שפּיעל. דער געעהרטער ראבינער האָט געערעדט מיט פייער וועגען דער העמאָראליזאציע וואָס ס׳האָט זיך פערשפּרייט איבער דער גאנצער שטאָדט צוליעב דער ליידענשאפטליכער קארטען־שפּיעל.

אין יענער צייט האָט זיך אָנגעפאָנגען די בעוואוסטע באוועגונג פון די "פאַרגעשריטענע", וועלכע איז געווען א מין נאכאהמונג נאָך דער דייטשישער רעפאָרם, צו בויען אנשטאט די אלטע אידישע שוהלען, טעמפלען, איז וועלכע דער ארון קודש מיט דער בימה זאָלען זיין צוזאמען, דער חזן מיט דעם כאר זאָלען זיין געקלידט אין שווארצע יוניפאָרמע, ווי דער "מנהג אשכנז". די באַוועגונג האָט פערכאפט אויך די שטאָדט מינסק. די ראשי העדה, די ערענסטע פון זיי, האָבען מיך געבעטען איך זאָל די פראָגע בעריהרען אין מיינע רעדעו. איך האָב זיי געפאָלגט. איך בין ארויס זעהר שטארק געגען דער בעוועגונג מיט דעם אלטען פראָטעסט פון דעם נביא בן־בארי ווי ער האָט זיך אויסגעשריעו: "וישכח ישראל את עושהו — ויבן היכלות", "ווען דאָס פאָלק ישראל פערגעסט זיין בעשעפער, דאן פאנגט ער אָן צו בויען טעמפלען". אין דער צייט ווען זייערע צעהנדליגער טויזענדער ברידער זיינען אין א שרעקליכען צושטאנד, היימלאָזע, וואגלען זיי אום איבער דעם גאנצען לאנד צו געפינען א מקום מנוחה, ליגט אייך, מינסקער אידען, אין זינען טעמפלען מיט געוואנגען. דאן האָב איך געזאָגט מיין בעוואוסטען משל ווועלכע אלע מטיפים און מגידים האָבען דערנאָך אויסגענוצט, מיט דעם נאמען: "באוויינען דעם טאטען מיט נאָטען"...

דער משל איז געווען פון א זוהן, ווען דער עלטערען האָבען געשיקט קיין פעטערבורג שטודירען מוזיק, אָבער ער איז געווען א גרויסער נאר, מחילה. דער־ווייל איז זיין פאטער געפעהרליך קראנק געוואָרען און מען האָט איהם טעלעגראַפירט ער זאָל באלד אהיימקומען, ווייל דער פאטער זיינער קען נאָר, חלילה, שטארבען. איידער דער זוהן איז געקומען, איז דער פאטער דערווייל געשטארבען און די משפחה האָט, ווי עס פיהרט זיך ביי אידען, ביטער געווויינט. דעם ברי־מזן האָט באוויינט די מוטער, צווויי עלטערע טעכטער, דריי קליינע אינגלעך און גלאט שכנות, קרובים און גוטע פרייַנט.

דער זוהן איז געקומען אין א שווארצען ציליִנדער־הוט, ווייסע האנדשוה און א בריטען שווארצען מאנטל. ווי נאָר ער איז אריינגעקומען, האָט ער ארויסגעכאפט דעם קאמערטאָן, געפרואווט איהם צווישען די צייהן און אויס־געשריעו: "וארט, ניט ריכטיג, איהר נעהמט א פאלשען טאָן...

"מינסקער אידען — האָב איך אויסגעפיהרט מיין משל — אייער פאָלק לעבט איבער אזא שווערע אונגליקליכע צייט, גירושים, נגושים, דערנידרונגען, און איהר זייט ווי יענער נארישער מוזיקער, ווען איז געלעגען אין זינען דער קאמערטאָן ביי זיין פאטער'ס לויה. טעמפלען, מוזיק, כאָר און הארמאניע פעהלען אייך בלויז..."

דער משל האָט געווירקט און די בעוועגונג צו בויען א נייעם טעמפל איז איינגעשלאָפען.

די רוסישע פּאָליציי האָט מיך נאכאנאנד פערפאָלגט, און זאָגאר אין דער אידישער שטאָדט מינסק האָט זי אַרויפגעלייגט אויף מיר איהר שווערע לאפּע און זי האָט מיך אַרונטערגענומען פון בימה אינמיטען מיין רעדע אין דעם גרויסען מינסקער בית המדרש, וועלכען דער גרויסער רבי זיסעל ראַפּאָפּאָרט האָט אויסגעבויט.

א געוויסע איז געווען אין דעם גרויסען בית המדרש, אז קיין דרשן אַדער רב האָט דאָרט ניט געטאָרט רעדען. בלויז דער שטאָדט־רב, אַדער ווי מען האָט איהם גערופען אין מינסק, דער "נדול", האָט גערעדט צוויי שבתים אין יאָהר, שבת שובה און שבת הגדול. פאר מיר האָט מען געמאכט אַ אויסנאַהמע מיט דעם הסכם פון דעם פּאָרשטעהער רבי וואָלף ראַפּאָפּאָרט.

דער בית המדרש איז געווען איבערפּלעקט. מיט גרויס שווערישקייט בין איך אַרויף צום אָרון קודש. איך האָב גערעדט דאָן מיין רעדע "העצמות היבשות". צוויי שעה האָב איך גערעדט. דער עולם איז געווען שטאַרק פערינטערעסירט. איך האָב זיי אַוועקגעשטעלט אין דער "בקעה" ביי די בערג טרוקענע ביינער און זיי האָבען געזאָהן דאָס בילד ווי דער נביא יחזקאל האָט זיי לעבעדיג געמאכט. פּלוצלונג האָבען זיך אַריינגעריסען זשאַנדאַרען מיט א פּאָליציי־בעאַמטען און אין נאָמען פון דעם רוסישען געזעץ האָבען זיי מיר געהייסען אויפהערען רעדען און אַרונטערגעהן פון דער בימה. וועז איך בין אַרונטערגענאַנגען, האָבען מיך די זשאַנדאַרען אַרויסגעפיהרט פון בית המדרש. גנבים האָבען זיך בענוצט מיט דעם טומעל און האָבען געגנומען רייסען די אויער רינגען פון די פרויען אין דער עזרת נשים, און אום צו מאכען דעם טומעל נאָך גרעסער, האָט איינער א געשריי געטהאָן "פייער!" מיט גרויס שווערישקייט האָט די פּאָליציי מיך דורכגעפיהרט צוישען דעם גרויסען עולם, וועלכער האָט אָנגעפּלט די גאַסען אַרום, און זי האָט מיך אַוועקגעפיהרט אין פּאָליציי־הויז.

אין א קליין בעזונדער צימער האָבען זיי מיך פערשפּאָרט. עלענד, מיעד פון מיין ארבייט, דורשטיג און הונגעריג, בין איך געזעסען פערשפּאָרט. מיין הארץ איז פערשטיינערט געוואָרען, בלויז א ביטערער פּראָטעסט האָט אין מיר אויפגעברויזט: פאר וואָס?!...

האָלבע נאכט זיינען געקומען צו מיר די פּני העדה, צווישען זיי מיינע פרייַנד יהושע סירקין, רב חנה'לעס, נופך און אויך דער פּאָליציימייסטער, וועלכער האָט מיך בעפרייט אויף דעם תנאי אז מארגען פריה זאָל איך קומען צו איהם אין זיין קאבינעט.

דריי טעג האָב איך בעזוכט צוזאַמען מיט דעם רב חנה'לעס די פּאָליציי. איך האָב געמוזט איבערצעצען מיינע רעדעז, וועלכע איך האָב געהאַלטען אין די מינסקער שוהלען, אין רוסיש. נאכהער, וועז אַלעס איז געווען פערטיג,

האט ער, דער פאליציימייסטער, קאנפיסקירט אלע מיינע שריפטען און האט מיר פערזאגט צו פערלאזען מינסק אין פערלויף פון 24 שעה.

די בני משה מיט די חובבי־ציון פיהרער האבען געמאכט פאר מיר א שהנעם אוועק. בעגייסטערטע רעדען זיינען געהאלטען געווארען. א פרעזענט האבען זיי מיר געגעבען דעם "מדרש תנחומא", באבער׳ס, געבונדען אין סאמעט און זיידענס מיט אן אויפשריפט אין גאלד, מיט צעהנדליגער אונטערשריפטען.

בעגינען האב איך זיך צושיידט מיט מיינע גוטע פרייגד. און בעגלייט פון הארציגע ברכות האב איך פערלאזען מינסק און אווק נאך ווילנא.

פופצעהנטער קאפיטעל

ווילנא, די עיר ואם בישראל. — דער אלטער משכיל און מחבר קלמן שולמאן. — פארוואס דער ווילנער קאזיאנער ראבינער האט געריידט העברעאיש. — דער יונגער ווילנער שטאדט־מגיד פרעגט אן א שאלה ביי זיין אלטען פאטער ר׳ יצחק אלחנן און אלטער סוחר דארף אנקומען צו זיינע יונגע קינדער וועגען מסחר. — שבת אין ווילנא. — א קעלער, וואו 4 משפחות וואוינען. — צוויי קינדער עסען מיט איין לעפעל.

ווילנא האט אין מיר אויפגעוועקט נאר בעזונדערע געפיהלען. מיט יעדער מינוט, וואס איך האב זיך דערנעהענטערט צו דער גרויסער שטאדט, וועלכע איז פול מיט גרויסע תלמידי חכמים און משכילים, די "ירושלים שבליטא", האט מיין הארץ אלץ שטארקער געקלאפט אין מיר און א מין יראת הכבוד האט מיך איבערגעוועלטיגט. פון איין זייט האט זיך מיר שטארק געוואלט זעהן די בעריהמטע היסטארישע אידישע שטאדט, די "עיר ואם בישראל", זעהן איהרע היסטארישע פלעצער, דעם ווילנער גאון׳ס קלויז, דעם קבר פון גר צדק פאטאצקי. איהרע אלטע מנהגים זיינען פול מיט שעהנהייט און טראדיציע. פון ווייטענס האב איך געהערט וועגען די גרויסע אידען אין ווילנא און איך האב געוואלט זיי קענען, אבער פון דער אנדערער זייט האט מיר א שרעקליכער ספק געברענט דעם מארך: ווער וויים אויב איך בין פעהיג צו רעדען אין ווילנא? צי איך וועל מיט מיינע דרשות ניט אויסקוקען ווי דער וואס וויל איינברענגען "תבן לעפרים", אדער אייז אויפ׳ן נאדד־פאל?...

נאר מיין שרעק איז געווען אומזיסט. ווילנער גדולים און משכילים האבען מיך פיין אויפגענומען און מיינע רעדען האבען דאָרט געפונען טויזענדער הערער. יעדע שוהל, וואו איך פלעג זאגען, איז געווען איבערגעפאקט און טויזענדער מענשען פלעגען אוועק צוריק, ווייל זיי האבען ניט געקענט אריינקומען.

און יעצט קען איך אויסזאגען א סוד און דערצעהלען פון ניט קיין "שעהז שטיקעל ארבייט", וואס די ווילנער חובבי־ציון האבען געטהאן צוזאמען מיט די גבאים פון די שוהלען. אום צו פערמיידען די ענגשאפט ביי מיין זאגען, האבען זיי געמאכט טאפעלטע מודעות. אין אייניער פלעגען זיי געבען צו וויסען דעם עולם, אז איך וועל רעדען אין איין זייט פון שטאדט און אין דער אנדערער האבען זיי געשריבען, אז איך וועל זאגען אין א צווייטער זייט, און א שמש פלעגט שטעהן און פלעגט פערטרויען דעם סוד צו די יחידי סגולה.

אין ווילנא האבען מיינע רעדען געמאכט א גוואלדיגען רושם. מיין טעמא איז געווען: "דער גלות און ארץ ישראל". ווען איך האב פארגעשטעלט אונזער לעבען אין גלות מיט זיין נאנצער שפלות, אונזערע צוריסענע גלות־נשמות, פלעגט דער נאנצער עולם פיהלען אויף זיך דאס שווערקייט פון גלות. אבער דערנאך, אז איך האב זיי אויפגעהויבען פון גלות און אנגעפאנגען חלום'ען ווענען אונזער ליכטיגער צוקונפט אין ארץ ישראל, דאן איז די שטימונג געווארען א פרעהליכע, און איך מיט'ן נאנצען עולם האבען געשלאפען די רעדע, אלע מיט איין אויסרוף, מיט דער אלטער נאציאנאלער שבועה, ווען אונזערע עלטערען האבען געשוואָרען ביי די טייכען פון בבל: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני!" איך וועל קיינמאל אין מיין לעבען ניט פערגעסען ווי דער אלטער נאציאנאלער העברעישער ליטעראט, קלמן שולמאן, ווען איז נעווען צוויישען מיינע הערער, איז ארויפגעפאלען אויף מיין האלז נאך מיין זאגען, האט מיך הארציג געקושט און האט געמאכט "שהחיינו", ווען ער האט זוכה געווען צו הערען אויף זיינע עלטערע יאהרען פון א אידישען רעדנער נאציאנאלע דרשות איבער ארץ ישראל. "דאס זייענען דאך מיינע חלומות — האט ער אויסגעשריען — ווען איך האב נע'חלום'ט אין מיינע ווערק..."

פון שוהל האט מיך הערר שולמאן איינגעלאדען צו זיך אהיים. ער האט געווואוינט זעהר ארים, אבער פערגעניגען האב איך נעהאט אין די פאר שטונדען, ווען איך האב פערבראכט ביי איהם, פיעל מעהר ווי איך ווילט זיך נעפונען אין אייגעם פון די רייכסטע פאלאצען. דער אלטער ליטעראט האט מיך פערטראָגען צוריק מיט א דור פריהער, דער בעריהמטער השכלה־דור, אין ווועלכען עם האבען געלעבט זייגע עלטערע חברים. א סך אנעקדאטען האט ער מיר דערצעהלט פון זיי און ווענען זיי. ער האט די אלטע משכילים נערופען מיט זייערע ווילנער אידישע נעמען, ווי, למשל, בערקע און מיכקע, דער מאטע

מיט׳ן זוהן — אדם הכהן און מיכל זיין זוהן: מאטקע און אידעלע — רבי מרדכי פלונגיאנער און אידיל שערשעווסקי: מרדכי ארלען — מרדכי אהרן גינזבורג און אברעמעלע קאוונער — אברהם מאפו... רעדענדיג פון זיי, האט ער מיט בייגקשאפט דערמאהנט יענע אלטע גוטע טעג מיט די גרויסע משוררים און שרייבער, וועלכע זיינען פערשוואונדען און האבען אויף זייערע ערטער קיינעם ניט איבערגעלאזען...

נאר אין איין זאך געפינט ער זיין טרייסט: אין דער גרויסער נאציאנאלער בעוועגונג חבת ציון, וועלכע שטארקט זיך פון טאג צו טאג.

איך האב בעזוכט אלע ווילנער אנשטאלטען, די שוהלען. בעזונדערס בין איך ווי פער׳כשופ׳ט געווארען, ווען איך בין אריין אין דעם גאון׳ס קלויז און איך האב דערזעהן דאס ארט, אויף וועלכען דער תלמודישער ריעז, דער גרעסטער גאון פון אלע גלות־צייטען און אלע גלות־לענדער, איז געזעסען און געלערנט און געשאפען זיינע ספרים אין אלע פאכען פון נגלה, נסתר, דקדוק און מאטעמאטיק. אויף דעם ארט זיצט קיינער ניט און א גרויסער אויסגעקריצטער מארמערנער שטיין אויף דער וואנט, מיט גרויסע ווערטער דערצהלט: "פה עלה אליהו בסערה השמימה."

די תלמוד תורה, פאר תורה און מלאכה, וואס איז אנגעפירט געווארען פונ׳ם דאמאלסטבעריהמטען העברעאישען און רוסישען שרייבער בן דוד, דער גרינדער פון דער בעוועגונג שפה ברורה, איז א זעלטענער אנשטאלט. די גייידע איז הויך, שעהן און ריין ווי א פאלקאמענע רוסישע גימנאזיע, די שילער פערשטעהען זייערע געגענשטאנדען, הכלל, תורה מיט דרך ארץ צוזאמען געווען־טיגען אין דעם גרויסען אינסטיטוט, וואס דער אונפערגעסליכער הערר גערשטיין האט אים געגרינדעט.

עטוואס ווי קוריאז איז מיר אויסגעקומען, אז איך האב געהערט צום ערשטען מאל דעם ווילנער קאזאניער ראבינער, דר. גאהדאז, רעדענדיג העברעאיש אין שוהל פאר׳ן עולם. אין יענער צייט, מיט דרייסיג יאהר צוריק, איז דאס ווירקליך געווען א וואונדער. דאמאלסט האט מען נאך קיין העברעאיש רעדען ניט געהערט אין די שוהלען, אויסער אין די חברות שפה ברורה, צווישען די נאציאנאלע יונגע לייט, און דא איז ווילנא שטעהט א ראבינער אויף דער בימה און רעדט העברעאיש צו אן עולם, וועלכער פערשטעהט איהם נאנץ וועניג!... אבער נאכהער האב איך זיך דערוואוסט די סבה דערפון: דער רב איז נעביך ניט שולדיג אין דעם, ער טהוט דאס על פי נויט, ער האט שטודירט ראבינער אין דייטשלאנד, דארט האט ער בעקומען זיין טיטול דאקטאר, קיין רוסיש פערשטעהט ער ניט, דייטש איז איהם פער,ועהרט צו רעדען פון דער רוסישער רעגיערונג, מוז ער נעבאר ניט ווילענדיג רעדען העברעאיש.

אַרימער ראבינער!

ווילנער שטאַדט־רב, אַדער ווי זיי רופען איהם, דער שטאַדט מגיד, איז ראמאַלסט געווען רבי הירש ראבינאָוויץ, דער זוהן פון רבי יצחק אלחנן. אויסער זיין גרויסקייט אין לערנען, איז ער נאָך געווען זעהר קלוג, א ליעבליכער מענש, בעליעבט ביי אלע קלאַסען, זיין הויז איז געווען אָפען פאר אלע נויט־בעדערפטיגע. אין יענער צייט איז געווען דער שרעקליכער גירוש אויף אידען פון קרים. די מגורשים, וועלכע זיינען געווען אין זייער היים פערמעגליכע אידען, זיינען יעצט פערארימט געוואָרען און זיי האָבען אננעפילט ווילנא. די אונגליקליכע האָבען געפונען פיעל טרייסט און הילף ביי דעם דערמאָהנטען רב.

איך קען זיך נית צוריקהאלטען פון צו דערמאָהנען אן עפיזאָד, וואָס איך האָב בייגעוואוינט ביי רבי הירש'ן אין הויז. אייגמאָל בין איך מיט איהם געזעסען און פערבראכט א פאָר שעה. מיר האָבען געערדט וועגען דער טרויערי־גער לאגע פון אונזער פאָלק, און בעזונדערס וועגען די מגורשים. קומען אריין אייניגע מורי הוראה מיט א שאלה פון א היתר עגונה. ווי עס ווייזט אויס, איז די שאלה געווען א שווערע. דער רב נאָך פיעל נאכקלערען, און נאכזוכענ־דיג אין די ספרי הפוסקים, האָט געזאגט צו די מורי הוראה, אז נאָך אין אייניגע טעג וועט ער זיין ביי זיין פאָטער רבי יצחק אלחנן, אין קאָוונא, וועט ער פאָרלייגען די שאלה פאר איהם.**

בשעת מעשה האָב איך זיך דערמאָהנט תיכף וואָס האָט מיט מיר געטראָפען מיט א טאָג פריהער אין ווילנא. איך בין געזעסען ביי אן עלטערען ווילנער גביר, א גרויסער סוחר, און אייניגע סוחרים זיינען אריינגעקומען פרעגען איהם אן עצה וועגען א מסחר. דער אלטער סוחר האָט זיי געענטפערט, אז איהם איז שוין שווער דורכצודרינגען דעם מסחר, ער וועט פרעגען ביי זיינע קינדער.

נית ווילענדיג איז מיר ארויף אויפ'ן זינען דער מאמר חז"ל: "זקני תלמידי חכמים כל מה שמזקינים דעתם מתישבת עליהם, וזקני עמי־הארץ, כל זמן שמזקינים, דעתם מטורפת עליהם". דאָס הייסט: אלטע, געלערנטע מענ־שען, וואָס זיי ווערען עלטער, שטארקט זיך זייער פערשטאנד; אלטע עמי־הארצים, וואָס זיי ווערען עלטער, ווערען זיי נארישער...

דער יונגער ווילנער רב שיקט אָפ א שווערע שאלה צו זיין אלטען פאָטער; דער אלטער סוחר שיקט אָפ א שווערע פראגע צו זיינע יונגע קינדער...

אויב אין די מיטענוואָך־טעג וויייזט ווילנא אויס אביסעל צו וואָכעדיג, דער מארק־טומעל פון די קלייניע הענדלער, איבערהויפט די ווילנער מארק־פרויען, די בעוואוסטע שרייערינס, און אויך איז די שטאָדט ניט איבערייך ריין,

אבער ווי עס קומט אן דער הויליגער שבת, ווערט ווילנא א פריצעסין. אוו ווער עס האט ניט זוכה געווען צו זשהן ווילנא א שבת׳דיגע, האט ניט נעזעהן דעם אמת׳ן מנוחת שבת מיט זיין גאנצער הויליגקייט. מען פיהלט פשוט די נשמה יתירה אויף איהרע גאסען, ווען עס קומט פרייטאג פארנאכט אוו אלע געשעפטען שליסען זיך צו מיט איין מאל אוו אלע ווילנער אידען, פון קליין ביז גרויס, פון אלט ביז יונג, מענער אוו פרויען, אלע ארומגעוואשענע, אי־ בערגעטאנענע אין שבת׳דיגע קליידער, ציהען זיך צום ווילנער שולהויף.

איינמאל, פרייטאג צו־נאכט, נאך מעריב, בין איך ארונטערגענאנגען אויף דער אידישער גאס טיף אין א קעלער, אום צו זעהן דאס לעבען פון דעם ארי־ מען ווילנער אידען. אין אלע פיער ווינקלען פון קעלער זיינען געשטאנען פיער נעגרייטע טישען אוו אויף זיי שבת׳דיגע ליכט. אין דעם דאזיגען קעלער האבען נעוואוינט 4 משפחות. ביי יעדען טיש זיינען געזעסען דער פאטער אוו מוטער אוו די קליינווארג. די ערד אין קעלער איז געווען אויסגעשאטען מיט א העלען געלען זאמד, די וועגט זיינען נעווען העל ווייס געקאלכט אוו אין דער לופט האבען פשוט געשוועבט די מלאכי השלום, מלאכי עליון. די נעזיכטער האבען נעלויכטען, די אויגען האבען נעבליצט, אוו די נשמה יתירה האט זיך געלאזט דערקענען אפילו אויפ׳ן קלייווארג.

איין קוריאז, וואס איך האב דארט געזעהן, מוז איך דא דערצעהלען: ביי איין טיש זיינען געזעסען אכט מענשען אוו זיי האבען מעהר ניט געהאט ווי זיבען לעפעל. ביים ברעג טיש זיינען געזעסען א אינגעלע מיט א מיידעלע, א זעקס־יאהריגער צווילינג. זיי האבען נענעסען בייטענדיג זיך מיט איין לעפעל, אבער אזוי שנעל האבען זיי דאס געמאכט, אז זיי האבען איבערגעיאגט די גרויסע.

די סצענע האט מיך נעמאכט צו לאכען מיט טרערען...

איך האב נאך אין מיין נאנצען לעבען ניט נעזעהן אזא גוטהערציגען פשוט׳ען המון ווי אין ווילנא. ער שטעהט העכער אין מאראל אוו אין כאראק־ טער פון אלע אידישע שטעדט, וועלכע איך האב אויף מיין רייזע בעזוכט. די נעהסט אין נאס אוו די פרענסט ביי א פארבייגעהער אויף אן אדרעס, נעהמט ער דיך גלייך ביי דער האנט אוו פיהרט דיך אוועק צום ארט ווהו די ברויכסט, אוו לאזט זיך צומאל ניט בעראנקען פאר זיין טרחה. בכלל איז שווער צו נע־ פינען א ווילנער אידען אן עם הארץ, א פרק משניות לערנען קען יעדער טרע־ נער אוו האלץ־העקער. ניט אומזיסט איז ווילנא נעפרוינט נעווארען מיט׳ן נאמען ירושלים שבליטא.

16טער קאפיטעל

ביאלאָסטאָק, די "עיר ובת בישראל". — ר' שמואל מאָהליווער, די גרויסע ליכטיגע פערזענליכקייט. — ער איז ניט געווען קיין ביאַלאָסטאָקער רב, נאָר א רב וואָס וואוינט אין ביאלאָסטאָק, האָט מען זיך געווערטעלט אין ביאלאָסטאָק. — דער 82־יעהריגער העברעאישער דיכטער און משכיל אברהם בער גאָטלאָבער, וועלכער איז געווָארען א "חסידישער עילוי".

אויב ווילנא רופען די העברעער מיט דעם נאָמען "עיר ואם בישראל", מעג ביאלאָסטאָק גערופען ווערען "עיר ובת בישראל". ביאלאָסטאָק איז ניט אזוי גרויס ווי ווילנא און איז ניט אזוי אלט ווי זי; זי פערמאָגט ניט דעם גלאַנץ פון דער פערנאַנגענהייט, און די פערשיידענע לעגענדעס, מיט וועלכע די געשיכטע האָט בעשאָנקען ווילנא; ביאלאָסטאָק איז ניט בעוואוסט מיט איהרע גאונים, ניט מיט איהרע משכילים, ניט מיט איהרע פרנסים און חזנים; זי האָט ניט קיין אלטע קלויזען, קיין אלטע בתי קברות און ניט קיין אור־אלטע פנקסים — ביאלאָסטאָק איז פערהעלטנismעסיג נאָך א נייע שטאָדט, זי איז דעם לעצטען יאָהרהונדערט גרויס געוואָרען דורך איהר אינדוסטריע פון גרויסע וועב־פאברי־קען, אָבער זי פערמאָגט פיינע אידען חכמים, ליטעראטען און סוחרים פראק־טישע מענשען, בני תורה און פרייגיביגע. ביאלאָסטאָק איז בעוואוסט מיט איהרע קאַלאָסאלע אנשטאלטען, מיט וועלכע זי קאָן שטאָלצירען געגען איהרע שוועסטער־שטעדט אין גאנצען לאנד. אין דער לעצטער צייט איז זי בעזונ־דערס בעקאנט געוואָרען איבער גאנץ רוסלאנד אלס דער צענטר פון דער נייער פאַלקס־בעוועגונג חבת־ציון, און די צהנדליגער טויזענדער אויגען פון אלע "חובבי ציון" זיינען געוענדט צו איהר און צו איהר רב, דער נאציאנאלער גאון, רבי שמואל מאָהליווער, וועלכער איז געוואָרען דער ניט־אָפיציעלער פיה־רער און דער לעבעדיגער גייסט אין דער גרויסער נאציאנאלער בעוועגונג — מיט איין וואָרט, אויב ווילנא איז די "ירושלים שבליטא", איז ביאלאָסטאָק די "יפו שבליטא".

וועז איך האָב זיך אביסעל אָפגערוהט פון מיין רייזע, בין איך גלייך גע־גאנגען בעזוכען דעם רב, רבי שמואל מאָהליווער. איך מוז זיך מודה זיין, אז געהענדיג צו דעם גרויסען רב, האָט מיין הארץ אָנגעפאנגען שטארקער צו קלא־פען און א יראת־הכבוד'יגע שטימונג האָט מיך ארומגענומען. דער נאָמען רבי מאָהליווער איז געווען פערהייליגט ביי אלע "חובבים" צוליעב זיין אונערמיעד־ליכער ארבייט פאר ישוב ארץ ישראל, זיין רייזע נאָך ארץ ישראל, זיין איינפלוס אויף דעם פאריזער באראָן עדמונד ראטשילד, דער "נדיב הידוע", זיין אָפענער

קאמפף פאר די ערשטע קאלאניסטען אין ארץ ישראל, — אט די אלע זאכען האבען איהם בעריהמט געמאכט און געשטעלט איהם העכער פון אלע זיינע קאלעגען אין זיין צייט. מיט אומגעדולד האב איך געווארט אויף דער גליקליכער שעה, וואו איך וועל איהם זוכה זיין צו זעהן.

איך האב איהם געזעהן און איך בין פול געווארען מיט היילינע געפיהלען. מיט פיעל ליעבע האב איך געדריקט זיין האנט וואס ער האט מיר דערלאנגט מיט פריינדשאפט, אזוי ווי ער וואלט מיך קאנען שוין פון לאנגע יאהרען. איך האב מיינע אויגען ניט געקאנט ארונטערנעהמען פון זיין ליעבענסווירדיגער געזיכט. פאר מיר איז געשטאנען א הויכער איד מיט א ווייס געזיכט; א ברייטער, הויכער שטערן פול מיט קנייטשען, העלע, בלויע, גרויסע, ליכטיגע אויגען מיט א טיעפען מעלאנכאלישען בליק, א לאנגע, וויסע בארד, ריין און שעהן געקליידעט. ער האט מיך באלד אבגעקוסט, וועז ער האט נאר ארויסגערעדט זיינע ערשטע עטליכע ווערטער. מיט איין ווארט, איך האב פאר זיך געזעהן דעם אידישען אריסטאקראט, דעם אמת'ען גרויסען תלמוד חכם.

אייניגע שטונדען האב איך מיט איהם פערבראכט און זיי האבען מיר פערשאפט פיעל פערגעניגען. זעלבסטפארשטענדליך האבען מיר נערעדט וועגען "חבת ציון" און וועגען די קאלאניעס אין ארץ ישראל, וועלכע ער האט געזעהן מיט זיינע אויגען. זיין בלייכער פנים האט געשיינט, בעלויכטען פון א היילינען פייער. עס איז געווען קאנטיג אז דער רעיון פון ישוב ארץ ישראל איז דער שורש פון זיין גרויסער נשמה און נאר אין דעם וואונש האט ער אריינגעטיעפט זיינע גרויסע פעהיגקייטען און זיינע גייסטיגע קרעפטען.

ניט איין מאל האט דאס געטראפען אז ער פלעגט לאזען ווארטען די נכבדים פון ביאלאסטאק אין זיין גרויסען ווארט־צימער און אליין פלעגט ער פערברייגען אין זיין פריוואט צימער מיט א יונגען מאן, איינער פון די ציונים־טישע עסקנים; די ביאלאסטאקער בעלי בתים האבען דאס געוואוסט און זיינען שוין צוגעוואוינט געווארען צו דעם; נאר צווישען זיך פלעגען זיי זיך בעקלאגען, אוז א ווארט איז ביי זיי ארומגענאנגען, אז "רבי שמואל איז ניט דער ביאלאס־טאקער רב, נאר ער איז א רב וואס וואוינט אין ביאליסטאק"...

מיט זיין צויבערדיגער פערזענליכקייט און מיט זיין טיעפען פערשטאנד האט ער משפיע געווען אויף די אלע ביאלאסטאקער משכילים און די פעהיגערע פון זיי האבען זיך קאנצענטרירט ארום איהם און זיי האבען איהם פיעל געהאלפען אין זיין ארבייט. צווישען זיי האבען זיך געפונען אזעלכע, וועלכע האבען נאכהער געשפיעלט א גרויסע ראלע אין דער ציוניסטישער בעוועגונג.

צווישען די "מקורבים" זיינען געווען: דער בעריהמטער גרויסער העברעאישער ליטעראט א"ש הערשבערג; דער איבערגעבענער ציוניסט ליטמאן רא־

זענטאל; דר. יוסף חזנוביץ און דוד סוכאוואלסקי. דער לעצטער איז געווען דער אויסגעצייכענטסטער פון זיי אלעמען מיט זיין פלייסינקייט צו דער ארבייט און מיט זיין בעשיידענהייט. ער איז געווען ווירקליך איינער פון די וואונדער־בארע אידישע בעהאלטענע טיפען, שטיל, רוהיג, גוט און פלייסיג; דעם נאנצען טאג פלענט ער ארבייטען אלס בוכהאלטער ביי איינעם פון די ביאלאסטאקער באנקירען און ביינאכט פלענט ער ארבייטען ביי רבי שמואל'ן אלס מזכיר און קאריספאנדענט צו ענטפערען די מאסען בריפֿ, וועלכע פלענען אנקומען פון נאנצען לאנד אין דעם "מרכז". שבת פלענט ער אויפקלייבען צו זיך אין הויז יונגע לייט און יונגע מיידלאך און פלענט זיי פארטרָאגען אידישע געשיכטע און העברעאישע ליטעראטור.

אין ביאלאסטאק האב איך בעזוכט דעם אלטען העברעאישען פאעט אברהם בער גאטלאבער. ער איז שוין דאן געווען שטארק אלט, צוויי און אכציג יאהר. זיינע אויגען זיינען שוין פארלאשען געווארען און דאך איז ער נאך געווען שעהן. רער קערפער גלייך אן שטאלץ, דאס געזיכט האט געלויכטען און האט נאך ליעב געהאט צו זאגען שארפע וויצען. וועז איך האב איהם געפונען עסענדיג זיין מאגערען מאלצייט און האב איהם געוואונשען "מיט גוטען אפעטיט", האט ער מיר געענטפערט: "וויינשט מיר בעסער גוטע שפייז, אפעטיט האב איך צופיעל, נאר עסען האב איך ליידער וועניג"... מען האט דערצעהלט אין ביאלאסטאק, אז וועז ער איז בלינד געווארען, האט ער גזאגט: "ניט אומזיסט האב איך זיך געגעבען מיין פֿעז־נאמען א. ב. ג., דאס מיינט ניט מיין נאמען אברהם בער גאטלאבער, דאס מיינט "אלטער בלינדער גוי".

א היבשע צייט האב איך פערבראכט מיט דעם אלטען פאעט. איך האב מיט איהם גערעדט וועגען דער "תקופת ההשכלה", פון וועלכער ער איז געווען איינער פון די פאקעל־טרעגער. ער האט זיך נעבאך בעקלאגט וואס אויף זיינע אלטע יאהרען האט ער דערלעבט די שרעקליכע אנטיסעמיטישע בעוועגונג, ער האט זיך מודה געווען, אז די משכילים אין זיינע צייטען האבען געמאכט דעם גרעסטען טעות אין דעם וואס זיי האבען געגלויבט אין פראגרעס מיט דער צי־וויליזאציאן. ער האט פאר מיר דעקלאמירט זיין גרויסע אידישע ליעד "דער בידנער ישראל", וועלכע ער האט פערפאסט אין דער צייט פון די פאגראמען אין זיד־רוסלאנד. בעזונדערס האט ער גערעדט פערביטערט וועגען דעם אנ־טיסעמיטישען עפיזאד וואס האט אין יענער צייט געטראפען אין ביאלאסטאק:

א קריסטליכער דאקטאר מעריצין מיט דעם נאמען גראנאווסקי האט גע־כאפט ביי זיך אין גארטען א אידישען אינגעל, וועלכער האט ארַאפגעריסען אן עפעל פון א בוים. ער האט דעם ארימען יונגען קינד געבונדען מיט שטריק און מיט א ברענענדיגען שפיז אויסגעקריצט אויף דאס קינד'ס געזיכט א צלם און דאס וואָרט "גנב" אין רוסיש. דער עפיזאד האט דאן אויפגעשטורמט גאנץ

ביאלאסטאק און דער ראבינער מארקום מיט דעם דאקטאר חאזאנאוויטש זיינען ארויס אין דער פרעסע מיט א שטארקען פראטעסט געגען דעם אנטיסעמיט. דער סוף פון דעם איז געווען אז די רוסישע צארישע געריכטינקייט האט ניט נור ניט בעשטראפט דעם ווילדען אנטיסעמיטישען מערדער, נאר זי האט ארויס־געשיקט פון ביאלאסטאק אויף צוויי יאהר צייט דעם ראבינער מיט דעם דאק־טאר חאזאנאוויטש און זיי האבען זיך ניט געטארט געפינען אין די דרייי ליט־ווישע גובערניעס גראדנא, ווילנא און מינסק.

ווען איך האב זיך געשיידט מיט דעם אלטען העברעאישען דיכטער, האט ער מיר געזאגט די ווערטער: איהר ווייסט, מיין יונגער פריינד, אז נאך אין צוויי טעג ארום וועל איך אייך קאנען צייגען א וואונדערבארע ערשיינונג, נעמ־ליך: "א חסידישען עילוי". ביי מתנגדים זעהט מען זיי אפט, אבער ביי חסידים איז דאס א זעלטענהייט, און איהר ווייסט וועד דאס איז? דאס בין איך זעלבסט. נאך צוויי טעג וועד איך אלט צוויי און אכציג יאהר, בגימטריא "חסיד", און מיינע אויגען זעהען שוין ניט, דאס זיינען די ראשי תיבות פון "עילוי" "עינים להם ולא יראו", אלזא האב איך דערלעבט צו זיין אויף דער עלטער א חסידישער עילוי"...

אין די טעג, וואס איך האב בעזוכט ביאלאסטאק, האט זיך אנגעפאנגען די ארבייטער בעוועגונג אין דער ליטא, און אין ביאלאסטאק האט אויסגעבראכען דער ערשטער סטרייק צווישען די וועבער אין די געוואנט־פאבריקען. דער סטרייק האט געמאכט א גרויסען רושם אין דער גאנצער שטאדט; די ארבייטער האבען זיך געהאלטען פעסט ביי זייערע פאדערונגען. אומזיסט האט זיי גע־סטראשעט דער פאליצמייסטער מיט תפיסה: די ארבייטער האבען איהם ניט געענטפערט. ביז די פאבריקאנטען האבען זיך אונטערגעבען און האבען ער־פילט זייערע פאדערונגען. דער סטרייק איז געווען דער ערשטער סיגנאל צו דער בונדיסטישער בעוועגונג אין דעם יאהר 1892, וועלכער האט זיך נאכהער פערשפרייט איבער גאנץ ליטא און פוילען, און ביאלאסטאק איז געווען איינע פון די בונדיסטישע פעסטונגען.

אייניגע וואכען האב איך פערבראכט אין ביאלאסטאק און האב נערעדט אין איהרע אלע שוהלען פאר גרויסע פערזאמלונגען; ווען איך בין אריין צו רבי שמואל'ן נעהמען אפשייד, האב איך געפונען אויף זיין טיש דעם בעוואסטען ספר "שיבת ציון", וועלכער איז נאר וואס ארויס פון דרוק. דער פערפאסער זיינער איז געווען דער בעוואסטער א. י. סלוצקי. ער האט אויפגעזאמלט פון הונדערטער רבנים בריעף און מאמרים וועגען דער שבח פון ארץ ישראל, און זיי האבען אויפגעוויזען, אז "ישוב ארץ ישראל" איז א "מצוה מדאוריתא".

איך האָב דורכגעבלעטערט דעם ספר און האָב אויסגעדריקט מיין מיינונג, אז גלייבער וואָלט געווען וועו אזא ספר זאָל נאָר ניט ערשיינען.

"ווארום?" — האָט רבי שמואל מיך געפרעגט פערוואונדערט.

"וויל ביז אהער האָב איך געוואוסט, אז מיר האָבען נאָר "מצוות התלויות בארץ", אזוי ווי יובל, שמיטה, בכורים א. ז. וו., אָבער פון "ארץ התלויה במצוות" האָב איך קיינמאָל ניט געהערט. נאָך דעם ספר מיט זיינע פּלפּולים קומט אוים, אז אונזער "ארץ איז נאָר תלויה במצוות", דאָם הייסט אז אויב דער ישוב איז א מצוה מהאוריתא, דארפען מיר געהן אין ארץ ישראל, און אויב חלילה דאָם איז נור מדרבנן, מוזען מיר פערפאָלגן וועלט אין גלות אויף אייביג"...

17טער קאפּיטעל

מיין ליטווישע שרעק, פאָהרענדיג קיין ווארשע. — די צעריסענקייט פון די פּוילישע אידען. — דער אלטער חיים זעליג סלאָנימסקי קלאָגט זיך וואָס פון זיין "הצפירה" איז געוואָרען א צייטונג ניט קיין וויסענשאפטליכער אָרגאן. — דער יונגער נחום סאָקאָלאָוו, וועלכער איז א קוואל פון וויסען און חכמה. — שפּ"ר און אנדערע גרויסע אידען אין ווארשע. — ווי דאָם צושליסען פון דער וואָלאָזשינער ישיבה האָט געווירקט אויף דעם גאון נפתלי צבי יהודה בערלין.

פון ביאלאָסטאָק בין איך געפאָהרען נאָך ווארשע און, ווי עס איז מיר געווען שווער צו געזעגענען זיך מיט דער לייבער ליטווישער ביאלאָסטאָק, איז מיר נאָך שווערער צו פאָהרען נאָך דער גרויסער פּוילישער ווארשע, וויל איך האָב געוואוסט דעם כאָאָס, די צומישענישׂ וואָס הערשט אין דעם אידישען ווארשעווער לעבען. גוט האָט זיך אויסגעדריקט דער גאון רבי יוסף בער סאָלאָוויטשיק: "ווארשע איז ניט קיין גרויסע שטאָדט, נאָר א צוזאמענגעפאָסענע פון א הונדערט קליינינקע שטעדטלאָך, וועלכע שטעהען איינע לעבען די אנדערע".

די אידען אין ווארשע זיינען צושוידט און צוריסען צווישען זיך, קיין גאנצער אבר איז דאָרטען ניטא.

די ערשטע זיינען די ריכטיגע איינגעבוירענע "אידישע פּאָליאקען", דאָס הייסט פּאָליאקען, וועלכע האלטען אָן דעם גלויבען פון תורת משה. דאָס זיינען די ריכטיגע אסימילאטאָרען וועלכע ווילען אבסאָלוט ניט וויסען פון אידישען

פאלק מיט זיין ליטעראטור, שפראך, קולטור און טראדיציעס. זיי אינטערעסירען זיך ניט מיט דעם גורל פון זייערע מיליאנען ברידער און זיינען איבערגעגעבען מיט זייער גאנצען גייסט און נשמה צו דעם פוילישען פאלק און ווערען הייזעריג זינגענדיג דעם "יעשצא פאלסקא ניע זגיניעלא". זיי פערהייליגען אוז פערגעטערען אלעס וואס טראגט אויף זיך דעם פוילישען כאראקטער...

די צווייטע זיינען די פוילישע חסידים, די וועלכע גלויבען אין זייערע הייליגע רביים ווי אין גאט אליין. זיי פאהרען צו זיי אויף יעדען יום טוב, לאזען זיך בענשען פון זיי אוז לעבען נאר מיט זייער זכות פון וויגעלע ביז זייער קבר. זיי גענהען געקלייידעט ווי אין דעם מיטעל־אלטער: לאנגע קליידער ביז דער ערד, פלאכע שיך, לאנגע זאקען, קורצע הויזען ביז די קניע, פערווייל־דעטע לאנגע בערד מיט לאנגע דיקע פאות, געקרייזעלטע ביז די אקסלען, קלייניע סאמעטענע היטעלאך אויף זייערע שפיץ קעפ. זייער שפראך איז א בעזונדער דיאלעקט, וואס פאר א געוועהנליכען אידען איז שווער צו פערשטעהן וואס זיי רעדען. זייערע זיהן בעקומען אן אלט־מאדישע ערציהונג אהן א שום סיסטעם, אוז זייערע טעכטער בעזוכען די פוילישע שולען אוז נימנאזיעס אוז בעקומען א פאלקאמענע אייראפעאישע ערציהונג, אבער פון אידענטום וויסען זיי אב־סאלוט גארניט. די מעהרסטע פון זיי זיינען רייצענד שעהן אוז מען קאן זיך לייכט פארשטעלען די הארמאניע צווישען די יונגע פאר־פאלקלאך, די אומווי־סענדע אוז אומערציגענע יונגע חסידימלאך מיט די אינטעליגענטע שעהנע, רייצענדע, יונגע פוילישע טעכטערלאך. די יונגע לייטלאך פאהרען צום רבי'ן אויף דביקות אוז יחידות, אוז די יונגע דאמען פאהרען נאך די פערשיידענע קור־פלעצער: נאך קארלסבאד, מאריענבאד אוז פראנצעסבאד.

ניט וועניג קאמעדיעס אוז טראגעדיעס שפיעלען זיך אף צווישען די יונגע פרישע אידישע טעכטער, וועז זיי בעגעגענען זיך מיט די רוסישע אוז דייטשע אפיצערען אין די קור־פלעצער, אוז עס איז גאר קיין וואונדער ניט, עס איז נאר צום בעדויערן, וויל דאס איז נאר די שולד פון דער ערציהונג, וואס זיי האבען בעקומען. זיי געפינען מעהר אינטערעס אוז מעהר אונטערהאלטונג אין זייערע געשפרעכען מיט די יונגע געבילדעטע אפיצערען וויי מיט זייערע מענער, מיט די אראפגעלאזענע פארנעבעלטע אויגען, וועז זיי רעדען אמאל יא מיט זיי... זאגאר וועגען די טעכטער פון די הייליגע "גוטע־אידען" זעלבסט וועלען דערצעהלט אין דער חסידישער וועלט אוועלכע נעשיכטעז, וועלכע גיבען מאסען מאטעריאל פאר די ראמאנען־שרייבער.

די דריטע זיינען די פערוואנדלטע ליטוואקעס, וועלכע דער שיקזאל האט ארויסגעריסען פון זייער היימאט אוז האט זיי פערשלייידערט נאך פוילען. דער ליטוואק פיהלט זיך נעבאך עלענד אוז פרעמד צווישען די ביידע. ניט די פוי־לישע אריסטאקראטען אוז ניט די חסידים ליעבען איהם. פאר די ערשטע איז

ער א ווילדער פאנאטיק און פאר די צווייטע איז ער פארפלוכטער אפיקורס, וועלכער גלויבט נאר אין גאט און ניט אין דעם רבי׳ן. און זאגאר נאך זיין טויט קאן דער ארימער פרעמדער ליטוואק ניט געפינען קיין רוה אויף דעם ריכטיגען וואַרשעווער בית עולם, נאר ער ווערט אריבערגעפיהרט איבער דער ווייסעל נאך פראגא... און דארום ניט ווילענדיג מוזען די ליטוואקעס אין וואַרשע בילדען א בעזונדער גרופע פאר זיך זעלבסט.

אט דאס אלעס האט איך געוואוסט נאך איידער איך בין געקומען נאך וואַרשע. אז איך וועל מיינע רעדען ניט קאנען האלטען ביי די אידישע פאליאקעס און ביי די פוילישע חסידים, ווייל נאציאנאליזם און "חבת ציון" וועלען זיין ביי די ערשטע א "פערראט" געגען פוילישען פאטריאטיזם, און ביי די צווייטע — אן אפיקורסות געגען חסידות, און איך וועל זיך מוזען בענוגענען מיט דעם קליינעם דריטען טייל — מיינע ברידער, די ארימע ליטוואקעס, וועלכע געפינען זיך אין וואַרשע. אנדערש האב איך ניט געקענט טהאן.

מיין ערשטען פארטראג האב איך געהאלטען אין דער שוהל "אהל משה", אויף דעם נאמען פון דעם גרויסען אידען, רבי משה מאנטעפיאָרע. איך האב ווידער אפגעלעבט, וועו איך האב פאר זיך דערזעהן א גרויסען אינטעליגענטען עולם, צווישען זיי בעוואוסטע שרייבער און געבילדעטע יונגע לייט, סטודענטען פון פערשיעדענע פאקולטעטען, דאקטוירים, יוריסטען און אינזשענירען, און בעלי בתים לומדים מופלגים. איך האב זיך איבערצייגט אז איך האב אין וואַרשע בעקומען א בריוטע, גרויסע פעלד פאר מיין נאציאנאלע ציוניסטישע זריעה, און עס איז דא גרויסע האפנונג צו פאנאנדערלאזען דעם ציוניסטישען פונק זאגאר אין די הערצער פון די רעכטע און די לינקע צוואמען.

איך האב געפונען מיין פליכט צו בעזוכען די גרויסע אידען אין וואַרשא און צו בעקאנען זיך מיט זיי. דעם ערשטען האב איך בעזוכט דעם עלטסטען און געלעהרסטען רבי חיים זעליג סלאנימסקי, דער ארויסגעבער פון דער "הצפירה".

איך האב איהם געפונען זיצענדיג ביי א גרויסען טיש פול מיט פערשיידענע גרויסע ספרים און קלענערע ביכער. זיין גרויסער קאפ מיט שנעע־ווייסע האר, זיין לאנגע ווייסע בארד מיט דעם בריוטען, געקנייטשטען שטערען, מיט זיינע לאנגע ברעמען אויף די ליכטיגע, שטראהלענדע אויגען האבען איהם געגעבען א שהנעם פאטריארכאלישען אויסזעהן. ער האט אויסגעקוקט אין דעם מאמענט ווי אן אלטער רב, וועלכער זיצט און לערנט מיט גרויס התמדה. ער האט מיך וואַרים עמפפאנגען און באלד אריין מיט מיר אין א געשפרעך וועגען דער אידישער ליטעראטור, אדער פינקטליכער געזאגט וועגען זיין דאמאלסדיגער פאלעמיק איבער דעם "פך השמן" פון חנוכה, וועלכע האט דאמאלסט אויפגעשטורעמט די רבנישע וועלט. ער האט מיר גלייך דערלאנגט זיין בוא־

שורע וועגען דעם ענין אוז ער האט זיך ביטער אויסגעדריקט וועגען זיינע געגנער, וועלכע זיינען ארויס געגען איהם מיט זידלעריי אוז שימפעריי.

"מיין גאנץ לעבען האב איך זיך בעשעפטיגט מיט תורה אוז חכמה; איך האב זיך בעמיהט צו לערנען מיין פאלק וויסענשאפט אוז יעצט, אויף מיינע אלטע יאהרעז, — האט ער זיך בעקלאגט פאר מיר, — זיינען זיי אנגעפאלען אויף מיר מיט חירופים וגידופים!"...

אט א די רייד זיינען ארויס פון זיין טיעפען הארץ, פון אן אלט פערוועהטאגט הארץ.

איך האב איהם אביסעל בערוהיגט אוז איך האב מיט איהם אנגעפאנגען א געשפרעך וועגען דער "הצפירה", וועלכער איז שוין אין יענער צייט געווען רעדאגירט פון נחום סאקאלאוו.

סלאנימסקי האט געגרינדעט די "הצפירה" בלויז אלס וויסענשאפטליכע צייטונג אוז ער האט געדרוקט אין איהר זיינע מאמרים וועגען דעם טעלעגראף, מאגנעטיזם אוז "כוכבי דשביט" אם צו פערשפרייטען וויסענשאפט צווישען פאלק. דער אלטער געלעהרטער האט ניט געקענט דולדען צו זעהן זיין ווי־סענשאפטליכע "הצפירה" זאל זיך וואכעריג מאכען אוז בעשעפטיגען זיך מיט וואכעריגע אלטעגליכע פראגען. ביי איהם איז דאס אויסגעקומען, נאך זיין אלטען בעגריף נאך, אלס "חילול הקודש" אוז ער האט זיך שטארק בעקלאגט אויף דעם יונגען סאקאלאוו, וועלכער האט גענומען די ממשלה אין זיין האנד אוז בעגעהט זיך אין דער צייטונג אזוי ווי זי וואלט געווען זיינע אן אייגענע. דאך האט ער נאך געהאט האפנונג אז ער וועט נאך דערלעבען די צייט אוז די "הצפירה" וועט איבעראניים ווערען א גוטע וויסענשאפטליכע צייטונג ווי זי איז געווען אמאל...

גאר אן אנדער איינדרוק האט געמאכט אויף מיר דער בלוט־יונגער אוז ענערגישער נחום סאקאלאוו. דא שטעהט פאר מיר אן אייראפעאישער יונגער מאן מיט אן אריסטאקראטישען געזיכט, פול מיט לעבען, רעדט רוהיג, געלאסען אוז פול מיט טאקט. אויף דעם ערשטען בליק קאנסטו איהם אננעהמען פאר א פראנצויזישען אדער אן ענגלישען זשורנאליסט, אבער ווי דו געהסט נאר אריין מיט איהם אין א געשפרעך אוז דו ריהרסט אן וועלכע פראגע פון לעבען, דאן דערזעהסטו פאר זיך דעם אמת'ען אידישען תלמיד חכם, דעם גרויסען חריף ובקי גאר פון דעם אלטען בית המדרש. אוז וועז דו פערבריינגסט מיט איהם א פערטעל שטונדע, וועדסטו א צומישטער, א צוטומעלטער אוז דו וויסט אליין ניט וואס מעהרער צו בעוואונדערען אין איהם: צי זיינע גרויסע בקיאות אין דער אידישער אוז אין די אלגעמיינע ליטעראטורען, צי גאר זיין אידישען טיעפזיניגען הומאר, וועלכער קוועלט ארויס פון יעדען וואָרט זיינעם.

ער ציטירט א מאמר חז״ל און פלעכט איהם גלייך אריין אין א פילאזאפישען וואלד, אדער ער נעהמט א היסטאריישען עפיזאד און פערבינדט איהם מיט זיינער אן אייגענער עראינערונג פון זיין קינדהייט, און דו זיצסט און הערסט, דו זיצסט און זאפסט איין אין זיך, אזוי ווי א שוואם, די געדאנקען מיט גע־שליפענע אריגינעלע אויסדריקען, און ניט ווילענדיג ווערסטו אנשוויגען און דו וואלסט וועלען זיצען אט מיט דיעזען וואונדערמאן אייניגע שטונדען צייט און דיינע אויערען זאלען הערען די ווערטער, וואס זיינען פול מיט קינסטלע־רישען קראפט.

איך האב בעזוכט דעם בעוואוסטען העברעאישען ליטעראט שאול פנחס ראבינאוויץ — שפ״ר — דער ארויסגעבער פון דעם גרויסען זשורנאל ״כנסת ישראל״ און איבערזעצער פון גרעטץ׳ס היסטאריע. איך האב איהם געפונען ביי זיין גרויסער ארבייט, איבערזעצענדיג די תקופות פון די גאונים. אויף זיין שרייב־טיש זיינען געלעגען בערג מיט ביכער אין פערשיידענע שפראכען און ער האט געארבייט ווי א ביהן אויף בלומען, ארויסגעהמענדיג פון זיי דעם מאטעריאל, וועלכען ער האט געברויכט צו זיינע ״הערות״ אין זיין איבערזעצונג. געשריעבען, געמעקט און געלעזען און געדיינקט און זיך פערטראכט מיט א גרויסער התמדה. און שטאלץ איז ער געווען מיט זיין ארבייט, דער ארימער מאן, וואוינענדיג אין זיין קליינער ארימער וואוינונג.

צוזאמען מיט שפ״ר׳ן האב איך בעזוכט דעם בעוואוסטען געלעהרטען יונה סימכאוויץ, א גרויסער תלמודיסט און דענקער, א זוהן פון דעם בעוואוסטען גביר און גאון רבי שמואל סימכאוויץ דער סלוצקער. א גייסטרייכען צוועגט האבען מיר פערבראכט ביי איהם.

צוזאמען מיט מר פרת איש יהודי ספרא האבען מיר געמאכט א וויזיט דעם געלעהרטען תלמודיסט און יוריסט, פילאלאג און מוזיקער, הרב יוסף רא־זענטאל דער סובאלקער. איך בין ענטציקט געוואָרען פון זיין ליכטיגען געזיכט מיט זיינע ברענענדיגע אויגען. גרויס איז ער געווען, דער מאן, אין אלע צוויי־גען פון דער וויסענשאפט, און נאך גרעסער איז ער געווען אין דער תלמודישער ליטעראטור. מיט פיעל דרך ארץ האבען אויף איהם געקוקט די אלע גרויסע וואַרשעווער געלעהרטע און זיי האבען זיך שטארק גערעבענט מיט זיינע מיי־נונגען, פון די פרימסטע רבנים ביז די פריידענקענדע משכילים. מיט זיין גרוי־סען וויסען איז ער פול געווען מיט הומאר, עס איז ווירקליך געווען א גייסטיגער פערגענגען צו פערברענגען אן אוועגט מיט דעם גרויסען אידען.

אויך צו פוילען האבען דערגרייכט איגנאטיעוו׳ס מערדערישע געזעצען וועל־גען אידען, און איז דער צייט וואס איך בין געווען אין וואַרשע, האבען די רו־סישע באאמטע אנגעפאנגען צו טרייבען אידען פון די דערפער און די קליינע

שטעדטלאך, וועלכע מען האָט זיי ספּעציעל אין דערפער פערוואנדעלט, אום מען זאָל קאָנען די אידען ארויסטרייבען פון דאָרטען, ניט קוקענדיג וואָס זיי זיינען דאָרט געבאָרען געוואָרען. שרעקליך איז געווען די לאגע פון די מגורשים. אין ווינטער־צייט אין די גרויסע קעלט מיט שנעע. מען האָט זיך ניט דערבא־רעמט זאָגאר אויף די קליינע קינדער, אויף שוואכע פרויען, אויף קראנקע אלטע לייט; דער צארישער צאָרן האָט זיך אויסגעגאָסען אויף דעם כלל ישראל. ניט ווייט פון ווארשע אין א דאָרף האָט מען ארויסגעטריבען א פאמיליע אין א קאל־טען טאָג און די מוטער, א קינפּעטאָרין מיט איהר ניי־געבאָרענעם קינד, זיינען ביידע אומגעקומען פון קעלט און דער מאן איז פון יסורים פון זיינען אראָפּ. די צרות און ליידען פון די ארויסגעטריבענע זיינען בעריכטעט געוואָרען צום "הצפירה", אָבער דער צענזאָר האָט דאָס ניט דערלאָזען צו פערעפענטליכען און זיי זיינען ניט ארויסגעקומען פאר דער וועלט.

א גרויסע וויכטיגע אספּה פון חובבי ציון איז פאָרגעקומען אין ווארשע אין יענער צייט. ביי דער אספּה זיינען געווען אלע ווארשעווער "חובבים" און אויך פון די ארומיגע שטעדט און שטעדטלאך. איך בין אויך איינגעלאדען געוואָרען. אז איך בין אריין אין זאל, האָב איך גלייך דערזעהן דעם גאון נפתלי צבי יהודה ברלין, דעם נציב פון וואלאָזין, דער ראש הישיבה פון דער בעריהמטער היס־טאָרישער וואלאָזינער ישיבה. ער איז געזעסען אויבען־אן אויף דער פּלאטפאָרם. פאר מיר איז דאָס געווען אן איבערראשונג, ווייל איך האָב ניט געוואוסט אז דער גאון געפינט זיך אין ווארשע; ער האָט מיך גלייך דערקענט, ער האָט מיך ליעבליך מקרב געווען און מיך אוועקגעזעצט ביי זיין רעכטער האנט. ערשט פיער יאָהר אז איך האָב זיך מיט איהם געזעהן אין אָדעס, און ווי שרעקליך ער איז פערענדערט געוואָרען. דאמאָלסט האָב איך איהם געזעהן א הויכען, פריש און לעבעדיג און פול מיט מוטה און ענערגיע. ער, דער אלטער, האָט מיך נעמוטהיגט און געשטארקט צו טהאָן מיין ארבייט מיט פליים. און היינט זיצט פאר מיר אן אלטער, שוואכער, נידערגעשלאָגענער מאן, דאָס געזיכט בליך, דער קאָפּ אייננעבויגען און דער גאנצער קערפּער דריקט אויס מיערקייט און מוטה־לאָזיגקייט, און די פערלאָשענע אויגען זיינע זיינען פול מיט טרערהרן. איך האָב אָבער געוואוסט די סבה וואָס האָט געמאכט די שרעקליכע ענדערונג אין דעם נציב'ס ריעזיגען קערפּער: אין דעם משך פון די פיער יאָהר האָט איהם געטראָפען דער שרעקליכען אומגליק, וועלכער האָט חרוב געמאכט זיין בית המקדש און האָט איבערגעריסען דעם פאָדים פון זיין גרויסער נשמה — עס איז פערשלאָסען געוואָרען די גרויסע וואלאָזינער ישיבה און עס האָט זיך איבער־געריסען די גאלדענע קייט וואָס האָט זיך געצויגען פון רבי חיים'ן אז, דער תלמיד מובהק פון ווילנער גאון, און די גרויסע ברייטע הארץ האָט קיין קרעפּטען ניט געהאט איבערצוטראָגען אָט דעם גרויסען אומגליק.

נאך דער אספה האבען מיר געהערט צוזאמען, און געזעגענענדיג זיך, האט ער מיך ארומגענומען און האט מיך געקושט אין דער געגענווארט פון די אלע פערזאמלטע און האט מיר געזאגט די ווערטער:

"איך וויים, מיין קינד, אז איך וועל ניט זוכה זיין צו געהן מיט אייך נאך אונזער הייליג לאנד; דער גאט פון ציון וועט אייך העלפען צו קומען דארט. אבער מיין וואונש איז, אז וועו איהר וועט זוכה זיין צו געהן אהין, זאלט איהר מיטנעהמען מיינע ביינער מיט אייך."

מיר האבען זיך צוואוויינט.

דאס איז געווען דאס לעצטע מאל וואס איך האב זוכה געווען צו זעהן דעם גרויסען גאון און צו הערען זיינע ווערטער.

פאר מיין פערלאזען ווארשע האבען זיך צוזאמענגעקליבען די ווארשעווער פארשטעהער פון די חובבי ציון צו מר. זאב גלוסקין אין הויז, בעזונדערס די "בני משה", און זיי האבען מיר דערלאנגט א פרעזענט די פינף טייל "דור דור ודורשיו", ספעציעל געבונדען און מיט א שעהנעם העברעאישען אויפשריפט.

18-טער קאפיטעל.

איך קום קיין לאדז מיט מיין "וואארע". — די שטאדט פון שפראכען, פעלקער און קאליירען. — א מסירה־לע אויף מיר אז איך בין א ניהיליסט. — דער אלטער רב באפרייט מיך פון תפיסה. — מיין באגעגעניש מיט דעם ראש־ישיבה פון דער מירער ישיבה. — איך דערמאהן איהם ווי ער האט מיך אמאל געפאטשט פאר לערנען תנ"ך.

נאך וואארשע איז לאדז די צווייטע וויכטיגע שטאדט אין פוילען.

ניט אומזיסט האט מען דער שטאדט א נאמען געגעבען "די פוילישע מאנטשעסטער", ווייל זי צייכענט זיך אויס פון אלע פוילישע שטעדט מיט איהר אינדוסטריע, מיט איהרע געשעפטען און מיט איהר פיעלשפראכיגקייט. זי איז א פרעמדע פלאנצונג אויפ'ן פוילישען פעלד. איהר אינדוסטריע איז ניט קיין הויזליכע, ווי אין וואארשע, נאר א מאדערנע איראפעאישע, גרויסע פאבריקען, וועלכע הויבען זיך אויף מיט שטאלץ איבער אלע הייזער מיט זייערע קוימענס וואס שפייען ארויס פון זיך זייל'ען רויך. דער מסחר איהרער איז א רוישיגער, מאדערנער, ער שטראמט און פליצט אוועק ווייט איבער דער גרויסער וועלט, איהרע איינוואהנער זענען פיעל־פארביגע: פאליאקען פון די אלטע "יאסנאוועלמאזשנע פאנעס" ביז די איינפאכע שליאכטעס, דייטשען פון אלע

דייטשע פראָווינצען, גרויסרוסען פון דער וואלגא, קליינרוסען פון ביי דעם דניעפּר, ווייסרוסען און איבער זיי אונזערע אידען פון אלע שאטירונגען — חסידים, ליטווישע לומדים, משכילים. דו געהסט דורך די לאנגע פעטריקאווסקע גאס און דיינע אויערן הערען א מיש־מאש פון פערשיעדענע שפראכען און פערשיעדענע דיאלעקטען. אט הערסטו די גראציעזע ווייכע פוילישע שפראך, אינמיטען רייסט זיך אריין דער רוסישער "רישׂ־אר", גלייך מיט איהם די טיעפּ־קייט פון דעם דייטשען "כ" און דער געגרייזעלטער פוילישׂ־אידישער דיאלעקט. אפטמאל הערהערסטו די אונטערנאזיגע פראנצויזישע שפראך, און אויך דעם "טי אייטש" מיט דעם "דאבעליו", די ענגלישע "מזיקים", און דאס אלעם מאכט דיך פיהלען אז דו ביסט אין דעם מאדערנעם "בבל" אין א ווייטע שטאדט ערגעץ אויף דער אנדערער זייט ים.

נאך איידער דו דערגרייכסט די שטאדט לאדז, נאך איידער דיינע אויגען דערזעהען די גרויסע פאבריקען מיט זייערע הויכע קוימענס, פיהלסטו שוין אז דו ביסט נאר אין אן אנדער אטמאספערע, אן אנדער וועלט, א וועלט פון בלויז וואל, בוימוואל, זומער־וואארע, ווינטער־וואארע, געוואנט, לינען. דו זיצסט אין וואגאן פון דער ווארשע־וויענער אייזענבאהן און דאס גאנצע געשפּרעך פון די אלע רייזענדע ארום דיר דרעהט זיך נאר ארום טוך, וואל און לייוואנד. ביי דיין רעכטער האנד זיצט א איד א ליטוואק, א שווארץ־חנ׳עוודיגער מיט א קליין פערפּוצטער באָרד, ער קומט פון א קליין ליטווישׂ שטעדטעל, יעהרליך פאהרט ער נאך לאדז אייגקויפען זיין וואארע, און ער ארבייט מיט פערשיעדענע מיט־לען ארויסצוקריגען ביי זיין שכן, וועלכער זיצט לעבען איהם, צי עס איז אמת וואס ער האט געהערט זאגענדיג אז דאס יאהר איז בילינער סחורה אין לאדז. אנטקעגען זיצט א דיקע פרוי, א אידענע פון א יאהר פינף און פערציג, א היי־מישע "אשת חיל", וועלכע האט איבערגעלאזען איהר קראם אויף איהר מאן, און זי פאהרט קיין לאדז נאך סחורה; דאָרט אין ווינקעל זיצען צוויי לעבעדיגע לוסטיגע יונגעלייט, אייראָפּעאיש געקלייידעט, ריין געגאלטע — וואיאזשאָרען — פאהרען יעצט פון טיף רוסלאנד און רעדען צווישען זיך וועגען די הונ־דערטער שטיקער וואארע וועלכע זיי האבען פערקויפט אין די רוסישע שטעדט, וועגען דיסקאונט פון פערשיעדענע וועקסלען און באנקען. די אלע געשפּרעכען מישען זיך אויס צוזאמען מיט דעם רויך פון די ציגארען און פאפּיראסען וואס דעקט צו ווי א וואלקען דעם גאנצען וואגאן מיט די רייזענדער צוזאמען.

אין אנפאנג בין איך געווען ווי א צוטומלטער, ווי איך וואלט אריינגע־פאלען אין א ווילד־פרעמדער וועלט צווישען פרעמדע מענשען, וואס זייער שפּראך און זייערע אויפפיהרונגען זיינען פרעמד צו מיר. אבער ביסלעכווייז האב איך זיך בערוהיגט און איך האב זיך אנגעפאנגען צו אינטערעסירען אין זייער געשפּרעך אויף אזוי ווייט, אז עס האט זיך מיר אויסגעדאכט אז איך בין

אייגער פון זייערע, אז איך בין אויך א רייזענדער אגענט פון לאדזער פאבריקאנטען און, אויב ניט פון לאדזער וואארע, בין איך אן אגענט פון כל־ישראל׳ס וואארע, פון דעם נאציאנאלען געדאנק, פון דעם אידישען רענענסאנס.

קומענדיג אין לאדז, האב איך אנגעפאנגען גלייך "פערקויפען מיין וואארע" — איך האב געהערט אין דער גרויסער שוהל פאר טויזענדער פערזאמעלטע, איך האב ביי זיך געהערט אז אין אזא מאדערנער שטאדט ווי לאדז וועל איך נעווינס געפינען הונדערטער אידען, אויך וועלכע איך וועל משפיע זיין מיט מיינע רייד און איך וועל באשאפען א גאנצע מחנה "חובבי ציון". איך האב געהערט מיט התלהבות, איך האב געמאלען בילדער פון דעם גייסטיגען גלות, וואס בריינגט מעהר צרות און ליידען ווי דער מאטעריעלער גלות, איך האב אויפגעדעקט די גאנצע שמוץ פון דער אסימילאציע פון איין זייט, און פון דעם אומגעלומפערטען אבערגלויבען פון דער אנדער זייט, איך האב זיי געווענקט צו נאציאנאליזם.

און פלוצלינג האט מיך געטראפען דאס וואס איך האב זיך קיינמאל ניט פארגעשטעלט אז אין דער מאדערנער לאדז זאלען זיך געפינען פאנאטיקער וועמען מיינע רייד, אדער מיינע קליידער זאלען ניט געפעלען וועלען. זיי זיינען ארוים געגען מיר מיט זייערע אלטע כלי־זין, מיט מסירה. זיי זיינען פשוט אוועק צום פאליציימייסטער און איהם געזאגט אז איך בין א געפעהרליכער ניהיליסט, אז איך פרעדיג אין די אידישע שוהלען רעוואלוציע. אין יענע טעג איז דאס גענוג געווען צו ארעסטען מיך און צו פערשיקען אין ווילדען סיביר.

איין אוועגט, צוועלף טעג אין שבט, אין יאהר תרנ"ג (1893), וועו איך האב געהערט פאר א גרויסער פערזאמלונג שטעהענדיג ביים ארון קודש אין טלית, האבען זיך ארייגגעריסען אין שוהל דריי זשאנדארען מיט א פאליציי בעאמטען, זיי האבען פון מיר דעם טלית ארונטערגענומען, מיך ארעסטירט און אוועקגעפיהרט אין דער פאליציי.

מיין ארעסט האט געמאכט א רושם אין דער גאנצער שטאדט, גלייך האבען זיך צוזאמענגעקליבען אלע פארשטעהער, און דער שפיצע איז געווען הערר אקסעלראד, אייגער פון די מאסקווער ארויסגעטריעבענע. נאך זייער בעראטהען זיך, האבען זיי ערוועהלט א קאמיטעט צו געהן צום פאליצמייסטער, אבער ער האט זיי ענטזאגט וויל די מסירה אויף מיר איז געווען אזוי גיפטיג, אז ער האט באמת געמיינט אז ער האט געפאנגען איינעם פון די גרעסטע רעוואלוציאנערען.

דעם גאנצען אוועגט בין איך געזעסען פערשפארט אין א קליינעם, קאלטען, פינסטערען ציממער, און טרויעריגע געדאנקען האבען מיין מארך געענבערט, מיין הארץ פערוואונדעט. איך האב זיך שוין געהאט אפגעהרוהט פון די צארישע פערפאלגונגען פון מינסק אן, און יעצט האט דאס מיך ווידער געטראפען, אוו וואו? אין לאדז, אין דער מאדערנער ציוויליזירטער לאדז!...

און לאנג איז געווען פיר מיר די דאזיגע נאכט... א ווינטער נאכט... דער שטאדט זייגער שלאגט איינס... און צוויי... גרויס איז מיין צער און ביטער און שווער איז מיר.

פלוצלינג עפענט זיך די טיהר און דער פאליצמייסטער קומט אריין מיט דעם אלטען לאדזער רב, רבי אליהו חיים מייזעל.

"דו ביזט פריי!" —— רופט אויס צו מיר דער פאליצמייסטער, — "באלד אז דער רב זאגט אז דו ביזט אן ארעסטליכער מאן, און דו, פרעדיגער, פערצייהע מיר פאר דער אונאנגענעהמליכקייט וואס איך האב דיר פערשאפט. דיינע ברידער די אידען זיינען שולדיג".

איך האב בעדאנקט דעם פאליצמייסטער און איך בין ארויס צוזאמען מיט דעם וירדיגען רב און טיעף איינגעאטעמט די פרישע קאלטע ווינטער לופט.

עס איז געווען א העלע ווינטער נאכט; דער הימעל לויטער בלוי, א פולע לבנה, ווייסער אומשולדיגער שנעע. נאר אייניגע שטונדען זיין פערשפארט איז א דעמפיגען קליינעם ציימער, זיינען מיר טהייער געווען די פרייהייט מיט דעם ברייטען ליכטיגען האריזאנט.

מיר האבען זיך אריינגעזעצט אין א לייכטען שליטען און מיר זיינען גע־פאהרען שנעל צו מיין האטעל. דער שליטען האט זיך געגליטשט אויף דעם ווייכען ווייסען שנעע און מיר ביידע זיינען געזעסען איינגעהילט און געשוויגען פערטיעפט יעדערער אין זייערע געדאנקען. די מחשבות פון דעם אלטען גאון האב איך ניט געוואוסט, אבער איך האב ניט אויפגעהערט צו קוקען אויף זיין בעליבטעגעם שהנעם געזיכט, אויף זיינע אויגען, וועלכע האבען געשטראלט מיט גוט־הערציגקייט און זויבערקייט פון זיין גוטער נשמה, אויף זיין ווייסער לאנגער בארד וואס איז נאך ווייסער געווארען פון דער מילדער לבנה ליכט. איך האב דערפיהלט אז לעבען מיר זיצט א גרויסע אידישע פערזענליכקייט.

דער שליטען האט זיך אפגעשטעלט ביי מיין האטעל, איך בין ארונטער, ארויסגענומען געלט צו באצאהלען דעם פוהרמאן, פלוצלינג דערפיהל איך ווי רבי אליהו חיים׳ס הענד האלטען מיך פעסט, און מיט א ציטערדיגען קול זאגט ער צו מיר: "אזא זאך זאלט איהר מיר טאן... מיין נאנץ לעבען האב איך זיך מצער געווען וואס איך האב ניט זוכה געווען מקיים זיין די מצוה פון פדיון־שבויים און יעצט, אז די הייליגע מצוה איז מיר צום האנט געקומען, ווילט איהר זי ביי מיר צונעהמען..".

איך האב זיך פשוט פערשעהמט פאר דעם אלטען גאון און איך האב איהם קיין וואהרט ניט געענטפערט, ער האט בעצאהלט דעם פוהרמאן נאך מעהר ווי ער האט פערלאנגט און ער האט זיך מיט מיר געזעגענט מיט א ליעבליכער וואר־רימער האנד דריקונג.

איך האָב יענע נאכט ניט געקאָנט איינשלאָפן. דעם גאון׳ס געשטאלט האָט זיך מיר פאַרגעשטעלט, און זיין מערקווירדיגער גייסטרייכער נאָבעלער כאראקטער האָט ערוועקט אין מיר פיעלע פערשיעדענע געדאנקען.

אויף מאָרגען האָב איך געפונען מיין פליכט צו באזוכען דעם גוטען רב און צו בעדאנקען איהם פאר זיין בעפרייען מיך פון געפענגעניש. אריינקומענדיג צום רב אין הויז, האָב איך גלייך דערקענט מיין אלטען רבי׳ן, דעם ראש־הישיבה פון דער בעוואוסטער מירער ישיבה, ביי וועמען איך האָב געלערנט אין מיין קינדהייט. דער רב האָט אונז בריידען פאַרגעשטעלט אייניעם פאר דעם אנדערען, און אונזער שמחה איז נעווען גרויס. א פערטעל יאהרהונדערט איז פערשוואונדען זינט מיר האָבען זיך ניט געזעהען...

רבי חיים ליב האָט זיך געוועגדט צו מיר און נעזאגט מיט פריינדשאפט: "איך בין שטאלץ אויף דיר, מיין תלמיד, איך האָב פיעל גוטעס געהערט וועגען דיר, דו טהוסט דאָך עפעס אויף וואונדער מיט דיינע דרשות!".

איך האָב אָנגענומען מיט דרך ארץ מיין רבי׳ס האנט און נעזאגט: "ערלויבט מיר, רבי, צו האלטען אייערע הענט, וועלכע זיי האָבען מיך אמאל מיט פינף און צוואנציג יאָהר צוריק גוט אָנגעפאטשט, וויל "נאמנים פצעי אוהב" און איהר זייט געווים אויסען געווען מיין טובה דאן".

מן הסתם ביסטו וועדטה געווען, מיין קינד, אז איך האָב דיך געקאָנט פאטשען, קאָנסטו מיר ניט זאָגען אין וואָס איז דאמאלסט דיין פערבערעך געווען?" פרעגט מיך רבי חיים ליב נייגיעריג.

"רבי, איך געדענק דאָס גוט און איך וועל דאָס קיינמאל ניט פערגעסען. דאָס איז געווען אן "עבירה בזמנה", דאָס הייסט, אין יענע יאָהרען איז דאָס געווען א פערברעך, אָבער היינט, גלויב איך, וואלט דאָס ביי אייך קיין פערברעך ניט געווען. די מעשה איז אזוי געווען: דאן איז געווען ביי אייך אין ישיבה אונטער אייך א משגיח, מיט׳ן נאָמען רבי פרץ, א בייזער איד און רוקא מיינער א קרוב, און ער האָט מקיים געווען "ובקרובי אקדש". איינמאל ביז מנחה למעריב האָט ער מיך געכאפט אין מיין "סטאנציע" לעהרענדיג מיט צעהן ישיבה לייט תנך — און איך געדענק נאָך זאָגאר דעם קאפיטעל איז ישעיה, וועלכען איך האָב דאמאלט נעזאגט מיט א שעהנעם נגון פאר מיינע חברים — "הוי החוקקים חקקי און" און מיר זיינען אלע געווען אזוי פערטיעפט אין אונזער לערנען, אז מיר האָבען נאר ניט באמערקט ווי רבי פרץ שטעהט לעבען אונז. ער האָט אונז נאר נישט געזאגט, ער האָט נאר גלייך אייב בערצהלט און איהר האָט מיך געשיקט רופען און פאר אלעמען אין די אויגען גוט אויסגעפאטשט, און צו מיר געזאגט: "פון היינט אן און ווייטער זאלסטו בין מנחה למעריב זיין אין דער ישיבה און לערנען גמרא!..."

רבי חיים ליב מיט רבי אליהו חיים'ן האבען זיך ביידע צולאכט.

מיט גרויס פריד האָב איך ממלא געווען דעם רצון פון רבי אליהו חיים'ן און איך האָב געהאלטען א פארטראג פאר דעם נוצען פון דער חברה "ביקור חולים". עס איז אריינגעקומען א פיינע סומע פאר דער חברה און די ראשי העיר מיט דעם פּרעזידענט יעלסקי האבען זיך מיט מיר שהזן געזעגענט. זיי האבען מיך פּרעזענטירט אין דעם נאמען פון דער לאָדזער קהלה מיט א גוטען גאל־דענעם זייגער

19-טער קאפיטעל.

"בדפוס ווילנא והוראָדנע" האָבען ביי מיר געשאפען דעם אוינדרוק אז די צוויי שטעדט זענען א צווילינג. — גראָדנע די קליינשטעדטעלדיגע און ווילנע די גרויס־שטאָדטי־שע. — דער פאַליצמייסטער לאָזט מיך גאָר אינגאנצען קיין מויל ניט עפענען. — איך דערשלאָג זיך צום גובערנאטאָר און קריעג אן ערלויבעניש. — רבי נחום שמש, וועגען וועטען עס ווערען דערצעהלט אין גראָדנע וואונדערליכע לעגענדעס.

די צוויי ליטווישע שטעדט ווילנא און גראָדנע זיינען שטענדיג געווען ביי מיר אין פאנטאזיע אזוי ווי א צווילינג אייגע נאהענט צו דער צווייטער, נאך פון מיין קינדהייט זיינען אייגנעקריצט געווארען אין מיין יונגען מארך די רויטע בוכשטאבען וואס זיינען געווען אויף דעם שער־בלאט פון דער גמרא: "בדפוס ווילנא והוראָדנא". ווי איך פלעג נאָר עפענען די גמרא "בבא קמא", פלעגען די רויטע אותיות טאנצען פאר מיינע אויגען און א פאנטאסטיש בילד וועלט פארגעשטעלט פאר מיר: איך בלאנדושע אויף די ווילנער און גראָדנער נאסען; איך גיה אריין אין זייערע גרויסע בתי מדרשים, און איך זעה פאר זיך גרויסע פאליצעם פול מיט ספרים איבער אלע זייערע וועגט; איך זעה זייערע גרויסע שוהלען, הויכע מיט שפיציגע דעכער, דארט וואו די מתים זאמלען זיך אויף יעדע נאכט צו דאוונען בצבור... און מיין קינדערשע פאנטאזיע שפיעלט זיך פאנאנדער, און וועו מיר האלטען אין דער שווערער שיטה פון "מכליא קרנא" און דער רבי ארבייט נעבעך אויף אלע זיינע כלים צו פערענטפערען דעם "כלומר" אין רש"י, בין איך דאמאלסט געווען אין מיין פאנטאזיע אין דער ווילנער גרויסער דרוק, געזעהן גרויסע מענשען, רויטע פנימ'ער מיט פערקאשערטע ארבעל דרעהען א גרויסע ראד פון א מאשין, פון וועלכער עס פאלען ארויס לאנגע דיקע גמרות און אויף זייערע שער־בלעטער שיינען די רויטע ווערטער "בדפוס ווילנא והוראָדנא"...

און דערנאך, אז איך בין עלטער געוואָרען און איך האָב שוין געוואוסט די געאָגראפישע וויכטקייט צווישען די צוויי שטעדט, אז זיי זיינען נאָר בע־זונדערע צווויי גובערניעס, אונטער צווויי בעזונדערע גובערנאטאָרען און יעדער פון זיי מאכט בעזונדערע גזירות אויף זיינע אידען, איז, אויך דאן האָב איך זיי אין מיין פאנטאזיע ניט געקענט אפּזונדערען איין שטאָדט פון דער אַנ־דערער און זיי זיינען ביי מיר אויסגעקומען ווי איין שטאָדט אין זייער אינערליכען לעבען.

וועז איך בין אַבער אריינגעפאָהרען אין גראָדנע, האָב איך זיך איבער־צייגט, אז וויליע שטעהט העכער פון איהר ניט נאָר אין איהר פערנאנענהייט, נאָר אויך אין איהר געגענווארט. וויליע איז א כּרך, מיט איהר טומעל אוז געוויש, אוז גראָדנע איז בלויז א גרויסע שטעדטל, דער פראָווינציאַלער רוהיגער גייסט שוועבט איבער איהר, אויף איהרע גאסען איז ניטא קיין בעוועגונג, די דורכגעהער זעהען זיך רוהיג, שטיל מיט דער זיכערקייט פון קליינשטעדטל־דיגע, וועלכע אייליען זיך ניט, וויל זיי האָבען ניט וואָס צו פארשפּעטיגען. דא אוז דאָרט שליפט זיך א וואָגען, דער בעל־העגלה דרעמעלט אויף זיין זיץ וועז דאָס פערד מאכט זיך געצעהלטע טריט, שטיל אוז רוהיג. ער פיהלט אז ער איז א גראָדנער פערד אוז ער האָט זיך ניט וואָס צו אייליען. די הייזער זיי־נען נאָענט שעהנע, די גאסען זיינען געברוקירט; פאָנאַרען אויף יעדען ווינקל־גאס, אַבער אזוי ווי אן אומעטיגער נעבעל הילט זיי איין, א מין טרויער, א ליטוויישער, קליינשטעדטלדיגער פאלט אויף דיר וועז דו געהסט איבער דער שטאָדט.

אַבער דער אומעט, וועלכער איז אויף מיר אָנגעפאלען, פאהרענדיג פון וואקזאל צו מיין האָטעל, איז גלייך פערשוואונדען געווארען, וויל נאָך איז דעם זעלבען טאָג האָב איך זיך איבערצייגט, אז איך געפין זיך אין א גובערנסקער שטאָדט, וואו עס געפינען זיך פאָליציאנטען, זשאנדארען אוז גרעסערע טשי־נאוניקעס איבער זיי אוז זיי אלע קוקען מיט זיעבען אוז זיעבציג אויגען אויף יעדען דורכרייזענדען.

איך האָב נאָך ניט אָנגעפאנגען צו רעדען אוז דער גראָדנער פאָליצמייסטער האָט שוין געוואוסט פון מיר אוז ער האָט מיר שוין פערבאָטען צו רעדען איז די שוהלען ביז איך וועל ניט האָבען אן ערלויבנים פון דעם גובערנאטאָר. די גזירה האָט דעם אומעט פון מיר פערטריעבען אוז עס האָט מיך אָנגעפילט מיט צער אוז צאָרן. דער טאָג פון מיין ערשטער רעדע איז שוין געווען באשטימט אוז אין די שוהלען זיינען שוין געווען צוקלעפּט מודעות, אוז דא קומט דער פאָליצייסקער שטן אוז האָט איבערגעקאָהרט מיין שיסעל מיט דער דעק ארויף. קריגען אן ערלויבנים פון דעם גובערנאטאָר איז ניט געווען קיין קליניגקייט, ניט יעדערער איז זוכה פאָרצושטעלען זיך פאר דעם גובערנאטאָר אָהן הויבע

בעזאנדערע רעקאמענדאציעס. איך בין נעווען אין א פערלעגענהייט. די "חובבי ציון" אין גראדנע האבען פיעל נעארבייט פאר דער ערלויבנים, עס האט אבער נאר ניט נעהאלפען.

נאך אייניגע טעג האב איך דערוואוסט אז דער גראדנער גובערנאטאר באטוישקאוו איז דער זעלבער וועלכער איז נעווען גובערנאטאר אין יעקאטערי־נאסלאוו, אין דער צייט וואס איך האב דארט נעוואוינט און אז מיין פריינד מיכל מיידאנסקי איז נעווען בעפריינדעט מיט איהם. איך האב זיך גלייך נע־וענדעט מיט א טעלעגראם צו מיידאנסקי׳ן און ער האט מיר נעענטפערט אז ער האט שוין נעשריעבען וועגען מיר צו באטוישקאוו׳ען און ער איז זיכער אז איך וועל באקומען אן ערלויבונג פון איהם.

אויף דעם דריטען טאג בין איך נעקומען צום גובערנאטאר. אין א גרוי־סען זאל האב איך נעפונען א סך פערשיעדענע מענשען, צווישען זיי אויך אידען און ליטווישע פויערים, פוילישע שלאכטיצעס, יעדער שטעהט אין דער רייה, מיט זיין ביטע־שריפט אין האנט און ווארט אומגעדולדיג אויף דער ערשיינונג פון דעם אדון הגדול. איך האב זיך אויך נעשטעלט אין דער רייה מיט מיי־דאנסקי׳ס טעלעגראמע ביי מיר אין האנט און נעווארט גלייך מיט אלע ווארטער...

א שרעקליכע שטילקייט האט אייניגהילט דעם זאל, וועו א זיפטינע טיהר האט זיך פלוצלינג געעפענט און דער גובערנאטאר מיט זיין סעקרעטער זיינען אריינגעקומען. ער איז פערביגענאנגען יעדען אייניעם, האט אויסגעהערט יעדענס פערלאנג, האט דורכגעקוקט שנעל די ביטע־שריפטען, און דער סעק־רעטער האט נעצייכענט אויף יעדען שריפט דעם גובערנאטאר׳ס אנטווארטעז: מאנכע ענטזאגט, מאנכע גלייך ערפילט זייערע פערלאנגען, און מאנכע האט ער געהייסען קומען נאך א מאל. ער איז צוגעקומען צו מיר, איבערלעזענדיג מיי־דאנסקי׳ס טעלעגראמע, האט ער א ליעבליכען שמייכעל געטאהן, געגעבען מיר די האנט פריינדליך און האט אנגעזאגט דעם סעקרעטער צו אדרערען דעם פאליצ־מייסטער צו געבען מיר זיין ערלויבונג און צו מיר האט ער געזאגט: "יא, פרעדיגער, איך ערלויב אייך צו רעדען, אבער זייט פארזיכטיג מיט אייערע רייד".

די פרעהליכע נייעס האט זיך ווי א בליץ פערשפרייט איבער דער גאנצער שטאדט און דאס איז געווארען דער געשפרעך פון טאג, ווייל עס האט נאך קיינ־מאל ניט פאסירט אז דער גובערנאטאר זאל ערלויבען א אידישען רעדנער צו רעדען.

אבער די גראדנער פאליציי איז נאך אלץ ניט געווען איבערצייגט גענוג אין מיין כשרות, אפילו נאך דער גובערנאטערסקער ערלויבונג, און אייגער פון

די געהיים־פאליציי איז געקומען אין שוהל צו הערען מיין ערשטע רעדע, צי עס איז חלילה ניטא אין איהר עטוואס געגען דער רוסישער רעגיערונג. זעלבסט־פערשטענדליך אז איך בין געווען געגוג פארזיכטיג...

זייענדיג אין גראדנע, האב איך זיך געפונען פערפליכטעט צו בעזוכען דעם אלטען בעוואוסטען מגיד, רבי משה יצחק, מיט דעם בעקאנטען נאמען: "דער קעלמער מגיד", וועלכער האט דאמאלסט געוואהנט אין גראדנע. איך האב נע־וואלט זעהען דעם וועלט־דרשן, וועלכער האט זיך ערווארבען א גרויסען קאפי־טעל אין דער געשיכטע פון "דרשות בישראל", איך האב געוואלט דערלערנען דעם טיף פון בעגאבטען רעדנער, וועלכער האט בעצויבערט זיינע טוי־זענדער צוהערער מיט זיינע ברענענדיגע רייד און זיינע שרעקליכע בילדער וואס ער האט פאר זיי קינסטלעריש פארגעשטעלט די בילדער פון דעם גהינום, ווי ער וואלט באמת דארט זיין און מיט זיינע אויגען זיי געזעהען. די משכילים און די מבקרים פון זיין צייט האבען ניט ריכטיג אפגעשאצט אט דעם גרויסען פאלקס־רעדנער, וועלכער איז געווען בעגאבט מיט א גרויסען טאלאנט. זיי האבען ניט פערשטאנען, אדער זיי האבען נידערשעצט זיין וואונדערבארען טאלאנט, אזוי ווי זיי האבען בכלל אין יענער צייט ניט פערשטאנען דאס שהנקייט פון אידישען לעבען. זיי האבען נאר געזעהען די העסליכקייט, נא־רישקייט און די שווערמעריי פון דעם גאנצען אידישען לעבען.

דער "קעלמער מגיד" האט מיך זעהר פריינדליך מקבל פנים געווען און מיט א ציטערדיגער שטימע האט ער זיך צו מיר געוענדעט: "איר האב נע־הערט אייער נאמען, איך בין נאר וואס געקומען פון לאדז און דארט האט מען מיר דערצעהלט אז איהר האט געמאכט צום וויינען דעם עולם מיט אייערע ווארימע ווערטער און אז איהר בענוצט זיך ניט ווי איך מיט דעם גיהנום שרעק. איך קאן דאס ניט. גאט האט אייך געשיקט אויף מיין ארט צום נייעם דור, וועלכער גלויבט ניט אין שכר ועונש. יעדער דור מיט זיינע מוכיחים! גאט זאל אייך העלפען!"

אט די רייד, וועלכע זיינען געוואגט געווארען בתמימות פון דעם אמת'ן פרומען גרויסען אידישען מוכיח, האבען מיך געריהרט ביז טרערען.

צוויישען די ארטאדאקסיש־אריסטאקראטישע פאמיליען איז גראדנע האט זיך אויסגעצייכענט באזונדערס די פאמיליע יפה, די קינדער פון דעם גאון רבי מרדכי גימפל פון רוזינאיע. רבי דוב־בער יפה איז דער אמת'ער, שהנער אי־דישער טיפ, נעהמט אן אנטיי׳ל אין אלע אידישע אינטערעסען. זיין זוהן, בצלאל יפה, איז אייגער פון די בעסטע קרעפטען אין דער חבת־ציון באוועגונג און זיין יונגער זוהן, ליב יפה, באזיצט א פאטישען טאלאנט אין דער רוסי־שער שפראך, אבער ער לערנט פלייסיג העברעאיש, און עס איז דא גרויסע

האפענונגען אז מיט דער צייט וועט ער זיין איינער פון די גוטע העברעאישע פּאעטען.

די פאמיליע יפה האט געוואהנט אין א פּארשטאדט ביי גראדנע הארט ביי דעם טייך ניעמאן. פון ביידע זייטען טייך הויבען זיך אין דער הויך שעהנע גרינע בערג. איך האב שטארק ליעב געהאט צו פּארבריינגען דארט אין דער צייט פון זון־אונטערנאנג, וועז די בערג פלעגען זיך אנצינדען פון די לעצטע רויטע זונען־שטראהלען און דער ניעמאן צווישען זיי האט געפלאסען רוהיג ווי א העל־ווייסע זילבערנער טייך — דאס איז ווירקליך א צויבער־בילד.

איינער פון די וואונדערבארע הייליגע טיפען, וועלכע גראדנער אידען האבען ארויסגענעבען איז, אהן צווייפעל, רבי נחום, אדער ווי זיי רופען איהם "רבי נחום שמש". איך האב ניט זוכה געווען צו זעהן דעם גרויסען מענשען ביי זיין לעבען, וויל וועז איך בין קיין גראדנע נעקומען, האט ער שוין צו די לעבעדיגע ניט געהערט, אבער די פערנעטערונג פון׳ם פּאלק און די וואונדער־שעהנע מעשיות וואס ווערען דערצעהלט וועגען איהם, די הארציגע לענגדעם וועלכע האבען זיך אויסגעשפונען ארום זיין פּערזאן, אבוואהל עם איז ערשט אייניגע יאהר נאך זיין טויט, אט דאס האט מיך איבערצייגט, אז דער מאן איז ווירקליך געווען איינער פון די גרויסע אונשטערבליכע טיפען און די שטאדט גראדנע מעג שטאלצירען מיט איהם.

זעהר פיעל אנעקדאטען ווערען דערצעהלט אין גראדנע וועגען רבי נחום׳ן, אבער צוויי פון זיי וועל איך איבערגעבען פאר די לעזער, כדי זיי זאלען האבען א בעגריפּ פון דעם הייליגען טיפּ.

איינמאל אין א ווינטערדיגער נאכט, דער פראסט האט פּשוט געברענט, א שניי־שטורם האט געבושעוועט, עס איז אונמעגליך געווען ארויסצוגעהן פון הויז. די מנהיגי הדה זיינען יענע נאכט געווען ביי א שטאדטישער אספה און ארום צוויי אזייגער ביינאכט זיינען זיי געפאהרען אין א שליטען יעדערער צו זיך אהיים. פּאהרענדיג, האבען זיי באמערקט ווי א מאן קריכט מיט שוועריגקייט אין די גרויסע בערג שנעע, זיי האבען גלייך געהייסען דעם פוהרמאן בלייבען שטעהן און האבען צוגערופען דעם פוסגעהער. ער איז צוגעקומען נאהענט צו זיי, און ווי ערשטוינט זיינען זיי געווארען אז זיי האבען דערקענט רבי נחום׳ן ווען׳כער האט געציטערט פון קעלט, פערשאטען פון קאפ ביז די פים אין שנעע און געהאלטען ביי זיך אין בוזים צערטליך א קליין הינטעלע.

"רבי, רבי נחום, וואצו ברויכט איהר דעם הינטעל?" רבי נחום ענטפערט בתמימות:

"מיינע א שכנה, א קריסטין, האט א קינד געבוירען מיט אייניגע טעג צו־ריק. דאס נייגעבוירענע קינד איז זעהר א שלאפינקער און קאן ניט נעהמען

די ברוסט צום זוינען. און די קינפעטארין לייזעט שטארק פון די צוגעקומענע מילך, איהרע יסורים זייגען נעביך גרויסע און זי שרייט פון שמערצען די גאנצע נאכט. מיין פרוי האט מיר געזאגט אז איין מיטל איז פאראן צו שטילען איהרע שמערצען, מען זאל בעקומען א נייי־געבוירענעם הינטל, ער זאל אפצי־העז פון איהר ברוסט די מילך, וועט איהר לייכטער ווערען. בין איך געגאנגען צו מיינעם א בעקאנטען קריסט און איך האב באקומען ביי איהם דאס קליין כלב׳ל, און איך וועל איהם אוועקטראגען צו מיין שכנה"...

די אידען האבען זיך שטארק פערוואונדערט און האבען אנגעקוקט אייגער דעם אנדערען, און האבען אלע אויסגעשריען:

"רבי נחום! סטייטיט, אין אזא קאלטער נאכט, ווי אזוי זייט איהר גאר פון אייער הויז ארויסגעגאנגען?"

"וויסט איהר ניט, ברידערלאך, — האט געענטפערט רבי נחום, — אז "ורחמיו על כל מעשיו" בפרט אויף אן אומגליקליכער פרוי, א קינפעטארין. אט דעם גרעסטען נחת וועל איך האבען אז באלד וועט דער כלב׳ל שטילען איהרע שמערצען און זי וועט קאנען רוהיג אנטשלאפען ווערען.

די מנהיגי העדה האבען געפיהלט אז אן איש קדוש רערט צו זיי און זיי האבען איהם גלייך אפגעפיהרט צו איהם אהיים.

ווידער רערצעהלט מען אז רבי נחום׳ס דרך איז געווען צו גיהן אין די ווינטער נעכט איבער די אלע אידישע אכסניות, איינפאהר־הייזער, וואו מען פלעגט שפיעלען אין קארטען, און וויפיעל געלט ער פלעגט געפינען אויף דעם קארטען טישעל, פלעגט ער צוגעהמען פאר צדקה־אנשטאלטען, פאר קראנקע, ארימע, אהן אונטערשיער פון אידען ביז קריסטען, וועלכע ער פלעגט אויסהאלטען מיט שפייז, קליידער און האלץ צום הייצען.

די קארטען־שפיעלער האבען שוין גוט געקענט רבי נחום׳ען און זיי פלעגען גוטמוטהיג איהם אפגעבען דאס געלט נאך מיט א דאנק, און זיי פלעגען איהם רופען "אונזער פרומער שותף אין קארטען־שפיעל".

ויהי הלילה, און רבי נחום איז אריינגעגאנגען אין א נייער אכסניה, אין וועלכע מען האט איהם נאך ניט געקענט. רבי נחום האט זיך געטהון ווי זיין שטייגער איז געווען און איז צוגעגאנגען צום טיש נעהמען דאס געלט, איז אויפגעשטאנען א צוהיצטער יונגערמאן און האט דערלאנגט רבי נחום׳ען א פאטש. רבי נחום איז ניט אין כעס געווארען, ער האט נור געזאגט צו דעם פאטשער די ווערטער:

"דאס האסטו, יונגערמאן, געגעבען מיר, אבער וואס וועסטו געבען פאר די יתומים און אלמנות?"

איינער איז דאָרט געווען, וועלכער האָט דערקענט רבי נחום׳ען און האָט אָנגעפאנגען צו שרייען צו זיינע קאמעראדען: "אוי, וועה איז צו אונז! איהר ווייסט וואר דאָס איז, דאָס איז דאָך רבי נחום? רבי נחום גראָדנער..."

מען קען זיך פאָרשטעלען די מהומה וואָס איז דאָרט געוואָרען, דער פאטשער איז געפאלען אויף די קניה פאר רבי נחום׳ען, האָט געקושט זיינע פים און האָט איהם געבעטען ער זאָל איהם מוחל זיין, און די אלמנות מיט די יתומים האָבען שוין בעקומען א פיינעם חלק...

וועז עס איז געווען רבי נחום׳ס לויה, דערצעהלט מען, זיינען נאכגענאנגען נאָך זיין ארון הונדערטער אָרימע־לייט, אלמנות און יתומים, קריסטען אוז אידען און אלע האָבען זיי באווויינט זייער שפייזער און שטיצער.

20-טער קאפיטעל.

דרוזגעניק די רוסישע קארלסבאד. — רייכע, זאטע פאציענטען און אָרימע, הונגעריגע וואָס קומען אויף גאָטס בארָאָט. — מיין צווייטע באגעגעניש מיט ר׳ שמואל מאָהליווער. — דער גרויסער רב חלום׳ט ביי די ברעגען פון ניעמאן וועגען ארץ־ישראל. — די אספה, אויף וועלכער עס איז געגרינדעט געוואָרען די אגודה "מזרחי".

עטליכע מיל פון גראָדנע ליגט דאָס שטעדטעל דרוזגעניק, וועלכע איז בעקאנט איבער גאנץ רוסלאנד מיט איהרע מינעראלע וואסער־קוואלען וואָס הילפען די רהומאטיזם־קראנקע. וועז דו געהסט איבער'ן שטעדטעל, דוכט זיך דיר אז דו ביזט אין קארלסבאד אָדער אין מאריענבאד; אויף יעדען טריט און שריט בעגעגנסטו מענער רייך געקליידעטע און אריסטאקראטישע פרויען אָנגעטאָהן נאָך דער לעצטער מאָדע, בעהאנגען מיט ציערונג. זיי געהען זיך רוהיג, טריט ביי טריט, טרינקען די מינעראל וואסער אין א בעשטימטער שטונדע וויי אין די בעוואוסטע קור־פלעצער. נאָר צוזאמען מיט זיי זעהסטו אויך א סך אָרימע אונגליקליכע פאציענטען; זיי פערמעגען ניט צו בעצאָהלען פאר די בעדער, אָבער זיי וויייסען אז אידען זיינען רחמנים בני רחמנים און זיי וועלען זיי ניט לאָזען פאלען...

איך האָב ניט געזעהן קיין אין אָרט וואָס זאָל אזוי צוזאמענגעהמען די עשירות מיט דעם דלות, די ביידע עקסטרעמען, ווי דרוזגעניק. דו זעהסט פאר זיך אָפּגענעסענע דיקע מענער און פרויען, רייך גקלייידעט מיט דעם גרעסטען לוקסוס און גלייך מיט זיי אָרימע, אָפּגעריסענע, אויסגעאָרטע, בלייכע גע־

זיכטער, אזוי ווי טויטע וואלטען אומגעהן צוויישען די לעבעדינע, און קיינער וואנדערט זיך ניט אויף דעם קאנטראסט, אלע קוקען אויף דעם ווי אויף א נע־וועהנליכער זאך. בעזאנדערס איז אינטערעסאנט צו זעהען דעם פערשיעדענעם פובליקום אין די רעסטאראנען ביי די מאלצייטען. דאָרט זעהסטו א מיש־מאש, וועלכען דו קענסט ניט זעהן ניט אין די גרויסע שטעדט און ניט אין די קליינע שטעדטלער. אין די קליינע שטעדטלער איז ניטא קיין רייכע און אין די גרויסע שטעדט טיילען זיי זיך אפ: די רייכע געהען אין די רייכע פלעצער, די אריסע־לייט — אין די אריסע. דא אבער זעהסטו ביי איין טיש זיצענדיג א פאאר רייכע חסידים, פוילישע אידען, אין זיידענע בגדים, לאנגע, מיט לאנגע גארטלען, לעבען זיי צווישע רוסישע סטודענטען מיט זייערע בעקאנטע מיידלאך געקליידעט נאך דער לעצטער פאריזער מאדע, וויטער אייניגע אלטע אריסע פרויען מיט פארוקען אויף זייערע קעפ. אין ווינקעל זיצט א חסידישער רבי מיט זיינע גבאים, און נעבען זיי א פאָר יונגע דאקטוירים מיט אייניגע לעבעדיגע יונגע־לייט מיט ענטבלויזטע קעפ, זיי רעדען נור רוסיש צווישען זיך, און א טומעל פון פערשיעדענע שפראכען און דיאלעקטען.

איך בין נעקומען נאך דרוזגעניק ניט צו הילפען זיך, נאר צו הילפען אנ־דערע פון זייערע גייסטיגע קראנקהייטען, פון זייער גליכנילטיגקייט, נאכלע־סיגקייט, ביטול היש, הארט־הערציגקייט און פינסטערער עקשנות צום גורל פון זייער פאלק. און וועז איך בין ארויף אויף דער בימה צו רעדען, האב איך דערזעהן פאר זיך א געמישטען עולם, פוילישע חסידים, ליטווישע מתנגדים, אלטע, יונגע, רייכע, אריסע, פרומע און פרייע, צווישען זיי דער ראזינער רבי מיט זיינע גבאים, און דר. דעמבא מיט זיינע אנהענגער.

רבי יוסף, דער אדמו"ר פון ראזין, איז דער זוהן פון דעם גרויסען רבי'ן רבי גרשון הענוך, דער "ערפינדער" פון דעם "חלוון", צו פראדוצירען די ריכ־טיגע "תכלת", וואס האט געמאכט אין זיין צייט א רעש אין דער רבנישער ליטעראטור און דער זוהן שטאלצירט מיט זיין פאטער'ס גרויסקייט, און איז מבטל אלע רבנים און גאונים בתכלית הבטול, און, וועז די רבנים האבען ארויס־געגעבען אן איסור אויף קארפירער אתרוגים, איז ער, להכעיס, ארויס מיט א פראטעסט נעגען זיי און האט געהייסען זיינע חסידים צו בענטשען נאר אויף קארפירער אתרוגים־ממזרים, ווי דער מלבים האט זיי א נאמען געגעבען.

דאקטאר דעמבא האט זיך געמאכט אן אונשטערבליכען נאמען מיט זיין קאמפף פאר דער אידישער שחיטה וואס די רוסישע רעגיערונג האט געוואלט פארוועהרען. זיין נאמען איז דאמאלסט געווען פאפולער איבער דער גאנצער אידישער וועלט. איך האב איהם בעזוכט און איך האב איהם געפונען זיצענדיג מיט דעם רב ראבינזאהן פון ראטניצע לערנענדיג דעם "טור יורה דעה", וואו ער האט פלייסיג שטודירט די "הלכות שחיטה", ווייל ער האט דאס געברויכט

צו זיין קאמפף מיט די אנטיסעמיטישע נעלעהרטע, וועלכע זיינען אננעפאלען אויף דער שחיטה אונטער דער מאסקע פון "צער בעלי חיים".

ער האָט מיך פרייגדליך אויפגענומען און האָט מיר מיט א מערקווירדיגער אידישער התלהבות ערקלערט אז פון דעם מעריצינישען שטאנדפונקט גיט ניט קיין לייכטערער טויט פאר בהמות, ווי שחיטה. און ער איז געווען ערשטוינט ווי ווייט אונזערע תנאים און אמוראים מיט די פוסקים האבען געוואוסט אזוי גרינדליך עס פערשטאנען.

אין דער צייט, וואָס איך האָב פערבראכט אין דרוזגענק, האָב איך זיך איבערצייגט אין דער גרויסער ארבייט וואָס דאקטאר יצחק דעמבא האָט אויפגעטאָהן אין דעם ענין פון שחיטה און "הפלת הבהמות". זאָגאר זיצענדיג דאָ אין א באד־פלאץ, האָט ער ניט געהרוהט. אויסער זיינע וויסענשאפטליכע ארבייטען וואָס ער האָט געהאט טעגליך צו טהון, האָט ער געמוזט שרייבען פיעל רומישע ארטיקלען אין די רוסישע זשורנאלען און פיהרען א גרוואלדיגע קאָרעספאָנדענץ מיט די גרויסע רבנים פון פערשיידענע שטעדט איבער דעם גאנצען לאנד. און דאָס אלעס האָט ער געטאָן מיט צופריעדענהייט און מיט נאציאָנאלען שטאָלץ. ער האָט זיך פאר מיר בעקלאָגט אויף זיינע קאָלעגען דאָקטוירים, וועלכע האָבען זיך דערוויטערט פון זייער פאָלק און זיינען גלייכגילטיג צו זיינע אינטערעסען און ארבייטען אין פרעמדע וויינגערטנער...

א גרויסער גאסט איז אננעקומען אין דרוזגענק און דאָס איז דער ביאָלאָסטאָקער רב, רבי שמואל מאָהליווער, דער בעליעבטער פיהרער פון די "חובבי ציון". זעלבסטפערשטענדליך אז די אלע געסט, וועלכע זיינען געווען מעהר אדער וועניגער נאָהנט צו דער פאָלקס־בעווענונג, האָבען איהם גלייך מקבל־פנים געווען. און פון יענעם טאָג אָן איז דער גאסטהויז, וואו רבי שמואל איז אייגנעשטאנען געוואָרען דער צענטער פון די אלע "חובבים", יעדערער איז געקומען געבען שלום דעם ליעבען גאוון און הערען פון איהם א וואָרט וועגען דער בעווענונג.

וועד עס האָט ניט געזעהן רבי שמואל מאָהליווער זיצענדיג און רעדענדיג וועגען "חבת ציון", האָט קיינמאל ניט געזעהן קיין פריידיג מענשליך געזיכט. וועז ער פלעגט נאָר אָנפאנגען צו רעדען וועגען דעם ישוב בכלל און די קאָלאָניעס בפרט, פלעגען זיינע אויגען אָנפאנגען צו שיינען ווי עלעקטרישע ליכט. און זיינע בליקען זיינען געווען פול מיט חלומות, זיין שטימע איז געוואָרען שטאַרק און פרעהליך אָן וואָלסט קיינמאל ניט געגלויבט אז ער איז א זיעבציג ־ יאָהרינגער מאן, נאָר דו האָסט צו טאָהן מיט א יונגען מאן פול מיט לעבען און קרעפטען.

אין דער צייט וואָס מיר האָבען פערבראכט אין דרוזגענק, פלעג איך איהם באזוכען יעדען טאָג. מיר פלעגען שטענדיג לאנג שפאציערען אין

דרוזגעניקער וואלר הארט ביים ברעג פון דעם טייך ניעמען. רבי שמואל האט זעהר ליעב געהאט די שעהנקייט פון דער נאטור, איבערהויפט נאך די דרוזגעניקער נאטור. דער הימעל דאָרט איז טיעף־בלאָה איבער דעם הויכען געריכטען סאס־נאוועז וואלד; ווילדע דופטיגע בלומען אוז רויזען האבען ארויסגעשיינט פון דעם נעריכטען גריינעם גראָז, ביי דער זייט די גראנדיאזנע סקאלעז, אז וועל־כע די וועללען פון דעם שטראָמענדען ניעמאן פלעגען זיך אָפשלאָגען. די פויגלעז זינגען אוז פליהען פון איין בוים צום צווייטען; קליינע שיפעלער שווימען אום איבער דעם ניעמאן, געטריבען פון פרעהליכע יונגע לייט.

אין דעם געבענשטען פלאץ האט רבי שמואל פערבראכט טעגליך שטונדען לאנג, פאנטאזירען אוז רעדען וועגען ארץ ישראל מיט איהרע פראכטפאלע שעה־נע געגענדען אין גליל ביים ים כנרת, ביים ירדן אוז ביים כרמל הארט ביים מיטעללענדישען ים.

"יא, מיין פריינד, — פלעגט ער צו מיר זאָגען, — דאָ איז די נאטור שעהז, אָבער ווי קומט דאָס צו יענע שעהנקייט, עס איז נאָר קיין פערגליך ניט, עס איז אלעס אנדערש, אן אנדער הימעל, אן אנדער ערד, אן אנדער זון, אן אנדער לבנה מיט אנדערע גרעסערע שיינענדערע שטערען, מיט אן אנדער לופט. איך קען אייך נאָר ניט פאָרשטעלען, אָ, נאָט, ווי דערלעבט מען שוין אז דאָס לאנד זאל ווידער זיין אונזערע!"

איינמאל זיינען מיר צוואמען געוועסען פארנאכט ביים ברעג פון דעם ניעמאן. די לעצטע שטראהלען פון דער זון האבען בערויטעלט און באגאלדעט די ווייסע זילבערנע כוואליעם פון טייך; אין וואלד איז געווען שטיל, ווי ער וואלט זיך געגרייט צום שלאָף. רבי שמואל איז געווען פערטיעפט אין א געשפרעך וועגען דער שמיטה פראגע וואס האט דאמאלס ארויסגערופען א שטורעם אין דער רבנישער וועלט. די רבנים־חובבים, ווי רבי שמואל, רבי מרדכי עליאסבערג, רבי יצחק אלחנן און רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, האבען מתיר געווען, אבער געגען זיי זיינען ארויס די רבנים מחמירים און נע'אסר'ט. רבי שמואל האט זיך פלוצלינג אויפגעהויבען פון זיין ארט, און מיט זיין הויבען וואוקס איז ער דאמאלס אויסגעקומען אונטער די לעצטע שטראהלען פון דער זון, ווי צוויי מאל אזוי הויך, ווי א געטליכער נביא. און זיין געזיכט האט געשטראהלט פון אויפ־רעגונג. ער האט צו מיר א געשריי געטהאן:

"איך פערשטעה זיי ניט, אז די חברים רבנים מיינע, די מחמירים, וועלכע ווילען חרוב מאכען דעם גאנצען ישוב אין ארץ ישראל, וואס דענקען זיי, אז דאָ ביי דעם ניעמאן זאל אלעס זיין ווי אין פומבדיתא?!..."

זיין שטימע האט דאמאלס אזוי געטליך אָפגעקלונגען אין דעם הויבען וואלד, אז מיך האט דורכגענומען א געפיהל פון עהרפורכט.

רבי שמואל, ווי אלט איז יאהרען ער איז געווען, אזוי יונג איז ער געווען אין זיין גייסט און זיצען איז דרוזגענים און גאר ניט טהאן פאר חבת ציון, האט ער ניט געקענט, ווייל דאמאלס אין יענער צייט איז געווען זעהר פיעל כרענענדיגע פראגען אין דער בעוועגונג. דאן האט ער צונויפגערופען א גרויסע לאנד־פערזאמלונג אין דרוזגענים. אין איין וואך צייט זיינען געקומען דעלעגאטען פון נאנצען לאנד. צווישען זיי זיינען געווען אלכסנדר צעדערבוים פון פעטערס־בורג, דער ארויסגעבער פון דעם "המליץ", יהושע סירקין פון מינסק; אברהם יעקב סלוצקי; "בן עמי" מרדכי ראבינאוויץ פון אדעסא; הרב רבי פינחס ראזאווסקי פון סוועניציאן; אליהו קאפלאן פון סקאפין; בצלאל יפה פון גראדנא און נאך פיעלע בעוואוסטע חובבים פון פערשיידענע שטעדט. די אסיפה איז פאַרגעקומען שבת ביי נאכט, ז׳ אלול, תרנ"ג, 1893. רבי שמואל האט גע־עפענט די פערזאמלונג מיט א הארציגער רעדע פון דער הפטרה: "אנכי הוא מנחמכם". די פערזאמלטע זיינען בענייסטערט געוואָרען פון זיינע פלא־מענדע ווערטער. נאכהער איז פערהאנדלט געוואָרען פערשיידענע פראגען. עס איז באשלאָסען געוואָרען צו גרינדען א "מרכז" אין ביאליסטאק מיט דעם נאמען "מזרחי", און פון דעם צענטער זאל ארויס די אַרדנונג פון דער בא־ווענונג נאך וואַרשא און אדעסא.

דער נאמען פון דעם מרכז איז נאכהער געוואָרען א ווענווייזער פאר די גרינדער פון "מזרחי".

21טער קאפיטעל

קאָוונע, ווו מאפו האָט געשאפען זיינע גרויסע ווערק. — אויף די בערג, ווו דער דיכטער פלעגט אויסטרוימען זיינע היסטאָרישע ראָמאנען. — ר׳ יצחק אלחנן דרעמעלט אונטער א בוים מיט׳ן חושן משפט אין דער האנד. — די מוסר־ניקעס און דער קאמפף געגען זיי. — ר׳ יצחק אלחנן הייסט מיר פאָהרען קיין אמעריקא, ווייל "דאָס גאנצע פאָלק פאָהרט אהין".

פון די אלע שטעדט, ווָאס איך האָב בעזוכט אויף מיין רייזע, בעסאראביע, פאָדאָליען, ווָאהלין, פוילען און ליטא, האָט די שטאָדט קאָוונא געמאכט אויף מיר גאָר א בעזונדערען אייגדרוק. באלד, ווי דו קומסט נאָר אריין אין שטאָדט, פיהלסטו גלייך אז דו ביזט נאָר אין אן אנדער געגענד. כאָטש דיא רוסישע שפראך און די רוסישע נעזעצען געוועלטיגען דאָרט מיט דער פוילער קראפט. דו זעהסט פאר זיך אנדערע אידען נייע פנימ׳ער, אויף וועלכע עס זענען ניטא די

שרעקליכע סמנים פון דעם ליטווישען דלות, די מגושם׳דיגע בענעמונג פון די בעסאראביער אידען און דער ווילדער פאנאטיזם פון פוילען. עפעס א מין חן אז עדעלער אריסטאקראטישער גייסט איז אויסגעגאסען אויף די קאוונער אידען. אפילו די פרומסטע אידען געהען אירע־פּאיש געקליידעט, די בערד געפּוצטע, די קראגענס ווייסע מיט שהנע שניפּסען. עס קען זיין אז די אורזאכע איז ווייל קאוונא איז ניט ווייט פון דער פּרייסישער גרענץ, אבער עס איז א פאקט אז קאוונער אידען צייכענען זיך אויס מיט זייער ריינליכקייט און איידעלע מאניערען.

אויך די שטאדט זעלבסט מאכט א שהנעם איינדרוק מיט איהר ריינקייט אין איהרע גאסען, מיט איהרע הייזער און מיט דער נאטירליכער פראכט. ארום איהר זענען הויכע גרינע בערג און געדיכטע וועלדער. קאוונער אידען דער־צעהלען אז דער גרויסער העברעאישער שרייבער אברהם מאפו האט ליעב געהאט צו זיצען אליין אויף די שפיץ בערג צווישען די צוויי שטעדט קאוונא און אלעקסיאט און דארטען שרייבען זיינע אונשטערבליכע ווערק. די מילדע רייכע לופט, די וועלדער, פעלדער מיט די גרינע לאנקעס, די צווי טייכען דער ניעמאן און די ווילייא מיט זייערע קלארע וועלען, די פאלאמענע שטילקייט ארום און ארום, פלעגען ווירקען אויף זיין הויכער פאנטאזיע און זיי פלעגען איהם אויפהויבען און אוועקטראגען ווייט ווייט אין אריינט און דאמאלס פלעגט ער זהען מיט זיינע גייסטיגע אויגען די שהנקייט פון לבנון און כרמל, דעם טהאל שרון, דעם בארג חרמון, און ירושלים די שטאדט פון מויערען.

וואונדערבאר איז צו זהן פון דער הויך ווי די צווי טייכען דער ניעמאן מיט דער ווילייא גיסען זיך צוזאמען און ווערען איין מעכטיגער טייד.

צווישען די בערג, וואס רינגלען ארום די שטאדט, איז פארן א טהאל וואס טראגט אויף זיך דעם היסטארישען נאמען "מיצקעוויטשעם טהאל" ווייל אין דעם טהאל האט דער גרויסער פוילישער דיכטער מיצקעוויטש געשריעבען זיינע שירים וועלכע זיינען פול מיט דער נאטור שהנקייט.

מאפו און מיצקעוויטש — ביידע האבען זייערע ליעדער געזונגען אויף דעם קאוונער שהנעם באדען, דאס הייסט אין דער פרעמד, ווייל זיי זיינען ביידע געווען קינדער פון גלות פעלקער. און דאך איז א גרויסער אונטערשיעד צווישען זיי ; דאס ארט, אויף וועלכען מיצקעוויטש איז געזעסען, איז פאר די פאליאקען היסטאריש און פעראייביגט זייער דיכטער׳ס נאמען און דאס ארט, אויף וועלכען מאפו האט געשריעבען, וויים פון איהם קיינער ניט.

עס איז דא א גלות פאלק, און עס איז דא א גלות אין גלות.

באלד ווי איך בין געקומען קיין קאוונא, האב איך נעפונען פאר מיין פליכט צו בעזוכען איהר גרויסען בעריהמטען רב דעם אלטען גאון רבי יצחק אלחנן

ספעקטאר. איך האב פיעל געהערט וועגען איהם, זיין מערקווירדיגער פערזענליכקייט זיין גוט הארץ און זיינע מעשים טובים פאר דעם כלל און פאר דעם פרט. ער איז דאמאלס ניט געווען אין שטאדט, ער האט פערבראכט אויף א זומער וואהנונג אין א וויל׳א ארום קאוונא. צוזאמען מיט זיין גרויסען זוהן רבי צבי הירש, דער ווילנער רב, בין איך געגאנגען בעזוכען איהם, מיר האבען איהם געפונען ליגענדיג אונטער א גרויסען בוים דרעמל׳ענדיג. א מילדער ווינטל׳ע האט געבלאזען און געגל׳עט זיין פוליען וויסען פנים, זיין וויסע לאנגע ריינע בארד, און ווי א מיסטישע רוהיגקייט האט געהרוהט אויף איהם. ביי זיין רעכטער זייט איז געל׳עגען א קליין ספר׳ל, ווי עם ווייזט אוים, האט ער אין איהם אריינגעקוקט פאר זיין שלאף, און יעצט שטיפט איבער דעם ספר דער מילדער ווינט און בל׳עטערט רוהיג זיינע בל׳עטל׳עך.

איך בין צוגענאנגען א פאר טריט און האב געזעהען אז דאס ספר איז געווען א קליינער חושן משפט...

מיר האבען פערזאמט א פאר מינוטען ביז ער האט זיך אויפגעוועקט פון זיין לייכטען שלאף, ווי ער האט אונז בעמערקט, איז ער גלייך אויפגעשטאנען, אפגעריבען די הענד אויף דעם גראז און האט אונז "שלום" געגעבען. וועג רבי הירש האט מיך פארגעשטעל׳ט פאר איהם, איז זיין געזיכט בעל׳ויכטען געווארען און ער האט מיך מיט א בעזונדערער צופריעדענהייט איינגעל׳אדען אין הויז. געהענדיג מיט איהם, האב איך געוואל׳ט האבען דעם כבוד צו נעמען פון זיין האנד די קליין קישעל׳ע, וועל׳כע ער האט געטראגען און צובריינגען צום הויז, אבער ער האט שטארק פארטעפטירט, און האט געזאגט: "ניין, איהר זייט ניט קיין משרת ביי מיר, לאזט בעסער מיין זוהן מקיים זיין די מצוה פון "כיבוד אב"... און ער האט איבערגעגעבען די קישעל׳ע צו רבי הירש׳ן.

עפענענדיג די טהיר פון הויז, האט דער אלטער גאון אויסגעשריען: "רבצין - רבצין! מיר האבען גוטע געסט, גרייט דעם טיש". אין די פאר שעה, וואס מיר זיינען געווען אינאיינעם, האב איך זיך איבערצייגט אז ניט אומזיסט פערגעטערט דאס פאלק א מענשען, ניט אומזיסט ווערט דערמאנט דער נאמען רבי יצחק אלחנן, פון יעדען אידען מיט ליעבע און דרך ארץ. מיר האבען געהאט אין דעם דור גרויסע רבנים גאונים, פיעל׳ייכט נאך גרעסערע פון איהם, אבער קיין איינער פון זיי האט ניט זוכה געווען דעם כתר שם טוב פון דעם גאנצען פאלק, פון אל׳ע קלאסען אידען וויי דער קאוונער רב, ווי ער איז אימער געווען בעשעפטיגט מיט פערשיעדענע "שאלות ותשובות" פון דער גאנצער אישער וועלט, דאן איז ער קלאר געווען אין גאנצען אידישען לעבען אין אל׳ע פערשיעדענע לענדער, האט זיך אינטערעסירט אין זייער לאגע און האט פיעל מיטגעהאלפען צו פערל׳ייכטערען זייער לאגע. ער האט זיך ניט מצמצם געווען אין די דל׳ד אמות של הלכה ווי די מהרסטע אונזערע גאונים, נאר וואו עס

איז נעקומען אויף אן עדה אידען אדער אויף איין אידען א צרה, א גירוש, א בלבול, איז ער באלד געווען אויף דער וואך — א "שומר ישראל".

די אלע כלל זאכען האבען איהם שטענדיג בעשעפטיגט און ער האט גע־ווידמעט זיין צייט מיט זיינע גרויסע פעהינקייטען. וועז ער האט נאר געהערדט וועגען דעם אידישען מצב האט זיך א טרויער פערשפרייט אויף זיין ליבטיגען געזיכט און יעדעם וואס איז ארוים פון זיין טיעפען הארץ.

בעטראכטענדיג זיין שעהנעם נעשטאלט, הערענדיג זיינע רייד, זעהענדיג ווי ער האט אויפגענומען זיינע געסט, האט זיך מיר פארגעשטעלט, אז איך זעה פאר זיך היבל הנשיא.

אין דער צייט איז אנגענאנגען א גרויסע פאלעמיק אין דער אידישער לי־טעראטור וועגען די מוסר'ניקעם. עם איז ארויסגעטראטען מיט ברענענדיגע מאמרים אין "המליץ" דער בעוואוסטער פובליציסט ש. ראזענפעלד נעגען די גרינדער פון די מוסר קלייזלער. ער האט אויפגעוויעזען מיט פאקטען אז זיי פערפיהרען די יונגע אידישע קינדער אין א פערווירטער מיסטישער לעהרע אוו זיי פראדוצירען פון זיי האלבע משוגעים און נייסטיגע קריפעלס. זייענדיג איז קאוונא, האב איך זיך געזומען צייט צו שטודירען דעם נאנצען ענין. צוזאמען מיט דעם יונגען גרויסען תלמודיסט הרב אהרן מיכאל בארוכאוו, בין איך גע־גאנגען זעהען די ישיבה פון מוסרניקעם. א שרעק האט מיך אנגעכאפט וועז איך האב דערזעהען א הונדערט יונגע קינדער שטעהען אויף זייערע פים יעדערער ביי זיין שטענדער, האלטענדיג א גמרא, אדער א מוסר ספר אוז אלע שרייען מיט ווילדע אונגעלומפערטע קולות מאכען ווילדע תנועות, מיט זייערע קערפערס אוז געזיכטער, א ווילדער פייערל בליצט פוז זייערע יונגע אויגען, די קערפערס דארע אויסגעקרימטע אוז אונצייטיגע אלטקייט שוועבט איבער זיי. מיר האבען געפרואווט פערהערען אייניגע פוז זיי, אבער וויניגע פוז זיי האבען פערשטאנען וואס זיי האבען געהאלטען אין לערנען.

ניט אומזיסט זיינען רבי יצחק אלחנן מיט רבי הירש'ן, זיין זוהן, ארוים מיט א שטארקען פראטעסט נעגען דער נייער סעקטע "אסיים" מיט זייערע פינסטערע אידעען.

אין קאוונא האב איך זיך בעקענט מיט'ן שרייבער יעקב ליפשיץ, וועלכער איז געשטאנען בראש פוז דער לשכה השחורה, וועמעס אויפנאבע עס איז גע־וועז צו קעמפען נעגען דער בעוועגונג פוז חבת ציון.

ליפשיץ איז געווען א פעהינער מענש, פול מיט ענערגיע, אבער אן עקס־טרעמער קנאי, א שטארקער פאנאטיקער אוז דאס האט איהם נעבראכט צו הא־סען די נייע ליטעראטור, די העברעאישע שרייבער, די ציוניסטען. ער האט גע־שריבען אוז נערעדט נעגען זיי מיט גיפט אוז האס. ער איז נעווען אונטער דער

השפּעה פון רבי רפאל הירש׳ס ספרים, ער האָט געשטרעבט צו גרינדען אין רוסלאנד אן אָרטאָדאָקסישע בעוועגונג אזוי ווי די דייטשע פראנקפורטער, אבער זיין שטרעבונג איז געבליבען בלויז א חלום, און זיין קעמפּפען געגען חבת ציון האָט איהם פיעל כבוד ניט פערשאפט.

א קאָמיטע איז מיך געקומען איינלאדען צו האלטען א רעדע אין דער "דייטשער שוהל", אין וועלכער קיין איין אידישער מגיד האָט נאָך ניט געהאט די זכיה צו רעדען, בראש פון דער קאָמיטע זיינען געווען דער ראבינער שניט־קינד און די צוויי יונגע טאלאנטפאָלע סטודענטען בראמסאן.

צוויי שעה צייט האָב איך גערעדט פאר אן ענטהוזיאסטישען עולם אין דער דייטשער שוהל. מאסען פון די "פרושים" און די אָרטאָדאָקסישע אידען זיינען אויך געווען, און דאָס איז געווען איינע פון די גרעסטע וואונדער אין קאוונא צוזאמענצונעהמען די ביידע עלעמענטען.

צוזאמען מיט דעם בעוואוסטען ליטעראט מר. אהרנזאהן, דער איבערזעצער פון "החורב" און די בעוואוסטע בריף פון רבי רפאל הירש פון פראנקפורט, בין איך געגאנגען זיך געזעגענען מיט דעם קאוונער רב רבי יצחק אלחנן.

זעהר פריינדליך האָבען מיר פערבראכט מיט איהם א פאָר שטונדען; איך האָב מיינע אויגען ניט געקענט ארונטערנעהמען פון זיין שעהנעם געזיכט, זיין גראנדיאָזנער וואוקס, און זיינע הענד דורכזיכטיג וויים, און בעזונדערס זיינע אויגען פול מיט ליעבע און רחמנות.

פלוצלונג אין מיטען אונזער געשפּרעך האָט ער מיך געבעטען ענטשולדיגונג אויף 10 מינוטען און איז אריינגעגאנגען אין זיין חדר מיוחד.

אין צעהן מינוט ארום איז ער אריין צוריק צו אונז מיט א בריף אין דער האנד און רופט זיך אָן צו מיר:

"נעמט פון מיר די געשריעבענע עטליכע ווערטער וועגען אייך און אייער טאלאנט וואָס גאָט האָט אייך געגעבען, זיי וועלען אייך צונוץ קומען, איך וועל דאָך אייביג ניט לעבען, איך בין שוין אלט, און איהר זייט נאָך יונג און פעהיג צו ארבייטען פאר אונזער פאָלק, אונזער אמונה און אונזער תורה. ווי איך פער־שטעה וועט איהר פאָהרען קיין אמעריקא, דאָס גאנצע פאָלק פאָהרט אהין, פאָהרט מיט זיי און מוטהיגט זיי, זאגט זיי אין מיין נאָמען, אז זיי זאָלען היטען אונזער הייליגע תורה וויל זי איז אונזער לעבען און זי האלט אונז ביים לעבען שוין טויזענדער יאָהר".

מיט טרעהרען אין אונזערע אויגען האָבען מיר זיך הארציג צוקושט. און איך האָב פערלאָזען קאוונא.

22-טער קאפיטעל

בריסק דארף זיין ליטא און איז גאר א פוילישע שטאדט מיט אלע פישטשעווקעס. — מיינע דרשות האבען א ווירקונג און עס ווערען געשאפען אגודות פון חובבי ציון. — דער בריסקער רב, ר׳ חיים סאלאוויטשיק, מיט ווענען איך פלעג קינדווייז זיך שפיעלען בין מנחה למעריב. — ר׳ שלום מנשה און אנדערע אינטערעסאנטע טיפען.

איידער דו קומסט אריין אין דער שטאדט בריסק דליטא, דענקסטו אז דו ווענסט געפינען אין איהר א פאלקאמענע ליטווישע שטאדט מיט אלע סמנים, זיטען און מנהגים ווי אין אלע ליטווישע שטעדט. אבער ווי דו גענסט נאר אריין אין אייניע פון איהרע גאסען, איבערציינגסטו זיך אז דו האסט א טעות געמאכט, אז איהר נאמען האט דיך פערפיהרט, אז ניט אין א ליטווישער שטאדט ביזטו געקומען, נאר דו געפינסט זיך אין א פוילישער שטאדט "בכל פרטיה ודקדוקיה", מיט אלע איהרע פינטעלעך. די אידען געהען געקליידעט אזוי ווי די ווארשע־ווער, גערער און קאצקער, די אידישע פוילישע היטעלעך אויף די קעפ, זייערע פאות און די בערד לאננע ניט בעריהרטע, חלילה, פון קיין שער, און זייער שפראך איז אויך נעהענטער צו דער פוילישער ווי צו דער ליטווישער.

בריסק, אין איהר גייסטיגען לעבען, איז א חסידישע פעסטונג. דאס רוב פון איהרע אידען זיינען חסידים מיט אלע זייערע מעלות און חסרונות, און דארום איז נאר קיין וואונדער ניט ווען דער חבת־ציון אידעאל האט זיך אבי־סעל פערשפעטיגט צו קומען צו איהר. אין דער צייט ווען ביאלאסטאק, איהר נאהענטע שכנה, איז שוין לאנג געווארען דער צענטער פון חבת ציון, האט זיך נאך אין בריסק ניט בעוויזען קיין צייכען פון דער בעוועגונג און עס איז נאך ניט געווען קיין איין אגודה.

קומענדיג אהין, בין איך כמעט פערצווייפעלט געווארען, און די אלטע משה רבינו׳ס פראגע "והן לא ישמעו לי?" — זיי וועלען דאך ניט וועלען הער־רען מיך? — האט געעגבערט מיין מח. איך האב פשוט מורא געהאט אז איך וועל קיין בימה ניט בעקומען אין איהרע שוהלען פאר מיין נאציאנאלער אר־בייט.

איך האב מורא געהאט אז מיינע נאציאנאליסטישע קערנער, וועלכע איך וועל פערזעען, וועלען זיך ניט צונעהמען צו דעם חסידישען קאלטען שטיי־נערנעם באדען, אבער מיין שרעק איז געווען אינגאנצען פאלש. די טויזענדער בריסקער אידען האבען אנגעפילט די גרויסע בריסקער שוהלען, און האבען גע־הערט מיט גרויס חשק מיינע רעדען, און מיט א גוואלדיגען אפעטיט האבען

זיי געשלונגען יעדער וואָרט און אגודות האָבען זיך געגרינדעט. און אין איין חודש צייט האָב איך בעזיעגט די פּוילישע־ליטווישע פּעסטונג, און זי איז געוואָרען ווירקליך א גייסטיגע שוועסטער צו איהר שכנה ביאליסטאָק.

איינער פון די גרעסטע גייסטיגע אוצרות, וועלכען די שטאָדט בריסק־דליטא האָט פערמאָגט, איז געווים געווען דער רב איהרער, וועלכער איז בעוואוסט מיט זיין נאָמען "רבי חיים׳קע בריסקער", אדער רבי חיים סאָלאָוויי־טשיק. אויסער וואָס ער איז געזעסען אויף זיין גרויסען פּאָטערס שטוהל, רבי יוסף בער סאָלאָוויטשיק, וועלכער איז געווען איינער פון די גרעסטע גאונים אין זיין צייט, האָט ער פערמאָגט געוג "יחוס עצמו". זיין שארפער שכל, זיין טיעפע לאָגיק און זיין גאונישע קראפט, מיט וועלכער ער האָט בעזיעגט דעם ים התלמוד. נאָך אין זיינע יונגע יאָהרען, זייענדיג א ראש הישיבה אין וואָלאָזשין צוזאמען מיט זיין שוועׂר׳ס ר׳ רפאל׳ס שוויגער־פאָטער, דעם "נציב", האָט מען איהם געקרוינט אין דער תלמודישער וועלט פאר א גאון הגאונים. זאָגאר גרויסע געלערהרטע, בעוואוסטע שרייבער און ליטעראטען, האָבען בעוואונדערט זיינע פעהיגקייטען און זיינע גייסטיגע קרעפטען.

מיט זיין אויסערליכען געשטאָלט האָט ער זיך ניט אויסגעצייכענט. נידע־ריג געוואקסען, די בארד שפּיציג, דיא אויגען שארפע, נאָר זיין קאָפּ, זיין קאָפּ, איז געווען גרויס, און ווער עס האָט איהם דערזעהן, האָט גלייך דערקענט אז אין דעם גרויסען קאָפּ איז דאָ א גרויסער אונגעוועהנליכער מארד, וועלכער דענקט טיעף און הויך.

און ווי גרויס זיין קאָפּ איז געווען, אזוי גוט און מילד איז געווען זיין כא־ראקטער, אזוי בריים איז געווען זיין גרויסע אידישע הארץ. רבי חיים האָט זיך קיינמאָל ניט געפּוצט מיט זיין הלבשה ווי אנדערע רבנים, ער האָט זיך געקליידעט ווי א פּשוט׳ער בעל הבית, ער האָט זאָגאר קיין רבנישען שטאָט ניט געפיהרט ביי זיך אין הויז. איהר האָט איהם געקענט געפינען ליענענדיג אויף זיין סאָפּע אין זיין שפּייז צימער, האלטענדיג דעם רמב"ם, אין דער גע־גענוארט פון די בריסקער גבירים, וועלכע פלעגען איהם אָפט בעזוכען וועגען שטאָדטישע ענינים, אדער ער פלעגט אומגעהן איבער׳ן צימער מיט זיין פרייגד רבי שמחה־זעליגען, וועלכען ער האָט זעהר געליעבט, זיין האָנד אויף רבי שמחה־זעליג׳ס אקסעל, און ריידען מיט איהם וועגען פערשיעדענע תלמודישע סוגיות, ווי זיין אלטע גענואָהנהייט נאָך פון וואָלאָזשינער ישיבה.

מען דערצעהלט אויף דעם, גאון רבי נפתלי־צבי יהודה בערלין, אז וועו ער פלעגט זעהן רבי חיים׳ן האלטענדיג זיין האָנד אויף איינעם פון די וואָלאָזשינער תלמידים׳ס אקסעל, פלעגט ער זאָגען אלס ווייז: "רבי חיים על צוארו ויעסוק בתורה". דאָס איז א פּאראדיע פון דעם תלמודישען בע־וואוסטען זאץ "רחיים על צוארו ויעסוק בתורה".

רבי חיים בריסקער האָט קיינמאל קיין שאלות ניט געׂפסק׳ענט, און וועז עס האָט זיך געמאכט א שאלה ביי איהם אין הויז, האָט די רבי׳צין געמוזט שיקען פרעגען צו איינעם פון די בריסקער מורי הוראה. בלויז די שאלות וואָס האָבען געהאט א שייכות צו בריאת הגוף האָט ער געׂפסק׳ענט. מען דערצעהלט אז איין מאל איז געקומען צו איהם זעהר א בלייבער אינגעלע און האָט איהם געפרעגט אויב ער מעג עסען פלייש אין די ניין טעג? האָט איהם רבי חיים גלייך געענטפערט: "נעה, מיין קינד, זאג דיין מאמען אז איך היים איהר, אז זי זאל אויך עסען פלייש אין די ניין טעג". און אז די ביישטעהענדע האָבען איהם געפרעגט: וואָס מיינט ער מיט דעם? — האָט ער געענטפערט נאָר פשוט, אז אזא בלייבער און שלאפער אינגעלע וועלט ניט געבוירען ביי קיין נעזונטער מוטער...

און מערקווירדיג, ווי גוט און מילד ער איז געווען אין הויז, אזוי הארט און פעסט איז ער נעווען ווי א פעלז אין די שטאָדטישע ענינים, און עס איז א פאקט אז ער איז אמאל אפען ארויסגעטראָטען נעגען דעם בעוואוסטען בריסקער כלל־טהויער, מאנדעלבלאָט, וועלכער איז נעווען דער ממונה פון שטאָדט אויף דעם רב׳ס שכירות, און רבי חיים האָט ניט געוואָלט לויידען מאנדעלבלאָט׳ס אויפפיהרונג אין דער חברה "לינת הצדק", איז ער אפען ארויס נעגען איהם, ניט קוקענדיג אויף זיין אייגענער פרנסה.

אויך אין כלל־זאכען איז ער נעווען שטארק אין זיין כאראקטער און האָט זיך ניט געלאָזט בויגען אויף איין האָר אפילו פון זיינע אייגענע חברים די גרעסטע רבנים און גאונים פון זיין צייט. וועז מען האָט נעפייערט דעם יובילעאום פון דעם בעוואוסטען פראָפעסאָר דניאל כוואָלסאָן און אין נאָמען פון אידישען פאָלק האָבען די גרויסע כלל־טהוער מיט מאנכע רבנים געשיקט צו כוואָלסאָן׳ען א בעגריסונג, האָט רבי חיים בשום אופן ניט געוואָלט חתם׳נען זיין נאָמען. ער האָט געענטפערט קורץ און שארף: "איך גיב ניט קיין ברכות צו א משומד, ער מעג זיך זיין דער גרויסער פראָפעסאָר כוואָלסאָן". און ער, כוואָלסאָן, איז דאָך נעווען פעררעכענט פאר אן אוהב ישראל, מיט זיין בוך, וועלכען ער האָט פערפאסט נעגען עלילת דם און מיט זיין בעוואוסטער פראָזע: "ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי". רבי חיים האָט נאָר ניט געוואָלט הערען די אלע ארגומענטען, און האָט איין מאל פאר אלע מאל נעזאָגט: "איך האָב מיט משומדים ניט וואָס צו טהאָן".

רבי חיים איז נעווען, ווי זיין פאָטער, א גרויסער בעל צדקה און האָט אימער נעגעבען פאר אלעמען און אויף אלעס מיט אן אפענער האנד. און אז מען האָט איהם געפרעגט: "רבי, וואו וועט איהר נעהמען צו צאהלען אייערע חובות?" — האָט ער געענטפערט:

"אין בריסק זיינען נאך פאראן געוג גבירים, וועלכע האבען בכח צו דערקענען די הוצאות וואס איך גיב אויס אויף זייערע אריימע לייט" — דאס איז געווען זיין געוועהנליכער ענטפער.

איך האב געקענט רבי חיים'ען נאך אלס קינד — ער איז בלויז געווען עלטער פון מיר מיט פיער יאהר — וועז איך האב נעלערענט מיט איהם איז דעם זעלבען בית מדרש אין סלוצק, וואו זיין גרויסער פאטער איז רב געווען. ניט איין מאל האט ער מיך קינדוויים געשלאגען, שטיעפענדיג בין מנחה למעריב, ווייל ער איז געווען א לעבעדיגער אינגעל אוז א גרויסער שטיעפער. איך האב געפונען פאר מיין חוב, גלייך ווי איך בין נעקומען נאך בריסק, צו בעזוכען איהם.

מערקווירדיג, ווי איך בין נאר אריינגענאנגען צו איהם, האט ער מיך גלייך דערקענט. ער איז מיר געפאלען אויפ'ן האלז אוז האט מיך גלייך געפרעגט: "דו ביזט דאס הערשעל רבי חיים מאשקעם? איך בין זעהר צופריעדען וואס מיר זעהען זיך נאך פינף אוז דרייסיג יאהר צייט. יעצט אז דו ביזט ביי מיר אין הויז, וועל איך דיר עטוואס בעטען, לאמער זיך אומקעהרען צו אונזערע קינדערשע יאהרען אויף אייניגע מינוטען אוז לאמיר זיך ניט איהרצען. איך וועל דיך רופען הערשעלע אוז דו מיך חיים'קע. אה, ווי געשמאק די יוגענד איז!"

"יא, רבי — האב איך איהם גלייך געענטפערט — איהר האט פולע רעכט צו רופען מיך ווי איהר פערלאנגט אוז איך וועל נעווים פערגעניגען האבען גלייך מיט אייך אוז פיעלייכט נאך מעהר, אבער איך אייך מוז רופען רבי, איהר זייט בריסקער רבי".

"אויב אזוי, וואס מאכט איהר רבי הירש מאסליאנסקי?" האט ער באלד אויסגערופען מיט זיין פריינדליכער שטימע, אוז מיר האבען פערבראכט אין פערשיעדענע עראינערונגען פון אונזערע קינדערשע יאהרען אייניגע שטונדען.

אז אויסגעצייכענט מערקווירדיגען טיפ פון די איבערגעבליבענע פון דעם אלטען דור, וועלכע האבען ניט זייער גלייכען אין אונזער דור, האב איך נעפונען אין בריסק. רבי שלום מנשה האט ער עהייסען. ער איז קיין מאל קיין רב ניט נעווען, ער איז אייגער פון פאלק, נאר א גרויסער תלמיד חכם אוז אן אמת'ער צדיק. זיבען מאל אין וואך האט ער נעלערענט דעם שיעור אין בית המדרש פאר תלמידים אומזיסט, אוז די איבעריגע צייט פלענט ער פשוט נעהן איבער די הייזער צו זאמלען נעלד פאר אלמנות, יתומים, אביונים, אוז פערשיעדענע נצרכים, וועלכע ער האט אויסגעהאלטען. ער איז נעווען בעליבט ביי אלע קלאסען. דער המון האט איהם פשוט פערגעטערט, אוז ביי וועמען עם האט נעטראפען אן אונגליק אין דער פאמיליע, האט ער זיך גלייך נעווענדעט צו רבי שלום מנשה, אוז אויך די וועלכע האבען זיך נעווענדעט צום רב רבי חיים, פלענט יענער גלייך אפשיקען צו רבי שלום מנשה.

"ער איז פרימער פון מיר, ער איז גרעסער פון מיר, געהט צו איהם" — דאָס איז געווען דעם רב׳ס ענטפער.

רבי שלום מנשה איז א פּראָטאָטיפּ פון רבי נחום גראָדנער, און, לויידער, אזעלכע טיפּען קענען מיר שוין ניט האָבען אין אונזער לעבען פון קולטור און ציווילויזאציאָן.

רבי העשיל בראמבערג פון בריסק איז אויך געווען איינער פון די אמת׳ע יראים וחסידים, וועלכע האָבען זייער לעבען פערבראכט אין צדקות און מעשים טובים. ער האָט געטראָגען אויך זיינע שולטערען דעם יאָך פון אלע בריסקער קראנקע, וועלכע האָבען געברויכט צו פאָהרען נאָך די באדע פּלעצער ווי טשע־כאָטשיניק פאר שקראפּעל קראנקע און דרוזגענים פאר רומאָטיזם. צעהנ־דליגער פון זיי זיינען געהיילט געוואָרען דורך דער מיה פון דעם וואונדערבארען איבען.

אייניגע שטונדען האָב איך געהאט דעם גרויסען פערגעניגען צו פער־ברייננען מיט דעם גרויסען חכם און פילאָלאָג הרב רבי אריה ליב פּיינשטיין. איך האָב געזעהן זיין גרויסען ביבליאָטעק פון פערשיידענע ליטעראטורען. גרוים איז געווען אָט דער אלטער תלמיד חכם, וועלכער איז אימער געזעסען איבער זיינע פערשיידענע ליטעראַרישע ארבייטען, איינזאם און אפּגעזונדערט פון די בריסקער אידען, וועלכע האָבען איהם וועניג געקענט און נעשעצט.

23-טער קאפּיטעל

די יונגע שטאָדט דינאבורג-דווינסק. — די ערשטע פרידלאנדס וועלכע זיינען שפּעטער פערארימט געוואָרען. — די נייע נגידים ווילען ניט ווייסען פון אידען. — אנטי־סעמיטישע דאנקבארקייט פאר אידישע מתנות. — וואָס עס איז געוואָרען פון ר׳ אָגאטשאָווער עלוי, רבי יוסף ראָזען. — דער הספּד אויף צעדערבוים אין ווילנא.

די שטאָדט מיט דעם יעצטיגען נאָמען דווינסק און מיט איהר פריהערדי־גען נאָמען דינאבורג, איז נאָך גאָר א יונגע שטאָדט. עס פעהלט נאָך אייניגע יאָהר צו איהר יאָהרהונדערט. וועו דו קומסט אריין אין שטאָדט און דו שפּא־צירסט דורך איהרע הויפּט גאסען, דו זעהסט איהרע שעהנע געביידען, וועלכע זיינען געבויט מיט דעם פולען אייראָפּעאישען געשמאק, דערקענסטו גלייך, אז זי איז נאָך גאָר פריש און יונג.

דאָס רוב איינוואָהנער איהרע זיינען אידען, וועמעס עלטערען עס האָבען זיך דאָ בעזעצט אין ניקאָלאי דעם ערשטענס צייט, אין אָנפאָנג פון דעם נייג־

צעהנטען יאהרהונדערט, וועו ער האט געבויט די גרויסע דענענבורגער פעסטונג. די בעריהמטע פאמיליע פרידלאנד איז געווען די ערשטע, וועלכע איז געוואָרען רייך און בעריהמט דורך דער אונטערנעהמונג פון בויען די פעסטונג. די פאמיליע האט זיך שנעל ענטוויקעלט אין איהר רייכקייט און איהר בערוף צווישען די רוסישע אידען, און די ברידער פרידלאנד, אדער פרידלאנסקי, האבען זיך אריבער־געצויגען נאך פעטערסבורג. זיי האבען פיגורירט מיט זייער טהעטיגקייט אוו זייער איינפלוס איבער אלע זייערע אידישע ברידער אין דער גאנצער לאנד כל זמן אלכסנדר דער צווייטער האט רעגיערט איבער רוסלאנד.

וועו אלכסנדר דער צווייטער איז געפאלען אין דעם יאהר 1881, האט פרידלאנד׳ס פאמיליע אנגעפאנגען אונטערצוגעהן. יאהר נאך יאהר זיינען זיי געזונקען ביז זיי זיינען אבסאלוט אונטערגענאנגען אוו פערשוואונדען געוואָרען אין דעם ים פון דעם רוסישען אידישען דלות.

די גאנצע שטאדט, ווי די אידען אזוי די קריסטען, בעדויערען עד היום דעם אומגלויק פון דער פאמיליע פרידלאנד. אן אייביגען זכרון האבען זיי נאך זיך געלאזען אין דינאבורג־דווינסק: זייער שוהל אוו די אנשטאלטען, וועלכע זיי האבען אויסגעבויט אוו זיי טראגען נאך זייער נאמען אויף זיך ביז היינטיגען טאג.

עס איז אמת, אז דווינסק פערמעגט היינט נייע גבירים, פיעלייכט נאך רייכערע פון די נעווועזענע פרידלאנדס, אבער ניט מיט זייער כאראקטער. זיי אינטערעסירען זיך בלויז מיט זיך זעלבסט, זיי קימערט ניט דער גורל פון זייער פאלק; זיי לעבען מיט פיעל לוקסוס, זיי פאהרען ארוים אין טייערע קארעטען, זייערע פרויען זיינען בעדעקט מיט ציערונג אוו מיט דעם רייסען זיי אויף די אויגען פון די אנטיסעמיטען, אוו דאס אריימע פאלק לויידט פיעל פאר זייערע חטאים. איינער בלויז איז דא א רייכער מאן מיט דעם נאמען רבי שלמה זאקס, וועלכער אינטערעסירט זיך אין אונזער ליטעראטור אוו איז אן אקטיווער חבר פון דעם אדעסער קאמיטעט פאר חבת ציון.

הארט ביים ברעג פון טייך דווינא בין איך געגאנגען שפאצירען אויף דעם וועג, וואס פיהרט צו דער פעסטונג. איך האב זיך בעגעגנט מיט א גרויסען פראכט וואגען אנגעלאדען מיט אייזערנע בעטען, וועלכע זיינען געמאכט געווא־רען אין דער אידישער ארבייטס שול, וועלכע טראגט אויף זיך דעם נאמען פרידלאנד. אויף דעם וואגען צוזאמען מיט דעם טרייבער איז געזעסען מיינער א פרייַנד, אייגער פון די הויפט לעהרער פון דער ארבייטס שול.

"וואוהין פיהרט איהר אזוי פיעל בעטען?" האב איך געפרעגט דעם לעה־רער.

"דאס זיינען די בעטען, וועלכע דער גרויסער גביר מ. וויטענבערג האט

ביי אונז געמאכט אוון ער פֿרעזענטירט זיי צו דעם אנשטאלט פאר בראדיאגעם, וואס געפינט זיך אין דער פעסטונג."

איך האב געשפּאצירט גלייך נאך דעם וואגען ביז מיר זיינען געקומען צו דעם אנשטאלט.

דער בעאמטער פון דעם אנשטאלט איז ארוים אונז אנטקעגען אוון מיט א פערבינסענעם סארקאסטישען טאן האט ער צו אונז געזאגט:

"זעהט נאר די אידישע פרייגיביגקייט "זשידאווסקאיא בלאגאדעטעלסטווא" מיט זייער גוטהארציגקייט, נאר צו בעקומען מעדאלען פון דער רעגיערונג. עס איז זיי נאך וועניג זייערע אוצרות געלה, וועלכע זיי האבען ביי אונז אנגעראַבירט, ווילט זיך זיי נאך גאלדענע מעדאלען, פיאווקעם!"

הערענדיג דעם שהנעם דאנק פון דעם רוסישען בעאמטען פאר דער אידישער מתנה, האב איך זיך עראינערט אן די תלמוד תורה קינדער, די הונגעריגע און די אפּגעריסענע, וועלכע איך האב נעכטען בעזוכט, און איך האב געטראכט: "אה, גידעריגע רייכע מנוולים, פאר אייער בלוט און פלייש קימערט אייך גאר ניט, און נאר אייער עהרען־גייציגקייט צו ערפילען, דאס איז אייער גאנצער אידעאל, מה יפית זינגער, רוט־קושער, איהר פיהלט ניט און זעהט ניט דעם שוואר־צען וואלקען, וועלכער קומט אויף אייך!"

איך האב בעזוכט די ביידע דווינסקער רבנים, דעם מתנגדישען רבי מאיר שמחה כהן און דעם חסידישען רבי יוסף ראזין, ביידע בעוואוסטע גאונים. דעם ערשטענם געשטאלט האט מיך עראינערט אן רבי יוסף בער סאלאוויטשיק, דער סלוצקער, אבער זעהר ווייט פון זיין כאראקטער. אין איין שטונדע צייט, וואס איך האב פערבראכט מיט איהם, האב איך ניט געהערט קיין איין אויסדרוק וועגען אונזער פאלק, וועגען זיינע שטרעבונגען אוון האפנונגען, נאר א קוואל פון ביטול היש האט ער אויסגעגאסען אויף אלעם אוון אויף אלעמען. מיט איין וואָרט, איך האב וועניג נחת געהאט פון דעם גדול.

דעם צווייטען, רבי יוסף ראזין, האב איך קענען גלערנט אלס קינד, וועז ער איז אלט געווען צוועלף יאהר אוון ער איז געווען בעוואוסט מיט דעם נאמען "ראגאטשאווער עילוי", וועז זיין פאטער, א ליבאוויטשער חסיד, האט איהם געבראכט נאך סלוצק אוון האט איהם איבערגענעבען צו רבי יוסף בער'ן, וועלכער איז דאמאלסט געווען רב אין סלוצק. אוון ער איז ווירקליך געווען א וואונדער־קינד מיט זיין אונגעהייערען כח הזכרון. די אלע לומדים, וועלכע זיינען געווען דאמאלסט ביי רבי יוסף בער'ן אין הויז, זיינען ערשטוינט געוואָרען פון דעם קלייגעם, דאריגקען ראגאטשאווער חסידישען אינגעלע מיט זיין גרויסער חוצפה, ווי ער האט זיך פארגעשטעלט פאר דעם רב.

"זאג מיר נאָר, מיין קינד, אין וועלכע מסכתות ביזטו בע׳חבז׳ט?" פרעגט איהם רבי יוסף בער, גלעטענדיג זיין קעפעל מיט די לאנגע פאה׳לעך.

"האלב ש"ס האָב איך גלעלערנט און איך וויים גוט", ענטפערט דער קליינער עילוי און זיינע אייגעלעך האָבען גערעגט.

"וועלכע האלב!? — פרעגט איהם דער רב ווידער.

וועלכען איהר וויל ט!" — ענטפערט דער אינגעל מיט א גלעלעבטער.

רבי יוסף בער איהם גענומען פרעגען אין פערשיעדענע סוגיות פון ש"ס פון פערשיעדענע מסכתות און דער קליינער חסיד׳ל האָט איהם געענטפערט פלינק און שארף, ווי אן אלטער מפלפל.

עס איז גאָר אָהן שום ספק, אז וועז דער קליינער חסידישער עלוי מיט זיינע וואונדערבארע פעהיגקייטען, וואלט בעקומען א גוטע פּעדאגאגישע ערציהונג, וועז מען וואלט איהם גלעלערנט סיסטעמאטיש און אויסגעוואַרצעלט די וויל־קייט פון זיין יונגער נשמה, וואלט ער געווען איינער פון די שיינענדע שטערען אויף די אידישע הימלען און דאָם אידישע פאָלק וואלט פון איהם כבוד און גדולה געהאט. אָבער, ליידער, ער האָט קיין שום ערציהונג ניט בעקומען, עס האָט זיך ניט געפונען קיין דימאנטען־שלייפער, צו אויסשלייפען דעם טייערען אָבער רויהען שטיין, צו געבען איהם א גלאנץ, און עס איז געווארען פון איהם, דאָם וואָס פון אלע אידישע מאטע אונגעשליפענע טייערע שטיינער, וועלכע וואלגערען זיך אויף דער אידישער גאס, ניט בריינגענדיג קיין נוצען דעם פאָלק.

צוזאמען מיט זיין גוואלדיגען זכרון, האָט זיך ענטוויקעלט אין איהם זיין וויל־דער עזות און חוצפּה צו מבטל זיין אלע גאונים צוזאמען מיט זיין גרויסען רבי׳ן רבי יוסף בער, און פון די צוויי גרויסע גייסטיגע קרעפטען — זכרון מיט עזות — איז ארויסגעקומען דער דאָזיגער חסידישער רב, וועלכען איך האָב גע־פונען זיצענדיג אויף דעם כסא הרבנות אין דער שטאָדט דווינסק.

אָט דאָם איז זיין בילד:

א קליין־געוויקסיגער, א קרומער רוקען, קורצע פיס, קליינע הענד, א מא־גערער קערפּער, זעהר א גרויסער קאָפּ, ארויפגעוועצט אויף דעם קליינעם גוף, כמעט ווי גאָר אָהן א האלז, אָנגעטהאָן אין א לאנגען זיידענעם מאנטעל ניט נאָר זיין מאָס, זיינע אויגען טונקעלע, קורצזיכטיגע, לויפט ארום איבער זיין לאנ־גען ציימער, אין וועלכען עס שטעהט בלויז א גרויסער לאנגער טיש, הין אוז צוריק, נערוועז אוז פערטראכט. וועז איך בין אריינגעקומען צו איהם, האָט ער מיך טיף בעטראכט מיט א שטרענגען בליק, אוז גלייך מיט זיינע עטליכע ווער־טער, וועלכע האָבען ארויסגעפלייצט ווי א מבול פון זיין מויל, האָט ער גלייך מבטל געווען דעם קאוונער רב רבי יצחק אלחנן מיט רבי שמואל מאהליווער פון ביאליסטאָק צוזאמען מיט דער חבת ציון בעווענונג מיט דעם גאנצען רעזון פון

ישוב ארץ ישראל. ער האָט שטארק געלויבט די קארפירער אתרוגים, וועלכע דער גאון מלבי״ם האָט גע׳אסר׳ט און האָט זיי א נאָמען געגעבען ״די קארפירער ממזרים״. ער האָט געלייקענט אז עס זיינען דאָ קאָלאָניעס אין ארץ ישראל, נאָר אפיקורסים, הולטאיעס האָבען דאָס אויסגעקלערט; ער איז אנגעפאלען מיט כעס אויף דער אידישער געשיכטע, אויף דער ליטעראטור און אויף די ליטעראטען און די בעריהמטע פאָעטען. ער האָט אויף זיי ארויפגענאסען א לאווע מיט פייער. ער האָט זיך צושריען און צוהיצט, און האָט צומישט און צופלאָכטערט פערשיעדענע ענינים, און ער האָט מיר אויסגעוויזען ווי א פאציענט פון א משוגעים הויז. איך האָב איהם נאָר ניט גענעטפערט; איך בין ארויס א פערטרויערטער און געדענקט: ״אָט דאָס זיינען דיינע גאונים, מיין פאָלק ישראל!״

איך בין געווען געוואָרען פון דעם ווילנער רב רבי צבי הירש ראבינאָוויץ און פון די ווילנער חובבי־ציון דורך א טעלעגראמע איך זאָל קומען נאָר ווילנא צו מספיד זיין אלכסנדר צערערבוים (ארז), דעם רעדאקטאָר פון ״המליץ״. איך האָב גלייך ערפילט זייער וואונש; איך בין נאָך ווילנא געקומען און האָב געפונען אין אייגער פון די גרויסע שוהלען אלעס צוגעגרייט. דער ארון קודש איז געווען דעקאָרירט אין שוואַרצען, די שוהל איז געווען פול מיט דער גאנצער ווילנער אינטעליגענץ, רבנים, דאקטוירים, אדוואָקאטען און כלל טהוער, העברעער און שריפטשטעלער. פאָליציי מיט זשאנדארען האָבען געהאלטען אַרדנונג בייס אריינגאנג. דער שטאָדט חזן האָט געמאכט ״אל מלא רחמים״ און צוזאמען מיט א ריעזיגען כאָהר געזונגען א טרויער געזאנג, און נאכהער בין איך אַרויף אויף דער בימה און איך האָב זיי ערקלערט דעם גרויסען פערלוסט, וועלכען דאָס אידישע פאָלק האָט געליטען אין דעם טויט פון דעם גרויסען אונער־מיעדליכען כלל טהוער, בעזאָנדערס מיט זיין לעצטער בעריהמטער טהאט, וואס ער האָט בעקומען אן ערלויבנים פון דער רוסישער רעגיערונג צו עפענען אפיציעל דעם פאלעסטינא קאָמיטעט אין אָדעס.

איך האָב בענוצט דעם תלמודישען מאמר אין מסכת ביצה ט״ו ע״ב: ״שדה שיש בה אדר־ארז — אינה נגזלת ואינה נחמסת ופירותיה משתמרין״. דאָס הייסט: ״א פעלד וואס עס וואקסט אויף איהר א צעדערבוים ווערט ניט גער־אבירט און איהרע פרוכטען וועלען אפגעהיט״.

יא, אָט דער בעריהמטער צעדערבוים האָט זיין גאנץ לעבען אפגעהיט דאָס אידישע פעלד עס זאָל ניט אונטערדריקט וועלען פון די שונאי ישראל; ער איז אימער געשטאנען אויף דער וואך צו בעשיצען מיט זיינע אונגעהיירע שתדלנות בייַ די רוסישע מיניסטאָרען, צו פערהיטען דעם כלל ישראל פון פערשיעדענע גזרות און בלבולים אין פערשיעדענע צייטען.

נאָך דעם הספּד האָט דאָס פּאָלק פּרייגיביג מנדב געווען א היבשע סומע פּאר דעם אָדעסער קאָמיטעט.

פון ווילנא האָב איך זיך צוריק אומגעקעהרט קיין דווינסק און איך האָב געהאלטען נאָך אייניגע רעדעז פּאר די נוצעז פון דער קהל׳שער קיך און פּאר דער חברה "מועדי־שבת", וועלכע דער בעריהמטער לעהרער און פּעראנאָג, אלחנן מלמד, האָט געגרינדעט צו לערנען פּריי די יוגענד די העברעאישע שפּראָך און אידישע געשיכטע.

א זעהר ווארימען אָפּשייד האָב איך בעקומען פון דער דווינסקער אידישער אינטעליגענץ: די אלע גבאים פון די שוהלען האָבען זיך פּערזאָמעלט און האָבען מיר פּרעזענטירט א העברעאישען אדרעס געשריבען אין גאָלד, און אלע טהייל גרעטץ׳ס געשיכטע אין אן עקסטרען שעהנעם באנד. דער פּאעט יהודה ליב גמזו האָט פּאַרגעלעזען זיינע פּאעמעז, וועלכע ער האָט פּערפּאסט לכבוד מיר. מיר האָבען פּערבראכט ביז טאָג און זיי אלע האָבען מיך בעגלייט אויף מיין וועג נאָך רעזיצא.

24-טער קאפּיטעל

דער רעזיצער רב, ר׳ יצחק ציוני, וועלכער האָט ניט געוואוסט אז אידען וועלען ניט אריינגענומען אין די רוסישע שולען. — אז ער האָט פון מיר געהערט וועגען דעם, האָט ער אויסגערופען: געבענשט זאָל זיין דאָס מלכות דערפאר. — האָמעל די מסחר־שטאָדט, וואו די זיד בעגעגענט זיך מיט דער נאָרד. — די לעגענדעס וועגען די צוויי פּריצים, דעם גראָף און דעם קניאז, וועלכע זיינען געווען גוט צו אידען.— דאָס גרויסע עם־הארצות אין האָמעל.

רעזיצע איז אייגע פון די קרייז־שטעדט אין וויטעבסקער גובערניע. א 10 טויזענד אידען האָבען דאמאָלסט געוואָהנט אין איהר, דאָס רוב פון זיי זיינען געווען סוחרים, קרעמער, ארבייטער — וועניג. דער הויפּט מסחר איהרער איז געווען פלאקס. פיעלע דייטשע קויפלייט פלעגען קומען יעהרליך צו אייגקויפען זייער וואארע און די רעזיצער אידען האָבען געמאכט פון דעם פלאקס מסחר זעהר א פיינעם רוהיגען לעבען.

זעהר אינטערעסאנט איז געווען מיין וויזיט ביי דעם רעזיצער רב, רבי יצחק ציוני. אן אלטער שלאָפער מאָן, זיצט גאנצע טעג אייגעוויקעלט אין זיין גרויסען אלטען טלית, און זיינע תפילין האָט ער ניט אויסגעטהאָן ביז נאָך מנחה. שבתים און ימים טובים פלעגט ער זיצען שווייגענדיג, אום ניט צו רירדען קיין

דברי חול. וען אפילו מען האט איהם א שאלה געפרעגט, פלעגט ער ענטפערען בלויז מיט א קאפ־שאקעל — יא, אדער ניין. ווייט איז ער געווען פון לעבען, א סך ווייטער ווי פון פומבדיתא ביז רעזיצע. ער האט געקוקט אויפ׳ן גאנצען לעבען פון דער הויך און ער האט צומאל ניט געוואוסט פון די אידישע צרות איז רוסלאנד. און פון וואנען האט ער געקענט וויסען? קיין צייטונגען האט ער אין זיין לעבען ניט געלעזען, מיט קיין מענשען האט ער ניט געערדט, אפילו פון זיין פרוי און קינדער איז ער ווייט געווען.

מיט מיר האט ער געמאכט אן אויסנאהם און האט מיט מיר נערעדט אבי־סעל. די ערשטע זאך האט ער זיך שטארק בעקלאגט אויף דער רעזיצער תלמוד־תורה, וועלכע האט זיך אין יענעם יאהר געפענט דורך דער שווערער ארבייט פון דעם ראבינער יעקב פאליאק.

"מיין הארץ בלוטעט אויף די אויפפיהרונגען פון דער תלמוד־תורה — האט ער זיך אויסגעדריקט מיט טיפען ערנסט — האט איהר וען געהערט פון אזא נבלה בישראל מען זאל נעהמען אידישע קינדער און מאכען פאר גוים, רחמנא ליצלן?"

"רבי — האב איך איהם געפרעגט — ווי אזוי און מיט וואס? איך בין דאך נעווען אין אייער תלמוד תורה; איך האב פערהערט די קינדער און זיי ווייסען גוט וואס זיי לערנען!"

"אה, — ענטפערט ער מיט האסט — איהר האט זיי געהערט די אידישע למודים, אבער זיי לערנען דאך גוי׳איש אויך אין רוסישע ביכלאך. דערנאך, אז זיי וועלען זיך דא אויסלערנען דעם רוסישען לשון, וועלען זיי אוועקפאהרען נאך מאסקווא און פעטערבורג, און זיי וועלען אריין אין די גרויסע שקאלעם, זיי וועלען ווערען דאקטוירים, אפיקורסים און מחללי־שבת, ווי אלע גוים".

די לעצטע ווערטער האט ער נעבאך אויסגערעדט מיט א צובראכען הארץ.

מיט א שמערצפולען שמייכעל האב איך בעטראכט דעם צדיק תמים און איך האב איהם גלייך בערוהיגט:

"רבי, בערוהיגט זיך, זיי וועלען ניט פאהרען אין פעטערבורג אין די גרוי־סע שקאלעם, ווייל מען נעהמט דארט קיין אידישע קינדער ניט צו, ווייל דער קיסר האט נעגעבען אן אוקאז אז די שקאלעם זאלען זיין פערמאכט פאר די אי־דישע קינדער!"

"איז דאס ריכטיג? מען נעהמט ניט צו מעהר קיין אידישע קינדער אין די גוי׳אישע שקאלעם? און איך האב דאס גאר ניט געוואוסט. געבענשט זאל זיין די ממשלה פאר איהר חסד!" — האט ער אויפגעהויבען זיינע הענד אין דער הויך.

פון דעם קלײנעם געשפּרעך האָב איך זיך איבערצײגט אַז דער גוואַלדי־גער תמימות, וועלכע דער רעזיצער רב יצחק ציוני בעזיצט, זיצענדיג אויף דעם רעזיצער כסא הרבנות שוין איבער דרײַסיג יאָהר אין דעם זעלבען חדר אוז אפשר אין דעם זעלבען טלית אויף.

אָבער מערקווירדיג איז, אז זײַן ווײַב, די רבי׳צין, מיט זיינע קינדער זײַ־נען זעהר, זעהר ווײַט פון איהם. די רבי׳צין גיט איהר האַנד צו די בעזוכער, נעהמט זיי צו זעהר פרײַנדלידְ; זײַער טאָכטער, א היבשע פרײַלין, פערשטעהט העברעאיש אוז רוסיש, זי ווערט בעזוכט פון אינטעליגענטע יונגע לײַט אוז זיי דיסקוטירען פערשידענע וועלט־פראגען. זיינע זיהן לערנען מיט א לעהרער רוסיש אוז מאטעמאטיק. בלויז דעם מוזיניקעל זיינעם האָלט ער פאר־לויפיג נעבען איהם, אוז לערנט מיט איהם אליין, לאָזט ניט צו צו איהם קיין לעהרער, אוז זאָגאר שרײַבען אידיש לאָזט ער איהם ניט לערנען.

די רעזיצער אידען האָבען גרוים דרך ארץ פאר זײַער נאַיוועז רב, ווײַל זיי ווײַסען אז ער איז ערנסט אין אלע זיינע אויפפיהרונגען. די פרײַערע האָבען בלויז רחמנות אויף איהם.

פון רעזיצא בין איך געפאָהרען קיין האָמעל. האָמעל איז א לעבעדיגע שטאָדט, פול מיט מסחר, בעזאָנדערס אין דער לעצטער צײַט זינט דער גרוש מאָסקווא, אין דעם יאָהר 1892, האָט זיך דער געשעפט אין האָמעל פיעל פער־גרעסערט. ביז דרײַסיג טויזענד אידען וואָהנען אוז לעבען בהרחבה אין איהר. דער הויפט געשעפט זיערער איז האָלץ. פּליטען שיקען זיי איבער דעם דניעפער נאָך זיד רוסלאַנד, נאָך יעקאַטערינאָסלאַוו אוז כערסאָן. האָמעל איז צוויישען קליין־רוסלאַנד אוז ווײַס־רוסלאַנד; צוויישען טשערניגאָווער אוז מאָהלײווער גו־בערניעס.

יאָהר איין יאָהר אוים פאָהרען זיך צונויף די האָלץ העגדלער פון זיד רוס־לאַנד אוז פון נאָרד רוסלאַנד צו שליסען זייערע געשעפטען אין האָמעל. די סוחרים פון זיד קויפען ביי די נאָרד־העגדלער געהילץ אוז די לעצטע קויפען ביי די ערשטע פערשידענע תבואות: ווייץ, קאָרען אוז קוקורוזע, וועלכע דער זיד פראָדוצירט.

כמעט אלע האָמעלער אידען זיינען חסידים חב"ד, אָבער זעהר טאָלעראַנט, זיי קריגען זיך ניט מיט זייערע מתנגדישע ברידער ווי די וואָהלינער חסידים. "הויבט אייך איהר אַן פון ברוד שאמר אוז מיר וועלען אַנפאַנגען פון הודו: זאָגט אייך איהר נעריצך אוז מיר וועלען אויסשרייען כתר". אזוי זאָגען זיי צו די מתנגדים, ווײַל דער גייסט פון מסחר האָט זיי דורכגענומען. זיי האָבען צוגענומען אביסעל גוטע מידות פון די זיד־רוסלענדער אוז אויף פון די ליט־וואקעס; אביסעל ברייטלאַך אוז פרייער לעבען פון די ערשטע, אוז אביסעל

תורה מיט השכלה פון די לעצטע און זיי זיינען אזוי ווי פשהה־מאבער צווישען די צוויי עקסטרעמען.

אויב יעדע שטאדט און שטעדטעל אין רוסלאנד האט זיך איהר קניאז, גראף, אדער גלאט א גרויסען פריץ פון וועמען די אידען דערצעהלען מעשיות פון דור צו דור אין די לאנגע ווינטער נעכט הינטער די אויוועגס אין די שוהלען, און אין די ריינע זומער אוועגטען אונטער די אויסגעשטערנטע הימלען פון זייער רייכקייט, גוטסקייט און משוגענע קאפריזען, האט האמעל בויידע גוטע מתנות — א קניאז מיט א גראף צוזאמען, און יעדער האמלער איז האט זעהר פיעל צו דערצעהלען פערשיידענע מעשיות, אנעקדאטען און וויצען פון גראף רומיאנצאוו און קניאז פוטשקעוויטש. בויידע זיינען געווען פון די חסידי אומות העולם, און האבען געטהאן פיעל טובות צו די האמלער אידען אין דעם אנפאנג פון נייניצעהנטען יאהרהונדערט. דער גראף רומיאנצאוו האט זיי אויסגעבויט זייער גרויסע שוהל, וועלכע איז אין צענטער פון דער שטאדט, אין דעם אייגענעם און דעם זעלבען סטיל און גרויס ווי די רוסישע צערקאוו און די קאטוליש קירכע און, וועז דו גהסט פארבי זיי, דערקענסטו באלד, אז דער זעלבער ארכיטעקט און אין דער זעלבער צייט זיינען זיי געבויט געווארען.

דער קניאז פוטשקעוויטש האט געהאלפען זעהר פיעל צו יחידים אידען און פיעל פון זיי האט ער אויף זייערע פים געשטעלט און מאנכע זיינען פון איהם רייך געווארען.

און א מעשה איז געווען מיט א אידען, וועלכער איז יונגערהייט געיוען א שמאטעס־קלייבער צוזאמען מיט זיין ווייב, און ער פלעגט פערקויפען די אנגעקלייבענע שמאטעס אין פוטשקעוויטש'ס פאפיער פאבריק. ביסלעכווייז האט ער זיך בעקאנט מיט דעם קניאז, ביז ער איז געווארען דער הויפט צו־שטעלער פון מאטעריאל פאר דער פאבריק און היינט רעכענט ער זיך איינער פון די רייכסטע אידען אין מאהילעווער גובערניע.

שבת בין איך אלס נאסט איינגעלאדען געווארען צו מיין פריינד מרדכי בן הלל הכהן. איך האב ווירקליך געהאט אן עונג רוחני פון דעם אמת'ן אידישען שבת מיט די אלע הייליגע ריינע אידישע מנהגים. איך האב געפיהלט אז איך זיץ ביי א טיש פון תורה וגדולה במקום אחד. בייטאג איז געקומען צו אונז הערר לעוואנטין, איינער פון די שטארקע חובבי ציון, דער גרינדער פון דער קאלאניע ראשון לציון.

צוזאמען זיינען מיר געגאנגען שפאציערען איבער די האמלער הויפט גאסען און זיי האבען מיר געוויזען די היסטארישע גאס, אין וועלכער עם האט זיך אפגעשפיעלט א נאציאנאלע אידישע טראגעדיע אין דער צייט פון גזירת ת"ח ות"ט, אין דער צייט פון באגדאן כמעלניצקי. אין דער גאס געפינט זיך

נאך היינט דער היסטאָרישער בית עולם, אויף וועלכען עס זיינען בעהאלטען געוואָרען איבער צוויי טויזענד אידישע קדושים.

וועו כמעלניצקי איז אָנגעקומען מיט זיין באנדע מערדער איז האמעל, האָט ער צונויפגעטריבען די גאנצע אידישע געמיינדע אויף דעם גרויסען פלאץ אין דער גאס גענען דער אלטער קירך, וועלכע שטעהט נאך עד היום, אוו האָט פראָקלאמירט מיט דעם דאזיגען נוסח:

"וועו פון די אידען, וועלכער וויל בלייבען לעבען, זאל גלייך אריין אין קלויסטער געטויפט צו וועדען, אוו דער וועלכער עס וועט אין קלויסטער ניט אריין, זאל גלייך געשאָסען וועדען; טויפען אָדער טויט!"

די גאנצע אידישע געמיינדע מענער, פרויען, קינדער, אלטע אוו יונגע, וויי איין מענש, האָבען גלייך מיט א הייליגען עקסטאָז אויסגעשריען "שמע ישראל ד' אלהינו ד' אחד". אוו גלייך זיינען אויף זיי אָנגעפאלען די אוקראיניש היידאמאקעס אוו זיי האָבען זיי טויט נידערגעשלאָגען מיט שרעקליכער אכזריות, אוו ענויים קשים. בלויז איין איד האָט זיך געפונען צוויישען די טויזענדער צושויער, וועלכער האָט זיך אריסגעריסען פון דער הייליגער געמיינדע אוו איז אריינגעלאָפען אין קלויסטער אוו האָט זיך געטויפט.

די לעגענדע דערצעהלט אז אין דעם שרעקליכען גרויסען בארג הרוגים האָט זיך געפונען איין לעבעדיגע אידישע מיידעל, וועלכע האָט זיך אויסבעהאלטען צוויישען די טויטע די גאנצע נאכט, ביז די היידאמאקעס זיינען אוועק געגאנגען.

גלייך וויי עס איז טאָג געוואָרען איז זי ארויס געקראָכען פון דעם בארג טויטע אוו זי איז ארויסגעלאָפען פון שטאָדט. מיט איהרע לעצטע קרעפטען איז זי געלאָפען דעם גאנצען טאָג, ביז זי איז געקומען אין א דאָרף, וואו זי האָט געפונען שוץ ביי א אידען אין א הויז, אין וועלכען זי האָט געלעבט אייניגע יאָהר. נאכהער האָט זי חתונה געהאט. זי האָט זיך אומגעקערט נאך האמעל; זי האָט זיך אויסגעבויט א הויז ניט וויייט פון דעם פלאץ, וואו איהרע עלטערן די קדושים זיינען בעהאלטען געוואָרען. זי האָט שענע קינדער געבוירען אוו פון זיי איז ארויסגענאנגען די בעוואוסטע פאמיליע באבושקין, נאך איהר נאמען "באבא".

דער האמלער יאריד־מארק איז שוין דא, די גאנצע שטאָדט קאכט וויי א קעסעל, טויזענדער סוחרים קומען פון נאהענטען אוו פון וויייטען. מעקלאָרעס, סרסורים, פערמיטלער אלע לויפען אום פון די קויפער אוו פערקויפער, פון די מלוים אוו די לווים הין אוו צוריק מיט פעראָמערטע פנים'ער, וויל דער ווינטער האָט זיך פערשפעטיגט, דער ריכטיגער שניי איז נאך ניטא, אז די וואלד־

אייגענטהימער האבען ניט געקאנט אין דער צייט צושטעלען דאס געהילף פון די וועלדער צו די ברענען פון דעם דניעפער, און דער אלץ געשעפט איז טרויעריג.

עס איז אינטערעסאנט צו זעהן ווי די גאסען זיינען אנגעפילט מיט מחנות מענשען, וועלכע ריידען, שרייען, ארגומענטירען, קריגען זיך, רעכענען זיך, בעוועגען זיך מיט זייערע הענט און מיט אלע אברים, אלע פערטיעפטע און פערזונקענע אין דעם מסחר־ים, אזוי ווי טרייע איבערגעבענע פריסטער אין מערקורי׳ס טעמפעל, דינען און פראווען די עבודה מיט אזא התלהבות, אז זיי פיהלען גאר ניט דעם גרויסען פראסט וואס פערכאפט זייערע אויערען.

איך בין נשתומם געווארען קוקענדיג אויף דעם קוריאזען לעבענסבילד, און אין מיין הארץ האב איך געדענקט: "אט דאס איז דאס לעבען פון אונזער מסחר־פאלק, א נארישער, אומרוהיגער, צוטומעלטער גלות לעבען, ווילד און אונגארמאל!"

איך האב בעטראכט די צדקה אנשטאלטען אין האמעל, האב איך געפונען אז זייער צושטאנד איז תהו ובהו, די תלמוד תורה איז פערמאכט, די קינדער לויפען ארום אזוי ווי פערבלאנדזשעטע שעפלאך; די טעכטער וויסען אבסא־לוט ניט זייער אפשטאמונג, די עם הארצות געוועלטיגט אין שטאדט מיט איהר נאנצע קראפט. איינער פון די אינטעליגענטע פארמאצעווטען, וועלכער איז שטאלץ אויף זיין אלגעמיינער בילדונג און האלט זיך פאר אן אידעאליסט, האט קריטיקירט דאס אידענטהום מיט אזא נוסח:

"וואס איז דער יחוס מיט אונז אידען? אז אונזער משה רבנו, צולייב זיין ליעבע צו פרעה׳ס טאכטער, האט טויט געשלאגען אן אומשולדיגען מצרי, און זיין ברודער אהרן האט אויסגעבויט א פאלאץ פאר בת שבע און האט גע־הרג׳עט איהר מאן אוריה?!"

און זיינע חברים, די האמלער אינטעליגענטען, האבען געהערט די שהנע דרשה און האבען אפלאדירט דעם געלעהרטען רעדנער...

25טער קאפיטעל

באברויסקער צוויי רבנים, דער מתנגדישער רב, ר׳ רפאל שאפירא און דער חסידישער רב, ר׳ שמריה־נח שניערסאן. — ביידע זיינען זיי געווען באליעבט ביי זייערע נאכפאלגער און האבען געלעבט צווישען זיך בשלום. — די באשוידענע פיהרונג פונם מתנגדישען רב און דאס רייכע לעבען פונם חסידישען. — דער אינטערעסאנטער טיפ שמואל אלעקסאנדראוו. — איך הער צום ערשטען מאל אין מיין לעבען א רבין זאגען תורה און איך פערשטאנה נישט קיין איין ווארט. — אן ארענטליכער חסיד זאגט מיר, אז ער פערשטעהט אויך נישט.

באברויסק איז איינע פון די גרעסערע קריין־שטעדט און פיעלייכט די גרעסטע אין מינסקער גובערניע. איבער פערציג טויזענד אידישע איינוואהנער האבען זיך דאן געפונען אין איהר; צוויי דריטעל פון זיי זיינען לובאוויטשער חסידים, און איין דריטעל מתנגדים. צוויי בעוואוסטע רבנים האבען זיי דאן געהאט: דער חסידישער איז געווען רבי שמריה־נח שניערסאן, אן אייניקעל פון רבי מענדעלע ליבאוויטשער, דער מחבר פון דעם ספר "צמח צדק" און דער מתנגדישער רב איז געווען דער בעוואוסטער רב רבי רפאל שאפירא, אן איידעם פון וואלאזשינער ראש הישיבה, דער נצי"ב נפתלי צבי יהודה בערלין. די ביידע גדולים מיט זייערע קהלות האבען געלעבט בשלום, טראץ דעם וואס די רבנים האבען געשטאמט פון צוויי עקסטרעמען — פון וואלאזין, די מתנגדישע פעסטונג, און לובאוויטש, די חסידישע.

א הייליגע נשמה, א ריינע בריליאנטענע הארץ מיט אן איידעלען כאראקטער האב איך געפונען אין דעם גרויסען צדיק און גאון רבי רפאל שאפירא. ער איז געווען רוהיג, גוטמוטהיג, פרייגיביג אין אלע זיינע אויפפיהרונגען; זיינע שעהנע גרויסע אויגען האבען געשטראהלט מיט רחמנות און ליעבע; טאלע־ראנט פול מיט עניוות ווי הילל, געשעצט און בעליעבט ביי אלע קלאסען, זאגאר די חסידים האבען איהם פארגעטערט; די פארטגעשריטענע משכילים און די מאדערנע יוגענד האבען איהם געשעצט און געקוקט אויף איהם מיט גרויס דרך ארץ. און נאף אלעמען, האט דער גרויסער רב געוואוינט אין א קליינער ארימער וואהנונג און געלעבט אן ארימען לעבען, געזעסען און געלערנט טאג און נאכט אין ארמוטה.

ניט אזוי האט געלעבט דער חסידישער רבי, דער אייניקעל פון דעם לאדיער רב דער בעל "התניא". ער איז פול געווען מיט לעבען און געלעבט רייך מיט אלע פערגענגיגענס, ווי א "נוטער איד". זיינע ידיעות אין תלמוד זיינען געווען באגרענצטע. ער האט אויפגענומען פיעל בעזוכער מיט פערשי־

דענע בקשות און איז ארנטליך בעצאהלט געוואָרען פאר יעדער מינוט פון זייז צייט אויף דעם אלגעמיינעם חסידישען אופן.

איך האָב בעזוכט דעם גרויסען יונגען געלעהרטען הרב החכם רבי שמואל אלעקסאנדראָוו. איך האָב געלעזען זיינע מאמרים אין פערשיעדענע צייטונגען און זשורנאלען, אָבער דאָס זיינען נאָר קיין אנפאנג ניט געווען פון זיינע קאלאסאלע ידיעות און גוואלדיגער בקיאות אין דער אלטער און נייער אידישער ליטעראטור. ער איז ווירקליך געווען א שטראָמינגער קוואל פון אידישער וויסענשאפט, א לעבעדיגער מאגאזין פון "חכמת ישראל". ער איז נאָר פון קינדווייז אויף געבענשט געווען מיט אן אומגעהייערען כח הזכרון.

ווען ער איז נאָך א קינד געווען, אכט יאָהר אלט, האָט אים זיין פאטער געבראכט איינמאל שבת צו איינעם פון די חסידישע רביים צו הערען די וועכענטליכע דרשה על פי קבלה און חסידות. דער קלייניער שמואל האָט זיך גוט איינגעהערט מיט אלע אלטע חסידים דעם "רבינ׳ס תורה". נאָך דער דרשה האָט אים דער רבי געהייסען איבערזאָגען דאָס וואָס ער האָט געהערט אין א שטונדע צייט. און, ווי פערוואונדערט זיינען געווען דער רבי מיט זיינע חסידים, ווי דער קלייניקער שמואל׳קע האָט געעפענט מיט פיעל חן זיין קליין מויל׳כעל׳ע און האָט איבערגעזאָגט וואָרט פאר וואָרט פון אָנפאנג ביז ענדע, ניט פערפעהלענדיג קיין איין זיל׳בע און קיין איין תנועה פון דער גרויסער אומפערשטענדליכער דרשה, כאָטש דער קלייניער עילוי האָט ניט פערשטאנען דעם אינהאלט און די קבלה׳יסטישע טערמינאלאגיע.

דער גוטער איד האָט געהאט א געוואָהנהייט צו בענוצען דעם פוגלישען וואָרט "זאראז" אנשטאט "תיכף", אדער "באלד". שמואלקע האָט געמיינט, אז דער וואָרט איז איינער פון די קבלה־וועלטער אזוי ווי "אצילות" "השתלשלות" "צמצום" אדער "אין סוף", האָט ער בענוצט אויף דעם וואָרט "זאראז" ווי ער האָט געהערט פון דעם רבי׳ן. דער גאנצער חסידישער עולם מיט דעם גוטען אידען צוזאמען זיינען ערשטוינט געוואָרען.

יעדען רעבטדענקענדען מענשענס הארץ טהוט וועה אויף דעם וואָס אזא גרויסער טאלאנט איז פערלאָרען געגאנגען און איז געבליבען א קרבן פון דער שלעכטער אומווייסענדער ערציהונג וואָס ער האָט בעקומען פון מענשען, וועלכע האָבען איהם ניט פערשטאנען און האָבען ניט געוואוסט ווי צו בעגעהן זיך מיט איהם, און נאָך עד היום וועלט ער ניט פערשטאנען, אונזערע רבנים קוקען אויף איהם מיט חשד, ווייל ער וויים צופיעל פון די זאכען, וועלכע זיי וויסען ניט, און אונזערע חכמים ומשכילים פערשטעהען ניט צו שעצען זיינע גרויסע ידיעות אין תלמוד און אין דער רבנישער ליטעראטור, און אזוי לעבט דער מענש עלענד און פערלאָזען אהן א תכלית, און אהן נוצען צו בריינגען זיין פאלק.

"אז מען לעבט דערלעבט מען זיך", און דער טאָג אויף וועלכען איך האָב געהאָפט, איז געקומען. אין מיין גאנצען יונגען לעבען און אונטער דער שטרייַנגער מתנגדישער ערציהונג, וועלכע איך האָב בעקומען ביי מיין שטרייַנגער מתנגדישען פאטער אין דער עקסטרעם מתנגדישע שטאָדט סלוצק, האָב איך אלץ געהערט דערצעהלענדיג, אז די חסידישע "גוטע אידען" זאָגען דרשות צו זייערע חסידים על פי תורת הקבלה, און זייערע חסידישע צוהערער פארגעטערען זיי ניט פערשטעהענדיג. איך האָב תמיד געוואלט קומען צו דעם צופאל איך זאָל קאָנען אמאל הערען אזא סאָרט דרשה, און די צייט איז געקומען פרשה כי תשא אין דעם יאָהר תרנ"ג.

צוזאמען מיט מיין געלעהרטען פרייַנד רבי שמואל אלעקסאנדראוו בין איך געגאנגען שבת נאָך מנחה צו דער חסידישער שוהל, וואו רבי שמריה־נח שנייערסאָן זאָגט זיינע וועכענטליכע "קבלה דרשות".

וועו מיר זיינען אריין אין שוהל, האָבען מיר זי געפונען פול מיט חסידים זיצענדיגע, שטעהענדע, וואָרטען מיט אומגעדולד־צו הערען זייער רבי'ן. צוזאמען מיט זיי האָבען מיר זיך געזעצט אוו געוואָרט.

פארנאכט, די לעצטע שטראהלען בעלייכטען די נייגעריגע חסידישע געזיכטער, וועלכע רעדען, שמועסען, ארגומענטירען אלע צוזאמען אוו דאָס בעשאפט א געוויש ווי פון די וועלען פון א ים. עס ווערט פינסטערער, טונקלער, דער געוויש ווערט שטארקער. אינמיטען דער שוהל שטעהט א טישל מיט א גרויסען שטוהל, וועלכער וואָרט גלייך מיט דעם עולם אויף דעם רבי'ן...

עס איז שוין שטאָק־פינסטער, מיר זעהען שוין ניט אייניער דעם צווייטען, מיר ווערען אביסל אומגעדולדיג. פלוצים איז שטיל געוואָרען ווי אויף א בית עולם. רוהיגע טריט האָבען זיך דערהערט, קיין געשטאלט האָבען מיר ניט געזעהען, בלויז אונזערע אויערען האָבען קוים געהערט ווי אייניער האָט זיך געזעצט אויף דעם גרויסען שטוהל אוו מיר האָבען פערשטאנען, אז ער איז שוין געקומען, ער איז שוין דא...

נאָר אייניגע מינוטען איינגעהאלטענער שטילשוויגען האָט זיך דערהערט א שטימע, ניט קיין קלאָהרע, נאָר א מיסטישע, אזוי ווי פון ווייט ווייט קומט זי אוו מיר הערען בלויז פינף ווערטער צוזויגען אוו אפגעטהיילט איינס פון צוויי־טען: "כי תשא את ראש בני ישראל!"

דיזער קליינער פסוק האָט זיך ווידערהאלט אייניגע מאל מיט פערשידענע טענער אוו אויף די פינף ווערטער האָט די שטימע א שטונדע צייט גאָרבייט הין אוו צוריק, געשפּינט, געוועבט, פערצויגען אוו פערשטייפט מיטישע קבלה'יסטישע וועבערייען, דורכגעוואָרפען יעדע מינוט מיט אלערליי קבלה טערמינאלאגיעם, הימלשע, אומפארשטענדליכע, סודות'דיגע, פערבאר־

גענע, פעהה!לטע פראזען, אט איז ער אין זיבעטען הימעל ניט ווייט פון דעם כסא הכבוד מיט דער גאנצער פמליא של מעלה. מיר הערען ווי מיט דעם "כח הצמצום" עפענט זיך פאר איהם די טויערען פון היכלא קדישא, ער שפאצירט מיט אונז אונטער דער ליכט און גלאנץ פון דעם אור הגנוז אין חקל תפוחין אריין, און געהענדיג צוברעכט ער די כלים נאך דער טהעאריע פון שבירת הבלים, ער דערהויבט זיך אבער ביז דעם אין סוף און רעדט פיעל ווענען די צעהן ספירות, דעם אדם העליון און וועגען אבא, ברא און זעיר אנפין...

דער קול איז פלוצים שטיל געוואָרען, אלע צוהערער זיינען טויט שטיל געזעסען, א טהיר האט זיך געעפענט און שטיל און רוהיג פערמאכט.

והוא רחום יכפר עון האט זיך דערהערט ווי א סיגנאל פון דער פינסטער־ניש מעריב צו דאוונען; נאך איניגע מינוטען, די שוהל האט זיך בעלויכטען און מיר האבען דעם רבי'ן ניט געזעהען.

"ווהו איז ער?" האבען מיר צעפרעגט ביי די ארומיגע חסידים.

"ער דאוונט ניט מיט אונז צוזאמען!" האט מען אונז געענטפערט.

נאך מעריב האבען מיר געהערט ווי די חסידים דריקען אויס זייערע מיי־נונגען איינער צום צווייטען, אז אזא "חסידות" האבען זיי נאך קיינמאל ניט געהערט פון רבי'ן.

איך האב זיי געבעטען מיר אויך צו געבען עטוואס צו פארשטעהען, האַ־בען זיי מיר געענטפערט, אז אזא מתנגד ווי איך בין, איז ניט מסוגל צו פער־שטעהען אזעלכע חסידות.

ארויסגעהענדיג פון שוהל, האט שטיל־ערהייט געזאגט צו מיר איינער פון די אנגעזעהענע חסידים:

יונגערמאן, זייט ניט אזוי געפאלען ביי זיך ווען איהר פערשטעהט ניט דעם רבינ'ס חסידות, ווייל, דעם אמת זאגענדיג, פארשטעהען מיר חסידים אויך ניט. פרעגט ניט קיין קשיות, אזוי איז דאס"...

איך האב, אמת, פיעל פערגעניגען געהאט, אז פופצעהן מאהל האב איך ג־רעדט אין באברויסק, און דער גאון וצדיק רבי רפאל שאפירא האט ניט דורכגע־לאזען קיין איין דרשה מיינע און צו יעדען מאל ערנסט בעדאנקט מיך.

פאר מיין פערלאזען באברויסק, האט מיך רבי רפאל בעגליייט צו דעם וואגזאל און האט מיך געבענשט זעהר האַרציג מיט א קוריאזער ברכה, וועלכע איז מקוים געוואָרען ביז היינט און איך גלויב אז זי וועט מקוים ווערען ביז מיין לעצטען לעבענס־טאג.

"פאהרט געזונד, מיין ליעבער פרייַנד, נאט זאל אייך אפהיטען פון עשירות!"

"וואס מיינט איהר, רבי, מיט דעם?" — האב איך איהם געפרעגט פערוואונדערט.

"גאר אײנפאך, — ענטפערט רבי רפאל בתמימות, — אויב איהר ווענט חלילה רייך ווערען, ווענט איהר אויפהערען צו פאהרען איבער דער וועלט און דרשנ׳ען, און מיר אידען דארפען אײך האבען נויטיג".

ניט קיין חסיד, און ניט קיין חסידישער גוטער איד, א פשוט׳ער אידישער פאלקס רערנער און מתנגדישער רב, און זיין ברכה איז מקוים געווארען...

26טער קאפיטעל

די גובערנסקע שטאדט מאהילעוו ביים דניעפר, וועלכע איז שטיל און פארלאזען ווי א קלויין שטעדטיל. — מיין ערשטע דרשה אין מאהילעוו פאלט אוים אין דעם טאג, ווען עס איז געפייערט געווארען אלעקסאנדער דעם דריטענס געבורטסטאג און איך מוז האלטען א דרשה וועגען די "חסדים" פונים קיסר. — מיין דרשה איז דורכגעווענט מיט סארקאזם און דער עולם פארשטעהט מיך. — אלע ווייזען אוו די נאטשאלסטוואָ האָט הנאה.

מאהילעוו אלס גובערניע שטאדט, איז זעהר א שטילע און פערלאזענע שטאדט, קיין אייזענבאהן דערלאנגט צו איהר ניט, ווייניג קומען צו איהר סוחרים פון די ארומיגע שטעדט. האמעל, וואס איז בלויז איינע פון איהרע אויעזדנע שטעדט, האָט מעהר לעבען און פערקעהר ווי מאהילעוו. בלויז דער דניעפר, וועלכער פליסט פארבי איהר, באלעבט און שפייזט איהרע הונדערט טויזענד איינוואהנער, וואס דאס רוב פון זיי זיינען אחינו בני ישראל.

מיט פיעל מיה און אנשטרייננונג און מיט דער הילף פון דעם ראבינער כהן, האב איך באקומען אן ערלויבונג צו רעדען אין די מאהלייווער שוהלען, אבער מיט א תנאי, אז די ערשטע רעדע מיינע זאל איך האלטען שבת פרשה נאך קריאת התורה אין צוקערמאנ׳ס שוהל, ווייל דאס איז אויסנעקומען דעם זעקס־און־צוואנציגסטען פעברואר, וועלכער איז געווען א קייזערליכער יום טוב, דער געבורטס־טאג פון אלעקסאנדער דעם דריטען, דער צר הצורר, וועלכער האָט פערביטערט און פערפינסטערט דאס אידישע לעבען.

אריינגעהענדיג שבת פריה אין שוהל, איז מיר פינסטער געווארען אין מיינע אויגען, זעהענדיג ווי די שוהל איז דעקאריירט מיט רוסישע פאהנען. אנטקעגען ארון קודש זיצען די הויכע בעאמטע, דעם גובערנאטאר׳ס ליוטענאנט, דער זשאנדארמסקער גענעראל, דער פאליצמייסטער מיט זיין גאנצען שטאב. זיי

זיינען געקומען הערען און זעהען ווי זייערע לעבע אידעלעך וועלען גאט בעטען פאר דעם גוטען הייליגען מאנארך אין זיין געבורטס־טאג.

מיין הארץ איז מיר פול געווארען מיט האס און פעראכטונג צו די אפגע־פרעסענע פער׳שכור׳טע געזיכטער פון די רוסישע בעאמטע. עס האט זיך איז מיר אויפגעוועקט שנאה און עקעל צו דעם פערפלוכטען צאר מיט אלע זיינע משרתים, מחבלים און פאגראמען־מאכער. איך האב געקוקט מיט רחמנות אויף מיינע ברידער די אידען אזוי ווי אויף די היסטארישע שפאנישע "אנוסים".

"א, אומגליקליכע מאראנען! איהר האט זיך אויפגעקליבען אין אייער שוהל צו זינגען מה יפית, צו מתפלל זיין פאר דעם געזונד פון דעם מערדער, דער וועלכער שלאכטעט אויס אייערע פרויען און קינדער, בעטען אריכות ימים פאר דעם, וואס האט חרוב געמאכט אייערע היימען און האט אייך צוטריבען ווי א סטאדע שאף איבער דער גאנצער וועלט, אין אייערע הערצער פיהלט איהר ראכע, און מיט אייערע מיילער מוזט איהר איהם בענשען. א, ווי שרעק־ליך איז אונזער לאגע, מאדערנע מאראנען!"

מיט אזעלכע פינסטערע געדאנקען און פינסטערע געפיהלען בין איך ארויפגענאנגען צום ארון קודש האלטען מיין שרעקליכע סארקאסטישע רעדע.

עס איז כדאי אז די טרויעריגע רעדע זאל פערצייכענט ווערען איז מיינע זכרונות אום די צוקינפטיגע היסטאריקער זאלען האבען א בעגריף פון דעם שרעקליכען טראגישען אידישען לעבען אין דער צייט פון אלעקסאנדער ראמאנאוו דער דריטער.

און דאס איז די רעדע:

"מיינע ברידער, שוועסטער, קינדער פון אידישען פאלק און רוסישע אונ־טערטהאנען!

"מיר זיינען זיך צוזאמענגעקומען אין אונזער הייליגער שוהל איז דער זעלבער צייט ווי אונזערע מיליאנען שוועסטער און ברידער אין דער גרויסער בריטער לאנד רוסלאנד, צו פייערען דעם געבורטסטאג פון אונזער גרויסען גנעדיגען גאטס־געזאלבטען מאנארך און בעטען ביי דעם גאט פון אברהם, יצחק און יעקב, אונזערע הייליגע עלטערען, פאר דעם געזונד און לאנג־לעבען פון דעם רוסישען צאר אלעקסאנדער דעם דריטען, אין דער גענענווארט פון אונזערע נאבעלע גוטהערציגע בעאמטע. מיר אלע וויסען ווי ווייט מיר זיינען פערזאגט געווארען פון אונזערע הייליגע נביאים, תנאים און גאונים, אז מיר זאלען זיין געטרייע קנעכט און איבערגעבענע אונטערטהאנען צו אונזער גוטען קיסר, אונזער באשיצער און צו אונזער געבענשטען לאנד. אונזערע חכמים, די חכמי התלמוד, האבען אונז פערפליכטעט צו מאכען א ברכה "בשם ומלכות" וועז מיר זההען איינעם פון די גאטס־געזאלבטע מאנארכען: על אשר חלק מכבודו

לבשר ודם. מלכותא דארעא כמלכותא דרקיעא, נאָט אויף דעם הימעל אוז דער מאָנארך אויף דער ערד, אוז, אזוי ווי מיר זיינען מחויב צו לויבען אוז דאנקען דעם אלמעכטיגען גאָט, אזוי זיינען מיר מחויב צו דאנקען דעם קיסר.

אוז דאנקען מוזען מיר פאר א רעה אזוי ווי פאר א טובה.

כי כשם שמברכים על הטובה כך מברכים על הרעה. ווארום? ווי אזוי קאָנען מיר דאנקען פאר שלעכטעם? נאָר דאָס ווערט ערקלעהרט גאָר פשוט: ווייל מיר, קורצזיכטיגע מענשען קאָנען ניט אורטהיילען צווישען גוטעם אוז שלעכטעם, אונז קען אמאל אויסקומען אויף דער גרעסטער טובה אז דאָס איז א רעה, נאכהער זעהען מיר זיך ארום אז די זאָגענאנטע רעה איז נאָר געווען איינע פון די גרעסטע טובות...

צום ביישפיעל, מיר מוזען זעהר נויטיג היינט פאָהרען אין אירגענד וועלכען פלאץ; מיר פאָהרען צום וואקזאל אוז מיר פערשפעטיגען דעם צוג. מיר מוזען אפלייגען אונזער נסיעה אויף מארגען. ביי אונז, קורצזיכטיגע, קומט דאָס אויס, אז דאָס איז אן אומגליק. אויף מארגען שטעהען מיר אויף אוז מיר לעזען אין די צייטונגען, אז א שרעקליכע קאטאסטראָפע האָט געטראָפען דעם נעכטיגען צוג, דער לאָקאָמאָטיוו איז אראָפ פון וועג אוז אלע וואגאָנעס זיינען צושמעטערט געוואָרען. די רייזענדע זיינען אומגעקומען. אלזא, דאָז עפענען זיך אונזערע אויגען אוז מיר ווערען איבערצייגט אז די נעכטיגע גרויסע רעה איז נאָר די גרעסטע טובה אוז מיט דעם פערשפעטיגען דעם צוג האָבען מיר אונזער לעבען גערעטעט.

דאָס איז דער זינן פון דאנקען גאָט פאר א רעה אזוי ווי פאר א טובה, ניט פאר שלעכטעם דאנקען מיר, נאָר פאר גוטעם ווען מיר פערשטעהען ניט. אוז דאָס איז דער מיין פון כל מה דעביד רחמנא לטב עביד.

דאָסזעלבע איז מיט אונזער מאָנארך. מיר מוזען איהם זיין דאנקבאר זאָנאָר פאר אועלכע טהאטען, גזירות, גירושים, ווי פאר די גרעסטע טובות, ווארים אלעס, ווען ער טהוט פאר אונז, איז לטובה.

אט צום ביישפיעל, די לעצטע גזירה אין דעם לעצטען יאָהר ווען ער האָט געגומען הונדערט־אוז־צעהן שטעדט ווואו מיר זיינען געזעסען רוהיג פון הונדערטע יאָהרען, אוז האָט זיי פערוואנדעלט אין דערפער אום מען זאָל ארוימטרייבען איבער הונדערט טויזענד אונזערע ברידער אוז שוועסטער, אט פון די אלע נייע דערפער, דאָס איז דאָך א שרעקליכער גרויזאמער אונגליק נאָך דעם ערשטען בליק נאָר.

אוז דא האָב איך פאָרגעשמעלט טראגישע בילדער פון די מגורשים, וועלכע איך האָב מיט מיינע אויגען געזעהען אוז דורכגעלעבט, דער גאנצער עולם איז געריהרט געוואָרען פון מיינע שילדערונגען, אוז א שרעקליכער יאמער אוז ג׳ע־

ווייז האָט אויסגעבראָכען אין שוהל, זאָגאר בייַ די בעאמטע האָט זיך טרעהרעז באוויזען אין זייערע אויגען.

"אָבער!" — האָב איך אויסגעשריען, — "דאָס איז בלויז נאָר דעם ערשטען בליק קומט דאָס אויס בייַ אונז פאר א גרויסען נאציאָנאלען אומגליק; אָבער וועז מיר פערטיעפען זיך אין מיר ווילען גרינדליך פערשטעהען די טיעפע כוונה פון דעם קיסר׳ס טהאט, זעהען מיר, אז ער איז אונזער בעשיצער אין ערליזער, ער היט אונז אָפּ פון יערען אומגליק ווי א פאטער זיינע קינדער, אין דאָס איז נאָר, ווייל מיט זיין גרויסען פערשטאנד אין טיעפען פסיכאָלאָגישען בליק האָט ער מורא, אז דער פינסטערער המון זאָל זיך ווידער ניט אויפהויבען געגען אונז אין מאכען פאָגראָמען ווי ער האָט געמאכט אין 1882 אין זיך רוסלאנד, וועז ער האָט באועצט דעם רוסישען טראָהן. ער האָט צוליעב דאָס פערוואנדעלט די קלייַנע שטעדט אין גרויסע דערפער אום מיר זאָלען זיך ארויסציהען פון די מקומות הסכנה, אין מיר זאָלען זיך באועצען אין די גרויסע שטעדט פון דער אימפעריע אום צו באשירעמען אונזער לעבען אין דער ווילדער המון זאָל קיין שליטה ניט האָבען איבער אונז!"

זעהט איהר יעצט, מיינע טהייערע ברידער אין שוועסטער, — האָב איך אויסגעשריען מיט א ווייַנענדיגער שטימע, — יעצט זייט איהר איבערצייגט אין אונזער גוטען קיסר׳ס חסדים, אין יעצט, אז מיר האָבען זוכה געווען צו פייערען זיין געבורטסטאג, לאָמיר אלע בעטען גאָט פאר זיין געזונד אין פאר דעם געזונד אין גליק פון זיין הויבער גרויסער פאמיליע מיט אונזער גאנצען האָרץ...

דער עולם האָט זיך ווי איין מאן אויפגעשטעלט, איך האָב זיך אומגעקעהרט מיט מיין פנים צום ארון קודש אין איך האָב געזאָגט מיין תפלה אין לשון הקודש:

> "אנא מלך מלכי המלכים, חסין יה, מקור החכמה והדעת אתה אל טוב ומאמן; אתה יודע את האמת עד כמה גדלו טובות מלכנו אלינו וחסדיו כי רבו אל כל בני עמנו; עשה נא גם אתה טובות כאלה עמו ועם בני ביתו וכל בני משפחתו הנשיאים והגדולים לבית ראמאנאוו, שמרם, חזקם, אמצם והאריך ימיהם כאשר האריך ימינו אנו, הצילם מאויביהם ושונאיהם כאשר הצילנו מידי הקמים עלינו, אמן!"

בוכשטעבליכע איבערזעצונג: — "מיר בעטען דיך דו קעניג איבער אלע קעניגע פון די קעניגע, שטארקער גאָט, דער קוואל פון קלוגשאפט און וויסענשאפט; דו ווייסט דאָך דעם אמת ווי גרוים זיינען די טובות וועלכע דער קיסר האָט געטהאָן צו אונז, און זיינע פיעלע חסדים צו אונזער פאלק, טוה אויך דו אזעלכע טובות מיט איהם, מיט זיין פאמיליע און מיט די אלע גרויספירסטען

פון דער פאמיליע ראמאנאוו; היט זיי, שטארק זיי, מוטהיג זיי אוז דערלייגנער זייערע יאהרען ווי ער האט פערלייגנערט אונזערע יאהרען; ראטעווע זיי פון זייערע פיינד אזוי ווי ער האט אונז גערעטעט פון די מערדערשע הענד ווועלכע זיינן אויפגעשטאנען אויף אונז. אמן!"

דער גאנצער עולם האט געציטערט פון שרעק ווען זיי האבען געהערט מיין סארקאסטישע תפלה, און האבען געענטפערט אמן!

די בעאמטע האבען מיך הערצליך בעראנקט און אויף דער קומענדער וואך איז געווען געדרוקט מיין רעדע אין דער אפיציעלער גובערנסקער צייטונג. דער צענזאר — דער חכם — האט קיין פעהלער ניט געזעהן און אז אפיציעלער דאנק איז מיר איבערגעגעבען געוואָרען אין גובערנאטאָר׳ס נאמען.

א היבשע צאהל רייכע אידען געפינט זיך אין מאהילעוו, אבער זיי זיינען בטבע אלע קארגע, זייערע הערצער שטיינערנע און פון רחמנות האבען זיי קיין בעגריף ניט. די ארימע לייט געהען פשוט אוים פון דחקות און עס איז ניטא ווער עס זאל זיי העלפען. און מערקווירדיג איז דאס, וואס די אלע גבירים זיינען ארטהאדאקסישע אידען, געהען אין שוהל דריי מאל טעגליך, היטען אפ ערובי חצרות און לאזען ניט דורך דעם קלענסטען אידישען מנהג, נאר אלעם וואס געהערט צו גאט, דאס הייסט, בין אדם למקום, זיינען זיי אלע פיינע אידען, אבער ווי עס קומט צו דעם טייל אידישקייט פון בין אדם לחברו, פון מענש צו מענש, דא זיינען זיי אין דער היים ניטא. איך האב זעלבסט בייגעוואהנט ווי אייגער פון די רייכסטע אידען אין מאהילעוו האט געגעבען זייגע תפלין צו אן ארימען סופר אויף איבערזעהן זיי, האט זיך געדונגען מיט איהם, ביז יענער האט איהם געלאזען פאר דעם נידריגסטען פרייז.

מיט עקעל און פעראבטונג האב איך אנגעקוקט דעם טיראנישען גביר, וועלכער שטאלצירט ניט נאר מיט זיין רייכקייט, נאר אויך מיט זיין יחוס, אז ער שטאמט אפ פון רבי יחזקאל לאנדא, דער מחבר פון "נודע ביהודה". עס זיינען געווען אין דעם לעצטען דור צווויי גבירים־נדיבים מיט א שעהנעם נאמען — צוקערמאן און שמערלינג, אבער ליידער האבען זיי ניט איבערגעלאזען קיין ריכטיגע ממלאי מקומם.

און נאך מעהר פעהדריסליך איז וואס כמעט די אלע מאהליווער גבירים זיינען פראצענטניקעס פון דעם ערנסטען ראנג ווי וואמפירען זויגען זיי אוים דאס לעצטע בלוט פון די קלייגע סוחרים און דעם מיטעל־קלאס, און בריינגען שאנד אויף דעם כלל ישראל.

די גאנצע שטאדט קאכט, זי געהט ווי אויף רעדלעך, א נייער גובערנאטאר קומט אן. דער אלטער איז שוין אוועק. מען דארף דערלאנגען א מתנה דעם נייעם מושל. די ראשי הערה האבען זיך אויפגעקליבען אין קהל׳שען חויז אז

עצה האלטען זיך וואס מען זאל איהם געבען. עס איז בעשלאסען געוואָרען מען זאל אַרדערען א זילבערנע טאץ, אויסקריצען מיט גאלדענע בוכשטאבען דעם נייעם גובערנאטאָר׳ס נאמען און דערלאנגען איהם מיט זאלץ און ברויט נאך דעם רוסישען מנהג נאך.

אבער וואו נעהמט מען דאס געלד אויף דעם? דאס מוז וויניגסטענס באטרעפען צוויי הונדערט רובעל. נו, און וואו זאל מען דאס נעהמען? די ארימע לייט וואלטען געגעבען, האבען זיי ניט; די גבירים האבען, אבער זיי קאנען בטבע ניט געבען, זייער געוואהנהייט איז נאר צו נעהמען און דאס איז דאך בעוואוסט, אז א נעהמער קאן קיין געבער ניט זיין. מען האט געקלערט און געקלערט, ביז דער קהל׳שער בוכהאלטער האט מגלה סוד געווען, אז איז דער קהל׳שער קאסע געפינט זיך נאך אזא סומע געלד, און אלעס איז רעכט געווארען.

צוזאמען מיט מיין פרייַנד, דעם באריהמטען אדוואקאט גיסין, ביז איך געגאנגען הערען די דרשה פון דעם מטיף רבי גרשון פיעסטון איז צוקערמאנ׳ס שוהל. מיר האבען ווירקליך פערגעניגען געהאט פון זיין דרשה, וועלכע איז געווען פול מיט לעבען, אהן גימטריאות, אהן מסורות, פלפולים און פשט׳לעך ווי די געווייַנליכע מגידים זאגען, בלויז ריינע נאציאנאלע געדאנקען. צופעליגער ווייזע איז געווען אין דעם טאג דער יאהרצייט פון פראפעסאר צונץ, און ער האט פיעלפארביג מיט פאטעטישע בילדער פארגעשטעלט דעם געלעהרטען פראפעסאר און זיין אַרט וואס ער פערנעהמט אין דער נייער אידישער ליטעראטור.

פינף רבנים מורי הוראה האב איך געפונען אין מאהילעוו, אבער קיין איינער פון זיי איז ניט פעהיג צו זיין א רב אין דער גרויסער שטאדט. עס איז ווירקליך א חרפה אז אזא שטאדט זאל ניט האבען א ריכטיגען גדול באר א רב. עס איז אמאל געווען א צייט אז דער גרויסער גאון מלב״ים זכרו לברכה האט פערטראטען דא די רבנות, אבער לייַדער האט ער דא קיין סך ניט געוועלטיגט, שלעכטע מענשען האבען איהם פערביטערט זיין לעבען מיט מסירות ביז ער האט געמוזט די שטאדט פערלאזען.

27טער קאפיטעל

ליבאווע די גרויסע האפען-שטאדט ביים באלטישען ים. — דר. יהודה לייב קאנטאר, דער ראבינער און רב אין ליבאווע. — די אידען אין ריגע און זייער ראבינער, ראבי שלמה פוכער. — דער בלעכער, וועלכער איז געווען א גרויסער געלעהרטער און ווייסענשאפטסמאן. — די חובבי ציון שאליט און לונץ. — מיטאווע און טוקום.

ווי מיט א צויבער ציהט צו צו זיך די שענע שטאדט ליבאווע מיט איהרע געפלאסטערטע שענע גאסען, מיט איהרע גראנדיעזע געביידען, מיט איהר וואונדערבארען פארט כיים באלטישען ים און באוונדערס מיט איהרע גרויסע געשעפטען פון עקספארט און אימפארט. בשום אופן קאנסטו ניט גלויבען, וועו דו פאהרסט אריין אין איהר, אז דו שטעהסט אין א רוסישער שטאדט, דו מיינסט אז דו גענפינסט זיך אין אייניר פון די דייטשע שטעדט. איבער פופציג טויזענד אייגוואהנער האט ליבאווע, דאס מעהרסטע קורלענדער דייטשען, דער קלענערער טהייל לעטען און אבט טויזענד אידען. און מערקווירדיג איז די מינאריטעט, די אידען זיינען דער גאנצער לעבענס-קראפט ניט נאר אין דער שטאדט ליבאווע, נאר אויך אין גאנץ קורלאנד איבער דעם גאנצען באלטישען פארט. די דייטשע שפראך געווענלטיגט אין איהר, זאגאר די פאליציי און די רוסישע בעאמטע רעדען דייטש.

וועו דו שטעהסט ביי דעם פארט פון ים און דו זעהסט די גרויסע מאגאזינען פול מיט פערשיעדענע תבואות און פראדוקטען פון גאנץ רוסלאנד, מיט דער גרויסער צאהל שיפען, וועלכע טראנספארטירען זיי נאך דייטשלאנד אן אנדערע לענדער, וועו דו הערסט דעם גערויש פון די באהנען, שיפען און טויזענדער ארבייטער וועלכע לאדען אן און לאדען אוים די שיפען, — עראינערסטו זיך אן יחזקאל, וועו דער גרויסער נביא שטעלט פאר דאס בילד פון דער אור-אלטער שטאדט צור אין זיין צייט.

צום בעוואונדערען איז וואס שבת איז דער רוישיגער שטאדט, אלע געשעפטען זיינען פערמאכט, זאגאר די בירושע איז געשלאסען, און אויך די קריסטליכע סוחרים, ניט-ווילענדיג, מוזען זיי שבת און יום טוב רוהען, ווייל אהן די אידען איז קיין געשעפטען נישטא.

הלואי וואלט ליבאווע געווען א ביישפיעל פאר די שטעדט אין זיד רוסלאנד און באזונדערס פאר אדעם וואו מען ווייסט שוין ניט פון שבת פון יאהרען לאנג.

דא אין ליבאווע האב איך געפונען אן אנטוואהרט צו דער רבנישער פראגע, אייניע פון די שוערסטע פראגען אין אידישען לעבען. אין רוסלאנד באנוצט זיך די רבנות מיט צוויי קרוינען: כתר תורה און כתר מלכות, דאס הייסט צווייערליי

רבנות, די גייסטיגע רבנים און די רעגירונגס ראבינער, און דאס רוב פון זיי פאסען זיך ניט צו זייערע פליכטען, די רעליגיעזע רבנים זיינען ווייט פון לעבען און פער־שטעהען ניט די באדערפענישען פון לעבען, זיי געהען אום אויף דער ערד אוו לעבען אויף דעם הימעל אוו די קאזיאנע ראבינער זיינען שוין צופיעל ערדיש, זיי זיינען דאס רוב ווייט פון אידישקייט אוו פון דעם אידישען גייסט ווי א רו־סישער קאצאפ, אדער א דאנסקאיער קאזאק איז ווייט פון רבי יהודה הלוי׳ס שירים; קיין תלמוד האבען זיי ניט געלערנט אוו צווישען דעם אידישען המון האבען זיי ניט געלעבט, אוו קאנען אויהם ניט, אוו וועו ניט די מורא פאר דער רע־גירונג, וואלט מען זיי גלייך ארונטערגעוצעט פון וייערע שטעלעס. הייגט ווי ווייט זיינען די ראבינער פון די רבנים — ווי די ריסישע רעגירונג פון דער אידישער תורה.

ניט אזוי איז אין ליבאווע.

די ליבאווער אידישע געמיינדע האט בלויז איין רב, וועלבער פערטרעט ביידע שטעלעס אלס רב אוו אלס ראבינער אוו פערטרעט זיי מיט רעכט אוו מיט ווירדע. ער איז גרויס אין תורה אוו אין חכמה, ער האט באקומען סמיכה אויף רבנות וועו ער איז נאך גאר א יונגערמאן געווען אוו האט געלערנט בהתמדה אין די גרויסע ווילנער ישיבות, ער האט זיך אנגעפילט מיט דער גאנץ אלטער ליטעראטור, בבלי, ירושלמי ביז די פוסקים אחרונים. בעקרוינט מיט דעם כתר תורה איז רוסלאנד, אז ער אווען נאך דייטשלאנד צו בעקומען די כתר חכמה. נאך אייניגע יאהר האט ער זיך אומגעקעהרט אהיים מיט דעם טיטול דאקטאר מעדיצין. זייענ־דיג נאכהער אין פעטערסבורג, האט ער רעדאקטירט צוויי צייטונגען: דעם רו־סישען "רוסקי יעווריי" אוו די טעגליכע העברעאישע צייטונג "היום".

דר. יהודה לייב קאנטאר איז געווען דער ערשטער וועלבער האט ארויסגע־געבען טעגליך א העברעאישע צייטונג אוו האט ווירקליך א נייע עפאכע בעשא־פען אין דער העברעאישער ליטעראטור. ער האט פשוט אפגעלעבט אוו אויפגע־מונטערט די לעטארגיש־פערשלאפענע שפראך אונטער דעם צוויי טויזענד יאהרי־גען גלות איינגעהילט אין א הייליגען מאנטעל. דר. קאנטאר האט איהר ענטהילט, אפגעשטויבט, פערפוצט, אפגעפרישט אוו אווועקגעשטעלט אין פראנט גלייך מיט אלע לעבעדיגע יונגע שפראכען. וועו געדייגקט ניט פון די העברעער מיט וואס פאר אן אפעטיט עס איז געלעזען געוואָרען טעגליך דער "היום" מיט זיינע לעבעדיגע לייט־ארטיקלען, די טאלאנטפאלע פעליטאנען, די פרישע פובליציסטישע מאמרים אוו אלעס לעבעדיג, פרישׁ, ריין, פול מיט ווירדע אוו שטאלץ. אוו דעם זעלבען טאלאנט האט דר. קאנטאר געוויזען אין דער רוסישער שפראך אין דעם "רוסקי יעווריי".

אט דעם גרויסען אידישען געלעהרטען האט די שטאדט ליבאווע פאר א

רב אויפגענומען אויף דעם ארט פון דעם בעוואוסטען ארטאדאקסישען רב דר. הלל קליין, וועלכער איז היינט אין נויארק אנגעשטעלט ביי דער אונגארישער געמיינדע.

דר. קאנטאר וויים און קען זיין פלאץ, ער פיהרט זיך אויף אידיש אין גאם און אין הויז, שטעלט צופריעדען אלע קלאסען, די דיינים און די מורי הוראה, וועלכע זיינען אונטער איהם, עהרען און רעספעקטירען איהם פאר זיין קענטעניש און וויסען אין דער תוהה; די פרייערע העבערע קלאסען וויי די עליאסבערג׳ס, לוריא׳ס און קאצענעלסאהנ׳ס ליעבען און שעצען איהם פאר זיין אלגעמיינעם וויסען.

וועו אלע אידישע שטעדט זאלען אזוי טהאן וויי ליבאוע, און אויפנעהמען רבנים וויי קליין און קאנטאר, דאן וואלט די שאלת הרבנות ביי אידען לאנג פערענטפערט געווען.

א גייסטיגען פערגעניגען האב איך געהאט די גאנצע צייט וואס איך האב פערבראכט צוזאמען מיט דר. קאנטאר, שפאצירענדיג ביים ברעג ים, און רייד־ענדיג איבער אלע וועלטליכע פראגען בכלל און איבער אידישע פראגען בפרט. איך האב איינפאר פיעל געלערנט פון דעם גרויסען מאן, וועלכער איז באזעסען א ריינעם קאפ פול מיט געזונטער לאגיק און א ווארימען הארץ צו דעם אידישען פאלק. באזונדערס האט ער זיך אויסגעצייכענט מיט פיעל טאקט און דרך ארץ.

וועו דו געהסט ארויס אין ליבאוע אין גאס, וועו דו זיצסט אין האטעל, און וועו דו בעזוכסט דיינע פרייגד אין זייערע וואוינונגען, און דו בעטראכסט אלעס ארום דיר, די רייגליכקייט, די אדרעונג, דאס פאמיליען־לעבען, די פאר־העלטנים צווישען מענער און פרויען, צווישען עלטערן מיט קינדער, קאנסטו בשום אופן ניט גלויבען, אז דו געפינסט זיך אין איינער פון די רוסישע שטעדט. אלעס איז דא שטיל און פיין, אויף יעדער זאך און טהאט איז א בעשטימטע צייט, פונקט וויי אין דייטשלאנד, עס איז דא א צייט אויף ארבייטען און א צייט אויף רוהען; א שטוגדע אויף עסען, און א בעשטימטע צייט אויף שפאצירען ביים ברעג ים און צו הערען די שהנע מוזיק, וועלכע שפיעלט דאהרט טעגליך פריי. און אין גאס וועסטו קיינמאל ניט אונטערשיידען פון דעם רייכען און ארי־מען, צווישען די ארבייטס־געבער און די ארבייטער; אלע אנגעצויגען ריין און זויבער און שפאצירען זיך געמיטהליך־רוהיג צווישען די גרויסע שהנע אלעען ניט וויייט פון ברעג ים.

איסרו חג שבועות שנת תרנ״ד האט זיך געענדיגט די דרייסיג טעג וואס איך האב געהאט דאס רעכט צו זיצען אין ליבאוע. אבט אוהר פריה איז געקומען צו מיר א פאליציי־בעאמטער און האט מיר געהייסען גלייך פערלאזען די שטאדט ליבאוע. זעהט איהר, איך האב דאך ליעב פינקטליכקייט, נאר די פאליציייסקע

פינקטליכקייט האָט מיר פארקוועטשט מיין הארץ ביז צום ווייניגן; איך האָב העפליך צוגעפיהרט דעם פּאָליציי־מאן צום פענסטער, איך האָב איהם באוויזען די הינט, די חזירים און די קעץ, וועלכע נעהען ארום פריי אין גאס און איך האָב איהם געפרעגט:

"פיער פיסינג מעגען אומגעהען אין גאס, און דער איך?"...

איך האָב ניט געענדיגט מיין פראגע. דער פּאָליציי־מאן האָט זיין קאָפּ ארונטערגעלאָזען און האָט אויסגעמורמעלט שטילערהייט:

"יא, יא, עס איז אזא פארפלוכטער זאקאָ, א צארסקער זאקאָ, און מיר מוזען איהם אויספיהרען".

איך האָב שנעל זיך צוזעגענט מיט מיינע אלע פרייזד און זעהר פיעל פון זיי האָבען מיך באגלייט צו דעם צוג וועלכער האָט מיך אוועקגעפיהרט נאָך ריגא.

ריגא איז איינע פון די גרעסטע און שׂהנסטע שטעדט אין רוסלאנד, זי איז די הויפּטשטאָדט פון לעטלאנד. איבער א פערטעל מיליאָן איינוואָהנער האָט זי, וועלכע זיינען דייטשען, פינען און לעטען. אין דער לעצטער צייט האָבען זיך בעזעצט אין איהר פיעל רוסען, צווישען זיי אויך ארום דרייסיג טויזענד אידען, וועלכע האָבען דאָ וואוין־רעכט נאָך פון ניקאָלאי דעם ערשטענם צייט. דער אנדעל ווערט דאָ געפיהרט אויף א גרויסער מאסשטאָב, וויל די שטאָדט איז הארט ביי דעם טייך דווינא, וועלכע פאָלט אריין ניט וויט פון איהר אין דעם באלטישען ים. אויף דער דווינא ווערען געבונדען פליטען פון די געהילץ פון די רוסישע גרויסע וועלדער און ווערען טראנספּארטירט נאָך דייטשלאנד. אויף דער תבואה האנדעל איז דאָ פיעל פערטראָטען; פיעל פאבריקען, אין וועלכע עס ארבייטען צעהנדליגער טויזענדער ארבייטער עקזיסטירען דאָ. די גאסען זיינען ברייט, געפלאסטערט, די הייזער גרויסע און געבויט מיט געשמאק; פּראכט־פאָלע גערטנער, אלעען און בולוואַרען איבער דער גאנצער שטאָדט, מאכען ריין די לופט, און וועז מען שפּאציירט איבער די גאסען, דענקט מען אז מען געפינט זיך אין א שעהנעם זומער־פלאץ.

איך האָב בעזוכט דעם ראבינער רבי שלמה פוכער, וועלכער איז די לעצטע צייט ערהויבען געוואָרען פון דער רוסישער רעגירונג אלס "אוטשאני יעוורי" (געלעהרטער איד), איבער די צוויי לענדער לעטלאנד און קורלאנד. ער איז שוין אין די זיבעציגער, אבער זיין גייסט איז נאָך יונג, דרייסיג יאָהר איז ער געווען ראבינער אין מיטאווא, די הויפּט שטאָדט פון קורלאנד. אין דער לעצטער צייט האָט איהם ריגא צוגענומען. ער איז א גרויסער תלמודיסט און העברעער, א שטארקער אראטאָר אין דייטש און רוסיש. זעהר פיעל גוטע באמערקונגען האָב איך געהערט פון איהם אין אנדות חז"ל.

א ליעבען פרייגדליכען מענשען און א גרויסען געלעהרנטען האָב איך געפונען אין דער פּערזאָן פון דעם בעוואוסטען העברעאישען שרייבער מר. י״ח טביוב. אויסער זייַנע ידיעות און בקיאות אין דער נאַנצער העברעאישער ליטעראַטור, די אלטע און די נייַע, און זייַן וואונדערבארען סטיל פון זייַן פרוכטבאַרער פעדער, אין זייַנע פעליטאָנען און ארטיקלען, אין די העברעאישע זשורנאלען און צייטונגען, איז ער נאָך מעכטיג צו רעדען און שרייבען אין זעקס לעבעדיגע אייראָפּאישע שפּראַכען: דייטש, פראַנצויזיש, ענגליש, איטאליענישׁ, רוסיש און האָלענדיש, אויסער זייַנע ידיעות אין לאַטין און גריכיש. נאָך מעהר וואונדערבאר איז דאָס, וואָס ער לעבט ניט פון זייַן שרייבען; ער איז אן אנגעטן אין אן אויסלענדישען גרויסען תבואה געשעפט, ער ארבייט שווער דעם גאנצען טאָג אין זייַן קאנטאָר, און זייַנע נעכט גיט ער אָפּ פאר דער ליטעראַטור און שרייבט טעגליך אין פערשידענע זשורנאלען.

עס איז ווירקליך צו בעוואונדערען די ארבייט פון דעם גרויסען און שוואכען מענשען. ער געפינט נאָך צייט צו אונטערהאלטען זיך מיט זייַנע פרייַנד.

איינמאל אין אַוועגט קומט אריין צו מיר אן איינפאכער ארבייטער, זייַנע קליידער ניט קיין גאנצע, זייַנע האָר לאנגע, צולאָזענע, זייַנע הענט ניט זעהר רייַן. איך האָב זיך כמעט ווי דערשראָקען פון זייַן אויסערליכען אויסזעהן, אָבער נאָך א קורצען געשפּרעך מיט איהם, בין איך נשתומם געוואָרען ווען איך האָב זיך איבערצייגט, אז עס שטעהט פאר מיר א גרויסער געלעהרטער, א טיעפער לאָגישער דענקער, א וואַרימער נאציאנאלער איד, רעדט א ריינעם דייטש, פערשטעהט גוט העברעאיש, ער האָט בריף פון פערשיעדענע גרויסע דאָקטוירים וועגען זייַנע ענטדעקונגען אין מעדיצין. דער רעקטאָר פון אוניווערזיטעט רעדט מיט איהם וועגען פערשידענע הויכע מאטעמאטישע פראבלעמען. איין קלייַנע בראָשור האָט ער מיר געגעבען אין וועלכער ער האָט וויסענשאפטליך בעהאנדלט כשרות ביי אידען און מיט סטאטיסטישע בעווייזען האָט ער איבערצייגט אז פיעל קראנקהייטען האָבען קיין שליטה ניט ביי אידען, א דאנק דער כשרות וואָס זיי היטען אָפּ. צוויי שטונדען האָט דער מאן געררעדט און ער האָט מיך אזוי ווייט אינטערעסירט, אז די שטונדען זיינען ביי מיר איבערגעלאָפּען ווי מינוטען.

פון וואנען לעבט אָט דער פעהיגער וואונדערבארער מאן? ער איז א בלעבער, ער דעקט דעכער און ביינאכט לערנט ער און שרייבט וויסענשאפטליכע ווערק.

צוויי גייסטרייכע און טהעטיגע חובבי ציון האָב איך געפונען אין ריגא אין די פערזאָנען פון שאליט און לונץ, ביידע גרויסע סוחרים. זיי קאַרעספּאנדירען זיך מיט רבי שמואל מאהליווער, מיט משה לייב לילינבלום און מיט מר. שאול פּנחס ראבינאָוויטש (שפּ״ר) און ארבייטען פאר דער אידעע בלב ונפש.

דא אין ריגא האָט זיך די רוסישע פּאָליציי באוויזען צו מיר אין איהר נאטירליכען געשטאלט פריי און אָפען. דער פּאָליצמייסטער האָט געלעזען אין דער

רינא׳ר צייטונג, אז א אידישער רעדנער רעדט אין די גרויסע אידישע שוהלען פאר גרויסע פערזאמלונגען און אז דער אינטראג פון די הערער איז ציעמליך גרויס. ער האט מיר ניט פערוועהרט צו רעדען, ער האט מיך ניט ארעסטירט ווי זיינע חברים האבען מיט מיר געטהאן אין אנדערע שטעדט; ער האט מיך נעשיקט רופען, און האט מיר פשוט געזאגט אין דער רוסישער שפראך איין וואָרט: "פאָפאלאם", דאס מיינט אייגפאך אין אידיש "לחצאין", אדער אין ענגליש "פיפטי־פיפטי", אז דער אינקאם פון מיינע רעדעז זאל געטהיילט ווערען אויף האלב, איין האלב צו מיר און די אנדערע פאר איהם. און אזוי איז געווען, א פאליציי בעאמטער פלענט קומען אין שוהל פאר מיין רעדען, ער האט זיך נעזעצט ביי דער קאסע, נאָך דער רעדע האט ער צוטהיילט די סומע ביז איין קאפיקע. און איך בין געווען צופריעדען, ווייל איך האב צום ערשטען מאהל און לעצטען מאל געקענט רעדען פריי מיט דעם פולען מוטה, אהן שרעק פאר די פאליציי־שדים.

איך האב בעווכט די שטאדט מיטאווא, די הויפט־שטאדט פון קורלאנד. שעהן שטעהט דארט די שוהל ביי דעם ברעג פון דער טייך "אא". דער שוהל־הויף איז פערפלאנצט מיט ריזיגע בוימער און די שוהל שיינט ארויס צווישען זיי ווי א קעניגליכער פאלאץ. אין אלגעמיין זיינען די קורלאנדער אידען ריין, זויבער, ווי אין זייערע פריוואט הייזער, אזוי אויך אין זייערע אנשטאלטען. דער גלות־שמוץ האט זיך אן זיי ניט אנגעקלעפט.

מיט יאהרען צוריק איז מיטאווא געווען איינע פון די רייכע שטעדט, נאר אין דער לעצטער צייט איז זי ארונטער, און אויך איהר חשבון זיינען אויפ־געקומען און רייך געווארען איהרע צווויי שכנות — ליבאווא, די קורלענדערין, און ריגא, די לעטלענדערין.

א שעהנער גרויסער פאלאץ שטעהט ביי דער ענד פון שטאדט. דאס איז דער פאלאץ, אין וועלכען עס האבען אמאהל געוואהנט די קורלאנדער פירסטען און בארָאנען אין דער צייט וועז זיי האבען געווועלטיגט אויף קורלאנד, און דער הערצאג ביראן, דער קורלאנדער, ליגט נאך עד היום אין א קאסטען. זיין קער־פער איז באלזאמירט ווי די מומיעס פון עגיפטען און איז אימער אויסגעשטעלט פאר'ן פובליקום.

פון מיטאווא בין איך נאך טוקום געפאהרען. טוקום האט געהאט א שעה־נעם נאמען אין דעם פאריגען יאהר־הונדערט מיט איהר תורה און חכמה. זי איז געווען די קרוין פון אלע קורלענדישע און לעטלאנדישע שטעדט, אויף פיעל רייכע אידען, בעלי צדקה און גרויסע לומדים, עוסקים בצרכי צבור האבען אין איהר געוואהנט. זי האט זיך אימער פערגלייכט צו איינע פון די אויסגעצייכענטע ליטווישע שטעדט מיט איהרע שעהנע בעלי־בתים און מיט איהרע אנשטאלטען, און היינט איז זי איננאנצען ארונטער, קיין תורה, קיין חכמה, קיין מסחר, קיין

צדקה — עם הארצות האָט זיך איינגעפרעסען אין איהר און האָט איהר גייסטיג פערניכטעט.

די קורלאנדער שטאָדט טוקום האָט מיך עראינערט אַן דובנא אין וואהלין, וועלכע טראָגט אויך אויף זיך דעם אלטען יחוס פון פארצייטיגע יאהרען מיט איהר תורה און חכמה, און אין די רבנישע ליטעראטור איז פיעל מאָל דערמאָהנט געווארען "חכמי דובנא רבתי", די געלעהרטע פון דער גרויסער דובנא און יעצט, וואו זיינען איהרע חכמים? דעם זעלבען שיקזאל האָט אויך טוקום. איהר יחוס איז בעגראָבען געווארען אויף איהר אלטען בית הקברות, און צווישען די לעבעדיגע הערשט א געוואלדיגע עם הארצות; די יוגענד ווערט ניט ערצויגען און זיי וויסען צומאל ניט פון דער נייער נאציאָנאליסטישער בעווענונג אין דעם אידישען פאָלק, און די גאנצע שטאָדט שטעהט מחוץ למחנה.

28טער קאפיטעל

דער וואונדערבארער שאוולער רב, ר׳ יוסף זכריהו שטערען, וועלכער האָט געהאט א גע-
ניאלען זכרון, אבער נישט קיין סדר אין זיינע קענטעניסען. — ער איז געלעגען קראנק אין בעט און רעדען וועגען תורה און חכמה. — ר׳ מאָטעל דער וויינשענקער, וועלכער פלעגט געבען גמלות חסדים צו אָרימע הענדלער. — שאוולער פאָליצמייסטער ארעסטירט מיך און דער צאר גיט ארויס א באפעהל איך זאָל פארלאָזען רוסלאנד אין משך פון איין חודש. — מיין לעצטע תחימה אין רוסיש.

די שטאָדט שאוועל וועל איך קיינמאָל ניט פארגעסען, ווייל מיט איהר איז פול געווארען מיין מאָס פון מיין וואנדערען איבער די רוסישע שטעדט. זי איז געווען מיין לעצטע סטאנציע פון מיין געבורטסלאנד, אין איהר האָבען די רוסישע פאָליציאישע שדים מיט די טיראנישע זשאנדארען געענדיגט זייער שווארצע ארבייט פון פערפאָלגען מיך און זיי האָבען מיך ארויסגעשיקט אויף אייביג פון רוסלאנד.

שאוועל איז איינע פון די אויעזדנע שטעדט אין קאוונער גובערניע. איבער פופצעהן טויזענד אידען האָבען דאמאָלס געוואָהנט אין איהר. צווישען זיי זיינען געווען אייניגע וואָהלהאבענדע בני תורה און בעלי צדקה. אויף דער המון איז שאוועל איז ניט ווילד ווי אין קורלאנד. וועז דו געהסט אריין אין איהרע בתי מדרשים, געפינסטו פיעל אָרימע אידען לערנען תלמוד מיט גרויס התמדה, זיי זיינען זיך מפלפל איינע מיט די אנדערע נאָר אויף דעם וואָלאָזשינער אופן. די יוגענד באשטעהט פון פיינע משכילים, וועלכע פארשטעהען גוט די אידישע,

העברעאישע ליטעראטור און לערנען פלייסיג אויך פרעמדע שפראכען און אלגעמיינע ווייסענשאפט.

א וואונדערבארער טיפ איז געווען דער שאולער רב, דער בעריהמטער גאון רבי יוסף זכריה שטערען. ער שטעהט העכער פון אלע זיינע קאלעגען רבנים מיט זיין וואונדערבארען זכרון, דער גאון האט פשוט ניט פערגעסען אלעס וואס ער האט געלערנט און געהערט און געזעהען פון דעם דריטען יאהר אן פון זיין לעבען. און לערנען האט ער געלערנט זעהר פיעל, אבער פון זיין גרויסער בקיאות און זיין פיעל אנלעזען זיך אין אלע פאכען פון דער ליטעראטור, האבען זיך אויפגעפלאכטען און אויסגעמישט זיינע ידיעות אייגע אין די אנדערע, אז זיי האבען ניט קיין אנפאנג און ניט קיין ענדע. וועז ער פאנגט אן צו רעדען (און רעדען רעדט ער זעהר פיעל) שפרינגט ער פון איין ענין צום צווייטען, פון איין רעזון צו דעם אנדערען מיט אזא שנעלקייט און שארפקייט, ביז עס איז אונמעגליך צו נאכפאלגען איהם, און נעהמען פון איהם עטוואס נאנצעם אוז פערשטענדיגעם. צוויי שטונדען האט ער גערעדט מיט מיר אהן אויפהער, קיין איין ווארט האט ער מיך ניט געלאזען אויסרעדען, בליצען זיינען געפלויגען יעדע מינוט פון זיינע אייגפאלען, יעדער זאץ איז שטארק און לאגיש פול מיט שארפזינן, וויץ און הומאר. וויי א מעכטיגער פאונטאן האט ער געפלייצט מיט מאמרים פון בבלי, ירושלמי, תשובות הגאונים, ספרי מחקר אוז פון ספרדישע שירים, מיט ציטאטען פון רבי יהודה הלוי, בן גבירול ביז עמנואל הרומי אוז פון דער נייער ליטעראטור. ער האט געמישט טיעפע סברות פון הלכה מיט פאעטישע אויסדרוקען פון אגדה, אבער ליידער עטוואס נאנצעם האב איך ניט געקענט באקומען פון איהם, וויייל ער האט קיין איין רעזון זיינעם ניט געענדיגט. ער איז געווען זעהר שוואך אין געזונד אוז כמעט נאנצע טעג פלעגט ער ליגען אין בעט. ביי זיין קראנקען בעט פלעגט ער אויפנעהמען גערן זיינע פיעלע בעזוכער אוז רעידען צו זיי. מיט שטאלץ האט ער גערעדט געגען זיינע חברים די רבנים, וועלכע האבען נאך געלעבט אוז זאגאר וועגען די געשטארבענע. ער האט אפילו ניט נושא פנים געווען צו די ראשונים. באזונדערס האט ער גענאסען שוועבעל אוז פעך אויף די פיטנים פון קאליר'ן ביז דעם לעצטען. ער האט געשטורעמט מיט כעס אויף די מחזורים, סליחות קינות יוצרות, וועלכע ער האט קיינמאל ניט געלאזען זאגען ביי זיין מנין — ער האט אימער געדאוועגט ביי זיך אין זיין חויז. ער האט אינפאר געזאגט, אז דאס איז א מורא'דיגער פארברעכען מפסיק צו זיין די הייליגע תפילות פון די אנשי כנסת הגדולה צו זאגען אזעלכע ווערטער, ניט לאגישע אוז ניט פארשטענדליכע.

"וואס פאר א פעזיע געפינט איהר אין "כי הנה כחומר" וואס שוטים עפענען אויף דעם ארון קודש פאר דעם? וויי קומט די פערסישע קענינין ושתי אריינצוקריכען אין מיטען דער הייליגע שמונה עשרה? אין "קרובץ לפורים" אוז נאך אוז נאך".

די ווערטער האָט ער אויסגעשטורעמט מיט א פייער און האָט א ציטער געטהאָן פון זיין קראנקען בעט.

"מיט וואָס פאר א רעכט שרייבען מיינע חברים די רבנים איינע צו די אנדערע אזוינע ווילדע טיטולען מיט נארישע שבחים? די גאונים גדולים, גאונים מובהקים, דיא רשכב"ה ג'ען האבען זיך צו פריה ורביה'ט אין אונזער דור אזוי ווי שוועמלאך אין די וועלדער!"

דאָס זיינען זיינע ווערטער.

אין דעם גרויסען געשפרעך האָט ער בעריהרט פיעל פסוקים וועלכע ער האָט עטוואָס אריגינעל ערקלעהרט. איין פסוק ווייל איך דא עראינערען: "אוי מי יחיה משומו אל!" האָט ער געזאָגט אז דאָס האָט בלעם געמיינט מרים'ס זוהן פון בית לחם, וועלכער האָט זיך געמאכט פאר א גאָט. דער בלינדער גוי'שער נביא האָט געזעהען מיט זיין גרויסען פראָפעטישען בליק די אלע מעשים תעתועים און די אכזריות פון דער פערפלוכטער אינקווויזיציאָן אין דעם מיטעל־אלטער, האָט ער אויסגעשריען: "אוי מי יחיה משומו אל!"

"א, ווער וועט דאָס קאָנען איבערלעבען פון דעם, וועלכער וועט זיך זעלבסט מאכען פאר א גאָט!"

אין דעם בילד פון דעם גרויסען גאון זעהען מיר ווי די צוויי תלמודים, בבלי און ירושלמי, ספרא, ספרי, תוספתא און מכלתא, מדרש, תשובות הגאונים, די נאנצע ספרדישע אידישע ליטעראטור מיט דער נייער צוואמען לינען צונויפ־געלעגט אין א גרויסען בארג אהן א שום סדר.

איך וועל קיינמאל ניט פארגעסען ווי ווען דער קראנקער גרויסער רב האָט אנגעפאנגען צו רעדען וועגען חבת ציון, האבען זיך אנגעצונדען זיינע גרויסע ליכטיגע אויגען ווי צוויי פאקעלען און מיר אלע, וועלכע זיינען געשטאנען אדער געזעסען ארום זיין בעט, האבען געפיהלט א יראת הכבוד.

און אין מיין הארץ האָב איך געטראכט: "א, דער גלות, דער גלות, וועז דער גרויסער ריזע וואלט געבוירען ווערען ביי א נארמאלען פאלק און באקומען א נארמאלע ערציהונג, וויפיעל נוצען וואלט זיין פאלק ישראל געהאט פון אים!"

אין שאוועל האָב איך געפונען נאך א מערקווירדיגען אידישען טיפ, פון די סאָרט טיפען, וועלכע געהען אוועק פון אונז, און קיין נייע וועלען מיר ניט האָ־בען. דאָס איז דער טיפ פון "גומלי חסד", די, וועלכע רעטען געפאלענע מענשען, בלויז מיט א "גמילת חסד" אום זיי זאלען ניט פאלען און ווערען פשוט'ע מקבלים, דער סאָרט טיפ ענדיגט זיך אין אונזער דור, א דור פון טשעקס מיט באנק־ביכער פון באנקירען מיט טראָסט־קאמפאניעס.

אלע שאוועלער אידען, אדער די, וועלכע זיינען אמאל געווען אין שאוועל,

וועלען גלייך פערשטעהען אז איך מיין דא רבי מרדכי אהרנשטאם, אדער ווי מען רופט איהם פשוט אין אידיש רבי מאטעל דער ווינשענקער. ער אליין ציהט זיין חיונה פון דעם וואס ער מאכט ראזשינקעס־וויין און פערקויפט דאס פאר קידוש און הבדלה. ער איז גאנץ ווייט פון רייכטהום, נאר ער איז א גרויסער מסתפק במועט. ער לעבט אליין זעהר שפארזאם און ער האט אויפגעזאמעלט א קליינעם קאפיטאל מיט וועלכען ער ראטעוועט הונדערטער פאמיליעס פון אונטערגעהן. דעם גאנצען קאפיטאל זיינעם לייהט ער אוועק צו די קליינע געשעפטס־לייט, קרעמער, פערשידענע הענדלער, ארימע פרויען, וועלכע האנדלען מיט עסענ־ווארג, היהנער, אייער, און האבען ניט קיין געלד מיט וואס אנצופיהרען זייער מסחר. צו זיי קומט רבי מאטיל ווי א מלאך מושיע און העלפט זיי אויס.

יעדען פרייטאג קלייבען זיך צוזאמען די ארימע מארק־ווייבער צו רבי מאטעל ווינשענקערס הויז, זיי ברייננען אפ זייערע גמילות חסדים און נעהמען צוריק זייערע לייכטער אויף ליכט בענשען לכבוד שבת, און זונטאג פריה ברייננען זיי ווידער די לייכטער צו רבי מאטלען און נעהמען ווידער זייערע גמילות חסדים.

עס ווערט דערצעהלט אז יעדען ווינטער ווערט רבי מאטעל שטארק בע־שעפטיגט אומצוקעהרען די אלע ווינטערדיגע בגדים, פוטערס, פעלצען. צו די לייטע, וועלכע האבען זיי פארזעצט ביי איהם דורך דער זומער צייט. צו די יעניגע נעפאלענע בעלי בתים, וועלכע שעהמען זיך צו קומען נאך זייערע זאכען, טראגט רבי מאטעל אליין אוועק צו זיי אין א פינסטערער נאכט, קיינער זאל ניט זעהען אום ניט צו פערשעהמען די בכבוד׳יגע ארימע לייט.

איינמאל האט אן ארימע מארק־פרוי זיך פערקלאגט פאר רבי מאטלען אז אין דער וואך האט זי גאר ניט געמאכט אזוי זי פערלאנגט פון איהם ער זאל איהר נעטרויען איהרע לייכטער איבער שבת, און זונטאג וועט זי זיי צוריק־ברייננען צו איהם. זעלבסטפערשטענדליך, אז רבי מאטעל האט איהר בקשה ער־פילט. עס זייענען אוועק אייניגע וואכען, די אידענע האט די לייכטער ניט גע־בראכט. ויהי היום, איינמאל אין א פרייטאג, איז זי געקומען מיט איהרע לייכ־טער און האט געבעטען ווידער א גמילות חסד.

"מאטעל, — זאגט צו איהם זיין ווייב שטילערהייט, — דאס איז דאך די פרוי, וועלכע עס האט נאך איהר ערשטען גמילות חסד ניט באצאהלט!"

"שא! שא! — ענטפערט רבי מאטעל צו זיין פרוי, — רעד ניט, זאג נאר ניט צו דער ארימער פרוי, זי וועט נאך חלילה פערשעהמט ווערען".

און באלד האט רבי מאטעל איהר געגעבען דעם נייעם גמילות חסד אהן איין ווארט צו זאגען איהר.

דער רבי מאטעל איז אייגער פון די אמת׳ע אויפריכטיגע ארטאדאקסישע אידען, אבער טאלעראנט און בעהאנדעלט די פריידיינקער גלייך ווי די פרומע.

יא. דער טיפּ איד געהט אוועק פון אונזער דור, אהין, אהין וואו דער שבת קודש געהט אוועק.

בלויז איין רעדע האָב איך געהאלטען אין שאוועל און דער פּאליציי־שטאָט האָט מיר פּארוועהרט צו רעדען מעהר. אומזיסט איז געווען די מיה פון אלע שאוועלער נכבדים מיט׳ן כלל טהוער אפּרת בראש. דער פּאליצמייסטער האָט זיך איינגעג׳עקשן׳ט און אפילו דער רוסישער מיטעל האָט אויך ניט געהאלפּען, און דער פּינסטערער עקשן האָט נאָך ערגער געטהאן: עס איז געווען וויניג פּאר איהם צו פּארוועהרען מיר אין שאוועל צו רעדען, ער האָט מיך ארעסטירט אין הויז, דאָס הייסט, אז איך האָב ניט געטאָרט פערלאָזען שאוועל און געמוזט קומען זיך ווייזען פּאר דער פּאליציי צווי מאָל טענליך, פריה און פּארנאכט. און צו דעם ווילנער געבענארל־גובערנאטאָר האָט ער געשריבען, אז ער האָט ארעסטירט א אידישען רייזענדען רעדנער, וועלכער, נאָך זיין מיינונג, איז א געפעהרליכער אויפרייצער פון דעם המון געגען דער רעגירונג.

אזוי בין איך געוועסען אין האָטעל אייניגע טעג, ביז איין טאָג אין דער פריה זיינען נעקומען צו מיר צווי זשאנדארען, זיי האָבען מיך אוועקגעפיהרט צו דעם הויפּט זשאנדארמסקען נאטשאלניק, וועלכער האָט מיר דערלאָנגט א פּאפּיער פון דעם גענעראל־גובערנאטאָר און האָט מיר פּארגעלעזען דעם דאקומענט אין דעם נאמען פון דעם גרויסען רוסישען צאר אלעקסאנדער דעם דריטען, אז איך זאָל פערלאָזען רוסלאנד. איך האָב בלויז צייט איין מאנאט, אבער איך טאָר ניט רעדען מעהר. מיט א פינסטערען וואונק מיט זיין זשאנדארמסקען אויג האָט ער מיר אנגעוויזען צו חתם׳ענען מיין נאמען אויף דעם בעפעהל פון ווילנער גענעראל־גובערנאטאָר. מיט א קלאפּענדען הארץ און א ציטערדיגער האנד האָב איך גע׳חתם׳עט מיין נאמען דעם לעצטען מאָל אין דער רוסישער שפּראך.

און די חתימה האָט אפּגע׳חתם׳עט א נייע תקופה אין מיין לעבען, א תקופה וועלכע האָט מיך ארויסגענומען פון דעם פינסטערען רוסלאנד און האָט מיר אריבערגעטראָגען אין דער פרייער לאנד, אין דער לאנד, אין וועלכער מיינע מיליאָנען ברידער און שוועסטער לעבען פריי און נענייסען פרייהייט גלייך מיט אלע פרייע בירגער — אין די פּאראייניגטע שטאאטען אמעריקא.

29טער קאפּיטל

איך געזעגען זיך מיט רוסלאנד. — רבי שמואל מאהליווער בענשט מיך אויף מיין וואנדער-וועג. — עראיינערונגען אויף דער גרענץ פון רוסלאנד און דייטשלאנד. — אין קעניגסבערג דערווייס איך זיך פון אלעקסאנדער דעם דריטענס טויט. — דער פּירוד צווישען די דייטשע און רוסישע אידען. — מיין ערשטע רעדע אין קעניגסבערג. — טעמעל, די האלב-רוסישע און האלב-דייטשע שטאדט.

איידער איך האב פארלאזט רוסלאנד, האב איך געריעבענט פאר מיין פליכט צו בעזוכען דעם לעצטען מאל דעם חובב-ציונים־טישען גאון רבי שמואל מאהילעווער און צו נעהמען פון אים א ברכה ביים געזעגענען זיך.

צוליעב דער מורא פאר דער רעגירונג, בין איך אריינגעפאהרען אין ביאליסטאק אינקאגניטא. עס איז בלויז בעוואוסט געווען בסודי סודות צו די בעוואוסטע פיהרער פון די חובבי ציון, אייגער האט דעם צווייטען איבערגעגעבען פון מויל צום אויער און דער צווייטער צום דריטען, אז מאסליאנסקי איז דא אין ביאליסטאק, ערגיץ אין א האטעל אויף א פרעמדען נאמען, און היינט ביי נאכט וועט ער נעהמען אבשיעד ביי א קאנספּיראטיוער פערזאמלונג ביי דעם בעוואוסטען חובב־ציון ליטמאן ראזענטהאל. און די פערזאמלונג איז וויכליך געווען קאנספּיראטיוו. און, אויב אונזערע בונדיסטען און סאציאליסטען שטאלצירען און בעריהמען זיך, אז נאר זיי האבען אריינגעבראכט די קאנספּיראציע אין דער אידישער נאס, זאל קומען די ביאליסטאקער אסיפה און איבערצייגען זיי, אז אויך די חובבי ציון פון דעם פערנאנגענעם דור האבען געוואוסט דעם סוד פון קאנספּיראציע און די נויט האט זיי געלערנט צו בעהאלטען זיך פון דער רעגירונג.

דער אוועגט איז געווען א הייליגער. אייניגע צעהנדליג ביאליסטאקער איבערגענעבענע חובבי ציון, צווישען זיי עלטערע און יונגע, די שטימונג איז געווען א מיסטישע, איך האב זיך געזעגענט דורך זיי מיט אלע מיינע פריינד און פערזעהרער פון גאנץ רוסלאנד, איך האב גערעדט מיט בלוט פון הארץ, אלע מיט מיר צוזאמען האבען געווייגט מיט זודיגע טרעהרען, און די טרעהרען זיינען געווען הייליגע, אידישע. דאס הויז איז געווען פערשלאסען, רעדען האבען מיר אלע נעמוזט שטיל, און אזוי האבען מיר פערבראכט ביז נאך האלבע נאכט און מיר האבען זיך צוזעגענט...

ווי א גוטער איבערגעגעבענער פאטער איז ארויפגעפאלען רבי שמואל מאהליווער אויף מיין האלז, ער האט מיך געקושט און האט מיך געבענשט און געזאגט: "דו ביזט דער ווירקליכער מטיף לאומי, פאלקס־רעדנער, דיין פאלקס שיקזאל איז

דער זעלבער וואס דיין שיקואל. דו ווּאַגעלסט, מיין קינד, פון איין טהיי׳ל ווועלט צו דער צווייטער, פאַהר צו דיינע ברידער אויף יענער זייט ים און טהו דאַרט, בהצלחה, דיין הייליגע ארבייט, וועק זיי אויף פון זייער שלאַף און זאג זיי, אז אונזער נאציאַנאל־ע היים איז ניט אין מערב, נאָר אין מזרח, און וועז זיי זיינען יעצט מגולגל געווארען אין די עקען פון מערב, זאלען זיי דעם מזרח ניט פאר־געסען. איך בין אין דיר, מיין קינד, בטוח אז דו וועסט זיי עראינערען אַן זייערע פליכטען צו זייער גאָט, צו זייער לאַנד, און צו זייער פאָלק".

אט אזוי האָב איך זיך געזעגענט מיט רוסלאנד און פארטאָג בין איך איבער־געגאנגען דעם גרענץ און איך האָב זיך געפונען אין פרייסען — דייטשלאנד.

די לעצטע נאכט איז ביי מיר געווען א ליל שמורים. שטארקע מעכטיגע געפיהלען האָבען פערנומען מיין הארץ, געדאנקען און עראינערונגען האָבען אַנ־געפילט מיין מארד, און איך האָב בשום אופן ניט געקענט אנשלאפען וועדען. אזוי בין איך אויסגעזעסען די גאנצע נאכט מיט פערמאכטע אויגען און מיין זכרון האָט דורכגעבלעטערט מיינע גאנצע פערציג יאָהר לעבען, וועלכע איך האָב דורכגעלעבט אין דער פינסטערער רוסלאנד, באזונדערס די לעצטע פופצעהן יאָהר זינט איך בין געווארען א חובב־ציון גלייך ווי די אידעע פון חבת ציון איז גע־בוירען געווארען. איך האָב עראינערט אַן די ערשטע אספות פון די פינסקער חובבי ציון, וועז איך האָב דעם ערשטען מאל דערפיהלט אין מיר דעם הייליגען פייער פון דער גוואלדיגער לידענשאפט צו רעדען צו מיין פאלק, אויפצוועקען איהם פון דעם גלות־שלאַף, צו פארשטעלען פאר איהם לעבענס־בילדער פון זיין שקלאפען־לעבען און גלות־מארטירערי מיט דעם מה־יפית זינגערי. איך האָב זיך דערמאהנט ווי איך האָב געמוזט בעהאלטען די אלע ציוניסטישע פראַטאָקאלען און די קארעספאָנדענץ פון די ציוניסטישע ביוראָס אין אדעס און ווארשא, אין די קישענם פון מיין בעט, אום עס זאל ניט אריינפאלען צו דער רוסישער פאָליציי אין די הענד. איך האָב זיך דערמאָהנט די שטורעמדיגע אספות נאָך ווען דער נאון רבי דוד פרידמאן, דער קארלינער רב, איז געווען א הייסער חובב ציון, אויידער זיין פאהרען צו דער היסטארישער קאטאוויצער אסיפה, צו וועלכער דער דאקטאָר לעאָן פינסקער מיט רבי שמואל מאהלעווער האָבען גערופען. א, ווי היי־ליג און טהייער זייענען די זכרונות פון יענער נאאיווער הייליגער פאלקס־ארבייט וואס די ערשטע חובבי ציון האָבען געטהאָן מיט דעם גרעסטען מסירת נפש.

איך האָב זיך דערמאָהנט אַן דער נאכט, אין וועלכער מיר, פינסקער חובבי ציון, האָבען באקומען די טרויערדיגע ידיעה, אז אונזער גרויסער נאציאנאליסט, אונזער גייסטיגער פאטער און לעהרער, אונזער גרעסטער פובליציסט און בעלע־טריסט, פרץ בן משה סמאָלענסקין, דער רעדאקטאָר און ארויסגעבער פון דעם ער־שטען נאציאנאליסטישען זשורנאל "השחר", איז געשטאָרבען יונג און עלענד, אין מארז, האלטענדיג אין האנד די טעלעגראמע פון דער קאטאוויצער אסיפה.

אין מיטען דער נאכט האבען מיר, די יונגע נאציאנאליסטען און העברעער, זיך פערזאמלט ביי מיר אין מיין קליינער וואהנונג און שטיל־ערהייב האבען מיר טרעהרען געגאסען אויף דער אבחה. רעדען האבען מיר ניט געקענט, דער בראך איז געווען צו גרויס, נאר א "מכתב תנחומים", א טרויסט־בריף האבען מיר פערפאסט און אוועקגעשיקט דורך דעם "המליץ" צו דער אלמנה סמאלענסקין מיט איהרע קינדער.

אייניגע יאהרען איבערגעהיפט, און מיין האלב־וואכיגע, פער׳חלום׳טע פאנטאזיע האט מיך איבערגעטראגען נאך אדעס, וואו איך בין אפיציעל "מטיף לאומי", פאלקס רעדנער געווארען. דארט האט זיך מיין פערפאלגונג פון דער רוסישער פאליציי אנגעפאנגען, פון שטאדט צו שטאדט, און פון איין גובערניע צו דער צווייטער. דער ערשטער מחבל איז געווען דער אדעסער גראדאנאטשאלניק זעלענאי, וועלכער האט אין 4 שעה צייט מיך פון אדעס ארויסגעשיקט. דער צווייטער איז דער באסאראביער גובערנאטאר, וועלכער האט מיך דריי טעג נעהאלטען ארעסטירט, און האט מיך פון קישענעוו ארויסגעשיקט אין מיטען מיין ארבייט. אין אזא לאגע בין איך ארומגעפאהרען איבער דער גאנצער רוסיש־אידישער נהעטא — טשערטא אסעדליאסט, — צעהנדליגער מאל בין איך ארעסטירט געווארען, אין מינסק און אין לאדז האבען די זשאנדארען מיין טלית פון מיר ארונטערגעריסען, שטעהענדיג ביים ארון קודש, און אוועקגעפיהרט מיד אין טורמע גלייך מיט אלע ארעסטאנטען־פארבראכער, ביז דער שטאדט שאוועל, וועמען געטרייער איספראוויניק האט מיך ערלייזט פון אלע מיינע צרות און פאליציי־פערפאלגונגען, און דורך דעם געגנראל־גובערנאטאר פון ווילנא האט ער מיך אינאנצען ארויסגעשיקט פון רוסלאנד.

קעניגסבערג, האט דער קאנדוקטאר אויסגעשריען. איך האב זיך אויפגעכאפט פון מיינע טרויערדיגע חלומות, און איך האב זיך געפיהלט ווי מען האט פון מיר פלוצלינג א שווערע משא ארונטערגענומען, אזוי ווי איך וואלט פון טורמע בעפרייט ווערען, אזוי ווי איך בין געראטעוועט געווארען פון א ווילדער חיה. עם האט זיך מיר געדאכט אזוי ווי נייע הימלען איבער מיין קאפ, אזוי ווי א נייע ערד אונטער מיינע פיס. מיין גאנצער וועזען איז פול געווארען מיט דער איבערצייגונג, אז די טיראנישע רעגיערונג וועט מיך שוין ניט גרייכען צו פערפאלגען, אז איך בין פטור געווארען פון איהרע זאקאנעס און פון איהרע זאקאזמאכער, איך בין פריי, א פרייער מענש מיט מיין אייגענעם ווילען. איך בין ארויס פון דעם רוסישען וואגאן, איך האב זיך געשטעלט אויף דעם דייטשען באדען און איך האב שטיל־ערהייב געמאכט א ברכה: ברוך מתיר אסורים".

די גאנצע שטאדט קעניגסבערג קאכט ווי א קעסעל. אלע גאסען זיינען פול מיט מענשען, יעדער האלט א צייטונג און איז פערטיעפט אין דער נייעס פון טאג, א גרויסע "עקסטרא" שיינט ארויס אויף דער ערשטער זייט פון דער צייטונג:

״אלעקסאנדער דער דריטער, דער רוסישער צאר, איז טויט,
ער איז געשטאָרבען דריי אוהר. נאָך האלבען טאָג אין זיין
פאלאץ אין ליוואדא — קרימער גובערניע״.

איהר קענט זיך פאָרשטעלען מיין הארץ־קלאפונג, און ניט וויילענדיג האָב איך אָנגעפאנגען צו זאָגען דעם פערצעהנטען קאפיטעל אין ישעיה, ״כי ירחם ד׳ את יעקב... ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה... אך אל שאול תורד, אל ירכתי בור . . .״.

״דו האָסט זיך געקלעהרט אין דיין הארץ אז איך וועל זיך ביז׳ן הימעל דערהויבען, יעצט וועסטו זיך אין קבר דערניעדערען״.

קומענדיג אין האָטעל האָב איך געפונען א גרויסע אידישע פערזאמלונג. אלע אויגען האָבען גלויכטען, אלע געזיכטער האָבען געשיינט פון דער פרעה־ליכער בשורה, אז דער צאר הצורר, וועלכער האָט מערדערליך פערפאָלגט די אידען, איז פלוצלינג געשטאָרבען. אין אייניגע מינוטען האָבען זיי זיך צוזעצט ארום די טישען און בעכערס וויין האָבען זיך שנעל אויסגעלייגט. מען האָט מיך מכבד געווען מיט א כוס של ברכה, און איך האָב אויסגעשריען: ״לעושה נפלאות גדולות לבדו — לעז ״ליוואדיא״. דער גאנצער עולם האָט געענטפערט מיט א יובל געשריי.

צווישען דעם פרעהליכען עולם זייגען געווען פיעל פון די מאָסקווער ארוים־געטריבענע און פאָליטישע פארברעכער ווי איך, און מיר האָבען אלע נאָאיוו געגלויבט, אז דער נייער צאר, ניקאָלאי דער צווייטער, וועט זיין בעסער פאר אונז אידען ווי זיין טיראַנישער פאטער, וויל מען האָט איהם ערעבענט פאר א ליבעראל. היינט, ליידער, וויסען מיר אלע אונזער נארישען טעות. פון דיזער שלאנג איז ארוים א בייזערער שלאנג...

דעם ראבינער דר. באמבערגער האָב איך בעזוכט, ער האָט מיך זעהר פרייַנדליך אויפגענומען. איך האָב איהם געפונען בייַן זיין ארבייט, לערנענדיג א יונגע קריסטליכע מיידעל די פרינציפען פון דער אידישער אמונה. די מיידעל האָט באשלאָסען צו ווערען א אידין. מיט גרויס פלייס האָט זי שטודירט די אידישע תפלות אוּן די מנהגים. קומענדיג נאָר וואָס פון דער פינסטערער רוסלאנד וואו א געטויפטער איד טאָר זיך צו זיין רעליגיע ניט אומקעהרען, איז דאָס געווען ביי מיר א פרעהליכע איבערראשונג. ״געבענשט זאָל זיין די פרייהייט״, האָב איך זיך אויסגעדריקט מיט פרייד.

שבת האָב איך געהערט דעם חזן אין שוהל, זאָגענדיג מיט גרויס כונה דעם ״הנותן תשועה למלכים״. און דער נאָמען וויהעלם דער צווייטער איז דערמאָנט געוואָרען אנשטאט ״אלעקסאנדער דעם דריטען״ ווי איך בין געוואָהנט געוואָרען צו הערען אין רוסלאנד. דער שינוי השם האָט אויף מיר געמאכט א שטארקען

רושם, בעטראכטענדיג וויפיעל פערשידענע קעניגע און געוועלטיגער האט אויף זיך דער אומגליקליכער עם מפוזר ומפורד. אין יעדען לאנד מוז ער בעטען דעם ויפיל שונאיו לפניו. וואס פאר א טראנישע קאמעדיע שפיעלען די אידען יעדען שבת. די רוסישע אידען בעטען א מפלה אויף די רוסישע שונאים, דאס מיינט אויף די דייטשען, און די דייטשע אידען בעטען א מפלה אויף די רוסען, און אזוי ווייטער. א, ארים גלות פאלק! פאר דיינע אייגענע שונאים בעטסטו לאנגע יאהר און גרויסע קרעפטען...

קומענדיג פון שוהל אין האטעל, האב איך געפונען פיעל אידען זיך מתוכח זיין וועגען חבת ציון און, מערקווירדיג איז, אז די צוויי עקסטרעמען, די גרויסע פרומאקעס מיט זייערע טאשען־טיכלעך פערקניפט אויף זייערע העלזער און די אבסאלוט־פרייע פון רעליגיע שטימען מיט זייער שנאה צו ישוב ארץ ישראל. און די געצעהלטע חובבים, וועלכע האבען זיך דארט געפונען, האבען געמוזט נעביך שווייגען און זיין פון די הנעלבים ואינם עולבים.

קעניגסבערג איז די געבורטסשטאדט פון דעם גרויסען פילאזאף עמנואל קאנט און די קעניגסבערגער זיינען שטאלץ מיט איהם.

די דייטשע אידען זיינען זעהר זעהר ווייט פון די רוסישע אידען ווי דער מערב פון מזרח. זיי פערשטעהען ניט זייער לעבען, זייערע באדערפענישן, זייערע שטרעבונגען און האפנונגען, זייערע ליידען און פרייידען. פון דער הויך קוקען זיי, די דייטשע אידען, אויף די רוסישע, אזוי ווי אויף כינעזער און יאפאנעזער, און אן אקסיאמע איז ביי זיי דא, אז די רוסישע אידען זיינען אומפארשטענדיגע. וועז זיי זאלען זיך אביסעל פערטיעפען צו לעזען דעם געטליכען שריפט, וועל־כער איז אויסגעקריצט אין די קנייטשען אויף די שטערנען פון די רוסישע אידען, דאן וואלטען זיי זיך איבערצייגען אין זייער טעות און זיי וואלטען זיך בעפרייען פון זייער פאראורטהייל. אין דעם בין איך איבערצייגט געווארען נאך מיין ערשטען פארטראג, וועלכען איך האב געהאלטען אין יונקערהאף פאר א גרויסער פערזאמלונג. נאך מיין רעדע זיינען צוגענאנגען צו מיר דר. באמבערגער, פראפעסאר מינקאווסקי און נאך זעהר פיעל געלעהרטע, זיי האבען מיך באי־דאנקט ערנסט און זיי האבען זיך אויסגעדריקט אז זיי וואלטען קיינמאל ניט גלויבען אז א רוסישער איד מיט זיין "זשארגאן" זאל זיי קענען האלטען גע־שפאנט צוויי שטונדען צייט, וועלכע זיינען ביי זיי פערשוואונדען שנעל וויי צוואנציג מינוטען, ארויסגערופען ביי זיי טרעהרען און אויך געלעכטער. מיין רעדע איז געווען א טעלעגראמע וועגען טיראנישע הערשאפט. פאר א סימבאל האב איך ענגומען נבוכדנאצר מלך בבל. איך האב געשילדערט זיין שטארקייט און זיין שרעקליכע מפלה און איך האב אויפגעוויזען אז טיראניי קען ניט אנהאלטען לאנג און די ענדע פון די טיראנען איז אייביגע שאנדע און שפאט.

דער דייטשער בעאמטער, וועלכער איז געווען ביי מיין לעקטשור, האט מיר געדריקט די האנט און האט מיר געזאגט:

"יא, הערר פּרעדיגער, זי האבען וועגען באציאנישען קעניג געשפּראכען, אבער זי האבען דעם רוסישען צאר נעמיינט, איך האב דאס גאנצע אלעמאריש רעדע גוט פערשטאנען".

מיין צווייטע רעדע האב איך געהאלטען אין דער שוהל "שארית ישראל" נאך דעם נאמען פון דעם גרויסען גאון רבי ישראל סאלאנטער, איז וועלכער ער האט געדאוועט זיין גאנצע צייט וואס ער האט געוואהנט אין קעניגסבערג. א שרעק האט מיך אנגענומען צו זעהען אז די שוהל איז פערשלאסען די גאנצע וואך, און נאר שבת איז זי אפען פאר געצעהלטע מענשען. אפּגעלאזען, פער־שמוצט, עטליכע ספרים צעריסענע וואלגערען זיך אין א צובראכענעם שראנק.

איז דאס דער מאנומענט נאך דעם גרויסען אידען רבי ישראל?

מעמעל שטעהט אויף דער גרעניץ צווישען די צווייי לענדער רוסלאנד־דייטשלאנד, און עס איז שווער צו אורטהיילען אויב זי איז א רוסישע אדער א דייטשע שטאדט, וויל איהרע אידען תאלטען אין זיך אויף ביידע כאראקטערען, זיי האבען ליעב די תורה און היטען דעם שולחן ערוך אזוי וויי די ליטווישע אידען, זיי זיינען אבער וויט פון דער העברעאישער שפּראך און ליטעראטור, פון אלע נאציאנאליסטישע באווענגונגען וויי די רייכע דייטשע אידען.

איך האב בעזוכט דעם מעמעלער רב רבי גבריאל פיינבערג, א ברודער פון דעם בעוואוסטען דאקטאר פיינבערג פון קאוונע. איך האב דערזעהען פאר זיך א פאטריארך מיט זיין לאנגער ווייסער בארד, מיט זיין גרויסען קאפ און הויכען שטערען, מיט שיינענדע ליכטיגע אויגען. ער איז נעביך געווען א חלוש, אבער זייער גערואנקען זיינען געווען קלאהרע און געזונטע ניט נאר אין תורה, נאר אויך אין וועלט־זאכען.

גאנץ מעמעל, אלט און יונג, מענער און פרויען, פרומע און פרייע, האבען זיך צוזאמענגעקליבען אין דעם גרויסען בית המדרש צו הערען מיין רעדע. צווישען זיי זיינען געווען דר. רילף, דער ראבינער, יעקב שפּירא, דער מנהיג פון דער קהלה, און דער העברעאישער ליטעראט שיינהויז. זיי האבען אלע אויסגעדריקט זייער צופרידענהייט און זאגאר די פרומע מעמעלער אידען האבען מיר אפּגע־געבען זעהר א שעהנעם קאמפּלימענט, אז אזא וואראמע, אידישע רעדע האבען זיי ניט געהערט זייט רבי ישראל סאלאנטער זצ"ל. איך האב זיך ערקונדיגט פון דער גרויסער ארבייט וואס זיי טהוען פאר די אומגליקליכע פון אונזערע רוסישע אידישע בריידער, וועלכע אנטלויפען טאג־טעגליך פון דער פינסטערער רוסלאנד. בראש פון דער נאבעלער ארבייט איז געשטאנען דער גוטער דאקטאר רילף. ווי א מלאך בעשיצט ער די פערפאלגטע אימיגראנטען. טאג און נאכט

איז ער בעשעפטיגט צו העלפען זיי מיט אלע מעגליכקייטען אום זיי זאלען קאנען ווייטער מאכען זייער רייזע נאך אמעריקא.

דעם ערשטען מאל אין מיין לעבען האב איך בייגעוואהנט א אידישע לויה אין דייטשלאנד. אן ארימע פרוי איז געשטארבען, אבער וואס פאר א שהנע ארדנונג, אנשטענדיג, צוויי שווארצע פערד האבען געפיהרט דעם ריינעם שווארצען וואגען. די באגלייטער זיינען נאכגענאנגען שטיל, רוהיג.

30טער קאפיטעל

בערלין, די דייטשע הויפטשטאדט. — דער פאטער רבי עזריאל הילדעסהיימער, וועלכער זיצט על התורה ועל עבודה און וויס נישט פון דער נאציאנאליסטישער באוועגונג און דער זוהן דר. הירש הילדעסהיימער, וועלכער איז איבערגעגעבען דעם ציוניסטישען אידעאל. — ווי בערלין גיט אף כבוד דעם קייזער׳ס אויניקעל. — א פאראד לכבוד ווילהעלם׳ס געבורטסטאג. — די וועגעטאריער, וועלכע שאפען א מין אינטערנאציאנאל. — יעקב טירדאס׳ס אן אויניקעל אין ראטערדאם טראגט מיין געפעק צו דער שיף. — אלץ וואס ער וויסט איז שמע ישראל און שבת.

די דייטשע הויפטשטאדט, די שהנע גרויסע בערלין, האב איך דערזעהן גלייך מיט דעם אויפנאנג פון דער זון. די פריהע שטראהלען האבען פערפלייצט מיט א ים ליכט די הויכע טורעמס מיט די דעכער פון די גראנדיעזע גרויסע פאלאצען, וועלכע שיינען ארויס אין דער לענג און אין דער בריים פון דער בעריהמטער קייזערליכער שטאדט.

נאכדעם ווי איך האב זיך אפגערוהט פון דער רייזע, האב איך מיין ערשטען וויזיט געמאכט צו די בעוואוסטע פאטער און זוהן, די רבנים רבי עזריאל הילדעסהיימער און דר. הירש הילדעסהיימער. דעם אלטען פרומען רב האב איך געפונען איינגעוויקעלט אין א גרויסען טלית לערנענדיג מיט גרויס כונה א בלאט גמרא מיט זיינע תלמידים. ער האט מיך פריינדליך אויפגענומען און נאך דעם ווי איך האב איהם איבערגעגעבען די גרוסען פון רבי יצחק אלחנן, דעם קאוונער רב, און פון רבי שמואל מאהליווער, דעם ביאלאסטאקער רב, האט ער מיט מיר נערעדט וועגען דער אידישער לאגע אין רוסלאנד, אבער פון דער נאציאנאליסטישער בעוועגונג האט ער געהאט גאר א קליינעם בעגריף. ער האט מיך אריינגעפיהרט אין זיין ישיבה, וואו איך האב גוט בעטראכט זיינע תלמידים און האב אין זיי געפונען דעם זעלבען טיפ פון די וואלאזשינער און מירער ישיבה־בחורים, נאר מיט מעהר רינליכקייט און וועניגער פלפול מיט פשט׳לעך.

דער יונגער דר. הירש היל׳דעסהיימער איז שוין אייראָפּעאיש, א בעוואוס־טער ליטעראט, אן איבערגעבענער נאציאָנאל׳יסט, אינטערעסירט זיך מיט חבת ציון, א לעקטשורער אין דעם פעראיין בני ישראל הצעיר, וועלכען ער האָט גע־גרינדעט, און אויסער דעם נעהמט ער א גרויסען אנטהיי׳ל אין אלע אידישע כלל־זאכען.

צוזאמען מיט דעם ביבל׳יאָגראף און איבערגעבענעם נאציאָנאל׳יסט דר. היינריך ל׳וי, וועלכער איז געווען מיין בעגל׳ייטער די אייניגע טעג וואָס איך האָב פערבראכט אין בערל׳ין, בין איך געגאנגען בעטראכטען די שהנקייט פון דער שטאָדט. ער האָט מיך געפיהרט "אונטער די לינדען", ער האָט מיר געצייגט דעם קייזער׳ס פאל׳אץ, די וואונדערבארע מוזעאומס און די ביבל׳יאָטעקען, די אלע שעהנע היסטאָרישע פל׳עצער מיט די פראכטפאל׳ע געביידען מיט די בע־ריהמטע מאָנומענטען.

זיצענדיג אונטער די לינדען, האָבען מיר פל׳וצל׳ינג דערהערט מוזיק שפּי־ל׳ענדיג און א רעגימענט קייזערל׳יכע רייטער איז אָנגעקומען מיט דעם גאנצען רייטשען מיל׳יטערישען שטאל׳צ און גל׳אנץ. פל׳וצל׳ונג איז אנטקעגען דעם רעגי־מענט אָנגעפאָהרען א שעהנע קארעטע מיט א דאמע, וועלכע האָט געהאל׳טען אין איהר שוים א זויג־קינד. דער געגנער׳ל האָט גל׳ייך געגעבען א מיל׳יטערישען צייכען, די מוזיק איז שטיל׳ געבל׳יבען, דער גאנצער רעגימענט האָט ארויסגע־צויגען די שווערדען, וועלכע האָבען א בל׳יץ געטהאָן קעגען די שטראהל׳ען פון דער זון און א שטימע האָט א שטורעם געטהאָן פון דעם גאנצען רעגימענט: "האָך!" "האָך!"

די דאמע, וועלכע איז געזעסען אין קארעטע, איז געווען אן אם פון דעם קייזערל׳יכען הויף און דאָס קינד איז געווען אן אייניקל׳ פון קייזער וויל׳העל׳ם. פאר דעם אייניאהריגען קינד האָט מען אָפּגעגעבען קייזערל׳יכע עהרע. אט דאָס איז די קראפט פון אן אויטאָקראטישער רעגיערונג.

דאָס ערשטע מאל׳ אין בערל׳ין האָב איך בעזוכט א וועגעטאריאנעם רעס־טאָראָן, איינעם פון די גרעסטע, און וואָס פאר א שהנעם איינדרוק עם האָט געמאכט אויף מיר, וועו איך האָב דאָרט געפונען מענשען פון פערשיעדענע פעל׳קער און פערשיעדענע רעל׳יגיאָנען זיצען ארום די טישען פריינדל׳יך און ברידערל׳יך און עסען נאטור־פראָדוקטען פון דער מוטער־ערד: גראָזען, קערנער, פרוכטען געבאקטע און געקאָכטע, און פערשיעדענע אויל׳ען, וועלכע זיינען כשר פאר אידען, קריסטען און מאכמעראנער. אט זיצט א הינדוס פון קאל׳קוטא מיט זיין טורבאן אויפ׳ן קאָפּ, ל׳עבען איהם זיצט א טערק מיט זיין רויטען פעס, געגענאיבער א איד׳ זוזאמען מיט א קאטאל׳יק און עסען זיך רוהיג, פערבריינגען זוזאמען ווי ברידער.

הייליגע געפיהל׳ען האָבען זיך ערוועקט אין מיר, זהענדיג א גרויסע צאהל

מענשען, וועלכע פערגיסען ניט קיין בלוט און עסען ניט קיין פלייש. איך האָב מיך עראינערט אַן אונזער היסטאָרישער אידישער פראגע פון "מי יאכילנו בשר?" איך האָב זיך דערמאָהנט אַן די שוחטים, די קצבים, די מנקרים, אַן דער שחיטה, בדיקה און מליחה, דאָס פלייש־גם און מילכיגס, די איסורים מיט די התירים, די אומגליקליכע ברויטלאָזע נע׳אסור׳טע שוחטים, די מחלוקת אין די אלע אידישע שטעדט איבער די אלע גלות־לענדער, די טאקסעס מיט די קאָראָבקעס, די טייכען אידישע בלוט וואָס זיינען פערגאָסען נעווארען צוליעב די אקסען בלוט און די קאלבען פלייש, און א געדאנק האָט מיר א בליץ געטהאָן: ווי ערהאבען און שעהן, ווי גוט, רוהיג און גליקליך וואָלט נעווען דאָס אידישע פאָלק, וועו אין איין שעהנעם פריהמאָרגען וואָלטען אלע אידען בעשלאָסען צו ווערען וועגעטאריאנער.

יא, דאָס איז א פאנטאזיע, אבער דאָך ווילסטו עס זאָל פארווירקליכט ווערען.

וועו דו וואוינסט אין רוסלאנד אוו דו לעזט אין די צייטונגען וועגען דעם לעבען אין דייטשלאנד, וועגען זייער כלל־ארבייט, זייערע פערזאמלונגען, זייערע פלענער אוו רעזאלוציאָנען, דאן דענקסטו אז זיי טהוען באמת גרויסע זאכען, אבער וועו דו קומסט אהער אוו בעאבאכטעסט ריכטיג דאָס לעבען, דאן איבער־צייגסטו זיך, אז בלויז דעם שאָטען פון די בערג האָסטו געזעהן פון דער ווייטען, דאָרט וואו עס געפינען זיך בלויז צוויי דייטשע אידען, דאָרט געפינסטו דריי פעראיינען מיט פערשיעדענע פערזאמלונגען, אוו די בערג שטורמען אוו געבוירען מייז...

מוזיקאלישע טענער, יובל־געשרייען, געזאנגען פון דייטשע נאציאנאלע ליעדער האָבען מיך היינט פריה אויפגעוועקט. איך האָב דאָס פענסטער ge־עפענט, א הערליך בילד האָט זיך פאר מיינע אויגען בעוויזען, גאנץ בערלין פייערט, די גאנצע דייטשע נאציאָן פרעהט זיך, די נאסען זיינען אנגעפילט מיט מילימעטער, הונדערטע מוזיק קאפעליעס שפיעלען די דייטשע הימנע, די מאר־שירענדע זינגען די דייטשע נאציאנאלע ליעדער: "דייטשלאנד איבער אלעם", "אם וואכט ביי דער רהיין". "האָך, האָך פאר דעם קייזער!" שרייט אוים דער פעבעל, אלע געזיכטער שיינען אוו גלאנצען פון פרייד. איך בין ארוים אין גאס אוו זיך געלאָזט מיט דעם שטראָם, איך האָב זיך דערוואוסט אז דעם טאג ווערט געפייערט דעם קייזער׳ס געבורטסטאג. דאָס פאָלק מארשירט לעבעדיג, הארמאניש נאָך די קלאנגען פון דער מוזיק, ביז זיי זיינען צוגעקומען ביז די "אונטער די לינדען" צו דעם קייזער׳ס פאלאץ. דאָרט איז די גאנצע פראָצע־סיע שטעהן געבליבען, קאנאנען האָבען געשאָסען צעהנדליגער מאל, אלע קיר־כען־גלעקער האָבען געקלונגען, פריסטער מיט זייערע כאָהרען האָבען געזונגען

פלוצלונג האָט זיך א פלאג־סיגנאל בעוויזען פון א ווארענדע פון דעם

פּאלאץ, אלעס איז שטיל געווארען, אלעמענס אויגען האבען זיך געווענדט צו דעם פונקט פון פּאלאץ, וואו דער סיגנאל האט זיך בעוויזען און מאמענטאל האבען אלע דעם קייזער דערזעהן אין זיין פולער מיליטערישער יוניפארם. ביי זיין זייט — די קייזערין מיט די אלע גרויספירסטען, און דער קרוינפרינץ אין דער לינקער זייט. ווי א שטורם האט זיך ארויסגעריסען פון דעם גרויסען מענשען־ים, וועו דער קייזער האט זיך מיט זיין בלויזען קאפּ א לייכטען בויג געטהאן צו זיי. ביז 10 מינוט האט געשטורעמט דער יובעל־געשרייי, נאכהער האט א טויטען־שטילקייט באהערשט דאס גאנצע עלעקטריזירטע פובליקום. דער קייזער האט אויסגענלייכט זיין שטאלצע פיגור מיט זיין ברייטער ברוסט, אויף וועל־כער די צעהנדליגע מעדאלען, גאלדענע און בריליאנטענע, האבען געשטראהלט נעגען דער שיינענדער זון. ער האט גראציעז אויפגעהויבען זיין האנד, און האט מיט א מילדער אראטאריישער שטימע בעראנקט דאס פאלק. ער האט געריידט אייניגע מינוטען, דאס פאלק איז געווען בעצויבערט און היפנאטיזירט; ביי פיעלע מענשען האבען זיך טרעהרען געשטעלט אין די אויגען. ניט ווילענ־דיג האט זיך ביי מיר א זיפץ פון טיפען הארץ ארויסגעריסען און ישעיה הנביא׳ס ווערטער האבען זיך פון מיין מויל ארויסגעריידט: מלך ביפיו תחזינה עיניך!" (דעם קעניג אין זיין פראכט זעהען דיינע אויגען!").

האט זיך איינעם פון דעם דייטשען פאלק דאמאלסט געקענט פארשטעלען אויף איין סעקונדע, אז דער מעכטיגער מאנארך, דער פיעל־געהרטער, געלייב־טער און געשעצטער וויללהעלם דער צווייטער זאל פון זיין לאנד פערטריבען ווע־רען און דייטשלאנד זאל א רעפובליק ווערען? ניט איינעם פון זיי, און מיר אויך ניט.

נאך א רייזע פון א גאנצען טאג בין איך געקומען נאך ראטערדאם, האלאנד, וויל איך האב מיר געאיילט נאך לאנדאן האב איך זיך ניט פערזאמט און גלייך פון באנהויף בין איך געגאנגען צו דער שיף, וועלכע געהט נאך לאנדאן. דער האלענדישער טרעגער, וועלכער האט מיינע געפּעק געטראגען, איז געגאנגען גלייך מיט מיר, און מיר האבען ביידע געשוויגען. פלוצלונג האט ער זיינע אויגען אנגעשטעלט אויף מיר, האט זיך מיט כונה אייניגעקוקט אויף מיין געזיכט און האט אויסגערעדט די ווערטער: "יהודי", "שמע ישראל", "שבת", יום טוב", "ארץ ישראל". דאס האט ער נעבאך אויסגעשאטען זיין גאנצען בא־גאזש העברעאישע ווערטער, וועלכע ער האט פארמאגט.

מיט א נעמישטער שפּראך, האלב דייטש, האלב האלענדיש, און מיט דער הילף פון די הענד און די פינגער, האט ער מיר געגעבען צו פארשטעהן, אז זיינע עלטערען און זיינע עלטערענ׳ס עלטערען זיינען אין האלאנד געבאָרען געוואָרען, און אויסער די ווערטער "שמע ישראל", "שבת", "יום טוב" וויים ער ניט קיין איין העברעאישען וואָרט.

איך האָב איהם געפרעגט זיין נאָמען, האָט ער מיר געענטפערט מיט שטאָלץ: **ראובן טיראדא.**

דער היסטאָריישער נאָמען טיראדא האָט א טרייסעל געטהאָן מיין נשמה. איך האָב זיך גוט אייניגעקוקט אין דעם געזיכט פון יעקב טיראדא׳ס אייניקעל. וועלכער וויים צומאָל ניט ווער זיין עלטער־פאָטער איז געווען, א ביטערער גע־פיהל האָט אָנגעפילט מיין הארץ.

די שיף איז אָפּגענאָנגען שפּעט אין אָוועגט און איך בין נאָך געשטאָנען שטונדען לאָנג אויף דעם דעק. איך האָב זיך אייניגעטיעפט מיט מיינע בליקען אין די שווארצקייט פון ים מיט דער טונקעלקייט פון דער נאכט, צוזאמען מיט דער שווארצקייט פון מיינע געדאנקען און געפיהלען.

31טער קאפיטעל

לאָנדאָן, די שטאָדט פון הויכע בנינים און פינסטערע הייזען — דער אידישער פערטעל און דער כאָאָס אין אידישען לעבען. — געווען מוסר־ניקעס זיינען דאָ גע־וואָרען אנארכיסטען און, פארקהרט, געווען אנארכיסטען זיינען געווארען פא־נאטיקער־קנאים. — דער רב הכולל נפתלי אדלער, וועלכער פיהרט א מאָפּעלט לע־בען; אין וויטשעפּעל איז ער פרום און רודפּט אייניגעוואנדערטע און אין וועסט ענד איז ער אן ענגלישער דושענטעלמאן. — דער פּירוד צווישען די ציוניסטען.

זעהר ניט קיין גוטען אייגדרוק האָט געמאכט אויף מיר די גרעסטע שטאָדט אין דער וועלט, לאָנדאָן, די הויפּטשטאָדט פון ענגלאנד, מיט איהרע מאסען מענשען, מיט איהרע הויכע געביידען, די פּערשווארצטע פון דעם שטענדיגען פייכטען און שווארצען וועטער, מיט די טונקעלע וואָלקענס, וועלכע הענגען אין דער לופט און פּארשטעלען די שיין כמעט דאס גאנצע יאָהר. אין מיטען טאג געהען די פערד, וועלכע שלעפּען די וועגענער, מיט קלייניע פאָנארען אויף די קעפּ. קומענדיג גלייך פון דער ליכטיגער, וויסער בערלין, דוכט זיך דיר, אז דו ביזט אָנגעקומען גאָר אין אן אנדער וועלט, ערגעץ אונטער די הרי חושך. די גרויסע בנינים זוארפען אויף דיר ארויף א מיסטישע שרעק, דער גערויש פון דער ריעזיגער זיעבען־מיליאָניגער שטאָדט פּארטויבט דיינע אויערען, צומישט דעם מארך, דיינע געפיהלען וועהרען טעמפּ, די געדאנקען פּוסט און דו וועהרסט ווי א מאשין, וועלכע בעווענגט זיך פון איין אָרט צום צווייטען דורך א בעהאלטענער קראפט....

אָבער וועז דיין אויג געוואוינט זיך צו צו דעם פינסטערען נעבעל און דיין אויער — צו דעם שרעקליכען גערויש, אזן דו בעטראכסט די הויכע, שלאנקע

ענגלענדער מיט זייערע בלויע אויגען און די גלאטע געזיכטער, וואו דו בעמערקסט זייערע אויפפיהרונגען, זייערע מאנעערן, דאן פיהלסטו אז דאס איז א גרויס פאלק, א פרייע נאציאן פון א העכערער ראסע, ביי וועמען פאליטישע פרייהייט און די פערזענליכע רעכט זיינען א טייל פון דער נשמה...

גאר א בעזונדער וועלט אן און פאר זיך איז די איסט־טייל, די לאנדאנער טייל שטאדט, וועלכע איז בעזעצט כמעט דורכאויס מיט אידען, וועו דו געהסט אריין אין דעם טייל שטאדט, דאכט זיך דיר אז דו ביזט אין ווילנע אדער אין מינסק אוו אפשר גאר אין בערדיטשעוו. אויף יעדען טריט אוו שריט שלאגסטו זיך אן ביי די קליינע קרעמלעך, ביי זייערע טיהרען שטעהען די קרעמער פערוואקסענע מיט ניט קיין בעפוצטע בערד פון דעם טיפ פון די "זיידענע יונגע לייט", אדער קרעמערקעס, לעבעדיגע ווייבלאך, שווארץ־קעפיגע, מיט ליכטינע אידישע שווארצע אויגען פון דעם טיפ פון די ווילנער קרעמערקעס. אויף דעם מארק שטעהען די הענדלערקעס, טאראגאווקעס, אוו פערקויפען פרוכט, בייגעל, קיכלעך אלע סארטען; פון די קעלערס שטעקען ארויס קעפ אוו יאר־מולקעס באפוצט מיט פאות. דארטען ארבייטען אידען אויף נעה־מאשינען, פרעסען בגדים אוו פארריכטען אלטע שיך, אוו אזוי לעבען זיך די אידישע קינדער, שפייזען זיך אייגער פון צווייטען אין צער אוו אין נחת....

אין אן אבשייליכער ארמוטה לעבען די קריסטליכע אייגוואוינער אין דער געגענד. זיי זיינען כמעט אלע שכורים, אנשטאט דער רוסישער וואדקא זויפען זיי דעם שדליכען אבסענט. זיי טרינקען אלע אוו אלעס, אלט אוו יונג, מענער אוו פרויען, אוו די שכרות פערדארבט זיי עקאנאמיש אוו מאראליש אוו מאכט א תל פון זיי. שרעקליך איז דאס בילד צו זעהן שבת צו נאכט—ערב זונטאג—ווי מענער אוו פרויען מיט זייערע קליינע קינדער אויף די הענט, שטעהען אין לאין פאר די שענק־הייזער אוו וואדטען ביז זיי בעקומען זייער טייל שנאפס אדער ביער. די פרויען זיינען מזכה די קליינינקע מיט דעם ביטערען, גיפטיגען טראפען אוו אזוי פארדארבען זיי דעם יונגען דור אויף זייער גאנצען לעבען. א גרויסע טייל פון זיי זיינען אזוי פארארימט פון דער שכרות, אז זיי האבען קיין קלייד אויף זיך ניט, קיין שיך אויף די פיס, אוו קיין וואוינונג ניט. זיי וואלגערען זיך פשוט אין די גאסען נאקעט אוו הונגעריג, צואווייקט פון דעם שרעקליכען פייכטען לאנדאנער וועטער, אוו וועלען געיאגט פון דער פאליציי אהן רחמנות.

מיינע רעדען האב איך געהאלטען, ווי געווענליך, אין דעם מזרח־טייל פון שטאדט, אין דעם טייל אין וועלכען עם וואוינען אונזערע רוסישע, פוילישע, ליטווישע אידען, צו וועלכע איך האב וואס צו רעדען, אוו וועלכע פארשטעהען וואס איך רעד.

א שרעקליכע איבערקעהרעניש האָב איך געפונען צווישען מיינע לאנדסלייט — עליונים למטה ותחתונים למעלה — די אויבערשטע זיינען פון אונטען און די אונטערשטע פון אויבען, ווי אין מאטעריעלען צושטאנד אזוי אין גייסטיגען. די געוועזענע היימישע רייכע זיינען אָרים געוואָרען און די היימישע קבצנים זיינען דאָ עשירים געוואָרען. אויך די היימישע פרומע רעליגיעזע זיינען דאָ מופקרים געוואָרען, איינאנצען זיך אויסגעטהאָן פון דעם גלויבען, און מאנכע פון זיי זיינען אנארכיסטען געוואָרען, און די געוועזענע היימישע פריידענקער זיינען דאָ אין לאָנדאָן "בעלי תשובה" געוואָרען, פשוט׳ע קנאים, פינסטערע פאנאטיקער אזוי ווייט, אז די אמת׳ע פרומע אָרטאָדאָקסען האָבען צרות פון זיי. ווי דער תלמוד זאגט: "במקום שבעלי תשובה עומדים שם אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד", "דאָרט וואו די בעלי תשובה שטעהען, קאָנען די אמת׳ע צדיקים ניט שטעהן", וויל זיי זיינען ווילד פאנאטיש און קראנק.

היינט פריה איז א קאָמיטע צו מיר געקומען פון לאנדאנער אנארכיסטישען קלוב. זיי האבען מיך אייננעלאדען אויף א דעבאטע וועגען רעליגיאָן, און ווי ערשטוינט בין איך געוואָרען, וועז איך האָב דערקענט אין זיי צוויי ישיבה־בחורים, וועלכע האָבען געלערנט אין אייגער פון די ליטווישע ישיבות. זיי האבען געגעסען "טעג", געפראוועט "משמורים" יעדען דאנערשטאג ביינאכט, זיינען געוועזן "מוסר׳ניקעם", און קומענדיג אין לאָנדאן האבען זיי אראָפגעוואָרפען פון זיך איננאנצען דעם עול און דורכמאכענדיג פריהער די מיסיאָנערסקע שולען, זיינען זיי אוועק נאכהער צו די אנארכיסטען און יעצט ארבייטען זיי פליסיג צו פארשפרייטען קראָפּאטקינ׳ס טהאָריען צווישען די ווייטשעפעלער אידען אין דעם איסט־ענד. מיט פלאמען פייער ברענען זיי דעם אידישען פאָלק צוואמען מיט זיין תורה און אמונה, זיי רעדען מיט אזא שנאה, ווי פאָלקאמענע אנטיסעמיטען.

איך האָב זיך מיט זיי אָפגערעכענט ווי איך האב געקענט און איידער זיי זיינען ארויס פון מיין צימער איז א צווייטע קאָמיטע ערשיענען פון דער חברה "שומרי שבת" און "מחזיקי הדת". זיי האבען מיך אייננעלאדען צו רעדען אין זייער חברה צו פארשטארקען זייער הייליגע ארבייט און צו פראָאפּאגאנדירען זייער טהעטיגקייט און, ווי צומישט בין איך געוואָרען, וועז איך האב דערקענט אין דעם פיהרער זייערען דעם בעוואוסטען אנארכיסט פון דער שטאָדט נ., וועלכער האָט אין זיין שטאָדט אין רוסלאנד אראָפּגעפיהרט מאסען יונגעלייט פון אידישקייט, און האט זיי פאר אנארכיסטען געמאכט, און די רוסישע רעגיערונג האט איהם פארפאָלגט. ער האט זיך גערעטעט פון די זשאנדארמסקע הענד און איז נאך לאָנדאן אנטלאָפען, און דאָ איז ער א בעל תשובה געוואָרען, אן עקסטרעם פאנאטיקער, און פארביטערט יעצט זיין ווייב׳ס לעבען דערפאר וואס זי טראָגט איהרע אייגענע האָר. די אומגליקליכע פרוי האט פיעל פון איהר

תכשיט געליטען דערפאר וואס זי האט ליכט געבענשט יעדען פרייטאג פאר־נאכט און ניט איינמאל האָט ער ארויסגעווארפען די לייכטער אין גאס מיט די ליכט צוזאמען.

זעהענדיג די צווייי קאָנטראסטען ווי פון מוסר׳ניקעם זיינען אנארכיסטען געווארען און אנארכיסט איז אין א "מחזיק הדת" פארוואנדעלט געוואָרען, האב איך געטראכט: "א, ווי גרויס דיין קראפט איז, דו גרויסע לאָנדאן, דו ביזט רייכטיג ווי די "פרה אדומה" איז אמאל געווען, דו ביזט מטמא טהורים און מטהר טמאים!"

מיט גרויס דרך ארץ האָב איך בעזוכט דעם לאנדאנער רב הכולל, דעם "גרויסען אדלער", וועלכער בעשיצט מיט זיינע פליגלען די אלע אידישע גע־מיינדען וואס וואוינען אין די ענגלישע קאָלאָניען איבער דעם גאנצען ערד־קוגעל. אונטער זיין השגחה זיינען די אלע רבנים, רעוורענדס, שוחטים און חזנים, און אָהן זיין הסכמה ווערט קיין כלל־זאך ניט געטהאן.

דער נאָמען רבי נפתלי אדלער איז בעוואוסט און בעריהמט איבער דער גאנצער אידישער וועלט, נאר אלס א טראָהן־פאָלגער פון זיין בעריהמטען פא־טער רבי נתן אדלער, דער מחבר פון "נתיגה לגר", האבען איהם די רבנים גאונים געהאלטען פאר א מין "ראש הגולה". זיי רעכענען זיך מיט זיין מיינונג, און ריהמען זיינע מעשים און זיינע מנהגים.

און איך, וועלכער האב זוכה געווען אין מיין לעבען נאך פון קינדהייט אָן, און בעזונדערס אין מיין גרויסער רייזע, צו בעקענען זיך מיט די גרעסטע גאונים אין רוסלאנד און אין פוילען, האָב גערעכענט אז איך וועל באמת געפינען אין דעם לאָנדאנער רב הכולל דעם גדול פון אלע גדולים און דעם חכם פון אלע חכמים. ווי גרויס איז געווען מיין ערשטוינונג דערנאך, אז איך האב מיט איהם געהאט א געשפּרעך איבער פערשיידענע אידישע ענינים און איך האב אין איהם געפונען ניט מעהר און ניט וועניגער ווי דעם טיפ פון א רוסישען קאזיאָנעם ראבינער, ניט פון די גאר גרויסע, נאר פון די געווענליכע. אבער א דיפלאמאט איז ער געווען א גרויסער, ער האט גוט פערשטאנען דאס לעבען און האט גע־וואוסט ווי צו האנדלען און ארומצוגעהן מיט פערשיידענע מענשען. א שטרענגע ארטאָדאקסישע ראָל האט ער געשפּיעלט וועז ער פלעגט שטעהן אויף דער בימה אין שוהל; א פאָלקאָמענער ענגלישער דזשענטלמאן און אריסטאָקראט איז ער געווען אין דער געזעלשאפט פון די געבארענע ענגלענדער.

אין זיין "בית־דין־הויז" אין דער איסט־ענד אויף דעם וווייטשעפעל, האט ער געשפּיעלט די ראָל פון א גרויסען קנאי, ער האָט ג׳רודפ׳ט די פריידענקער ווי אייגער פון די חסידישע גוטע אידען אין גאליציען און אין פוילען, אָבער ווי פאָלירט איז געווען אָט דער "כהן גדול" וועז ער האט זיך נעפונען אין דער

ענגלישער אריסטאקראטישער געזעלשאפט אין דער וועסט־ענד. שטרענג האט ער געפיהרט זיין רבנות, מיט יראת הכבוד זיינען געשטאנען פאר איהם אלע זיינע אונטער־געאָרדענטע.

דאס איז עטוואס פון דעם כאראקטער פון רבי נפתלי אדלער, דעם לאנדא־נער רב הכולל. בעזונדערס האט ער זיך אויסגעצייכענט מיט זיין וועניג ליעבע און רעספעקט צו די רוסישע אידען בכלל און צו זייערע גאונים בפרט, אין דער צייט וועו די מאנטשעסטער קהלה האט איינגעלאדען דעם בעוואוסטען גאון רבי יצחק יעקב ריינעס פון לידא, דער הויפט גרינדער און פיהרער פון דעם "מזרחי".

ער האט דאמאלסט מיט זיינע דיפלאמאטישע גאנגען באוויזען זיין בע־ציהונג צו די אריבערגעקומענע אידען מיט זייערע גרויסע גאונים, זיין אנטי־פאטיע איז געווען גוואלדיג און זיין פערפאלגונג אהן א גרענעץ. איך האב דאמאלסט געזאגט א ווארט, וועלכער איז צוגענומען געווארען פון די אלע אידען אין ענגלאנד, אז רבי נפתלי אדלער הכהן, דער רב הכולל, האט מקבל געווען בירושה פון זיין גרויסען פאטער, רבי נתן אדלער "שנאה לגר" אנשטאט "נתינה לגר".

אונזערע העברעאישע פובליציסטען גיסען אוים ימים טינט וועגען דעם "חנוך הבנים", וועלכער האט קיין אַרדנונג ניט אין רוסלאנד און ניט אין פוילען. וועו די דאזיגע שרייבער וואלטען בעווסט לאנדאן, דאן וואלטען זיי זיך איבערצייגט, אז אין לאנדאן איז דער חנוך נאך פיעל מעהר פארדאַרבען. עס איז שרעקליך וועו איך האב בעטראכט אז די אידען, וועלכע האבען זיך אנגלא־זירט, דאס הייסט אז זיי וואוינען דא פון לאנג, האבען דאס אידענטום כמעט אינגאנצען פארגעסען, עס איז זיי מעהר ניט געבליבען ווי דער זכר פון עסען יעדען פרייטאג־צו־נאכט געפילטע פיש און "יגדל" זינגען נאך דעם דאוונען. זייערע קינדער וועלען ערצויגען אין דער אלגעמיינער ענגלישער שול און די אבלים זייערע לעזען דעם "קדיש" מיט געדרוקטע ענגלישע בוכשטאבען, און די גרינע אידען? די ערשטע אריבערגעקומענע זיינען שוין צופיעל טריי צו דער טראדיציע און זיי לאזען ניט פאלען אויף האר פון דער איישישאקער קולטור, און זייערע קינדער לערנען עברי, מעביר סדרה זיין ביי די אלטע מיטגעבראכטע פארצייטיגע מלמדים, וועלכע האבען אליין קיין בעגריף ניט פון דער העברע־אישער שפראך און דער אידישער געשיכטע. וועו רעדט פון ענגליש? דאס רוב פון די ערציהער זעלבסט קענען קיין אדרעם ניט אַנשרייבען.

פון די לאַנדאנער ציוניסטען האב איך אויך קיין פיעל נחת ניט געהאט. זיי זיינען צוטיילט אויף פערשיעדענע קלייזלאך און יעדע קלייזער בויט זיך א בימה פאר זיך, וואס רפען שמוץ אייגער אויף דעם צווייטען. פיעלע פון זיי האַ־

בען מיך בעזוכט און אלע האבען טענות און תביעות אייגער אויף דעם אנ־דערען. די וועסט־ענדער האבען טענות אויף די איסט־ענדער, און דער נאציא־נאלער רעיון ליידעט פון דעם זעהר פיעל. דער גאנצער ווייטשעפעלער אידישער קיבוץ איז א צוזאמענגעלאפענער. די רוסישע אידען בעזונדער, די פוילישע בע־זונדער, די ליטווישע פארזיך, די וואהלינער פאר זיך און די דייטשען זיינען פאלקאמען אפגעזונדערט פון זיי אלעמען. די נעמען פון זייערע שוהלען זיינען נאך די לענדער נאך פון וואנען זיי שטאמען: די "ליטווישע שוהל", די וואה־לינער שוהל", די "פוילישע שוהל, די "אונגארישע שוהל", די "דייטשע שוהל". איך האב ביי זיי אלעמען געפרעגט: זאגט מיר מיינע טייערע, ברידער אידען, וואו איז אייער "אידישע שוהל"? !.....

אבענד־צייט האב איך איינמאל שפאצירט איבער דער שהנער, וואונדער־בארער בריק איבער דער טעמזע. דער הימעל איז נעווען לויטער־בלאה, באשא־טען מיט מיליאנען ליכטיגע שטערען. און די הונדערטע עלעקטרישע ליכט פון די פענסטער פון דער גראנדיעזער פארלאמענט־געביידע, וועלכע שטעהט הארט ביי דעם ברעג פון דעם גרויסען טייך, און אלעס צוזאמען, שפיגעלט זיך אפ אין די רוהיגע וועלען פון דער ברייטער טעמזע. דאס בילד האט מיך ווירקליך בעצויבערט; איך האב זיך אפגעשטעלט אויפ'ן בריק און איך האב בעטראכט די גרויסע קעניגליכע פאלאצען און וואוינונגען פון די אלטע ענגלישע לארדען און די וואונדערבארע היסטארישע מאנומענטען. איך בין פשוט פארכשופ'ט געווארען פון דער ערהאבענער, הערליכער בילד אין דער נרעסטער רעזידענץ־שטאדט פון דער עוולט.

אבער וען דו מאכסט א פארלעל פון די לאנדאנער שווארצע, נראהע גע־בויטען צו די בערלינער וויסע שיינענדע בנינים, דאן מוזטו קומען צו דער מסקנא, אז וואס בעלאנגט צו קונסט שטעהען די דייטשען פיעל העכער איבער די ענגלענדער.

32טער קאפיטעל

הערמאן לאנדאו, דער רייכער לאַנדאַנער איד, וועלכער איז געווען נאַהענט צו די פוי־ליש־רוסישע אידען. — אַבער אויך ער האָט ניט געקענט אויפהערן צו זיין שנאה צו די אימיגראַנטען פאר זייער ניהיליזם און אנארכיזם. — די גרויסע מעכטיגע לאַנדאַן איז געקריוודעט פון דער נאטור. — פינסטערע הימלען, גרויע נאסע טעג געווען אויף דער וועלט־שטאַדט. — די וועסט־ענד מיט איהרע רייכע פאלא־צען, וואו די לאַנדען וואוינען אין גרעסטען לוקסוס, און די שמוציגע איסט־ענד, וואו די "יוקעלס" ווערען אויפגעפרעסען פון די שוועריע פלאַגען — שכרות און אויסגעלאסענקייט.

צווישען אונזערע אידישע לאַנדאַנער "גדולים", וועלכע זיינען געווען נא־העגט אין זייער גייסט צו אונזערע "גרינע" אריבערגעקומענע רוסישע און פוי־לישע אידען, האָט זיך אויסגעצייכענט דער בעריהמטער כלל טהוער און רייכער איד הערמאן לאנדאו. ער אליין שטאמט פון פוילען און ער האָט זיך שטארק אינטערעסירט אינ'ם לעבען פון די פוילישע אידען. ער האָט זיי אימער מקרב געווען ווי אן עלטערער ברודער. ער האָט מיך בעזוכט אין מיין וואוינונג און האָט פערבראכט מיט מיר שטונדען־לאנג וועגען פערשיעדענע אידישע פראגען און בעזונדערס איבער דער נאציאנאלער אידעע פון חבת ציון, פון וועלכער ער איז געווען איינער פון איהרע פאַרשטעהער אין לאַנדאַן.

מערקווירדיג, אז אויך ער, דער גוטער לאנדאו, האָט אויסגעאַסען זיין ביטער האַרץ אויף די רוסישע אידישע יונגע לייט גלייך מיט די אלע אנדערע לאַנ־דאַנער ענגלישע אידען. אז זיי — די רוסישע אריבערגעקומענע — פארשמו־צען דעם אידישען נאַמען אין ענגלאנד און אין אלע איראַפּאישע לענדער, מיט זייערע געפערליכע אידעען פון דעם רוסישען ניהיליזם און אנארכיזם. זיי זיינען מחלל מיט זייערע ווילדע אויפפיהרונגען דעם ריינעם אידישען נאַמען און אונזער גאנצע הייליגטום, פאר וועלכען מיר האָבען גלויטען. זיי קומען אלס פרעמדע אין דער פרייער ענגלאנד און בענוצען זיך מיט איהר פרייהייט, הויבען אויף דעם רויטען פלאג און פראַפאגאנדירען קראַפאטקינ'ס טהעאריען, וואַרפען ארונ־טער פון זיך די הייליגע אידישע טראדיציע און פערדאַרבען זאַגאר דאָס פאמי־ליען־לעבען מיט זייער פרייער ליעבע און צולאַזענעם לעבען אזוי ווייט, אז די ענגלישע רעגיערונג קוקט אויף זיי ווי אויף געזעצלאַזע מענשען און צושטערער פון לאנד.

איך האָב מיך רוהיג געהאלטען און אויסגעהערט אלע זיינע טענות, וועלכע

ער האָט ארויסגעבראכט מיט פּלאָם־פייער. דערנאָך האָב איך איהם ערנסט געענטפערט:

"יאָ, מיין גוטער לאנדאו, אוו אלע אייערע קאָלעגען, די יעניגע, וועלכע דער שיקזאל — ניט מיט אייער שולד — האָט געבראכט אייערע עלטערען, אדער אייערע עלטערענס עלטערען, אין דער געבענשטער פרייער לאנד ענגלאנד, אוו זיי האבען אייך געגעבען א נאָרמאלע פרייע ערציהונג וואָס האָט אייך ענט־וויקעלט צו זיין רוהיגע, געזעצליעבענדע בירגער. איהר גליקליכע, קוקט אויף אייערע אומגליקליכע רוסישע ברידער פון אויבען ארונטער מיט א שרעקליכען פאראורטייל, וועו איהר זאלט אבער זיך אביסעל פארטיפען אין דער פראגע מיט א ריינעם געוויסען, דאן וואלט איהר זיך איבערצייגט, אז די שולד ליגט ניט אין די אידען פון רוסלאנד, נאר אין רוסלאנד זעלבסט. רוסלאנד, דאָס שקלאפען־לאנד, וועלכע איז ווי א גרויסע אומגעלומפערטע טורמע פאר איהרע אונטערדריקטע הונדערט אוו זעכציג מיליאָן אונטערטאנען־ארעסטאנטען, וועלכע זעהען קיינמאל ניט אין זייער טרויערדיגען לעבען איין שטראהל פון מענשליכע פרייהייט; דורות, דורות, אייניגע יאָהרהונדערטער אז זיי טראָגען אויף זיך דעם יאָך פון צאריזם בלינדערהייט, אין דער פינסטער,—וואָס קאָנט איהר, פרייע בירגער, פערלאנגען פון די אומגליקליכע שקלאפען, וועו זיי כאפען זיך פלוצלונג ארויס פון זייער פינסטערער תפיסה אויף דער ליכטיגער, פרייער וועלט?"

"נעהמט אן ארעסטאנט, אן אונגליקליכען, וועלכער איז געווען פארשפּארט צעהנדליגע יאָהרען אין א פינסטערער טורמע אוו האָט קיין זונענשיין ניט גע־זעהן, אוו בעפרייט איהם פלוצלונג אויף דער ליכטיגער וועלט. ער וועט גליך פון דעם פלוצלונגען ליכט בלינד אדער ווילד ווערען. אָט איז די סבה פון דעם רוסישען־אידישען אנארכיזם. זיי זיינען פלוצלונג בעפרייטע ארעסטאנטען! ניט מיט האָס קוקט אויף די אומגליקליכע יונגע לייט, נאר מיט מיטלייד אוו בארמהערציגקייט!"

"אבער, ליידער, איהר אונזערע גרויסע ברידער פון די אלע פרייע מערב־לענדער, איהר פערשטעהט ניט, אדער איהר ווילט ניט פערשטעהן זייער שיק־זאל. וואָס האָט איהר, ציוויליזירטע פרייע ענגלענדער, צו טהאָן מיט די ווילדע רוסישע שקלאפען? וואָס פאר א שייכות איז צווישען דער וועסט מיט דער נאדר? איהר זייט דאָך ניט פון איין פאָלק, נאר פון איין רעליגיאָן!"

מיינע אהגומענטען האָבען פיעל געווירקט אויף דעם גוטען לאנדא אוו ער האָט זיך פריינדליך צושוידט מיט מיר.

קומט אהער נאָך לאָנדאָ, אונזערע ליטעראטען, פּאָעטען אוו פּאָלקס־דער־נער, וועלכע האלטען אין איין געבען תהלות ותשבחות אוו זאָגען דעם גאנצען

"הלל" צו אונזערע גרויסע ברידער אין די מערב־לענדער און בעזונדערס צו די גרויסע ענגלישע אידן, — קומט אהער און שטודירט די באציהונגען צווישען די ענגלישע אידן מיט די אריבערגעקומענע, בעטראכט דעם ענגלישען אידישען פאפסט — דעם "רעווערענד כהן־גדול", — וועלכער איז געקליידעט אין א קאטוילישען מאנטל — וואלטען זיי כאטש פארשטאנען די העברעאישע שפראך ווי די גרויסע ענגלישע בישאפס — קומט אהער, וועט איהר זיך איבערצייגען, אז איהר לעבט אין טעות, איהר וועט זהען אז דא זיינען ניטא קיין גרויסע ברידער, קיין גרויסע געלעהרטע אידן, קיין וואריימע אידישע פאטריאטען; נאר בלויז שטאלצע אסימילאטארן, אנגעבלאזענע ווי ענדיקעס, וועלכע קוקען פון דער הויך מיט גרויס פעראכטונג אויף אונזערע פערוואגלטע ברידער ווי אויף האלבע בארבארן. איהר וועט דא ניט געפינען קיין אמת'ע יודענטהום, בלויז קאטאליזיזם אהן א צלם...

אונזערע שונאים אין רוסלאנד בעשולדיגען אונז אין דעם וואס מיר האלטען נאך אן דעם תלמוד'ישען געזעץ פון "חזקה", בעזונדערס גיסט אויף אונז שוועבעל און פעך דער בעוואוסטער קלעצקער משומד בראפמאן, אין זיין בוך "דער אידישער קהל". וועו די בלינדע הינד וואלטען קומען אהער נאך לאנדאן, וואלטען זיי זעהן, אז דאס גאנצע ענגלישע פאלק האלט זיך פעסט ביים געזעץ פון "חזקה", ניט וויסענדיג פון תלמוד. אלע לאנדאנער איינוואוינער, שכנים, וועלכע וואוינען אין געדונגענע וואוינונגען, האבען די "חזקה" אויף זייערע דירות און די אייגענטהימער פון די הייזער האבען ניט דאס רעכט צו פערדינגען זיי צו אנדערע, איידער זיי נעהמען ניט די ערלויבניש פון די אלטע שכנים אוז, וועו איינער פארלאזט זיין וואוינונג, נעהמט ער פון דעם נייעם שכן די בעשטימטע "שליסעל־געלד" און דאן גיט ער איהם דאס רעכט זיך אריינצוקלייבען אין דער וואוינונג.

דו, גרויסע, מעכטיגע, רייכע לאנדאן, האסט דאס רעכט צו שטאלצירען מיט דיין וועלט־מסחר, מיט דיין רייכטהום; מיט דיינע אדנונגען, מיט דיין פאלקאמענער פרייהייט, מיט דיינע גרויסע באנקען, מיט דיינע צייטונגען אוז דיין גרויסער ליטעראטור, מיט דיינע נאסען, גערטנער, פארקען אוז מוזעאומס; אבער די זוז, די לבנה אוז די שטערען אוז דאס וועטער זיינען אלע ניט טריי צו דיר; זיי זיינען זעהר קארג צו דיר מיט זייערע טייערע מתנות אין פערגלייך צו דער גאנצער וועלט.

איך זיץ פארמאכט אונטער פארשלאסענע טיר אוז פענסטער, אום עס זאל ניט אריינדרינגען אין הויז דער פויל־לער, נאסער אוז פארדארבענער וועטער פון דרויסען. א שווערער, שווארצער וואלקען פארדעקט דעם הימעל, א פייכטע לופט פילט אן די גאנצע שטאדט; די טויזענדער פאנארען האבען קיין כח ניט צו פארטרייבען עטוואס פון די געדיכטע פינסטערניש, וועלכע הילט איין

די דונקעלע נאסען מיט די שווארצע גרויזאמע געבוידען צווזאמען. דיינע אויגען בעגעגענען ניט קיין אנדער קאליר — בלויז שווארץ, און שווארץ אהן א סוף. אט אזוי פארדעקט די נאטור מיט א שווארצען שלייער די ליכטיגע ענגלאנד!...

איך זיץ איינגעקארטשעט פון דער פוילער קעלט געגען דעם ענגלישען 'פייער־פלייס", וועלכער וואריימט ניט מעהר ווי דאס געזיכט מיט די הענט, אבער די פיס מיט דעם גאנצען קערפער ציטערען און ברעכען פון קעלט. איך זיץ און טראכט וועגען די עקסטרעמע קאנטראסטען, וועלכע איך זעה אין לאנדאן — אין איין זייט איהרע רייכע לאדען, איהרע שטאטספלייט, די באריהמטע דיפלאמאטען, מיט זייער געדולד, חכמה און פליסיגקייט, וואס שטייגען אויבער די אלע אייראפעאישע לענדער; פון דער אנדער זייט—דער לאנדאנער המון, דער פעבעל. וועלכער ליגט פארפוילט אין ארמוטה און שמוץ, אהן מוטה און ענערגיע, פער'שכור'ט און ערנידריגט טיפער פון אלע נידעריגע קלאסען אין גאנץ אייראפא.

די צוויי טהיילען פון דער גרויסער שטאדט לאנדאן, דער וועסט־ענד און דער איסט־ענד, זיי פערקערפערען די עקסטרעמע קאנטראסטען — דעם הויכען לאדר און דעם נידערגעפאלענעם "יוקעל".

אין דער וועסט־ענד קאן זיך דיין אויג ניט אנזעטיגען מיט דער פראכט, גלאנץ און שעהנקייט, וועלכע זיינען אויסגענאסען מיט דער פולער מאס איבער די גאסען, גראנדיעזע פארקען, גערטנער און הייזער, וואו עס וואוינען די מיליאנערען און די ביליאנערען, און לעבען אויף דער אינקוגנפט פון זייערע גוטבעזיצונגען, וועלכע בעלאנגען צו זיי פון דור־דורות און ווערען בעארבייט דורך די ארימע שקלאפען־הענט, און פון די גרויסע פערמעגענס, וועלכע ליגען אין דער "באנק אוו ענגלאנד".

גאה אריבער אין דער איסט־ענד, נאר איניגע צעהנדליגע מינוטען גאנג, און גאט מיינער, וואס פאר א שרעקליד, עלענד בילד דיינע אויגען דערזעהען. דער דלות צושפרייט זיך מיט זיין פולער שרעקליכער מאכט איבער די פינסטערע שמאלע גאסלאך, איבער די קליינע קברים־הייזלעך, איבער די פנימ'ער פון די עלענדע, נאקעטע, באהוויסע צוויי־פיסיגע ברואים אין מענשען־געשטאלט. די איינוואוינער פון די לעבעדיגע קברים־הייזער זיינען נאך די גליקליכע אין די אויגען פוז זייערע מיליאנען שוועסטער, ברידער און קינדער, וועלכע זיינען אינגאנצען היימלאז. ווי הינט וואלגערען זיי זיך איבער דער נידעריגער טיל פון שטאדט אין די שמאלע גאסלאך פון וויייטשעפעל, אזוי ווי שאטענס שלעפען זיי זיך אום גאנצע נעכט, ביז זיי בליבען מיעד און אהן כח, ליגען ארום די טרינק־הייזער אין שמוץ. די פאליציי קומט און פארנעהמט זיי אין די שטאדטישע ארים־הייזער, וועלכע זיינען גרייט נאר פאר א טייל פון זיי. די שכרות

איז אזוי פערשפּרייט, אז זאגאר דער שהנער געשלעכט, די מוטערס פון דעם צוקונפטיגען דור, טרינקען אויף דעם נאציאנאלען ענגלישען געטראנק מיט דעם נאמען "וויסקי", "ברענדי" אדער מיט דעם אמת'ן נאמען "דושין". זיי זויפען זיך אן ביז זיי פאלען אנידער אויף די טראטוארען. די געפאלענע פרויען האבען שוין פערלארען די מענשליכע צורה און דער לעצטער פונק פון זעלבסטבאוואוסטזיין איז שוין לאנג אויסגעלאשען געוואָרען אין זיי.

טעגליך אין פריהמארגען באגעגענט מען זיי איז די הונדערטער, ווי זיי ווערען געפיהרט פון דער פאליציי אין די שטאדט וועגען, אזוי זיי זיינען שוין: נעוואוינט געוואָרען צו באליידיגונגען, צו זידלערייי, צו קלעפ, מיראץ דעם ענגלישען נעזעץ וועגען דער "פרויען עהרע", וועלכער איז זעהר שטארק פאפולער אין גרויס־בריטאניען; אבער דער געזעץ איז בלויז פאר דעם העכערען קלאס פרויען, פאר די זאטע, אפגעגעסענע, און ווער איז מחויב אכטונג צו געבען אויף די אריימע טייוואלים, וועלכע פערמעגען ניט מעהר ווי זייערע קערפערס אוז זייערע צוריסענע נשמות? !...

33טער קאפיטעל

דער בריטישער מוזעאום, וואו דורות לעבען אויף פאר דיינע אויגען. — וועז איך בין געשטאנען פאר די פיגורען פון טיטוס הרשע און די אנדערע רוימישע העלדען, האב איך זיך פארגעשטעלט זייער אונטערגאנג, ווי זיי זיינען אינגאנצען אפגעווישט געוואָרען פונ׳ם אנגעזיכט פון דער ערד, און די אידען, וועמען זיי האבען בעזיעגט, לעבען. — מיסיאנערען האלטען אפ א מיטינג אויף דער איסט־ענד און טיילען אויס פרעזענטען צו ארימע אידישע קינדער. — מיין רעדע אין א שוהל ווירקט אז די עלטערען זאלען ארויסווארפען די פרעזענטען. — די ספרדישע שוהל, וואו מען דאוועט מיט די אור־אלטע ניגונים און קיינער פארשטעהט ניט קיין העברעאיש.

זיין אין לאנדאן און ניט בעזוכען דעם בריטישען מוזעאום, דעם גרעסטען אין דער וועלט, איז נאך ערגער ווי צו זיין אין רוים און ניט זעהן דעם וואטי־קאן. האב איך מיר געטומען א גאנצען טאג און געווידמעט איהם אויף בלויז דורכצוגעהן דעם מוזעאום און בעטראכטען איהם אויבערפלעכליך. איך בין נשתומם געוואָרען, געפינענדיג זיך אין דעם איינעם טאג אין פערשיעדענע וועלטען, אין פערשיעדענע קולטורען און ציוויליזאציאנען. די גאנצע מענש־ליכע געשיכטע מיט איהרע עפאכען זיינען דורכגענאנגען ווי א פאנאראמע פאר מיינע אויגען.

אט שטעהסטו אין מצרים מיט פינף טויזענד יאהר צוריק און דו זעהסט זייערע פרימיטיוועַ בילדער, זייערע קעניגע, זייערע פריסטער און געטער, אויס־געהאקטע פון שווארצען שטיין, אויף וועלכען עס איז נאך קיין סימן פון אונ שעהנקייט ניטא. דו געהסט אריין אין דעם צווייטען זאל, געפינסטו זיך אין אשור, אין בבל, אין פרס. דו זעהסט דיינע בעקאנטע גרויסע, שרעקליכע, גרויזאמע מערדער נאך פון דיין קינדהייט אין די חדרי־יאהרען — סנחריב, נבוכדנצר, נבוזרדאן מיט זייערע מוראדיגע מיליטער, און ניט ווייניגער דער־מאהנסטו זיך אז די חורבנות מיט די הריגות, וועלכע די חברה האבען אנגע־מאכט אמאל אין דיין פאלק. נאר א נייע בעציבערענדע וועלט דערזעהסטו וועו דו געהסט אריין אין דער גריכישער אפטיילונג. דא ערשיינט פאר דיינע אויגען די אמת'ע קונסט מיט איהר פראכט און גלאנץ, דו זעהסט זייערע מענטיגע געטער, די שעהנע געטינס, אלעס אויסגעהאקט אין העלע, ווייסע מירמעלשטיי־נער מיט דעם ריכטיגען מענשליכען לייב־קאליר. נאך זיי דערזעהסטו די רוי־מישע עפאכע, צעזאר מיט די אלע אימפעראטארען ביז טיטום, דעם "רוימישען צדיק און דער יהודה'שער רשע", שטעהען אלע מיט שטאלץ פאר דיר מיט די קרוינען פון נצחון אויף זייערע קעפ.

ניט ווייניגער שטעלט זיך פאר דיר די פראגע: "וואו זיינען זיי, אט די אלע העלדען? וואר זיינען זייערע פאמיליעס, וועלכע שטאמען פון זיי? קיין זכר איז ניט געבליבען פון זיי, מעהר ניט ווי די אלטע, קאלטע שטיינערנע בילדער, וועלכע פארצייטיגע קינסטלער האבען געמאכט און געלאזען פאר אן אנדענקונג...

אבער נאר אנדערש איז מיט אונזער אור־אלטען אידישען פאלק, דעם בא־זיעגטען; מיר ברויכען ניט אין מוזאום קיין שטיינערנע מצבות און בילי־דער, מיר זיינען אליין דא, מיר לעבען און שאפען לעבען, און נאך וואס ברוי־כען מיר די שטומע בילדער, טויטע, אהן א פונק לעבען?

יאהרען, יאהרען דארף מען פארברייגנגען אין דעם בריטישען מוזאום, אז מען זאל קאנען האבען א בעגריף פון אלעס וואס געפינט זיך אין איהם. א באזונדערען איינדרוק מאכען די מומיעס, די עגיפטישע, די איינגעבאלזאמירטע פון טויזענד יאהרען. אט זעהסטו דער שעהנער קלעאפאטרא'ס קערפער, מיט וועלכען זי האט געפאנגען די הערצער פון די רוימישע העלדען און קאפיטלאף היסטאריע געשאפען. יעצט ליגט זי גלייך מיט אלע פארצייטיגע מומיעס אויסגעשטעלט פאר דער גאנצער וועלט באזוכער אין דעם וועלט־מוזאום.

לכבוד חנוכה האבען די חובבי ציון געמאכט א גרויסען מאסענפארזאמלונג אין איינעם פון די לאנדאנער גרויסע זאלען. הערמאן לאנדאו איז געווען דער פארויצענדער און דריי רעדנער האבען גערעדט: דער רב הכולל, רבי נפתלי

אדלער; דער בעוואוסטער קאמענעצער מגיד, רבי חיים זונדל מכבי, און איך. אדלער׳ס רעדע האָב איך דאז גאָרניט פארשטאנען, ווייל איך האָב נאָך דאמאלסט קיין ענגליש ניט פארשטאנען, אָבער פון דער גלייכגילטיגקייט פון דער מאסע האָב איך געפיהלט, אז זיינע רייד האָבען קיין ווירקונג ניט געמאכט אויף זיי, אָבער דעם קאמענעצער׳ס רייד האָבען אויפגעשטורעמט די הערצער פון דעם גאנצען עולם. ער איז געווען ווירקליך א שטארקער הארציגער רעדנער; ער האָט באזעסען א וואונדערבארען טאלאנט מיט גרויסע ידיעות אין דער אידישער אלטער און נייער ליטעראטור. וועז ער איז געקומען נאָך לאָנדאָן מיט אייניגע יאָהר צורוק, האָט ער אויפגעשטורעמט דעם גאנצען ענגלישען יודענטום מיט זיין וואונדערבארען טאלאנט און מיט זיין ברענענדער אידישער הארץ און הייליגע געפיהלען צו ציון און אלעם וואָס הייליג איז. אָבער ליידער, ליידער, איז דער לעצטער צייט האָט ער פארלאָרען זיין חן ביי די חובבים, זיי בעקלאָגען זיך שטארק אויף אים, אז ער האָט זיך אינגאנצען איבערגעגעבען צו שמואל מאנטאגו, וועלכער איז דער פרעזידענט פון דער פעדעריישאָן פון די שוהלען אין איסט־ענד. מיט איין וואָרט, דער גרויסער און בעליעבטער אידישער פאלקס־אראטאר האָט געמוזט אויפגעבען זיין אידעאל, פאר וועלכען ער האָט הייליג געארבייט זיין גאנץ לעבען אין רוסלאנד, צוליעב זיין ארימען שטיקעל ברויט וואָס ער האָט בעקומען פון מאנטאגו, דעם אויסגעשפראָכענעם נעגנער פון דער אידישער נאציאנאלער אידעע בכלל און חבת ציון בפרט.

מיין הארץ האָט מיר פשוט פערקלעמט וועז איך האָב בעזונט מיין גרויסען קאלעגע מכבי אין זיין קליינער ארימער וואוינונג אין ראָטשילד׳ס וואוינונגען, וועלכע דער לאָרד האָט ספעציעל אויסגעבויט פאר די בכבוד׳יגע ארימע לייט. וועז איך האָב בעטראכט זיין ארימען טרויעריגען לעבען, האָב איך צו זיך געזאגט: אָט דאָס איז דער שיקזאל פון אונזערע גרויסע טאלאנטען!

איך האָב געלעזען א בעריכט פון די מיסיאָנערען אין לאָנדאָן, אז זיי איז געלונגען צו מאכען אן אוועלט פאר די לאָנדאָנער אידישער קינדער, איבער זעקס הונדערט אין צאָהל, און נאָך דער פייערליכער אונטערהאלטונג האָבען זיי פרעזענטירט די קליינוואָרג מיט קליידער, שיך און קאָנפעקטען. נאכהער האָבען די קינדער געזונגען קריסטליכע לידער, לויב־געזאנגען צו מרים׳ן מיט איהר בן־יחיד, און אז מיט דעם נעראָטענעם אוועלט איז זיי, די מיסיאָנערען, געלונגען צו בעצויבערען די הערצער פון די אידישע מוטערס, וועלכע האָבען אליין געבראכט די קינדער אף דער אונטערהאלטונג.

דער בעריכט האָט א ברען געטהאָן מיין מארך, אזוי ווי א ברענענדיגער שפיז, און מיט מיין גאנצען פייער בין איך ארויפגענאנגען אויף דער בימה אין אייניער פון די גרעסטע שוהלען. איך האָב אויסגענאָסען מיין הארץ פאר א גרויסען עולם. מיט א דונערענדער שטימע האָב איך אויסגעשריען:

איהר, מיינע לאנדאנער ברידער, וועט מוזען ברענגען "עגלות ערופות" נאר אהן א צאהל אויף די גייסטיגע חלקים, וועלכע די מיסיאנערען פראדוצירען אין אייערע אומשולדיגע קינדער, אבער איהר וועט ניט קענען זאגען: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו", "אונזערע הענד האבען ניט פארנאסען די בלוט, און אונזערע אויגען האבען דאס ניט געזעהן", ווייל איהר מיט אייערע אייגענע הענט, אידישע מוטערס, האבען געפיהרט אייערע קינדער צו דער גייסטיגער שחיטה צו מקריב זיין זייערע יונגע אומשולדיגע נשמה'לעך צו דעם סטאליאר'ס זוהן ווי אייערע אור־עלטערען האבען מקריב געווען זייערע קליינע קינדערלאך צו דעם פארצייטיגען אפגאט מולך."

מיט טרעהרען אין מיינע אויגען האב איך זיך ביי זיי געבעטען און אפע־לירט:

"וואפענט זיך אן, מיינע שוועסטער און ברידער, צו דער גייסטיגער מלחמה אום צו בעשיצען אייערע קליינינקע, אומשולדיגע קינדערלאך, זיי זאלען ניט אריינפאלען אין דער נעץ וואס די מיסיאנערען פארשפרייטען פאר זיי. רופט אספות, קלייבט א פאנד, עפענט קינדערגארטענס פאר אייערע קליינווארג, נעהמט אריין די ארימע קינדער אומזיסט, לערנט זיי, ענטוויקעלט זיי, ערקלערט זיי רוהיג וואס עס מיינט אידענטום, בלאזט אריין אין זייערע יונגע הערצלאך ליעבע, איבערגעבענהייט צו זייער גאט, רעליגיאן און זייער הייליגער שפראך. ציהט זיי צו מיט ליעבע צו אייך, הויבט זיי אויף פון זייער דלות, בעקליידט זיי, באשיצט זיי און טהיילט זיי שפיעלצייג און קאנפעקטען, און דאן וועלען זיי צו די מיסיאנערען ניט געהן."

"דאס איז אונזער געוועהר, מיט וועלכען מיר קעמפען געגען אונזערע שונאים שוין צוויי טויזענד יאהר."

אויף מארגען האב איך געלעזען אין די אידיש־ענגלישע צייטונגען, אז מיין אפיעל האט זהר פיעל געווירקט און פיעלע עלטערען זיינען אוועק פון שוהל יעדערער צו זיין הויז און זיי האבען פארניכטעט די פרעזענטען, וועלכע די קינדער האבען בעקומען פון די מיסיאנערען און זיי האבען הייליג געשווארען ניט צו ערלויבען זייערע קליינווארג צו געהן צו די מיסיאנערסקע אוועגדען.

דעם "קריסטאל פאלאץ" האב איך בעזוכט; דאס איז א וואונדערבארע געבויידע פון קריסטאל און שטאל, איין און אייניציגער פאלאץ אויף דער גאנ־צער וועלט. ער שטעהט אינמיטען פון א גרויסען הערליכען פארק און ענט־האלט אין זיך דעם לאנדאנער שאצבארען אנטיקווariום. איך האב געפונען דארט טויזענדער, טויזענדער באזוכער פון פערשיעדענע נאציאנען און פער־שיעדענע לענדער. אלע זיינען געווען ענטציקט פון דער שעהנקייט פון דעם פאלאץ זעלבסט און פון די קאסטבארע אוצרות, וועלכע געפינען זיך אין איהם.

אויף די נייעסטע ערפינדונגען פון דער לעצטער צייט און בעזונדערס די גרויסע וועב־מאשין, וועלכע איז קאמפליצירט, צוזאמענגעשטעלט פון הונדערטער טיי־לען, אויף וועלכע טעכניקער, גרויסע מאשיניסטען, זיינען שטונדען־לאנג גע־שטאנען און שטודירט צו האבען א בעגריף פון איהר ארבייט. פאר זעקס ענגלישע פענעס וועבט זי אוים אין דיין געגענוואַרט אויף א שטיקעל זיידענס א פראכטפאלע ריכטיגע בילד פון דער קעניגין וויקטאריא, אדער פון די גרויסע ענגלישע שטאאטסלייט ווי ביקאנספיעלד אדער גלאדסטאון. די בילד ווערט בעארבייט פון פערשיעדענע קאלירטע פערדים, וועלכע לייכטען ווי זונען־שטראה־לען.

די ענגלענדער זיינען שטאלץ אויף דעם קריסטאל־פאלאץ, און זיי פרעגען שטענדיג דעם פרעמדען אויב ער האט איהם שוין געזעהן.

עס איז מיר געווען זעהר אנגענעהם צו בעזוכען פרייטאג אוועגנד די ספרדי־שע שוהל ביי זייער גאטעס־דיענסט. די שוהל איז זעהר אן אלטע, און איהר אלטקייט גיט איהר צו פיעל קדושה. אין דער שוהל ווערט ניט געזונגען קיין געזאדער עלעקטריק, נאר פשוט'ע גרויסע וואקסענע ליכט אין גרויסע, אלטע קופערנע לייכטער, און דאס פארגרעסערט דיין פאנטאזיע און טראגט דיך אוועק יאהרהונדערטע צוריק צו דער אלטערטהום. און באמת, וועז איך האב זיך צוגעהערט צום ספרדישען דאוונען, צו זייער הבהה מיט די אלטע, אור־אלטע מאנאטאנע אריענטאלישע נגונים, דאס זיך מיר פארגעשטעלט אז איך געפין זיך יעצט אין אייגער פון די אלטע שפאנישע שוהלען אין קארדאווע אדער אין גראנאדא.

נאכ'ן דאוונען בין איך צוגענאנגען בעגריסען דעם פרנס און דעם חזן. איך האב געהערט צו זיי העברעאיש, אבער ליידער, זיי האבען מיך ניט פארשטאנען. זיי האבען געקוקט אויף מיר פארוואונדערט ווי איך וואלט רעדען צו זיי אין א פרעמדער שפראך.

אט דאס זיינען די אייניקלאך פון רבי יהודה הלוי און רבי שלמה בן גבירול!...

34טער קאפיטעל

די קלויבע שטעדטלאך זיינען, להיפוך צו די קלויבע שטעדטלאך אין רוסלאנד, גרעסערע אסימילירענדע פאקטאָרען אין אידישען לעבען. — ליעדז, וואו דאָס אידישע לעבען איז דעגענערירט געוואָרען, וואו אידען האָבען פארלאָרען זייער צניעות, זיינען געוואָרען אויסגעלאסען און פארגעסען דעם בעגריף פון טהרת המשפחה. — די אידישע אימיגראנטען וועלען דאָרט גיך פארצערט פון דעם אומגעזונטען וועטער און דעם שווערען לעבען. — אויסגעבויגענע, אויסגעלאָשענע געהען זיי ארום אויף די גאסען פון ליעדז און זוכען א גלעזענהייט צו פאָהרען צוריק אהיים. — די בארבארישע ווילדקייט פון די ענגלישע יונגען, וועלכע באוואָרפען אָרימע אידישע פּעדלערס מיט שטיינער און בלאָטע.

נאר א בעזונדערען איינדרוק מאכען די פּראָוויניציעלע שטעדטלאך אין שטעדטלאך איז ענגלאנד, איבערהויפט אויף די, וועלכע קומען פון רוסלאנד. דאָרט, אין רוסלאנד, אין דעם גרויסען אידישען יצענטער, האט דאָס קלייניע שטעדטעל א גרעסערע קראפט פון דער גרויסער שטאָדט צו אייניהיטען און צו בעשיצען דאָס אידישע לעבען פון אסימילאציאָן, עס זאל ניט פארלירען זיין פּאָרם און זאל ניט אויסגעליידיגט ווערען פון זיין אינהאלט. דאָס קלייניע שטעדטעל אין רוסלאנד דיענט ווי א פּאנצער פאר דעם אידענטום געגען דעם מעכטיגען אסימילאציאָנס־שטורם, וועלכער בלאָזט שטארק פון דער גרויסער שטאָדט און רייסט ארויס מיט די וואָרצלען אלע בוימער און פלאנצונגען, וואָס שטאמען פון דער אלטער פארגאנגענהייט. דאָס קלייניע שטעדטעל היט איין אלע מנהגים, מסורות, טראדיציאָנען, וועלכע דער לעבענס־שטראָם האָט שוין לאנג אָבגעווא־שען און האָט זיי אַראָפּגעשווייגט אין תהום אריין.

ווען דו רייסט זיך ארויס אין רוסלאנד פון דער גרויסער שטאָדט, דו אנט־לויפסט פון דעם גרויסען "שמעלץ־קעסעל" און דו קומסט אריין אין דעם קלי־נעם שטעדטעל, פיהלסטו א שטילע בארוהיגונג אין דיין נשמה אזוי ווי דיין מוטער'ס ווייכע, צארטע ווארימע האנט וואָלט דיך גלעטען און בארוהיגען. דאָס קליינשטעדטעלדיגע רוהיגע לעבען, וואָס ענטהאלט אין זיך דעם עבר, די אייג־פאכקייט, די נאאיוויטעט, דעם בעזונדערען אידישען חן מיט דער צניעות, ניסען ארויף אויף דיר א הארצינע רוהיגקייט און פערשטארקען אין דיר דעם גלויבען אין דעם אידישען קיום און פאר דיינע אויגען שפּינט זיך דער היסטא־רישער פאָדים, וועלכער ציהט זיך פון דער אלטער פארגאנגענהייט צו דער ווייטער צוקונפט.

ניט אזוי איז אָבער אין די מערב־אייראָפּעאישע שטעדטלאך, אין וועלכע דאָס אידענטום האט נאָך קיין וואָרצלען ניט געשלאָגען טיעף אין דעם באָדען.

דאָרט איז דאָס בילד פֿונקט פֿארקעהרט. אין די גרויסע שטעדט, אין וועלכע עם געפינען זיך אידען אין א גרויסער צאָהל, האָט נאָך דאָס אידענטום א וועלכע עם איז אייגענע פֿאָרם און ווערט ניט פֿארשמאָלצען מיט דעם גוי׳אישען כלל. אָבער אין די קלייַנע פֿראָווינציעלע שטעדטלאָך ווערט די אידישע קלייַנע סביבה גאַנץ גיך צושמאָלצען אין דעם כלל און ווערט פֿארבלאָזן ביז ניט צו דערקענען.

אין ליעדז האָב איך געפונען ניט נאָר א בלייבען אידישען לעבען, נאָר אויך זעהר אן אָרימען, ערנידעריגטען לעבען. ליעדז איז א נאָדעל־שטאָדט, כמעט אלע זיינען דאָרט שניידער. די רייכערע, פון אמאל אריבערגעקומענע, האלטען שניידער־פאבריקען. און די טויזענדער גרינע, ערשט אָנגעקומענע פון גאליציען און פוילען זיינען די נאָדעל־ארבייטער, ארבייטען נעבאָך שוואר און ביטער פאר זייער שטיקל אָרימען ברויט. אונטער זיי געפינט איהר יונגע לייט לומדים, משכילים, מוסמכים, טאלאנטען, דענקער און פּאָעטען. זיי זיצען איינגעבויגענע דעם גאנצען טאָג ביי די נעה־מאשינען און פֿערקויפען זייערע יונגע לעבענס פאר זייער אָרימער, ביטערער עקזיסטענץ. פיעלע פון זיי, וועלכע בעקומען די געפֿעהרליכע קראנקהייטען, ווי טובערקולאָזיס, בלוט־ארמוט און הארצפעהלער, לידען ביז דער טויט לייזט זיי אויס פון זייערע אונערטרעגליכע יסורים.

די סטאטיסטיק זאָגט, אז פון דריי הונדערט און פינף און זעכציג טעג איז יאָהר שיינט די זון בלויז אייניגע און זעכציג טעג איבער דעם בריטאנישען אינזעל און דאָס גאנצע יאָהר ווייקט ער זיך אין רעגען און נאסע שנעען. די לופט איז שרעקליך פייכט, דער הימעל איז אימער א בלייענער און די אייג־וואוינער ליידען פון פערשיידענע רומאטיזמען קראנקהייטען. בעזונדערס ליי־דען די אריבערגעקומענע פון פרעמדע לענדער, אָדער ווי די ענגלישע רופען זיי אָן מיט דעם נאָמען "די גרינע". און ווי שרעקליך איז זייער אויסזעהן! די געזיכטער זייערע זיינען גע׳ל און גרין, די אויגען פערלאָשענע, זייערע קערפערס דאר, טרוקען ווי סקעלעטען, זיי געהען אייגעבויגענע, ווי די עלטער וואלט זיי פערכאפט אין זייער בלוט־יוגענד.

דער רוסישער קאָנסול האָט מיר געזאָגט, אז זעהר פיעל פון די רוסישע אייננעוואנדערטע אידען קומען צו איהם מיט בקשות אז ער זאָל זיי אָפּשיקען צוריק נאָך רוסלאנד און זיי זיינען גרייט צו געהן צו מיליטער־דיענסט, ווייל זיי זעהען ניט פאר זיך קיינע האָפנונגען צו מאכען זייער לעבען אין דעם לאנד.

אין ליעדז האָב איך בעקאנט מיט דעם פראָפעסאָר יוסף צבי שטראוס פון בראדפאָרד, ענגלאנד. ער איז דאָרט א רעפּאָרם־ראבינער און א לעהרער פון סעמיטישע שפראכען אין בראדפאָרדער אוניווערזיטעט. דער פראָפעסאָר איז צופעליג געווען פון מיינע צוהערער אין ליעדז, וועו איך האָב געהערט הע־

ברעאיש פאר דעם חובבי ציון קלוב. ער איז נשתומם געוואָרען הערענדיג ער האָט זיך קיינמאָל ניט פאַרגעשטעלט אז עס איז דאָ א מעגליכקייט צו רעדען איז העברעאיש ווי איז א לעבעדיגער שפראָך, און ווען איך האָב איהם געזאגט אז אין רוסלאנד איז דאָס איינע פון די געוועהנליכע זאכען און אז דאָרט ווערען זעהר פיעל געשעפטען געפיהרט אין העברעאיש, זאגאר די קאָרעספאָנדענץ איז א העברעאישע, האָט ער אָנגעשטעלט זיינע אויגען מיט וואונדער, ווי איך וואָלט איהם דערצעהלען מעשה׳לאך פון יענער וועלט!...

אָט אזוי איז די געשיכטע מיט אונזערע פראָפעסאָרען: זיי פערטיעפען זיך אין אונזער אלטע פאַרגאַנגענהייט און וויסען גאָרניט פון אונזער געגענווארט און לייקענען אין אונזער צוקונפט.

א גוט ווארט האָב איך געהערט פון דעם פראָפעסאָר אין דעם נאָמען פון דעם גרויסען יונג, אז דאָס ווארט "נעבאָך", וועלכען מיר נוצען אין אידיש, שטאָמט פון אידישע דריי ווערטער "ניט ביי אייך", אזוי ווי מען זאגט אין העברעאיש "לא עליכם".

די אלטע הייליגע אידישע צניעות געהט דאָ אונטער. עס ווערט טאָג־טעגליך אפגעטהאָן אזעלכע מעשים תעתועים אין דעם פאמיליען־לעבען און עס געפינט זיך ניט צומאָל איינער וואָס זאָל פראָטעסטירען געגען דעם. היינט האָט מען מיט מוזיק ארייגעפיהרט א יונגע פאָר אונטער דער חופה אין דער גרויסער שוהל אין ליעדז. דער רעווערענד־פרעדיגער האָט געהאלטען א רעדע פאר דעם חתן און דער כלה וועגען טהרת המשפחה ביי אידען. דער חזן האָט געזונגען, פארשיעדענע פריינד און מחותנים האָבען פיעל געלויבט די כלה פאר איהר צניעות, אין דער צייט וואָס די כלה האָט שוין מיט אייניגע יאָהר פריהער א קינד געבאָרען ביי איהרע עלטערען אין הויז, און זיי האָבען זיך ניט געשעהמט צו בריינגען דאָס קינד אין שוהל צו זיין מוטער׳ס חתונה...

עס איז ווירקליך שמערצליך און לעכערליך פאר אונזערע רוסישע ארטאָדאָקסישע אידען צו זעהן, אז דער רב פון דער גרויסער שוהל איז נאָך א בחור, פופציג יאָהר איז ער אלט, ער איז דער מסדר קדושין און רעדט איבער דער חיי־ליגקייט פון פערהייראטען לעבען ווי איינער פון די קאטוילישע פריסטער. דאָס איז ווירקליך קאטאָליציזם, נור אָהן א צלם...

ווען מיר האָבען געלעזען, זיצענדיג נאָך אין רוסלאנד, דעם בעריהמטען ספענסער׳ס בוך איבער ערציהונג, דאָז האָט אונזער פאנטאזיע אונז פאָרגעשטעלט אז ענגלאנד, דאָס געבורטס־לאנד פון דעם גרויסען ערציהער, איז א גן־עדן, און די ענגלענדער זיינען מלאכים, וועלכע לעבען אזוי לעבליך און פריינד־ליך ציו די פרעמדע נאָך דער טעאריע פון זייער גרויסען ספענסער. אבער ווי ווייט עס איז די טעאריע פון דער פראקטיקע האָב איך זיך איבערצייגט זייענדיג

דא און זעהענדיג די טיראנישע בעהאנדלונג פון די יונגע ענגלענדער צו די פרעמדע אריבערגעקומענע. אריכע אידישע פעדלערס ווערען מיט שטיינער און שמוץ פארוואַרפען אין די גאסען פון ווילדע קינדער און קיינער שטערט זיי ניט.

אט דאס איז די פראכט פון ניינצעהנטען יאהרהונדערט אין דער גרויסער ציוויליזירטער לאנד ענגלאנד!...

זעהענדיג אט די בארבארישע ווילדקייט, מוזען מיר קומען צו אונזער אלטער בעשטעטיגונג, אז ניט פון דארווין און ספענסער וועט קומען די ריכטיגע ישועה צו דער מענשהייט, נאר פון אונזערע אלטע פראפעטען מיכה און ישעיה, וועלכע האבען נביאות געזאגט נאך אין דער צייט ווען די אור־עלטערען פון די אנגלא־זאקסען זיינען געגאנגען נאקעט און בארוועם אין די ווילדע וועלדער און זיי האבען נאך מענשען־פלייש געפרעסען.

"נאך אן אומגליק האט געטראפען צו דער שיף "וויקטאריא", וועלכע געהט פון רוסלאנד נאך ענגלאנד" — האט געזאגט איינער א שניידער צו זיין חבר, שפאציערענדיג אין ליעדז, און איך בין נאכגעגאנגען נאך זיי.

"וואס איז געשעהן?" — פרעגט איהם דער צווייטער.

"די שיף האב געבראכט צו מיר מיין ווייב מיט מיינע קינדער" — ענטפערט איהם דער וויצלינג.

וויפיעל אכזריות און נידעריגקייט איז דא אין דעם דאזיגען אומגעלומפערטען וויץ.

ענגלאנד איז זעהר שטאלץ מיט אלעם וואס זי פארמאגט, און בעוונדערס אויף איהר ענגלישער שפראך. ניט לייכט קאן מען געפינען אן ענגלענדער וואס זאל רעדען א פרעמדע שפראך אויסער זיינע. און זעהר ריכטיג האט באמערקט דער בעריהמטער פראנצויזישער שרייבער זשול־וועריז: "בריטאניא איז די גאנצע וועלט און די ענגלישע שפראך איז די וועלט־שפראך. וויקטאריא איז די וועלט־קעניגין, און די אלע פערשיעדענע לענדער זיינען איהרע פראווינצען און די קעניגע זיינען איהרע קאמיסיאנערען".

ניט נאר די ענגלענדער דענקען אזוי, נאר אויך איהרע אידען מיט זייער רב־הכולל, "טשיף ראביי".

35טער קאפיטעל

מאנטשעסטער, וואו די 20 טויזענד אידען זיינען צוטיילט צווישען זיך אויף קליינע גרופּעלעך נאָך די לאנדסמאנשאפטען. — איך נעהם אָפּ א טרויעריגען גרוס פון אמעריקא. — מאנטשעסטער איז פינסטער און ליווערפּול, א שעה פון דאָרטען, איז ליכטיג און שיהן. — עס פעהלען אין ענגלאנד די שעהנע אידישע טיפּען פונ׳ם היימישען קליינעם שטעדטעל. — טיסיאַנערען ווילען מיך אונטערקויפען און איך פּארטרייב דעם שליח זייערען.

מאנטשעסטער איז די צווייטע שטאָדט צו לאָנדאָן. מיט איהרע גרויסע פאבריקען און מיט איהר האנדעל צייכענט זי זיך אוים ווי איינע פון די גרעסטע שטעדט אין דער וועלט. א מילּיאָן איינוואָהנער פערמאָגט זי, צווישען זיי צוואנציג טויזענד אידען, דאָס רוב פון זיי העגדלער, אויך ארבייטער, די מעהרסטע שניידער און א קליינער צאָהל פּראָפעסיאָנעל־נעהמער, וועלכע ברייננען א גרויסען האס אויף דעם כלל.

אין מאנטשעסטער פעהלט אויך ניט די אלגעמיינע אידישע קראנקהייט — פּירוד הלבבות. די אידישע געמיינדע צוטיילט זיך אויף פיער פערשיעדענע פּארטייען, וועלכע לעבען ניט זעהר הארמאָניש צווישען זיך.

גרוים פערגעניגען האָב איך געהאט צו פערברייננען אין מאנטשעסטער מיט מיין טהייערען פרייַנד, דעם העברעאישען פּאָעט מר. יוסף מזל. זעהר פיעל איבערזעצונגען האָט ער אין העברעאיש געמאכט פון דער ענגלישער ליטעראטור, צווישען זיי אויך: "שמשון הגבור" פון מילטאָן און "יהודה המכבי" פון לאנגפעלא. ער איז געווען א ליעבענסווירדיגער מענש, און זיין הויז איז געווען אימער אפען פאר די אלע רוסישע תלמידי חכמים, וועמען דער גורל האָט געבראכט נאָך ענגלאנד.

די העברעאישע ליטעראטור איז כמעט טויט אויף דעם בריטאנישען אינזעל. עס איז דאָרט שווער צו געפינען א אידען, וועלכער זאָל פערשטעהען העברעאיש, זאָגאר רבנים, פּריידיגער, חזנים מיט זייערע "פּרנסים" — אזוי ווערען געוויפען די פּערזידענטען פון די קהלות, — פערשטעהען בלויז צו לייענען איז סידור מיט נקודות, אוז א טהייל פון זיי באגנוגענען זיך מיט דער ענגלישער איבערזעצונג. אין זייערע סדורים איז געדרוקט דער קדיש מיט ענגלישע בוכשטאבען. אוז מערקווירדיג פרום, זעהר פרום זיינען אָט די עמי־הארצים, זיי בויען רייכע שוהלען, שרייבען ספרי תורות, קהל׳ען זיך אוז קריגען זיך ארום איבער יעדען קליינעם אמט, מיט פיעל אייפער — דאָס איז דער כאראקטער פון דער ענגלישער אידישקייט.

צופעליג האָב איך זיך געטראָפען מיט איינעם א געלעהרטען אידען, וועלכער האָט יאָהרען־לאנג געלעבט אין אמעריקא. איך האָב פאר איהם פארגעשטעלט די עם הארצות פון דער ענגלישער אידישקייט, ער האָט זיך שטארק צולאכט, אבער מיט הארצוויטאָג, און האָט אירָאניש מיר געענטפערט:

"יא, ווי איך זעה זייט איהר דאָך נאָך גאר א יונגערמאן מיט זעהר ווייניג פּראקטיק אין לעבען. איהר ווערט נתפּעל און שטארק איבערראשט פון דער ענגלישער אידישקייט, ווי נידריג זי איז, אבער אָרדנונג איז דאָך דא. אמת, דער גייסט פון אידענטהום פעהלט, די נשמה איז קראנק, מען מוז איהר קורירען, אבער דער קערפּער איהרער איז דאָך א געזונטער. וואָס וואָלט איהר זאגען וועז איהר וואָלט קומען אין קאָלומבום'עם לאנד, אין די גרויסע אידישע געמיינדעם פון אמעריקא? קומט, זייט אזוי גוט, נאָך נויארק, שיקאגא, באסטאָן און פילא־דעלפיא, און נאָך פיעל גרויסע שטעדט דארט, וואו יעדער שטאָדט האָט מעהר אידען ווי דער גאנצער בריטאנישער אינזעל, דארט וועט איהר ערשט זעהן דעם אמת'ען גייסטיגען אידישען חורבן, דארט וועט איהר געפינען די ווילדע אומגע־לומפּערטע עם הארצות און אומאָרדנונג. עס איז ניטא קיין אויטאָריטעט, ווי דא אין ענגלאנד, אין דער פּערזאָן פון דעם רב הכולל, וועמעם וואָרט ווערט געהערט. עס איז דארט ניטא קיין בעשטימטע געמיינדע, דארט זיינען דא קליינע במה'לער אין דער צאָהל פון די רוסישע, פוילישע, גאליציאנער, אונגארישע, רומענישע קליינע שטעדטלעך, וועלכע געפינען זיך אין די אלע לענדער. במה'עם און במה'לעך, יעדע במה'לע איז אן איינגעטריקענטע, אהן שום גייסט אין לעבען, אהן שום פּאָרם און געשטאלט. זייערע כלומרשט'דיגע שוהלען רופען זיי מיט די נעמען פון זייערע קליינע שטעטלעך, וועלכע זיינען שוין לאנג אויף דער וועלט ניטא, ווי צום ביישפּיעל: פּאקראיער שוהל, באלטערמאנצער, מאריפּאלער. קאלישקער, באלבירישקער, טאראשטשער, בוטשאטשער און נאָך און נאָך אזעלכע ניט באקאנטע אלטע נעמען, שטעטלעך, אפּגעלעבטע, פארגעסענע, זאגאר די רוסישע געאָגראפיע ווייס ניט פון זייער עקזיסטענץ, און אונזערע גלות־ברידער, די אריבערגעקומענע נאָך אמעריקא האלטען טהייער זייער געדענקיש און האלטען זיך שטארק מיט זייערע היימישע געוואָהנהייטען פון אומאָרדנונג און פארמלא־זיקייט. וואָלטען זיי איינהאלטען אין זיך דעם אמת'ן טראדיציאנעלען אידישען גייסט, דעם ווייסען פון דער תורה מיט די נביאים, דעם טיעפּען און שארפען לערנען פון תלמוד, דעם גייסט פון די וואָלאזינער, מירער און טעלזער ישיבות, דאן וואָלטען מיר זיי פערציהעט אויף זייער נאריישקייט אויך, אבער ליידער, די גוטעם, דעם תוך, דעם גייסט פון אידענטהום האבען זיי ארויסגעוואָרפען, נאָך די קליפּה, די גלות שאלאכטם, דעם פוילישען איינגעבויגענעם קארק, דעם פּריצישען "מה יפית" זינגען, דאָס האבען זיי איינגעבאלזימירט, איינגעמארי־נירט און אוועקגעטראָגען מיט זיך נאָך דער פרייער ליכטיגער אמעריקא.

"קיינע שבתים, קיינע ימים טובים, די שוהלען זייערע זיינען די נאנצע וואך פערשלאסען, בלויז אין זייערע טיעפע קעלערען קלייבען זיך אויף די אבלים קדיש־זאגער, די יאהר־צייט־האבער און מאכען דארט מנינים. און דארט ווערען די תפלות פאר'ן עמוד און די קדישים פערהאנדעלט פאר די אמעריקאנער דאלארס. גליקליך זיינען די טויטע, וועלכע האבען אין אמעריקא קינדער וואס זיינען לע־ בעדיגע "מעמבערס"־מיטגליעדער — אין די טויטע שוהלען, אבער אומגליקליך זיינען נעביך די יעניגע מתים, וועלכע האבען קינדער לעבעדיגע מתים, ארימע וואס קאנען ניט באצאהלען די שמשים דעם פרייז, יענע נעבאך קאנען אזוי אפליגען יאהרען לאנג אהן א קדיש און אהן א "מלא".

אט אזא טרויעריגען גרום האב איך באקומען אין מאנטשעסטער פון דעם רוסישען־אמעריקאנער אידען. נאר איין טרייסט איז געווען דאס, וואס איך האב נערעבענט אז אפשר איז דער מאן אייגער פון די פעסימיסטען און נאר מיט זיין קראנקער פאנטאזיע האט ער דאס אלעס געזעהען אין אמעריקא. נייז, איך וועל זיין גרום ניט אננעהמען ביז איך וועל אליין ניט בעזוכען אמעריקא. איך וועל דורכרייזען איהרע גרויסע שטעדט, איך וועל שטודירען איהר אידיש לעבען, דאן וועל איך קענען אורטהיילען.

שוין אייניגע מאנאטען בין איך אויף דעם ענגלישען אינזעל און איך קען זיך נאך אלץ ניט צוגעוואוינען צו זיין משונה'דיגען קלימאט, וועלכער ענדערט זיך עטליכע מאל אין טאג, פון קעלט צו היץ און פון היץ צו קעלט, אימער איז פייכט אונטער זיינע גרויע, טריבע הימלען. די וואוינונגען זיינען ניט אין דער בריים און דער ליינג, נאר אין דער הויך, אונטען די קיך, איבער דער קיך דאס עס־ ציימער, און איבער איהם דאס שלאף־ציימער, און די טרעפ זיינען גליבע, אזוי ווי לייטערס, די אייזערנע פייער־פלייסעס ווערען געהייצט ניט מיט האלץ, נאר מיט ווייכע שטיינקויהלען, וועלכע פילען אן די קלייניע חדרים מיט קויהלען־שטאף. דאס־זעלבע האב איך נאך אין לאנדאן געהאט, אבער אין מאנטשעסטער, וואו די זונן איז אימער פערשטעלט מיט דעם רויך פון איהרע גרויסע קוימענס פון די פאבריקען, האב איך עס געפיהלט פיעל שארפער.

די ליווערפולער אידישע געמיינדע האט מיך אייניגעלאדען אויף אייניגע לעקטשורס. קומענדיג קיין ליווערפול, וואס איז איין שטונדע רייזע פון מאנ־ טשעסטער, בין איך ערשטוינט געוואָרען, זעהענדיג דעם אונטערשיעד אין דעם קלימאט פון די צווויי נאהענטע שטעדט, ווי פון מערב צו מזרח. מאנטשעסטער איז אימער איינגעהילט אין א שוואַרצען שלייער פון חשכת מצרים, איהרע הייזער שוואַרצע, די גאסען דונקעלע, זאגאר איהרע איינוואוינער זיינען מיט פערשוואַרצ־ טע געזיכטער. אבער ליווערפול שיינט מיט איהר ליכטיגקייט און זויבערקייט ווי איינע פון די שענסטע דייטשע שטעדט. און די שיפען, וועלכע קומען צו איהר דארט טאג טעגליך, גיבען איהר צו לעבענס־נערוויש מיט פרעהליכקייט, און דו

באקומסט, גלייך ווי דו קומסט אריין אין איהר, נאר א לעבעדיגע פרעהליכע שטימונג.

ריינע, אידישע הייליגע טיפען ווי רבי שמעון קאפטאן, דער ווילנער, רבי נחום גראדנער, רבי שלום מנשה בריסקער, אדער רבי מאטעל ווייניישיינקער, דער שאווליער, וועלכע מיר באגעגענען געוועהנליך אין א קלענערען מאסשטאב, כמעט אין יעדער אידישער קהלה פון די רוסישע שטעדט, אזעלכע טיפען געפינען זיך ניט אין די מערב אייראפעאישע שטעדט, וואו די קולטור און ציוויליזאציאן געוועלטיגען.

עס זיינען דא מאמענטען אין דער צייט פון מיין זיין דא אין די ענגלישע אידישע קהלות, וואס איך וואלט זיך רעכענען פאר א גליקליכען איך זאל האבען אייניעם פון מיינע פרוינד אין רוסלאנד און איך זאל איהם קענען ווייזען אלעם וואס איך זעה. ער וואלט מיר מיטגעפיהלט און וואלט זיך איבערצייגען אין דעם אידענם אלע גוטע מדות, וועלכע זיינען דא צונישט געווארען און עס איז פון זיי קיין זכר ניט געבליבען.

א, וויפיעל הונגעריגע אידישע נפשות שלעפען זיך דא אום אין די נאסען וועז עס קומט פרייטאג־צו־נאכט און עס געפינט זיך ניט קיינער מען זאל זיי אריינאהמען אין הויז אין דער הייליגער נאכט וועז יעדע אידישע הויז אין אלע גלות־לענדער איז געווען אפען פאר די ארימע אומגליקליכע אורחים, צו שטילען זייער הונגער און צו פערלינדערען זייערע גייסטיגע שמערצען. נאר וואצו זאל איך זיך באקלאגען אויף דעם פרייטאג־צו־נאכטס, אז דער שבת אליין איז אין נאנצען טויט און דאס נאנצע אידישקייט איז פערקריפלט נעווארען אהן אז אינהאלט און אהן א פארם.

צו אונזער שאנדע איז נאך ווייניג וואס זיי האבען די מדות טובות מיט די אלע אלטע גוטע מנהגים פערניכטעט, האבען זיי נאך ערווארבען מדות רעות און שענדליכע אויפפיהרונגען, וועלכע איין גאט וויים צו וואס דאס קען אונז בריינגען. די לעצטע צייט האבען זיך פערמעהרט אין די ענגלישע שטעדט אידישע פראצענטניקעם, וואס מיט זייערע נידערטרעכטיגע מעשים תעתועים און הויט־שינדעריי פערשטארקען זיי ביים ענגלישען פאלק דעם שרעקליכען אורטהייל, וועלכען זייער גרויסער שעקספיער האט אויף דעם אידישען פאלק געגעבען אין זיין כאראקטער פון "שיילאק".

טאג־טעגליך קומען אין די געריכטען קלאגעם אויף די אידישע וואוכערני־קעם, און די גרויסע ענגלישע צייטונגען שרייען, שטורמען און ניסען שוועבעל און פעך אויף דעם כלל ישראל און רייצען אן דעם דעת הקהל אויף אונז.

איך זיץ אין מיין צימער אין דער געזעלשאפט פון די מאנטשעסטער רבנים: הרב תאומים און הרב יפה און די טהיר האט זיך געעפענט און אן אינטעלי־

געטער יונגער מאן שעהן נעקליידעט, איז אריינגענאנגען. ער האט זיך פארגעשטעלט אלס איינער פון די רוסישע משכילים, א קארעספאנדענט אין "המליץ" און זיין פסעודאנים איז "גביר". איך האב ווירקליך געדיינקט זיינע מאמרים און פערשידענע קארעספאנדענציעס. איך האב איהם פארגעשטעלט פאר די רבנים.

"איך האב געהערט אייער נאמען נאך אין רוסלאנד און איך האב אייך קיינמאל ניט געזעהען. יעצט בין איך פארבייגעפאהרען מאנטשעסטער, און איהר זייט דא, ווילּ איך זיך בעקאנען מיט אייך פערזענליך". — האט דער גאסט געזאגט צו מיר.

ער האט באלד זיך פעראינטערעסירט אין אונזער ליטעראריש־ען געשפרעך. ער האט דערצעהלט שעהנע אנעקדאטען וועגען פערשיידענע ליטעראטען. נאכהער האט ער זיך אונטערהאלטען מיט די רבנים אין הלכה, און זיי זיינען נתפעל געווארען פון זיינע פלפולים מיט זיינע שארפע ידיעות אין דער רבנ׳ישער ליטעראטור און זיינע פרומע מיינונגען איבער אידישקייט, וועלכע זיינען צו שטארק געווען פאר א העברעאישען ליטעראט. און מיט וואס פאר א רעליגיעזען פייער דער מאן האט גערעדט, פון זיינע אויגען זיינען פשוט געפלויגען פונקען פון יראת שמים.

מיר איז ער גלייך ניט געפעלען געווארען. איך האב געפיהלט אז א סוד איז בעהאלטען אין דעם יונגען מאן.

די רבנים האבען זיך צוזעגענט און זיינען אוועק, און דער "בעל דבר" האט זיי איבערגעווארט און איז געבליבען מיט מיר אליין.

פלוצלינג האט ער זיך אויפגעשטעלט, די אויגען פערגלאצט און מיט א דראמאטישער שטימע האט ער זיך געוועندעט צו מיר:

"יא, מיין פריינד, איך בין געווען א גלויביגער איד ביז מיט פינף יאהר צוריק. איך האב געלערנט די תורה גלייך מיט די רבנים, וועלכע איך האב געטראפען ביי אייך אין ציטער, ביז מיינע אויגען האבען זיך געעפענט און איך האב זוכה געווען צו זעהן דאס אמת'ע ליכט, צו אנערקענען די דריי־הייליגקייט פון גאט, זיין זוהן און דעם רוח הקודש. איך בין א קריסט געווארען, און גלויב, אז די אידישע הילף פון אלע זייערע צרות, ליגט נאר אין קריסטענטהום. איך האב אייך נאך געהערט אין לאנדאן אייניגע דרשות, איבערהויפט אייער דרשה נענען די מיסיאנערען. איהר זייט בענאבט מיט א געטליכער קראפט און איהר ווארפט דאס ארויס פאר נאר ניט. איך בין נעשיקט געווארען צו אייך פון לאנדאנער מיסיאנערען־הויז מיט אן אייגלאדונג: קומט מיט אונז, ארבייט מיט אונז אונזער הייליגע ארבייט, דאן וועט איהר גליקליך זיין און אונזערע אומגליקליכע אידישע ברידער גליקליך מאכען".

ער האָט געדרעט מיט אזא ווילדען פּאטאָס און ווילדען פּייער, אז איך האָב זיך געשעהמט איהם אין די אויגען צו קוקען. מיט עקעל האָב איך געהערט זיינע ווערטער און מיר איז ניט גוט געווארען צו שטעהען מיט דעם מאן, ווען׳כער האָט זיין נשמה פערקויפט צו די מיסיאָנערען, און איך האָב פּשוט ניט געקענט מיין מויל עפענען צו ענטפערען איהם.

זיין חוצפּה איז אָבער געווען אזוי גרויס, אז ער האָט ארויסגענומען א טשעק צו געבען מיר.

דאן האָב איך מיט צאָרן אויסגעשריען: "ארויס, לומפּיגער משומד, פערקויפּטע נשמה, פון מיין צימער".

איך האָב די טהיר געעפענט און איהם ארויסגעטריבען.

צוזאמען מיט מיין פרייַנד, דעם פּאָעט יוסף מזל, זיינען מיר געגאנגען שפּאצירען אין איינעם פון די מאנטשעסטער פּארשטעדט, און דארט האָבען מיר פערזוכט דעם טעם פון דער אמת׳ער ענגלישער פרייהייט — "פרייע" שטייגער האָבען אונז באשאָטען פון אלע זייטען... מיט גרויס שווערינקייט האָבען מיר זיך געריעטעט פון דער ווילדער אונערציגענער יונגווארג און אן אלטער מאן האָט אונז אריינגענומען צו זיך אין הויז.

פערציג אידען פון אונזערע אריבערגעקומענע זיינען בעשולדיגט געווארען אין געריכט פאר פערקויפען פּסח׳דיגע שנאפּס אהן ערלויבניש פון דער רעגירונג. דער ריכטער האָט זיי באשטראָפט מיט א געלד־שטראָף און האָט זיי געזאגט א היבשע ביסעל מוסר פאר זייער מחלל זיין דעם אידישען כבוד. די גרויסע ענגלישע צייטונגען האָבען דאָס אויפגעבאפט און געמאכט דערפון א סענזאציע און דערביי געווארפען פיעל שמוץ אויף אלע אידען מיט אידישקייט צוזאמען.

דאָס האָט מיך עראינערט אן די גרויסע פּלאקאטען, ווען׳כע זיינען צוקלעפּט געווארען אין אלע אידישע שוהלען אין נאמען פון אלע רבנים, אז קיין איד זאל זיך ניט ערלויבען צו פערקויפען קיין פּסח׳דיגע עסענווארג, אדער געטראנק אהן א הכשר פון די רבנים, און אין הארצען האָב איך געפרענט: "וואהרום גיבען זיי ניט אכטונג אויף דעם גרויסען חמץ, ווען׳כער געפינט זיך אין דער גאנצער ענגלישער מיינדע מיט איהרע געשעפטען. ביי די רבנים און די פּרנסים, ביי די ראשי הקהל מיט זייערע מאכערס און די שוהלען מיט זייערע מעמבערס די פּסח׳דיגע שנאפּס הענדלער.

ליידער איז די שאלה זעהר א שווערע און דער ענגלישער ריכטער האָט זי נעמוזט פּסק׳ענען.

36טער קאפיטעל

די בעלגישע שטאָדט אנטוווערפען, וואו די פרויען וואשען יעדען טאָג די טראָטוארען. — איך האָב מורא צו טרעטען אויף די שטיינער, אזוי ריין זיינען זיי. — די רוהיגע בעלגיער, וועלכע האָבען פיינט זיך צו אויסלען. — אונזערע אידען האנדלען מיט דימענטען און זיינען רייך. — די יחסנים זיינען די האָלענדישע אידען. — גאלי־ציאנער אידען ווילען זיך נישט מתחתן זיין מיט רוסישע און פוילישע אידען. — איך אפּעליר פאר די בריסקער נשרפים און דערצעהל ווענען דער נדיבות פון די דווינסקער פרידלאנדס. — א פערוואָגעלטער פרידלאנד גיפינט זיך אין שוהל און פאלט אין חלשות.

פון ענגלאנד ביז איך געפאָהרען נאך אנטווערפען.

די אידישע שטאָדט אין בעלגיען איז אנטווערפען. די שטאָדט איז ניט קיין גרויסע. זי איז ניט קיין כרך ווי מיר שטעלען זיך פאָר דאָ אין אמעריקא. זי פערמאָגט ניט קיין צעהן עטאזשנע הייזער, זי האָט ניט קיין הויכבאהנען אוו ניט קיין אונטער־אירדישע ווענען, אָבער זי האָט אין זיך די אלע מעלות פון די קלייגע אוו גרויסע שטעדט צוזאמענגענומען. ערשטע קלאס האטעלען, גרויסע טענליכע צייטונגען, טהעאטערס, פאבריקען, נאָר קיין איילענישע, קיין נערוועזי־טעט ווי אין די גרויסע שטעדט.

ווען דו גיהסט ארום איבער איהרע שיהנע גאסען, דאכט זיך דיר, אז דו ביזט אין א קלייגער שטאָדט, אין ווילכע דאָס לעבען פליסט רוהיג ווי די ווילען אין א קלייגער טייבל. די מענשען אין גאס איילען זיך ניט, שטויסען ניט איינער דעם צווייטען מיט דעם ארעם, אָדער מיט דעם אקסל ווי אין לאָנדאָן אוו מאנ־טשעסטער. די מענשען גיהען טריט ביי טריט ווי זיי האָבען שוין לאנג געענדיגט זייערע געשעפטען אויף דעם בעסטען אופן אוו האָבען זיך ניט וואס צו איילען. ווען דו גיהסט אריין אין איינער פון איהרע הייזער, ווערסטו ענטציקט פון די מאסען פרישע בלומען אין הויז אוו ארום הויז. דער וואקזאל איז איינער פון די שיהנסטע געביידען אין איראָפּא. איינגעטונקט אין בלומען, זאָגאר די לאנטערען אוו די טעלעגראף־זיילען זיינען אויף פערהילט אין פרישע בלומען, אוו ווי גרויס איז די רייגליכקייט אין שטאָדט אין יעדען אָפּגעלייגטען פארשטויסענעם ווינ־קעלע. די רייגליכקייט איז א פאלקס־מדה ביי די בעלגיער. די ווענט פון די הייזער פון דרויסען ווערען געוואשען יעדען פריהמאָרגען, מיט וואסער אוו זייף אוו אויך די טראָטוארען. איך בין זיך מודה ומתודה, אז אין די ערשטע טעג האָב איך ניט געקענט, אוו קיין הארץ ניט געהאט צו טרעטען איבער די זויבערע שטיינער. פאר יעדער הויז שטעהט די דיענסט, אָדער די ווירטהין אליין אוו וואשט אוו שווייגט

יעדען שטיין בעזונדער. און, ווי קאנסטו זיין אזוי גראב צו טרעטען מיט דיינע פיס דאס וואס א דאמע האט ערייניגט? אבער איך האב געזעהן אז די בעלגיער קימערען זיך ניט וועגען דעם, די דאמע רייניגט און ער גיהט, און זיי האבען ניט קיין פערדרוס איינער אויף דעם צווייטען, דאן בין איך אויף "פארבעלגיע׳דירט" געוואָרען און איך האב אנגעהויבען צו גיהען רוהיג מיין וועג ווי א בעלגיער.

די רייניליכקייט שיינט ארוים פון זייערע קליידער, באזונדערס וועז דו זעהסט די בעלגיער אין א זונטאג־טאג, וועז זיי שפאצירען צו פארלעך איבער די זויבערע גאסען אין זויבערע קליידער אזוי ווי ערשט פון דער נאדעל ארוים. דו קענסט בשום אופן ניט דערקענען פון רייך ביז ארים, זאגאר דער איינפאכער ארבייטער נעהט אנגעצויגען ווי א דזשענטעלמאן און זיין פרוי אין איהר מאדישער הוט ווי א רייכע מאדאם. דאס רוב פערברייגען זיי אין די קאפע־היזער, דארט טרינקען זיי געמיטליך זייער קאפע, אדער ביער, צוזאמען מיט זייערע פרויען און קינדער, אבער קיין שכרות און זויפערי ווי אין לאנדאן זעהט מען דא נישט.

צוליעב זייער עקסטרעמער רייניליכקייט באציהען זיי זיך צו אידען ניט מיט קיין גרויס ליעבע, אבער מען קען ניט זאגען, אז זיי האסען דעם אידען, ווייל די לעצטע זיינען נאך ניט געקומען אין א גרויסער צאהל, אז זיי זאלען קענען פראדוצירען אנטיסעמיטיזם. עס איז נאר דא אין בעלגיען פיעל ערטער, וואו די איינוואָהנער האבען נאך קיין אידען ניט געזעהן, אבער דאס איז, ליידער, א פאקט, אז דער בעלגיער קויפט ניט קיינמאל קיין עסענווארג אין א אידישען געשעפט, באזונדערס ברויט און געבעקס, ניט צוליעב שנאה, נאר צוליעב רייניליכקייט.

וועז איך בין געקומען נאך אנטווערפען, האב איך געפונען דעם אידישען ישוב אין זיין ענטוויקלען זיך. אונזערע אידען האבען זיך ביסלעכווייז אנגעהויבען צו אסימילירען מיט די האלענדער אידען, וועלכע רעבענען זיך פאר בעלגישע בירגער.

אנטווערפען איז געווען באוואוסט אין דעם אידישען תחום בלויז אלס פארט־שטאדט, פאר א סטאציאן אין דער לאנגער טרויערדיגער וועג פון צרות און פוּרעניות פאר דעם אימיגראנט, וועלכער עמיגרירט נאך אמעריקא אדער נאך קאנאדא. צו באזעצען זיך אין אנטווערפען זיינען אין די ערשטע צייטען בלויז געקומען די דייטשע אידען, וועלכע האבען פארגרעסערט דעם עקספארט און דעם אימפארט פון בעלגיען מיט דייטשלאנד.

אין דער לעצטער צייט האבען זיך דא ביסלעכווייז בעזעצט עסטרייכישע אידען און אויך די רוסישע אימיגראנטען, וועלכע האבען קיין געלד ניט געהאט צו מאכען זייער רייזע וויייטער נאך אמעריקא. זיי האבען אנגעהויבען האנדלען מיט עדעלשטיינער, ברילאנטען, מאנכע פון זיי האבען זיך אויסגעלערנט צו שלייפען די רויהע דיאמאנטען און האבען זיך איינגעארדענט.

איך האָב זיך דערוואוסט אז פיעלע פון די גרויסע רייכע אידען אין אנט־ווערפען זיינען געקומען אהער פשוט נאקעט און באַרוועם אוו זיי האָבען געמוזט בלייבען דאָ. אוו אין אייניגע יאָהר צייט זיינען זיי אַרויפגעשטיגען אויף דעם לייטער פון גליק אוו יעצט זיינען זיי בעוואוסט אין דער דיאמאנטען האַנדעלס־וועלט אלס די קעניגע פון דער אנטווערפענער בריליאנטען־בערזע.

דער אידישער ישוב אין אנטווערפען איז דאמאלס ניט געווען "מעור אחד", נאָר אן אויפגעשטוקעווטער פון פערשידענע לענדער — פון האַלענדער אידען, דייטשע, עסטרייכישע, רוסיש־פוילישע אוו ספרדישע. זיי זיינען ניט אויסגענאַסען געווארען אין איין שטיק, בלויז א דינער פאָדעם — די אלגעמיינע אידישקייט— האָט זיי געמאכט פאר "די אידישע קהלה אין אנטווערפען". אָבער אין זייער סאָציאלען אוו רעליגיעזען לעבען זיינען זיי געווען יעדער לאַנדסמאַנשאפט פאר זיך; בעזונדערע קולטורען, בעזונדערע מנהגים אוו זיי האָבען ניט בעריהרט אייגער דעם אנדערען.

די האַלענדישע אידען, ווי עס איז געווָאָגט געווארען פריהער, האָבען זיך גאהאלטען פאר יחסנים, ווייל זיי זיינען שוין געווען בירגער אין בעלגיען פון יאָהרען־לאנג. די האַלענדישע שפראך איז זייער מוטער־שפראך, אוו זי איז א שוועסטער צו דער פלעמישער שפראך, וועלכע איז די לאנד־שפראך פון בעלגיען. זייער קהלה האָט די אפיציעלע אנערקענונג פון דער רעגירונג, איהר ראבינער נעמט גאהאלט פון דער רעגירונג, אזוי ווי די קאטוילישע פריסטער. די האַלענדישע אידען זיינען זאהר ווייט פון אידענטהום. זייער געשטאלט האָט זיך געענדערט אוו זיי ווייזען אוים אזוי ווי די קריסטליכע בירגער אהן א שום אונטערשיער. עס איז אמת, אז זיי פערלייקענען ניט דאָם אידענטהום, זיי ווייסען פון בר מצוה, זיי האָבען מצה אויף פסח, זיי ארבייטען ניט אום יום כפור, נאָר פון שבת אוו כשרות ווייסען זיי זאהר ווייניג. די עם הארצות איז שטארק געראָטען, אוו דער, וועלכער קען עטוואָס לעזען איז א סידור, איז א גאנצער תלמיד חכם.

די דייטשע אידען זיינען דאָם רוב פון דעם בעוואוסטען פראנקפורטער טיפ, ביי וועמען דער חורב אוו די ניינצעהן בריעף פון רבי רפאל הירש איז די גאנצע תורה. זיי האָבען פאר זיך זייער אייגענע שוהל, זיי זינגען בצבור לכה דודי, ובנוחה יאמר, זיי זאָגען קינות מיט דעם ניגון פון ברכי נפשי, אוו כל נדרי מיט דעם ניגון פון אתה הראית. זיי צייכענען זיך אָבער אוים מיט צדקה געבען, אוו זיי האָבען זאהר פיעל געטהאָן פאר די ארימע רוסישע אימיגראַנטען.

די עסטרייך־אונגארישע אידען זיינען א קהלה פאר זיך. זיי האַלטען נאָך שטארק פון דער אלטער טראדיציאָן, זיי לערנען נאָך דעם תלמוד אוו פיהרען זיך נאָך דעם שולחן ערוך, אָבער זיי זיינען ווייט פון דעם רוסיש־ליטווישען אידען. זיי קוקען אויף איהם פון אויבען ארָאָפ וויי אויף א נחות דרגא, פונקט פארקעהרט ווי אין ענגלאנד, אָדער אין אמעריקא. אוו דאָם געהט אזוי ווייט, אז די עסטרייי־

כישע אידען, דאָס מיינט די גאליציאנער, טהוען ניט קיין שידוך מיט א ליטוואק, און, אויב עס טרעפט אמאל אז א גאליציאנער יונגערמאן פערליעבט זיך אין א ליטווישער מיידל און האָט חתונה מיט איהר, בעדויערען זיי איהם, און רעבענען דאָס פאר א פסול אין דער משפחה, א חילול הכבוד.

דער הויפט געשעפט פון די אידען אין אנטוואַרפען איז דיאמאנטען און פערל, ווי איך האָב פריהער געזאָגט, דער מסחר ווערט געטהאָן אין קלוב און אויף דער בערזע. דאָרט קויפען זיי און פערקויפען, דאָרטען ווענען זיי און צעהלען די קליינינקע פעקעלעך, וועלכע זיינען אייגנעוויקעלט אין זייד־פאפיער און וויי־זען אוים ווי אן אפעטעקאריישער פראָשעק פאר מעדיצין, און די ווערטה זייערע איז טויזענדער און טויזענדער דאלער.

דער קלוב מיט דער בערזע זיינען נאָר פאר די גרויסע רייבע דיאמאנטען־העגדלער, אָבער עס זיינען דאָ קליינינקע סוחרים׳לעך, וועלכע פערדיענען בלויז פון האגד צום מויל. זיי זיינען צושפרייט איבער די קאפע־הייזער און איבער־הויפט אויף פליגאן גאס. דאָרט געפינען זיי זיך אין די הונדערטער, יעדערער האלט זיין קליין זייד־פאפיער אין האגד און צייגט די וואארע איינער דעם צוויי־טען. מען רעדט, מען דינגט זיך, מען לאכט און מען בייזערט זיך, ביז מען מאכט א שטיקעל געשעפט.

עס איז זעהר ניט אנגענעהם צו זעהן אז נאָר אידען טרייבען דעם געשעפט, און ניט קיין קריסטען, און נאָר גאליציאנער און רוסישע אידען, ניט קיין הא־לענדער און דייטשע אידען בעשעפטיגען זיך מיט דעם מסחר. זיי זיינען בע־שעפטיגט איבערהויפט מיט אימפאָרט און עקספאָרט, אָבער אלץ בעסער צו האנדלען מיט ערשלשטיינער, ווי מיט אלטע זאכען, אלטע שיך, ווי אונזערע ברידער אין לאָנדאָן און מאנטשעסטער.

און זאָגען האָט מען מיר געזאָגט, אז אין אנטוואַרפען זיינען קיין אָרימע לייט ניטא, זיי האָבען זאָגאר ניט ווענען צו געבען מעות חטים אויף פסח און, ווען זיי ווילען געבען נדבות, שיקען זיי אַף יעהרליך נאָך ארץ ישראל אויף די הילפיגע אנשטאלטען.

אין איינער פון מיינע רעדען, וואָס איך האָב גערעדט אין אנטוואַרפען, האָב איך אפעלירט פאר דער אומגליקליכער שטאָדט בריסק, וועלכע האָט גליטען אין יענעם יאָהר (1894) פון א שרעקליכער שרפה. רייזענדיג, האָב איך פאר־געשטעלט די גרויסע מעשים טובים און פיעל צדקה וואָס די רוסישע רייבע איהען האָבען געטהאָן אין רוסלאנד. פאר א ביישפיעל האָב איך דערצעהלט פון די גרויסע אנשטאלטען און נאָבעלע טהאטען, וועלכע די פאמיליע פרידלאנד, אדער פרידי־לאנסקי, אין דענענבורג, הייגט דווינסק, האָבען געטהאָן, און געשילדערט וני איז דער לעצטער צייט, פאר אלעקסאנדער דעם דריטען, זיינען זיי ארים געוואָרען, וויל די רעגירונג האָט זיי פערפאלגט, ביז די ברידער פרידלאנד זיינען פער־

אריכט געווארען. פלוצים האט זיך דערהערט א געשריי און א פאל פון א מענ־שען. איך האב מפסיק געווען אין מיין רייד‌ען און מען האט מיר ערקלעהרט, אז אן אלטער שהנער בכבוד׳ער איד איז געווען צווישען די הערער און עס איז איהם פלוצים ניט גוט געווארען און ער איז געפאלען. מען האט איהם גלייך ארויסגעטראגען פון שוהל און מען האט איהם אין האספיטאל אוועקגעפיהרט אונטער א דאקטארס השגחה. ווער איז ער? ווייס קיינער ניט.

דער עולם האט זיך בארוהיגט און איך האב מיין אפיעל געענדיגט, און דער עולם האט געגעבען נעלד מיט דער פולער האנד, פאר דער אבגעברענטער שטאדט בריסק - דליטא.

אויף מארגען ערהאלט איך א בריעף בזה הלשון:

"געהרטער פאלקס־רעדנער!

"איך בין דער מאן, וועלכער האט אייך, ליידער, געשטערט אין אייער ערעון. איך בין צובראכען געווארען, הערענדיג די שילדערונג פון דער אומגליקליכער פא־מיליע פרידלאנסקי, דאס זיינען מיינע צוויי ברידער, מאיר־לייב און מרדכי, מיינע ביידע ברידער זיינען שוין טויט, און איך ווער פערפאלגט פון דער רוסישער רעגי־רונג, און איך בין דא אויף א פרעמדען נאמען. קיינער קען מיך ניט און מען זאל ניט וויסען ביז איך וועל זיין פריי פון דעם בלבול, וואס מען האט געמאכט אויף מיר ביי מיין אונטערנעהמונג צו בויען דעם בריסקער וואקזאל.

"בעזוכט אייער פריינד, מרדכי פרידלאנסקי".

איך האב גלייך בעזוכט מיין פריינד פרידלאנד אין זיין פריוואט וואהנונג. מיר האבען זיך וואראם צוקושט, און מיר האבען פערבראכט שטונדען לאנג איז אלטע זיסע זכרונות. נאבעל, גוט און פעהיג איז דער מענש געווען, און געפאלען אלם קרבן פון דער טיראנישער רוסישער רעגירונג.

איידער איך האב פערלאזען אנטווארפען, האב איך בעזוכט דעם טיעפען אלטען קעלער, וועלכער איז נאך פערבליבען פון דער צייט, וואס די שפאנישע רעגירונג האט געוועלטיגט איבער גאנץ נידערלאנד. אין דעם קעלער זיינען נאך דא די גאנצע כלי משחית פון דער אינקווויזיציאן, די שטוהלען, אויף וועלכע די מערדערישע ריכטער זיינען געזעסען, די שרעקליכע אינסטרומענטען מיט וועלכע מען האט געפייניגט די מענשליכע קרבנות, די שפיציגע נעגעל אויף וועלכע מען פלעגט זיי אוועקשטעלען, די צוואנגען מיט וועלכע מען פלעגט פון זיי ריסען שטיקער לייב.

א קאלטער שוויבר האט מיך באגאסען, עס האט זיך מיר פארגעשטעלט ווי מיינע אויגען זעהען די קדושים און מיינע אויערען הערען זייערע פערצווייפל־טע הארצריסענדע געשריייען און די וועלטער שמע ישראל האבען געשוועבט פאר

מיר. איך האָב ניט געקענט לאנג שטעהען דאָרט, יעדע מינוט האָט זיך נעצווי־
נגען ווי א יאָהר, איך בין פשוט ארויסגעלאָפען אויף דער גאס, איך האָב טיף
מיין אָטהעם געאָטעמט און איך האָב זיך געפיהלט ווי איך זעלבסט ווּאלט נע־
ראטעוועט געוואָרען פון די בלוטיגע אינקווּיזיטאָרען.

37טער קאפיטעל

אין דער אלטער היסטאָרישער שטאָדט אמסטערדאם, וואו די מאראנען האָבען זיך גערא־
טעוועט פון דער בלוטיגער אינקווּיזיציע, איז פארבליבען די ענגע גהעטאָ מיט די
אָפּגעצאמטע הויפען. — האָלאנד, דאָס לאנד, וואָס האָט אויפגענומען די אידען אין
דער פינסטערסטער צייט, האָט זיי געגעבען אלע פרייהייטען, איז געבליבען ביז
היינט דאָס פריינדליכסטע לאנד צו אידען. — אויף די קברים פון די גרויסע אידען
וואָס האָלאנד האָט ארויסגעגעבען.

פון בעלגיען נאָך האָלאנד איז בלויז אייניגע שטונדען רייזע, און דער רייזענ־
דער פיהלט כמעט ניט זיין ארויסגעהען פון דער ערשטער לאנד און זיין אריינגעהז
אין דער צווייטער. זיי זיינען ביידע ווי א שוועסטער־צווילינג. זיי זיינען עהנליך
אייגע צו דער אנדערער, אין זייערע שפּראכען, אין זייערע מנהגים און אין זייער
פינקטליכקייט און רייניכקייט. א שעהנעם איינדרוק מאכען די דערפער, וועלכע
שוועבען דורך פאר די אויגען פון דעם רייזענדען. קליינע וווייסינקע שטיינערנע
הייזעלאך, די פענסטער זיינען פארהאנגען מיט זויבערע וווייסע פארהאנגען, די
רייניכקייט געוועלטיגט איבער אלעם. אויף יעדען טריט וויזט זיך א האָלאנדער
בויער, אָדער בויערין אין זייערע נאציאָנאלע קליידער און די הילצערנע סאנדאלען
אויף זייערע פיס; האָלענדישע קליינוואָרג לויפען נאָך דעם צוג און זייערע קליי־
נע וווייסינקע צעהנדעלעך שיינען ארוים פון זייערע לאכענדיגע אָפענע מיילעכלעך.
א רוהינקייט, וועלכע קומט פון אן אינערליכע זיכערקייט, פון א ריכטיגער אויס־
געוואָרצעלטקייט אין לאנד, איז אויסגעאָסעמ אויף אלעמען און אויף אלעם, און
דאָס אלעם איבערציגט אייך צו פערשטעהען דעם אונטערשיעד פון א ציוויליזיר־
טען לאנד צו א ווילדען, באַרבארישען. ניט ווילענדיג דערוועקט זיך א קנאה אין
דיין הארץ, און דיינע ליפען מורמלען אוים: "הלואי וואָלטען מיר אידען שוין
האלטען דערביי אין אונזער אלט־נייע־לאנד, די חרוב'דיגע - געבויעטע".

אויב נאָך בעלגיען בין איך געקומען צוליעב אנטוועדפען, בין איך נאָך
האָלאנד געקומען צוליעב אמסטערדאם.

וועז איך האָב נאָך אין חדר גמרא געלערנט, האָב איך שוין געפיהלט א מין

ליעבע צו דער וואונדערבארער היסטאָרישער שטאָדט אמסטערדאם, און עפעס מיט א בעזונדער רעספעקט געקוקט אויף דער גמרא, וואָס אויף איהר שער־בלאט איז געווען געדרוקט מיט רויטער פארב — אמסטערדאם. דאָס דאזיגע וואַרט האָט געשיינט מיט א באזונדער חן און האָט וואונדערבאר מוזיקאליש געקלונגען אין מיינע אויערן וועו איך פלעג שטילערהייט ווידערהאלען מיט אייניציגע זילבען דעם נאמען אמ־סטער־דאם... אויפעפענעדיג יעדעם מאל די גמרא. דאכט זיך דיזעלבע גמרא ווי אלע גמרות, וועלכע זיינען געדרוקט אין ווילנא, גראדנא, זשיטאָמיר און סלאוויטא, אבער איך האָב זיי דאך ניט געקענט פער־גלייכען, די אלע גמרות, צו דער וועלכער איז געווען געדרוקט טאקי אין אמסטער־דאם גופא, און קומט אזש פון האלאנד, די קליינע שעהנע צויבערלאנד פון וועלכער מיין קלוגע אלטע מוטער פלענט שעהנע מעשיות דערצעהלען און ריהמען די גוטע האלענדער לייוועגט און די געשמאקע קעז און הערינג — די צוויי אמת׳ע אידישע מאכלים.

אז איך בין עלטער געוואָרען און איך האָב די אידישע געשיכטע שטודירט, האָב איך בעטראכט די שטאָדט, ווי א שיינעגדען שטערען, וועלכער האָט גע־לויכטען אויף די אידישע פינסטערע הימלען און ניט אומזיסט האָבען אויהר די היסטאָריקער גערופען מיט דעם נאמען "ירושלים פון האלאנד", וויל זי איז די ערשטע שטאָדט אין איראָפּא וואָס האָט געגעבען פרייהייט צום אומגליקליכען פאלק ישראל וועמעס גלוט עם האָט געפלייצט אין שפאניען און אין פארטוגאל אין סוף פון זעכצעהנטען יאהרהונדערט. ביי די האלענדער האפענס האָט זיך צוגעשטעלט ישראל׳ס שיף, וועלכע איז געווען אין סכנה דערטרונקען צו ווערען אין דעם ים צרות און פארפאלגונגען וואָס די יעזואיטען און די אינקווויזיטאָרען האָבען זיי איינגעטהיילט.

אמסטערדאם האָט געעפענט איהרע טויערען פאר די הונדערטע מאראנען־פאמיליעס. זיי האָבען זיך אין איהר באזעצט און האָבען פיעל געהאלפען צו דער ענטוויקלונג פון האלאנד אין אלגעמיין און באזונדערס פון אמסטערדאם.

נאָך אין דעם יאָהר 1563, אפריל 22טען, איז יעקב טיראדא מיט זיין גאנ־צער קאמפאני אומגליקליכע מאראנען אריין פראנק און פריי אין אמסטערדאם, און דער לייעבליכער פירסט ווילהעלם אוראניען האָט זיי באשיצט פון די קאטוי־לישע בלוט־דורשטיגע חיות אין מענשען געשטאלט.

די אידען האָבען געוואוסט, און ווייסען נאָך עד היום, צו שעצען די פרייי־הייט און די שוץ וואָס האלאנד האָט זיי געגעבען, און האָבען מיט גרויס פלייס געארבייט אין דעם פראגרעס פון האלאנד אין אלע צווייגען, ווי אויף דעם געביעט פון האנדעל און אינדוסטריע אזוי אויף אין ווייסענשאפט און באזונדערס אין מעדיצין.

און אזוי ווי די ספרדישע אידען האָבען געפונען א מקום מקלט ומפלט פאר

זיך אין דער פרייער האלאנד, אזוי אויך די אשכנז׳ישע אידען אין דער צייט פון דער שרעקליכער דרייסיג־יאהריגער קריעג, און די ביידע קהלות, ווי די ספרדים אזוי די אשכנזים, האבען זיך שנעל ענטוויקעלט אין אמסטערדאם און האבען א גרויסע ראלע געשפיעלט אין דער אידישער געשיכטע.

די אידישע היסטאריש טראגעדיעם, וועלכע האבען זיך אפגעשפיעלט מיט אוריאל אקאסטא און ברוך שפינאזא, אויך די אל־בעוואוסטע נעמען פון די גדולים רבי יצחק אבוהב און רבי מנשה בן ישראל, און נאך פיעלע אנדערע, וועלכע האבען געלעבט אין דער גרויסער האלענדישער שטאדט, האבען מיך אימער אזוי ווי בעצויבערט און געצויגען צו באזוכען איהר.

אלט און שעהן איז די שטאדט אמסטערדאם. שעהן איז איהר אלטקייט, און אלט איז איהר שעהנקייט. עפעס א בנעימות׳ע רוהיגקייט ליגט אויף די גע־זיכטער פון די האלענדער, וועלכע געהן זיך זאכט און רוהיג אויף די אמסטערדא־מער גאסען. אויף די שעהנע בריקען איבער די צעהנדליגע קאנאלען, וועלכע שניי־דען דורך די שטאדט אין איהר ליינג און אין איהר בריים.

א טרויערדיגען רושם האט אויף מיר געמאכט די אלטע אידישע גהעטא, די טהיי׳ל שטאדט, וואו אידען וואהנען פון הונדערטער יאהרען.

דלות, מאנגעל, נויט און קראנקהייט האב איך דערזעהען, ווי איך בין נאר געקומען אויף די שמאלע פינסטערע געסלאך. מיין הארץ איז פארקלעמט געווא־רען, בעטראכטענדיג די קליינע הייזעלאך מיט די ענגע וואהנונגען. דאם אריס־קייט, וואס ליגט אויף די געזיכטער פון די פארבייגעהענדע, איז אומבעשרייבליך. קינדערלעך קליינינקע אין צוריסענע העמדעלאך, בלייכע פנים׳לאך מיט שווארצע אויגעלאך זיצען אין רעשיטעס, זיפען אין קליינע קעסטעלאך ביי די אפענע טהירען פון די קליינע הייזעלאך אזוי ווי קעצעלאך, און די מוטערס טהוען זייערע הויז־ארבייטען.

עס איז א גרויסער אונטערשיעד צווישען דעם אריסקייט וואס מען זעהט אין דער לאנדאנער איסט־ענד, אדער דער נויארקער איסט־סייד און דעם אמ־סטערדאמער אריסקייט. אין נויארק, אדער אין לאנדאן, ליגט די אריסקייט בא־גראבען אין די הייזער, פון אויסווייניג זיינען די הייזער גרוים און מאנכע פון זיי אויך שעהן באפוצט. אבער ניט אזוי איז דער דלות אין דער אמסטערדאמער גהעטא, וואו דער דלות בושעוועט אין גאם אזוי ווי אין הויז. די הייזלאך זיינען קליינע און נידריגע; די געסלאך זיינען שמאלע און שמוציגע; פון ביידע זייטען שטעהען נאך די אמאליגע "חצרים", קליינע הויפעלאך. יעדער הויפעלע איז ארומגעמויערט געווארען מיט אלטע קליינע צוויי עטאזשנע הייזעלאך. אינמיטען דעם חצר, אויף די טרוקענע שטיינער, ליגען די אין צעהנדליגער האלב נאקעטע קינדערלאך פון די איינוואהנער פון דיזען חצר. קיין פארהייזלאך זיינען נישטא

צו די הייזער. די טהירען זיינען אפען און דער דלות שיינט ארויס מיט זיין גאנצען שרעקליכען געשטאלט. פון דעם אונטערשטען עטאזש צו דעם אויבערשטען געהט מען ארויף אויף א גלייכען שטעהענדיגען לייטער, וועלכען זיי רופען טרעפ. יעדער חצר האט אהילצערנעם טויער צו דער גאס. אין אינמיטען פון דעם טויער איז דא א שפאלט וואס דורך איהם קען מען זעהן צום אינעוועניג וואס עם טהוט זיך אף אויף דער גאס.

מיין פאנטאזיע האט מיך אוועקגעטראגען צוריק מיט הונדערטער יאהרען, וועו אונזערע עלטערען האבען געלעבט אן אפגעזונדערט און פארשפארט לעבען אין זייער גהעטא און זיינען אפט באפאלען געווארען פון די קריסטען. מיט שרעק פלעגען זיי זיך בעהאלטען אין חצר, די טויערען פלעגען זיי פארמאכען און פון די שפאלטען פלעגען זיי קוקען צו זעהן וואס דער שונא טהוט אויף דער גאס.

מיט א פארביטערט הארץ בין איך ארויסגעגאנגען פון דער נעסט פון אריסקייט און געגאנגען זעהען די אלטע ספרדישע שוהל. אבער ווי איבערראשט בין איך געווארען וועו איך האב איינפאך ניט געקאנט דורכגעהען אין דעם אריינגאנג פון דעם שוהל־הויף צוליעב די פיעל דלפנים, אביונים און שנארערס. געזונטע און קריפלס, אלטע און יונגע, האבען מיך ארומגערינגעלט פון אלע זייטען מיט אויסגעשטעלטע הענט און מיט א מבול פון תחנונים אין פערשידענע שפראכען און האבען מיך אייגפאך ניט אריינגעלאזען ביז איך האב פאר זיי א שאט געטהאן א חיבשע צאהל האלענדישע מטבעות און זיי זיינען בעשעפטיגט געווארען מיט דער חלוקה צווישען זיך. דאן ערשט בין איך באפרייט געווארען און צוזאמען מיט מיין באגלייטער בין איך אריין אין שוהל־הויף. אבער אין דערזעלבער מינוט איז מיין פרייהייט ווידער געשטערט געווארען פון א נייער גרופע שנארער, וואס זיינען געשטאנען ניט ווייט פון שוהל און געלויערט אויף די בעזוכער און באפאלען זיי ווי היישעריקען מיט א שרעקליכען טומעל און א מורא׳דיגען געפילדער. איך האב ווידער געמוזט עפענען מיין טאש און צו־ווארפען זיי מטבעות.

מיט גרויס דרך ארץ האב איך געקוקט אויפ׳ן פאסאד פון דער אלטער שוהל. איבער דער טהיר שיינען ארויס די גאלדענע בוכשטאבען: "ואני ברוב חסדך אבא ביתך", אויף דעם וואארט "ביתך" זיינען די בוכשטאבען ג־פינטעלט צו צייגען דעם יאהר תל"ב, פיער האנדערט צוויי און דרייסיג, דאס מיינט אז די שוהל איז יעצט אלט צוויי הונדערט און צוויי און פופציג יאהר.

א מערקווירדיגען נאמען האט דער שמש, וועלכער האט פאר אונז געעפענט די שוהל, און האט אונז אלעם באוויזען און ערקלעהרט. ער רופט זיך "סאנט־קרויז" און שטאמט פון א פאמיליע אנוסים־מאראנען פון שפאניען, וועלכע האבען נאכהער צוריק מגייר געווען און אמסטערדאם.

א הייליגע אלטקייט ליגט אויף די ביינק, די טישען און דעם ארון קודש פון דיזער אלטער שוהל. אויף די גרויסע אלטע זילבערנע לייכטער, וועלכע בעלייכטען די שוהל מיט אמאליגער באלייכטונג מיט גרויסע וועקסענע ליכט. קיין גאז, קיין עלעקטריק קומען אין דער שוהל ניט אריין, זי איז פארבליבען ווי א מצבה נאך דער אור־אלטער קולטור און דאס איז איהר מערקווירדיגער חן און היסטאַרישע באדייטונג.

מען זאגט או אין דער שוהל האט מען מחרים געווען אוריאל אקאסטא און ברוך שפינאָזא, אבער נאך אן אונטערזוכונג האב איך אויסגעפונען, או די חרמות זיינען ניט פארגעקומען אין דער שוהל, נאר אין דער שוהל "בית יעהב", וועלכע יעקב טיראדא האט געבויט און זי איז שוין פערניכטעט געווארען.

ארויסגעהענדיג פון שוהל האב איך באגעגענט דעם ספרדישען חכם רב פאלאש. איך האב זיך מיט איהם אונטערהאלטען אין העברעאיש, אבער זיינע ידיעות אין דער הייליגער שפראך זיינען זעהר קליינע. ער האט מיר אויפמערקזאם געמאכט אויף דער אויפשריפט איבער דער טהיר פון שוהל, או דער וואַרט "אבא" און דער "ב" פון דעם וואַרט "ביתך" זיינען גרעסער און בולט׳ער פון דער גאנצער אויפשריפט און דאס צייגט אויף דעם נאמען "אבוהב" פאר או אנדייטונג נאך דעם אבוהב, וועלכער האט געבויט די שוהל.

קליין און אומבאדייטענד איז מיר אויסגעקומען דער קליינער ספרדישער חכם פאלאש, שטעהענדיג ביי דער גרויסער אלטער שוהל, וועלכע די גרויסע ספרדישע חכמים האבען אויסגעבויט או, ווי דער חכם, אזוי אויך די אמסטערדאמער ספרדישע קהלה וואס ווערט איינגעטרייקענט אהן צייכענס פון אמאליגען לעבען או די גרויסע טהאטען וואס די גרויסע ספרדים האבען אמאל אויפגעטהאן אין אונזער היסטאַריע.

נאך האלבען טאג האב איך מיט מיין בעגלייטער געענדיגט מיין באזוך צו די קליינע לעבעדיגע ספרדים און געפאהרען מיט א קליין שיפעל איבער דעם טייך אמשעל נאך דער קליינער שטעטעלע אודערקערק, א שטונדע רייזע פון אמסטערדאם, צו זעהען דאַרט דעם גרויסען היסטאַרישען בית עולם אויך וועלכען עם רוהען די גרויסע גאונים, רבנים, פאעטען, דוכסים, בארָאנען און גראפען פון אונזערע ספרדישע בריידער פון דער מיטעל־אלטער צייט.

איך בין געגאנגען נאך דעם אלטען שמש, וועלכער האט מיך געפיהרט לאנגזאם צווישען די שורות קברים און האט מיר באוויזען רעכטס און לינקס די גרויסע שהנע קינסטלערישע שטיינערנע מצבות, וועלכע ליגען — זיי שטעהען ניט ווי אונזערע מצבות —אויף די קברים פון די גדולים. די אותיות שיינען נאך אזוי העל און לעזבאר פרישׁ, אזוי ווי זיי וואלטען ערשט ארויס פון

זייער ארבייט, ווייל ספעציעלע מענשען האלטען אין איין רייניגען אוו פוצען זיי, אונטערהויבען אוו פערפעסטיגען די היסטאָרישע מאָנומענטע.

שטיל, טריט ביי טריט, בין איך געגאנגען צווישען די קברים, אוו מיין נשמה האָט געריסען צו די גרויסע גייסטער פון די אמאָליגע גדולים, ווען איך האָב אזוי פיעל געלעזען וועגען זיי, אוו יעצט שטעה איך ביי זייערע קברים. אָט ליגט דער ליעבער אלטער גאון אוו הייליגער מארטירער, רבי יצחק אבוהב, וועלכער איז נפטר געוואָרען אין דעם יאָהר תנ"ג, דאָס איז שוין היינט צוויי הונדערט מיט דרייסיג יאָהר. ניט ווייט פון איהם זעהן מיינע אויגען די באָקאנטע היסטאָרישע נעמען טיראדאָ, אקאָסטא, אוראביא אוו שפינאָזא — ניט דער גרויסער, נאָר פון זיין פאמיליע. אויף מאנכע פון די מצבות זיינען אויסגעהאקט די עמבלעמען פון זייערע עהרען־טיטולען — באראָן, גראף, דיוק, א. ז. ו. אויף דער מצבה פון רבי יצחק אראביא שטעהט, אז ער איז געווען א ראטהגעבער צו דעם פראנציוזישען קעניג אוו דער קעניגין אוו, אז נאָך זיין טויט האָט דער קעניג געהייסען באלזאמירען איהם אוו מען האָט איהם דאָרט מקבר געווען אין דעם יאָהר תמ"ח.

עם איז ווערטה צו באמערקען אז אויף די אלע מצבות פון די גדולים, ווי רבי יצחק אבוהב, רבי מנשה בן ישראל אוו אנדערע, שטעהט מעהר ניט ווי דער טיטול רב, אָבער ניט דער טיטול גאון, ניט ווי ביי אונזערע רבנים, ווועלכע גיבען זיך דעם טיטול גאון נאָר לעבעריגערהייט אוו שרייבען אויף מיט גאָלדענע בוכשטאבען אויף די טהירען פון זייערע וואָהנונגען, אז דאָ וואָהנט דער אוו דער גאון, אזוי ווייט, אז עם איז באלד ניטא קיין איין רב ער זאָל ניט בעטיטעלט ווערען אלס גאון.

איך וויים ווירקליך ניט ווי זאָלען מיר אנרופען די אמת'ע גאונים ווי רב שרירא, רב האי אוו רב סעדיה. רש"י אוו רמב"ם, רשב"א אוו ריטב"א זיינען ניט באטיטעלט געוואָרען מיט דעם גרויסען טיטול, זיי האָבען צופיעל דרך ארץ געהאט פאר די אמת'ע אמאָליגע גאונים, אוו היינט געפינט איהר "גאונים מובהקים" אוו "גאונים אמתים" אין דריבשישאָק, קאָלעלישאָק, אסמאָכיללא־ווימש אוו טאראשצא...

דאנקבאר מוזען זיין די אלע בעזוכער פון דעם אלטען היסטאָרישען בית עולם דעם בעוואוסטען געלעהרטען אוו רייכען מאן **דע־קאסטרא**, ווועלכער האָט געשטאמט פון א באוואוסטער ספרדישער פאמיליע. ער האָט זיין גאנצען לעבען געווידמעט צו אויפהאלטען דעם בית עולם אין אָרדנונג. אויף זיינע אויסגאבען האָט ער געלאָזען אונטערהויבען די אלע אלטע מצבות פון די איינגעפאלענע קברים, ער האָט זיי בעפעסטיגט אוו ארומגעריניגט, אויסגעפוצט אוו אָפגעפאָלירט, האָט זיי געמאכט ריין, פריש אוו לעזבאר פאר די באזוכער. אויף האָט ער

פארפאסט א גרויסען בוך אוז האָט אין איהם ערקלעהרט אלעס וואָס עס איז נוגע צו דעם היסטאָרישען בית עולם.

ער זעלבסט האָט זיך געקויפט צוויי קברים פאר זיך אוז זיין פרוי אוז עס איז שוין איבער צוואנציג יאָהר אז זיי רוהען דאָרט אויף זייער לעבלינגס־אָרט.

מיט א נאציאָנאלען שטאָלץ האָב איך פארלאָזען דעם היסטאָרישען חיי־לעגען פלאץ, וועלכער האלט אין זיך די קערפערס פון די גרויסע גייסטער וואָס האָבען באלויכטען די פינסטערניש פון דעם מיטעל־אלטער, אוז איך האָב גע־דינקט ווי געראכט איז דער היסטאָריקער וואָס האָט געזאָגט "דער בית הקברות באשאפט דאָס פאָלק", אוז די יעניגע, וועלכע צווייפלען נאָך אויב מיר אידען זיינען א פאָלק, וואלט איך געראטהען צו בעזוכען דעם אלטען אמסטערדאמער בית עולם. איך בין זיכער אז זיי וואלטען אלע תשובה געטהאָן אוז אומגעקעהרט זיך צו זייער אלטען אומשטערבליכען פאָלק ישראל.

וועז מיר זעהען אז אריכאז, א לייד־ענדען פון נויט אוז מאנגעל צוליעב ארבייטסלאָזיגקייט אוז שלעכטע צייטען, אדער אין א פארוואָרפענעם ווינקעל, וואו עס איז קיין ארבייט נישטאָ, ערוועקט זיך אין אונז א געפיהל פון מיטלייד אויף דעם אומגליקליכען. אבער ניט אזוי איז וועז מיר זעהען א שנארער, אז אומריינעם, א פערהונגערטען אין אן אָרט וואו עס איז דאָ זעהר פיעל ארבייט אוז בלויז צוליעב זיין פויליקייט, זיין אפגעלאָזענקייט אוז זיין שנארישען כא־ראקטער ליידט ער, דאן ערוועקט זיך אין אונז א געפיהל פון כעס אוז פארדרוס אויף דעם שלומיאל פאר דעם וואָס ער ליגט אוז פוילט אין דלות אוז אין שמוץ אוז פרובירט נאָר ניט צו טהאָן עטוואָס אום צו פארבעסערען זיין לאגע.

איבער זעכציג טויזענד אידען לעבען אין דלות אוז אין מאנגעל אין דער גרויסער פרייער האָלענדישער שטאָדט אמסטערדאם אין דער צייט וואָס די האָלענדישע גוטע ליבהאָלע רעגיערונג גיט זיי פאָלקאמענע פרייהייט אוז זיי האָבען דאָס רעכט צו ערנעהרען זיך פון עדל־ארבייט, אינדוסטריע אוז אלע לעבענס־צווייגען גלייך מיט די האָלענדער געבאָרענע בירגער; אין דער צייט וואָס די האָלענדישע אקערבויער, פישער אוז מאטראָזען לעבען א ריינעם, שעה־נעם, רוהיגען לעבען פון זייער ארענטליכער ארבייט, ליגען די צעהנדליגער מוי־זענדער אידען אין איין ווינקעל פון שטאָדט, אין ענגשאפט אוז אין ארימקייט אוז ערנעהרען זיך, אויסער אייניגע הונדערט פאמיליעז, וועלכע לעבען פון די־מענט־שלייפעריי — פון פעדלערי מיט אלטע זאכען אוז גרינס, אפגעריסענע, אפ־געלאָזענע, פערקריפעלטע קערפערליך אוז גייסטיג.

אבער ניט די אריימע פעדלער זיינען שולדיג אין דעם, נאָר די רייכע אידען אין האָלאנד, די באנקירעז, די פאָרשטעהער פון די געמיינדעם, וואָס זיינען דער־ווייטערט פון זייערע אריימע ברידער אוז דיינקען נאָר ניט ווי אוז מיט וואָס אויפצוהויבען זייער מצב.

אין פּאריז האָב איך זיך געזעגענט מיט אייראָפּא. — די פּרעהליכע שטאָדט וואָס ווייסט נישט פון קיין זאָרגען, וואָס נעהמט דאָס לעבען מיט עלעגאנטער לייכטקייט. — פּאריז און לאָנדאָן זיינען צוויי גרויסע קאָנטראסטען. — דער קאלטער ענגלענדער און דער ברענענדער פראנצויז. — דער גרענד ראבי צדוק הכהן, וועלכער איז געווען אייגער פון די שעהנסטע פּערזענליכקייטען וואָס איך האָב באגעגענט. — די רייזע אויפֿן ים און מיין ערשטער אריינפּאָהר אין אמעריקא.

די לעצטע שטאָדט, וואָס איך האָב בעזוכט אין אייראָפּא, איז געווען פּאריז. דאָס באריהמטע וואָרט "זעה נעאפּעל און שטאַרב", האָב איך נעוואָגט אין אן אנדער נוסח: "זעה פּאריז און ווער פּטור פון אייראָפּא". און ווירקליך, איך האָב ניט געקענט פערלאָזען אייראָפּא ניט זעהענדיג די הויפּטשטאָדט פון דער וועלט. מיר האָט זיך נעדאכט, אז די אלע שטעדט און די לענדער, וועלכע איך האָב בעזוכט ביז יעצט, זיינען בלויז די קאריקאטורען פון אייראָפּא, אבער אין אייראָפּא ביז איך נאָך ניט געווען ביז איך בין ניט געווען אין פּאריז.

וועז דו קומסט פון ענגלאנד נאָך פראנקרייך, באזונדערס פון לאָנדאָן נאָר פּאריז, זהסטו א נייע וועלט פּאר זיך, א ניי לעבען, א נייע ערד, מיט נאָר אן אנדער הימעל, אנדערע מענשען און דו וועסט בשום אופן ניט גלויבען, אז בלויז זעקס שעה צייט שיידען פאנאנדער די צוויי קאָנטראסטע לענדער און פעלקער. עס איז א גרויסער אונטערשיעד צווישען די ענגלענדער און די פראנצויזען איז זייער לעבענס־ארט איז רוח און איז חומר, איז געשטאלט און איז כאראקטער. די אנגלאָ־זאקסען זיינען שלאנק און הויך, קאלט ווי אייז און די פראנצויזען נידעריגע איז וואוקם, אבער ברענען ווי פלאמען פייער. די ערשטע זיינען ווי נאָר וואָס געקומען פון דעם קאלטען נארד־פּאל, און די צווייטע ווי פון די וואול־קאנען. און אזוי ווי זיי, אזוי זיינען זייערע בעריהמטע הויפּט־שטעדט צווי קאָנ־טראסטען. לאָנדאָן ווייזט אויס ווי א גרויסע פאבריק איז וועלכער עס ארבייט זיבען מיליאָנען מענשען, און פּאריז — ווי א גראנדיעזער האטעל, איז וועל־כען מיליאָנען לוסטיגע לעבענס־לייבענדע מענשען עסען, טרינקען און געניסען פון לעבען.

און גרויס איז געווען דער אייגדרוק וואָס דיזע וועלט־שטאָדט האָט אויף מיר געמאכט. די בריייטע רייכע בולווארען, די קונסט־מאנומענטען, די בלומען־גערטנער, וואָס דו זהסט אויף יעדען ווינקעל פון שטאָדט, די גראנדיעזע קאפע־הייזער, די לייכטקייט פון דער פּאריזיאנער באווענונג, זייער פרעהליכע קלינ־

נענדיגע שפראך, דער לעבעדיגער שמייכעל אויף יעדענס געזיכט אהן אונטער־שיער פון מאן אדער פרוי, פון יונג אדער אלט, — אט דאס אלעס פאר׳שכור׳ט דיך. דו זעהסט פאר זיך א וועלט וואס דורשט נאך לעבען, אלעס לעבט און באַ־וועגט זיך און עס בייגקט און עס שטרעבט צו דערגעהן דעם סוד פון לעבען און ווייל ניט ווייסען פון קיין טרויער און קומער. דו ביזט פשוט מקנא אט דאס פרעה־ליכע פאלק וואס לעבט אימער יום טוב׳דיג און ווייסט ניט פון קיין וואכערטיגקייט.

אבער דאס איז בלויז ביי דעם ערשטען בליק, נאכהער אז דו פערטיעפסט זיך אביסעל אין דעם פראנצויזישען האסטיגען לעבען, מוזטו זיי באדויערען, ווייל דו איבערצייגסט זיך אז פון די צעהן מאם צניעות און באשיידענהייט, וואס דער ליעבער נאט האט געגעבען דער וועלט, האבען די פראנצויזען קיין טראפען ניט גענומען, און דאס ברענענדיגע פאלק ברענט אוים ווי א ליכט, און זינקט טאג־טעגליך צו דעם שרעקליכען אונטערגאנג פון די אלטע גריכען מיט די רוימער צוזאמען.

איך האב באזוכט דעם רב הכולל פון גאנץ פראנקרייך, רבי צדוק הכהן זכרו לברכה. אן אנגענעהמע שעה אין מיין לעבען האב איך געהאט, פארברייי־גענדיג מיט דעם גרויסען און ליכטיגען אידען. זיין שעהנע געשטאלט, זיינע איידעלע בענעהמונגען, מיט זיינע ליכטיגע שיינענדיגע אויגען און זיין זיסע זאפטיגע ערענס־קראפט האבען בעצויבערט זיינע אלע באזוכער. גלייך האט ער זיך געוועגדעט צו מיר אין העברעאיש און האט מיר געזאגט: "שב אדוני לימיני", זעצט זיך, מיין הערר, ביי מיין רעכטער האנד. גלייך האט ער זיך אינ־טערעסירט מיט דער חבת ציון באווענונג אין רוסלאנד און אין די פערשידענע לענדער, וועלכע איך האב דורכגעריזט. ער האט זיך שטארק נאכגעפרעגט אויף רבי שמואל מאהליווער און אויף אלע חובבי ציון פיהרער. ער האט מיך געמוטהיגט צו מיין רייזע נאך אמעריקא און האט מיר געגעבען גרויסע האפנונגען אז פאר מיר איז דא א גרויסע פעלד אין די פעראייניגטע שטאטען. איך האב זיך נאכ־געפרעגט נאכהער ביי די ארימע פערשידענע דורכרייזענדע, באזוכער זיינע, און אלע האבען איהם געלויבט און געבענשט, כמעט אלע, וואס זיינען אריינגענאנגען צו איהם מיט צובראכענע הערצער, פערטרויערטע, זיינען ארויס פון איהם פרעה־ליכע פול מיט מוטה, מאנכע פון זיי האט ער מיט געלד געהאלפען און מאנכע מיט עצות און גוטע רעקאמענדאציאנען.

איך האב זיך דערמאהנט אן זיין חבר, דעם גרויסען אדלער פון לאנדאן, זיין עמפפאנגען די פרעמדע און דעם אומעט און פיין וואס ליגט אויף די נע־זיכטער פון די, וועלכע זיינען ארויס פון איהם, האב איך מיר געקלעהרט: "צוויי כהנים גדולים האבען מיר, רבי נפתלי אדלער הכהן אין לאנדאן און רבי צדוק הכהן אין פאריז. דער ערשטער איז א "כהן בית אל" און דער צווייטער איז א פאלקאמענער "כהן ירושלים". און אזוי אמציה כהן בית אל אין זיין צייט האט

אנגעשריען אויף עמום דעם נביא "אז ער זאל פערלאזען בית אל און אנטלויפען נאך יהודה און דארט וועט ער עסען ברויט", אזוי אויך דער מאדערנער בריטישער "אמציה" שרייט אויף די רוסישע אידישע וואנדערער פאר זייער קומען נאך לאנדאן די קעניגליכע שטאדט... און ווי ריכטיג איז געווען די באמערקונג פון מיין פריינד, דער רב לובעצקי, אז גאט וואלט אונז בריינגען צוריק צו אונזער לאנד, וואלטען מיר געהאט דעם ערשטען "כהן גדול" אין דער פערזאן פון רבי צדוק כהן.

שבת האב איך געדאוועט אין דער ארטאדאקסישער דייטשער שוהל אוו זייער רב, וויסקאפ, איז ארויף אויף דער בימה נאך שחרית און האט מיט זיין דייטשער פאטריאטישער נשמה געמאכט א הארציגע תפלה פאר דעם פראנצויזישען פרעזידענט פון דער פראנצויזישער רעפובליק — א ברירה האט ער נעביף. צום פערטען מאל האב איך געהערט אין די אייניגע וואכען מי שברך׳ס פאר פערשידענע מלכים: פאר דריי וואכען האב איך געהערט א תפלה פאר וויקטאריא׳ן, די קעניגין פון גרויס בריטאניען, פאר צוויי וואכען — פאר לעאפאלד, דער קעניג פון בעלגיען, פאר אכטאגען — פאר ווילהעלמינא, די קעניגין פון האלאנד און היינט פאר דעם פראנצויזישען פרעזידענט. פיער תפלות אין דריי וואכען! און איבער־אכטאג?

איז נאך דא א גרעסערער סימן צו אונזער פערשפרייטונג אין די גלות־לענדער ווי אט א די תפלות?!...

צוואמען מיט מיין פריינד רב לובעצקי האב איך געווידמעט א טאג צו זעהען פאריז. איך בין מיט איהם ארויף אויף דעם אייפעל־טהורעם צו בעטראכטען די פאנאראמא פון גאנץ פאריז. אין א שעהנעם זונען־טאג איז נישטא קיין שעהנער בילד אויף דער גאנצער וועלט. מיר זיינען געפאהרען מיט א קליין שיפעלע אויבער דעם גרויסען שעהנעם טייך סעין. מיר האבען געזעהען דער געוועזענער קעניגין עוגעניא׳ס פאלאץ, וועלכער וואהרפט יעצט א שרעק אויף די בעזוכער. מיר האבען בעזוכט דעם לואווער, דעם פאלאץ פון די אמאליגע פראנצויזישע קעניגע, וועלכער איז פערוואנדעלט געווארען א גרויסען מוזעאום, דער צווייטער צום גרויסען בריטישען מוזעאום.

יעדער דיינקער, וועלכער וויים די וועלט־געשיכטע פון די אמאליגע גרויסע נאציאנען וואס זיינען שוין פערשוואונדען געווארען, קען גלייך דערקענען, זיצענדיג אין פאריז און באטראכטענדיג דעם פראנצויזישען לעבען, אז דאס שעהנע פאלק געהט אונטער און צייכענם פון אלטקייט און פיעלייכט אויך צייכענם פון גסיסה צייגען זיך שוין.

די פרעהליכע שלאפלאזע נעכט, דאס פרעסען און זויפען אויף די גאסען, די פרייע טענץ־זאלען מיט די ווילדע טענץ, די בעציהונגען צווישען די צווייי

געשלעכטען, די ווילדקייט פון די פרויען, וועלכע האלטען זיך אין איין פּוצען פון זייער וויגעלע ביז דעם קבר וואס זייער גאנצער אידעאל איז צו בעצויבערען אוז פאנגען די מענערשע נשמות, די פריהייט פון דער רעגירונג צו דעם אויסגעלאסענעם אוז פערשוועגדערישען לעבען פון דער יוגענד, — די אלע זאכען איבערצייגען דעם פרעמדען דורכרייזענדען אז פראנקרייך זינקט אוז גיהט אונטער אוז אז דער פלעקסריום פרעסט אוז פערדארבט איהרע שהנע ווינשטאקען.

אבער דאס קאן מען ניט לייקענען, אז וואס עס בעלאנגט צו דרך ארץ אוז עסטעטיק, האבען די פראנצויזען די גרעסטע מאס פון אלע נאציאנען. זאגאר זייערע קינדער, די קליינע פראנצויזעלעך, פיהרען זיך אויף טאקטיש, שטיל אוז רוהיג. זיי וועלען קיינמאל ניט באלידיגען א פרעמדען אין גאס, ער מעג זיין זאגאר זייער פערהאסטער דייטש. וועז איהר פרעגט ביי זיי עטוואס, ענטפערען זיי אייך מיט פריינדשאפט אוז וויזען דעם וועג וואוהין צו גיהן, ניט ווי די ענגלישע קינדער, וועלכע בעפאלען דעם פרעמדען וואס גיהט ניט געקליידעט ווי זיי, אדער טראגען אזעלכע שיך ניט ווי די ענגלענדער, אוז פערווארפען איהם מיט שטיינער.

די לאגע פון די רוסישע אידען אין פראנקרייך איז ניט גלענצענד, זיי שטעהען פיעל נידעריגער פון זייערע ברידער אין לאנדאן אין כמות אוז איז איכות, זיי זיינען דאס רוב ארימע ארבייטער אוז האבען קיין וועדע אין דער געזעלשאפט.

איך האב זיך געזעגענט מיט מיינע פריינד אוז האב פערלאזען פאריז אוז צוזאמען מיט איהר אויך אייראפא.

פון האוור, די פראנצויזישע פארט־שטאדט, האב איך זיך געזעצט אויף דער שיף "לאבורגניא" צו פאהרען נאך אמעריקא. אמעריקא אוז אייראפא צוויי בעזונדערע וועלטען אוז פערשיעדען איינע פון דער אנדערער, אוז מיין נשמה וואלפט זיך צווישען זיי ביידע, ווי צווישען צוויי מאגנעטען בין איך געהאנגען אין לופט. די אלטע וועלט, וועלכע איז גוט בעוואוסט אוז בעקאנט צו מיר מיט אלע איהרע צרות אוז נחת, פרייד אוז לייד. דארט איז מיין געבורטס־לאנד מיט איהרע גזירות, גרושים, פאגראמען אוז טיראניי פון איהרע פינסטערע רעגיערער. אוז פון דער אנדערער זייט אויף יענעם זייט אטלאנטיק — א נייע וועלט, א פרעמדע וועלט, א גרויסע וועלט פול מיט וואונדער, וועלכע וואלפט א שרעק מיט איהר נייקייט אוז גרויסקייט.

פערטיעפט איז אזעלכע מחשבות, בין איך ארויף אויף דעם אויבערדעק, דער ברעג דערווייטערט זיך, די הייזער ווערען קלענער, אוז אייראפא ווערט פערשוואונדען פון מיינע אויגען.

דער איין־אוז־איינציגער איד בין איך אויף דער פראנצויזישער שיף. דאס

רוב רייזענדע זיינען געווען פראנצויזען, איטאליענער, און א קליינער טהייל שווייצארען און שפאניער.

איך האָב געפיהלט דעם שיקזאל פון יונה הנביא אין זיין צייט: די איטאל־יענער זיצען צוזאמען און פערבריינגען צווישען זיך. די פראנצויזען זיינען אפגע־זונדערט פון זיי אוו האלטען זיך העכער מיט זייער בעוואוסטזיין, אז די שוף איז א פראנצויזישע און דער קאפיטאן מיט די מאטראזען זיינען אלע זייערע לאנדסלייט. נאָר די מאהלציטען פעראיניגען זיי. אָבער איך זיץ אליין, שטום. אפגעזונדערט אין אווינקעל — אזוי ווי יונה איז געזעסען "בירכתי האניה", אויף מארגען האָב איך מיר געמומען צו אונטערדריקען מיין אומעט, איך האָב צוביטען אייניגע פראנצויזישע פראנקען אויף סאנטימס און איך האָב זיי צו־טהיילט צו דער קלייגווארג, וועלכע זיינען גלייך בעפריינדעט געוואָרען מיט מיר. מערקווירדיג איז געווען צו זעהען, ווי די קלייגינקע איטאליענערלער מיט די פראנצויזעלער האָבען פערשטאנען איינע די אנדערע. זיי האָבען זיך גלייך אסי־מילירט זאָגאר מיט זייערע שפראכען, און ווי א נייע שפראך איז ביי זיי בעשאפען געוואָרען. זיי האָבען זיך געקרינט, שלום געמאכט און געשפיעלט צוזאמען.

נאָר א שרעקליכער ים־רייזע פון צעהן טעג צווישען הימעל און וואסער, האָבען מיר דערזעהן יבשה. לאנד! לאנד! האָבען אלע רייזענדע אויסגעשריען מיט איין קול. נאָך אייניגע שטונדען האָבען זיך געוויעזען די שפיצען פון די ניו יארקער ריעזען־געביידען, די בעריהמטע "הימעל־קראצער" — א מיסטיש געפיהל האָט איבערפילט מיין הארץ. איצט האָב איך דערשפירט, אז איך האָב זיך אפגעריסען פון מיין געבורטסלאנד און אז די גרויסע שטאָדט, וועלכע זעהט זיך פון דער ווייטען, וועט עפענען פאר מיר א נייע עפאָכע אין מיין לעבען — די אמעריקאנער עפאָכע — וואָס פאר אן עפאָכע וועט דאָס זיין? וואָס וועט זי מיר בריינגען אין איהרע פליגלען?

אלס אימיגראנט האָב איך נאָך געמוזט דורכגעהן דעם לעצטען "מדור" פון די "מדורי גיהנום", דעם "טרעהרען אינזעל". אויף דעם דאָזיגען אינזעל האָב איך פערזוכט צום לעצטען מאל פון דער אָרדנונג פון דער רוסישער העגיערונג. צוליעב זונטאג האָט מען ניט ערלויבט די פאסאזשירען אראנטערצוגעהן פון אינזעל און דער אידישער בעאמטער האָט פערוועהרט זאָגאר די קרובים פון די אימיגראנטען צו זעהען זיך. מיין ברודער און מיין עלטערער זוהן, וועלכע זיינען נעקומען מיר מקבל פנים זיין, האָב איך געזעהען בלויז פון ווייטען, דורך די אייזערנע גראטעס, אָבער רעדען מיט זיי האָב איך ניט געקענט.

אויף מארגען בין איך ארויס פון עלים איילאנד און איך בין אריין אין ניו יארק. א נייע עפאָכע אין מיין לעבען האָט זיך אָנגעפאנגען.

אַמעריקאַ

ניו יאָרק מיט איבער א פערטעל יאָהרהונדערט צורויק. — אפּ־טאון האָט זיך געענדיגט ביי דער 125טער סטריט, פון בראָנקס האָט מען נאָך ווייניג וואָס געוואוסט, ברוקלין איז געווען א באזונדער שטאָדט און בראָנזוויל, באָרא פּארק, בעטה ביעטש און די אנדערע פאָרשטעדט זיינען נאָך אויף דער וועלט נישט געווען. — די עלעווייטעדט האָבען געשלעפּט קלייניע לאָקאָמאָטיוון, וועלכע האָבען פארהודזשעט די גאסען און פארשווארצט די פאָהרער מיט זייער רויך. — פון ברוקלין קיין נויאָרק האָט מען געמוזט אריבערפאָהרען אויף פערים. — מיין ערשטע באקאנטשאפט מיט "איסט בראָדוועיסקאיא אוליצא", וואו רוסיש איז געווען אזוי היימיש ווי אין א רוסי־שער שטאָדט. — די אָרימקייט אין ביכער און זשורנאלען. — איך האָב דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבען געגעסען אין א "כשר'ען" רעסטאָראנט. — כתריאל צבי שרהזאָהן און דאָס "טאגעבלאט" פון יענער צייט. — מען מאכט מיך פאר א דאָקטאָר און איך, א גרינער, וויל עס נישט לויידען. — איך האָב חרטה אויפ'ן רעווערענד, וואָס באגלויט מיך אומשולדיגערהייד דאָס גאנצע לעבען מיינם.

ניו יאָרק אין 1895 איז ניט געווען די יעצטיגע ניו יאָרק פון 1924. איהר אלגעמיינע באפעלקערונג איז געווען א פערטעל פון דער היינטיגער. אידען האָבען זיך גערעכענט בלויז דריי הונדערט טויזענד נפשות. פון ברוקלין אין ניו יאָרק געווען אפּגעטהיילט; בראָנקס האָט נאָך דאן ניט עקזיסטירט; די הונדערט און פינף און צוואנציגסטע סטריט האָט זיך גערעכענט די ענדע פון אפּטאון. אויף די עוועניוס האָבען זיך געשלעפּט די פערד־קארס, א בייטשען־קנאקערייי מיט דעם צום פערדישען "האָו"־נעשריי האָט זיך איבעראל נעהערט פון די פערד־טרייבער; קיינע אטאָמאָבילס זיינען נאָך ניט געווען. די נאסען זיינען שוואך בעלויכטען געווארען פון גאז. עלעקטריש באלייכטונג האָט מען נאָר אויף בראָדווי געזוהן. די עלעווייטערס איבער די עוועניוס זיינען גע־שלעפּט געווארען מיט קלייניע לאָקאָמאָטיוון, וועלכע האָבען פערטומלט די שטאָדט מיט זייערע פייפערייען און פארשווארצט די פאסאזשירען מיט זייער געדיכטען רויך.

ברוקלין איז אבסאָלוט אפּגעטהיילט געווען פון ניו יאָרק. מעהר ווי דער איין אלטער "ברוקלין בריידזש" האָט די צווויי שטעדט ניט פארבונדען. סאָבווייס און טונעלען זיינען נאָך ניט געווען. צווויי בעזונדערע "סיטי האלס", צווויי מעיאָרס, צווויי פאָליציי־קערפערשאפטען, צווויי בעזונדערע עלעקשאנס יעהרליך, אלעס, אלעס בעזונדער. וועו ברוקלינער האָבען געברויכט צו באזוכען ניו יאָרקער. אדער פארקעהרט, האָבען זיי מיט פערים־שיפען געמוזט איבערשפאנען די טייכען, וועלכע צושיידען זיי. פאָהרען פון ניו יאָרק נאָך ברוקלין, אדער פון ברוקלין נאָך ניו יאָרק איז געווען א גאנצע נסיעה ווי פון איין שטאָדט צו דער צווייטער.

איין זאך איז געווען וואס האָט די צווילינג־שטעדט פעראייניגט און דאס איז ניט קיין אנדערער ווי דער, וועלכער פעראייניגט אימער די גאנצע מענש־הייט מיט אלע איהרע קלאסען און פערשידענע שאטירונגען, רייכע און אָרימע, פרומע און פרייע, ארבייטס־געבער מיט די ארבייטער, — דער טויט, ווייל כמעט אלע בית עולם׳ס זיינען געווען און זיינען נאָך היינט אין ברוקלין, און, אז איינער פלעגט ראטהען דעם צווייטען ארויסצוגעהען פון דער ניו יאָרקער ענגשאפט און נעהמען א וואָהנונג אין דער גערוימער ברוקלין, האָט ער באקומען גלייך דעם אנטוואָרט:

"איך בין נאָך יונג און וועל נאָך צייט האָבען צו געהען נאָך ברוקלין וועו מיין צייט וועט קומען!"

די גרויסע שעהנע פאָרשטעדט פון ברוקלין, ווי בראָנזוויל, איסט ניו יאָרק, באָרא פּארק, בעטה ביעטש, א. ז. וו., זיינען נאָך ניט געווען. גרויסע זומפּעו, פערלאָזענע פעלדער, נאקעטע שטיינער, בערג און ליידיגע טהאלען, וואו ניט וואו א קליין הילצערן הייזעלע צו דער ערד געבויגען און ציגען האָבען זיך פראנק און פריי געפיטערט ארום זיי — דאס איז געווען דער אָנפאנג פון די יעצטיגע רייכע גראנדיעזע פאָרשטעדט, וועלכע האלטען יעצט אין די הונדערטער טויזענדער רוהיגע, גליקליכע אידישע בירגער, וועלכע האָבען אין א פערטעל יאהר־הונדערט א ווייסטען מדבר אין א בליהענדען ישוב פערוואנדעלט...

מיין ברודער און מיין עלטערער זוהן, וועו זיי האָבען מיך פון שיף ארונ־טערגענומען, האָבען זיי מיך צו זייער וואָהנונג אין ברוקלין געבראכט און גלייך אויף מאָרגען בין איך דאס ערשטע מאל מיט דער בראָדוויי פערי־שיף נאָך ניו יאָרק געפאָהרען, צו באזוכען דעם אידישען קוואָרטאל, די איסט בראָדוויי מיט איהרע גאסען ארום איהר. איך האָב זיך באלד היימיש געפיהלט, הערענדיג דעם קלינגענדיגען אידיש און, זעהענדיג די פערשיעדענע אידישע שילדען אויף די אלע געשעפטען אין די צוויי הויפט גאסען קאנעל און גרענד סטריטס.

באזונדערס האָט זיך מיר געוואָרפען אין די אויגען דער וואָרט "כשר" אויף די פענסטער פון די פליישי־קראָמען און די רעסטראנען. און איך האָב ווירקליך אין יענעם טאָג צום ערשטען מאל אין מיין לעבען פערזוכט צו עסען אין א "כשר'ען" רעסטאָראנט אויף וועלכען דער וואָרט "כשר" שיינט מיט אונגעהייער גרויסע בוכשטאבען. אין בערדיטשעוו און אין ווילנא, אין די גרויסע אידישע שטעדט, האָב איך דאס קיינמאל ניט געזעהען. שטעלט זיך פאָר, אז א איד אין ווילנא זאל אויפשרייבען אויף זיין פליישי־געשעפט, אדער אויף זיין רעסטא־ראנט "כשר", וואָלטען אלע אָנגעקוקט און געפרעגט: "מאי קא משמע לן?" וואס לאָזט זיך דער איד הערען? וואָס־דען, א איד וועט פערקויפען טריפות?...

ניט אומזיסט האָט מען דאמאלס, מיט איבער א פערטעל יאהרהונדערט

צוריק, געקרוינט די איסט בראדווי מיט דעם רוסישען נאמען "איסט בראד־ווייסקאיא אוליצא", ווייל די רוסישע שפראך האט געהערשט אין איהר מיט דער פולער מאס פון איהרע אידיש־רוסישע אימיגראנטען, וועלכע האבען איהר באזעצט. די גרעסטע טהייל פון דעם אינטעליגענטען עולם, יונגע מענשען גע־עגדיגטע דאקטוירים און יוריסטען, געווען אנע סטודענטען פון די רוסישע גימ־נאזיעס און רעאל שולען, כמעט אלע דורכגעדרונגענע מיט דעם רוסישען ניהיליזם און סאציאליזם. אידיש האט נאך דאמאלס ניט פיגורירט אלס א שפראך מיט אן אייגענער מאדערנער ליטעראטור ווי היינט. די אידישע צייטונגען, דער על־טעסטער "טאגעבלאט" מיט זיין וועכענטליכען "אידישע גאזעטען", דער "הארמאלד" מיט זיין וועכענטליכען "פאלקס־אדוואקאט", דער סאציאליסטישער "אבענד־בלאט" מיט זיין "ארבייטער צייטונג", — זיי זיינען געווען די גייסטיגע שפייזער פון דעם גאנצען אידישען עולם איבער אמעריקא, און זיי אלע צוזאמען האבען ניט געהאט די צירקולאציאן וויפיעל די קלענסטע פון היינטיגע צייטונגען פערמאגט. קיין ליטעראטור, קיין ביכער צום לעזען איז ניט געווען, די פליי־סיגע לעזער האבען יוצא געווען מיט סענטיגע העפטען, וועלכע פלעגען ארויס־געגעבען ווערען וועכענטליך, ווי "די געהיימניסע פון די קייזערליכע קעניגליכע הויפען", אדער וועגען "יעווגעניא, די פראנצויזישע קיסערין", "יעקאטערינא די צווייטע מיט פאטיאמקין". קיין וואונדער וואס די איסט בראדווייער אינטע־ליגענטען האבען די העפטען אין האנד ניט גענומען און זיי האבען יאהרען לאנג זיך שטארק פעסט געהאלטען אן דער רוסישער ליטעראטור ביז זיי האבען זיך אמעריקאניזירט. ניט אזוי שנעל קען מען זיך אפרייסען פון די רוסישע ליטע־ראטור ריזען ווי טורגענייוו, טאלסטאי און דאסטאיעווסקי. אט אזוי האט זיך ענטוויקעלט א קליינע, אבער אן אינטעליגענטע רוסישע קאלאניע אין דעם אידישען קווארטאל פון איסט בראדווי מיט איהרע גאסען ארום איהר

דעם ערשטען באזוך האב איך געמאכט דעם ארויסגעבער פון "טאגעבלאט", ר' כתריאל צבי שרהזאהן. ער האט מיך ווארעם מקבל פנים געווען, ווי נאר אן אלטער טרייער פרייגד.

"איך קען אייך שוין פון יאהרען לאנג, איהר ברויכט ניט מיר צו ערקלעהרען ווער איהר זייט, איך ווייס פון אייער ארבייט אין רוסלאנד און אין די מערב אייראפעאישע לענדער. א סימן האט איהר, אז אין מיין צייטונג איז געווען א בעריכט ווען איהר האט לאנדאן פערלאזט אום צו פאהרען נאך אמעריקא. איהר זייט ווילקאמען ביי אונז!"

מיסטער שרהזאהן'ס ווערטער האבען מיך געמוטהיגט ביי מיין ערשטען אריינטריט אין דעם נייעם קאנטינענט. מיסטער שרהזאהן איז געווען א ליעבענס־ווירדיגער מענש, דער אמת'ער טיפ פון דעם היימישען שהנעם ריינעם בעל־הבית. ער איז ווירקליך געווען א "מקבל כל אדם בסבר פנים יפות", און זיין

חויז איז געווע א "בית פתוח לרווחה". ער האָט מיך גלייך פאַרגעשטעלט פאר זיינע קינדער, צווי זיהן, יחזקאל און אברהם חיים, און זיין איידעם מיסטער לעאָן קאמייקא. מיט זיי צוזאמען זיינען מיר אריין אין רעדאקציאָן וואו דער רעדאקטאָר, מיסטער יונה פאלי, און זיינע מיטהעלפער, האבען מיך באגריסט.

אויף מאָרגען פריה, וועו איך האָב ווידער די רעדאקציאָן בעזוכט, האָט מען מיר געצייגט אן אויפגעוועקטען ארטיקעל מיט פיעל קאָמפלימענטען, תהלות ותשבחות צו מיר, אונטער דעם קאפ "רעזו. דאָקטאָר מאסליאנסקי". איך האָב גלייך מיט מיינע פינגער ארויסגעצויגען דעם וואָרט "דאָקטאָר" פון דעם זאץ, די שרייבער און די זעצער האבען זיך אָנגעקוקט איינע די אנדערע מיט גרויס פערוואונדערונג, ווי א מענש לאָזט זיך ניט באטיטלען מיט ניט קיין פער־דיענטע טיטלען.

"מיינע העררען! — האָב איך זיך געוועגדעט צו זיי, — וואָרום זאָלט איהר פלוצלינג מיר דעם טיטול דאָקטאָר געבען אין דער צייט וואָס איך האָב קיין דיפלאָם נישט דערצו?"

"דאָס צייגט אייער "גרינקייט", ווי ווייט איהר פערשטעהט ניט דאָס אמעריקאנער לעבען; מיר פראָדוצירען אלע טאג נייע דאָקטוירים אהן דיפלאָמען און זיי פארלייבען דאָקטוירים", — האָבען זיי מיר ערקלעהרט, און האבען מיר גלייך אויסגערעבענט היבש עטליכע רעווערענד־דאָקטוירים, וועלכע האבען באקו־מען זייער דאָקטאָר דעגרי בלויז פון די צייטונגען און קיינער קימערט זיך ניט וועגען זיי.

דעם אמת זאָגענדיג וואָלט איך דאמאלס דעם וואָרט "רעווערענד" אויף ארויסגענומען פון דעם זאץ, וועו איך וואָלט דאמאלס האבען דעם באגריף וואס פאר א מעשים עס טהוט זיך, ליידער, אפ אין אמעריקא אונטער דעם אומשול־דיגען טיטול, נאר פארפאלען, דעם וואָרט האָב איך איבערגעלאָזען, און ער בע־גלייטעט מיך אומשולדיגערווייזע מיין גאנצען לעבען...

דאָקטאָר מאָזעס מינץ, איינער פון די בילויים, אליין א קרעפטיגער אגי־טאטאָר פאר חבת ציון, איז דאָ אין ניו יאָרק געווען דער ארויסגעבער פון א וועכענטליכער צייטונג "דער רעקאָרדער", און ער האָט מיר פיעל געהאלפען מיט זיין נאציאנאלען וואבענשריפט.

40טער קאפיטעל.

איך הער אין שוהל בית המדרש הגדול ווי דער שמש רופט אויס פרויטאג־צו־נאכטס אז קיינער זאל קיין קדיש ניט זאגען און איך פערשטעה ניט פארוואס. — מען דערקלעהרט מיר אז די קדישים און די יאהרציימטען זיינען דאָ פארביזנעוועט געווארען. — מיין ערשטע דרשה אין בית המדרש הגדול. — טויזענדער אידען קומען מיך הערען. — פאליציי טראגט מיך אויף די העכט אין שול אריין. — איך דערפיהל אז אמעריקא בלייבט מיין היים, אז מיין גורל איז דאָ פארזיגעלט.

די צייטונגען האבען צו וויסען געגעבען, אז שבת, דעם 13טען יולי, ביי־טאג, וועל איך האלטען מיין ערשטע רעדע אין בית המדרש הגדול. די טהעמא: "א געדום פון יענער זייט ים".

פרייטאג־צו־נאכט בין איך געווען אין דעם בית המדרש הגדול צום דאוו־נען, דער חזן מיט זיין כאהר האבען שהען געדאוועגט, נאָר דער שמש האָט מיך איבערראשט מיט זיין ווילדען כרוז, וועלכען איך האָב קיינמאל אין מיין לעבען ניט געהערט. פאר "עלינו" האָט דער שמש א מאוים'דיגען שטארקען פאטש געגעבען אויף דער בימה מיט זיין לעדערנעם פאטשער אויף דעם לעדערנעם האלב־וויכען קישען אויף'ן שולחן און האָט מיט א משונה'דיגען קול אויסגע־שריען: "קיינער זאל קיין קדיש ניט זאגען, יאהרצייט".

איך בין נשתאמם געווארען פון דעם ווילדען אויסגעשריי און ניט פערשטאנען וואס דאָס מיינט. וואדום זאל מען ניט זאגען קיין קדיש? און וואס פאר א שייכות האָט דאָס צום יאהר־צייט? וועד האָט יאהר־צייט? און אויב איינער האָט היינט יאהר־צייט, וואדום זאל ער ניט זאגען קיין קדיש?...

אט די אלע פראגען האָט מיר פערענטפערט מיינער אן אלטער בכבוד'ער לאנדסמאן:

"דאָס איז אן אמעריקאנער מנהג, וועלכער איז אין קיין לאנד ניטא, ווייל דאָס שמעקט מיט אמעריקאנער "ביזנעס", וועלכע האבען זיך שטארק ענטווי־קעלט און אריינגעדרונגען איבעראל אין די אנשטאלטען, אין אלע שוהלען, אין די האספיטאלען און זאגאר אויף די "בית עולם"ס" אז איהר וועט עלטער וועד־רען אין אמעריקא, וועט איהר דאָס פערשטעהען".

"אבער ערקלעהרט מיר וואס באדייט אט דער כרוז וואס דער שמש האָט נאָר אויסגערופען? וואס פאר א ביזנעס קען זיין אין ניט־געזאגטע קדישים?"

"יא, מיין פריינד", ענטפערט מיר דער אלטער שמייכלענדיג, "די ניט־

געזאָגטע קדישים האָבען זעהר פיעל צו טהאָן מיט ביזנעס פאר דער שול און איבערהויפט פאר דעם שמש. דער אמעריקאנער עולם בכלל געהט וועניג אין שול און דאן זיינען דאָ אייניגע מנינים, וועלכע קומען דאוונען יעדען טאָג אין דער פריה און פארנאכט צו מנחה און מעריב. און וויסט איהר וועל עס זיין נען די דאוונער? דאָס זיינען די אבלים — קדיש־זאָגער, און אויך די, וועלכע האָבען יאָהר־צייט נאָך זייערע עלטערען. קדיש און יאָהרצייט זיינען די זיילען פון די אמעריקאנער שולען און זאָגאר פון די רעפאָרמירטע טעמפלען. די מנהגים, וועלכע האָבען צו טהאָן מיט דעם טויט, ווארפען א שרעק אויף די לעבעדיגע און זיי האלטען פון זיי זעהר שטארק. פון יעדען קדיש זאָגער גענימט די שול מיט דעם שמש דורך זיין אבלות יאָהר, אָבער די הויפט הכנסה איז פון די יאָהרצייטען, וועלכע קומען בלויז איין מאל, אדער צוויי מאל יעהרליך. די בעצאָהלען מיט דער פולער האנד צו דער שול פאר אן "עליה" און דעם שמש פאר "מאכען אל מלא רחמים" און, וועז עם קומט אין שול א "מעמבער" א בעל יאָהרצייט, דאן פארמאכט דער שמש מיט א שטרייגנעז כרוז פון בימה די אלע אבלים די מיילער פון קדיש זאָגען און דער קדיש געהערט בלויז צו דעם יאָהרצייט אליין. יעצט, מיין גרינער לאנדסמאן, פערשטעהט איהר שוין דעם כרוז פון דעם שמש און די שיכות פון די ניט געזאָגטע קדישים צו ביזנעס? איהר וועט עלטער ווערן, וועט איהר נאָך מעהר פערשטעהן ווי דער טויט האלט אויף אין אמעריקא דאָס לעבען פון אמעריקאנער אידישקייט. איהר האָט דאָך וואהרשיינליך געהערט פון די גרויסע אמעריקאנער אָרדענס מיט זייערע לאדזשען פון הונדערטער טויזענדער מיטגליעדער. זיי זיינען נוצליכע אינסטיטוציאָנען אין אמעריקא, און זיי וואלטען פיעל גוטעס אויפטהאָן פאר דעם כלל ישראל, וועז אין זיי וואלט הערשען דער לעבעדיגער גייסט פון אידענטהום. אָבער ליידער, זיינען די גרויסע מעכטיגע אָרגאניזאציאָנען אין צאל—כמות, שוואך אין איכהאלט—איכות. וויל זיי לעבען אויך פון דעם טויט און זיינע מנהגים ווי "קרקע", "בית עולם׳ס", "מצבות", "נדרים" און "שבעה־געלד", וועלכע פילען אז זייער אינהאלט".

ארויסגעהענדיג מיט מיין גוטען־קלוגען לאנדסמאן פון בית המדרש הגדול, בין איך פערציטערט געוואָרען, זעהענדיג א שרעקליכע בילד: ביי דעם אריינגאנג זיינען געשטאנען א מחנה אידישע קליינע קינדער און האָבען פערקויפט אידישע צייטונגען. די קינדערלאך האלב נאקעטע, באָרפיסע, שפרינגען צו די שול ארויסגעהער און שרייען מיט זייערע הילכיגע קינדערשע שטימעלער "צוויי צייטונגען פאר א סענט!"

פארבייגעהער און מאנכע ארויסגעהער פון שול האָבען געקויפט די בלעטער מיט גרויס פלייס פראנק און פריי, און פון שול קלינגט נאָך אָפ דער עכא פון דעם חזן׳ס העלדען טענאר שטימע: "ושמרו בני ישראל את השבת!"

אין דער בעשטימטער שטונדע שבת נאכמיטאג בין איך געגאנגען האלטען מיין ערשטע רעדע אין בית המדרש הגדול. ווי נאר איך בין צוגעגאנגען מיט גרענד סטריט צום קארנער נארפאלק, וואו דער בית המדרש געפינט זיך, האב איך דערזעהן א מענשען־וואנט פאר מיר און עס איז מיר אונמעגליך געווען איין טריט צו מאכען. אן המון עם, אלטע, יונגע, מענער און פרויען שטעהען, ריח־רען זיך ניט און ווילען זיך שפארען נעהנטער צום בית המדרש. דער המון האט מיך דערמאהנט אן דעם "שבת־חנוכה" אין לאנדאן, וועו איך האב געהערט אין דער ניי־שול. ווי דארט אין לאנדאן, אזוי דא אין ניו יארק האבען מיך פאליסלייט געמוזט פשוט אריינטראגען אין שול.

א מערקווירדיגער געפיהל פון ליעבע און דאנקבארקייט צו אמעריקא מיט איהרע אינסטיטוציאנען האט מיך בעזיעגט, וועו איך האב דערפיהלט די בע־ריהרונג פון דער פאליציי. עראינערענדיג זיך די בעריהרונג פון דער רוסישער פאליציי, וועו זי האט מיך מיט גוואלד און בארבאריזם ארויסגעשלעפט פון די שולען אין מיטען פון מיינע רעדעם אין אדעס, קישענעוו, לודז א. ו. ו. פריי־דענס־טרעהרען האבען נעפלאסען פון מיינע אויגען, וועו איך האב געפיהלט דעם אונטערשיער פון ניו יארקער פאליציי ביז קישענעווער זשאנדארען. יענע הא־בען מיך בארבאריש און ווילד, פול מיט שנאה, ארויסגעשלעפט פון שול, און די טראגען מיר העפליך, פול מיט רעספעקט און עהרע אין שול אריין. פינס־טערניש און ליכטקייט, שקלאפערי און פרייהייט, ווי ווייט זיי זיינען איינע פון די אנדערע. מיינע ליפען האבען געמורמלט: "נעבענשט זאלסטו זיין, אמע־ריקא, און געבענשט זאל זיין דיין פרייהייט!"

מיט גרויס מיה און אנשטרענגונג בין איך ארויף צום ארון הקדש. איך האב געוואלפען א בליק אויף דעם פול־געפאקטען גרויסען בית המדרש פון אונטען ביז ארויף אויף דער גאלעריע, בין איך שטארק בעגייסטערט געוואלרען. איך האב געלעזען אויף זיערע געזיכטער זייער נייגיריגקייט צו הערען עטוואס נייעס, עטוואס אונגעוועהנליכעס. די שטילקייט און רוהיגקייט פון עולם, טראץ די שרעקליכע ענגשאפט, די פיער טויזענד אויגען, וועלכע האבען געקוקט בלויז אויף מיר, האבען מיך פשוט עלעקטריזירט און האבען מיך אויפגעהויבען פיעל העכער פון דער געוועהנליכער שטימונג. וועו איך געה ארויף אויף דער בימה פאר דעם עולם. עס איז מערקווירדיג, איך בין דאך שוין יאהרען־לאנג צוגע־וואהנט געווארען צו גרויסע פערזאמלונגען אין פערשיעדענע שולען און גראנדיע־זע זאלען אין די פערשיעדענע שטעדט און פערשיעדענע לענדער, פון די גרעס־טע אידישע קהלות, קיינמאל האב איך אזא בעגייסטערונג ניט בעקומען און אין אזא בעזעלטער שטימונג ניט אויפגעהויבען געווארען וויי ביים ערשטען מאל אויפטרעטען אין אמעריקא אין ניו יארקער בית המדרש הגדול.

איך האב געפיהלט, אז איך פאנג אן א נייע עפאכע אין מיין לעבען. איך

האָב געפיהלט, אז דאָס לאנד אמעריקא, אין וועלכער עס האָט זיך דאמאָלסט געפונען — מיט דריי צעהנדליג יאָהר צוריק — בלויז א פיערטעל מיליאָן אידען, וועט וועלן א מקום מקלט ומפלט, א רוהע־פלאץ פאר אונזערע מיליאָנען ברידער, וועלכע זיהען זיך מחנות־וויז מיט זייערע וואנדער־שטעקענס פון די אייראָפּעאישע אָרימע אונגליקליכע לענדער. איך האָב געפיהלט, אז די ערשטע רעדע מיינע וועט מיר געבען א מעגליכקייט צו ענדיגען מיין "גלות פּראָווען" פון לאנד צו לאנד. מיין הארץ האָט מיר נביאות געזאָגט, אז דאָ, אין דער צוקינפטיגער גרויסער ניו יאָרק, וועל איך קענען מיין היים מאכען, וויל איך האָב געפונען פאר זיך א פרישען פעלד צו בעארבייטען, און די פעלד איז נאָך אזוי ווילד, פרימיטיוו, אָהן גייסט, אָהן אָרדנונג, אָהן א צענטער, אָהן אן אויטאָריטעט און אָהן צו וויסען וואָס צו וועלען. די אריבערגעקומענע אימיגראנטען פון פערשיעדענע לענדער, פערשיעדענע שפּראכען, פערשיעדענע געוואָהנהייטען בילדען אוים א תהו ובוהו ווי יחזקאל׳ס טרוקענע ביינער אין דעם טויטענטהאל.

מיט א קרעפטיגער דונערנדער שטימע, פון וועלכער איך האָב זעלבסט א ציטער געטהאָן, האָב איך אָנגעפאנגען מיין ערשטע רעדע מיט דעם מאמר חז"ל:

"הרואה אוכלסי עכו"ם מה הוא אומר: "ברוך חכם הרזים!" והרואה אוכלסי עכו"ם מה הוא אומר: בושה אמכם, חפרה יולדתכם, הנה אחרית גויים מדבר ציה ושממה". —

"דער, וועלכער זעהט גרויסע אידישע פערזאמלונגען, וואָס ברויכט ער צו זאָגען: "געלויבט זאל זיין דער חכם פון די געהיימניסע". און דער, וועלכער זעהט גרויסע געצענדינערשע פערזאמלונגען, וואָס ברויכט ער צו זאָגען: "שעה־מען מעג זיך אייער מוטער, שאנדע צו אייער געווינערין, אָט דאָס איז דער סוף פון דעם סאָרט פעלקער — ווילדענים, ווייסט און לעער".

אָט דער טיעפער מאמר איז געווען ביי מיר די קאנווע, אויף וועלכער איך האָב צוויי שטונדען געוועבט און געמאָהלט פערשיעדענע שטאָרקע בילדער פון דעם אידישען גלות לעבען. איך האָב אין דער צייט פיעל מאל געביטען די שטיר־מונג פון דעם עולם. זיי האָבען געווויינט און זיי האָבען געלאכט, געטרויערט און געפערהטט. נאָך מיין רעדען האָט דער עולם מיר איבערצייגט אין זיין צו־פריעדענהייט מיט דעם הארציגען "יישר כח" וואָס זיי האָבען מיר אויסגעדריקט אויף פערשיעדענע אופנים ווי קושען, האלדזען און האנד־דריקונג.

איך האָב גלייך געפיהלט, אז מיין שיקזאל איז פערזיגעלט, און ווער און בלייב אן אמעריקאנער, איך בין א פרייער בירגער און איך וועל שוין ניט ליידען מעהר פון פאָליציי־פערפאָלגונג, איך וועל שוין מעהר ניט ברויכען קיין אלענא־רישען מאטעריאל צו מיינע רעדען. מיין צונג איז פריי צו רעדען דאָס וואָס איך וויל און ניט דאָס וואָס יענער וויל.

די פּרעסע, די אידישע און ניט־אידישע, זאָגאר די "דייטשע שטאאטס־צייטונג" און די "ניו יאָרק וואָירלד" זיינען אויף מאָרגען אַרויס וועגען מיר און מיין טאָלאַנט מיט תהלות ותשבחות. שנעל האָב איך בעקומען איינלאדונגען פון פערשיעדענע שטעדט. די ערשטע שטאָדט איז געווען באלטימאָר, דורך איהרע טהעטיגע חובבי ציון אין יענער צייט.

איך האָב אָבער זיך ניט געאיילט צו פערלאָזען אזוי שנעל ניו יאָרק, ווייל איך האָב געוואָלט שטודירען דעם נייעם אידישען לעבען אין דער לאנד. איך האָב געוואָלט נאָך צעהנדליגע מאָל אין די גרויסע פערשיעדענע שולען, ווי עלדרידזש סטריט שול, קאָלווארייער שול א. ז. וו.

אין די אלע גאסען, וואו איך בין געגאנגען, האָבען מיך די גרויסע אידישע שילדען ניט צורוה געלאָזען. דער וואָרט "כשר" אויף די אלע שפּייז־הייזער און אין זייערע קעלערען. און דער טיטול "ארבייטער פרייַנד" איבער אלע סאלו־נען, שיינק־הייזער.

רבונו של עולם! אזוי פיעל כשרות און ארבייטער־פרייַנדשאפט ווי פיעל דו האָסט אין ניו יאָרק, האָסטו ניט אין דער גאנצער אידישער גלות־וועלט איבער דעם גאנצען ערד־קוגעל!

41טער קאפּיטעל

דער ביטערער גורל פונ׳ם גאון ר׳ יעקב יוסף, וועלכער איז געבראכט געוואָרען קיין נויאָרק אלס רב הכולל. — דער קבלת פּנים פאר איהם איז געווען א קעניגליכער. די גאנצע שטאָדט איז אויפגערודערט געוואָרען, ווען ער איז געקומען, די אמערי־קאנער פּרעסע אפילו האָט איהם אָפּגעגעבען פּיעל פּלאץ. — דאָס איז אָבער געהאָלפּען געוואָרען בלויז פאר ביזנעס.

ווען איך בין נאָך אין רוסלאנד געווען, האָב איך געלעזען אין די העברעאישע צייטונגען "הצפירה" און "המליץ" זעהר פיעל וועגען דעם גרויסען קבלת פּנים וואָס די אידישע קהלה אין ניו יאָרק האָט געגעבען צו איהר ערשטען ריכטיגען גרויסען אָרטהאָדאָקסישען רב, דעם בעוואוסטען ווילנער שטאָדט־מגיד, הרב הגאון ר׳ יעקב יוסף, וועלכער איז אויפגענומען געוואָרען אלס רב הכולל אין ניו יאָרק. אין גאנץ ליטא איז ער בעוואוסט געווען מיט זיינע חריפות אין הלכה און זיין טאָלאַנט צו דרש׳נען אין הגדה. דאָס פּאָלק האָט איהם געקרוינט מיט דעם טיטול רבי יאנקעלע חריף. ניט לייכט איז דאָס אנגעקומען דער אָרטהאָדאָקסישער ניו יאָרקער קהלה אראָפּצובריינגען רבי יעקב יוסף׳ן פון זיין

בכבוד׳ער שטעלע אין ווילנא, די זאגענאנטע "ירושלים דליטא", נאר נויארק, די שפּאגעל־נייע אידישע קהלה אין אמעריקא. מיט כבוד מלכים האבען איהם פּארשטעהער פון פערשיעדענע שוהלען און געמיינדעם פון שיף ארונטערגענומען. עס ווערט דערצעהלט אז הונדערטער קאראטען — דאן זיינען נאר קיינע אטאמאביל׳ם ניט געווען — און צעהנדליגער טויזענדער אידען האבען מיט טריאומף געפיהרט דעם גרויסען רב צו זיין וואהנונג, וועלכע איז צוגעגרייט געווארען פאר איהם און זיין פאמיליע. פיעל ענטהוזיאסטען האבען די ברעגען פון זיינע קליידער געקושט, מיט פריידען־טרערהרען האבען זיי איהם פון זיין קארעטע אין זיינע חדרים ארייגעטראגען. ניט יעדער געווענליכער איד האט געהאט דאס גליק צו זעהען איהם פערזענליך און צו בעגריסען איהם מיט שלום עליכם. לעגענדען האבען זיך אנגעפאנגען צו ווערען ארום איהם, וועגען זיין גרויסקייט אין תורה, חכמה און קדושה. דעם רב הכולל׳ס קבלת פּנים איז געפייערט געווארען אויף דעם אמעריקאנישען אופן, גרויס, טומעלדיג, מיט ווילדע רעקלאמעס, אזוי ווייט אז די קריסטען האבען זיך אנגעפאנגען צו אינטערעסירען מיט דעם "טשיף ראביי", ווייל אין דער ענגלישער פּרעסע האט מען זעהר שטארקע ארטיקלען געשריבען איבער איהם.

אבער ליידער, ווי אלע אויפגעבלאזענע סענזאציאנעלע בעווענונגען, וועלכע פאנגען זיך אן מיט גרויס שטורעם, הייץ און ווילדען ענטוזיאזם און ווערען שנעל קאלט און אויסגעלאשען, אזוי איז אויך געשעהן מיט דעם טראגישען אומגליקליכען גרויסען רב. נאר ניך איז זיין גלאנץ ארונטער, די צייטונגען האבען אנגעפאנגען צו בעהאנדלען איהם סארקאסטיש, פלוצלינג האט זיך ארויסגעוויזען אז די "חיות הקדש", וועלכע האבען "ברעש גדול" געטאנצט ארום דעם רב הכולל ביי זיין אנקומען; אט די ברענענדיגע כלי־טהור זיינען נאר אויסען געווען זייערע אייגענע אינטערעסען, ניט דעם רב הכולל האבען זיי געמיינט, נאר די כשר׳ע ביזנעס האבען זיי געדארפט, ניט זיין תורה און חכמה האבען זיי געוואלט, נאר זיין זיגעל אויף "כשרות" האבען זיי געברויכט. און די אלטע פערפלוכטע אידישע פראגע "מי יאכילנו בשר?" איז פלוצלינג אויסגעבראכען מיט א ווילדען שטורעם און "זיגלען", "פלאמבעם", "הכשרים", "קצבים", "שוחטים", "שלאכט־הייזער", מיט דעם אויפשריפט אויף די פענסטער "בהכשר רב הכולל" אויף אלע בוטשער סטארס, רעסטאראנטען און "מקואות" האבען זיך צושפרייט איבער דער גאנצער אידישער שכונה אין ניו יארקער מזרח זייט. און נאך היינט, צוויי צעהנדליגע יאהר נאך זיין טויט, איז נאך דא דער אויפשריפט אויף פיעלע פענסטער פון פער־שיעדענע כשר׳ע געשעפטען.

דער ארימער גרויסער רב איז צוטומעלט געווארען פון די הייליגע שווינדלעריין ארום איהם און אין זיין הויז. ער האט נעביך פערשטאנען זיין

גרויסען טעות וואס ער האָט געמאכט מיט זיין אויסבייטען ווילנא אויף ניו יאָרק, זיין הארץ האָט געפיהלט די נידעריגע אומגעלומפערטע פיהרונגען פון זיינע "מקורבים", ער האָט אלעס אַנגעפאַנגען צו פיהלען און פערשטעהען, אַבער צו שפעט, ער האָט זיך זעלבסט ניט געקענט העלפען, זיין גרויסע אידישע הארץ איז קראנק געוואָרען און זיין קערפער האָט אַנגעפאַנגען פאראליזירט צו ווערען.

אין דער טרויערדיגער לאגע האָב איך איהם געפונען ליגענדיג אין בעט, עלענד און פערלאָזען. וועז איך האָב זיך פאַרגעשטעלט פאר איהם, האָט ער זיך אויפגעזעצט און האָט מיך געהאלזט און געקושט, מיט אויגען פול מיט טרעהרען האָט ער מיך אַנגעקוקט, זיינע טרויערדיגע בליקען האָבען אויסגעדריקט שטומערהייט די שרעקליכע ווערטער: "זעהט וואָס פון מיר איז גע־ווָארען!"

מאָמענטאל האָט אריינגעבליצט אין מיין מארך דער תלמודישער מאמר וועגען די באציהונגען פון די עמי הארצים צום תלמיד חכם:

"צום אנפאנג קוקען זיי אויף איהם ווי אויף א גאלדענעם קרוג, גע־וואָהנען זיי זיך צו אביסעל צו איהם, באקומט ער ביי זיי די ווערדע פון א זילבער־נעם קרוג; פערבריינגען זיי מיט איהם נעהענטער דאן זעהען זיי אין איהם בלויז א ליימענעם קרוג און ווי ער ווערט צובראָכען, דאן איז שוין קיין תיקון צו איהם ניטא".

אַרימער טראגישער גרויסער רב, אט אזוי האָבען די נויאָרקער פאַר־שטעהער און כלל־ארבייטער פון דיר געמאכט "החרם הנשבר", — א צובראָ־כענעם שארבען.

קראנק, נידערגעשלאָגען און פערלאָזען ליגט דער גרויסער חולה אין זיין בעט און זיין נאָבעלע אינטעליגענטע פאמיליע, די רביצין מיט די קינדער ליידען פשוט פון דחקות.

איך האָב ניט געשווויגען, איך האָב געטהאָן וואס עס איז געווען נאָר אין מיין מעגליכקייט צו טהאָן. איך האָב אין מיינע רעדען מעורר געווען דעם דעת הקהל וועגען דעם טרויערדיגען שיקזאל פון דעם קראנקען גאון. איך האָב בא־זוכט אייניגע מיטינגען פון די איסט סיידער כלל טהוער, און מעהר אַדער ווייניגער האָט מען פערליבטערט זיינע עקאָנאָמישע יסורים.

"בבלאי טפשאי!" — נארישע בבל־לייט, — האָב איך איין מאל אויס־געשריען אין מיינער א רעדע אין איינער פון די ניו יאָרקער גרויסע שוהלען פאר א גרויסען עולם, — "דקמי מקמיא ספר תורה, ולא קמי קמיא גברא רבא". — איהר שטעהט אויף פיר א ספר תורה, איהר לאָזט זיך קאסטען

פיר אייערע שוהלען, און אייך ארט ניט פאר דעם שיקזאל פון אייער גרויסען רב !...

ווי טראגיש און שרעקליך עס איז געווען דער שיקזאל פון דעם רב הכולל אין זיינע לעצטע יאהרען אין ניו יארק, איז נאך טראגישער געווען זיין טויט און זיין לויה, וועלכע האט געטראגען אויף זיך דעם כאראקטער פון א נאציאנאלער קאטאסטראפע, פון א העסליכער פאלקס־באליידיגונג, פון א נידערטרעכטיגען אנטיסעמיטישען אויסברוך אויף דעם אידישען פאלק אין דער פרייער לאנד — אמעריקא.

"דער רב הכולל איז נפטר געווארען", "דער גאון איז נסתלק געווארען", "רבי יעקב יוסף איז געשטארבען" אזעלכע אויפשריפטען מיט גרויסע בוכשטאבען זיינען ערשיינען, מיטוואך, כ"ד אב, תרס"ב, אין די ניו יארקער אידישע צייטונגען, און זיי האבען פארשפרייט די טרויעריגע ידיעה איבער דער גאנצער שטאדט. טויזענדער, צעהנדליגער טויזענדער אידען פון ניו יארק און פון די ארומיגע שטעדט האבען זיך געצויגען צו דער איסט סייד, נעהענטער, נעהענטער, צו דער גאס פון דעם רב הכולל'ס וואהנונג, אפצוגעבען דעם לעצטען בכיד צו דעם גרויסען נפטר אום צו מקיים זיין דעם אלטען אידישען ווארט "אחרי מות קדושים, אמור !"

אלע גאסען ארום זיינען פול געווארען פון דעם גרויסען עולם, און ווי א וואגט פון מענשליכע קערפערס זיינען געבליבען שטעהן אומבעוועגליך, ניט אריין און ניט ארוים.

"א, מענשען אידען, — האב איך אין הארצען געטראכט, — וואו זייט איהר אלע געווען נעכטען, פאר־אכטאגען, פאר־א־יאהרען, וועו ער האט געפאסדערט הילף, וועו נאר א קלייגער פראצענט פון אייך וואלט ערשיינען אין צייט, וואלט איהר דאך היינט ניט ברויכען צו שפארען זיך אומגעלומפערט צו דער טרויערדיגער לויה . . ."

פאליציי האט מיט פיעל מיה געמאכט ארדנונג אום דער טויטען־וואגען מיט די הונדערטער קארעטען נאך איהם זאלען קאנען צום פלאץ צוקומען.

א גרויסע מחנה מיט קליינע תלמוד תורה קינדער, מיט זייערע לעהרער, זיינען פאר דעם ארון געגאנגען און האבען פסוקים פון תהלים געזאגט, דיא גאנצע פראצעסיע מיט די טויזענדער באגלייטער האט זיך געצויגען דורך איסט בראדווויי צו גרענד סטריט, רוהיג, שטיל, מיט אראפגעבויגענע קעפ זיינען זיי נאך דעם ארון געגאנגען.

די לויה פראצעסיע האט דערנרייכט ביז האו'ס פאבריק, אין וועלכער עם האבען דאן געארבייט הונדערטער דייטשע ארבייטער, און פלוצלינג ווי אן ערד־ציטערניש, האט אויסגעבראכען א שטראם פון שטייגער, שטיקער האלץ,

מיסט און שמוץ, זיינען אראבגעווארפען געוואָרען פון די פענסטער פון אלע עטאזשען פון דער גרויסער פאבריק, אויף דעם ארון און די באגלייטער. דאס פאלק איז שרעקליך אויפגערעגט געוואָרען און איין מינוט צייט זיינען די הונדערטער שויבען פון די פענסטער צובראכען געוואָרען. דער שטראם פון די באגלייטער האט זיך צום פאבריק א שפּאר געטהאן, די טהירען זיינען אויפגעבראכען געוואָרען און א שרעקליכער געשלעג האט אויסגעבראכען צוויישען דעם אויפגערעגטען אידישען עולם מיט די ווילדע אנטיסעמיטישע דייטשע ארבייטער. פיעלע פון ביידע זייטען זיינען פערוואונדעט געוואָרען ביז די פּאליציי־מאכט איז אריינגעדרונגען. ארעסטירט די שולדיגע, בארוהיגט דעם עולם, און די לויה איז צו גרענד סטריט פערי אוועקגעגאנגען, נאך ברוקלין.

אַרימער, אומגליקליכער גאון, ווי שרעקליך און טרויעריג דיין שיקזאל איז געווען אין דיין לעבען, האט ער דיך באגלייט נאך דיין טויט.

טויזענדער, טויזענדער באגלייטער האבען דעם בית עולם אנגעפילט, מיט יראת הכבוד, טויט־שטילקייט האבען די מתעסקים דעם ארון אין קבר ארונטערגעלאזען, טייכען טרערהרען און היסטעריש געווייגען האבען אויסגעבראכען פון דעם ריזיגען עולם וועו די מספּידים האבען זייערע הספּדים געזאגט. אייגער פון זיי בין איך געווען.

מיין אייגציגער געשריי איז געווען: וואו זיינ איהר אלע פריהער געווען, וועו ער האט געלעבט און געליטטען ?...

42טער קאפיטעל

די אידישע ערציהונג אין ניו יארק מיט איבער א פערטעל יאהרהונדערט צוריק איז געווען אין א פיעל טרויעריגערען צושטאנד ווי היינט. — בלויז צוויי תלמוד תורהס זיינען דאן געווען און אין ביידע האט מען פארטיידיגט דאס חומש אין האלב דייטש. — דער מנהל פון מחזיקי תלמוד תורה האט שטארק אכטונג געגעבען אויפן דקדוק, כאטש די קינדער האבען גארנישט פארשטאנדען וואס זיי לערנען. — באריהמטע העברעאישע שריפטשטעלער זיינען פארבראקירט געוואָרען אלס לעהרער צוליעב א שוא נח און שוא נע. — דער עם הארצ׳ישער קאמפף פון די סאציאליסטען עגגען רעליגיע.

אן אמת׳ען כאאס, א תהו ובהו האב איך געפונען אין דעם ניו יארקער חינוך פון די אידישע קינדער אין סוף פון דעם נייגצעהנטען יאהרהונדערט. איבער א פערטעל מיליאן אידען זיינען שוין דאמאלס אין ניו יארק געווען און זיי האבען קיין העברעאישע שולען ניט געהאט. בלויז צוויי תלמוד תורה׳ס האב איך געפונען, זיינע די "מחזיקי תלמוד תורה" אין איסט בראדווי און די צווייטע —

א קלענערע, אפטאוו. צוואמען האבען זיי נאך קיין טויזענד תלמידים ניט געהאט. א קאמיטע פון דער זאגענאנטער "באארד אף עדיוקיישאן", דער וועד החינוך, האט מיך איינגעלאדען צו בעזוכען די תלמוד תורה אין איסט בראדיווי. די לעהרער זיינען געווען זעהר אנשטענדיגע מלמדים, האלבע משכילים, יעדערער פון זיי איז געווען א מאן מיט היבשע ידיעות אין תנ"ך און דקדוק, מאנכע פון זיי האבען אויך תלמוד פערשטאנען, אבער קיין סיסטעם, קיין ריכטיגע פראגראם ביי זיי אלע צוואמען אין כלל האבען זיי ניט געהאט. דער פרינציפאל איז געווען אן עלטערער מאן, ער האט גוט פערשטאנען די דייטשע שפראך, ער איז געווען בע׳חבנ׳ט איז מענדעלסאנ׳ס איבערזעצונג פון תורה, און האט שטארק אכטונג געגעבען, אז די פארטייטשונג זאל זיין צום וויניגסטען פופציג פראצענט אין דייטש. אזוי איז דאמאלס אויך געווען דער סטיל פון דער אידישער פרעסע. פון א ריינער אידישער שפראך האבען זיי ניט פערשטאנען און ניט געוואלט פערשטעהען. איך האב פשוט רחמנות געהאט אויף די קליינע אמעריקאנער אידעלאך, וועלכע מען האט געפלאגט מיט דריי שפראכען אין זייערע קינדערשע יאהרען. ביז דריי אוהר ביי טאג מוז דאס קינד אין פאבליק סקוהל לערנען די לאנד׳ס שפראך — ענגליש און פון פיער א זייגער ביז אכט אוועגט לערנט עהּ פרעמדע צוויי שפראכען מיט אמאל — העברעאיש און האלב־דייטש, אויסגעמישט צוזאמען אין איין אטעמצוג. וואלט די פארטייטשונג זיין אין אידיש, וועלכע די אימיגראנטען קינדער הערען פון זייערע עלטערען אין דער היים, וואלט זיין לייכטער פאר זיי צו פארשטעהען. אבער דייטש צו אמעריקאנער אידישע קינדער, דאס איז ווירקליך א משוגעת.

איך האב די קינדער עקזאמינירט און איין זאך האב איך געפונען, אז "עברי" האבען זיי געזאגט ריכטיג נאך די אלע געזעצען פון דעם טהיל "נקוד" פון דקדוק. דער פרינציפאל האט אכטונג געבען אויף די לעהרער און די לעצטע אויף די תלמידים, אז זיי זאלען חלילה וחס ניט נכשל ווערען אין פערבייטען א "שוא נח" פאר א "שוא נע", אדער א "דגוש חזק" אויף א "דגוש קל". זיי האבען געהיט ווי די אויגען אין קאפ דעם "מלטיל" און "מלרע". אט מיט אזעלכע פעדאנטישע קליניגקייטען האבען זיי באשעפטיגט די קליינוואָרג און פערנומען שטונדען צייט טעגליך ביי זיי. וועז איך האב געפרעגט די קינדער דעם אינהאלט פון זייער לערנען, זיי זאלען מיר ערקלעהרען א ספור פון תורה, האבען זיי מיר אויטאמאטיש געענטפערט אין דעם פערגרייזטען האלב־דייטש מיט גרויס מאטערניש ניט וויסענדיג זעלבסט וואס זיי רעדען.

ווי ווייט די פעדאנטסטווא וועגען עברי זאגען קארעקט און אפהיטען די אלע כלים פון נקוד איז אין יענער צייט געווען פארשפרייט אין די ניו יארקער תלמוד תורה׳ס, איז ווערטה צו דערמאהנען דעם פאקט וואס עס איז געשעהן מיט פיער אידישע גרויסע געלעהרטע, בעוואוסטע אין דער העברעאישער לימע־

ראטור, יעדערער אין זיין פאר אלם גדול, וועלכע זיינען דורכגעפאלען אין זייערע עקזאמענס ווען זיי האבען אנגענעבען אפליקאציאנען פאר לעהרער אין תלמוד תורה. דער פרינציפאל מיט דער "באארד אף עדיוקיישאן" האבען ניט געוואוסט ווער און וואס זיי זיינען און זיי האבען זיי ענטזאגט פאר ניט קארעקט עברי זאגען. דער ערשטער איז געווען דער גרויסער געלעהרטער זאסניץ — פאר א טעות אין א "תנועה קלה"; דער בעוואוסטער ליטעראט און קריטיקער דובזעוויטש — פאר א "דגוש חזק"; דער גרויסער העברעאישער דיכטער דאליצקי—פאר א "מלעיל ומלרע", און מיט'ן פערטען איז ווירקליך געווען א געשיכטע צום לאכען אוז צום ווייגען — דאס איז דער גרויסער מדקדק רייבערסאן, דער אויטאריטעט פון "תורת הדקדוק". ער איז נעביך דורכגעפאלען אין זיין עקזאמען צוליעב א פערביטענעם "שוא נח"...

דער צוקינפטיגער היסטאריקער וועט ערשטוינט ווערען פון דער גלעהרזאמקייט פון די מנהלים פון די ניו יארקער תלמוד תורה'ס, אז די פיער גדולי ישראל זיינען דורכגעפאלען ביי זיי אין זייער עקזאמען.

אט דאס היסט אויף קבלה לשון "קטנות המוחין".

ווען דער העברעאישער עולם האט זיך פון דעם ווילדען סקאנדאל דערוואוסט, האבען די מנהלים פון דער אפטאונער תלמוד תורה צוגענומען די צוויי אלטע חכמי ישראל פאר לעהרער זאסניץ'ען און רייבערסאן'ען.

ווו האבען זיך געלערנט די צעהנדליגער טויזענדער קינדער אין ניו יארק? ווער האט ערצויגען דאמאלם דעם גאנצען נייעם דור? תלמוד תורה'ס זיינען געווען בלויז צוויי, העברעאישע שוהלען כמעט גאר ניט; חדרים פון דעם אלטען שניט גאנץ וויניג און דאך האבען זיי געלערנט. נאר אנשטאט דאס די קינדער זאלען געהען לערנען תורה, האט מען די תורה געבראכט צו זיי אין די הייזער אריין. אלטע גרינע אידען, אריבערגעקומענע פון יענער זייט, כמעט אינוואלידען, שלאפע, קראנקע, וועלכע פערלעען מיט פעקלעך וואארע האבען זיי קיין קרעפטען ניט געהאט, האבען זיי געפערעלט מיט תורה. זעהר פיעל האט מען זיי אין די אידישע גאסען באגעגענט מיט די אלטע סדורים און חומשים אונטער זייערע ארעמס, געהענדיג איבער די הייזער פערבריינגענדיג אין יעדער הויז פופצעהן, אדער צוואנציג מינוט מיט איין קינד, אדער מיט צוויי, אפזאגענדיג "אביסל עברי", אדער "פארטיטשענדיג א שטיקל חומש", אוז אוועקגעהען צו דער צווייטער הויז דיזעלבע תורה מיט די אנדערע קינדער צו לערנען. דער פרייז איז געווען פון א פערטעל דאלער ביז א האלבען דאלער וועכענטליך.

מען קען זיך לייכט פארשטעלען דעם פארטשריט וואס אן אמעריקאנער קינד האט געקאנט מאכען פון דער גראנדיעזער פאבליק סקוהל, ווען ער איז אריינגעפאלען פלוצלינג אין די הענד פון אן אלטען קראנקען, גרינעם, אידען,

וועלכער האָט צו איהם געהערט אין צוויי שפּראכען — העברעאיש און אידיש, ביידע אומפּארשטענדליך צו איהם. דאָס קינד קוקט אויף דעם לעהרער וויל דערשראָקען און ער הויבט ניט אָן צו פערשטעהען וואָס דער משונה׳דיגער איד וויל פון איהם האָבען און וועגען וואָס ער רעדט צו איהם. וועלט דאָס קינד געוואָהנט צו איהם, דאן לאָכט ער איהם אויס און מאכט חוזק פון איהם מיט זיין תוהה צוזאמען.

אן אנעקדאָט וועלט דערצעהלט וועגען די פּעדאָגאָג־מלמדים: ביי א בעל־הבית אויף הענרי סטריט, מיטאָג־צייט, וועו די קינדער קומען פון סקוהל, זיצט א מלמד מיט זיין קינד אין א צימער און גיט איהם זיין לעקציאָן. פּלוצלינג דערהערט דער פּאטער דעם מלמד שרייענדיג: גענואָלד, ראטעוועט!

דער בעל־הבית עפענט די טהיר פון צימער, ער טהוט א קוק אוו עס וועלט איהם פינסטער אין די אויגען, זהענדיג ווי זיין צעהן־יעהריגער בענגלע האָלט פעסט דעם מלמד׳ס בארד אוו צופט שטארק מיט זיינע שטארקע הענטלעך.

"בעני! — שרייט דער פאטער, — וואָאט איז דהי מעטער וויט יו? סטאפּ!"

בענגלע זיך האָט צוואוויינט אוו האָט געענטפערט: "בעלייוו מי, פאפּא, הי בעגען". "גלויב מיר, פאטער, ער האָט אנגעפאנגען".

דאָס קינד איז ניט געווען שולדיג. דער מלמד האָט אויף זיין שטייגער איהם אנגעשלאָגען מאר ניט גוט עברי זאָגען, דאָס קינד האָט פּשוט ניט פערשטאנען וואָרום דער גריינער איד שלאָגט איהם, האָט ער איהם פאר זיין בארד נעכאפּט צו באשיצען זיך.

אין דער צייט וואָס יעדען רעכטדייגקען אידען, אין וועמעס נשמה עס איז נאָך ניט אויסגעלאָשען געוואָרען דער נאציאָנאלער רעליגיעזער פונק, האָט וועה געטהאָן דאָס הארץ, בעטראכטענדיג ווי פערדארבען אוו פערקריפּלט איז געווען די אידישע ערציהונג, איז ער נאָך מעהר אויפגעבראכט אוו אויפגערעגט געוואָרען פון הערען אוו זעהען די פערשידענע מאסען־מיטינגען אין די גרויסע האָלם אוו אין די גאסען־קאָרנערס פאר דער יוגענד. דאָס איז געווען די בעוואוסטע צושטערענדע עפּאָכע פון יום כפור־בעלער אוו אפענע אונפארשעהמטע קריגס־ערקלעהרונגען געגען גאָט, רעליגיאָן אוו טראדיציאָן. פלאָם־פייערדיגע רעדנער האָבען געוואָרפען שמוץ אוו באליידיגונג מיט נידעריגע וואולגארע אויסדריקע אין שריפט אוו אין וואָרט. אין איינער פון די ווילדע פאנאטיש־פרייע צייטונגען האָט מען יעדען שבת א גאנצע סעריע ארטיקלען געדרוקט מיט דער אומגעלומפּערטער טענדענץ צו איבערצייגען די לעזער ווי אומארעטליך עס זיינען געווען אונזערע אמהות שרה, רבקה, רחל אוו לאה. די ארטיקלען זיינען געווען פול מיט גיפט, געשריבען מיט ווילדע פלפולים, מיט נארישע פשט׳לאך פון דער לינקער זייט.

און דעם פערדאַרבענעם מאטעריאל האָבען די ווילדע לינקע פאנאטיקער געוועבענט דאמאלס פאר אויפקלעהרונג פאר די מאסען...

איין מאָל שבת ביי טאָג זיץ איך צוזאמען מיט מיין פרייַנד בוקאנסקי — "בן פורת" איז געווען זיין פעדער־נאמען אלס רעדאקטאָר פון דעם "אידישען האראלד" און דעם "פאלקס אדוואקאט" אין יענער צייט, — צוזאמען מיט אונז איז געווען דער העברעאישער פּאָעט יצחק ראבינאָוויץ איש קאָוונא, א מאן מיט פיעל סענטימענט און איבערגעבענהייט, פול מיט פייער און ליעבע צום פאלק און טראדיציאָן. מיר זיצען אוֹן רעדען וועגען דער העברעאישער און אידישער ליטעראטור אין דער לעצטער צייט. בואקנסקי איז ניט געווען סענטימענטאל. אָבער פול מיט וויסען און דורכגעדרונגען מיט לאָגיק און טיעפער פארשטענדעניש אין פערשיעדענע ליטעראטורען. מיר זיצען אזוי פערטיעפט אין אונזער גע־שפּרעך, וועו דער גלעקל קלינגט און די טהיר עפענט זיך און צווייי יונגע לייט געהען אריין.

"וואר איז דאָס דער רעדנער מאסליאנסקי צווישען אייך?" — פרעגען זיי ביידע צוזאמען מיט א חוצפה׳דיגען טאָן.

"איך בין דאָס, — האָב איך געענטפערט, — און וואָס ווילט איהר זאגען צו מיר?"

"מיר זיינען געשיקט געוואָרען צו אייך אין דעם נאמען פון אונזער סא־ציאליסטישער פּארטיי, דא האָט איהר א בריעף, לעזט איהם, און גיט אונז אייער ענטפער "יא אָדער ניין".

דער אדרעס אויף דעם קאָנווערט און דער בריעף זיינען מיט רויטער טינט געווען געשריבען.

אן איינלאדונג איז דאָס געווען צו מיר איך זאל קומען צו האלטען א דעבאטע מיט איינעם פון די בעקאנטע סאציאליסטישע פּראָפּאגאנדיסטען וועגש נאטהייט און נאציאנאליזם. דער איינטריט זאל זיין בעצאהלט, און די איינ־נאהמע זאל געהערען צו דעם זיעגער. אונטערגעשריבען איז געווען דער בריעף פון ב. פ.

א מיאוסען איינדרוק האָט געמאכט דער נאריישער בריעף אויף אונז, און בוקאנסקי האָט זיך לוסטיג געמאכט מיט דער סאציאליסטישער קאמיטע. ער האָט אויסגעזוהן מיט זיין באוואקסענער בארד און זיינע קליידער ווי אן איינפאכער פּשוט׳ער בעל הבית. ער האָט זיך געוועגדעט צו די יונגע לייט: "זאָגט מיר, קינדער, וואָס איז דאָס אזוינס סאציאליזם? ערקלעהרט מיר וואָס דאָס איז, וועל איך ווערען א מיטגליעד פון אייער פּארטיי".

די יונגע לייט האָבען חוצפה׳דיג א שמייכעל געטהאָן און געזאגט: "ווי

קומט איהר צו סאציאליזם? איהר וועט שוין אויסלעבען אייערע יאהרען איז דעם פערשימעלטען גלויבען".

דער אלטער בוקאנסקי האט רוהיג, געלאסען, זיך איינגענעסען איז זיי מיט זיינע בתמימות׳דיגע רייד ביז זיי האבען פערשטאנען, אז ער פערשטעהט מעהר פון זיי.

פלוצים האט איינער פון זיי באמערקט אויף דעם טיש ליגענדיג א זשורנאל אין וועלכען, צופעליגער ווייזע, איז געווען בוקאנסקי׳ס בילד, אונטערגעשריבען: "דער רעדאקטאר פון טעגליכען העראלד". דער איינער האט דאס געוויזען דעם צווייטען און ניט וואהרנדיג אויף מיין תשובה, זיינען זיי אוועקגענאנגען. זעלבסטפערשטענדליך האט די דעבאטע ניט שטאטגעפונען.

43טער קאפיטעל

באלטימאר, די ערשטע אמעריקאנער פראוינץ־שטאדט, וואוהין איך בין געקומען. — איך האב זיך דארטען דערפיהלט היימיש און די שטאדט האב איך אן נאמען גע־געבען „אמעריקאנער ביאליסטאק". — ראבינער דר. סזאלד און אנדערע אינטערע־סאנטע נאציאנאלע אידען, וועלכע האבען זיך אפגעגעבען מיט אידישער כלל־ארבייט און מיט חבת ציון. — דער גוטער פרומער ר׳ אהרן אהרענסאהן, וועלכער האט יום כפור ביינאכט געפונען ביי מיר אין רעניצעל א נומער „צוקונפט" און האט זיך פארטיעפט אין מארק׳ס „קאפיטאל". — ער האט געזונגען ביים לייענען מיט א גמרא ניגון און געשעפטשעט דערבייו: אי, גוט, גוט. — דערנאך איז ער געקומען אביסר אן ארטיקעל פון גאט לעסטערונג און האט דעם זשורנאל צוועק־געווארפען מיט פעראכטונג.

די ערשטע פון די גרויסע שטעדט מיך איינצולאדען איז געווען באלטי־מאר. א גרופע פון איבערגעבענע חובבי־ציון, יונגע לייט, פול מיט ענטהוזיאזם צום נאציאנאלען אידעאל, האבען מיך באגעגענט ביים סטיישאן. צווישען זיי איז געווען דער פרעזידענט מר. ראובן אהראנסאהן, זיין שוואגער, מר. פ. מירוויים, דר. פאקס, הורוויץ און מר. שניאור אבעל, דער יעצטיגער דירעקטאר פון דעם אידישען נאציאנאל פאנד אין אמעריקא.

איך האב זיך גלייך געפונען היימיש צווישען ברידער אין גייסט. איך האב זיך זעלבסט ניט גענגלויבט, אז איך געפין זיך אין אמעריקא. א פאלקאמענע אידישע נאציאנאלע ספערע אזוי ווי אין ווילנא אדער אין ביאליסטאק. איך האב גלייך בעזוכט באלטימארער אנשטאלטען. איהרע רבנים, די שוהלען — איבעראל שוועבט דער רייגער אידישער גייסט, מיט די אלטע אידישע מדות און טראדיציאנען. די פרומע דייטשע אידען, ווי די בעווארסטע פאמיליעס פרי־

דענוואלד און ליוואי׳ס, דער רב דר. שאפער, דער בעל־הבית מר. תנחום זיל־בערמאן מיט די אלע און נאך פיעלע צו זיי וואלט זיך אפילו ווילנא ניט שעמען. תורה, גדולה מיט דרך ארץ צוזאמען האבען זיך איינגעפונדעוועט אין באלטי־מאר, און ניט אומזיסט האב איך איהר דאמאלס, אין דעם ענדע פון ניינצעהנ־טען יאהרהונדערט א נאמען געגעבען „די אמעריקאנער ביאליסטאק".

אן ערהאבענעם, שעהנעם און נאבעלען טיפ האב איך געפונען אין דעם ראבינער דר. בנימין סזאלד, דער פאטער פון דער בערימטער גרויסער נאציאנא־לער אידישער פרוי מרת העניעטא סזאלד, די גרינדערין און פרעזידענטין פון דעם ציוניסטישען נאציאנאלען פרויען פעראיין „הדסה". געלעהרזאמקייט, בע־שיידענהייט און איבערהויפט גוטהערציגקייט האב איך געפונען אין דעם גרויסען ראבינער. גרויס פערגעניגען האב איך געהאט צו פארברייננען מיט איהם. אין יענער צייט האט דער דאקטאר סזאלד פערפאסט זיין „פרוש אויף איוב". אלט איז ער שוין דאמאלס געווען, אבער נאך זעהר יונג אין גייסט. מיט א הארץ פול מיט ליעבע צו זיין נאציאן און טראדיציאן.

און ווי ער, אזוי איז אויך געווען זיין נאבעלע פרוי און זיינע בעריהמטע אידישע טעכטער. און זיי אלע צוזאמען האבען געלעבט א פאטריארכאלישען אידישען לעבען, פול מיט ליעבע און איבערגעבענהייט צום פאלק און פון פאלק צו זיי.

א מערקווירדיגען עפיזאד האב איך דורכגעלעבט אין באלטימאר אום יום־כפור ביינאכט, אין דעם יאהר תרנ"ו (1895). איך בין איינגעשטאנען ביי דעם פרעזידענט פון די חובבי ציון, מר. אהראנסאנ׳ס פאטער. זיין נאמען איז ר׳ אהרן. א מיטעליעהריגער איד. זעהר א רוהיגער מענש, א גרויסער למדן מיט א נאבעלען כאראקטער. נאאיוו, פרום, אבער זעהר ווייט פון צביעות און קנאות.

קומענדיג אין ניו יארק פון רוסלאנד, וואו עס האט געהערשט דער פינסטע־רער צענזור און געפינענדיג דא א פרייע פרעסע אין אידיש, האב איך מיך צו־געכאפט צו לעזען בעזונדערס די פרייע עקאנאמישע ביכער, אונטער זיי אויך דעם אידישען סאציאליסטישען זשורנאל „צוקונפט". דאן איז דארט געגאנגען די איבערזעצונג פון קארל מארקס „קאפיטאל".

נאך כל נדרי קומענדיג פון שוהל, בין איך געווען זעהר מיעד פון מיין רעדע און איך בין געגאנגען אין מיין צימער. ר׳ אהרן האט זיך ביים טיש געזעצט מיט א ספר ביי די יום כפור ליכט, וועלכע זיינען געשטאנען אין שפייז־צימער. מיין רענצעל מיט די ביכער איז געלעגען אן אפענער אויף א שטוהל ניט ווייט פון טיש. די „צוקונפט" איז גראדע פון אויבען געלעגען. מיין צימער איז געווען

אפען. איך זעה, אז ר׳ אהרן שטעהט אויף פונ׳ם שטוהל, געהט צו צו מיינע ביכער נעהמט ארויס די „צוקונפט" בעטראכט זי מיט נייגעריגקייט. עס שיינט, אז ער האט פון דעם סארט ביכער אין אידיש קיינמאל אין זיין לעבען ניט געזעהן. בלעטערט ער דורך דעם זשורנאל; שטעלט זיך אפ ביי דער פארט־זעצונג פון קארל מארקס' „קאפיטאל".

נעהמט איהר צום טיש, זעצט זיך אויף זיין ארט, קוקט אין איהר אריין, פארטיעפט זיך א פאר מינוטען. פלוצלונג איך הער ווי מיין פרומער ר׳ אהרן פאנגט אן שטיל־ינקערהייד צו לערנען און שטודירען דעם ארטיקעל מיט דעם געשמאקען ניגון׳דעל ווי ער לערענט „גמרא". זינגט זיך צו מיט זיין זיסער ביישטימלע און איך זעה אויף זיין געזיכט ווי ער האט פערגענגען פון דעם. איך זעה וויעדער ווי ער הויבט אויף זיין קאפ, גיט א גלעט זיין צוקנייטשטען שטארן און מורמלט צו זיך זעלבסט: „א גוט, שכל׳דיג! שכל׳דיג!"

איך האב ווירקליך הנאה געהאט קוקענדיג אויף דעם וואונדערבארען פסיכא־לאגישען בילד, ווי א פרומער תלמודיסט האט הנאה פון קארל מארקס, ניט ווייסענדיג ווער און וואס דאס איז. איך האב מיר וויעדער בערוהיגט פון מיין שרעק, וואס איך האב אין אנפאנג מורא געהאט פאר א קאטאסטראפע, ווען ר׳ אהרן האט געפונען א „צוקונפט" יום כפור ביינאכט אין רענצעל פון א „מטיף לאומי", וועלכער האט ערשט געהאלטען אין דער פרומער שוהל א כל־נדרי רעדע. גאט ווייס וואס פאר א ווירקונג עס קען מאכען אויף דעם ריינעם, אומשולדיגען תלמיד חכם

און ר׳ אהרן לערענט מיט גרויס חשק א האלבע שטונדע נאכאנאנד וועגען דעם גרויסען וועלט פראבלעם פון קאפיטאל און ארבייט ביז ער האט געענדיגט דעם ארטיקעל.

אלעס וואלט געווען פיין און גוט, אבער צום אונגליק איז גלייך נאך דעם ארטיקעל געווען געדרוקט זעהר א פרעכער, נאריישער, כלומרשט אן אפיקורסישער ארטיקעל מיט דעם נאמען: „וואס איז יום כפור?", פון ב. פ. — א שטיק שמוץ געווארפען אויף א וואולגארנעם אופן אויף די פרומע אידישע געפיהלען.

ווי מיין ר׳ אהרן האט דערזעהן דעם נאמען פון דער נאריישער אפהאנדלונג און האט נאר וואס אנגעפאנגען צו לעזען איהם, איז זיין בלוט אין זיין געזיכט אריין און מיט גרויס צער און צארן האט ער די „צוקונפט" אויף דער ערד א שליידער געטהאן און א ביטערער קרעכץ האט זיך פון זיין פרומען הארץ ארויס־געריסען, אזוי ווי ער וואלט פון א שפיז געשטאכען געווארען.

איך בין אזוי אומרוהיג געווארען פון דער לעצטער סצענע, אז איך האב קיין רוהע אויף מיין געלענער א נאנצע נאכט ניט געפונען.

און אין מיין הארצען האב איך געטראכט: „אה, ווי נעהם איך יעצט אהער

אונזערע זאָגענאָנטע ראַדיקאַלע שרייבער, אונזערע סאָציאַליסטישע פּראָפּאַגאַנדיסטן, וועלכע האָבען אַריינגערעכענט אין זייער פּראָגרעסיוועז פּראָגראַם די מלחמה מיט דעם „רבונו של עולם" און שמועז וואַרפערייַ אויף רעליגיאָן, אוז זיי רעכענען דאָס פּאַר פּאַלקס אויפקלערונג. וועז זיי וואָלטען זעהן די סצענע, וואָס איך האָב יענער „כל נדרי נאַכט" געזעהן, די פּסיכאַלאָגישע דורכלעבונג פּוז דעם ריינעם נאַיוועז אידישען למדן, ווי ער האָט זיך געקוויקט מיט דעם שכל־דיגען „קאָפּיטאַל" פּוז מאַרקס, אוז ווי ער איז פּלוצלונג געבּיסען געוואָרען פּוז דעם גיפּטיגען אָפּיקורסישען ארטיקעל. וועז זיי וואָלטען דאָס גוט אוז ארענטליך בעאָבאַכטעט, וואָלטען זיי קליגער ווערען אוז פּארשטעהען וואָס צו געבען דעם פּאַלק פּאַר אויפקלערונג אוז פּראָגרעס. זיי וואָלטען פּארשטעהז, אז די עקאָנאָמישע לעהרע האָט אבסאָלוט ניט צו טהאָן מיט רעליגיאָן שענדונג. אונזערע נביאים האָבען אין דעם נאָמען פּוז גאָט געשטורמט געגען די רויבער אוז גע־קעמפּפט מיט רעליגיעזען הייליגען פּאָטאָם פּאַר די אונטערדריקטע אוז גע־רויבטע....

שעהן איז געווען, אז אין דער פּריה בין איך אויפגעשטאַנען אוז צוגעגרייט זיך צו הערען א פּאַרוואָרף פּוז מיין פּרומען ר׳ אהרן׳ען פּאַר דער טריפּה סחורה וואָס ער האָט אין מיין רענצעל געפּונען. אוז צום סוף האָט ער מיר אפילו קיין איין וואָרט ניט געזאָגט. מיט דער זעלבער גוטמוטיגקייט אוז פּריינדשאַפּט ווי אלעמאָל האָט ער מיך בעגריסט.

אָט דאָס איז די ווירקליכע טאָלעראַנץ!

באָלטימאָר אוז איך זיינען צופּריעדען געווען איינער פּוז צווייטען: די באָלטימאָרער אידען, הערענדיג א אידיש וואָרט, וואָס זיינען דאָרשטיג געווען נאָך איהם, אוז איך, רעדענדיג צו הערער, וואָס ווילען הערען אוז פּארשטעהז, אוז א סימן האָב איך געהאַט אז זיי האָבען פּארשטאַנען, ווייל מיינע רייד זיינען אין טהאַטען פּערוואָלטעט געוואָרען: די „חובבי ציון" האָבען זיך פּערפּיעלפּאַכט אין צאָהל; די תלמוד תורה׳ס האָבען זיך פּארשטאַרקט אוז די יוגענד בכלל האָט זיך אָפּגעפּרישט אוז אָנגעפּאַנגען צו פּיהלען מעהר אידיש נאַציאָנאַל, אוז אויף העברעאישע לעהרער איז געוואָרען א גרויסע נאָכפּראָגע.

זעהר א וואָרימען אָבענד האָב איך פּארברַאַכט מיט די יחידי סגולה פּוז באָלטימאָרער אידען. זיי האָבען מיר דערלאַנגט א הערצליכען דאַנק אין א זעהר שעהנעם העברעאישען אדרעס. איך האָב מיך מיט זיי הערצליך געזעגענט אוז בין אָפּגעפּאָהרען נאָך שיקאַגאָ.

די יונגע גרויסע, ווילדע שיקאַגאָ, וואו די גאַסען זיינען שלעכט ברוקירט, די טראַטוּאַרען זיינען הילצערנע און ביינאַכט איז זי האַלב באַלויכטעט. — די שטאַדט איז פול געווען מיט מאַרדען און רויבעריען. — דאָס אידישע לעבען האָט שוין דאַרטען געשלאָגען וואַרצלען. — די באַוועגונג פאַר העברעאיש אונטער דער פּיהרערשאַפט פון מר. פּרץ וויערניק. — די וואונדערליכע פּאַר־פאַלק נייטהען, וועלכע האָבען געבויט אַ בית יתומים און געשטיצט דעם מושב זקנים. — דער ביטערער סוף פון די נייטהענס. — איך געפין די אלמנה אין מושב זקנים, און זי, זעהענדיג מיינע טרעהרען, זאָגט מיר מוסר און רעדט מיט פילאָזאָפישער רוהיגקייט.

יונג, גרויס, ווילד און פּרימיטיוו האָב איך געפונען אין דעם יאָהר 1895 די צווייטע גרויסע שטאָדט פון די פּעראייניגטע שטאַטען, די קעניגען פון דער וועסט, שיקאַגאָ. דער שטח איהרער איז פיעל גרעסער פון ניו יאָרקער, איינוואוינער וויניגער וויי האַלב. די גאַסען און די שטאָדט גערטנער זיינען געשניטען געוואָרען פון דער פולער האַנד. די הייזער האַלטען אַיין אין זיך גרויסע בריייטע צימערען. אַבער אויסווייניג, צום גאַס, האָבען זיי ניט קיין געשמאַק אוּן קיין עסטעטישען אויסקוק. אַלעם וויילד אוּן קליינשטעטלדיג. אויסער די שהנע, גראַנדיאָזע סטריט האַרט בייַם מישיגען לייק, וועלכע עראינערט דעם ריוועדסייד דרייוו פון ניו יאָרק, זיינען אַלע איהרע גאַסען ניט גוט אויסגעפלאַסטערט מיט הילצערנע טראטוּאָרען, כמעט אָהן בעלייכטונג. איהרע פּאַרשטעדט זיינען מאוים'דיג גרויס אַבער זעהר וווינג פּאַרבויט. טאָג־טעגליך לעזט מען אין די מאָרגען־צייטונגען שרעקליכע נייעס פון מאָרד אוּן רויב וווי אין אַ וויילדער אָזיאַטישער שטאָדט;

זאָגאר די פּאָליסלייט זעלבסט, זיינען ניט זיכער מיט זייער לעבען, וועו זיי שטעהען אויף זייערע נאַכט פּאָסטען אין די אָפּגעריסענע געגענדען פון דעם צענטער פון שטאָדט.

די אורזאַכע פון די אונאַרדנונגען איז, וויל די ריזיגע גרויסע שטאָדט שיקאָגאָ איז נאָך זעהר יונג אין איהר עקזיסטענץ אוּן זי האָט זיך זעלבסט איבערגעוואָקסען איבער איהרע קרעפּטען וואָס איז נוגע אַרדנונג אוּן זיכערקייט. זי איז שוין דאַמאָלס געווען דער צענטער פון אַלע אייזענבאַהנען פון דעם מזרח אוּן מערב פון גאַנץ אַמעריקא.

די עקאָנאָמישע לאָגע פון די צעהנדליגע טויזענדע אידען איז שוין געווען ציעמליך גוט. די מעהרסטע פון זיי זיינען געווען די רוסישע אימיגראַנטען פון די אַכציגער יאָהרען נאָך די פּאָגראָמען אין זיד רוסלאַנד, וועו אַלעקסאַנדער דער

צווייטער איז ערמאָרדעט געוואָרען פון די רוסישע ניהיליסטען, און אַלעקסאַנדער דער דריטער האָט באַשטיגען דעם רוסישען טראָהן און זיין מיניסטער איגנאַטיעוו, דער בעוואוסטער צורר היהודים, האָט פּראָקלאַמירט זיינע „מאי גזירות", וועל־כע האָבען רואינירט די עקאָנאָמישע לאָגע פון צעהנדליגער טויזענדער אידען אוֹן זיי האָבען געמוזט נעהמען זייער וואַנדערשטאָק אין האַנד און אויסוואַנדערען נאָך אַמעריקא.

אין שיקאָגא האָבען די אומגליקליכע היימלאָזע געפונען זייער היים. זייער פּעהיגקייט צו האַנדעל און אינדוסטריע האָט זיי פּיעל מיטגעהאַלפען, און גלייך אין אייניגע יאָהר צייט האָבען זיי שוין קהלות געגרינדעט, שוהלען גרויסע געבויט, תלמוד תורה׳ס פּאַר זייערע קינדער און לאָדזשען פון פערשיעדענע אידישע אָרדענס פאַרמירט.

איך האָב ווירקליך פּיעל נחת געהאַט פון מיינע נאָר וואָס פאַרטריבענע לאַנדסלייט פון מיין פינסטערער געבורטסלאַנד רוסלאַנד. ווי שנעל זיי האָבען זיך איינגעאָרדענט אין דער יונגער גרויסער שטאָדט. זיי האָבען שוין זייערע רבנים, חזנים און די אַלע משרתי הקהלה און זאָגאָר א חברה „שוחרי שפת עבר", אונטער דער פיהרערשאַפט פון דעם בעוואוסטען געלעהרטען זשורנאַליסט מר. פּרץ ווייערניק, וועלכער איז דאָמאָלס געווען אייניער פון די רעדאַקטאָרען פון דעם טעגליכען „שיקאָגא קוריער". העברעער אין שיקאָגא — אזוי ווי ווייניטרויבען אין דער מדבר! האָב איך זיך דאָמאָלס אויסגעדריקט אין מיין ערשטע רעדע אין דער גרויסער רוסישער שוהל, מיט דעם נביאישען אויסדרוק „כענבים במדבר מצאתים!"

דער עלטסטער רב אין שיקאָגא איז דאָמאָלס געווען דער יעצטיגער זקן הרבנים רבי לעסער פון סינסינעטי. ער איז שוין דאָמאָלס געווען אין די זעכציגער. אבער פריש, יונג, קלוג, מוטהיג, טהעטיג און טאַלעראַנט, אזוי ווי ער איז נאָך יעצט, מיט לאַנגע יאָהרען. זעהר פיעל האָב איך מיט דעם גוטמוטהיגען רב פאַרבראַכט און ער האָט מיר געהאָלפען צו פאַרזעהן די גייסטיגע זריעה פון דעם נאַציאָנאַלען געדאַנק אויף דער „קרקע בתולה" פון דער פרישער, יונגער שיקאָגא.

אז מען זוכט געפינט מען, איך האָב אויסגעזוכט א היבשע צאָהל היימישע בעלי־בתים לומדים, וועלכע האָבען געפיהרט א היימישען אידישען לעבען, א פאַטריאַרכאַלישען אויפפיהרונג אין זייער פאַמיליען לעבען, זייערע קינדער־ערציהונג, זייערע שבתים און ימים טובים, זייערע היימישע הכנסת אורחים. און וואו? אין דער ווילדער, יונגער שיקאָגא! אייניגע פון זיי געדענק איך נאָך היינט מיט זייערע נעמען: שולמאן, קאַפלאן, די עלטערען פון די יעצטיגע בעוואוסטע לאָקאַלע ציוניסטישע פיהרער, די יונגע אַדוואָקאַטען שולמאן און

קאפלאן, די גרינדער פון דעם געוועזענעם ציוניסטישען ארדער „אבירי ציון" פון די מערב שטאטען; די ברידער הורעוויץ, איינער פון זיי, עליו השלום, איז געווען א ווארימער ציוניסטישער רעדנער, און דער צווייטער, א באנקיער, און איבערגעגעבענער כלל טהורער. מר. נייטהען א גוטהערציגער רייכער איד מיט א גרויסער ווארימער אידישער נשמה, וועלכער האט זיך אימער אפגערופען צו אלע מעשים טובים און בעזאנדערס צו אלמנות און יתומים. ער איז געווען דער גרינדער און דער בויער פון דעם בעוואוסטען גרויסען אנשטאלט, וועלכער טראגט נאך עד היום דעם נאמען „נייטהענס בית היתומים" אין שיקאגא.

דער סוף פון דעם לעצטען נדיב, מר. נייטהען איז געווען זהר א טראגישער, וועלכער איז ווערטה צו פארצייכענט ווערען פאר די צוקונפטיגע דורות.

ווי דער גוטער און נאבעלער מאן, אזוי איז אויך געווען זיין טהייערע און איבערגעגעבענע גוטהערציגע פרוי מרם. נייטהען. זיי זיינען געווען קינדערלאז. אבער זיי האבען ערצויגען קינדער פון זייערע קרובים, ווי אייגענע. ביידע שהנע מענשען אין זייער געשטאלט מיט גוטע נאבעלע כאראקטערע. זייער הויז איז געווען אפען פאר היף צו אלע נויטבאדירפטיגע. בעזאנדערס האבען זיי פיעל געטהאן פאר יתומים און זקנים. פאר די ערשטע האבען זיי א היים געבויט און פאר די לעצטע האבען זיי דעם שיקאגאער מושב זקנים מיט דער פולער האנד געשטיצט, און אזוי האבען זיי אויך געלעבט א שטילען הייליגען לעבען. געליעבט אלעמען און בעליעבט געווען פון אלעמען, זייערע פרעמדע־אייגענע קינדער האבען זיי ערצויגען און חתונה געמאכט. אין די פאר צהנדליג יאהרען ווען איך פלעג בעזוכען שיקאגא, האב איך זיך אימער אינטערעסירט נאכצופרעגען וועגען דעם נאבעלען פאר־פאלק.

א צהן יאהר זיינען פארבייגעגאנגען אין וועלכע איך האב שיקאגא ניט בעזוכט. מיט אייניג יאהר צוריק, ווען איך בין איינגעלאדען געווארען נאך שיקאגא צו פארשטארקען זייער פעדעראציאן פון זייערע אנשטאלטען, האב איך געבעטען מיין יוגענד פריינד, ז. ב. קאמאיקא, א שיקאגאער כלל טהורער, צו בעזוכען די פערשיעדענע בתי החסד, אום איך זאל וויסען וואס צו באטאנען וועגען זיי.

בעזוכענדיג דעם „נייטהענס בית היתומים" און ארויסגעהענדיג פון אירם מיט פיעל צופריידענהייט, האב איך זיך עראינערט אן מיין אלטען נאבעלען פאר־פאלק — נייטהען, די גרינדער פון דעם גרויסען אנשטאלט.

„וואס מאכען די צווייי מלאכים־מענשען, וועלכע האבען בעשאפען דיעזע גרויסע אינסטיטוציע?" וועגדע איך זיך צו מיין פיהרער.

„איהר וווייסט נארניט וואס עס איז געשעהן מיט זיי?" ענטפערט מיר מר. קאמאיקא מיט א פראגע אויף מיין פראגע און בלייבט שטיל.

„וואס איז געשעהן?" פרעג איז זעהר נייגעריג.

„אה, מיין פריינד, עס איז עטוואס שרעקליכעס ,טראגישעס. מר. נייטהען איז שוין א פּאר יאהר טויט, און די אומגליקליכע אלמנה וועט איהר באלד זעהן".

מיר געהען אריין אין דעם „מושב זקנים". גלייך אויף דעם ערשטען עטאזש, אין א קליינעם אבער ריינעם צימער, האב איך געפונען די אלמנה נייטהען — נעמי־מרה, אמאליגע נעמי און יעצטיגע מרה. זי האט מיר גלייך דערקענט. זי איז אויפגעשטאנען און מיט א טרויעריגען האלבען שמייכעל האט זי מיר א פרעג געטהאן:

„וואס מאכט איהר, מיין אלטער פריינד?"

איך האב ניט געענטפערט. איך האב ניט געקענט ענטפערען. טרעהרען האבען מיין שטימע פארשטיקט.

זי האט דאס באמערקט. גאנץ לייכט האט זי איהר האנד אויף מיינע שולטערען ארויפגעלעגט און האט מיר א מאנאלאג פארגעטראגען מיט פיעל מוטה און שטאלץ:

„איך וואלט דאס אויף אייך קיינמאל ניט גלויבען, מר. מאסליאנסקי. איהר, אלטער אידישער פריידיגער, וועלכער שטראפט און מוטהיגט אונזער פאלק צום לעבען, צו האפען, צו שטרעבען, צו קעמפפען. איהר, א פאלקס־מאן, זאלט איהר זיך צואווייגען פלוצלונג. וואס איז? איהר האט מיך געפונען אלס אלמנה אין „מושב זקנים". מיר איז דא ניט שלעכט. איך האב מיין בעזונדערען חדר. מיר פעהלט קיין זאך ניט. מיר איז בעסער פון אלע מיינע חברות, די אלטע פרויען, די ארימע, וועלכע זיינען דא מיט מיר צוזאמען. זייער געגענ־ווארט איז ביטער און זייער פערגאנגענהייט איז פינסטער אהן א שטראהל ליכט. מיין געגענווארט איז ווי געווען־הנליך פון אן אלטער אריימער אלמנה, אבער דערפאר איז מיין פערגאנגענהייט זעהר א רייכע. א. אט זעהט די בילדער אויף די וואנט פון מיין קליינעם חדר. אט איז דאס בילד פון מיין טהייערען נייטהען עליו השלום. אט איז דאס בילד פון דעם „בית היתומים", וועלכען מיר האבען געבויט. אט שטעהען נאך מיינע גרויסע זילבערנע לייכטער, אין וועלכע איך בענטש ליכט לכבוד שבת. יא, מיין גוטער מאן איז געשטארבען, פון זיין פארמעגען איז גארניט געווארען. שלעכטע מענשען האבען מיך בעטראגען. אבער קיין מוטה האב איך ניט פארלארען. איך לעב און ווער געשטיצט איז דעם אנשטאלט, וועלכען מיין מאן און איך האבען אמאל געשטיצט. געלויבט איז גאט פאר דעם אלעם."

ערשטוינט האבען מיר זיך איבערגעקוקט און מיר זיינען נשתומם געווארען פון דער נאבעלער גרויסער אלמנה.

מיין ערשטע בעקאנטשאפט מיטן רעפֿאָרם אידענטהום איז געווען אין שיקאגאָ. — איך האָב בעזוכט דעם טעמפּעל, וואו ראבי דר. עמיל הירש איז געווען ראבאי. — דער טעמפּעל האָט געמאכט אויף מיר א שווערען אינדרוק. — זיין אויסערליכע שהנקויט האָט אויפגעדעקט פאר מיר די אינערליכע פּוסטקייט פון רעפֿאָרם-אידענטהום. — דער להכעיס'דיגער זונטאָג פערנעהמט ביי די רעפֿאָרמער דעם פּלאץ פון שבת, וועלכער איז געגעבען געווארן אויפֿן סיני. — דאָס אָרימע פערדארטע סדור'ל האָט עטליכע שורות אויף לשון קודש, אָבער אפילו די עטליכע שורות קענען די רעפֿאָרמער ניט איבערליינען. — דער גרויסער געלעהרטער, דר. עמיל הירש, וועלכער האלט זיינע דרשות יעדען זונטאג און איז זיך אליין סותר. — אנדערע רעפֿאָרם ראבינער, מיט וועלכע איך האָב מיך באגעגענט אין שיקאגאָ.

פון רעפֿאָרם-אידענטהום האָב איך בלויז געהערט, אָבער ניט געזעהן. איך האָב זעהר פיעל געלעזען וועגען איהר בעווענונג אין דעם פאַריגען יאָהרהונדערט. איך האָב געלעזען די ביאגראפיען פון איהרע גרינדער, דר. האָלדהיים, דר. גייגער, דר. איינהאָרן און די אנדערע. איך האָב געשטודירט דעם קאמפּף אין דעם אידישען לאגער אין דעם אָנפאנג פון איהר געבורט און איהר ענטוויקלונג. די ארגומענטען פאר איהר און געגען איהר. די מעכטיגע ארויסטרעטונג פון דר. רפאל הירש מיט דער פּוליר קראפט פון זיין פרומער אידישער נשמה, וועלכע ער האָט באזעסען. נאכהער, אין די אכציגער יאָהרען, וועו דער נאציאנאלער גרויסער פּובליציסט, פּרץ סמאָלענסקין, איז ארויס מיט א נאציאנאליסטישען שטורם געגען די "בעלי תפלה" וויי ער האָט זיי אָנגערופען אין זייז "השחר". דאָס אלעס איז מיר געווען גוט בעקאנט. אָבער "אינה דומה שמיעה לראיה", עס איז זעהר וויכטיג פון טהעאָריע ביז פּראקטיק, און מען קען ניט אורטהיילען וועגען א געגענשטאנד פון בלויז הערען און ניט זעהן.

אין שיקאגאָ האָב איך געהאט דעם צופאל צו בעקענען זיך פּראקטיש מיט דעם רעפֿאָרם אידענטהום, איהרע רבנים קענען געלערנט, איהרע גאָטעס-דיענסטען בייגעוואוינט, זייערע סידורים — "פּרייער-בוקס" — דורכגעשטודירט, זייער ניגונים פון'ם ארגעל מיט דעם פרויען-כאָהר געהערט. און איך מוז אפען געשטעהען, אז די אלע זאכען, וועלכע פון אויבען אויף גלאנצען זיי מיט א הערליכען עסטעטישען גלאנץ, האָבען אויף מיר געמאכט א שרעקליכען איינדרוק. איך האָב געפּונען א "בור ריק ואין בו מים". טעמפּלען גרויע אָהן דאוונער, רבנים געלערנטע, אָהן תורה, סידורים אָהן תפלות, מוזיק אָהן אידישען מאטיוו, אידען אָהן אידישקייט. די נעמען ציון און ירושלים אויסגעמעקט פון די תפלות. וועלכע זיינען נייז און נייניציג פּראצענט אין ענגליש און דער איין פּראצענט

העברעאיש, וועלכער איז דורך א נס פערבליבען אין דעם אויסגעדארטען שווינדזיכטיגען "יוניאן פרעיער־בוק" רעפארם סידור, איז זעהר פרעמד און ווילד אין די אויגען פון די מתפללים, וועלכע דאס רוב פון זיי פארשטעהען ניט קיין "תמונת אלף", די אותיות מרבעות פון כתב אשורית קומען אוים ביי זיי ווי כינעזישע, אדער יאפאנעזישע שריפט. אט די געצעהלטע שורות פון "קדושה" און "שמע ישראל" ווערען ניט געזאגט פון די דאוונער, נאר זיי ווערען געזונגען פון דעם קריסטליכען מיידעלשען כאהר מיט דער ארגעל בעגלייטונג.

און ווי דאר און שווינדזיכטיג דער איבערזעצטער סידור׳ל איז, מוז נאך דער ראבאי צו יעדער תפלה פראקלאמירען אין וועלכען זייט עס געפינט זיך, מיט דעם בעקאנטען אויסרוף: "פיידזש סא ענד סא".

א פערציג גראדיגער סיבירישער פראסט געוועלטיגט אין טעמפעל ביי דער גאטעס דינסט. קיינע ווארימע געפיהלען, קיין השתפכות הנפש, קיין פונק פון געטליכען געבעט שיינט ניט ארויס פון קיין אויג, קיין עטוואס התעוררות אפילו אין דעם שליח צבור׳ס געבעט. שטיל, מאנאטאן, קאלט, רוהיג און גוסס־דיג די גאנצע גאטעס דיענסט פון אנפאנג ביז דער ענדע. פארפרוירען, קאלט און טויט.

שטעלט אייך פאר ווי איך האב געפיהלט דעם ערשטען מאל אין מיין לעבען צו געהן דאוונען דעם שבת־דיגען דאוונען אין א אידישער שוהל אדער טעמפעל אום זונטאג, און דער נאמען פון דעם טעמפעל איז "סיני" נאך דעם הייליגסטען בארג, אויף וועלכען דער שבת איז פראקלאמירט געווארען, און דער סיני־טעמפעל איז שבת צוגעשלאסען.

א, ווי שרעקליך איז די שאנדע, און ווי שטארק איז דער וועהטאג צו זעהן ווי א טהייל פון דער פיער־טויזענד־יאהריגער אמונה איז מאבד עצמה לדעת און פארקויפט איהר נשמה מיט "מה יפית" טענץ צו איהרער אן אפגעריסענער טאכטער, וועלכע האט פון איהרע בריסט מילך געזויגען און צום סוף די אפלעז אפגעבייסען ביז בלוט האט גערונען און עס פליסט נאך עד היום הזה...

גאט מיינער, וואו איז די לאגיק צו בייטען דעם שבת אויף זונטאג ? וועד פארשטעהט דאס ניט, אז ארבייט קומט פריהער פאר רוה. וועז מען וועלט מיעד פון ארבייט, דאן מוז מען רוהען און אזוי האט מען אונז געהייסען : "זעקס טעג זאלסטו ארבייטען און דעם זיעבעטען זאלסטו רוהען". אבער רוהען איידער מען ארבייט, דאס איז דאך וואהנזין. דאס זעהט מען דאך אפען, בעי שיינפערלאך, אז דאס איז געווען פון דער וויל־דער, אפגעריסענער טאכטער פון אידענטהום א צו־לכבעים מעשה דער מאמען: דו, מאמע, האסט געהייסען רוהען דעם זיעבעטען טאג און איך וועל דוקא, דיר לכבעים, רוהען דעם ערשטען טאג.....

עס זיינען נאך דא היינט אויך הונדערטע טויזענדע קדיסטען, וועלכע קענען ניט האנדלען אזוי אונלאגיש, צו רוהען פאר דער ארבייט, אוו היטען נאר דעם שבת מיט דער פולער איבערגעבענהייט, אוו דא, אין שיקאגא, די אידישע סיני טעמפעל האט אפיציעל דעם הייליגען שבת אויף דעם להבעים׳דיגען זונטאג איבערגעבויטען !

אט די נעראנקען האבען מיר מיין קאפ צולעבערט אוו מיין הארץ צוברענט, וועו איך האב, צום ערשטען מאל אין מיין לעבען, א "שבת שני של גלות" בייגעוואוינט.

נאך דעם גאטעם דיענסט האב איך געהאט די עהרע פארגעשטעלט צו ווערען פאר דעם גרויסען געלעהרטען דעפארם ראבינער רבי דר. עמיל ג. הירש. ער איז נאך דאן נעווען א יונגער, שעהנער, מעכטיגער מאן. א גרויסער געלעהרטער אוו א טאלאנטפאלער אראטער. פול מיט אידישען וויסען, קלאר אויסווייניג אין דעם תנ"ך, פארשטאנען דעם תלמוד, נערעדט פליסיג א ריינעם, ביבלישען העברעיש, אוו טאקי אין דער שפראך האט עד זיך מיט מיר צוזאמענגערעדט. ער איז נעווען זעהר קלוג, מיט א ביסעל הומאר. אוו זיינע אלע מעלות האבען מיר נאך פארגרעסערט מיינע ביטערע געפיהלען אויף די רעפארמער מיט דעם רעפארם צוזאמען.

"נו, ווי איז עס אייך געפעלען מיין גאטעם דיענסט, דער טעמפעל, די אָרדנונג ? איך גלויב, אז איהר האט דעם ערשטען מאל אין אייער לעבען בעזוכט א רעפארם־טעמפעל. זאגט מיר די וואהריים, וואס פאר איין אינדרוק האט דאס געמאכט אויף אייך ? נאר די וואהריים !"

"מיין ליעבער דאקטאר הירש, זעהר א שווערע זאך פאדערט איהר פון מיר. זאגען אייך די וואהריים איז פון דער מענשליכער זייט זעהר ריכטיג, אוו איך בין פארפליכטעט דאס צו טהאן. אבער פון דער עטישער זייט קען איך ניט. איך בין דא א גאסט אוו דרך ארץ איז קדמה לתורה ! מיינע אינדריקע זיינען נאך זעהר פריש. איך האב זיי נאך זעלבסט ניט בעטראכט. דעם סארט אידעענטהום זעה איך דאס ערשטע מאל אין מיין לעבען אוו איך קען נאך קיין אורטהייל ניט געבען. נאר איין וואהרט, דאקטאר, וועל איך זיך יא ערלויבען צו זאגען אייך אוו איך האף, אז איהר וועט מיר פארצייהען".

"זשענירט זיך ניט. זאגט מיר וואס איהר ווילט, אוו איך וועל הערען", האט מיר דער גרויסער רעפארמער ערנסט געענטפערט.

"איך בין היינט איבערצייגט געווארען, בעזוכענדיג אייער טעמפעל, אז איך בין איינער פון די גרעסטע "מחללי שבת" אוו איהר זייט איינער פון דיא ריכטיגע "שומרי שבת. איך ארבייט מיין ארבייט אום שבת פיעל מעהר ווי

די גאנצע וואך, און איהר שליסט צו אייער "סיני טעמפעל" אום שבת און עפענט איהם בלויז זונטאג.

ער האט א זיסען שמייכעל געטהאן. ער האט מיך זעהר גוט פארשטאנען...

נאכהער, אין פארלויף פון יאהרען בין איך זיך מיט איהם צוזאמענגעקומען פיעלע מאל אויף איין פלאטפארם צו רעדען און האב איהם גוט קענען געלערנט: ער איז געווען א וואונדערבארער אראטאר, א שטארקער רעדנער, און די זעלבע קראפט האט ער אויך אין זיין פעדער פארמאגט. אין זיינע ארטיקלען, אין זיין וועבענטליכער ענגלישער צייטונג דער "רעפארם אדוואקאט". אבער זעהר א גרויסען אומפארציילכען פעהלער האט ער געהאט, ווי אין וואָרט אזוי אין שריפט, מיט דעם וואס ער איז געווען ניט אויסגעהאלטען. עס האט קיינמאל ניט געשטימט אין פארטראג מיט'ן צווייטען און איין עדיטאריאל מיט'ן צווייטען, ניט אין גייסט און ניט אין פרינציפ. עס איז פשוט אונמעגליך געווען צו דערקענען, אז דער זעלבער שרייבער האט דאס געשריבען, אדער אז דער זעלבער רעדנער האט דאס גערעדט. מיט אכט טאג צוריק האט ער גערונערט פון זיין פולפעט אויף די נאציאנאליסיטישע און ציוניסטישע פארשטעהער, און האט זיי פשוט פארברענט מיט זיין פלאמענדער רעדנער קראפט, און מיט איין וואר שפעטער האט ער פאעטיש און ענטהוזיאסטיש געשילדערט די שעהנע נאציאנאלע געפיהלען און בעוונגען די ציוניסטישע אידעאלען, אזוי ווי ער וואלט געווען אן אידעען גענאסע צו הערצל און נארדוי.

איין אויסגעצייכענטער זשורנאליסט איז דאן געווען איז שיקאגא, וועלכער האט אימער, כמעט וועכענטליך, געפרעגט קשיות פון הירש'ן אויף הירש'ן איז דעם "שיקאגאער קוריער", און אויך אין די ניו יארקער צייטונגען, וואו ער האט מיטגעארבייט, און דאס איז דער אלטער בעקאנטער איבערגעבענער ציוניסט און טאלאנטפולער פובליציסט מר. לעאן זאלאטקאף. עס איז ווירקליך א פערגניגען געווען צו לעזען זיינע פאלעמישע ארטיקלען מיט דר. הירש און זיין "רעפארם אדוואקאט".

מיט דר. רבי ברוך אריה פעלזענטהאל, וועלכער איז געווען רב אין א קאנסערוואטיוועל רעפארם־געמיינדע, האב איך זיך בריידערליך בעפריינדעט. ער איז געווען א געלעהרטער, איינער פון דער אלטער רעפארם שוהל, אבער שטארק אידיש רעליגיעז געזאנען. שטרענג אפגעהיט קדושת שבת. פון דעם סארט עלטערע דייטשע רבנים זיינען דאן געווען אייניגע אין אמעריקא, וועלכע זיינען געווען תלמידי חכמים און זייערע רעדען האבען זיי אין דער דייטשער שפראך נעהאלטען. דר. בנימין סזאלד, דר. גוסטאוו גאטהייל, דר. קאלעהר — די זיינען נאך געבליבען פון דעם אלטען חדר. דר. פעלזענטהאל האט געשריבען און גערעדט א שעהנעם פליסיגען העברעאיש. ער האט געשטיצט ארימע תלמידי חכמים, וועלכע זיינען מיט דעם אימיגראציאנס שטראם פארשליידערט געווארען. ער

האָט זיך פּיעל איבערגעשריבען מיט מיר וועגען דעם אַדימען גרויסען העברעער וואָלף שור, דער ארויסגעבער פון "הפּסגה".

א גייסטיגען פּערגניגען האָב איך געהאט וועז איך האָב מיך באגעגענט מיט דעם יונגען — דאמאָלס — פּראָפעסאָר ג. זעליקאוויץ. זיין נאמען האָב איך מיט גרויס רעספּעקט געהאָלטען אין מיין זכרון זינט ער איז ארויס אין "המליץ" מיט זיינע וואונדערבארע, טאָלאנטפּולע רייזע ארטיקלען, וועז ער איז געווען אַן אָפּיציעלער דאָלמעטשער אונטער דעם ענגלישען מיליטערישען צוג אין מצרים. זיינע ארטיקלען זיינען געשריבען געוואָרען מיט א נייעם העברעאישען סגנון, וועלכער האָט דאן געמאכט א רעש אין דער העברעאישער ליטעראטור. נאכהער זיינען ערשיענען זיינע אייניגע וויכטיגע ארטיקלען אין שפּר׳ס "כנסת ישראל" און ער איז פּארשוואונדען געוואָרען.

פּלוצלונג האָב איך איהם געפּונען אין דער מיטעלוועסט פון אמעריקא, רעדאקטירענדיג א אידישע צייטונג. ביי מיר איז דאָס דאָמאָלס אויסגעקומען א חלול הקודש געגען דער קדושת שפּת הקדש. און דאָך זיינען מיר שנעל בעפּריינדעט געוואָרען.

זעהר א שעהנעם הערצליכען "צאתך לשלום אבענד" האָבען מיר געגעבען מיינע ליטעראריש פּרייזד אין שיקאגא. בעזונדערס האָבען די חברה "שוחרי שפת עבר" געזומען א וואריזמען טהיל אין דעם אָפּשיידם אבענד. זיי האָבען מיד דערלאנגט א פּראכטפּאָלען העברעאישען אדרעס, אויף וועלכען עס זיינען געווען אונטערגעשריבען דער פּרעזידענט פּרץ וויערניק און דער וויים פּרעזידענט ב. הורעוויץ. זיי האָבען מיך בעגלייט צום צוג נאָך סינסינעטי.

פרעזידענטען פון רוסישע, אונגארישע, פוילישע און טערקישע שוהלען קומען צו מיר אין קליוולענד איך זאל פאר זיי רעדען. — וואו זיינען אייערע אידישע שוהלען? —האב איך זיי געפרעגט, און זיי האבען מיך ניט פארשטאנען. — דער קליוולענדער רב, וועלכער הייסט די דארטיגע אידען, וועלכע ווילען איהם ניט פאר קיין רב, ארויסציהען זיך פון קליוולענד. — א קליינער יענקי בעט מיך איך זאל איהם לאזען וואפען שנעע אויף זיך. —

פון שיקאגא בין איך געפאהרען נאך קליוולענד. די קליוולענדער אידען האבען מיר זעהר א שעהנעם קבלת־פנים געגעבען, דער קלוגער און גערעטענער איד, מר. בערמאן דער שוחט, דער שוויגער־פאטער פון די צוויי בעוואוסטע קליוולענדער אידישע דאקטוירים, בורשטיין און ביסקינד, דער אנשטענדיגער רייכער בעל הבית מר. ברודנא, דער געבאראענער אונגאר, א איד א פקח און א מושלם, וועלכער האט זיך איינגעלעבט און שטארק אסימילירט מיט די רוסישע לימוואקעס דער יעצטיגער ארויסגעבער און רעדאקטאר פון דער קליוולענדער "אידישע וועלט", מר. יהושע ראקער, דער משכיל מר. לויפמאן און נאך אייניגע האבען מיך באגעגענט ביי מיין אנקומען און זיי האבען פון מיר ניט אפגעראטען די גאנצע צוויי חדשים, וואס איך האב אין קליוולענד פארבראכט.

דעם ערשטען אוועגט זיינען צו מיר געקומען פרעזידענטען פון פערשיעדענע שוהלען, אייניצולאדען מיך צו רעדען אין זייערע שוהלען.

"איך בין דער פרעזידענט פון דער רוסישער שוהל, מר. סא ענד סא". דער איז דער פרעזידענט פון דער ליטווישער שוהל, יענער פון דער פוילישער, דער פון דער אונגארישער און דער פון דער **אפגעריסענער** אונגארישער שוהל, און אזוי ווייטער.

"מיינע העררען" — האב איך זיך געוואנדט צו זיי מיט מיין פראגע וועלכע איך האב אמאל אין לאנדאן, ענגלאנד, געפרעגט: "ווער איז פון אייך דא א פרעזידענט פון דער אידישער שוהל?"

"עס איז צו בעוואונדערען, פון היבש פערשיעדענע נאציאנען האט איהר דא שוהלען אין קליוולענד, און וואו איז די אידישע שוהל? אט אין די נעמען פון אונזערע שוהלען קאנען מיר פיהלען די שוואכקייט, די אוכאייניגקייט און די מאכטלאזיגקייט וואס דער לאנגער פינסטערער גלות האט אונז פערשאפט, ער האט אונז אין פערשיעדענע לענדער, צווישען פערשיעדענע נאציאנען אריינגעוואלפען און הונדערטער יאהרען איינגעבאלזאמירט אין זייערע שפראכען,

געוואוינהייטען אוז נעמען אזוי ווייט, אז אפילו ווען מיר האבען זיך מיט גוואלד ארויסגעריסען פון יענע נידעריגע, פינסטערע לענדער, אוז מיר האבען זיך אריבערגעטראגען אהער אין דער פרייער אמעריקא, פראנק אוז פריי בויען מיר דא אונזערע אידישע שוהלען, אוז נעמען גיבען מיר זיי נאך יענע פינסטערע, האלב־ווילדע לענדער, פון וועלכע מיר האבען זיך קוים מיט אונזער לעבען גערַאטעוועט. וואס זאלען מיר פאראייביגען די פרעמדע נעמען אויף אונזער הייליגטום? וואס האבען מיר דא, אין דער פרייעם לאנד, צו טהאן מיט דער קליינער, פרימיטיווער ארימער ליטא? וואס זיינען מיר דא פאר מחותנים מיט דער פינסטערער רוסלאנד? וואס פאר א שייכות האבען די שליאכטעם פון פוילען צו אונזערע שוהלען? איך גלויב, אז אויך די מאדיארען פערדיענען ניט מיר זאלען פון אונזערע שוהלען מאכען פאר זיי דענקמאלען. אין אלגעמיין האט איהר, מיינע פריינד, הערען שוהל־פרעזידענטען, וועלן געהערט אין אייער לעבען די סארט נעמען ווי טערקישע רוסען, רוסישע טערקען, פראנצויזישע אי־טאליענער, איטאליענישע פראנצויזען, אדער דייטשע ענגלענדער אוז ענגלישע דייטשען? אוז מיר, דאס היסטארישע פאלק ישראל, צופיצלען זיך אויף ברעקלאך: רוסישע אידען, פוילישע אידען, ליטווישע, אונגארישע, דייטשע, טערקישע, פערסישע אוז גריכישע. אוז וואו זיינען די אידישע אידען?"

עס האט מיך געעקעלט נאך אין ניו יארק אוז אין שיקאגא, וועו איך האב געהערט אז די גרויסע שוהלען, רייכע געמיינדעס, טראגען אויף זיך די נעמען פון רוסישע קליינע שטעדטלאך, ווי "קאלוואריער שוהל", אדער "מארימפאלער שוהל". "איהר ווייסט, רבותי, די בעריטונג פון די צוויי קליינשטעדטעלדיגע נעמען? קאלוואריא איז דער נאמען פון דעם בארג, אויף וועלכען דער האלב־גאט אוז האלב־מענש איז געשטאנען אוז האט געפרעדיגט זיינע דרשות, וואס האבען מיט אונז קיין שייכות ניט, אז מיר זאלען נאך דעם פרעמדען בארג אנ־רופען אונזערע א גרויסע שוהל אין ניו יארק. מאריאמפאל מיינט "מרים׳ס שטאדט", ניט נאך משה׳ס שוועסטער מרים, נאר נאך יענעם מוטער מרים, וועלכע האט מיט אונז אידען גאר ניט צו טהאן. היינט ווי קומען מיר, ארי־בערגעקומענע נאך אמעריקא, א נאמען צו געבען א שיקאגא׳ר גרויסע שוהל מאריאמפאלער שוהל?"

מיינע בעזוכער, די פרעזידענטען, האבען מיך אויפמערקזאם אויסגעהערט, מאנכע האבען מיך ניט פערשטאנען אוז מאנכע האבען זיך מיט ווילדע בליקען איבערגעקוקט, טראכטענדיג: "וואס וויל ער האבען פון אונז, אט דער מאדנער איד? וואס געפעלען איהם ניט די נעמען פון אונזערע שוהלען?"

אבער מיין פריינד יהושע ראקער, דער אונגאר מיט דער ליטווישער נשמה, איז געווארען מיין מתורגמן יענעם אוועגט אוז ער האט זיי ערקלערט אזוי קלאר אוז דייטליך וואס איך מיין, אז אפילו דער פרעזידענט פון דער אפגעריסענער

אונגארישער שוהל האט אויך אנגעפאנגען צו פערשטעהן מיינע נאציאנאלים־טישע נעראנקעו און געפיהלען.

זיי האבען זיך צווישען זיך איינגעארדענט וואו איך זאל רעדען פריהער און וואו שפעטער, און אזוי האב איך גארבייט אין קליוולענד צוויי חדשים און איך האב צוואנציג מאל גערעדט ביי די פערשיערענע געמיינדעס.

דער נאציאנאליסטישער נעראנק האט זיך שטארק בעפעסטיגט אין קליוולענד דורך מיר, די תלמוד תורה האט זיך היבש פארגרעסערט און פארשטארקט אין כמות און אין איכות, די מחלוקת, וועלכע איך האב געפונען אין שטאדט צווישען די קליוולענדער בעלי בתים און זייער רב, האב איך איינגעשטילט. זעהר אן אינטערעסאנטען פאראדאקס האב איך דאן געהערט פון דעם רב, זאגענריג פון בימה צו זיינע בעלי בתים די געגנער:

"הערט זיך צו, קליוולענדער אידען. איהר זאלט איינמאל פאר אלע מאל וויסען אז איך בין קליוולענדער רב, און קליוולענד איז מיין שטאדט. אויב איהר ווילט זיצען רוהיג דא, קאנט איהר זיך זיין קליוולענדער בעלי בתים. און אויב איהר קאנט מיך ניט ליידען, קאנט איהר זיך געזונטערהייט פערלאזען קליוולענד און געהן וואו אייערע פים וועלען אייך טראגען. איך האלט אייך דא ניט מיט גוואלד, רבותי, איהר זייט פרייע מענשען דא אין דער פרייער לאנד"...

אין זעהר א שעהנעם פריהמארגען, די זון האט העל געשיינט אויף דעם וויסען, אומבעריהרטען וועג; די לופט איז געווען פריש, קאלט, האב איך מיט מיין לאנדסמאן מר. רענדעל געשפאצירט איבער דער שעהנער גראנדיעזער יוקליד עוועניו, וועלכע איז מיילענווייז פערבויט מיט גרויסע, פראכטפאלע פאלאצען. פון איין פראכטיגען פאלאץ איז ארויסגעלאפען אונז אנטקעגען א קליינער פינף אדער זעקס־יעהריגער אינגעלע, א שלאנקער, און ער האט אונז אפגעשטעלט, אפגענעבען אונז דעם ענגלישען "גוד מארנינג" און געבעטען אונז מיט א רחמנות קול׳כעלע מיר זאלען איהם ערלויבען האבען אביסעלע "פאן" — א וואָרט און א בעגריף, וועלכע לאזען זיך ניט איבערזעצען אין אידיש — צו וואַרפען אויף אונז צו צוויי קייקעלאך שנעע, וועלכע ער האט אויסגעקנאטען מיט זיינע קליינע הענטעלאך. מיר האבען גערן איהם ערלויבט, זיינע אויגעלאך האבען זיך אנגעצונדען מיט א פריידיג פייערל, ער האט דאס שנעל אפגעטהאן און האט זיך א נויג געטהאן צו אונז זעהר גראציעז און האט אויסגעזוגגען מיט זיין זילבערנע שטימע זיין "טהענק יו!"

א, הייליגע קינדערשע אומשולד, וואַרום וועַרסטו פון די גרויסע פערשוואונדען?!

שערוריה נעשתה בישראל! — א סקאנדאל האט זיך אפגעטהאן אין קליוולענד און די גאנצע אידישע געמיינדע האט אויפגעשטורעמט: אין דעם

גרעסטען רעפֿארם־טעמפּל האָט דער בעוואוסטער ראבײ ג., איינער פון די סינסינעטער תלמידים, באפּוילען ארויסצונעהמען די ספר תורה פון ארון קודש און אויף דעם אָרט אריינשטעלען אן ענגלישע בייבל און דעם ספר אין קעלער ארונטערצולאָזען.

דעם ראבײ׳ס בעפֿעהל איז ערפּילט געוואָרען, דאָס איז א פֿאקט געווען, און צו דעם איז נאָך א לעגענדע בעשאפֿען געוואָרען, אז דער שמש פון טעמפּעל, וועלכער האָט דאָס נעבאָך געמוזט דורכפֿיהרען, איז געווען א זקן פון פֿיער און אכציג יאָהר. דער אָרימער זקן האָט נאָר געדענקט וועז דער טעמפּעל האָט זיך געבויט אלס אָרטאָדאָקסישע שוהל. ער, דער אָרויסטראָגער פון דער ספר תורה, איז געווען זייז אריינטראָגער מיט זעכציג יאָהר צוריק, דער שרעקליכער אקט האָט אויף איהם מורא׳דיג געווירקט, זיין אלטע, אויפֿריכטיגע אידישע הארץ האָט דאָס ניט געקענט אויסהאלטען, און ווי ער האָט אוועקגעלייגט די ספר תורה אין קעלער, האָט דאָס הארץ איהם געפּלאצט און ער האָט זיין לעצטען אטעם־צוג אַרויסגעלאָזען.

ניט נאָר די אָרטאָדאָקסישע אידען זיינען אויפגעבראכט געווען אויף דעם סקאנדאל, נאָר אפֿילו פיעלע פון די רעפֿארמער פון דער זעלבער צעמיינדע אין דעם ראבײ׳ס טעמפּעל האָבען דאָס ניט געקענט גערולדיג פּארטראָגען און זיי האָבען איהם פֿארוואורפֿען געמאכט; ער איז אָבער אויף זיינם פעסט בעשטאַנען און האָט געענטפֿערט:

"איך בין אייער גייסטיגער פיהרער און איהר האָט ניט דאָס רעכט צו זיין געגען מיין גייסטיגער ארבייט. מיר לעבען אין דער ענדע פון נייניצעהנטען יאָהרהונדערט און מיר האָבען מיט דעם פערשימעלטען אלטערטום ניט צו טהאָן; מיר מוזען געהן פֿארווערטס און דאָס איז אונזער פּראָגרעס."

דער ראבײ האָט זיינם אויסגעפיהרט, דער הייליגער ספר איז אין קעלער געבליבען און דער ענגלישער עוואנגעליום איז אין היכל אריינגעבראכט געוואָרען.

מיט פּלאָמען פייער האָב איך געשטורעמט די הערצער פון מיינע צוהערער געגען דעם מאָדערנעם העלענסטישען יוזאָן פאר זיין אבשיילִיכען סקאנדאל, און איך האָב אויפגעוועקט די רעליגיעזע, נאציאָנאלע געפיהלען אין די הערצער פון די הונדערטער יונגע, אויפֿריכטיגע חובבי ציון.

אן איבערראשונג האָבען מיינע פערהערער אין קליוולענד געמאכט די לעצטע נאכט פון מיין פערלאָזען זיי; זיי האָבען א באנקעט געמאכט לכבוד מיין אָפֿרייזען; זיי האָבען מיר א גאָלדענעם מעדאל געשאנקען, אויף איהם איז קינסטליך די פּארם פון א שופר אויסגעקריצט געווען און איבער איהם שיינען די ווערטער: "הרם כשופר קולך, צבי מאסליאנסקי."

די צוויי עקסטרעמען אין סינסינעטי: שטרענגע אָרטאָדאָקסיע און וויבע רעפֿאָרם.— איך וואָר אויסגעלאדען צו רעדען אין היברו יוניאָן קאלעדזש פאר די פֿראָפעסאָר־רען און סטודענטען. — איך רעד העברעאיש און זעהר וועניג צוהערער פֿער־שטעהען מיך. — דר. י. מ. וויים, דער גרינדער פון רעפֿאָרם־קאלעדזש, וואָרט געריהרט פון מיין רעדע, וועז איך וואָרף איהם אויף וואָס זיין תלמיד אין קליוולענד האָט אריינגעשטעלט א ביבעל אין ארון קודש אנשטאָט א ספר תורה.— די מאגנעטישע קראפט פונ'ם רעפֿאָרם־ראביי דר. וויים. — אויף זיין טיש געפין איך פיעלע ספרים.

אין סינסינעטי האָב איך געפונען צוויי עקסטרעמען אין דעם אידישען לאגער: א זעהר שטרענגע אָרטאָדאָקסישע געמיינדע מיט רבי שבנא'ס שוהל און צוויי פרומע רבנים, מיט פערשיעדענע חברות ש"ס, משניות, תהלים און זאָגאר א חברה "חיי אדם". א גרויסע צאָהל אידען לעבען ארום גרויסע, לאנגע טישען יעדען בין מנחה למעריב נאָר אזוי ווי אין ווילנא אָדער אין בערדיטשעוו.

און אין דער צווייטער זייט האָב איך געפונען אין סינסינעטי די פעסטונג פון דעם אמעריקאנעם אידישען רעפֿאָרם; זי איז געווען די רעזידענץ פון דעם גרינדער פון דעם אמעריקאנער רעפֿאָרם אידענטום, דר. י. מ. וויים, מיט דעם בעוואוסטען סעמינאר "היברו יוניאָן קאלעדזש", וועלכער פֿראָפעסאָר עד היום די רעפֿאָרם ראבינער פאר די אלע רעפֿאָרם־געמיינדעם אין אמעריקא.

איינער פון די פֿראָפעסאָרען אין דעם רעפֿאָרם סעמינאר, דר. ג. דייטש, א גרויסער היסטאָריקער, א גוטער העברעער און א זעלטענער בקי אין דער ער־ברעאישער ליטעראטור, די אלטע און די נייע, האָט מיך בעזוכט אין מיין האָטעל און האָט מיך איינגעלאדען, אין דעם נאָמען פון דר. וויים, צו האָלטען שבת צו מנחה א רעדע אין העברעאיש פאר די פֿראָפעסאָרען און די סטודענטען פון דעם סעמינאר.

"אבער וואר וועט מיך דאָרטען פארשטעהן?" האָב איך געפרעגט דעם פֿראָפעסאָר דייטש.

"א מנין אידען, וועלכע פארשטעהען העברעאיש," ענטפערט דער פֿראָפע־סאָר, "האבען מיר אין אונזערע לעהרער און א פאָר צעהנדליג וועט זיך געפינען צוויישען די תלמידים. מיר האבען א היבשע צאהל תלמידים פון רוסישע ארי־בערגעקומענע יונגע לייט, צוויישען זיי זיינען דא תלמודיסטען, גוטע העברעער, וועלכע האבען געלערנט אין וואָלאָזשינער און טעלזער ישיבות; זיי וועלען אייך פערשטעהן."

איך האב אנגענומען די איינלאדונג.

די צוויי ברידער דר. רייזין, ביידע רעפּארם ראבינער, גרויסע העברעער, גוטע תלמודיסטען, זיינען דאן צווישען די סטודענטען אין סינסינעטער קאלעדזש געווען. זיי האבען מיך צוזאמען מיט דר. יהודה ליב מאגנוס שבת בא־זוכט און צוזאמען זיינען מיר צום קאלעדזש געגאנגען.

די דריי יונגע סטודענטען, די צוקינפטיגע ראבינער, האבען מיך צום קא־לעדזש צוגעפיהרט. אויף די טרעפ ביים אריינגאנג איז דער אלטער דר. וויים געשטאנען צוזאמען מיט דר. דייטש און האבען מיך אפּגעווארט. דער אלטער האט מיך זעהר ווארים באגריסט. ער איז שוין געווען דאמאלסט א בן שמונים, אבער זיין באוועגונג איז געווען ווי ביי א פערציג־יעהריגען מאן, דאס געזיכט פריש, די אויגען ליכטיגע, פול מיט לעבען; זיין שטימע ריין און קלינגענדיג— אין אלגעמיין זעהר א סימפאטישער מאן. פּראפעסאר דייטש האט אויסגעזעהן ווי א פּאטריארך מיט זיין הויכען, שטאלצען וואוקס, זיין גרויסען קאפ מיט דעם ברייטען, הויכען שטערען, און בעזונדערס זיין שעהנע, לאנגע בארד. זיי ביידע האבען מיך ארויפגעפיהרט צום קאלעדזש־טעמפּל.

ארויפגעהענדיג אויף די טרעפ, זאגט צו מיר דר. וויים מיט א שמייכעל: "איהר קאנט יעצט אויף זיך זעלבסט זאגען דעם פסוק "נביא לגוים נתתיך"...

"ניין, דאקטאר, איך בין ניט קיין נביא און זיי זיינען ניט קיין גוים" — האב איך איהם געענטפערט.

"אויב אזוי, — האט דר. דייטש געזאגט, — וועל איך א פשרה מאכען און נעבען אייך אן אנדער פסוק: "ציר בגוים שולח".

דער טעמפּעל איז פול געווען, פּראפעסאָרען, סטודענטען און א היבשע צאהל פון מיינע סינסינעטער אנהענגער האבען איהם אנגעפילט. די תפלת מנחה האט זיך אנגעפאנגען מיט אן ענגלישען "אשרי", א פסוק איבער א פסוק. דער עולם איז געשטאנען מיט ענטבלויטע קעפ, אויסער איך און פּראפעסאר דייטש, וועלכער האט לכבודי א קאפּעל אנגעטאן, וויל ער איז געווען מיין פּארויצענדער.

איינער פון די עלטערע סטודענטען האט דעם ספר פון ארון קודש ארויס־גענומען און האט גולל געווען ביז וישב, די פּרשת השבוע, ער האט א ברכה געמאכט, דריי פסוקים, די ערשטע פון דער סדרה, דעקלאמירט מיט א דרא־מאטישען טאן און געזאגט די צווייטע ברכה, אויפגעהויבען דעם ספר און האט איהם געהאלטען אויף דעם פולפעט ביז נאך דער נאטעס־דיענסט.

פּראפעסאר דייטש האט מיך פּארגעשטעלט פאר'ן פובליקום אין א ריינעם העברעאיש, ער האט זיי ערקלערט, אז איך געהער ניט צו דעם רעפּארם־לאגער,

אז איך שטים ניט איין מיט זייערע פרינציפען און אידעאלען, אז איך בין אייר נער פון די ארטאדאקסישע נאציאנאליסטישע אידען, וועלכע פרעדיגען און פראקלאמירען די נייע נאציאנאלע חבת־ציון אידעע, און אזוי ווי ער האט אירע בער מיר פיעל געלעזען אין די אייראפעאישע אידישע צייטונגען, און אזוי ווי ער האט מיך שוין געהערט רעדען אייניגע מאל אין די ארטאדאקסישע שוהלען און ער אנערקענט מיין רעדנער־טאלאנט און מיין ערנסטקייט, האט ער געפונען, מיט דער הסכמה פון דר. וויים, אז איך בין ווערט געהערט צו ווערען פון די סטודענטען און פראפעסארען אין היברו יוניאן קאלעדזש.

א פולע שטונדע צייט האב איך גערעדט אין העברעאיש צו מיינע אומבעקאנטע ברידער, פרעמדע צו מיר ווי אין דער שפראך, אזוי אויך אין די אידעען; איך האב רוהיג, געלאסען געדעדט, אום זיי זאלען מיך פארשטעהן און מעהר אדער וועניגער האבען זיי מיך פארשטאנען. איך האב פארגעשטעלט דאם לעבען פון אונזערע אכט מיליאן ברידער און שוועסטער אויף יענער זייט ים אין דער גרויזאמער, פינסטערער רוסלאנד. איך האב פאר זיי פארגעשטעלט די טרויעריגע אבער אין דער זעלבער צייט הייליגע און אידעאליסטישע בילדער פון זייערע חברים די בני הישיבות, וועלכע לערנען מיט מסירת נפש און זיינען זיך פשוט ממיתים עצמם באהלה של תורה, זיי לערנען דאדט צוליעב דעם לערנען, און ניט צוליעב וועלכער עס איז קאריערע. פאר זיי וואדטען ניט קיין רייכע געמיינדעם מיט גרויסע טעמפלען, ווי פאר די אמעריקאנער סעמינארים־טען. איך האב זיי ערקלערט אז איך בין ניט געקומען צו זיי זיך מתוכח זיין וועגען פרינציפען און רעליגיעזע אידעאלען, אבער איין פערלאנג האב איך: דאם רעכט צו פאדערען פון זיי, אלס תלמידים פון א אידישען סעמינאר, אז זיי זאלען מעהר תורה לערנען, מעהר העברעאיש, ווייל די ביידע זיינען דער קוואל פון אידענטום. זיי זאלען זעהן מיט אלע מעגליכקייטען צו בעקעמפפען די עם הארצות, וועלכע רואינירט און פערניכטעט אונזער גייסטיגען און מאראלישען לעבען, זיי זאלען געדענקען אז מיר מוזען האבען "שנים מקרא" און נאר "אחד תרגום", און עס איז זעהר צו בעדויערען אז איך האב ביי זיי אין קאלעדזש געפונען בלויז "תרגום", און "מקרא", דעם הייליגען אריגינאל, כמעט ווי נאר ניט.

איך האב זיך מיט מעהר מוטה געפאסט, ווען איך האב געלעזען אויף זייערע געזיכטער אז מיינע לעצטע רייד האבען זיי כמעט אלע פערשטאנען, און איך האב אויסגעשריען:

"טייערע, יונגע ברידער מיינע, קינדער פון אברהם, משה און דוד, תלמידים פון ישעיה, הלל און רבי יוחנן בן זכאי! פיהלט איהר ניט גלייך מיט מיר יעצט דעם וועהטאג און די שאנדע, אז א אידישער רעדנער איז געקומען צו א אידישען סעמינאר און רעדט צו די תלמידים אין העברעאיש און א גרויסער

טייל פון אייך פערשטעהען איהם ניט און אפילו די וועלכע פערשטעהען, קוקען מיט וואונדער אויף איהם אזוי ווי ער וואלט צו זיי רעדען אין איינער פון די אפגעלעבטע שפראכען, ווי גריכיש אדער לאטיין, און די גאנצע לעקטשור מיינע קוקט ביי אייך אוים ווי א קוריאז? וואלט ניט געווען רעכט, אז אין א אידישען רעליגיעזען אנשטאלט, ווי דער, זאל זעהר אפט געהערט ווערען דער הייליגער קלאנג פון אונזער הייליגער שפראך? וואלט ניט געווען א יושר אז די יונגע ראבינער, וועלכע ענדיגען זייער קורס דא, זאלען צום וועניגסטען זיין גוטע געלעהרטע העברעער? וועז איהר האט מיט דעם רעפארם דורכגעפיהרט אין אייער לאנער דעם "**אותי עזבו**", האלט צום וועניגסטען דעם "**תורתי שמרו**". מיט דעם "מקרא" וועט איהר קאנען באקעמפפען די עם הארצות און מיט דעם טרוקענעם "תרגום" וועט איהר די אידישע נשמה ניט אפפרישען און זיין גייסט ניט אפלעבען".

נאכהער האב איך מיך געוועגדט צו דעם געהרטען אלטען גרינדער פון רעפארם, דר. י. מ. וויים, וועלכער איז געזעסען נאהענט צו מיר:

"און יעצט וועל איך זיך ערלויבען צו רעדען עטליכע ווערטער צו אייך, מיין פיעל געשעצטער אלטער לעהרער אין אידענטום: איהר ווייסט אז נאר ניט ווייט פון אייך אין דער זעלבער סטייט, אין קליוולענד, אהייא, האט איינער פון אייערע תלמידים, ראבי ג., ערשט מיט מאנאט צוריק, אפגעטאן א שרעקליכען סקאנדאל, וועלכער האט פארוואונדעט די הערצער ניט נאר פון מיינע ארטאדאקסישע ברידער, נאר אויך אייערע אויפריכטיגע רעפארמער זיינען שרעקליך אויפגערעגט געווארען: ער האט געטהאן א העלעניסטישע שטיקעל ארבייט, ער האט אונזער הייליגטום, די ספר תורה פון ארון קודש ארויסגענומען און האט איהר אין קעלער ארונטערגעלאזען, און אויך איהר ארט אן ענגלישען ביבעל אריינגעשטעלט!..."

מיט ציטערענדע הענט און מיט אויגען פול מיט טרעהרען האב איך אנגענומען די ספר תורה, וועלכע איז נאך געשטאנען ביי מיין רעכטער האנט אויף דעם פולפעט, און האב א קרעפטיגען אויסגעשריי געגעבען: "**היא מוצאת!**" (פון דער וועכענטליכער סדרה וישב), זי איז ארויסגעצויגען געווארען פון אייערען א תלמיד מובהק אין קליוולענד און איהר, אלטער לעהרער פון סינסינעטי, מוזט אנטוואָרטען: "**צדקה ממני!**", ווייל איהר, נור איהר האט דאס געבראכט דערצו, איהר מיט אייער עקסטרעמער רעפארם-לעהרע..."

איך האב באמערקט צוויי גרויסע טראפענס טרעהרען אין די צווויי גוטע מילדע אויגען פון דעם אלטען געלעהרטען און איך האב זיך ווידער געוועגדט צו איהם:

"פארצייהט מיר, אלטער פרייגד, ווייל איך האב נערעדט צו אייך מיט'ן בלוט פון מיין הארץ און איך מיין ניט צו באלעידיגען אייך חלילה."

דר. וויים איז אויפגעשטאנען און האט מיר זעהר פריינדליך זיין האנט דערלאנגט און מיט א שטומען פריינדליכען בליק מיך ערנסט באדאנקט.

די גאטעס־דיענסט אין טעמפעל האט זיך געענדיגט, די פראפעסארען און תלמידים האבען מיך הערציך באדאנקט.

ארויסגעהענדיג, האט מיך דער אלטער דר. וויים איינגעלאדען צוזאמען מיט די ברידער רייזין צו בעזוכען איהם אין זיין פריוואט וואוינונג.

זעהר גערן האב איך זיין וואונש ערפילט. אויך זיין טיש האב איך געפונען אייניגע ספרים, ווי דעם רמב"ם "יד החזקה", דעם "כוזרי" און א חומש "מקראות גדולות".

"ווי איהר זעהט, מיין ליעבער יונגער קאלעגע, האב איך ניט געריעבענט פריהער אז איהר וועט מיך אזוי וויים בעריהרען, אז איך זאל אייך אויפלאדען צו מיר אין הויז, און זעהט וועלכע ספרים איהר האט אויך מיין טיש געפונען, זיי זיינען די וויכטיגע ערות אז איך בין חלילה ניט אפגעריסען פון אידישקייט און תורה."

"חלילה וחס, דאס האב איך קיינמאל ניט געריעבענט, בלויז דער קליוולענ־דער סקאנדאל האט מיך זעהר אויפגערעגט."

"יא, מיין פריינד, דאס איז ווירקליך גרויזאם, גאט איז מיין ערות, אז מיין הארץ האט וועה געטהאן, גליידיג ווי אייערע, וועו איך האב דערהערט די מעשים תעתועים פון מיין געוועזענעם תלמיד, אבער עס איז ניט מיין שולד — דאס שטאמט פון שיקאגאר סיני"...

פלוצלונג האט ער זיך פון זיין שטוהל אויפגעהויבען, זיינע אויגען האבען מיט פונקען געשאסען און ער האט צו מיר פראפעטיש אויסגערופען:

"טהוט מיר צוליעב, יונגער מאן, און געהט צו צום וואנט."

ער האט מיד היפנאטיזירט מיט זיין דראמאטישער שטימע, איך האב איהם געפאלגט און איך בין צום וואנט צוגענאנגען.

"נו, וואהרום געהט איהר ניט ווייטער?" — האט ער מיך געפרעגט.

"איך קאן מעהר ניט געהן, די וואנט לאזט ניט" — האב איך געענטפערט.

"אט דאס זעלבע איז מיט מיינע נארישע יונגע לייט, זיי זיינען אוועק צו ווייט, ביז דער וואנט, און מאנכע פון זיי האבען שוין זייערע קעפ צושלאגען. זיי וועלען שוין מוזען צוריקגעהן, איך ווייס ניט אויב איך וועל דאס דערלעבען, איך בין שוין איבער אכציג, איהר וועט דאס געווים דערלעבען..."

די רויביגע קויהלען־שטאָדט פּיטסבורג, וועלכע איז אין צענטר פון די נאטירליכע אוצרות גאז און קויהלען. — דער גיהנום פון אונטען אין טאָל און דער גן־עדן אויבען אויפ'ן בארג. — דער "אָבענד־בלאט" אטאקירט מיך אז איך העץ געגען סאָציאליזם און רוף צו פינסטערניש. — מיין ענטפער אין דער צייטונג אז איך האָב קיינמאָל ניט אָנגעריהרט קאַרל מארקס'ס כבוד, רופט ארויס א שטורם אין דער איבעריגער אידישער פּרעסע. — צוויי חדשים האָט אָנגעהאלטען די היציגע פּאָלעמיק ביז איך בין גע'כשר'ט געוואָרען.

פּיטסבורג איז די צווייטע גרויסע שטאָדט אין פּענסילווייניא סטייט. זי ליגט אין דעם מיטעלפּונקט פון די גאַט־נעבענשטע נאטירליכע אוצרות, וועלכע פּענסילווייניא פערמאָגט, די שווארצע דימאנטען—קויל'ען, און נאטירליכע גאז, מיט וועלכע א גרויסע טייל פון אמעריקא בענוצט זיך פאר בעהייצונג, בעלייכטונג און די ריעזיגע קרעפטען צו טרייבען די אינדוסטריעז און די אייזענבאהנען.

דער גאון ר' ישראל ליפשיץ, מחבר פון "תפארת ישראל", דער בעוואוסטער קאמענטאר פון "משניות" דערמאָהנט אין זיין פּירוש די "הררי פּיטסבורג", די פּיטסבורגער בערג "במדינת פּענסילווייניא".

אינטערעסאנט איז צו פאָהרען ביינאכט מיט די פּענסילווייניער באהנען, וועלכע דרעהען זיך זיג־זאגעדיג ווי שלאנגען אויף די הויכע ריזיגע בערג, און א קוק צו טהאָן דורך די פענסטער פון די וואגאנען אונטען אין די טיעפע טהאָלען, וואו צווישען די בערג שיינען ארויס די פלעמעלאך פייער פון די נאטירליכע גאז שטראָמען פון די טיעפענישען פון דער ערד. זיי שיינען ארויס ווי שטערען אין הימל, און עס קוקט דיר אויס אז דער צוג פליהט איבער די הימלען און די שטערען שייגען פון אונטער ארויף. א גראנדיעז, הערליך בילד.

אריינפאָהרענדיג אין דער שטאָדט פּיטסבורג, איבערהויפּט אין דעם נידערigען טייל פון שטאָדט, קוקט דיר אויס, אז ניט אין א שטאָדט ביזטו אריין, נאָר אין א גרויסער אומגעהייערער פאבריק מיט די הויכע קוימענס אָהן א צאָהל, פון וועלכע עס שפּארען זיך ארויס געדיכטע, שווארצע, פינסטערע זיל'ען רויך, וואס פערדעקען דעם הימל מיט א שווארצען שלייער און פיל'ען אָן די לופט מיט א דונקעל'ען קויל'ען־שטויב. דו אָטעמסט שווער און אין אייניגע מינוטען צייט זעהסטו ווי דיינע הענט זיינען דונקעל געוואָרען פון דעם שווארצען שטויב.

אָבער ניט די גאנצע שטאָדט ווערט פּארשווארצט מיט איהרע אייגנוואוי־

נער. עס גיט אין די העכערע פּלעצער אויף די בערג און די היגלען ארום שטאדט פּראכטפולע וואוינונגען־פּאלאצען, גערטנער־פּארקס, ווי אין אלע גרויסע שטעט אמעריקאנער שטעדט.

עס וועגדט זיך וואו דו געפינסט זיך און וואו דיינע פּים שטעהען — שטעהסטו אין דער הויך אויף די פּיטסבורגער בערג, זעהסטו דעם גיהנום איז טהאל מיט זייז גאנצען פּלאקער און רויך, שטעהסטו אבער אין טהאל און דו הויבסט אויף דיינע אויגען אין דער הויך און זינגסט זיך צו שטילערהייך דעם פּסוק פון בריליאנטענעם "שיר המעלות" "אשא עיני אל ההרים", זעהסט דו דעם ווירקליכען גן־ערדן אויף די פּיטסבורגער בערג.

בעטראכטענדיג דאס גרינדליך, שאדט עס גאר ניט די גן־ערדן זיצער זאלען כאטש פון דער הויך אמאל דעם גיהנום זעהן און פערטראכטען זיך אמאל וועגען איהם... און עס איז זעהר ווינשענסווערטה, אז די אריסע, טרויעריגע גיהנום־בירגער, וועלכע קוועלען זיך אין זייז היז און שמוץ, זאלען אמאל זייערע אויגען אויפהויבען צו זעהן אז וואס העכער איז בעסער, לייכטער און העלער און זאלען זיי שטרעבען און האפען, וויל נאר אין שטרעבונג און האפנונג ליגט דער גליק־ליכער סוד פון מענשען׳ס לעבען...

א זעהר פּיינעם קלאם בעל־הבית׳שע היימישע אידען האב איך אין פּיטס־בורג געפונען אין דעם יאהר 1896. אידען לומדים, משכילים, סוחרים און אר־בייטער, אבער אלע בעזעלטע מיט דעם אידישען גייסט, שהנע גרויסע אי־דישע שוהלען און אין זיי האב איך נערעדט פּאר פערשיעדענע הערער פון אלע קלאסען. מיינע רער האבען געפונען אן אפּקלאנג אין זייערע הערצער; די "חברה חובבי ציון" איז פיעלפאך פערגרעסערט געוואָרען, די תלמוד תורה׳ס האבען זיך פערשטארקט, יונגע מענשען האבען זיך אנגעפאנגען צו אינטערע־סירען מיט לערנען העברעאיש און אידישע געשיכטע.

ווער וואלט דאס געקענט גלויבען, אז דוקא אין דער שטאדט זאל איך בעצאהלט ווערען מיט אומרוהיגקייט און עגמת נפש פון א פּאלעמיק וועגען מיר אין דער אידישער פּרעסע?

א סאציאליסטישער פאנאטיקער, א לינקער נאר, האט א שטיין אריינגע־ווארפען וועגען מיר אין דעם סאציאליסטישען "אבענד־בלאט" און האט א שטורעם אנגעמאכט אין דער גאנצער אידישער פּרעסע, אין דריי שפּראכען: אידיש, העברעאיש און דייטש.

אין "אבענד־בלאט" זיינען ערשיענען די גיפּטינע ווערטער: **מאסליאנסקי אדער נאך א משולחת".**

"מען שרייבט אונז פון פּיטסבורג: שוין זייט צוויי חדשים אז ביי אונז אין פּיטסבורג קאכט ווי אין א קעסעל, מאסליאנסקי דער פּטיש החזק, דער הא־

מער, דער קלאפער, דער מאכער, דער חכם, הכלל דער און דער — און דערווייל איז ער קיין נאר און שלעפט ארויס מאסען געלט פון די אריסע, אויסגעווייקטע אידעלאך, פערשלומפערטע אידענעם פיעל זיין הארץ גלוסט. ער פאלט אן אויף אונזערע סאציאליסטישע צייטונגען, שימפט קארל מארקס, שעלט לאסאל און ענגעלס, סטראשעט מיט דעם גיהנום די ראדיקאלען, וועלכע לעזען די "צוקונפט", "אבענד בלאט" און "ארבייטער צייטונג", גיסט שוועבעל און פעך אויף דעם סאציאליזם מיט זיינע אנהענגער.

"הלואי וואלטען מיר וואס גיכער אויסגעלייזט ווערען פון אזעלכע היפאקריטען און גאט׳ס סטראפטשעס ווי מאסליאנסקי און זיין גלייכען."

איבערלעזענדיג די פאלשע, שמוציגע ווערטער, געדרוקט מיט "כתב אשורית" ווענען מיר אין א אידישער צייטונג, האט דאס מיך זעהר פיעל גערגערט, ווייל פופצעהן יאהר זיינען שוין דאן פערגאנגען זינט איך בין אויף דער אידישער בימה ארויף, און אויסער לויב־ווערטער אן ערמוטיגונג האב איך פון דער אידישער פרעסע ניט געהאט, און פלוצלונג ווער איך אזוי בעליידיגט אפען מיט אזעלכע שקרים אין א צייטונג פאר טויזענדער אומשולדיגע לעזער, וועלכע וועלען עם נאאיוו אננעהמען פאר אן אמת.

נאך דעם ווי איך האב זיך מיישב געווען מיט מיינע בעסטע פרײנד, האב איך גלייך אנגעשריבען א בריעף צום רעדאקטאר פון "אבענד בלאט", און צווישען מיינע אנדערע רעד האב איך איהם ערקלערט אז איך האב אין מיין לעבען ניט געקעמפפט געגען דער סאציאליסטישער אידעע און איהרע לעהרער, איך בין א תלמיד פון די אידישע נביאים עמום, ישעיה און מיכה, וועלכע זיינען נאך מיין מיינונג נאך געווען די ערשטע און די גרעסטע קעמפפער פאר די אונטערדריקטע געגען זייערע אונטערדריקער, א. אז. וו.

מיט אכט טאג שפעטער איז ערשיענען מיין בריעף אין "אבענד בלאט" מיט דער בעמערקונג:

"עם טהוט אונז לייד, וואס דער קארעספאנדענט פון פיטסבורג האט אונז פאלש בעריכטעט, געזרן גיבען מיר פלאץ צו הערר מאסליאנסקי׳ס ערקלערונג, אבער ער וועט דאך פארשטעהן, אז א רעדאקטאר איז ניט קיין גאט וואס ער זאל זיין "לית אתר פנוי מניה" און ער קאן א טעות מאכען ווי א געווענליכער בשר ודם.

"עס פרעהט אונז זעהר פון אייער אויפריכטיגער ערקלעהרונג, הערר מאסליאנסקי."

אט דא בין איך ארויס פון אייז פייער און אריינגעפאלען אין צוויי גרע־

סערע פייערען. פון מיין סאציאליסטישען פיינד האב איך זיך אליין אויסגע־היט און אריינגעפאלען צו מיינע פריינד, פון וועלכע גאט האט מיך אויסגעהיט:

די צוויי רעדאקטארען פון מיין גוטען אלטען פריינד׳ס רבי כתריאל צבי שרהזאהנ׳ס צייטונגען, דער "העברי" אין העברעאיש און דער "טאגעבלאט" אין אידיש, דער בעקאנטער העברעאישער עפיגראמיסט גרשון ראזענצווייג, דער רעדאקטאר פון "העברי" און דער פעהינער זשורנאליסט יונה פאליי, דער רע־דאקטאר פון "טאגעבלאט", זיינען געווען מיינע בעסטע אינטימע פריינד, אבער אין זשורנאליזם איז ניטא קיין פריינדשאפט און דא האבען זיי, גלייך ווי זיי האבען נאר איבערגעלעזען מיין ערקלערונג אין מיין קליין בריוועלע צום "אבענד בלאט", געפונען דעם שעת הכושר צו פערפירהרען א גאנצע פאלעמיק וועגען דעם און זיי האבען מיך זעהר פיעל וועה געטהאן.

דער טאלאנטפאלער העברעער איז ארויס אין "העברי" מיט א פראגע: **הלנו אתה, אם לצרינו?**

"במה"ע "אבענד בלאט" כלי מבטאו של הסוציאליסתים בעירנו ראיתי מכתב גלוי מאת המטיף הלאומי ה. מאסליאנסקי, אשר בו הוא קושר כתרים להדעה הסוציאלית, ומתאים הוא עם הסוציאליסתים בדעות אף לא באמונות, ומאשר אנכי מאמין, כי נאציאנליזמום לחוד וסוציאליזמום לחוד, ואי אפשר לאדם אחד לעבוד שתי הרשויות האלה בשתוף, לכן באתי לשאול בזה את ה. מאסליאנסקי לענות נגד כל קוראי העברי מענה על שאלתי: **הלנו אתה אם להסוציאליזמום?** למען נדע, ואולי מצא דרך ישרה לפשר בין שתי הדעות האלה ואנכי לא ידעתי!"

דער גרויסער זשורנאליסט פאליי איז ארויס מיט א סארקאסטישען עדיטא־ריעל איז "טאגעבלאט":

"צוויי ווילען געפעלען אלע פארטייען, פרעזידענט מעקינלי און רעווערענד מאסליאנסקי. דער אונטערשיעד פון די צוויי איז נאר דער: מעקינלי האלט אין איין שווייגען, וועהרענד רעווערענד מאסליאנסקי האלט אין איין רעדען!

"או רעזו. מאסליאנסקי איז א פרומער איד, א נאציאנאליסט און א חובב ציון, איז בעקאנט פון זיין אייגענעם מויל, וויל דישזער בעגאבטער רעדנער פאהרט ארום איבער דער וועלט און פרעדיגט זיינע רעליגיעזע, נאציאנאלע און ציוניסטישע אידעען. יעצט איז אויך בעקאנט אז רעווערענד מאסליאנסקי איז א סאציאליסט גמור, ער האט דאס אליין געשריבען צו די סאציאליסטען מיט דעם נגזו פון תחנון!

"א סאציאליסט און א נאציאנאליסט? א גלויביגער אין קארל מארקס און איז שולחן ערוך? או אנהענגער פון דער רעוואלוציאנערער פראפאגאנדע און א מטיף פאר ציון און השארת הנפש? ווי גראמט זיך דאס צוזאמען?"

די צוויי פיילעז פון מיינע פריינד האבען געטראפען איז ציעל, די ארטא־דאקסישע אידען האבען אנגעפאנגען צו מורמלען. און איך האב אנגעפאנגען צו פיהלען זייער ווירקונג. זעהר א שטארקען ארטיקעל האב איך גלייך אין "העברי" אריינגעשריבען און אין צוויי וואכען צייט בין איך ווידער נע׳כשר׳ט געווארען אין דער אידישער פרעסע. דער "העברי" האט אפגעדרוקט מיין שטארקען אנטוואָרט און צו דעם איז נאך ארויסגענאנגען מיין געלעהרטער פריינד, פראפעסאר ג. דייטש פון סינסינעטי, מיט צוויי ארטיקלען, איינער איז זיין דייטשער צייטונג "דבורה" אין דייטש, און דעם צווייטען איז העברעאיש אין "העברי". ער האט גוט מכבד געווען די צוויי רעדאקטארען, וועלכע האבען צולייב זייערע זשורנאליסטישע קאפריזען בעריהרט מיט אומרעכט זייער בעס־טען פרייגד.

דער "טאגעבלאט" האט איבערגעדרוקט מיין אנטוואָרט מיט דער בעמער־קונג:

"מיר זיינען צופריעדען פון רבי מאסליאנסקי׳ס ערקלערונג. זיין בריף אין "העברי" בעווייזט דאס ער איז ניט קיין סאציאליסט, און דאס ער פרא־פאגאנדירט בלויז די אידעע פון אונזערע הייליגע נביאים צו בעשיצען דעם ארימען בערויבטען פון זיינע רויבער, און ער מיינט אז דאס טהוען אויך די אגיטאטארס פון ראטגערס סטריט. ער וויים אבער ניט, אז די ארבייטער־פריינדשאפט פון די אגיטאטארס איז נאר צו פערדארבען די מארא׳ל, צו באי־קאטירען דעם הימעל, צו העצטען אידען געגען אידען, און ברענגען א בלוטיגע רעוואלוציע, וועלכע מוז זיך ענדיגען מיט א שרעקליכער אנארכיע.

"ניין, אזא סאציאליזמוס האט קיין נביא ניט געפרעדיגט און רבי מאס־ליאנסקי איז זיכער ניט מיט זיי. עס פרעהט אונז, דאס הערר מאסליאנסקי האט ערקלעהרט זיין שטעלונג און מיר ווייסען אז ער בעלאנגט אין גאנצען צום "רגל מחנה יהודה".

מיינע פיטסבורגער הערער און פארעהרער האבען זעהר פיעל געטהאן צו לינדערען מיין ענמת נפש פון דער ווילדער פאלעמיק אין די צייטונגען. נאך צוויי חדשים גוטער גייסטיגער ארבייט האבען זיי זעהר א שעהנעם אוועגט גע־מאכט פאר מיר. זיי האבען מיר דערלאגט א גאלדענעם מערא׳ל, אויף וועלכען עם זיינען געווען קינסטליך איינגעפאסט א זילבערנע שיסעלע און אין איהר צוויי גאלדענע עפעלאך און אויסגעקריצט דער פסוק: "תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו.

די אידעע איז געווען פון מיין אינטימען פרייגד מר. משה רובין, דער גו־טער העברעאישער לעהרער.

איך האב זיך אומגעקעהרט צוריק נאך ניו יארק.

49טער קאפיטעל.

איך זוך א היים פאר זיך און מיין פאמיליע מיר זאלען שוין מעהר נישט דארפען אָנקומען צום וואנדערשטעקען. — פארנעהמען א שטעל אלס רב האָב איך נישט געוואָלט, ווייל די רבנים זיינען דערניידעריגט געוואָרען אין יענער ציים פון די עס־הארץ־ישע פרעזידענטען. — א רב און א פּיינטער ווערען פארגליכען פון איינעם אזא פרעזידענט. — מיין ערשטע באקאנטשאפט מיט דר. ראדין פון "היברו אינסטיטוט". — איך רעד אין אינסטיטוט פאר טויזענדער צוהערער.

נאָך שוועריע פינף יאָהר רייזע איבער רוסלאנד און די מערב אייראָפּעאישע לענדער; נאָך די פערפאלגונגען אויף מיר פון דער פינסטערער רוסישער פּאָליציי; נאָך די ארעסטען און נעהוועון ערשיטערונג, האָב איך בעשטימט צו זוכען פאר מיר און מיין פאמיליע, וועלכע איז נאָך אין רוסלאנד פערבליבען א מקום מנוחה, א בעשטימטע שטעלע איך זאָל קאָנען מיין וואנדערשטעקען אוועקלענגען און לעבען א נארמאלען לעבען. איך האָב בערייזט די גרעסערע אידישע קהלות פון די פעראייניגטע שטאאטען, מאנכע פון זיי האָבען מיך געוואלט פערהאלטען אויף אימער אלס רב ומטיף אין זייערע שוהלען, איך האָב אָבער טיעף אין מיין הארצען געפיהלט אז איך מוז אין ניו יארק פער־בלייבען, און אין דער גרויסער מאדערנער אלעקסאנדריע וועל איך גענוג ארבייט האָבען אויף דעם נאציאָנאלען באָדען, און וועל מיין פאָלק נוצען ברענגען און מיך און מיין פאמיליע ערנעהרען.

נאָר די פראגע איז געווען: אוואו? ווי אזוי? און ביי וועמען? איך האָב באזוכט אייניגע שוהלען. די גרעסטע פון זיי, אינמיטען דער וואָך צו באקאָנען זיך מיט דער גייסטיגער ארבייט פון זייערע גייסטליכע, און עס האָט מיך אפ־געשטויסען. איך האָב געזאָגט אז איך האָב די שוהלען באזוכט, דאָס איז אָבער ניט ריכטיג. די שוהלען קען מען אין מיטען דער וואָך אין דער גרויסער ניו יארק ניט באזוכען, ווייל זיי זיינען פשוט פערשלאָסען, נאָר אונטען אין די קעלערס, וועלכע מען רופט "בתי המדרש", קלייבען זיך אויף די עטליכע צעהנדליג אבלים, יאָהר־צייטען און סתם קדיש זאָגער, וועלכע ווערען באצאָהלט אלס גע־דוננענע קדישים נאָך פרעמדע בר־מינן'ס, אלטע אפּגעלעבטע לייט, פון זייערע קינדער אָדער פון זייערע קרובים אויפגעהאלטענע, און פאר דעם סאָרט עולם האלט דער רב, אָדער דער מגיד זיינע דרשות טענליך...

ניין! — האָב איך בעשלאָסען, די סאָרט ארבייט איז ניט פאר מיר, "לא לכך נוצרתי", איך בין ניט געבאָרען געוואָרען צו האלטען אפּגעלעבטע דרשות פאר אן אפּגעלעבטען עולם. מיין גייסט איז פול מיט לעבען און איך ברויך צו

רעדען וועגען לעבען צו א לעבעדיגען עולם, וועלכער וויל לעבען און דיינקט פון לעבען...

איינמאל אין א באשטימטען פריה־מארגען בין איך אריין צופעליג צו א פרעזידענט פון איינער פון די גרויסע שוהלען אין ניו יארק. דער פרעזידענט מר. פ. זיצט זיך אין זיין מארגען ראק בעקוועם אין זיין שפיז צימער און טרינקט זיך געמיטהליך זיין קאפע; דער רב פון זיין שוהל זיצט אקעגען איהם און רעדט צו איהם מיט תחנונים:

"מר. פרעזידענט, איך האף אז איהר פערשטעהט גענוג צו שעצען מיין שווערע ארבייט, יעדען טאג מוז איך רעדען, שבת און זונטאג פולע דרשות פאר א פול־געפאקטער שוהל און יעדען טאג לערען איך "עין יעקב" אונטען אין "בית־המדרש" און פאר דעם באקום איך בלויז צוואנציג דאלאר וועכענטליך. מיין פאמיליע איז פון אכט פערזאנען און עס איז אונמעגליך פאר מיר צו מאכען א לעבען פון מיינע קליינע שכירות". איך בעט אייך, מר. פרעזידענט, ביי היינטיגען מיטינג זאלט איהר זיין אזוי גוט פארצוליגען פאר די דירעקטארען אז די שוהל זאל מיר מוסיף זיין נאך פינף דאלאר א וואך, און מיין פאמיליע און איך וועלען גאט בעטען פאר אייך".

דער מיסטער פרעזידענט זופט זיך רוהיג זיין קאפע און שמייכעלט. נאכהער איז ער רוהיג אויפגעשטאנען און איז ארויס אין דעם צווייטען צימער, אין וועלכען א פארבער האט געפארבט די וועגט, ער האט דעם פארבער געפיהרט צו אונז, און אנשטאט צו אנטוואָרטען דעם רב אויף זיין בקשה, האט ער אין אונזער געגענווארט געמאכט א געשפרעך מיט דעם פרימען פארבער:

זאג מיר נאר, יונגער מאן, וויפיעל שעה א טאג ארבייטסטו?"

"אכט שטונדען", — ענטפערט דער ארבייטער.

"וויפיעל באקומסטו וועכענטליך פאר דיין ארבייט?" — פרעגט דער פרעזידענט מיט א צופריעדענעם טאן.

"צוועלף דאלאר א וואך", — ענטפערט דער פארבער.

"זעהט רבי", — וועגדעט זיך דער מר. פרעזידענט צום רב, — בעטראכט נאר, א מאן ארבייט טעגליך אכט שטונדען און פערדינט בלויז צוועלף דאלאר א וואך און איז צופרידען, און איהר ארבייט בלויז איין אדער צוויי שטונדען א טאג און באקומט צוואנציג דאלאר וועכענטליך און איהר קלאגט זיך אז דאס איז פאר אייך ווייניג".

דער מיסטער פרעזידענט האט מיך דורכגעדרונגען מיט זיין בליק צו זעהן ווי ווייט איך בין צופרידען מיט זיין קלוגען ענטפער צו דעם רב.

דער רב האָט זייַנע אויגען ארונטער גענומען פון שאנדע און האָט קיין וואָרט ניט געענטפערט.

איך האָב געפיהלט שרעקליך, צער און צארן, שאנד און וויטאָג האָבען מיין בלוט אויפגעקאָכט, בעטראכטענדיג וויַ וויַיט מיין פאָלק איז דער נייער פרייער וועלט איז געזונקען, וויַ וויַיט די ווערטה פון זיין תורה איז נידעריג געפאלען, אז א פרעזידענט פון א גרויסער עדה איידען, וועלכע צעהלט הונדערטער חברים זאל זיין אזא נידעריגע פינסטערע בריאה, א געמיינע באשעפענים, צו פערגלייכען זיין רב׳ס גייסטיגע הייליגע ארבייט צו אן איינפאכער פיזישער ארבייט און צו מאכען א פאראלעל פון זיין רב מיט זיין פארבער און האָט נאָך שטאָלצירט מיט זיין חכמה!

אָבער ניט אויף דעם "פרנס" פרעזידענט, ברויך איך צו זיין אין כעס, וויַיל ער איז געווען אן אנטלאָפענער ניקאָלאיעווסקער סאָלדאט, ער האָט בעסערם ניט געקאָנט פערשטעהן, נאָר אויף דער "קופּה של שרצים", וועלכע זיינען הינטער איהם. וואָס פאר א געמיינדע אזא פיהרער האָבען זיי...

מיט הארץ־וועהטאָג און שאנד בין איך ארויס פון דעם פרעזידענט׳ס הויז, און פארטראכטערהייט האָב איך געבלאָנדזשעט איבער די גאסען און האָב ביי זיך זעלבסט באשטימט ניט צו דענקען זאָגאָר וועגען נעהמען א שטעלע אין איינער פון די ניו יאָרקער שוהלען פאר כל הון דעלמא...

געהענדיג אין איסט בראָדוויי לעבען דזשעפערסאָן, האָב איך זיך איינסטינקטיוו צוגעשטעלט און באטראכט די גרויסע געביידע פון דעם אמאליגען "היברו אינסטיטוט" און יעצטיגען "ערידקיישאנאל אליענס". אזוי ווי מיין הארץ האָט מיר געזאָגט: דאָ אין דעם גרויסען אינסטיטוט וועסטו דיין גייסטיגע ארבייט טהאָן פאר צעהנדליגער יאָהר!"

ווי איך שטעה אזוי און באטראכט דעם אינסטיטוט, קומט מיר ארויס אנטקעגען דר. אדאָלף ראדין, דער ראבינער פון דער פאָלקס שול, וועלכע עקזיסטירט נאָך הייַנט אויף אין עדיוקיישאנאל אליענס, און באגריסט מיך זעהר פרייַנדליך.

"איהר קאָנט מיך ניט, אָבער איך האָב זעהר פיעל געלעזען איבער אייך און איך האָב פערגעניגען געהאט צו הערען אייערע רעדען אין בית המדרש הגדול. מיין נאָמען איז דר. אדאָלף ראדין, איך בין געווען דער פריידיגער אין דעם גרויסען טעמפעל אין לאָדז, יעצט בין איך דאָ אין דער פאָלקס שול פון דער אינסטיטוט, מיר האָבען דאָ געגרינדעט א פראיין אונטער דעם נאָמען "ראָשיאן אמעריקאן־היברו־אסאָסיאציאן" און אין דעם נאָמען פון דער געזעלשאפט לאָד איך אייך צו האלטען א רעדע אין דעם לאָקאל".

איך האָב געהערט פון דר. ראדין, וועו איך בין נאָך אין לאָדז געווען אלס

א געלעהרטער און א טאלאנטפאלער רעדנער; איך האב גלייך זייז איינלאדונג אנגענומען און דאס איז געווען דער אנפאנג פון מיין קאריערע אלס שטענדיגער רעדנער אין עדיוקיישאנאל אליינס.

דר. ראדין איז געווען א טיפ פאר זיך זעלבסט. ער איז געווען א מאן מיט א וואונדערבארען גוטען כאראקטער, עס איז ניט אריבער קיין אייז טאג פון זיין לעבען, אז ער זאל אין אירם עטוואס ניט טהאן גוטס פאר וועמען עס איז, זעהר פיעל מענשען, אריבערקומענדיג פון יענער זייט ים, זיינען געהאלפען געווארען: אונטערשטיצונג, ארבייט, שטעלעם באקומען דורך זיינע רעקאמענדאציאנען. אימער איז ער גרייט געווען צו געהן, צו שרייבען, צו רעדען און צו ארבייטען פאר זיינע אריבערגעקומענע לאנדסלייט. אייז חסרון איז אין אירם געווען, וואס ער איז דורך און דורך געווען דער משכיל פון מענדעלסאן׳ס השכלה־טהעאריע. ער האט געגלויבט אין רעפארם, פארליעבט געווען אין דער דייטשער שפראך אויף אזוי וויט, אז דא אין אמעריקא, אלס פרעדיגער צו רוסישע אידען, האט ער דייטש געשפראכען און צוליעב דעם האבען זיינע העדרער אירם ניט גוט פערשטאנען און זיין באדייטונג אלס רעדנער איז אונטערגעשעצט געווארען.

ער איז געווען דער אפיציעלער ראבינער פון דער שטאדט רעגיערונג איז די פריזאנס, פאר די ארעסטאנטען איז ער געווען ווי א פאטער. ער איז געווען דער פארמיטלער צווישען זיי און זייערע פאמיליעס, ער האט פערזיסט זייער לעבען מיט וואס ער האט נור געקאנט.

איינמאל ביי א גרויסער מאסען־פערזאמלונג אין קופער יוניאן וועגען דער אימיגראציאנס פראגע איז דעם געגענווארט פון אלע רעגיערונג בעאמטע, וועלכע זיינען געווען געגען אימיגראנטען, האט דר. ראדין געדונערט מיט זיין שטימע:

"ניט די אימיגראנטען פערדארבען די מארק פון די אלטע בירגער, נאר די רייכע פארדארבענע פון די מיליאנערסקע קינדער, די ליידיג געהער, וועלכע לעבען פון די פעטע ירושות, זיי פערדארבען די מארק פון די אריבערגעקומענע ארימע קינדער!"

דאמאלס, מיט פופציהן יאהר צוריק, וועו דאס אמעריקאנער פאלק אוו די אמעריקאנער פרעסע זיינען נאך ניט געווען פערגיפטעט מיט שאווויניזם אוו אנטיסעמיטיזם ווי היינט, האבען זיי אויפגעכאפט דר. ראדין׳ס וועדטער מיט א שטארקען אפלאוז.

מיר זיינען שטארק בעפרייונדעט געווארען אוו מיר זיינען צוזאמען 14 יאהר אויף אין פלאטפארם געשטאנען אוו געלעבט ווי ברידער.

די לעצטע יאהרען האב איך פון אירם פיעל נחת געהאט וועו איך האב

אנגעפאנגען צו באמערקען אין איהם אן ענדערונג אין זיין נשמה, פון דעם קע־ שענעווער פאגראם אין 1903 האט ער זיך שטופענווייז געענדערט אין זייגע מיינונגען. ער האט ביסלעכווייז ענטזאגט זיינע רעפאָרם אידעען און איז נא־ ציאנאליסטיש געוואָרען, אזוי ווייט ביז ער איז געפאהרען צו איינעם פון די ציוניסטישע קאנגרעסען אין באזעל. דאָרט האט ער באקומען די השפעה פון דר. הערצל און דר. נאָרדוי, און איז א פאלקאמענער ציוניסט געוואָרען. ער האט ציוניסטישע סאסייעטים געגרינדעט, פלאמענדע ציוניסטישע רעדעם געהאלטען ביז דעם לעצטען טאג פון זיין לעבען אין דעם יאהר 1909. טויזענדער פון זיינע פערעהרער האבען איהם באגלייט צו זיין אייביגער רוה.

ווי א מאגנעטישע קראפט האט מיך געצויגען צו דעם "היברו־אינסטיטוט". איך האב פיעל מאל געדונגען דעם גרויסען אוידיטאָריום פאר מיינע רעדען, וועלבע איך האב גערעדט פאר איינטריט געלט. אבער צו דיינקען אז איך זאל דאָרט אנגעשטעלט ווערען אויף שטענדיג פאר א בעשטימטען יעהרליכען גע־ האלט, דאס איז געווען אונמעגליך, ווייל דער פרעזידענט מיט די דירעקטאָרען זיינען געווען נאך מעהר פון הונדערט פראצענטיגע אמעריקאנער, וועלבע הא־ בען געווייכט פון א אידישע וואָרט. אין די הודעות וועלכע עס זיינען געווען ארויסגעשטעלט אויף די וועגן וועגען די פערשיעדענע לעקטשורס, מיטינגס און פאָרשטעלונגען פון דעם אינסטיטוט, האט מען קיינמאל קיין אידישען וואָרט ניט געזוהן, הייגט ווי אזוי האב איך געקאנט האפען אז איך זאל אנגעשטעלט ווערען אימער אלס אידישער רעדנער?

די צייט ענדערט אלעם, די צייט ברעכט די אלטע פעסטונגען און בא־ שאפט נייע, זי ענדערט אידעען און וועלט־אנשויאונגען, זי ברייגגט מענשען נייע קרעפטיגע צו באשאפען נייעם. אוא סאָרט מאן איז אנגעקומען פאר א די־ רעקטאָר אין דעם "היברו אינסטיטוט", וועלכער האט דאן געביטען זיין נאמען אויף "עדיוקיישאנאל אלייענס".

50טער קאפיטעל.

דר. בלוישטיין, דער ערשטער דירעקטאָר פון עדיוקיישאָנאל אליענס אויסצופיהרען אידישקייט אין דער אינסטיטוציע. — יעקב שיף, מארשאל און אנדערע אפטאָו-נער קומען הערען מיינע רעדעס אין עדיוקיישאָנאל אליענס. — רעזו. יחס קלייבט חתימות און שטעלט זיי צו צום דירעקטאָרען באָארד פון אנשטאלט. — איך לייג פאָר מיין פראָגראם פאר מארשאל'ן, וועלכע בעשטעהט אין דער אמעריקא-ניזירונג פון די עלטערען און דער אידישיזירונג פון די קינדער. — איך וואר אָנגעשטעלט אויף שטענדיג אין עדיוקיישאָנאל אליענס.

אויגער פון די גראָטענע גלות קינדער פון רוסלאנד, פון די ריכטיגע "בני עניים שמהם תצא תורה", איז געווען דר. דוד בלוישטיין, דער נייער דירעק-טאָר פון עדיוקיישאָנאל אליענס. ער איז געווען ערנסט און אויפריכטיג איבער-גענגעבען צו זיין ארבייט אין אינסטיטוט. (איצט ווערט דער עדיוקיישאָנאל אליי-ענס געפיהרט פונ'ם פעהיגען, גוטען דירעקטאָר, דר. הענרי פליישמאן, מיט וועמען איך בין שוין בייגאהע 20 יאָהר צוזאמען און מיר ארבייטען הארמאָניש). איז געווען אידיש נאציאָנאליסטיש געזאָנגען. געבוירען אין לידא נעבען ווילנא, געקראָגען א תלמודישע ערציהונג אין ישיבות ביז אכטצעהן יאָהר, נאכהער אין דייטשלאנד שטודירט אידישע היסטאָריע און פילאָזאָפיע ביי דר. פוילבענ-פעלד. אלס רוסישער איד האָט ער לאנג ניט געקאָנט אין דייטשלאנד בלייבען און אין 1886 איז ער געקומען נאָך אמעריקא און איז אריין אין הארוואָרד יוניווערזיטי צו פערפאָלקאָמען זיין שטודיום. ער האָט זיך ניט בעגנוגענט מיט טויטע ביכער און מיט דער ווייסענשאפט. דאָס לעבען פון זיינע אימיגראנטען ברידער האָט צוגעצויגען זיין אויפמערקזאמקייט און דר. בלוישטיין האָט זיך מיט לייב און זעעלע אריינגעווארפען אין דיעזען לעבען צו העלפען די עלענדע אין זייערע שטרעבונגען צו אמעריקאניזירען זיך און אין דער זעלבער צייט צו בלייבען טריי צום אידישען פאָלק און זיינע טראדיציאָנען. אין 1896 איז ער געוואָרען פראָפעסאָר פון סעמיטישע שפראכען אין בראון יוניווערזיטי אין פראָווידענס רהאוד איילאנד.

שטודירענדיג אין הארוואָרד, האָט ער זיך בעפריינדעט מיט מר. דזשעסי שטראוס, דער זוהן פון דעם בעוואוסטען איזידאָר שטראוס, דער גרינדער און פרעזידענט פון עדיוקיישאָנאל אליענס. דער יונגער שטראוס האָט איהם פאר-געשטעלט פאר זיינע עלטערען, ביי וועמען ער האָט נושא חן געווען און אין 1898 איז דר. בלוישטיין אָנגעקומען אלס א סופעראינטענדענט אין עדיוקיי-שאָנאל אליענס.

אין דעם אינסטיטוט האָט ער געפונען פּלאַץ פאר זיין ארבייט נאָך זיינע אידעאַלען נאָר. אונטער זיין פערוואַלטונג איז דער אַלייענס געוואַרען א צענטער פאר די רוסישע אידישע אימיגראַנטען, ווי פאר די יונגע, אזוי אויך פאר די אַלטע און א בריק צו פערבינדען דעם דאון־טאון מיט דעם אפּ־טאון. אדער ווי איך רוף זיי מיט דעם נאָמען די "דרי מטה" מיט די "דרי מעלה".

ער איז נאָך געווען מיט מיר בעפריינדעט פון באסטאָן און גלייך ווי ער איז נאָך ניט יאַרק געקומען, האָט ער מיך איינגעלאַדען צו געבען א סעריע לעק־טשורס יעדען פרייטאָג אָוונט פאר צוויי מאַנאטען צייט. צו די לעקטשורס האָט ער אימער איינגעלאַדען די בעאמטע פון דעם אינסטיטוט, דעם פרעזידענט איזידאָר שטראוס, די דירעקטאָרען: פראָפעסאָר זעליגמאַן, יעקב שיף, לואי מארשאַל, שמואל גרינבוים און פיעלע אנדערע פון די אפּטאוונער דייטשע אידען. ניט אלע האָבען מיך פערשטאַנען און די יענגע, וועלכע האָבען מיך יא פער־שטאַנען, האָבען אויך ניט אלעס פערשטאַנען. אָבער עס איז געווען ענוג פאר זיי צו פערשטעהן די נוצען וואָס אזעלכע אידישע רעדנער קאָנען ברייננען דעם אידישען פובליקום. אויב זיי האָבען ניט אלעס געהערט — דאָס הייסט פער־שטאַנען, האָבען זיי אָבער ענוג געזעהן. זיי האָבען געזעהן ווי דער האַל ווערט אָנגעפילט נאָך מיט א שעה פאר דער לעקטשור, זיי האָבען געזעהן אז די ביידע גאסען פון איסט בראָדוויי און דזשעפערסאָן ווערען אָנגעפילט פון די מענשען וועלכע האָבען שוין ניט געקענט אריינגעהן, און מען האָט געמוזט פאַליזיי בא־נוצען אויף יערען מאַל צו האַלטען אָרדנונג. זיי האָבען געזעהן א טויזענד קעפּיגען עולם א בעצויבערטען, מיט אָנגעשטעלטע אויגען און אויערען, נייגעריג איבער געגעבען צו הערען, לערנען און פערשטעהן; זיי האָבען געזעהן ווי אין איין שטונדע צייט בייט זיך די שטימונג ביי דעם עולם, אט שטעהען זיי ערנסט מיט אן אומעט ביז טרערען און פלוצלונג ווערען זייערע געזיכטער שיינענדיג פון פרייד. זיי האָבען געזעהן און געפיהלט די ליעבליכע בליקען פון די הערער אויף מיר, זיי האָבען זוידער געזעהן ווי דער זעלבער האַל איז געווען פוסט און טרויעריג וועז זייערע ענגלישע לעקטשורערס האָבען גערעדט פאר דעם עולם. דאָס אלעס האָט זיי איבערצייגט אז צו דעם אידישען פובליקום מוז מען זיך מיט דער אידישער שפּראַך באנוצען.

מר. יעקב שיף זיך איינמאַל אויסגעדריקט מיט גרוים צופריעדענהייט:

עס איז מערקווירדיג איך פערשטעה זעהר וועניג אידיש, אָבער דעם הערר מאסליאנסקי פערשטעה איך פאַלקאָמען, וועז איך הער איהם אוז קוק אויף זיין פובליקום".

דר. בלוישטיין האָט געפיהלט דעם סענטימענט פון די בעאמטע פון דעם עדיוקיישאַנאַל אלייענס. די אידישע פרעסע האָט זעהר פיעל געהאַלפען איהם, אָבער צו זיין גאָר זיכער מיט זיין אונטערנעהמונג האָט ער באמערקט פאר איינעם

פון מיינע בעסטע איבערגעבענע פריינד, רעוועלוציאנער פילאסאף יחם וועלבער איז אליין א גוטער רעדנער פון ערשטען ראנג, אן איידעלער איד, א גרויסער תלמיד חכם און אן איבערגעבענער עוסק בצרכי ציבור, און איהם געגעבען אן אנצוהערעניש אז עס וואלט געווען זעהר גוט אז הונדערטער חתומים פון מיינע הערער זאלען שרייבען א בקשה צו די פאַרשטעהער פון דעם אינסטיטוט אז זיי וויללען מיך האבען פאר א שטענדיגען אנגעשטעלטען אידישען רעדנער אין אליינס.

מיין גוטער פריינד רעוו. יחם האט זיך ניט געפוילט. ער האט זיך ענערגיש צו דער ארבייט גענומען און אין צוויי וואכען צייט האט ער אפיציעל איבערגעגעבען צו דער פערוואלטונג א ביטע פון אייניגע הונדערט חתומים.

דער דאקומענט האט געהאלפען צו פערזיכלען מיין שיקזאל צו פערבונדען ווערען מיט דעם עדיוקיישאנאל אליינס פאר צעהנדליגער יאהרען ביז היינט.

דר. בלוישטיין האט מיר טעלעגראפירט צו הויז און גראטולירט אין דעם נאמען פון דעם פרעזידענט מיט די דירעקטארען אז איך בין אפיציעל אנגעשטעלט אויף אימער אין זייער אינסטיטוט אלס אידישער רעדנער.

צו דעם פארזיצענדען פון דער "קאמיטע וועגען רעליגיאן און מאראל" אין עדיוקיישאנאל אליינס, מר. לואיס מארשאל, בין איך אינגעלאדען געווארען אויף איין אוועגט, צו איהם אין זיין וואהנונג, צו בעשפרעכען וועגען מיין פראגראם פון מיינע רעדען אין עדיוקיישאנאל אליינס.

מר. מארשאל איז דאן נאך גאר א יונגער מאן געווען, אבער זיין נאמען איז געווען גרוים און באוואוסט שוין ניט נאר אין ניו יארק, נאר אויך איבער גאנץ אמעריקא, ביי די אמעריקאנער אין דער קריסטליכער וועלט אלס באריהמטער אדוואקאט און קאנסטיטוציאנעלער יוריסט, מיט וועמעם מיינונג רעכענען זיך די גרעסטע ריכטער פון לאנד און אין דער אידישער וועלט — אלס געלעהרטער וואריימער איד, קעמפפער פאר אידישע רעכט און א כלל־טהוער פון דעם ערשטען ראנג.

ער האט מיך עמפפאנגען זעהר פריינדליך אין זיין גרויסער ביבליאטעק־צימער. צוויי שטונדע צייט האבען מיר פערבראכט וועגען אידען און זייער לאגע אין פערשיעדענע לענדער. באזונדערס האט ער זיך פאראינטערעסירט וועז איך האב איהם איבערגעגעבען פון דעם טרויעריגען אידישען לעבען אין דער פינסטערער רוסלאנד. איך האב געזעהן פאר זיך א גרויסען מאן און נאך א גרעסערען אידן מיט א הייסער אידישער הארץ און מיט א ליבטיגען פארשטאנד פול מיט וויסען אין דער אידישער געשיכטע און ליטעראטור. זיין פארשטענדנים אין העברעאיש איז ווייניג, אבער אידיש לעזט ער פריי און אינטערעסירט זיך מיט דעם אידישען ווארט און רעדט און שרייבט אידיש וועז ער ברויכט.

א פעסטער כאראקטער, א גאונישער פארשטאנד און אין דער זעלבער צייט

א סענטימענטאלע גוטע הארץ פול מיט פאעטישע געפיהלען האב איך געפונען אין דעם גרויסען אמעריקאנעם אידען.

איך האב פארגעלייגט פאר מר. מארשאל מיין פראגראם גאנץ קורץ:

"אויף דעם "עדיוקיישאנאל אלייענס" לייגט א הייליגע פליכט צו טהאן א טאפעלע ארבייט: אלס אמעריקאנער בירגער מוזען מיר ווי ווייט מעגליך אונזערע פרישע אריבערגעקומענע בירגער אמעריקאניזירען, דאס הייסט בארוהיגען זייערע נערוועז, וועלכע זיינען נעביך צורייצט געווארען פון אונטערדריקונג פון די פינסטערע לענדער, פון וועלכע זיי האבען זיך גערעטעט. אראפצואוואַרפען פון זיי דעם גלות שטויב, זיי זאלען פיהלען אז זיי זיינען דא פרייע בירגער אין א פרייען לאנד און זיי זאלען זיך באנוצען מיט דער ברכה פון דער פרייהייט צו לעבען שעהן, רייַן, זויבער און רוהיג ווי א פרייער בירגער ברויכט צו לעבען. און אלס אידען מוזען מיר זעהן מיט אלע מעגליכקייטען צו פארהיטען זיין אידישע נשמה מיט זיין טראדיציאן, פאר וועלכער ער האט געקעמפפט טויזענדער יאהר אין זיין וואנדערען איבער דער גאנצער וועלט, וויל ער וועט קיינמאל ניט זיין קיין גוטער אמעריקאנער ווען ער וועט זיין אידישקייט פערלירען. זייערע נשמות און זייערע וועגען און מארא׳ל, יושר און רחמנות ברויכט מען ניט אמעריקאניזירען, וויל זיי שטעהען אויף די העכסטע עטישע פרינציפען פון תורת משה, די וויילנער, בארדיטשעווער און ביאליסטאקער נשמות האבען ניט וואס צו לערנען פון ניו יארקער און סאן פראנציסקא׳ער נשמות; ניט קיין עטיק פעהלט זיי, נאר אביסעלע עסטעטיק, אויסערליכען טאקט און דרך ארץ, וועלכע אין זייערע אלטע היימען האבען זיי ניט געהאט פון וועמען צו לערנען.

"מיר מוזען אמעריקאניזירען די עלטערע גופים און אידישיזירען די יונגע נשמות, און דאס איז דער אמת'ער זין פון אליהו הנביא'ס מיסיאן "להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם" — צוואמענבינדען די צוויי דורות".

מר. מארשאל האט אויסגעדריקט זיין צופריידענהייט מיט מיין פראגראם. פאר מיין אפשייד האב איך זיך געוועגדעט צו איהם מיט די ווערטער:

"מר. מארשאל, זום עם זאל ניט פארקומען צווישען אונז קיין אומפערשטענדליכקייט, וויל איך בעטאנען דעם פונקט:

דער עדיוקיישאנאל אלייענס האט דאס רעכט צו אויפמערקזאם מאכען א געגענשטאנד וועגען וועלכען איך זאל איהם באהאנדלען אין מיינע רעדעז, אבער דער עדיוקיישאנאל אלייענס האט קיינמאל ניט דאס רעכט צו דיקטירען מיר וואס ניט צו רעדען.

מר. מארשאל האָט מיך גוט פערשטאנען, ער האָט זיך מיט מיר זעהר ליעבליך צוזעגענט, ער האָט מיר גליק געוואונשען. און אָט אונטער דער פּראָג־ראם ארבייט איך מיין ארבייט עד היום הזה, און קיינער האָט מיר קיינמאל נישט געשטערט אין מיין פּראָפּאגאנדע פאר ציוניזם, נאציאנאליזם און טרא־דיציאן.

אויך מאָרגען האָט די אידישע פּרעסע גראטולירט דעם עדיוקיישאנאל אליענס און מיך און מיין שטעלע איז באשטעטיגט געוואָרען.

און אין נאָמען פון דעם עדיוקיישאנאל אליענס האָב איך מיט געהאלפען די אלע גרויסע אידישע ניו יאָרקער אינסטיטוציאָנען, די פּארשיידענע האָספּיטע־לער, הכנסת אורחים, בתי מושב זקנים, ישיבות, בתי היתומים, תלמוד תורות שוהלען, די נוירסערים, גמילות חסדים אין דער תקופה פון זייער ענטוויקלונג, זאָגאר דעם עדת ישראל האָב איך מיט פיעל מיה געשטיצט, אבער ווי זיי ענט־ווילקלען זיך, דאן אמעריקאניזירען זיי זיך און פאנגען אן ניט צו פערשטעהן קיין אידיש און לאדען צו זייערע יעהרליכע מיטינגען בלויז די געוועזענע אלדערמען און די צוקינפטיגע אסעמבלימען.

זאל זיי אלעמען דער בורא ניב שפתים מוחל זיין.

51טער קאפיטעל.

פון "בעל פה" ווילט זיך מיר איבערגעהן צו "שבכתב" און איך פאנג אָן ארויסצוגעבען די ציטונג "די אידישע וועלט" מיט דער אונטערשטיצונג פון די אפטאונער אידען. — די קאָנקורענץ פון די אנדערע ציטונגען, די זלזולים וואָס איין ציטונג גיסט אויס אויף דער צווייטער, קאָסטען מיך א סך געזונט. — ר' יעקב סאפירשטיין, וועלכער האָט דאמאָלסט ארויסגעגעבען דעם "אבענד-פּאָסט", קומט צו מיר אין אָפּיס און רופט מיך אויף א שפּאציר, כאָטש אין מיין ציטונג איז מען שטארק אָנגעפאלען אויף איהם. — דער מערקווירדיגער טיפּ פונ'ם פערשטאָרבענעם ארויסגעבער פון "מאָרגען זשורנאל". — אפטאון קען נישט אויסקומען מיט דאונטאון און "די אידישע וועלט" הערט אויף צו ערשיינען.

עס איז אָנגענומען ביי דעם עולם, דאָס הייסט ביי די געוועהנליכע פשוט'ע אידען, אז "תורה שבכתב" איז געווען פריהער פון "תורה של בעל פה". אָבער באמת איז דאָס א טעות, ווייל פאר מתן תורה איז שוין געווען א גאנצע טראדיציאן וועלכע איז אויפגענאנגען בירושה פון דור צו דור, פון אברהם'ן ביז משה'ן. דאָס איז געווען נאכהער מיט די משניות, וועלכע האָבען פריהער נעלעבט אין פאלק נאָר פון שמעיה ואבטליון אויסווייניג, "בעל פה". זיי האָבען זיך ענטוויקעלט ביז רבי יהודה הנשיא, וועלכער האָט זיי אין אָרדנונג געבראכט שריפטליך — בכתב.

נאָר צוואנציג יאָהר ארבייטען מיט מיין רעדענס קראפט — "בעל-פּה", האָב איך גערעכענט אז די צייט איז שוין געקומען צו אָנפאנגען ארבייטען "בכתב", דאָס הייסט אָנשטאָט צו רעדען צו הונדערטער הערער, וועל איך בעסער ארויסגעבען א ציטונג, דורך וועלכער איך וועל קאָנען פראפאגאנדירען צו טויזענדע לעזער.

געטראכט און געטהאָן. אין דעם יאָהר 1902 האָב איך ארויסגעגעבען א גרויסע צייטונג אין אידיש און אין ענגליש מיט דעם נאָמען "די אידישע וועלט", מיט דער הילף פון מיין פרייַנד דר. דוד בלוישטיין, וועלכער האָט מיך מיט מיינע דאון-טאונער שותפים, מר. ישראל וואלף, מר. ברוידא און מיין שוויגער-זאהן פּנחס טורבערג פערבונדען אין א קאָרפּאָריישאָן מיט די גרויסע אפטאונער יהודים, ווי לואי מארשאל, פרידריך שטיין, סיירום סולצבערגער, אונטער דעם נאָמען "לבנון פרינטינג קאָמפּאני".

קיין געלט האָט אונז ניט געפעהלט, מיר האָבען גלייך אבגעקויפט אין 9 ראָטגערס סטריט דעם פּלענט פון דער סאציאליסטישער "אבענד בלאט". מיר האָבען אננאָשירט א סטעף פון די בעסטע שרייבער, וועלכע מיר האָבען דאן

געקענט באקומען. אלס רעדאקטאר האבען מיר באשטימט דעם מר. בוקאנסקי "בן פורת", דער געווען־ענער רעדאקטאר פון דעם "אידישען העראלד" און דעם וועבענטליכען "פאלקס אדוואקאט". זיינע מיטהעלפער זיינען געווען: מר. טאנענבוים, פילים קראנץ, דער פאעט מאריס ראזענפעלד, מ. קאטץ, א. פרומקין, דער העברעאישער פאעט מ. מ. דאליצקי, הערמאלין, מר. ציוני, מר. קארענבליטה. אויסער וועבענטליכע בייטראגע, פעליטאנען און פאעזי פון מר. לעאן זאלאטקאף — "זקף גדול" און דער פילאזאפישער פאעט בלומגארטען "יהואש" פון דענווער. די ענגלישע אפטהיילונג איז רעדאקטירט געווארען פון דעם בעוואוסטען ענגלישען אידישען געלעהרטען דזשאזעף דזשייקאבס מיט די הילף פון זיין סטעף יעקב דע האז, דער געווען־ענער סעקרעטער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציאן און י. בריל, דער יעצטיגער רעדאקטאר אין "טאגעבלאט" פון דער ענגלישער אפטיילונג.

מר. דזשאזעף דזשייקאבס איז געווען דער ערשטער, וועלכער האט א ווי־סענשאפטליכע סטאטיסטיק דעמאלט געמאכט אין דער "אידישער וועלט" פון דער צאהל אידען אין די פעראייניגטע שטאטען. ער האט איבערצייגט אז איז אמעריקא איז דאן בלויז געווען אידישע נפשות ביז זעקס הונדערט טויזענד. זיינע עדיטאריעלס האבען איהם פערשאפט א נאמען אין דער ענגלישער פרעסע, וועלכע האט זיך גערעכענט מיט זיינע מיינונגען.

די "אידישע וועלט" האט זיך ערווארבען א גרויסען נאמען אלס א ריינע ליטעראריש און אין דער זעלבער צייט זעהר אינטערעסאנטע, פול טאקט און געשמאק צייטונג. זי איז געווען די ערשטע, וועלכע האט ערנסט און אויפריכטיג פראפאגאנדירט דעם נאציאנאלען געדאנק אין דער איבערגאנגם עפאכע פון "חבת ציון" צום ציוניזם. זי איז געווען די ערשטע וועלכע האט געעפענט פריי א קאלום פאר די נדבות צום "נאציאנאל פאנד" און האט גענעבען די ערשטע ריינע איבערזעצונג פון דר. הערצל׳ס "אלט־ניילאנד".

ערצעהלער, ראמאנען־שרייבער האט זי געהאט די צוויי בעסטע פון יענער צייט, מר. נחום מאיר שייקעוויטש און מר. זייפערט, אויסער קליינע סקיצען פון באוואוסטע טאלאנטען פון יענער זייט ים ווי בערשאדסקי און אנדערע. א ביבליאגראפישע קראפט, וועלכע איז גאר ניט אפצושאצען פאר אזא גרויסער טעגליכער צייטונג, האט זי געהאט אין מיין שוויגערזאהן, מר. פנחס טורבערג, וועלכער באזיצט אן אונגעהויערע בקיאות און א שארפען קריטישען בליק איז דער העברעאישער און אידישער ליטעראטור.

מיט שטאלץ קאן איך זאגען אז די "אידישע וועלט" האט אויפגעהויבען דעם שטאנד פון די אידישע שרייבער מיט א בעדייטענד העכערען געהאלט פאר זייער ארבייט און מיט דער פרייגעדיכער און בריידהליכער בעציהונג פון די שרייבער מיט די ארויסגעבער; איינע צו די אנדערע. צו באוואונדערען איז גע־ווען אז אין דעם סטעף האבען זיך געפונען מענשען מיט פארשיידענע עקסטרעמע

אידעען, א טהייל פון זיי איבערגעגעבענע נאציאנאליסטען אוז א טהייל פון די עקסטרעמע לינקע ראדיקאלען, וועלכע האבען געארבייט פריהער אין דעם סאציאליסטישען "אבענד בלאט". זיי זיינען געווען איינע פון די אנדערע זעהר וויים, אין זייערע מיינונגען אוז וועלט אנשויאונגען, אבער וועז זיי זיינען צו־זאמען געווען אין רעדאקציאן, האט א פריינדליכע אטמאספערע זיי אלעמען באהערשט אוז אלע צוזאמען האבען זיי געארבייט פאר דער צייטונג.

זעהר אינטערעסאנט איז געווען וועז איך בין אמאל אין מיין אפיס געזעסען פארנאכט וועז די ארבייטס שטונדען האבען זיך געענדיגט. דער גאנצער סטאף האט שוין פערלאזען די רעדאקציאן, אויסער צוויי פון די לינקע, מר. ק. אוז מר. פ., זיינען געזעסען אין דעם צווייטען צימער פון מיין אפיס, אוז זיי האבען צווישען זיך א געשפרעך געהאט וועגען מיר, ניט וויסענדיג אז איך בין ביי מיין דעסק.

"איך פרעג אייך מר. פ. — זאגט מר. ק., — וואס האבען מיר געהאט צו מר. כ.? ווארום האבען מיר געווארפען שמוץ אויף איהם וועז מיר האבען אין "אבענד בלאט" געארבייט? מיר ארבייטען מיט איהם שוין דעם צווייטען יאהר, אוז מעהר ווי גוטעם האבען מיר אין איהם ניט באמערקט. ווי רעש'יג ער איז אויף זיין בימה, אזוי רוהיג, שטיל אוז באשיידען, מילד אוז גוט־הערציג איז ער דא מיט אונז אין רעדאקציאן, איך צומוויניגסטען האב נאך פון איהם קיין בייז ווארט ניט געהערט אויף קיינעם..."

"יא — ענטפערט איהם מר. פ. — דאס איז דער אומגליק פון דער צוטיילעניש פון די קלייזלאך, פון דער צושפליטערונג פון די אידעען־טרעגער, די פאראורטהיילע זיינען אזוי פערשארפט, אוז דער פאנאטיזם אזוי ווילד, אז יעדערער פון זיין קלייזל מיינט אוז דיינקט אז נאר זיינע זינונגס־גענאסען זיי־נען מענשען, אוז די יעניגע וועלכע געהערען ניט צו זיין פארטיי, זיינען אומ־מענשען; הלואי וואלטען איינע די אנדערע מעהרער קענען, דאן וואלטען די רומע איבערטרייבונגען אוז די פאראורטהיילע פארשוואונדען וועלען אוז מיר וואלטען לעבען אין א פיעל בעסערע וועלט ווי היינט".

דעם געשפרעך האבען זיי ביידע הארציג גערעדט מיט דעם טאג פון "אבל אשמים אנחנו!"

זעלבסטפערשטענדליך אז די "אידישע וועלט" איז געווען א שטארקע קאנקורענץ צו די עלטערע אידישע צייטונגען. עס איז געווען ניט אנגענעהם פאר זיי צו זעהן איהר ערפאלג. אלע געשעפטען האבען קאנקורענץ, יעדערער איז זיין פאך, אוז זיי קעמפפען איינער גענגען דעם צווייטען, אבער זייער קאמפף איז א רוהיגער. זייטיגע מענשען פיהלען דאס ניט. ניט אזוי איז וועז עס ברעכט אוים א קאנקורענץ צווישען צייטונגען, דאן שפארט ער ארוים מיט אמאל אין גאס פאר טויזענדער טויזענדער מענשען. געווער מיט וואס צו שלאגען דעם

צווייטען אָדער צו בעשיצען זיך פון דעם צווייטען האָבען זיי געגונ. די מיט־ארבייטער, די שרייבער פון יעדער צייטונג שארפען אָן זייערע פערזעס און פאלען מיט ליידענשאפט אין קאמפף אריין. זיי וואלטען אָט די חברה פון־העלדען אויף אזא זעלטענעם צופאל, אז זיי זאלען קאָנען שיסען זייערע פיילען און מאנכעם־מאל נאָך שטארק פערגיפטעטע אין דעם צווייטענס לאגער אריין. וואָרים וועז קאָנען זיי קריגען אזא סענסאציאָן ארויסצוגעהן אויף דעם גייסטיגען שלאכט־פעלד און שטורעמען פעסטונגען פאר א נייגעריגען עולם? די ארויסגעבער וואלטען אפשר זיך אביסעלע איינגעהאלטען, אָבער פוטר מים ראשית מדון, עס איז שווער אָפצוהאלטען דעם פליסענדען קוואל וועז ער עפענט זיך אויף אייז מאל און געהט ארויס פון זיינע ברעגען.

טאָג־טעגליך ווערט דער קאמפף שטארקער און שארפער. די צירקולאציאָן שטארקט זיך אין קריעג צייט, ווייל די לעזער פון אייז צייטונג פאנגען אָן צו לעזען די צווייטע אויך אום צו וויסען וואָס זאָגט יענער. אָט אזוי איז שוין ליידער דעם מענשענ׳ס נאטור צו פערגעניגען האָבען פון דעם צווייטענס בא־ליידיגונג. און ווער האָט דעם כח צו באליידיגען ווי אייז צייטונג די צווייטע?

איך, אלס פרישער ערשט־געבאָרענער פאָבלישער, וועלכער איז געוואָהנט געווארען שוין צעהנדליגער יאָהרען צו שטעלען זיך פאר דעם עולם מיט רעס־פעקט מיט דעם אייגענעם מויל, מיט "בעל פה" ארבייט, האָב איך זיך שטארק צום הארצען גענומען וועז דער שיקזאל האָט מיך איבערגעשטעלט צו "בכתב" ארבייט און נאָך דורך פרעמדע פעדערס און גיפטיגע דערצו. איך האָב פשוט ניט געקאָנט פערטראָגען יעדען טאָג די שטונדע פון עלף ביז צוועלף, וועז איך פלעג מוזען איבערלעזען די לעצטע קאָרעקטור פון בלאט, וועלכער מוז גלייך געהן צום פרעס, זעהענדיג די זלזולים מיט גיפטיגע אויסדריקען געגען מיינע געוועזענע טרייע פרייגד, מיט וועלכע איך האָב קיינמאל אין מיין לעבען קיין וואָרט אויף א וואָרט ניט איבערגעבויטען. ניט איינמאל האָב איך גאנצע קאָלומס אויסגעמעקט. שטיקער איבערגעשריבען, און דאָס הער איך מען שרייט: "די פרעס וואָרט!" "עס איז שוין שפעט!" איך האָב זיך געוועגדעט צו מיין קליינער ארמיי מיט א געבעט זיי זאלען זיין מילדער, וויכיגר, אָנשטענדיגער אין זייערע אויסדריקען. אָבער דעם אנטוואָרט האָב איך באקומען אימער דעם זעלביגען: זיי דערלאנגען מיר די נעכטיגע צייטונגען פון מיינע קאָנקורענטען מיט בערג אומגעלומפערטע זלזולים און זידלעריין געגען מיר און איך האָב געמוזט שווייגען און ליידען...

איינמאל בין איך נאָך שיקאנא אוועקגעפאָהרען און קומענדיג צוריק, האָב איך געפונען עטוואָס שרעקליכעם. דער "וואולקאן־פאָעט" האָט זיך א טרייסעל געגעבען און האָט אזוי ווי פון א קראטער א לאווא ארויסגעפלייצט אויף מיינעם א געוועזענעם אמת׳ן פרייגד, א פאָבלישער פון א טענליכער צייטונג.

איך בין געווארען זהר אומרוהיג זיצענדיג צוטראגען און פאראומערט אין מיין אפים ביז שפעט אין אוונט.

צוהן אוהר, איך זיץ אייגער אליין, די טהיר עפענט זיך, און שטעלט אייך פאר ווי ערשטוינט איך בין געווארען, ווען איך האב דערזהען מיין בלוטיגען שונא מר. יעקב סאפירשטיין, דעם ארויסגעבער פון "אבענד פאסט" שטעהט פאר מיר מיט זיין שהנעם ליעבליכען שמייכעל זהר פרייגדליך, קוקט מיר גליייך אין די אויגען, און שאקעלט צו מיט זיין קאפ. איך בין ווי צומישט געווארען, ניט גלויבענדיג אז דאס איז ניט קיין חלום.

"זיצט, מר. סאפירשטיין, איך שהם זיך פשוט אייך קוקען אין די אויגען, באזונדערס נאך הייגטיגען אנפאל אויף אייך אין די "אידישע וועלט", נאר גלויבט מיר אז איך בין נאר וואס פון שיקאגא געקומען..." ער האט מיך אומגעארעמט, האט מיך ניט געלאזען ענדיגען און האט צו מיר שנעל און פליסיג א זאג געטהאן ווי זיין שטייגער איז געווען:

"ווי איך זהה זייט איהר נאך דער זעלבער גרינער ווי איהר זייט נאר וואס פון שיף ארונטער, איהר נעהמט זיך צום הארצען פון נארישע קלייניגקייטען. זההט, לערנט זיך פון אן עלטערען פאבלישער. איך האב דוקא נעבטען פארגעניגען געהאט וועו מען האט אייך ארומגעוואשען ביי מיר אין "אבענד פאסט" און איך האב זיך צוגעגרייט אויף הייגטיגען כיבוד וועלכען אייערע חברה האבען מיר דערלאנגט הייגט ביי אייך אין דער "אידישער וועלט". איך קוק אויף דער גאנצער שמוציגער פאלעמיקע פון דער בחינה "יקומו נא הנערים ויצחקו לפנינו!" זאלען זיי זיך שפילען די חברה, דאס ברייגגט מעהר לעבען!"

"דער טאג מיט זיינע צאנקעריי איז אוועק, יעצט איז א שעהנער אנגענעהמער אוונט, קומט לאמיר אביסעל שפאצירען און דורכלופטערען אונזערע פערטשאדעטע קעפ.

איך בין גליך אוועק געארימט מיט מיין "שרעקליכען פיינד", איך האב פיעל געלערנט פון דעם קלוגען פראקטישען געשעפטסמאן אז צופיעל נאאיווי־טעט ברייגגט ניט קיין גוטס. מען מוז גאר אנדערש קוקען אויף דעם לעבען...

און מר. סאפירשטיין איז ווירקליך געווען א מערקווירדיגער טיפ, א מענש פול מיט לעבענסלוסט, מוטה, מיט ענערגיע; אויבערפלעכליך איז ער אויסגע־קומען בייז, אויפגערעגט, אבער די, וועלכע האבען איהם גוט קאנען געלערנט, האבען געפונען אין איהם א זעלטענעם גוטמוטהיגען כאראקטער. ער האט זיך אימער אינטערעסירט אין דעם צווייטענס לאגע ווי אין זיין אייגענער און ניט אומזיסט האבען איהם זיינע אלע ארבייטער געליעבט און רעספעקטירט ווי אז אייגענעם פאטער און זיי האבען אלע ערנסט באקלאגט זיין פריהצייטיגען טויט

און זיין עראינערונג לעבט נאָך הייַנט טיעף אין די הערצער פון זיינע בעקאנטע און פערוואנדטע.

די "אידישע וועלט" האָט מעהר ניט עקזיסטירט ווי צוויי און א האלב יאָהר. די צוויי עלעמענטען פון דאון־טאון און אפּ־טאון האָבען ניט געקענט שטימען אין דער "פּאָליסי" פון דער צייטונג. און איך מוז אָפּען בעשטעהן אז אין איהר אונטערגאנג האָב איך אויך א טהייל מיט מיינע קלייַנע פעהיגקייטען צו פערשטארקען די "הכנסה" איבער דער הוצאה...

טויזענדער דאָלאר מיט א היבש ביסעל געזונד האָב איך צוגעלייגט צו דער "אידישער וועלט", איך האָב געמוזט אויפגעבען די "בכתב" ארבייט, און ווידער נעהמען זיך מיט פרישקייט צו מיין ארבייט "בעל פּה".

52טער קאפּיטעל

באָסטאָן, די אלטע אמעריקאנער שטאָדט מיט איהרע קרום־קיילעכדיגע גאסען. — איך האלט א לעקטשור פאר די סטודענטען פון הארווארד יוניווערסיטי און דער פּראָפעסאָר פון סעמיטישע שפּראכען רעדט צו מיר העברעאיש. — באָסטאָן איז צו יענער צייט געווען אן אמת־אידישע שטאָדט מיט חדרים, שוהלען און חברות. — די חברה כרס־ישראל און איהר גרינדער מר. ריינהאָרץ.

די "אתונא" פון אמעריקא — באָסטאָן, מאסס. — איז מיר שטענדיג אין זינען געלעגען נאָך וועז איך בין אין רוסלאנד געווען א "קורא יקר" פון "המליץ" און "הצפירה", וועז זייערע קאָרעספּאָנדענטען פלעגען שרייבען זייערע געפלי־גלטע בעריכטען אין דער אָפּטיילונג "מחוץ לארצנו". וועז זיי האָבען נאָר באָס־טאָן דערמאָהנט, פלעגען זיי גלייך צוגעבען איהר דעם שבח, אז זיא איז דיא "אתונא" פון אמעריקא, דאָס הייסט ניט חלילה פון די אימיגראנטען, אידען, איטאליענער און פּאָליאקען, וועלכע וואָהנען אין א גרויסער צאָהל אין באָסטאָן, נאָר פון די אלטע יענקיס, די אייניקלעך פון די פּוריטאנער, די פּילגרימס, וועז־מען די נויטה האָט פון ענגלאנד ארויסגעריסען, איבער דעם אטלאנטיק אריבער־געטראָגען, און זיי זיינען געווען די בויער פון די ניו ענגלאנד שטאָטען. באָסטאָן שטעהט בראש פון זיי און זי האָט אין דער יונגער אמעריקאנער ליטעראטור בע־קומען דעם אלטען טיטעל פון דער אלטער הויפּט שטאָדט — אתונא פון גריע־כענלאנד.

באָסטאָן רעכענט זיך פאר איינע פון די עלטסטע שטעדט אין די פעראיי־ניגטע שטאָטען, זי איז דאָס וויגעלע פון די אמעריקאנער בעפרייאונגס בעווע־

גונג פון דעם בריטישען יאָר. עד היום שטעהען נאָך די היסטאָרישע געביידען, אין וועלכע די גרויסע פאַלקס־מיטינגען פון די קאַלאָניסטען האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען מיט מסירות־נפש פאר דעם פרייהייטס־אידעאל געגען די ענגלישע גאָווערנאָרס, וועלכע האָבען זיי אונטערדריקט. דאָס אויסגעשריי "פרייהייט אָדער טויט!" האָט נאָך זיין עכא ניט אָנגעוואָרפען אין דעם היסטאָרישען "פענויאל האל" און זיין גלייכען, אין וועלכע עם האָבען זיך אָפּגעשפיעלט די ערשטע דראמאטישע רעוואָלוציאָנערע סצענעס.

די אלטע שטאָדט באָסטאָן שמעקט אביסעל מיט אלטקייט געגען אנדערע שטעדט פון איהר גלייכען מיט דער ארכיטעקטור פון איהרע אלטע געביידען, מיט איהרע שמאָלע געדרעהטע כמעט קיילעכדיגע גאסען, אין וועלכע א פרעמדער קען ניט געפינען קיין אָנהויב און קיין סוף. זיי דרעהען זיך קיילעכדיג און שלייגלען זיך אריין איינע אין די אנדערע, ווי אויפגעדרעהטע שלאנגען. אין דער קבלה שפּראך איז דאָס "סופו נעוץ בתחילתו", דער סוף איז אריינגעשפּאַרט אין דעם אָנפאנג, דער סימבאָל פון אייביקייט, אונענדליכקייט.

א פאקט קען איך איבערגעבען פון זיך זעלבסט.

איין מאָל, איידער איך בין געגאנגען א רעדע האלטען אין דער גרויסער באָלדווין פליים שול, און איינגעשטאנען בין איך ניט ווייט פון דער דאָזיגער שול, האָב איך אויף א שטונדע צייט א שפּאציער געגומען איבער דער גאס, וועלכע געהט אוועק ווייט פון דער שול צו מערב זייט. ניט ווייסענדיג וואוהין דאָס גאס פיהרט, האָב איך ביי זיך גערעכענט, איך וועל א האלבע שטונדע צייט גענהן, נאכהער וועל איך זיך אומקעהרען, וועל איך קומען פינקטליך צו דער צייט. שטעלט אייך פאָר, אז איך האָב זיך פערטראכט אין דעם אינהאלט פון מיין רעדע און אנשטאט א האלבע שטונדע בין איך א גאנצע שטונדע געגאנגען און, וען איך האָב זיך ארומגעזעהן, בין איך אונרוהיג געוואָרען, וויסענדיג, אז דער עולם וואָרט שוין אויף מיר. און פינקטליכקייט איז ביי מיר אייגער פון דיא גרעסטע פרינציפען אין לעבען; איך האָב זיך אָפּגעשטעלט, צוגערופען א פור — קיין אויטאָמאָביל׳ם זיינען נאָך דאמאלסט ניט געווען — דער אידישער פוהרמאן פרעגט מיך "וואוהין?"

"צו באָלדווין פליים שול", ענטפער איך איהם.

"ווי עס ווייזט אויס, זייט איהר נאָך א גרינהאָרן, איהר שטעהט ביי א טייך און פרעגט זיך וואו נעהמט מען וואסער? איהר זייט ביי דער שול און איהר ווילט איך זאל אייך פיהרען צום שול".

מיר איז זעהר געפעהלען געוואָרען דער בעל־עגלה׳שער משל מיט דעם טייך,

איך האָב איהם געפרעגט: "ווי קען דאָס זיין, אז איך בין ארויס אויף א פולע שטונדע צייט אין דער אנדער זייט און איך שטעה יעצט ביי דער שול?"

"פרעגט ניט קיין קשיות", ענטפערט דער בעל־עגלה, "די אלטע ארכיטעק־טאָרס פון דער אלטער שטאָדט באָסטאָן האָבען קרומע קעפ געהאט, האָבען זיי קרומע גאסען געמאכט, און וועו איהר וועט געהן ווידער א שטונדע צייט מיט דער גאס, וועט איהר זיך וויעדער אויסדרעהען אויף דעם זעלבען פונקט, די גאס איז קיין־עבדיג".

באָסטאָן שטאָלצירט מיט איהר בעריהמטען הארווארד קאָלעדזש, דער גרעסטער אריסטאָקראטישער יוניווערזיטעט, וועלכער האָט ארויסגענעבען די גרעסטע צאָהל גדולים פון אמעריקא, צווישען זיי אויך א היבשע צאָהל גרויסע אידען ווי לואים בראנדעיס און זיין גלייכען. פיעלע פון זיי זיינען אימיגראנטען־קינדער, היימישע עלויים, וועלכע האָבען אין זייער יוגענד תלמוד און פוסקים גע־לערענט, און היינט לייכטען זיי ווי שיינענדע שטערען אין דער וויסענשאפט־ליכער וועלט.

דאמאלסט, מיט א פיערטעל יאָהר־הונדערט צוריק, איז נאָך אמעריקא גע־וועו ריין פון דעם שמוציגען אנטיסעמיטיזם, וועלכער האָט אין דער לעצטער צייט פערשפרייט זיינע פליגלען און האָט פערפינסטערט, פערדונקעלט די ליכטיגע פרייהייטס־שטראהלען, זאָגאר אין די שיינענדיגע וויסענשאפטס־טעמפלען, ווי הארווארד קאָלעדזש, און די פאָרשטעהער שעהמען זיך ניט צו צייגען זייער אידענהאם אפען פאר דער וועלט. דאמאָלסט איז אבסאָלוט קיין אונטערשיעד ניט געווען צווישען קריסט און איד אין דעם גרויסען אינסטיטוט. די סטודענטען זיינען געווען פרייגעלידך, ברידערליך איינע צו די אנדערע, אָהן אונטערשיעד פון ראסע און רעליגיאָן. און וועו איך האָב געהאט דעם כבוד צו בעזוכען דעם קא־לעדזש דורך אן איינלאדונג פון א גרופע אידישע סטודענטען, האָב איך זעהר א שעהנעם קבלת פנים בעקומען אויך פון זייערע קריסטליכע חברים מיט זייערע פראָפעסאָרען. איינער פון זיי, דער פראָפעסאָר פון די ארייענטאליש שפראכען, האָט צו מיר א ריינעם העברעאיש געערעט.

דער אידישער פערטעל פון האנאָווער און סיילעם סטריטס, און די גאסען ארום זיי בילדען גאָר א בעזונדער געהטא, וועלכע דערמאָהנט די אידישע אָפ־טיילונגען אין אמסטערדאם און אין ווילנא, א פאָלקאָמענע אידישע שכונה, דורכגעדרונגען און פול מיט אידישען לעבען. גרויסע שלעגן, מיט ריכטיגע אר־טאָראקסישע רביים, פערשיעדענע חברות ש"ס, משניות און תהלים, כמעט אלע געשפטען זיינען שבת געשלאָסען. אין דער גרויסער "באָלדווין פליים שוהל" דאוונען אייניגע מנינים אין דער זעלבער צייט אין פערשיעדענע אָפטיילונגען אונטען אין שול. איך האָב נאָך געפונען חדרים מיט מלמדים גאָר אויף דעם אל־

טען היימישען אופן. א פאלקאמענע אידישע אטמאספערע נאר דעם ערך נאר א פיעל מעכטיגערע ווי אין דער גרויסער ניו יארק.

איבער צוואנציג רעדעם האב איך געהרעדט אין באסטאן. דער עולם האט ארויסגעווייזען זייז צופריעדענהייט מיט נייער טהעטיגקייט אוז פרישער נאציאנאלער ארבייט אויף אלע געביטען. די ציוניסטישע פעראיינען, די תלמוד תורות, די שטאדטישע אנשטאלטען, ווי מושב זקנים, בית יתומים אוז הכנסת אורחים, האבען אלע קאמיטעם געשיקט מיך צו בעראנקען פאר דעם מוטה אוז פרישער ענערגיע וואס מיינע רעדעם האבען צוגעגעבען זייערע פארשטעהער אין זייער כלל ארבייט.

איך האב פשוט פערגעסען, אז איך בין אין אמעריקא, איך האב געפיהלט אזוי ווי איך וואלט געווען אין איינער פון מיינע לייעבע היימישע שטעדט ווי ביאליסטאק, מינסק אוז בריסק.

א וואריעטי טייל אין מיין ארבייט האבען געגומעז מיינע נייע גוטע פריינד, וועלכע איך האב ערווארבען אין דער שטאדט באסטאן, ווי הרב שחור, א איד א פקח. פול מיט דעם אידישען וויץ אוז הומאר, דער טאלאנטפולער העברעאישער שרייבער מר. ש. פרידסאן — "שפ"ן הכופר", דער פעהיגער אוז ענערגישער כלל טהוער זלמן מרגליות, דער זוהן פון הרב רמ"ז מרגליות, וועלכער איז מיט יאהרען שפעטער רב אין קליוולאנד געווארען, א בכבוד'ע שטעלע פערטרעטען, א שעהנעם טאלאנט צום ריידען פערמאגט, א לייבלינג געווען אין זיין שטאדט אוז אין דעם גאנצען סטייט אהייא.ער האט פיעל אויפגעטהאן אין זיין יונגען לעבען אוז א גלענצענדע צוקונפט איז געווען גרייט פאר איהם, וועז דער טויט דורך א פלוצלונגען אונגליק וואלט איהם ניט געווען אפשניידען פון דעם לעבענם בוים. יהי זכרו ברוך. מר. וואלדשטיין, א סטודענט פון הארווארד קאלעדזש אוז א גרויסער העברעער, יעצט פראפעסאר אין גימנאזיום אין תל אביב, ארץ ישראל.

די אוז נאך אנדערע צו זיי זיינען מיינע טרייע העלפער געווען אויף מיין יעדען טריט אוז שריט. וועז עם איז נאך וועניג געווען זייער מיטארבייטען מיט מיר אין באסטאן, זיינען זיי נאך צוזאמען מיטגעפאהרען אין די שטעדט ארום באסטאן, ווי וואוסטער, פראווידענס, וועלכע האבען שוין דאמאלסט פערמאגט היבשע אידישע קהלות.

אן אמת'ען איבערגעבענעם פריינד האב איך געפונען אין דעם גרויסען שעהנעם אידען, דעם פרייגיביגען מענש אוז גוטען העברעער, מר. ברוך יצחק ריינהארץ עליו השלום. כשמו כן הוא, ער האט פערמאגט א ריינע הארץ אוז א נאבעלען כאראקטער. זיין היז איז געווען א ריכטיגער "בית ועד לחכמים", על כל צרה שלא תבא הן אין פרט זאכען הן אין כלל איז זיין האנד געווען פריי

און אפען צו העלפען, שטיצען אלעמען אהן אויסנאהם, ער איז געווען א גרויסער בן תורה און א זעלטענער העברעער, בעקאנט געווען מיט דער גאנצער אידישער ליטעראטור, ווי די אלטע אזוי די נייע. ער איז געווען איינער פון די אמאליגע אידישע בעריהמטע גרויסע בעלי־בתים, ביי וועלכע עם האבען ווירקליך האר־מאנירט עשירות מיט חכמה צוזאמען. אין באסטאן איז ער איינער געווען.

א סאסייעטי האבען די באסטאנער לומדים און משכילים געגרינדעט אין יענער צייט מיט דעם נאמען "כרם ישראל", די חברה איז ווירקליך געווען א ציערונג פאר באסטאנער אידען, אלע איהרע חברים זיינען געווען בני תורה, זיי פלעגען זיך צוזאמענקלייבען און הערען פערשיעדענע רעדעס, לעקטשורס אי־בעז אידישע היסטאריש געגענשטאנדען, מתוכח זיין זיך אין אידישע ענינים, העלפען זייערע ארימע מיטגלידער און נויטיגע אנשטאלטען, צוציהען צו זיי זייערע יונגע לייט און פערפלאנצען זיי אין זייער "כרם", וועלכער האט געדיענט אלס בריק צווישען די צווייי דורות.

דער פרעזידענט פון דעם "כרם" איז געווען דער זעליגער מר. ריינהארץ. ער מיט זיין נאבעלער געשטאלט, מיט זיין גרויסען לייבען־קאפ און זיין לאנגער הערצל־באדד צו זיין הויכער וואוקס, האט געפאסט צו זיין דער אגראנאם פון כרם ישראל.

צווייי חדשים האב איך אין באסטאן פערבראכט. זיי זיינען שנעל דורכגעלא־פען, ווי ביי מיר אזוי ביי מיינע הערער און פערעהרער. עס איז געקומען די צייט פון שיידען זיך, זיי האבען מיך דעם לעצטען אבענד איבערראשט, זיי האבען מיך איינגעלאדען אין דער גרויסער שול צו געבען זיי מיין לעצטע רעדע, ווי ג־וועלניך, נאך מיין רעדען האבען זיי מיך אונטען אין דעם גרויסען שפייז־צימער אריינגעפיהרט, און ווי ערשטוינט בין איך געווארען, אז איך האב דערזעהן די טישען געגרייט, אלע בעזעצט, אויבען־אן זיצט דער גוטער, רוהיגער, לייבער באסטאנער רב פון יענער צייט, דאמאלס איז ער נאך געווען יונג, פריש און בלאנד מיט א נאבעלען אריסטאקראטישען געזיכט, פול מיט דעם אידישען חן און גוט־מוטהיגקייט, רבי משה זבולון מרגליות, דער יעצטיגער רב אין ניו יארק און דער ראש אגודת הרבנים פון אמעריקא און קאנאדא. ארום איהם די פני העיר. מיט כבוד האבען זיי מיך אויפגענומען, און גלייך האט מען מיר מגלה געווען, אז די נאנצע "סעודת רעים", דאס הייסט דער באנקעט, איז געמאכט געווארען לכבודי.

53טער קאפיטעל

די שטאָדט פון ברודערליכער ליעבע. — אין פילאדעלפיא האָב איך געפונען זעהר פיעל אינטערעסאנטע אידען. — הרב דוב אריה לעווענטהאל, וועלכער איז שוין דא־מאָלסט געווען טהעטיג אין אידישע כלל־טהעטיגקייטען. — דער וואונדערבארער טיפּ דזשאָרדזש סולצבערגער, וועלכען איך האָב געזהען אין קאָורט. — אין אינ־דעפּענדענס האַל, וואו דער פריהיוויטס־גלאָק האָט בעקאנט געמאכט די בעפרייאונג פון אמעריקא.

פילאדעלפיא, די שטאָדט פון "ברודער־ליעבע" אין דער אלטער גריכישער שפּראך. אין אונזער אידישער געשיכטע איז בעקאנט דער נאָמען פון אגריפּום המלך'ס צייט, וועו די רוימער האָבען געהופען די שטאָדט "רבת בני עמון", פון יענעם זייט "ירדן" מיט דעם נאָמען "פילאדעלפיא". שוין צוויי יאָהר צייט בין איך אין די פעראיניגטע שטאאטען. איך האָב שוין בעווכט א צעהנדליג גרויסע שטעדט אין דער צייט, אוו געווענליך בין איך דורכגעפאהרען פילאדעלפיא פיע־לע מאָל. איך האָב געהערט דעם קאָנדוקטאָר אויסרופענדיג דעם קלינגענדיגען נאָמען "פילאדעלפיא", אָבער איך האָב קיין לוסט ניט געהאט אפּצושטעלען זיך אין איהר מיט מיין פּאס גייסטיגע סחורה, ווייל מיט א פיערטעל יאָהר־הונדערט צוריק האָט פילאדעלפיא ניט געהאט דעם שעהנעם נאָמען וועלכען זי טראָגט היינט אויף זיך: ווייל זי האָט נאָך דאָן ניט פערמאָגט די יעצטיגע גרויסע צאָהל איהרע אנשטאלטען, ניט אין כמות אוו ניט אין איכות. די אידישע געמיינדע איז נאָך געווען קליין, ארים אוו זעהר אונבעדייטענד אין דעם גייסטי־גען צושטאנד.

צופעליג האָב איך געהערט, אז פילאדעלפיא האָט א גרויסע רוסישע שול, אוו די שול האָט א יונגען רב, נאָך גאָר יונג, אָבער ער האָט אן אלטען גאוו'ישען קאָפּ אויף זיך. ער איז בלויז א קורצע צייט אין פילאדעלפיא, ער איז געקומען ממלא מקום זיין זייַן שווער הרב רב אלעזר קליינבערג, דער ווילנער מורה הוראה, וועלכער איז געווען אין זיינען לעצטע יאָהרען פילאדעלפיער רב. דער יונגער רב, האָט מען מיר דערצאהלט, איז אויסער זיין גרויסקייט אין תורה, אויך א חכם מיט א ליכטיגען קאָפּ, מיט א טיפּען בליק אויף'ן לעבען, וויים איבער אלעס, פערשטעהט אלעס, אוו נעהמט א טייל אין אלעס. נאָך אזא סאָרט רב האָב איך געביינקט, איך האָב זיי געקענט די ליכטיגע פערשטענדיגע רבנים, אָבער איך האָב זיי אין רוסלאנד איבערגעלאָזען...

ווי איך האָב דאָס דערהערט, בין איך גלייך אין פילאדעלפיא געפאָהרען

און איך האָב נאָך פּיעל מעהר געפונען אין דעם בלוט־יונגען רבי דוב אריה לעוועלטהאל, ווי איך האָב געהערט וועגען איהם.

ווי מיר האָבען זיך נאָר בעקענט, האָבען מיר געשלאָסען א "ברית אהבה נאמנה", א פריינדליכען בונד, וועלכער האלט אַן נאָך היינט צווישען אונז און אונזערע פאמיליעס.

פילאדעלפיא איז ריכטיג דער געגענזאץ צו באָסטאָן. די גאסען זיינען אויס־געלייגט גלייך ווי א שאך ברעט, קוואדראטען אין איהר לייג און אין איהר בריים. ווי אין באָסטאָן איז שווער פאר א פרעמדען צו געפינען איהרע גאסען און געסלאָך, די קיילעכדיגע און צודרעהטע, אזוי איז אין פילאדעלפיא אונמעגליך פאר א פרעמדען זאָגאר אין דעם ערשטען טאָג צו בלאָנדזען. באלד ווי איהר ווייסט נאָר דעם נומער פון א הויז, זייט איהר זיכער, אז איהר ווט עס געפינען און איהר ברויכט ניט פרעגען ביי קיינעם. די ארכיטעקטור פון איהרע הייזער איז נייי, פריש און מאדערנ׳ג. איהר שטאָדט־לאָקאל, דער "סיטי האל", איז א גראנדיעזע געביידע, וועלכע קען זיך פערגלייכען מיט די גרויסע פראכטפאלע געביידען פון פאריז און בערלין. אייניגע גרויסע גאסען בלויז זיינען פול מיט לעבען, טומעלדיג, רעש׳ג ווי אין אלע גרויסע וועלט־שטעדט, אבער די גאנצע שטאָדט אין אלגעמיין איז רוהיג, שטיל, כמעט שלאָפענדיג, און ניט אומזיסט ווערט געזאגט אז "פילאדעלפיא שלאָפט!" דאָס גיט איהר צו א בעזונדער חן. וועו דו ווילסט ביזטו אין דעם ניו יאָרקער טומעל, אין די קאָבערדיגע פלעצער, ווילסטו רוהע, געה אַף אַן א זייט אייניגע "סקווערס" מיט דער בראָאד סטריט, געפינסטו א פאלקאָמענע קליין־שטעדטעלדיגע רוהיגקייט.

מיט מיין ליעבען פרישען גוטען פריינד, דער יונגער רב לעוועלטהאל, וועל־כער איז געווען די גאנצע צייט וואָס איך האָב פערבראכט אין פילאדעלפיא "כצלי על יד ימיני", ניט אָפּגעטראָטען פון מיר, האָבען מיר בעזוכט דעם ספרד׳ישען רב אין יענער צייט, דער בעוואוסטער רבי שבתי מאריעס. איך האָב אין איהם געזעהן אן אלטען צדיק תמים, אונשולדיג, נאאיוו, און איבערגענעבען מיט זיין גאנצער נשמה צו דעם טראדיציאָנעלען אידעלטהום, נאָך דעם ריינעם ספרדישען כאראקטער. זיין אידעאל איז געווען דער סעמינאריום אין ניו יאָרק, פון וועלכען ער איז געווען דער גרינדער.

בעגיים־טערט בין איך געוואָרען, וועו דער זעלבער פריינד מיינער האָט מיר אריינגעפיהרט אין געריכטס־הויז. ער האָט מיר גאָרניט ערקלעהרט פריהער וועד דער ריכטער איז. ער ווייל מיר נאָר וויזען אן אמעריקאנעם ריכטער, ווי ער זיצט און טהיילט אוים גערעכטיגקייט אין אן אמעריקאנער געריכט.

איך האָב בעטראכט דעם ריכטער ווי ער זיצט אין זיין ריכטער־מאנטעל אויף דעם הויכען ריכטער־שטוהל. איך האָב בעמערקט דעם ריכטער׳ס אויגען,

גרויסע, ליכטיגע, שווארצע, זיין רונדען קאפ בערעקט מיט דונקעל שווארצע געקרייזעלטע האאר, דעם ליעבען חן אויף זיין ברונעטען געזיכט, דעם מילדען שמייכעל אויף זיינע ליפען, דעם שארפען קלוגען בליק יעדען מאל אויף דעם מאן, וועלכער שטעהט געגען איהם צו ענטפערען אויף דעם ריכטער׳ס פראגען, אט דער לעבעריגער בילד האט מיך זעהר נייגעריג געמאכט און שטילערהייט האב איך א פרעג געטהאן ביי הרב לעווענטהאל:

"זאגט מיר נאר, איך בעט אייך, איז דער ריכטער ניט א איד?"

"אויף דער פראגע אייערער האב איך געווארט", ענטפערט מיר דער רב מיט א שמייכעל, "איך האב געוואלט זעהן אויב איהר, אלם ערשט אריבערגעקומע־נער איד פון דער פינסטערער רוסלאנד, א לאנד, אין וועלכער עס איז א אידען פערבאטען צו זיין א בריף־טרעגער, אדער אן אפיציעלער גאסען־קעהרער, וועט דערקענען א אידען אין א ריכטער־מאנטעל, זיצענדיג אויף דעם ריכטער־שטוהל. יא, מיין פריינד, איהר האט איהם דערקענט, דער ריכטער איז טאקי א איד און נאך וואסער א איד, א גרויסער תלמיד חכם און א גרויסער געלעהרטער אין אידישע וויסענשאפט, אינטערעסירט זיך אין אלע אידישע ענינים, לערענט א בלאט גמרא און שרייבט העברעאיש, האט איינע פון די גרעסטע אידישע ביב־ליאטעקען, שטיצט מיט דער פולער האנד אידישע מחברים, ארימע תלמידי חכמים, פאעטען, שרייבער, וועלכע ברויכען זיין הילף, איך גלויב, אז איהר האט וואהרשיינליך געמוזט הערען זיין נאמען נאך אין אייראפא, דער ריכטער מאיר סולצבערגער!"

"יא, רבי לעווענטהאל, איך האב געהערט און געלעזען זעהר פיעל וועגען דעם ריכטער, און עס האט אויף מיר געמאכט א הערליכען רושם צו זעהן צום ערשטען מאל אין מיין לעבען א אידישען ריכטער, און עס ווילט זיך מיר מאכען "שהחיינו" ניט לזמן הזה, נאר "שהגיענו למקום הזה!" געבענשט זאל זיין דאס לאנד פון פרייהייט און גלייכהייט!"

וועז דאס גערייכט האט זיך צוגעמאכט, האט מיך דער רב פארגעשטעלט פאר דעם ריכטער סולצבערגער. מיר זיינען צוזאמען מיט איהם נאך זיין וואוי־נונג געגאנגען און מיר האבען פעבראכט א פאר שטונדען אין תורה און חכמה.

נאכהער איז דער ריכטער סולצבערגער איינער פון מיינע טרייע פריינד ge־וואָרען און מיר פלעגען זיך דורכשרייבען א לאנגע צייט, בעזאנדערס וועז ער האט אונטערשטיצט מיט דער פולער האנד דעם נאציאנאלען העברעאישען דיכ־טער נפתלי הערץ אימבער, דער בעל "התקוה".

אין פילאדעלפיא האב איך געפונען מיינעם א הערצליכען פריינד, דער

העברעאישער שרייבער און פּערזענלעכקייט. הלל מאלאכאָווסקי, דער שוויגער־זאָהן פון דעם בעוואוסטזיין העברעער י. י. וויסבערג פון קיעוו.

איינע פון מיינע אונפערגעסלעכע שטונדען אין מיין לעבען איז די שטונדע, וואָס איך האָב פערבראכט אין דער היסטאָרישער געביידע פון "דער אינדעפּענדענס האל", וועלכער שטעהט נאָך פּריש, שעהן אוּן שטאַרק געבויט אין מיטעל־פונקט פון דער שטאָדט פילאדעלפיא. אין דעם האל איז פּראָקלאמירט געוואָרען די אונאבהענגיקייט אוּן די בעפריאונג פון די ערשטע דרייצעהן פּראייניגטע שטאאטען, וועלכע האָבען מיט זייער קראפט אוּן מאכט, מיט זייער העלדישען מוטה ארונטערגעוואָרפען פון זיך דעם ענגלישען יאָך. אין דעם היסטאָרישען פּלאַץ הענגט נאָך עד היום דער פרייהייטס גלאָק, דורך וועמען קלאנגען עס זיינען בעוואוסט געוואָרען די רעזולטאטען פון דעם הייליגען בעפרייאונגס קריעג אוּן דעם זיעג פון דיא אונשטערבלעכע העלדען מיט זייער גרויסען ענעראל דזשאָרדזש וואשינגטאָן. אין דעם לאקאל איז צום ערשטען מאל געלעזען געוואָרען דער הייליגער אמעריקאנער דאָקומענט פון דער פּאָלקס־בעפרייאונג, אויף וועלכען עס זיינען אייגענהענטיג אונטערגעשריבען די גרינדער פון דער גרעסטער רעפובליק אין דער וועלט—די פּראייניגטע שטאאטען פון אמעריקא.

דער אָריגינאל פון דער "דעקלעריישאָן אוו אינדעפּענדענס" הענגט נאָך היינט אין דעם לאקאל אוּן ווערט געלעזען מיט גרויס עהרע־פורכט פון די טויזענדער בעזוכער.

איך בין צוגעגאנגען נאָהענט צום פרייהייטס־גלאָק, איך האָב איהם בעטראכט מיט רעספּעקט אוּן איבערגעלעזען דעם אויפשריפט אין ענגליש איבערגעזעצט דעם פּסוק פון דער סדרה "בהר" "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה!" "איהר זאָלט פּראָקלאמירען פרייהייט אין דער לאנד צו אלע איהרע בעזיצער!"

אָט דער הייליגער קלייענער בריליאנטענער פּסוק פון אונזער אלטער הייליגער תורה איז אויסגעקריצט געוואָרען אויף דעם יונגען היסטאָרישען פרייהייטס־גלאָק, וועלכער איז בלויז איבער איין הונדערט יאָהר אלט, האָט אין מיר אויפגעוועקט מיין אלטען אידישען נאציאָנאלען שטאָלץ, דעם הייליגען אתה בחרתנו'שען געפיהל, בעטראכטענדיג, אז די העלדישע יונגע אמעריקאנער נאציאָן האָט געוואָלט פּראייביגען איהר פרייהייטס פּראָקלאמאציאָן, האָט זי ניט געפונען קיין הייליגען שטארקען אויסדרוק ניט אין דעם מוסולמאנישען אלקאָראָן, ניט אין דעם קריסטליכען נייעם טעסטאמענט, נאָר אין אונזער אלטען הייליגען חומש. דאָס דארף געריינקען אונזער נייער אידישער דור אין אמעריקא.

אין פילאדעלפיא, קען איך זיך מיט פערגעניגען אויסדריקען, האָב איך פיעל מיטגעהאָלפען אין אלע איהרע נאָבעלע אינסטיטוציאָנען, וועלכע זי האָט אין די דריי צעהנדליג יאָהר אויסגעבויט. איהר הכנסת אורחים, בית יתומים,

מושב זקנים, די תלמוד תורה׳ס, איהר הר סיני האספיטאל, איהרע שולעז, איהר סאניטאריום פאר שווינדזיכטיגע, אויסער איהרע ציוניסטישע חברות און פערשיעדענע נאציאנאלע פעראיינען, ווי איהר היבּרו ליטעראטור סאסייעטי. אט אין די אלע נויטוועניגע מוסדים האב איך מיט דער הילף פון מיין פרײנד, רבי לעווענטהאל און דעם כלל טהוער מר יעקב מרגליות געהאלפען צו גרינדען און צו מאכען פון זיי דאם וואס זיי זיינען היינט.

54טער קאפיטעל

דער אידישער ישוב אין קענעדע מיט דרייסיג יאהר צוריק איז געווען זעהר קליין און ארים אין גיסטיגען לעבען. — די אידען זיינען צוטהיילט געווען אויף קליינע קהלות, וועלכע האבען צווישען זיך קיין אייניגקייט ניט געהאט. — וועגען ציוניזם האט מען דארט כמעט ווי ניט געוואוסט. — אין קענעדע דערפיהל איך מיין גרויסע ליעבע צו אמעריקא. — איך בעליידיג זיך וועז אין פאסטאפיס נעהמט מען ניט ביי מיר קיין אמעריקאנער גאלד. — דריי אידען האבען שפעטער אויפגעבויט די ציוניסטישע בעוועגונג אין לאנד.

א קליין־שוועסטער איז קאנאדא צו די פעראייניגטע שטאאטען פון אמעריקא. זיא ציהט זיך גלייך מיט זיי פון דעם אטלאנטיק ביז דעם פאסיפיק. זיא געהערט נאך היינט אויך צו ענגלאנד אלס איהרע א קאלאניע, אבער זיא איז פון איהר בעפרייט מיט א בעזונדערער רעגיערונג און א פארלאמענט. אמאל האט א טייל פון איהר געהערט צו פראנקרייך. א לאנגער קריעג איז געווען צווישען ענגלאנד און פראנקרייך צולעצט קאנאדא, ביז די ערשטע האט געזיגט. צווישען די ענגלישע מיליטערישע בעאמטע, וועלכע האבען בעלאגערט אין 1724 די שטאדט מאנטרעאל, האבען זיך געפונען פיעל ספרדישע אידען, ווי עמנואל די קורדובא, חננאל גרציא און יצחק מיראנדא. נאך דעם ווי ענגלאנד האט געזיגט, האבען אידען אנגעפאנגען צו בעזעצען זיך אין מאנטרעאל, צווישען זיי געפינען זיך די נעמען לאזארוס, דייווים, אוריאל, מוריסקו, שמואל יעקובים, שמעון לעווי, אברהם פראנקס, פראנדיז די פונסיקא, יוסף בינדונא, לעווי סאלאמאן און נאך פיעל אנדערע.

אין 1768 איז אין מאנטרעאל געגרינדעט געוואָרען די ערשטע אידישע קהלה מיט דעם נאמען "שארית ישראל", און ווייל די ערשטע אריבערגעקומענע אידען זיינען געווען אפגעשטאמטע פון די צוויי לענדער שפאניען און פארטוגאל, דעריבער האבען זיי זיך געפיהרט אין זייער אידישען לעבען נאך דעד ספרדישער טראדיציאן.

ביז דעם יאָהר 1831 האָבען אידען אין קאנאדא קיין פּאָליטישע רעכטע ניט געהאט, און אין דעם זעלבען יאָהר, דעם פינפטען מארטש, האָט דער ענגלישער קינג אונטערגעשריבען די רעזאָלוציאָן פון דעם קאנאדער סענאט, אז אידען האָבען גלייכע רעכט מיט אלע נאציאָנעז, וועלכע וואָהנען אין קאנאדא.

נאָר די שרעקליכע רוסישע פּאָגראָמען אין 1882 זיינען אָנגעקומען פיעלע רוסישע אידען נאָר קאנאדא און האָבען זיך בעזעצט אין די גרעסערע קאנאדער שטעדט, ווי מאָנטרעאָל, טאָראָנטא, האמילטאָן און ווינניפּעג, און זיי האָבען אריינגעבראכט אין זיי אידיש־רוסישע קולטור.

אייניגע הונדערט אידען האָבען זיך אין קאָלאָניעס בעזעצט דורך דער הילף פון דעם בארָאָן הירש פאָנד.

וועז איך האָב בעזוכט מאָנטרעאָל אין 1898, האָב איך געפונען בלויז זעקס טויזענד אידען, זיי זיינען געווען צוטיילט אין פערשיעדענע קהלות נאָר זייערע אפּשטאמונגס־לענדער. דיא אלטע ספּרדישע קהלה, "שארית ישראל", וועלכע איז שוין דאז אלט געווען הונדערט זעקס און זעכציג יאָהר, די אשכנזישע קהלה "שער־השמים", וועלכע איז געגרינדעט געווארען אין 1858, די רוסישע קהלה "בני ישראל"—אין 1885, די רומענישע קהלה "בית דוד"—אין 1888, די "שערי תפלה" פון די גאליציאנער אידען—אין 1892, די "חברה קדישא" אין 1893, "בית המדרש הגדול חברה ש"ס", "אהבת אחים", "חברה תהלים"—אין דער זעלבער צייט, און דער "טעמפּעל עמנואל", וועלכער עקזיסטירט פון 1882.

ווי איהר זעהט, האָב איך געפונען ביי די זעקס טויזענד אריבערגעקומענע אידישע אימיגראנטען פון פערשיעדענע לענדער צעהן געמיינדעם מיט צעהן שולען.

מאָנטרעאָל איז א פראנצויזישער נאָמען. אין דייטש מיינט דאָס קעניגסבערג און אין העברעאיש וואָלט דאָס מיינען אונזער אלטע היסטאָרישע שטאָדט "טור מלכא" אדער "הר המלך", און ווי איהר נאָמען איז א פראנצויזישער, אזוי רופען זיך אָן איהרע גאסען מיט פראנצויזישע נעמען בענלייט מיט קאטוילישע הייליגע "סאנט" אויף יעדער סטריט, אפילו דער 'נאָטרדאם" פעהלט אויך ניט אין איהר. די פראנצויזישע שפּראך לאָזט זיך הערען אויף אלע פערזאמלונגען, אפילו אין די סטריט קארס, אין פאָסט־אָפּיס און אין אלע רעגיערונגס אנשטאלטען, וויל א גרויסער טייל איינוואָהנער זיינען פראנצויזען, וועלכע שטאמען פון יענע ערשטע פראנצויזען וואָס האָבען זיך בעזעצט אין קאנאדא נאָר פריהער פון די ענגלענדער. זיי זיינען פערבליבען מיט זייער אלטען פראנצויזישען דיאלעקט, אין וועלכען עס איז דא א גרויסער אונטערשיעד פון דער ריינער פראנצויזישער שפּראך, וועלכע ווערט גערעדט אין פראנקרייך.

פון פראנקרייך און בעלגיען אן האב איך ניט געפיהלט דעם גייסט פון דער קאטוילישער רעליגיאן, ניט געזעהן די קאטוילישע גייסטליכע אין זייערע רעליגיעזע יוניפארמס פראנק און פריי אין גאס. די הויליגע פראצעסיאנען מיט די פערגעטערטע בילדער, מחנות יעזואיטען מיט הוילע קעפ, אין פרייע כאלאטען מיט בארוויסע פיס און פאר זיי ווערט געהויבערט וויירער, גלעקלעך קלינגען און זינגער זינגען. פראנציזען אסימילירען זיך ניט מיט די ענגלענדער, ניט אין שפראך, ניט אין רעליגיאן און ניט אין טראכט, זיי זיינען פשוט צווי בעזונדערע פעלקער, וועלכע זיצען אין איין לאנד. אין די פאראיניגטע שטאטען זעהט מען ניט אפען אין לעבען דעם אונטערשיער פון קאטוילישען מיט די פראטעסטאנטען. אין די קירכען זיינען זיי געוועלזיך צוטיילט. אבער אין גאס זיינען זיי אלע אמעריקאנער.

שעהן, זעהר שעהן איז די שטאדט מאנטרעאל מיט איהרע גאסען, געביידען און גערטנער, און א בעזונדער חן גיט איהר צו דער שעהנער קולטיווירטער בארג, וועלכער איז אין צענטר פון שטאדט. מאיעסטעטיש קוקט ער אראפ מיט גרויסען שטאלץ אויף אלע נידעריגע טיילען פון דער שטאדט, פערבויטע מיט פראכטפאלע געביידען, אויף די בריטע געפלאסטערטע גאסען מיט די גרויסע בענרינטע גערטנער, מיט הויכע, שטאלצע און אלטע בוימער, פערפלאנצטע מיט דופטענדע בלומען, וועלכע וועהרען בעשפריצט מיט שטראמען וואסער פון פעסטע פאנטאנען, בעזילבערטע פון די זון שטראהלען.

אט דער הערליכער בילד, שטעהענדיג אויף דעם בארג, ערקלעהרט דעם נאמען פון דער שטאדט — מאנטרעאל, וואס מיינט "קעניגליכער בארג".

בלויז צווי אן א האלב יאהר, אז איך בין אן איינוואהנער פון די פער־ אייניגטע שטאאטען. און מערקווירדיג איז וויי וויט איך בין צוגעבונדען געוואהרען צום לאנד מיט ליעבע און בייגקעניש אזוי וויי איך וואלט א געבאהרענער אמערי־ קאנער געווען, און פיעלייכט נאך מעהר, ווייל דער געבאהרענער פיהלט ניט דאס גליק פון פרייהייט, ער האט קיינמאל אין זיין לעבען ניט געפיהלט צוואנג און אונטערדריקונג, קיינמאל ניט געווען אונטערוואהרפען אונטער די טיראניישע ג־ זעצען און פינסטערע רוסישע אהרדנונגען אין דעם דעספאטישען צאריזם. איך, וועלכער האט דורכגעמאכט א גלות פון גלות לאנד, און ארויסגעטריבענער פון דער רוסישער "מאטושקא" שטיעף־מוטער, איך בין צוגעבונדען געוואהרען מיט מיין גאנצער געפייניגטער גלות נשמה צו די פרייע, יונגע, קרעפטיגע פראייניגטע שטאאטען פון אמעריקא.

און פיהלען מיין בייגקעניש נאך אמעריקא האב איך אנגעהויבען, ווען איך האב בעטראכטען די קאנאדער טעריטאריע. דאכט זיך, אויף א פרייע לאנד, אהן בענרענ־ צונגען, קיין פאספאהרט פראגען, און דאך, ווען איך האב דעם ערשטען קאנאדער

פלאג דערזעהן פלאטערענדיג אויף א רעגיערונגס געביידע, איז אינסטינקטיוו גאר אהן א רעכענונג, האט זיך געפיהלט א ביינקעניש נאך דער פלעג פון די שטערען און די פאסען. איך וויים און פערשטעה אז דאס איז צופיעל סענטי־מענטאל, גאר אהן לאגיק, וויל דער זעלבער מחותן בין איך מיט קאנאדא אזוי ווי מיט אמעריקא, אבער דאס איז פון די זאכען און בעגריפען, וועלכע האבען קיין שייכות ניט צו קאפ, מיט לאגיק, נאר צו דעם הארץ.

איך בין פשוט אויפגערעגט געווארען וועז איך בין ארויסגענאנגען אין פאסט אפיס צו קויפען פאסט מארקען, און דער פאסט־בעאמטער האט ביי מיר ניט געוואלט נעהמען קיין אמעריקאנער מינץ, און האט נאך זיך געוונדערט צו מיר מיט א שטערנגען טאן:

"וווייסט איהר ניט, אז מיר געהערען ניט צו די סטייטס? איהר זייט דאך יעצט אין קאנאדא!"

מיך האט דאס פערדראסען און איך האב האב זיך אליין נאכהער צולאכט, וועז איך האב זיך עראינערט, אז די זעלבע געשיכטע האט מיר אין קעניגסבערג, דייטשלאנד, געטראפען, וועז דער דייטשער פאסט־דיענער האט ביי מיר קיין רוסישע געלד ניט געוואלט נעהמען, האט מיך דאן גארניט פערדראסען, **אדרבא**, עם האט מיר גאר הנאה געטהאן...

און וואס אנבעלאנגט צו מיין גייסטיגער נאציאנאלער ארבייט פאר דעם ציו־ניסטישען גראנק, האב איך דאן אין מאנטרעאל אין דעם יאהר 1898 געפונען זעהר א טרוקענעם באדען, כמעט א שטיינערנעם, וועלכער איז ניט מסוגל געווען צוצונעהמען די גייסטיגע זריעה. דער אידישער המון אין מאנטרעאל איז געווען אז איינפאכער, פון דעם סארט מענשען, וועלכע האבען קיינע בעגריפען ניט וועגען אידעאלען, כלל־זאכען און פאלקס־בעדירפנישען. "א מענש איז מחויב צו מאכען א לעבען, און וווייטער גארניט"... דאס און נאר דאס איז זייער נאנצער לעבענס־אידעאל.

דער העכערער קלאס אידען, דאס הייסט די אלט־געזעסענע, סיי פון די ספרדים פון דער קהלה "שארית ישראל" און סיי די אשכנזים פון דער נעמיינדע "שער השמים" זיינען געווען הונדערט פראצענטיגע בריטישע פאטריאטען און האבען פשוט מורא געהאט צו דיינקען וועגען אידישען נאציאנאליזם, אום זיי זאלען חלילה ניט פונם זיין דעם ענגלישען פאטריאטיזם.

ארימע קאנאדער פאטריאטען! זיי האבען נעביך דאמאלט ניט געוואוסט, אז אין א פאר צעהנדליג יאהר שפעטער וועט ענגלאנד זעלבסט וועלען א שותף צום ציוניזם און די באלפור דעקלאראציע וועט וועלען איינע פון די פרינציפען פון דער ענגלישער מלוכה.

אייניגע יחידי סגולה האבען זיך דאמאלס יא געפונען אין מאנטרעאל, וועלכע האבען גוט פערשטאנען צו שעצען די ליכטיגע שטראהלען, וואס האבען ארויסגעשיינט פון דעם גרויסען אידישען שטערען אין דער פערזאן פון דעם אונשטערבליכען דר. הערצל. דער יונגער סימפאטישער און ענערגישער רב פון מאנטרעאל איז יענער צייט און יעצט דער רב פון פיטסבורג הרב א. מ. אשינסקי, איז געווען אייניער פון זיי. אין איהם האב איך שוין דאמאלסט געפונען דעם ריכטיגען, ערנסטען און איבערגעגעבענעם ציוניסט, פול מיט הייליגער ליעבע צו זיין פאלק, לאנד, רעליגיאן און שפראך. א בעקאנטער טאלאנטפאלער רעדנער אין אידיש, העברעאיש און ענגליש, אן אונערמיעדליכער ארבייטער אין אלע צרכי הכלל, א ליעבליניג פון ביידע דורות, די אלטע שעצען איהם פאר זיין פיעל וויסען אין תלמוד מיט דער אלטער ליטעראטור, די יונגע ליעבען איהם פאר זיין פערשטעהן די ענגלישע ליטעראטור און פאר זיין טאלעראנץ. און ער האט זיי געדיענט ביידען ערנסט, מיט דער אלטער חברה ש״ס האט ער דעם בלאט גמרא געלערנט, ווי א היימישער גדול און צו די יונגע האט ער נערעדט אין ענגליש נאציאנאלע אידישע היסטאריש לעקטשורס.

דער צווייטער איז געווען א שהנער אידישער בעל הבית, דער פרעזידענט פון דער שול ״שער השמים״, מר לאזארום כהן, א רייכער רוסישער איד מיט א ווארימער אידישער נשמה. ער איז געווען פון די ערשטע, וועלכע האבען זיך אינטערעסירט אין דער ציוניסטישער בעוועגונג. ער האט אנטיי! נענומען אין דער ארבייט פון די ניו יארקער ״שיבת ציון״ צוואמען מיט דעם דאמאלסדיגען בעוואוסטען ציוניסט דעם אדוואקאט אדם ראזענבערג.

דער רב א. מ. אשינסקי מיט מר. לאזארום כהן האבען צוגעצויגען צו זיך א גרויסע קראפט פאר דער נאציאנאלער בעוועגונג, א ספרדישען, רייכען, איינטעליגענטען אידען, וועלכער איז שפעטער געווען יאהרען לאנג דער פרעזידענט פון דער קאנאדער ציוניסטישער פעדעראציע — מר. ק. דע סאלא.

און די דריי גוטע נאציאנאלע אידען זיינען געווען די גרינדער און די בויער פון דער קאנאדער ציוניסטישער בעוועגונג ניט נאר אין מאנטרעאל, נאר אויך אין די אנדערע קאנאדער שטעדט, ווי טאראנטא, ווינניפעג און האמילטאן.

55טער קאפיטעל

די רוסיש-אידישע אנשטאלטען אין נויארק. — ווי זיי האבען אויסגעזוכן מיט דריי צעהנדליג יאהר צוריק. — די גרינדער און די כלל-טהוער פון יענער צייט. — יעקב שיף ע"ה, דער פרינץ פון צדקה.

דער בית ישראל האספיטאל איז געווען זעהר קליין און אומבעדייטענד איז יענער צייט, ער האט דאן פארנומען בלויז איין נומער פון איסט בראדוויי, 206, א קלייניע אלטע הייזעל אויף דעם זעלבען פלאץ, וואו עס געפינט זיך היינט די נאציאנאלע העברעאישע פאלקס שולע. וועו איך האב דעם ערשטען מאל באזוכט דעם האספיטאל און איך האב ביי זיך א פאראלעל געמאכט פון איהם מיט די אידישע האספיטעלער אין רוסלאנד, וועלכע איך האב באזוכט אין מיין רייזע אין די גרעסערע רוסישע שטעדט פון אדעס, קישינעוו, ווילנא, מינסק, דווינסק, רינא, ליבאווא און די צווי גרויסע פוילישע שטעדט ווארשע און לאדז און נאך און נאך, בין איך פשוט פערשעהמט געווארען. איז דאס א "בית החולים" אנשטאלט פאר א פערטעל מיליאניגער קהלה און א ציעמליך רייכער ווי נויארק? רער גאנצער האספיטאל פארנעהמט דאך ניט קיין האלב פון א וועלכען פארהויז פון יענע האספיטעלער.

און ווי נאך מעהר ענטוישט בין איך געווארען וועז דער גוטער, קלוגער, ענערגישער פרעזידענט פון דעם האספיטאל — נאך יעצט אויך, — מר. דזשאזעף ה. כהן, האט מיר זעהר א שעהנעם קבלת פנים געגעבען. ער האט מיך אין זייז קלייניעם אפיס ארייננעפיהרט, האט זיך מיט מיר זעהר שעהן פאנאנדערגערעדט און האט מיר אגב אורחא מגלה סוד געווען, אז פינאנציעל איז דער קליינער האספיטאל אויף גרויסע צרות, — ער האט א דעפיציט פון טויזענדער דאלערס און ער האט פשוט ניט מיט וואס צו בעצאהלען די לעצטע שולדען פאר פליש, ברויט און מילך. וואס אנבעלאנגט דאקטוירים און מעדיצין באקומט ער עס אומזיסט פון גוט הערציגע אידישע דאקטוירים און אפטעקארען. דער איבערגעבענער פרעזידענט מר. כהן, האט זיך ניט געשעהמט מיך בעטען איך זאל איהם צוהעלפען אביסעל אין זייז שווערער הילפיגער שנארריי. זעלבסטפארשטענדליך, אז איך האב זיין פערלאנג ערפילט בשלימות, און ער איז טאקי געווען מיין ערשטער גוטער לעהרער אין הלכות שנארריי פאר פערשיעדענע אידישע אנשטאלטען. איך בין גלייך מיט איהם אוועק דעם צווייטען טאג צו די רייכערע רוסישע אידען, ביי וועלכע מען באקומט היינט טויזענדער און צעהנדליגער טויזענדער, האבען מיר דאן באקומען צו הונדערטער און פופציגער; מר כהן'ען האבען זיך די אויגען געעפענט און אזוי יעדער יאהר צו די יעהרליכע מיטינגען פלעג איך אפעלירען

צו די גוט הערציגע מיטגלידער און דער יהרליכער דעפיציט פלעגט געדעקט ווערן.

אין אייניגע יאהר צייט איז אויפגעבויט געוואָרן דער יעצטיגער האָספיטאל אויף דזשעפערסאָן סטריט דורך דער גוואלדיגער ענערגיע פון דעם פליסיגען פֿרעזידענט מיט די אייניגע טהעטיגע רירעקטאָרען זיינע.

דער חנוכת הבית פון דעם נייעם האָספיטאל האָט געבראכט פיעל פרייד פאר די רוסישע אריבערגעקומענע אידען, איבערהויפט ווען זיי האבען דערהערט דעם אויסגעשריי פון דעם גרויסען אמעריקאנער איד מר. לואי מארשאל:

"פון היינט אָן, מיינע רוסישע אידישע ברידער, ווערט איהר א מעכטיגע ייִלאנטראָפישע קראפט פאר זיך זעלבסט, איהר נעהמט איבער פון אייערע עלטערע דייטשישע אידישע ברידער די וואהלטהאט ארבייט אויף אלע געביעטען פון צדקה אזוי ווי זיי האבען אמאל איבערגענומען די הייליגע ארבייט פון זייערע עלטערע פֿארגעהער די ספרדישע אידען מיט א פֿאר דורות צוריק. איד גראטולירן אייך".

די יעצטיגע גראנדיעזע פופציהן שטאקיגע געביידע, וועלכע ווערט געבויט פאר דעם בית ישראל האָספיטאל אין דער צווייטער עוועניו, צייגט אז מארשאל׳ס נבואה ווערט מקוים. דאָס איז ווירקליך א שטאלץ פאר די רוסישע אידען אין ניו יאָרק.

אין מעדיסאָן סטריט, אין אן אלטער קלייַנער הייזעל האבען די ערשטע גרינדער אונטער דער איניציאטיוו פון דעם ארויסגעבער פון "טאגעבלאט", מר. כתריאל צבי שרהזאהן, געעפענט אז "הכנסת אורחים ומושב זקנים". די כוונה איז אהן צווייפעל געווען זעהר א נאבעלע און א גוטע. זיי האבען מיט פיעל מיה אויסגעהאלטען איהם די ערשטע צייט, אבער דער שידוך פון די "אורחים" מיט די "זקנים" האָט ניט "עולה ליפה" געווען. אורחים זיינען על פי רוב געזונטע לעבעדיגע פרישע מענשען און שטרעבען נאך צו לעבען און זקנים ווילען נאר דערלעבען זייערע יאהרען און ווארטען אויף דעם טויט, און לעבען מיט דעם טויט זיינען ניט קיין מחותנים.

אויך דער אנשטאלט האָט שנעל זיין תיקון באקומען, די דירעקטאָרען האבען צווויי הייזער געקויפט אויף איסט בראָדווי, זיי האבען גלייך זייער קליין הויזעל אין מעדיסאָן סטריט פארלאָזען, און אריינגעצויגען זיך אין זייער נייעם פלאץ אויף 227 און 229 איסט בראָדווי, וואו דער אנשטאלט האָט זיך שנעל ענטוויקעלט, זעהר גיך געוואקסען מאטעריעל און מאראליש ביז ער האָט זיך דערלאנגט צו דער שטופע פון א וועלט־אינטערנאציאנאלע אינסטיטוציע, ווי ער איז יעצט אין אונזער געגענווארטיגער צייט.

צו הילף איז געקומען צו דעם אנשטאלט א נייער אנשטאלט אויף דער איסט

סייד, וועלכער האט זיך געגרינדעט אין יענער צייט פון א נעזעלשאפט פון איסט סיידער אידישע פרויען מיט דעם נאמען "בנות יעקב". די פרויען האבען צוגענומען פון הכנסת אורחים די זקנים צו זייער מושב זקנים און דער הכנסת אורחים האט זיך געווידמעט אין גאנצען פאר אימיגראנטען.

איינמאל ביי א דירעקטארען מיטינג איז פארגעקומען די פראגע וועגען דער איינצאהלונג פון א מארטגיידזש פון פערציג טויזענד דאלער, אין דער צייט וואס די קאסע פון דעם אנשטאלט איז געווען פוסט. די שטימונג איז געווען שרעקליך האפנונגסלאז: וואו און ווי אזוי באקומט מען אזא סומע געלד?

"מיר האבען קיין ברירה, מיר מוזען זיך וועגדען צו אונזער גוטען פילאנטראפ, צו מר. יעקב שיף!", זאגט איינער פון די דירעקטארען.

דער סעקרעטער איז בעאויפטראגט געווארען צו שרייבען א בריף צו מר. שיף. אבער די האפנונג אויף שיפ׳ס גינסטיגען ענטפער איז זעהר קליין.

צום צווייטען מיטינג האט דער פרעזידענט געלעזען א בריף פון יעקב שיף, אז די פערציג טויזענד דאלער מארטגיידזש נעהמט ער איבער.

די דירעקטארען האבען פריי אפגעאטעמט, און איך האב דאמאלס א "הלצה" אויסגעשפראבען:

"מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל!" דאס הייסט: "ווי שעהן אונז גוט ווערען דיינע אנשטאלטען ישראל ווען יעקב נעהמט צו דיינע "משכנות", דעם מארטגיידזש".

ער איז ווירקליך געווען א וואונדערבארער און דערצו זעהר א קלוגער און א בעשיידענער פילאנטראפ, אט א דער אמעריקאנער ראטהשילד. ער פלעגט אימער קומען צו הילף אין דער צייט און וויא פרייונדליך, ליעבליך און רוהיג־בעשיידען פלעגט ער טהאן זיינע פילאנטראפישע אר־בייט. איך פערזענליך האב געהאט דעם כבוד צו קענען לערנען זיין כאראקטער און זיין ווארימע אידישע נשמה ביי די יעהרליכע מיטינגען פון די גרויסע נויאר־קער אנשטאלטען ווי די "הכנסת אורחים", "גמילות חסדים" און די גרויסע פער־שיעדענע תלמוד תורה־נעבייידען, וועלכע האבען זיך אויסגעבויט אין די לעצטע יאהרען אין פערשידענע טהיילען פון שטאדט ווי די "אפטאון תלמוד תורה", די "סטאון עווניו תלמוד תורה" אין בראנזוויל און אנדערע. ער האט קיינמאל ניט פארפעהלט בייצואוואהנען די פערזאמלונגען און בייצוטראגען זיינע גרויסע נדבות אין צעהנדליגע טויזענדער דאלער. ביי די אלע מיטינגען האב איך געהאט דאס גליק אלס רעדנער צו זיין מיט איהם צוזאמען שטונדען לאנג און צו בעאבאכ־טען די באציהונג פון אונזער איסט סיידער עולם צו איהם. ווי ווייט בעלעבט ער איז געווען ביים פאלק איז גאר ניט צו בעשרייבען. ביי זיין ערשיינען יעדעם מאל פאר דעם עולם, פלעגט אויסברעכען א יובעל און אן אינערליכע פרייד און

צופריעדנהייט איז אויסגעגאסען געוואָרען אויף אלע געזיכטער. ער איז ווירקליך געווען אזינער פון די אידישע נאבעלע פרינצען אין די גלות לענדער. אויף זיין געזיכט האָט נאָך געשטראהלט די אידישע אריגינעלע חן שטראהלען פון זיין עלטער־עלטער־זיידען, דער תלמודישער ריעז מה"רם שיף. מיט פיעל ליעבע און רחמנות האָט ער אימער בעהאנדעלט זיינע אימיגראנטען־ברידער, מיט צארטקייט און ענייוות פלעגט ער ענטפערען אויף די אומצאהלבארע בריעף מיט פערשידענע בקשות צו איהם. קיינער ווייס ניט און האָט קיין באגריף פון זיין מתן בסתר צדקה צו פיעל ארימע פאמיליעס.

איינמאל האָט ער צו מיר געזאגט פערדריסליך: "וואצו לויבט איהר מיך אזוי פיעל פאר'ן עולם? איך האָב מעהר פערגעניגען פון מיין געבען וויפיעל זיי האָבען פון זייער נעהמען, און אז איך גיב, גיב איך ניט מיינע, ווייל איך בין בלויז איינער תון די שאצמייסטערס ביי דעם אלמעכטיגען".

אין די ערשטע יאָהרען פון דער ציוניסטישער באוועגונג איז ער געווען א געגנער ווי אלע געווען־הנליכע דייטשע אידען, וועלכע האָבען מורא אז עס זאל חלילה ניט אנריהרען די הונדערט פראצענט אמעריקאניזם, ניט פערשטעהענדיג דעם אמת'ן זין פון אמעריקאניזם. ער פלעגט אמאל מיט מיר לאנגע ויכוחים האָבען וועגען דעם ענין און איך האָב איהם אמאל געענטפערט:

"איהר ווייסט דאָך, מר. שיף, אז איך גלויב אין די נביאים, און דער פרינץ פון זיי, ישעיה, האָט געזאגט: "בניך מרחוק יבואו", דאָס הייסט, דיינע קינדער, וועלכע שטעהען נאָך פון ווייטען וועלען אויך קומען צו דיר, מוטער ציון!"

ער האָט א זיסען שמייכעל געגעבען, ווייל ער האָט העברעאיש פערשטאנען.

און מיין נבואה איז האלב מקוים געוואָרען. אין זיינע לעצטע יאָהרען פאר זיין טויט, איז ער געוואָרען נאציאנאליסטיש, ער האָט זיך שטארק אנגעפאנגען צו אינטערעסירען אין ארץ ישראל, ער האָט פיעל געהאלפען דעם פאליטעכניקום פון חיפה, און וועז ער וואלט נאָך הוינט מיט אונז געלעבט, וואלטען מיר געהאט אין איהם א ציוניסטישע פעסטונג.

וועז ער האָט געפייערט זיין זיבעציג יאָהריגען יובל, האָב איך איהם גראטולירט אין א אידיש־ענגלישער צייטונג און איך האָב איהם געוואונשען, אז איך זאל זוכה זיין צו באגריסען איהם צו זיין אכטציג יאָהריגען געבורטסטאג אין ירושלים. ער האָט מיר אין א בריעף געענטפערט, אז מיין וואונש האָט איהם געפעלען מעהר פון אלע ברכות, וועלכע ער האָט באקומען.

אין דעם לעצטען יאָהר פון זיין לעבען זיינען מיר געווען ביי א מיטינג, מיר זיינען געזעסען אין איין זייט פון פלאטפאָרם און ווייט אין דער צווייטער זייט איז זיין שוויגערזאהן, פעליקס וואַרבורג, געזעסען. ער האָט א שטילען זיפץ געטהאָן און זאגט צו מיר:

"מיין פריינד, ביי מיר איז שוין זון־אונטערגאנג, באלד נאכט, אבער דאָרט אין דער אנדער זייט גשהט אויף דער מארגען־שטערן", אנציייגענדיג מיט זיין אויג אויף מר. וואַרבורג.

יא, אונזער שיף איז אונטערגעגאנגען מיט דעם קאפיטאן צוזאמען, און זיין טויט האָט ליידער אונז דערווייטערט פון זיין נאבעלען לעבען.

דער הכנסת אורחים, ווי אלע אידישע אנשטאלטען, און זעהר פיעל פּרי־וואט פאמיליעס, באדויערען נאָך עד היום זיין טויט און ביינקען נאָך זיין נאבע־לען לעבען...

56טער קאפיטעל

ווי די אידישע צדקה-אנשטאלטען האָבען זיך ענטוויקעלט. — פון זייער שנעלען פּרא־גרעס קענען מיר לערנען פיעל וועגען אידישען לעבען אין אמעריקא. — דער מושב זקנים בית בנות יעקב, וועלכער איז אָנגעפאנגען געוואָרען אין א קליינער געבוידע מיט בלויז דריסיג אלטע לייט, איז הייגט אויסגעוואקסען צו א וויכטיגען אנשטאלט. — די ענטוויקלונג פון דעם דאָזיגען מושב זקנים. — דער גמילות חסדים, אויגער פון די נוצליכסטע אנשטאלטען אויף דער אידישער גאס. — צעהנדליגער טויזענדער אידען זיינען געהאָלפען געוואָרען פון דעם גמילות חסדים, וועלכער האָט זיי גע־שטעלט אויף די פיס.

אין א פערלאָזענעם, פערגעסענעם ווינקעל פון דער ניו יארקער איסט סייד, אין דער זייטיגער קליינער גאס גאָווערניער סטריט, האָבען זיך צוזאמענגענומען א פּאָר צעהנדליג "בנות יעקב", אידישע טעכטער, מיט וואַרימע אידישע גוטע נשמות, און האָבען זיך פארבונדען אין א חברה מיט דעם צוועק צו עפענען א היים פאר זקנים און זקנות. די איניציאטארין איז געווען מרם. דוואָרסקי, דאן א יונגע ענערגישע פרוי, און אויף איצט אן אונערמיעדליכע כלל־טהוערין. זיי האָבען א קליין הייזעלע געקויפט און א קליין היימעלע געעפענט פאר די אלטע אידישע מע־נער און פרויען פון דער גרויסער וועלט־שטאָדט נויאָרק. ווי ביהנען האָבען זיי געארבייט אָט די קליינע צאָהל בארעמהערציגע אידישע שוועסטער, זיי האָבען זיך אלע אין בעטלער פארוואנדעלט, זיי פלענען שנאָרען דאָלערם מיט סענטען, אויף אלע אידישע שמחות, ברית'ן און חתונות, אום אויפצוהאלטען די פּאָר צעהנ־דליג זקנים און זקנות. מאנכע פון זיי האָבען פשוט אזוי ווי דיענסטען געארבייט די איינפאכע הויז־ארבייט, מיט פיעל צארטקייט אכטונג געגעבען אויף די אלטע צו האלטען זיי ריין.

דער קליינער אנשטאלט האט זיך זעהר שנעל אנגעפאנגען צו ענטוויקלען און עס האט זיך געפאדערט א מאן און א פרוי, אויסווייניג צו שאפען מעהר מיטלען און אינעווייניג צו האלטען די הויז אין גוטער ארדנונג.

אין דעם יאהר 1899 זיינען מיט דעם אימיגראציאנס־שטראם אנגעקומען נאך ניו יארק א יונגע פאר פאלק פון קאוונא, מר. אלבערט קרוגער און זיין פרוי, העלענא.

דער יונגער קרוגער מיט זיין פרוי זיינען צוגעצויגען געוואָרען צו דער ארבייט און מיט זיי האט זיך דער אנשטאלט אויפגעהויבען, און פון אייניגע הונדערט מיטגליעדער זיינען געוואָרען טויזענדער. זיי האבען פערקויפט זייער קליין הויז אויף גאַווערניער סטריט און האבען געקויפט צווייי גרויסע הייזער אויף איסט בראָדווויי, און אנשטאט דרייסיג בעטען, וואס זיי האבען געהאט אין דער ערשטער האבען זיי א שפרונג געטהאן צו דער צאהל פון צווייי הונדערט בעטען.

א פאר צעהנדליג יאהר איז דער מושב זקנים געווען אויף איסט בראָדווויי, אבער ער איז געווען צו קליין מיט זיינע צווייי הונדערט בעטען פאר די הונדערטער אפליקיישאנס וועלכע האבען נעביך געמוזט וואַרטען אויף זייער נעקסט. עס איז וויכטליך געווען הארצרייסענד צו זעהען טאג איין טאג אוים די אומגליקליכע אלטינקע קומען אין אנשטאלט זוכען א שטיקעלע מנוחה זייערע קעפ אנצושפאַרען אויף די עלטערען יאהרען און האבען געמוזט אוועקגעהן מיט נאַרנישט.

מיסעס דוואַרסקי, די איבערגעבענע פרעזידענטין מיט איהרע העלפערינס האבען ניט געוואָהט ביז זיי האבען מיט דער הילף פון אייניגע מענער פילאנטראָפען אפגעקויפט א גרוים פלאץ אין די בראָנקס, אויפגעבויט א פראכטפאלען פאלאץ אויף א שהנעם בארג מיט בוימער, פארפלאנצט בלומען און געמאכט שהנע געפלאסטערטע וועגען.

א גרויסע שוהל, א בית המדרש און א ביבליאטעק געפינען זיך אין דעם גרויסען אנשטאלט.

וויילען מיר האבען א באגריף פון דער ענטוויקלונג פון דעם אידענטהום אין די לעצטע צעהנדליגער יאהרען אין דער גרויסער וועלט־שטאדט ניו יארק, מוזען מיר שטודירען די היסטאריע פון אונזערע פילאנטראפישע אנשטאלטען און פון דער רייכער נאהענטער פערגאנגענהייט, און מיר קאנען האפען מען זאל אונז לאזען געהען ווייטער אויף אונזער וועג.

איינמאל פאהרענדיג איבער דער גרענד סטריט פערי פון ברוקלין נאך נויארק, שטעלט זיך מיר פאר א יונגערמאן, פעסט געבויט מיט א זעהר פולען ענערגישען געזיכט, און זאגט צו מיר:

"איהר זייט רעווערענד מאסליאנסקי, ערלויבט מיר זיך פארצושטעלען. מיין

נאמען איז **אלתר שפירא**, דער גרינדער פון **גמילות חסדים**, נאָט האָט אונז צוזאמענגעבראכט אויף דער פערי־שיף, און איך האָף אז אונזער באגעגענעניש וועט פיעל **הילף ברענגען** צו דעם אנשטאלט, וועלכען איך האָב געגרינדעט, אבער ער איז נאָך א בייבי, מען מוז איהם ענטוויקלען. איהר מוזט מיר העלפען צו פארגרעסערען איהם".

ער האָט זעהר פיעל גערעדט וועגען דער נויטוועגדיגקייט פון דעם אנשטאלט פאר די נייע גרינע, וועלכע קומען אהער און האָבען ניט מיט וואָס זייערע הענד צוצופיהרען, זיי פעהלט אויס בלויז עטליכע דאָלער אויף וואארע צו פעדלען, אום צו מאכען אן אנשטענדיגען לעבען.

איך האָב גלייך פערשפּראָכען מר. שפירא'ן צו העלפען איהם. איך האָב אויף פיעלע פערזאמלונגען גערעדט, חברים זיינען צוגעקומען זעהר פיעל, און דער קליינער אינסטיטוט האָט זיך שטארק ענטוויקעלט נאָר אין א קורצער צייט.

איך האָב איינמאל ביי א מיטינג, ביי וועלכען מר. יעקב שיף איז געווען אנווועזנד, ערקלעהרט, אז דער גמילות חסדים איז נאָך מיין מיינונג א גייסטיגע דיספענסערי: א דיספענסערי פערהיט די קראנקע זיי זאָלען ניט ברויכען קיין האָספּיטאל, די דיספענסערי באוואָרענט אז די קראנקהייט זאָל זיך ניט ענטוויקלען. אומגליקליך איז דער חולה, וועלכער פערלאָזט זיין קראנקהייט ביז ער ברויכט אן אפּעראציע, וויל דער אפּערירטער בלייבט זיין גאנץ לעבען פעהלער־האפט, ניט פאלקאמען. דאָס זעלבע איז מיט דער קרייזק, וועלכע רופט זיך ארמוטה. וועה איז צו דעם ארימאן, וועלכער מוז צו צדקה אנקומען. דאָס מאכט א געפּעהרליכע גייסטיגע אומגעלונגענע אפּעראציע אין זיין שטאָלץ, אין זיין מענשליכע ווירדע. דער גמילות חסדים פערהיט די ארימע באדירפטיגע פון דער גייסטיגער צדקה־אפּעראציע. דעם פילאנטראָפּ איז די אידעע זעהר געפעלען ער־ווארען און ער האָט פיעל געהאָלפען צו דער ענטוויקלונג פון דעם אינסטיטוט און יעצט איז דער נויאָרקער גמילות חסדים אונטער דער פיהרונג פון דעם טהע־טיגען פרעזידענט מר. יוליום דוקאס, א דייטשישער ארטאָדאָקסישער איד און א גוט בעקאנטער כלל טהורה. דער אנשטאלט איז באריהמט איבער דער גאנצער וועלט, טויזענדער קליינע געשעפטס־לייט, פראָפעסיאָנאלען און סטודענטען זיינען פון איהם געהאָלפען געווארען און ווערען היינט געהאָלפען אין זייער שלעכטער לאגע. דער גרויסער נאָבעלער אנשטאלט קען מיט רעכט גערופען ווערען "א באנק הויז פאר די נויטבעדירפטיגע", ער טהוט די זעלבע ארבייט פאר דעם ארימען קלאס וואָס די גרויסע באנקען טהוען פאר די רייכע און דעם מיטעל־קלאס האנ־דעלס לייט. עס געהט דורך יעהרליך איבער א מיליאָן דאָלער צו צעהנדליגער טוי־זענדער מענשען פון פינף דאָלער ביז דריי הונדערט אָהן שום אינטערעסט. דער אנשטאלט האָט יעצט אפּטהיילונגען אין אלע טהיילען פון שטאָדט אין די אידישע געגענדען. דער הויפּט אפּיס איז אין דעם צענטער פון דער איסט סייד — אויף

דער צווייטער עוועניו, זיינע צווייגען זיינען אין בראנקס, האלעם און אין בראנזוויל. די אלע הוצאות זיינע ווערען געדעקט פון די מיטגלידער פון דער חברה, וועלכע טראגען אריין צוהנדליגער טויזענדער דאלער יעהרליך.

עס איז ניט קיין קלייניגקייט פאר די קליינע האנדעלם לייטע, ווי ארימע קרעמער, פערלער, ארבייטער און סטודענטען, ווען זיי מאכען דורך אין זייער לעבען אן עקאנאמישען קריזים און ווי שרעקליך די טראגעדיע איז, אז צוליעב פופציג אדער הונדערט דאלער קען חרוב ווערען זייער גאנצער לעבענס־קוואל, דער ענדלער מוז אויפגעבען זיין קליין געשעפט, דער סטודענט ווערט אפגעשניטען פון זיין שטודירען. אנווערענדיג זייער לעבענס־שטיצע, זינקען זיי אריין אין דעם ים פון דלות און מאנגעל, און ניט ווילענדיג פערבליבען זיי אומגליקליכע שנאערער אויף זייער גאנצען טרויערדיגען לעבען. אט צו די קעמפפער געגען נויטה און ארמוטה קומט דער גמילות חסדים ווי א מושיע וגואל, ער העלפט זיי, ער שטיצט זיי און פיהרט זיי ארויף אויף א דרך.

איך פערזענליך קען פיעל ביזנעם לייטע און דאקטוירים, לאיערס און אקאונטענטס, וועלכע זיינען געוואקסען ערעטט דורך דעם ווירדיגען אנשטאלט, וועלכער טראגט אויף זיך מיט שטאלץ דעם הייליגען העברעאישען נאמען "גמילות חסדים".

איך פֿאָר קיין אירָאפּא זיך הוילען דעם האלז. — אויף דער שיף "פּאַטסדאם" פּיהל איך זיך איצטער גאָר אנדערש ווי מיט דרייצעהן יאָהר צוריק, ווען איך בין אלס אימיגראנט געפֿאָהרען קיין אמעריקא. — דער נאסער קבר פון א האַלענדער מאכט א שוועכען אייגדרוק אויף אלע פּאסאזשירען. — א אידישער יונגערמאן, אן אָרימער ארבייטער, געפינט אויף דער שיף צוויי טויזענד דאָלער און גיט זיי אָפּ. — דער אידישער נאָמען ווערט געגרויסט צוליעב זיין טהאט.

אין דעם יאָהר 1908 האָבען מיינע בעקאנטע דאָקטוירים מיך געראטהען איך זאָל פֿאָהרען קיין אירָאפּא און נעהמען א קור אין באד עמס אין דייטשלאנד, פּאר מיין שוואכען האלז. מיינע שטימבענדער האָבען אנגעפאנגען רעווָאלטירען פון צופיעל ארבייט ווָאס איך האָב זיי באלעסטיגט.

דעם זיבעצעהנטען יוני האָב איך ארויפגעשטייגט אויף דער האַלענדישער שיף "פּאַטסדאם". דער אָרקעסטער האָט געשפּיעלט. די שטארקע זונען־שטראהלען האָבען פערפלייצט מיט ליכט די שיף מיט די הונדערטער פּאסאזשירען, וועלכע זיינען געשטאנען בלויז־קעפּיגע און מיט זייערע הוטען העפּליך באגריסט די באגלייטער זייערע. די פּרויען־פּאסאזשירען האָבען זיך געזעגענט אויף זייער אופן מיט א געמאכטען זיסען שמייכעל אויף זייערע ליפּען און אין דערזעלבער צייט שיינען ארוים טרעהרען טראָפּענס פון זייערע אויגען. ריהרט זיך די שיף פון ברעג, הערט זיך א גערויש א געמישטער, א בשותפת'ער פון שיף און פון לאנד, פון די פּאסאזשירען מיט די באגלייטער, דער זייט־געזונט מיט דעם פּאהרגעזונט אין פערשידענע שפּראכען, פון פערשידענע מענשען, אין זייער געשלעכט און עלטער, א געמיש פון מענער און פרויען שטימען פון עלטערע און יונגע צוזאמען מיט דעם גערויש פון דער שיף־מאשינערי, שאפען אין דיר א בעזונדערע שטימונג, א געמישטע פון פרייד מיט בייגקעניש, א פּלוצלינגע צורייסונג פון מיליאנען גייסטיגע פעדים, וועלכע בינדען צוזאמען די מענשליכע נשמות מיט פריינדשאפט און בעקאנטשאפט.

פּארבייגענאנגען א שטונדע, די שיף שפּאלט מיט קראפט די ים־כוואליעם און די פּאסאזשירען פארנעהמען יעדערער זיין אָרט אין זיין קעבין, און יעדערער פערטיעפט זיך אין זיך זעלבסט. איך האָב זיך בארוהיגט און געמאכט ביי זיך א פּאראָלע פון מיין רייזע מיט דרייצעהן יאָהר צוריק איבער דעמזעלבען ים פון אירָאפּא נאָך אמעריקא מיט מיין יעצטיגער רייזע פון אמעריקא נאָך אירָאפּא. דאָן בין איך אן עמיגראנט געווען, אן ארויסגעריסענער בוים פון דעם באדען,

אין וועלכען איך בין פארפלאנצט געוואָרען, געוואקסען און ענטוויקעלט זיך פערציג יאָהר צייט.

א בייזער שטורם ווינט, פינסטערע טיראנישע גייסטער, מערדערישע ווילדע אומגעלומפערטע קרעפטען פון דעם רוסישען שרעקליכען צאר'ס רעזשים האבען מיך דאן מיט געוואלד ארויסגעריסען פון מיין געבורטסלאנד, פון מיין פאמיליע, פון מיין היים און פון מיין שפראך, מיין ליטעראטור און מיין קולטור, האבען מיד געגען מיין ווילען אריינגעווארפען אויף א שיף איבער דעם גרויסען אטלאנטיק אין א פרעמדער שיף, א פרעמדער קאפיטאן, פרעמדע מאטראָזען, פרעמדע פא־סאזשירען מיט א פרעמדער שפראך, פרעמדע מנהגים און ווילד־פרעמדע שפייזען צווישען וועלכע איך בין טויב־שטום געזעסען צוהן טעג אליין און עלענד, ניט ווייסענדיג וואָהין, צו וועמען און צו וואס איך פאָהר, דאן אויף דער פראנצויזישער שיף "לאבורגאניא" פון איירָפּא נאָך אמעריקא.

דרייצהן יאָהר זיינען פערשוואונדען זינט איך האָב דורכגעמאכט מיין טרויערדיגע עמיגראנטען־רייזע, און יעצט פאָהר איך צוריק מיט דער האלאנדער שיף "פאטסדאם" נאָך אייראָפּא. אבער, גאט מיינער, ווי ווייט און פערשיעדען איז מיין רייזע איצט פון דער ערשטער, ווי פון טאג ביז נאכט, פון לימטיג ביז פינסטער, פון פרייהייט ביז שקלאפערי. יעצט פאָהר איך פריי מיט מיין ווילען, קיינער האָט מיך ניט געצוויט צו פאָהרען, איך בין א פרייער אמעריקאנער בירגער, אונטער דער מעכטיגער פראָטעקציאן פון דעם גרויסען יונגען פאָלק, וועלכע בא־זיצט די גרויסע מעכטיגע רעפובליק פון די פעראייניגטע שטאאטען פון אמעריקא. איך פאָהר ניט קיין שטומער, איך באזיץ מעהר אדער ווייניגער די רייכע וועלט־שפראך, די ענגלישע, וועלכע איז ניט פרעמד אויך צו דעם האָלענדישען קאפיטאן מיט זיינע מאטראָזען. איך פאָהר צוזאמען מיט ניט קיין קליינער צאָהל פון מיינע אידישע ברידער, אבער פרייע אמעריקאנער בירגער ווי איך, מיר פיהלען פריי און מיר רעדען פריי און מיר ווייסען אלע וואָהין, צו וועמען און צוליעב וואס מיר פאָהרען.

דעם פאראלעל האָב איך געמאכט צוויישען מיינע צוויי רייזעס אויף דעם זעלבען ים און מיינע ליפּען האבען געמורמלט: "פערפלוכט זאָל זיין די טיראניי און געבענשט זאָל זיין די פרייהייט".

אויף מארגען פריה האָט זיך א קלאנג פארשפרייט איבער דער שיף, אז ביינאכט איז פלוצלינג געשטארבען א רייזענדער, פינף־און־דרייסיג יאָהר אלט, און ער האָט שוין גלייך באקומען זיין נאסען קאלטען קבר אין ים...

אזוי ווי אן עלעקטרישער שטראָם האָט א שרעק דורכגענומען די אלע רייזענדע, באזונדערס זיינען די פרויען זיהר אומרוהיג געוואָרען און נייגעריג צו ווייסען ווער איז דער געשטאָרבענער און וואס איז די אורזאכע פון זיין טויט.

איך האב זיך צום קאפיטאן געוועגדעט און ער האט מיר ערקלעהרט, אז דער אומגליקלעכער פאסאזשיר איז געווען א האלענדער יונגערמאן, ער איז געווען זעהר שלאף, אייניגע פרייגד האבען איהם געווארענט ער זאל ניט פאהרען. ער האט זיי ניט געפאלגט, ווייל ער האט זיך געאיילט צו פאהרען צו זיין פאמיליע, א פרוי מיט קינדער, נאך אייניגע יאהרען פון זיין אבוועזענהייט פון דער היים. ער איז ארויף אויף דער שיף מיט מוטה, מיט דעם געדאנק און האפנונג, אז ער פאהרט צו זיין היים. דער ים האט אבער שלעכט געווירקט אויף איהם, זיין קראנקע הארץ האט געפלאצט און דער טויט האט איהם געפאנגען.

"כל מה שיש ביבשה יש בים" — אלעס וואס געפינט זיך אויף דעם לאנד, געפינט זיך אין ים"—לערנט אונז אונזער תלמוד, אפילו לויות איז אויך דא אויף דעם ים, נאר צו "די יבשה לויות" זיינען מיר שוין צוגעוואהנט, ווייל מיט אונזער מוטער־ערד זיינען מיר גרויסע מחותנים לעבעדיגערהייט אויף, שרעקליך איז א לויה אויף דעם ים.

ביינאכט, וען אלע רייזענדע זיינען אין זייער שלאף פארזונקען, גיט דער קאפיטאן א סיגנאל, די שיף בלייבט שטעהן אין מיטען ים. דארט איז דעם האס־פיטאל־קעבין איז שוין אלעס צוגעגרייט, דער דאקטאר, דער קאפיטאן מיט זיינע אפיצירען געהען אריין אין האספיטאל, דער דאקטאר ערקלעהרט דעם געשטאר־בענעם אפיציעל־טויט און גיט אן ערלויבנים צו "מקבר" זיין איהם. די מאטראזען ווילקלען איין דעם "בר מינן" אין א שטיק לייוועגט, לייגען איהם ארויף אויף א גראבער ברעט, בינדען איהם צו צו דער ברעט מיט שטריק, א שווערען שטיק אייזען הייגגען זיי אויף דעם פאדערשטען שפיץ פון דער ברעט, זיי טראגען איהם אוועק צו דער ענדע פון שיף, דער שיפס קאפיטאן, דער דאקטאר מיט די אפיצי־רען באגלייטען איהם בלויז־קעפיג, און זעהר שטיל און רוהיג לאזען זיי איהם ארונטער אין ים אריין. די כוואליעס נעהמען איהם צו אויף אייניגע סעקונדען אין זייער שוים אריין, זעהר שנעל זינקט ער צום תהום ארונטער.

דער קאפיטאן גיט א סיגנאל און די שיף געהט ווייטער איהר וועגס, נאר ווייניגער מיט אין פאסאזשיר.

אויף דעם פערטען טאג פון מיין רייזע האב איך אויף דער שיף געפיהלט א נאציאנאליסטישען נחת רוח פון א יונגען אידישען מאן, מר. אברהם לעווין, א געבארענער פון ריגא, וועלכער האט מקדש שם ישראל געווען פאר דער גאנצער קלייניער שיף־וועלטעלע, וואו עס האבען זיך געפונען רעפרעזענטאנטען פון פער־שידענע נאציאנען מיט פערשידענע מיינונגען וועגען אונזער אידישער נאציאו. זעלבסטפערשטענדליך, אז די מעהרצאהל פון זיי זיינען געווען אנטיסעמיטיש געזאנען.

מר. לעווין, אן אינטעליגענטער יונגער מאן, ניט קיין רייכער, — זיין בא־שעפטיגונג איז געווען אלס אסיסטענט פון א פארמאן אין א נויארקער פאבריק,

און ער האט פערדיענט בלויז זיין לעבענס־מיטעל, האט פלוצלינג באקומען א בריעף פון זיין געבורטס־שטאדט ריגא, אז זיין אלטע מוטער איז זעהר קראנק. זי פיהלט אז איהר ענדע איז נאהענט, זי האט איהר פערלאנג אויסגעדריקט, אז זי וואלט זעהר וועלען זעהען איהר אברהם׳עלען, דעם בן יחיד איהרען, איידער זי וועט איהרע אויגען אויף אייביג צומאכען.

אברהם לעווין, אלס טרייער זוהן, האט אין אייניגע געצעהלטע טעג זיך צור־געגרייט צו דער רייזע, האט נאך צוגעלייהען עטליכע צעהנדליג דאלער אויף די רייזע־קאסטען און ער פאהרט יעצט מיט אונז אום צו ערפילען זיין קראנקער מוטערס וואונש און פערלאנג צו זעהן איהר אייניגען זוהן פאר איהר טויט.

די רייזע איז פאר איהם צו לאנגזאם, ער וואלט דאס וועלען מאכען וואס ניכער, פערשידענע געדאנקען לאזען איהם ניט צורוה, ער קען ניט שלאפען, ער שפאצירט ביז שפעט אין דער נאכט אויף דעם צווייטען קלאס דעק. עס איז צווי א זייגער ביינאכט, אלע שלאפען, און מר. לעווין שפאצירט אויפ׳ן דעק אייגער אליין. פלוצלינג האט ער געפונען א געלד־בייטעל מיט איבער צווי טויזענד אמע־ריקאנער דאלערס. ער האט דאס געלד איבערגעצעהלט, נענומען מיט זיך אין זיין קעבין, געווארט ביז זון־אויפגאנג, ארויף צום שיפס קאפיטאן און האט איהם דאס געלד גלייך איבערגעגעבען.

דער קאפיטאן האט איהם בעטראכט מיט גרויס רעספעקט פאר זיין נאבעלער טהאט און האט זיין נאמען אין בוך פערשריבען.

מר. לעווין האט אבשיעד גענומען פון קאפיטאן און האט שוין געוואלט ארונטער, ערשט די טהיר פון דעם קאפיטאנס קעבין האט זיך געעפענט און א קאליפארניער פארמער איז אריין און מיט אן אויפגערעגטער שטימע דערצעהלט דעם קאפיטאן, אז אן אומגליק האט איהם געטראפען אויף דער שיף, ער האט פארלאזען זיין נאנצען פערמענגען, איבער צווי טויזענד דאלער.

נאך אייניגע פראגען, וועלכע דער קאפיטאן האט דעם פארמער געשטעלט, האט ער זיך גלייך איבערצייגט, אז דאס געפונענע געלד געהערט צו איהם.

"דא איז אייער געלד, — האט דער קאפיטאן צום פארמער געזאגט, — און דאנקט אט דעם יונגען מאן פאר זיין נאבעלער טהאט", און ער האט אנגעצייגט אויף מר. אברהם לעווין.

דער קריסטליכער קאליפארניער פארמער איז ארויפגעפאלען דעם אידישען יונגען מאן אויף זיין האלז, און האט מיט טרערהרען אין זיינע אויגען געבעטען, אז ער זאל נעהמען פון דעם געלד א טהייל וואס ער וויל.

מר. לעווין האט זיך צום געלד ניט צוגעריהרט.

"ביזטו א רייכער מאן?" האט דער קאפיטאן געפרעגט ביי מר. לעווין.

"ניין!" — האט מר. לעווין געענטפערט גלייך און האט איהם ערקלעהרט זיין לאגע און צו וועמען ער פאהרט.

"וואהרום זאלט איהר ניט נעהמען עטליכע דאלער? זיי וואלטען דאך אייך יעצט זעהר גרויסע נוצען געבראכט?" — פרעגט איהם ווידער דער קאפיטאן.

"איך ליעב ניט צו נעהמען ניט קיין פערדיענטע געלד", — האט לעווין געענטפערט, — "דאס געלד האט דער מאן פערלאזען, איך האב דאס געפונען, מיין פליכט איז געווען איהם אפצוגעבען. איך האב מיין פליכט ערפיללט, קיינע דאנקען קומט מיר ניט דערפאר".

"יא, יא, — האט דער האלענדישער שיפס קאפיטאן זיך געוועגדעט צו די לייטע וועלכע זיינען ארום איהם געשטאנען, — וועז שעקספיר וואלט בייגע־וואהנט אזא סצענע צווישען דעם אידען מיט דעם קריסט וואלט ער זיין שיילאק נאר אנדערש אויפגעשריבען".

מיט גרוים רעספעקט האבען אלע פאסאזשירען בעטראכט מר. לעווינען, און ער האט ווירקליך מיט זיין ארענטליכקייט באשעהנט זיין פאלק.

58טער קאפיטעל

אויף דער שיף "פאטסדאם", אויף וועלכער איך בין געפאהרען קיין האלאנד זיך קורירען. — דער ארקעסטער שפיעלט די הימנען פון אלע פעלקער און איך פיהל דעם וועהטאג פון אונזער פארלאזענקייט וואס אונזער הימן פארגעסט מען. — מיין באגעגענוש מיט א יונגען ציוניסט, מיט וועמען איך האב זיך באלד באפרוינדעט. — מר. בערנארד מינץ, וועלכער אטאקירט די קאטוילישע גלחים, לאכט אפ פון זייער רעליגיע. — אן אינטערעסאנטער טיפ פון א פארדיוטשטען אידען, אן אייניקעל פונ׳ם מהר״ם מינץ.

זעהר א שעהנער פריהמארגען, שטיל און רוהיג איז דער אטלאנטיק, דער בלויער הימל שפיגעלט זיך אין איהם. די שיף שווימט רוהיג איבער זיינע קלייגע וועללען, די פאסאזשירען זיצען זיך באקוועם אויף די אלע דריי דעקען פון דער שיף. פון דעם דריטען קלאס קוקען די ארימע רייזענדע אויף דער צווייטער מיט קנאה־בליקען און פון צווייטען קלאס קוקען זיי מיט דיזעלבע בליקען אויף דער ערשטער קלאס, פון וואנעט עס טראגען זיך די טענער פון דעם שיף־ארקעסטער. זיי שפיעלען די פארשיידענע נאציאנאלע הימנעם. די ערשטע הימנע איז געווען די אמעריקאנער, דאן האבען די יענקים שטארק אפלאדירט מיט נאציאנאלען שטאלץ. די צווייטע האבען זיי די האלענדישע הימנע געשפיעלט, וויל די שיף בעלאנגט צו א האלענדישער געזעלשאפט. די דריטע האבען זיך געלאזט הערען די

שטארקע טענער פון דער דייטשער הימנע און די דייטשען האבען שטארק אפלא־דירט און אזוי איז געווען מיט דער פראנצויזישער, ענגלישער און דער איטא־ליענישער, זאגאר די רוסישע, וועלכע איז אפלאדירט געווארען בלויז פון א האלב צעהנדליג רוסען, וועלכע האבען זיך געפונען אויף דער שיף.

איך האב דאן געפיהלט יונה הנביא׳ס געפיהלען, וועלכער איז נעביך גע־גען עלענד, איינזאם "בירכתי האניה" אין א ווינקעל פון שיף, און אז מען האט איהם געפרעגט "מה ארצך?" "ואי מזה עם אתה?", — "וואס פאר א לאנדסמאן ביזטו און צו וועלכען פאלק געהערסט דו?" — האט ער געענטפערט: "עברי אנכי ואת אלהי השמים אני ירא אשר עשה את הים ואת היבשה" "איך בין א איד. פאר דעם הימעל־גאט, וועלכער האט באשאפען דעם ים מיט דער יבשה, האב איך מורא". דאס מיינט: קיין לאנד באזיץ איך ניט, צו קיין נאציאן געהער איך ניט. איך בין ניט ווילענדיג א קאסמאפאליט, איך האב נאר צו טהאן מיט דער אלגעמיינער גאטהייט, איך בין אויפגעבונדען צוזאמען מיט דעם גרויסען אוניווערסאלען ארכיטעקט פון דעם גאנצען באשאף, איך, אומגליק־ליכער, צוויי טויזענד יאהריגער וואנדערער־קאסמאפאליט, געצוואונגענער אינ־טערנאציאנאליסט, בין פול אין אלע לענדער און באזיץ ניט קיין אייגען לאנד. איך בין פארבונדען מיט אלע נאציאנען און אליין בין איך קיין נאציאן. איך רייד אלע שפראכען און מיין אייגענע שפראך האב איך פארגעסען. איך ארבייט פיעל אין אלע ליטעראטורען און מיין אייגענע פיער־טויזענד־יאהריגע ליטעראטור האב איך פערלאארען. איך הער שפיעלענדיג אלע נאציאנאלע הימנעס און מיין אייגענע פארשווייג איך...

אט אזוי בין איך געזעסען "בירכתי האניה", אין א ווינקעל פון דער גרוי־סער שיף און דער נאציאנאלער צער און ווייטאג האבען מיר מיין הארץ צוריסען. איך האב געזוכט פאר וועמען אויסצודריקען מיין הארץ, דורכריידען זיך, וועט מיר לייכטער ווערען, און איך האב ניט געפונען.

פלוצלינג איז געקומען פאר מיר א יונגערמאן, א פרישער, א לעבעדיגער מיט א פאר שווארצע ברענענדיגע סעמיטישע אויגען, א געפוצטען פראנצויזישען שווארצען בערדעל, וואס האט צוגעגעבען א אידישען חן צו זיין חן'עודיגען אידי־שען פנים און באזונדערס זיין אדלער נאז האט שטארק עדות געזאגט אויף זיין אידישקייט.

"אויב איך האב קיין טעות ניט, זייט איהר דאס רעווערענד מאסליאנסקי?" — פרעגט ער מיך אין ענגליש.

"יא, מיין הערר, און ווער זייט איהר?" — האב איך איהם געפרעגט.

"מיין נאמען איז לאזע, דער מאלער. איך האב איך געהערט האלטען א ציוניסטישע רעדע אין ניו יארק אין קופער יוניאן ביי דעם קבלת פנים פון מר,

יוסף קאווען, דער לאנדאנער ציוניסט, איך בין אן אינטימער פרייַנד פון מר. ישראל זאנגווילן, איך בין א ציוניסט שוין איינציג יאהר".

מיר איז לייכטער געווארען. איך בין גלייך אריינגעקומען אין אנאנדערער שטימונג, איך האָב געפונען אין איהם א פרייַנד און א גייסטיגען ברודער, מיר האָבען זיך גוט צוזאמענגערעדט, אזוי ווי צוויי טויבען שטילע זיינען די צוויי ציוניסטען געזעסען "בירכתי האניה", און מיר האָבען אונזערע נאציאנאלע ציוניסטישע געפיהלען אויסגעגאסען איינער פאר דעם אנדערען. מיר האָבען זיך גוט בעפריינדעט און פערבראכט צוזאמען די גאנצע רייזע אונזערע.

* * *

פאהרענדיג איבער'ן ים, אויסשפאנענדיג זיך פון דעם יבשה'דיגען טאג־טעגליכען יאָך, בעפריידיגט זיך פון דעם לעבענס־געוויש מיט דעם גרויס־שטאָטישען טומל, ווערט דער מענש גאָר אנדערש אין זיין כאראקטער. ער ווערט באפריידעט מיט זיינע אומבעקאנטע מיט־רייזענדע, פיהלט זיך קינדערויש, הילפלאָז, צארט, אבהענגיג. אלע פאסאזשירען אין אלע קלאסען, רייך אדער ארים, קריסט, איד, פרום, פריי — אלע ווערען גלייך אויף דער גרויסער קליינער שווימענדער נעבייַדע, וועלכע מיר רופען שיף, מיט איהר קאפיטאן און זיינע מיט־העלפער. אט דער צושטאנד אין לעבען ווירקט פיעל אויף דעם מענשענס פסיכאלאגיע און ניט ווייניג ווערט ער מעהר טאלעראנט און האָט בכח אויסצוהערען זאכען און מיינונגען מיט רוהיגע נערוון און געדולד, וועלכע אויף דער יבשה וואלטען זיי דאָס בשום אופן ניט קאנען דולדען.

אט דעם איינדרוק האָב איך באקומען וען איך האָב אנגעטראפען אייניגע קאטוילישע איבער דער אויבער־דעק פון שיף. איך האָב אנגעטראפען אייניגע קאטוילישע פריסטער. ארום זיי זיינען געשטאנען א היבשע צאהל יונגע לייט, און איינער, א מיטעל־יעהריגער מאן איז געשטאנען און געמאכט זיי אלעמען לאכענדיג ביז היסטעריקע. מיט זיינע סאטיריש־סארקאסטישע וויצען איבער אלעמען און איבער אלעם, איבערהויפט איבער רעליגיאן אין אלגעמיין און איבער דער קאטוילישער רעליגיאן באזונדערס. אלע האָבען שטורעמדיג געלאכט און די פריסטער האָבען רוהיג געשמייכעלט, כאטש ער האָט זיי באמבארדירט מיט ווייסנשאפטליכע ארגומענטען, בעשפרינקעלט מיט שארפע ווייצען, בייסענדע אנעקדאטען און סארקאסטישע פאלקס־ווערטלאך.

איך בין ערשטוינט געווארען פון גרויסען רעדנער־טאלאנט און נאך מעהר פון זיינע פיעלע ידיעות און בקיאות אין דער דייטשער ליטעראטור. געטהא, שילער, שאפענהויער, היינע, בערנע און ניטשע שטעהען אלע גרייט צו זיין געברויך און ער ציטירט זיי איין ציטאט נאך דער צווייטער. אויך די ענגלישע ליטעראטור און די פראנצויזישע האָט ער ניט איגנארירט און האָט פיעלע אויסצינע פון שעקספיער, דאַרווין, ספענסער, באקלי געבראכט.

ער האט נערעדט אין א רייכער דייטשישער שפראך. איך האב דורכאוים נעדענקט אז ער איז א דייטשער פריידענקער, א נעבאַרענער קריסט. שטעלט אייך פאר מיין איבערראשונג ווען מיט א שטונדע שפעטער איז צונעמאנגען צו מיר מיין נייער ציוניסטישער שיפ׳ס־ברודער, מר. לאעב, דער מאלער־קינסטלער, נאראעמט מיט דעם זעלבען נעבילדעטען פריידינקער און שטעלט איהם פאר מיר פאר מיט דעם נאמען: "בערנארד מינץ". אט דער אטאיסט, דער שפאס־טרייבער און רעליגיאנס־אטאקירער, ווען עס נאט און רעליגיאן איז "די קראפט און שטאַרק", פון ביכנער, איז אן אור־אייניקעל פון דעם נאון און צדיק מהר"ם מינץ", ווען איך נעווען איינער פון די נרעסטע נאונים ביי אידען אין דער ענדע פון דעם פופצעהנטען יאהרהונדערט, און זיינע שאלות ותשובות שפיעלען א נרויסע ראלע אין דער רבנ׳ישער ליטעראטור.

ווען איך האב זיך מיט איהם נאהענטער בעקאנט, האט ער מיר ערקלערט, אז ער באזיצט נאך היינט אויך פיעל "כתבי יד" פון זיין נרויסען עלטער־זיידען, זיין פאטער איז אויך נעווען אן ארטאדאקסישער איד, ער האט איהם ערצוינען אין א חדר עכט אידישלאך און ער נעדיינקט נאך ער היום עטוואס פון "נרסא דינקותא", אבער זינט ער איז ארויס פון זיין פאטער׳ס רשות, איז ער אבסאלוט פארפרעמדט נעווארען פון אידענטהום, ער איז דייטש דורך און דורך, ער האט א דייטשע הויכע שטודיום דורכנעמאכט, אין דער דייטשער ארמיי נעדיענט, היינט איז ער א ניו יארקער נעשעפטסמאן, ער וואהנט וויים־וויים אין דער וועסט־סייד און מיט אידען קומט ער קיינמאל ניט אין בעריהרונג.

אז איך האב איהם נעפרעגט אויב ער וויים עטוואס פון דער אידישער נא־ציאנאלער באווענונג, פון דעם ציוניסטישען אידעאל, פון דער נייער העברעאישער ליטעראטור, — האט ער מיך אנגעקוקט ווי א ווילד־פרעמדער. איהם איז בלוין בעקאנט דער נרויסער דיכטער רבי יהודה הלוי, ניט חלילה פון דעם אריגינאל, נאר וויל ער האט וועגען איהם נעלעזען אין היינע׳ס פאעמען.

איך מוז זאגען צו זיין שבח, אז ער וויים זאנאר דעם פעהלער וואס היינע האט נעמאכט אין זיין פאעמע "רבי יהודה הלוי", אנגעבענדיג, אז דער שיר "לכה דודי", וועלכער ווערט נעזונגען ביי אידען אלע פרייטאג־צו־נאכט, איז נעשריבען נעווארען פון רבי יהודה הלוי, אנשטאט "רבי שלמה הלוי" פיעל שפעטער.

דערמיט אבער ענדיגט זיך זיין נאנצע לומדות. צוואמען מיט מר׳ לאעב׳ן האבען מיר ארומגערעדט דיזען מערקווירדיגען אידישען עקזעמפלאר און מיר זיי־נען איינשטימיג נעקומען צום באשלוס, אז נאר א גלות־פאלק, וועלכער איז צוויי טויזענד יאהר נע ונד און וואנדערט ארום איבער דער נאנצער וועלט, קאן פרא־דוצירען אזעלכע נעראטענע פעהיגע קינדער, און דאך ניט האבען פון זיי קיין

מינדעסטע נוצען, אז נאר קינדער פון אן עלענדען פאלק קאנען פערלאזען זייער אייגענעם לאגער און אפגעבען זייערע פעהיגקייטען און טאלאנט צו פרעמדע.

דאס איז די אלטע קללה פון דער תוכחה: "בניך ובנותיך נתונים לעם אחר ועיניך רואות וכלות!"

59טער קאפיטעל

א שטורם אויפן ים. — דאס וועטער ענדערט זיך שנעל און דער ים ווערט שטיל און איך ווער באצויבערט פון א וואונדערליכען זון-אונטערגאנג. — לאנד באוויזט זיך און די רייזענדע דערפרעהען זיך. — א האלענדישע דאמע פאלט אריין אין היסטעריקע, ווען זי דערזעהט איהר היימלאנד. — דער דאמע׳ס פאטריאטיזם רופט ביי מיר ארויס די עראינערונג וועגען מיין ווייטען היימלאנד.

שנעל ענדערט זיך דער ים. לויטערע הימלען, א העל שיינענדע זון האבען מיר נעכטען און היינט ביז נאך האלבען טאג געהאט. דער ים איז נעווען ווי א שפיגעל, רוהיג, שטיל, און יעצט פלוצלינג, — אח, גאט, וואס פאר אן אומעט. קיין שפורען פון דער זון, אויסגעלאשען איז איהר ליכט, שוואַרץ זיינען די הימלען, א פינסטערער דיקער נעבעל רינגעלט ארום די "פאטסדאם", בייזע ברויזענדע וועלען שטורעמען איהר פון אלע זייטען און שלייערען איהר היז און הער און שפיעלען זיך מיט איהר ווי מיט א באל.

אלע רייזענדע האבען זיך אין זייערע קאבינען פערקליבען מיט א מרה־שחורה׳דינער שטימונג.

אין אוועגט האב איך געפאסט מוטה און בין א ווייל אויף דער פריי־הייט ארויס. ארום און ארום א שרעקליכע געדיכטע פינסטערניש. טאפענדיג בין איך ארויף אין דער הויך ווו דער קאפיטאן מיט זיינע מאטראזען האבען זיך געפונען, רוהיג אוועקגעזעצט זיך אין א ווינקעל און פארטיעפט זיך מיט מיין נשמה אין דעם אומענדליכען פינסטערען תהום. פלוצלינג האב איך א שטימע דערהערט פון דעם שפיץ פון דעם זעגעל, וועלכער האט אויסגעשריען לאנגזאם מיט אויסגעצויגענע טענער אין דער ענגלישער שפראך:

"All is Well!"

עס הייסט, אז אלעס איז אין אָרדנונג.

מיך האט דיזער אויסרוף שטארק אינטערעסירט, און איך האב זיך ביי דער ערשטער געלעגנהייט געוועגדעט צו איינעם פון די אפיצירען ער זאל מיר ער־קלעהרען וואס מיינט דער אויסרוף און פון וואנעט קומט ער.

און ער האָט מיר ערקלעהרט, אז אלע נאכט קלעטערט איינער פון די מא־
טראָזען אויף דעם שפּיץ פון דעם זענגעל־מאסט, אויף וועלכען עס געפינט זיך א
קלייַנע פּלאטפֿאָרם. דאָרט שטעהט ער אויפֿן וואך, בעטראכט, בעאָבאכטעט
און פּאסט אויף אז די שיף זאָל זיך ניט אָנשטויסען אויף אן אנדערער, און
יעדע האלבע שטונדע שרייט ער אויס אז "אלעס איז אין אָרדנונג".

דער פּאנטאסטישער אויסרוף האָט שטארק געווירקט אויף מיין שטימונג
און האָט מיך באוואויגען צו דיינקען און פילאָזאפירען:

"אונזער וועלטעלע, האָב איך געטראכט, איז אויך א שטורעמדינער ים מיט
שרעקליכע רוישענדע וועלען, אויף וועלכען יעדער אייגער פון אונז שווימט מיט
זיין פּריוואט שיפּעלע, אָבער ווי גוט וואָלט דאָס געווען וועז מיר וואלטען אויך
קאָנען זיין ריכטיגע ערפאָהרענע בעאָבאכטער מיר זאלען קאָנען אויסמיידען
אלערליי הינדערנישען, קאטאסטראָפען און צוזאמענשטויסען אויף אונזער לע־
בענס־וועג און האָבען צו יעדער צייט די מעגליכקייט אויסצורופען צו זיך
זעלבסט: "אָלֶ איז וועל!" — אלעס איז אָרדנונג!

* * *

און ווידער דער שהנער פּראכטפּאלער זומער פּריה־מארגען אויף דעם אט־
לאנטישען ים, ווידער הארמאָניע צווישען די הימלען און דעם וואסער קענינרייך,
פּרייַנעביג און גוטמאטיג שיקט די זון ארונטער איהרע שיינענדע און ערקוויקענ־
דע שטראהלען, וועלכע גלעטען און באזילבערען מיט זייער העלען ליכט די נאַנץ
רוהיגע וועלען פון דעם גרויסען אָקעאן און וואַרפען אויף איהם ארויף א טרוי־
מערשען שלאָף, א זיסען שטילען דרעמעל... פערשוואונדען זיינען אלע נעכטיגע
ריזיגע צום קאמפּף־רופענדע כוואליעס, צולאָפען זיינען זיי אין אלע ווינקעלאָך,
האָבען זיך פערשטעקט טיף־טיף אין תהום אריין. יעצט, וועז איבעראל און
אומעטום איז ליכטיג, שעהמען זיי זיך צו ווייזען דעם פּנים צוליעב זייער נעכ־
טיגער אויפגערעגטקייט און סקאנדאליעזע מעשים אין דער פינסטערניש.

די "פּאטסדאם" שווימט רוהיג, זארגלאָז, א שטיל ווינטעלע בלאזט מיט א
זעלטענער בעשיידענהייט, און אלע רייזענדע זיינען העכסט מונטער, פרעהליך,
אויפגעלייגט, אטהעמען מיט פיעל לוסט די רייַנע זיסע לופט, וועלכע מען קאָן נאר
בעקומען אין אזא שהנעם זומער־טאָג אויף דעם אטלאנטיק.

אה, דו מעכטיגע שיינענדע זון, ווי גרויס איז דיין קראפט צו באלעבען, צו
ערמוטהיגען, צו דערפרישען דעם גאנצען בעשאף! ניט אומזיסט האָט אייַנער
פון אונזערע פּראָפעטען דיר בעטיטולט אלס „שמש צדקה ומרפא בכנפיה!"
ווייל הייַלונג און באלזאם איז ווירקליך אין דיינע שטראהלען־פליגלען.

* * *

דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבען האָב איך היינט ביינעווואהנט די זון־אונ־

טערנאנג מיט איהר נאנצען פּראכט און גלאנץ אויף דעם אטלאנטיק. איך האב זיך אוועקגעשטעלט ביים ברעג פון שיף, נאר אין דער הויך, דאדט ביי דעם קאפיטן׳ס קאבין, און מיינע בליקען זיינען געווען געוועגדעט צו מערב־זייט, וואו די זון האט געזונקען.

איך האב געזעהען ווי די גרויסע פייערדינע פארנאכטיגע זון, די טאג קעניגין, דער אוצר פון ליכט און לעבען, זעצט זיך בים־לעכווייז, זי געהט אונטער צו טובל זיין זיך אין דעם גרונט פון דעם וואסער־האריזאנט, זי פערשווינדט אין דעם טיעפען תהום. א מאמענט — און די לעצטע פון איהרע שטראהלען האבען א בליץ געטהאן און ניט געווארטן...

רויט איז געווארען דער הימעל ווי פייער, העלישע פלאמען האבען זיך אפּגעשפּיגעלט אין דעם ענד פון דעם אקעאן האריזאנט, אזוי ווי דער הימעל מיט דעם ים צוזאמען האבען זיך פערשעהמט פון דעם וואס די גוטע ליכטיגע זון האט זיי פּלוצלינג פערלאזען.

אייניגע מינוטען — און די בלאסע לבנה האט זיך באוויזען, וועלכע האט לאנגזאם און בעשוידען מארשירט מיט דעם ציעל איבערצונעהמען דעם טראהן און צו בעטרעטען די שטעלע פון דער מעכטיגער זון...

באצויבערט און באגייסטערט פון דיזער הערליכער ששת ימי בראשית פאנאראמא, בין איך נעבליבען שטעהן אומבעוועגליך און מיינע ליפּען האבען געמורמלט די הייליג־פּאטישע תהלים ווערטער:

"יורדי הים באניות...
המה ראו מעשי ד'
ונפלאותיו במצולה!

"נור די יעניגע, וועלכע געהען מיט שיפען איבער דעם ים, זיי קאנען נאר זעהען גאט׳ס טהאט און זיינע וואונדער אין דער טיעפעניש".

"לאנד! לאנד! לאנד!" — האט זיך געהערט פון אלע זייטען פון דער שיף. אלע רייזענדע פון אלע קלאסען האבען אויסגעבראכען אין א יובל געשרייי וועז זיי האבען דערזעהען דעם ברעג פון ענגלאנד אין איין זייט און דעם פראנצויזישען ברעג פון דער אנדערער זייט. די לייבט־טורעמס, די פישער־שיפען און די מחנות וווייסע גרויסע ים־פויגלען, וועלכע פליהען איבער און ארום דער שיף, גיבען אונז אפ א גערום און זאגען אונז אז די פרעהליכע בשורה אז מיר זיינען שוין נאהענט צו דער מוטער־יבשה...

עם פיהלט זיך שוין נאנץ אנדערש אויפ'ן שיף און, וואו מען קעהרט זיך, באמערקט מען א יום טוב־דיגע שטימונג. באזונדערס האט יעצט דער הומאריסט, מר. בערנארד מינץ, דער לוסטיגער אידישער דייטש, באוויזען א זעלטענע אויפּגעלייגטקייט ניט אין ערד מעהר ווי אין די פריהערדינע רייזע־טעג, זיין הומאר

איז נעוואָרען א סך שארפער און זייַן וויץ בייסענדער. און נערעדט האָט ער ווי־דער פון זייַן לייבלינגס־טהעמא, האָט אטאקירט די קאטוילישע קירכע, האָט זיך לוסטיג נעמאכט איבער די צוויי שלימלעז. איין שלימעל ביי פּעטרום׳ן צום **גן עדן העליון** און דער צווייטער ביי דעם פּאפּסט אין וואטיקאן צו דעם **גן עדן התחתון**...

צווישען דעם גרויסען אפּלאָדירענדען פּובליקום שטעהען זיך רוהיג די אריגע נייסטלִיכע, הערען אוים מיט געמאכטער גלייכגילטיגקייט די באלידינונג פון זייער הייליגטהום — און שווייגען.

דאן האָב איך נעלערנט צו פּארשטעהן די זעלטענע פּראקטישע טאקטיק, מיט וועלכע די אנהיינגער פון דעם קאטאליזיזם זיינען באשאנקען, זיי זיינען ער־צויגען און נעלערנט פון קינדווייז אָן צו זעהען, הערען און שווייגען, וויל דער ליארעמען און קאכען זיך קען צו קיין רעזולטאטען ניט ברייגען.

שטיל זיינען זיי אָט אַ די חברה־לִיט, בעשיידען פּול מיט ענידות צייגען זיי זיך דאָרט וואו זיי זיינען א מינאריטעט, און זאגאר, וועו זיי האָבען די מאכט, האלטען זיי אויך זעהר **וויניג** פון **ריידען** און **מעהר** פון **טהאָן**.

אזוי האָבען זיי זיך אויפגעפיהרט אין די אלע יאָהרען פון דעם מיטעל־אל־טער, זיי האָבען נעברענט טויזענדע מענשען לעבעדינע אויף דעם אויטא־דע־פע, זיי האָבען אברים נעשניטען, זיי האָבען אלעס **געטהאָן** און זעהר **וויניג גערעדט**.

ניט אזוי איז ליידער ביי אונז אידען, מיר האָבען קיין מאָל קיין געדולד ניט צו שווייגען, מיר שרייען געוואלד מיט קולי־קולות וועו זאגאר אין דעם אָרט און אין דער צייט, וואו אונזער נעשרייי ברייגט אונז קיין נוצען ניט, אבער טהאָן טהוען מיר גאָרניט.

בלויז מויל־העלדען זיינען מיר און אין דעם לִיגט אונזער שוואכקייט וויי דער צווייטער פּאטריארך אונזערער האָט כאראקטעריזירט:

"הקול קול יעקב והידים ידי עשו!"

יא, יעקב ארבייט נאָר מיט זיין **שטימע** און ניט מיט זיינע **הענט**, און עשו, ליידער, ארבייט נאָר מיט זיינע **הענט** און ניט מיט זיין שטימע.

די "פּאטסדאם" איז צום פּראנצויזישען ברעג צוגעשוואומען, צו בולאניא. אלע רייזענדע האָבען גענומען אבשיער פון זייערע שיפ׳ס־ברידער, וועלכע האָבען ארונטערגעשטיגען נאָך פּראנקרייך.

א ביינקעניש האָט באהערשט די הערצער פון די איבערגעבליבענע פּאסא־זשירען. דאָס האָבען זיי געבייגקט נאָך די נייע פּרייַנד, מיט וועלכע זיי האָבען ערשט מיט אייניגע טעג צוריק בעקאנטשאפט און פּרייַנדשאפט געשלאָסען. דער מענש איז נאָך אלע זיינע פּעהלערען א נעזעלשאפטליכע באשעפענים, וועלכע

גארט נאך פרייגדשאפט און, וועז ער בעפריינדעט זיך מיט וועמען, וועלכע זייערע הערצער פארבונדען מיט נייסטינג בונדען און עס איז זעהר שווער צו שיידען זיך איינער פון דעם אנדערען.

אבער די איידעלע נעפיהלען נעפינען בלויז אן ארט אין זיין הארץ וועז ער פערלאזט דעם נערויש פון דעם אלטענליכען לעבען און טראגט זיך אויף א ווייל אריבער אין דעם שויס פון דער מוטער־נאטור, דאן וועלט ער צארט, איידעל, שטיל און גוטמוטהיג ווי א בייבי ביי דער מוטער׳ס ברוסט...

מיר האבען שוין פון ווייטען דעם האלענדישען ברעג דערזעהן. אין א פאר שטונדען צייט האט שוין די שיף נעשוואומען מאיעסטעטיש רוהיג צווישען די שעהנע גרינע האלענדישע ברעגען, וועלכע ענטציקען און פילען אן מיט צופרי־דענהייט די אלע רייזענדע. א מין בעזונדערער חן און צויבער שוועבען איבער די קלייגע האלענדישע וויסע הייזלער, וועלכע שטעהען הארט ביי די ברעגען פון די ים־אויסגיסען ארום דער קלייגער לאנד האלאנד.

איינע, א יונגע האלענדישע דאמע, וועלכע האט נעווואהנט אין די פעראייניג־טע שטאאטען איינינע יאהר און יעצט פאהרט זי נאך איהר געבורטס־לאנד, איז וועז זי האט פלוצלינג דערזעהען דעם האלענדישען באדען, האט זי מיט א היסטע־רישער פרייד אויסגעשריען: "א, איך ליעבע דיך האלאנד, מיין טהייערע פאטער־לאנד!" און האט זיך פון נרויס נעפיהל צוואווינט.

אן אומבעשרייבליכע ווירקונג האט אויף מיר נעמאכט דער פאטריאטישער אויסרוף פון דער האלענדישער פרוי. איך האב זיך בעגעגענט מיט בליקען פון מיין נייעם ציוניסטישען פרייגד, דער קינסטלער לאעב, און מיר האבען אינסטינק־טיוו זיך ארומגענומען און שטומערהייד אויסגעדריקט די זעלבע פראגע: "וואו איז אונזער פאטערלאנד? !..."

איז דאס ניט א קוריאז, איך בין געפאהרען מיט דער שיף "פאטסדאם", געקומען בין איך נאך דער שטאדט ראטערדאם, פארפאהרען בין איך אין דעם האטעל וואנדאם, און באזוכען וועל איך די שטאדט אמסטערדאם. אט אזוי ניט וויליענדיג בין איך האלאנדעזירט געוואָרען.

60טער קאפיטעל.

באד-עמס, די שטאדט פון גרויסע שווייגערס. — מויל-העלדען פון דער גאנצער וועלט פערזאמלען זיך אין דעם דאזיגען וואונדערליך שעהנעם דייטשען שטעדטעל צו הוילען זיך זייערע העלזער און שטימען און זיי זיינען פערזאגט פון די דאק-טוירים צו שווייגען. — דער אדעל פון אייראפא איז דאס רעפרעזענטירט. — אמעריקאנער פייערען דעם פיערטען דזשולאי און די קינסטלער קריטיקירען די אמעריקאנער מוזיק. — דער פאלאץ אין קאבלענץ, וואו יעדער נאציאנאלע מערקווירדיגקייטען.

מיט דער דייטשער באהן בין איך געפאהרען נאך קעלן הארט ביים רהיין. ניט אומזיסט שטאלצירען די דייטשען מיט זייער טייך, זיינע וואונדערבארע ברעגעס מיט די הויכע שטאלצע בערג פון ביידע זייטען בעוואקסען מיט גע-דיכטע, ריעזיגע וועלדער און די גרויסע וויינגערטנער בעצויבערען דעם רייזענדען.

דער רהיין האט מיך עראינערט אן דעם האדסאן, וועלכער ציהט זיך צווישען בערג פון ניו יארק ביז אלבאני, אבער די דייטשע בערג זיינען מעהר קול-טיווירט, און אויסער זייער נאטירליכער פראכט פערקערפערען זיי מיט זיך די דייטשע וויירטשאפטליכע ענערגיע.

פון קעלן בין איך גלייך נאך באד-עמס געפאהרען. באד-עמס איז א קליין דייטש שטעדטעל, אבער וואס פאר א חן איז אויסגעגאסען אויף איהר. בלויז טויזענד איינוואהנער האבען זיך דאן געפונען אין איהר. ווי מען נעהט נור ארויס פון באהנהאף און מען שטעלט דעם ערשטען טריט אויף איהר באדען, ווערט מען ענטציקט פון די ערהאבענע וואונדערשעהנע לאנדשאפטען ארום איהר. איהרע נעבוידען זיינען ניט הויך, אבער זיי זיינען נעבויט מיט זעלטענע געשמאק און קונסט, איהר ניט גאנץ בריטע גאסען זיינען זויבער אויף'ן אויר-סערסטען ארט. הויכע צווייגיגע בוימער וואקסען פון ביידע זייטען גאס אוו צווישען זיי זיינען פערפלאנצט פערשיעדענע בלומען, ראזען און ליליען.

באד-עמס לינט אין א טהאל צווישען הויכע בערג בעוואקסען מיט גרינע וועלדער. אין מיטען שטאדט פליסט דער טייך עמס, וועלכער פאלט אריין מיט נייז מייל וויטער אין דעם רהיין. אין מיטען דער שטאדט שטעהט אויך דאס "קור-הויז", וואו טויזענדער האלדז אוו נאז קראנקע טרינקען די וואונדערליכע מינעראל-וואסער.

זעהר פיעלע נעסט פון פערשיעדענע לענדער קומען טאג-טעגליך. צווישען די נעמען פון דעם קור-ליסט זיינען דא בראנען, גראפען, פירסטען אוו אלער-

ליי גרויסע יחסנים. באראן ראזען, דער רוסישער אמבאסאדאר אין אמעריקא, איז דא. באראנעסע אלפאנס דע־ראטהשילד, אונזער קרובה, מיט איהר גאנצע פאמיליע איז אויך דא. שפאצירענדיג אין די גרויסע אלעען פון דעם קור־גאר־טען, הערט מען זיך אן אלערליי שפראכען. עס קוקט אוים ווי די אמאליגע בבל, אין וועלכער גאט האט צומישט דעם מענשען׳ס שפראך.

אבער ווי שטיל און רוהיג איז צווישען דיעזען גרויסען בבל־עולם. יעדער היט זיך ווי ווייט ער קען ניט צו בעריהרען דעם צווייטען, ביי דער מינדסטער אונפארזיכטיגקייט הערט מען גלייך א פראנצויזישע "סליחה" און דער צווייטער ענטפערט גלייך א העפליכע "מחילה" אויף זיין אייגענער שפראך.

די פאציענטען זיינען אוידעל, גוטמוטהיג איינער צום צווייטען, און עס דאכט זיך, או א שטארקער אינטערנאציאנאלער און אפשר נאר א קאסמאפא־ליטישער באנד פעראייניגט זיי אלעמען. עס הערשט ניט קיין ראסען־האס, קיין קלאסען פערשיעדענהייט, קיין יחוס — בלויז פרייגדליכקייט און איבערגע־בענהייט.

אט שטעהט באראן ראזען, דער אריסטאקראטישער רוס, און רייניגט זיין רוסישען נאז, און לעבען איהם, הארט ביי זיין זייט, שטעהט א אידישער חזן פון א קליין שטעדטעל און שווייגט נעביך זיין קראנקע אויסגעמאטערטע האלז. און אזוי כסדר אלע געסט.

א, וועו וועט שוין די גאנצע מענשהייט ערהרייבען צו אזא הויבע שטופע? וועו וועלען שוין די מענשען זיין אזוי מילד, אזוי העפליך אייגער צום צווייטען ניט דריקען דעם שוואכערען און יעדערער זאל פערשטעהן אז דער צווייטער האט אויך דאס רעכט צו לעבען אויף דער וועלט אזוי ווי ער? ווי דערלעבט מען שוין צו זעהן איבעראל אזא פריעדליכע פערהעלטנים צווישען ראסען, נאציאנען און קלאסען ווי די וועלכע הערשט צווישען די פאציענטען אין באד־עמס? וועו וועט שוין קומען די ליכטיגע פון אונזערע נביאים פאראויסגעזאגטע צייט? א, וועו?...

אין באד־עמס האב איך פיער וואכען צייט פערבראכט, און איך האב גע־פיהלט אין דער גאנצער צייט דעם טעם פון יחזקאל הנביא׳ס "ואשב משמים", דאס הייסט, איך בין נעזעסען שטיל און געשוויגען ווי מיין דאקטאר האט מיר פערזאגט, אבסאלוט ניט צו רעדען, און דאס איז ניט קיין לייכטע זאך צו מאכען פון א פראפעסיאנעלען "מדבר" ווי איך בין, צו א "דומם". — פון א רעדנער — א שווייגער.

איך האב דעם דאקטאר׳ס "לא תעשה" פינקטליך אויסגעפיהרט און איך גלויב, או דאס ניט ריידען האט מיר מעהר געהאלפען ווי דאס וואסער טרינקען.

עס האט זיך מיר פשוט נעוואלט גלויבען, אז די נעטין פון נעזאנג האט

איהר רעזידענץ געמאכט אין דער "באד־עמס", ווייל די מעהרסטע פון די נעסט זיינען געווען בעקאנטע זינגער, אקטיאָרען, ארטיסטען, אויך רעדנער, פּרעדיגער, קאטוילישע בישאָפֿס, פּראָטעסטאנטישע פּריסטער, ווי אויך גרויסע דיפּלאָמאטישע רעדנער, אַראָבערן פערשיעדענע, ראביים און חזנים. אָט די אלע מענשען, וואָס זיינען ווייט איינע פון די אנדערע אין זייערע אידעען און וועלט אנשויאונגען ווי מזרח פון מערב, וועלען דאָ אלע פעראיניגט איז שווייגען. מיט איין טענדענץ, מיט איין ציעל און מיט איין וואונש צו קורירען און אויסבעסערן זייער שפּראך און זייערע רעדעס־ארגאנען, אום זיי זאלען קענען וויטער טהאָן זייער גייסטיגע אהבייט. און דאָס אונשולדיגע מינעראל וואסער מאכט קיין אונטערשיעד ניט פון מענש צו מענש און היילט די האלז פון דעם פייערדיגען אנטיסעמיט פונקט ווי די האלז פון דעם ליבעראלען הומאניטארען אראטאָר. יא, די נאטור וויים ניט פון קיין שנאה און קנאה. און ווי גליקליך וואלטען זיין די מענשען־קינדער, וועו זיי זאלען זיך לערנען צו געהן אין דער נאטור׳ס דרכים.

* * *

מיינע בליקען זיינען געפאלען אויף א פעסט געבויטען מאָן, וועלכער שפּאַציירט צווישען די אלעען מיט א שטאלץ־פּערריסענעם קאָפּ און לאנגע איבער די שולטערען פּערוואַרפענע געקרויזטע האָאר.

ווער איז דאָס דיעזער גליקליכער, דורך וועמען די שעהנסטע און רייכסטע דאמען געפינען זיך שטארק געריצט וועו ער בעשיינקט זיי מיט זיין אויפמערקזאמקייט? איך האָב חוקר ודורש געווען אוו דערגאנגען אז ער איז טאקי מיינער א גאָהענטער קרוב, ס׳הייסט יעקב׳ס אן אייניקעל. דאָס איז דער בעריהמטער רוסיש־אידישער טענאָר טערטאקאָוו. עס זיינען געווען ניט וועניג רוסיש־אידישע גרויסע זינגער, טאלאנטען מיט וועלט־נעמען, אָבער וועו ער־אינערט זייער אידישען שטאם? דאָס שלימסטע איז וואָס זיי זעלבסט בעהאלטען מיט אלע מעגליכקייטען זייער אידישקייט. דאָ אָבער קומט ווידער די נאטור מיט איהר תמימות אוו דעקט זיי אויף מיט זייערע אדלער־נעזער אוו זייערע געקרויזטע האָאר . . . .

* * *

די איניגע אמעריקאנער, וועלכע זיינען איינגעשטאנען מיט מיר אין דעם האָטעל דע־פּראנס, האָבען אָפּגערעדט צווישען זיך, אז מיר זאלען אויפשטעהן פריה אום צו פייערען דעם אמעריקאנישען פרייהייטס יום טוב, דאָס הייסט דעם פיערטען דזשולאי, דער אמעריקאנער היסטאָרישער טאָג פון אונאבהענגיגקייט. מיר זיינען אלע אויפגעשטאנען אין א פּרעהליכער שטימונג אלס בירגער פון די פּראיניגטע שטאאטען, מיר האָבען אלע אריינגעטהאָן קליינינקע אמעריקאנער פלאָגען אין אונזערע לאָצען אוו אוועק גאָף דער קורהויז.

דאָרט זיינען מיר איבערראשט געוואָרען צו זעהן אמעריקאנער גרויסע פּלעגם מיט די סטאָרס און סטרייפֿס פּלאטערען איבער די גרויסע האָטעלס. מיר האָבען גלייך דערהערט ווי דער אָפּיציעלער אָרקעסטער שפּיעלט די אמעריקאנער נאציאָנאלע הימנע. מיר האָבען ענטוזיאסטיש אפּלאָדירט און אויסגעדריקט אונזער צופֿריעדענהייט מיט דער מוזיק. אָבער מיט דעם האָט זיך נאָך ניט געענדיגט, דעם גאנצען טאָג האָט מען געשפּיעלט עכטע אמעריקאנער סאָנגס פון אלערליי מינים, ניט איגנאָרירענדיג אפילו דעם "יענקי־דודל".

אָבער קיין פּוילען נחת האָבען מיר אמעריקאנער ניט געקענט האָבען, אויסהערענדיג פון דעם פּובליקום, מוזיקער פון דער גאנצער וועלט, די מיינונגען וועגען דער אמעריקאנער מוזיק, אז זי איז נאָך זעהר יונג, קינדיש און פֿרימיטיוו, און זי האָט זיך נאָך גאָרניט ענטוויקעלט. איך מוז זאָגען דעם ריינעם אמת, אז אלע אמעריקאנער האָט מיך די מיינונג שטארק פערדראָסען, אָבער איך האָב זי געמוזט מקבל באהבה זיין צוליעב צוויי טעמים. ערשטענס, ווייל איך בין קיין מוזיקער ניט און צווייטענס, דער דאָקטאָר האָט מיר שווייגען געהייסען, און שווייגענדיג קען מען ניט פּראָטעסטירען...

צוזאמען מיט אייניגע בעקאנטע האָב איך די שטאָדט קאָבלענץ בעזוכט. זי איז ניט איבעריגם גרויס, האָט א בעפעלקערונג ניט מעהר פון פינף און פופּציג טויזענד, אָבער זי איז צימליך שעהן און בעריהמט מיט איהר ריעזיגער פעסטונג און מיט דעם וואונדער שעהנעם דענקמאָל נאָך קייזער ווילהעלם דעם ערשטען, וועלכער שטעהט אין דעם ווינקעל, וואו עס גיסען זיך צונויף די צוויי טייכען, דער רהיין און מאָזעל.

אין קאָבלענץ געפינט זיך אויך דער אלטער קייזערליכער פּאלאַץ, וועלכער איז געבויט געוואָרען אין דעם אָנפאָנג פון זיבצעהנטען יאָהרהונדערט און איז דאמאָלסט געווען די רעזידענץ פון די פירשטען.

דער פּערסישער שאָך און אלעקסאנדער דער צווייטער פון רוסלאנד זיינען אויך פיעל מאָל געווען געסט אין דעם פּאלאַץ. זיין אויסערליכע געביי איז א גאנץ געווענליכע, אָבער די אינערליכע אויסשטאטונגען פון זיינע אונגעהייער גרויסע פערשיעדענע סאלאָנען מיט זייער קאָסטבארער מעבעל בעצויבערן אייניגע פאָר דאָס אויג פון דעם בעזוכער. די וועגט אין יעדען סאלאָן זיינען דעקאָרירט מיט דעם זעלבען שטאָף פון דעם מעבעל וואָס שטעהט אין איהם. יעדער זאל טראָגט אויף זיך דעם כאראקטער פון א געווייסען לאנד און איז מעבלירט נאָך דעם געשמאק נאָך פון יענער נאציאָן.

עס זיינען אין איהם דא רוסישע, טערקישע, פראנצויזישע, איטאליענישע, כינעזישע, יאפּאָנעזישע און נאָך פיעל אנדערע זאלען. אין דעם טערקישען זאל שטעהען טייערע טאפּלען מיט אויסגעקריצטע גאלדענע פּסוקים פון אלקאָראָן, וועלכע דער סולטאָן האָט מיט זיין אייגענער האַנד אויסגעקריצט אין דער

אראבישער שפראך. אין דעם רוסישען זאל שטעהען צוויי גאלדענע טישלאד מיט א שאך שפיעל און די פיגורען זיינען גאלדענע און אויף מאנכע פון זיי האט אלעקסאנדער דער צווייטער אויפגעשריעבען זיין אונטערשריפט.

אויף די וועגט הייגען גרויסע לעבענס־בילדער פון פערשיעדענע דייטשע קעניגען און פירשטען פון דעם מיטעל־אלטער, וועלכע קוקען אויף דעם בעזוכער ווי לעבעדיגע מיט זייער מאיעסטעטישען שטאלץ.

און יעצט? יעצט איז דער לעצטער לעבעדיגער מאנארך א נידערגעשלאגענער, פערטריבענער אין האלאנד . . .

61טער קאפיטעל.

דר. הערצל׳ס צימער אין דער ציוניסטישער ביורא אין קעלן, וואו אלץ איז אויסגעשטעלט גענוארעט ווי פאר הערצל׳ס לעבצן. — דער מאהלער פילידאווסקי, וועלכער האט געמאכט א לעבענסבילד פון׳ם פערשטארבענעם ציוניסטישען פיהרער. — דער אינטערעסאנטער טיפ פון דוד וואלפסאן, וועלכער האט פערנומען דר. הערצל׳ס שטוהל. — ווי סאקאלאוו האט געארבייט פאר צייטונגען אין עסליכע שפראכען. — א ריהרענדע געשיכטע, ווי דר. הערצל האט זיך אויסגעפוצט ווי צו א קעניגליכער אוידיענץ צו בעגעגענען ארץ ישראל.

מיין קור אין באד־עמס האב איך געענדיגט, איך האב געפיהלט פיעל בעסער, מוטיגער געווארען. עס האט זיך מיר געבייזעקט נאך אמעריקא און נאך מיין גייסטינגער ארבייט פאר דעם ניו יארקער אידענטהום. איך האב זיך אויף מיין ריי־זע צוריק אפגעשטעלט אין קעלן אויף א פאר טעג. איך האב בעזוכט די ציוניסטישע ביורא און די רעדאקציעס פון דער "וועלט" און דעם "העולם". הערר בערגער, דער רעדאקטאר פון דער "וועלט", דר. קלאצקי, דער דירעקטאר פון דעם נאציאנאל פאנד און דר. ארענשטיין פון האאג, האלאנד, האבען מיר פרייגדליך עמפפאנגען און מיך פארגעשטעלט פאר די אלע מיטארבייטער פון דער וועלטליכער ציוניסטישער בעוועגונג.

אין דער ביורא האב איך אויך געטראפען דעם בעריהמטען אידישען מאהלער פילידאווסקי פון פאריז. ער איז אן ענטוזיאסט פאר דער אידישער קונסט און איבערגענעבען צום יודענטהום אין אלגעמיין. נאך א ליינגערען געשפרעך האט זיך דער ארטיסט געוועגדעט צו מיר מיט דער פראגע:

"ווילט איהר פיעלייכט זעהן דר. הערצל׳ס צימער? מיר האבען דעם צימער אהער אריבערגעבראכט. דאס הייסט די נאנצע אויסשטאטונג פון דעם פער־

שטאַרבענעם פּיהרער׳ס שרייב־צימער, די מעבעל אוו די ביכער, אוו מיר האָבען זיי אויסגעשטעלט אין אן עקסטרא צימער דאָ אין דער ביורא".

ער האָט אויפגעעפענט א גרויסע טיר אוו ווי איבערראשט בין איך געוואָרען, וואָס איך האָב דערוואַרטעט הערצל׳ס לעבענס־בילד אין זיין פולען הויך אוו מיט דער זעלבער פּאָזע ווי ער פלעגט ערשיינען אויפשטייגענדיג אין קאָנגרעס אויף פלאטפאָרם. דאָס בילד איז מיט גרויס קונסט געמאכט געוואָרען, אוו פערקערפערט אין זיך א לעבעדיגען דר. הערצל מיט זיין שטהנעם מאיעסטעטישען געשטאלט אוו זיינע צוויי שווארצע דורכדרינגענדע אויגען מיט זיין אריענטאלישען פירשטליכען קאפּ. דאָס בילד איז פיליכאָווסקי׳ס ארבייט. ער האָט עם געמאָלען אויף דער בעשטעלונג פון דעם לעצטען קאָנגרעס אלס א היסטאָרישען דענקמאל.

א טיפען גייסטיגען וועהטאָג האָב איך געפיהלט, וואָס איך האָב בעטראכט דעם שטול מיט דעם שרייב־טיש, אויף וועלכען אוו ביי וועלכען דער גרויסער איד פון דעם נייצעהנטען יאָהר־הונדערט איז געזעסען אוו געשריעבען זיין "יודענשטאט" אוו זיין "אלט־נייַ־לאנד", אוו געטראכט זיינע גרויסע חלומות פאר דער צוקונפט פיר זיין אלט־נייַ־פאָלק.

נאָך דעם בין איך ארונטער אין דעם אפּיס פון נאציאנאל פאָנד, וואו מען האָט מיר געצייגט דעם "נאלדענעם בוך", אדער דעם "ספר הזהב לקרן קיימת". עס איז וויכטיק א וואונדער־שעהנע ארבייט אין שפּיגעלט מיט זיך אפּ עכט אידישע קונסט. איך האָב איהם אביסעל דורכגעבלעטערט אוו געפונען אין איהם א היבשע צאָהל בעקאנטע ציוניסטישע נעמען, וועלכע זיינען האָרט פּעראיי־ביגט.

דר. באדענהיימער, דער פאָרשטעהער פון דעם נאציאנאל פאָנד, איז איבער־געגעבען מיט לייב אוו לעבען צו דעם ציוניסטישען אידעאל אוו אין זיין לענ־גערען געשפּרעך מיט מיר האָט ער נאָר געהאלטען אין איין פאָרשלאָגען פער־שיעדענע פלענער ווי אזוי פאָפולער צו מאכען אוו צו פערגרעסערען דעם קא־פּיטאל פון דעם פאָנד. עס איז ווירקליך א נחת רוח צו זעהן ווי ערנסט די איי־ניגע דייטשע ציוניסטען גיבען זיך אפּ מיט דעם ציוניזם.

* * *

דעם 28טען יולי אין דער פריה איז דער פּרעזידענט פון דער וועלטליכער ציוניסטישער ארגאניזאציאן, דער ממלא מקום פון דעם אונשטערבליכען גע־שטאָרבענעם דר. בנימין זאב הערצל, הערר דוד וואלפסאן, געקומען פון זיין רייזע נאָך רוסלאנד צו זעהן זיך מיט דעם דאמאלסדיגען רוסישען פּרעמיער סטאליפין צו פּועל זיין ביי איהם ער זאל אויפהערען צו אונטערדריקען די ציוי־ניסטישע בעוועגונג אין רוסלאנד.

איך האָב אים בייטאָג אין ביורא בעזוכט און פערבראכט מיט איהם ביי א שטונדע, געהערט וועגען ציוניזם אין אלגעמיין און וועגען דער זעלבער בעוועגונג אין אמעריקא בעזאָנדערס. הערר וואלפסאָן האָט אויף מיר געמאכט א זעהר גוטען איינדרוק מיט זיין הדרת פנים און מיט זיין טיפישען אויסזעהן פון א חשובע׳ן, בכבוד׳ען אידישען בעל הבית. א בר אורין, גוט־הערציג, בעשיידען, א גוטער רעדנער אין דייטש און אין העברעאיש — מיט איין ווארט, א רוסי־שער איד מיט א דייטשער אינטעליגענץ, קלוג, פראקטיש, און וויים זיך ווי צו האלטען.

אינטערעסאנט איז געווען זיין געשפרעך מיט מיר איבער זיין סעקרעטער אין יענער צייט, דער היינטיגער גרויסער פיהרער אונזערער מר נחום סאקאלאָוו, וועלכער איז דאמאלסט געווען פערריזט פון קעלן אויף אייניגע וואכען.

זיצענדיג אין ביורא ביי איינעם פון די שרייב־טישען, האָב איך געטומען א פען צו פערציכענען עטוואס.

"אט די פען וועלכע איהר האָט יעצט אין האַנד געטומען", זאגט צו מיר מר. וואלפסאָן. "האָט אייך פיעל צו דערצעהלען וועגען איהר ארבייט, וואס הערר סאקאלאָוו, וועלכער איז דא בייי דעם שרייב־טיש, טהוט אפ מיט איהר טאג טעגליך."

"יעדען טאג 7 אוהר אין דער פריה שרייבט ער אויף א לייט ארטיקעל אין דייטש פאר איינער פון די דייטשע לאקאלע ציטונגען, וועלכע ער רעדאק־טירט. אבט אוהר טרינקט ער אוים א גלאָז מילך, נעהמט א קליינעם שפאציער און זעצט זיך וויעדער בייים שרייב טיש און שרייבט אן ענגלישען ארטיקעל פאר דעם "דזשואיש קראניקעל" אדער פאר אן אנדער ענגלישע צייטונג, ענדיגט זיין ענגלישע קארעספאנדענץ און שרייבט אן ארטיקעל אין פויליש, וואס איז זיין מוטער־שפראך, פאר איינער פון די פוילישע אויסגאבען. צוועלף אוהר האָט ער א לייכטען מאהלציים, רוהט אפ א האלבע שטונדע און נעהמט זיך צו זיין ארבייט צו רעדאקטירען דעם העברעאישען "העולם" און די "ציונישע וועלט" אין דייטש ביז זעקס אוהר פארנאכט. נאך זיין אבענד־מאהלציים פאנגט ער ערשט אן צו טהאן זיין פריוואט ארבייט, זיין ליטעראריש טהעטיגקייט אין פערשידענע שפראכען און אין פערשידענע ליטעראטורען."

אט אזוי האָט כאראקטעריזירט דער פרעזידענט מר. וואלפסאָן די טעגליכע ארבייט פון הערר סאקאלאָוו.

אין אבענד בין איך עמפפאנגען געווארען פון הערר וואלפסאָן אין זיין שעהנער פריוואט וואָהנונג. דאָרט האָב איך געטראפען דר. קלאצקי, דר. ארענ־שטיין און דעם קינסטלער פיליכאָווסקי.

הערר וואלפסאָן איז דער ראש המדברים פון אונזער האלבען מנין איבער־

געגעבענע ציוניסטען, פינף שטונדען גאר אן אויפהער האָט ער אונז בעצויבערט מיט זיין אונטערהאלטונג.

וועז ער האָט אונז אָנגעפאנגען שילדערן דר. הערצל׳ס טהעטיגקייט איז אלע זיינע רייזען, איז וועלכע ער איז געווען זיין בעגלייטער, האבען זיך טרעה־רען בעוויזען אין די אויגען פון אלע אנווועזענדע, וויל די שילדערונג איז געווען אזוי איינדרוקספול, אזוי בעהארצט און בעגייסטערט, אז זיי האבען געקענט ריהרען זאגאר די הערצער פון גאנץ נייטראלע מענשען און מאכען זיי פיהלען ווי גרויס עס איז דער פערלוסט פון דעם אידישען פאלק איז דעם טויט פון דר. הערצל.

נאכהער האָט הערר וואלפסאן איבערגעגעבען געווייסע אייניצעלהייטען פון זיין רייזע אין רוסלאנד, און הויפטזעכליך פון זיין געשפרעך מיט סטאליפין׳ען. ער האָט מיט דעם רוסישען פרעמיער געדרעט גאנץ אונגעשטערט און אפענ־הערציג, און וועז דער לעצטער האָט אים געפרענט אויב ער קען איהם גא־ראנטירען, אז אין דעם ציוניסטישען לאגער זיינען ניטא קיין סאציאליסטען און אנאריכסטען, האָט ער, וואלפסאן, ערווידערט מיט א געגען־פראגע, אויב סטא־ליפין זעלבסט קען גאראנטירען פאר זיינע בעצאהלטע בעאמטע, אז צווישען זיי געפינען זיך ניט קיין אנארכיסטען. "ניין!", האָט דער רוסישער פרעמיער אויסגערופען מיט ערנסט.

"ווי אזוי, אלזא", האָט וואלפסאן צוגעגעבען, "קענט איהר פון מיר פער־לאנגען, אז איך זאל גאראנטירען פאר צהנדליגער טויזענדער מענשען אונאב־הענגיגע פון מיר, אז יעדערער פון זיי זאל זיך אין גאנצען האלטען אין מיינע אנשויאונגען און איבערצייגונגען?"

וועז הערר וואלפסאן האָט זיך אויסגעדריקט אין זיין געשפרעך וועגען דיא זעקס מיליאן רוסישע אידען, האָט סטאליפין בעמערקט: "דאס איז אן אלגע־מיינער טעות צו רעכענען די צאהל אידען ניט מעהר ווי זעקס מיליאן, ניט אי־בער אלעמען אין מיין נאמען, אז אין אונזער לאנד געפינען זיך מעהר ווי זיע־בען מיליאן אידען".

זיין אויפנאהמע ביי די אנדערע רוסישע מיניסטארען איז אויך געווען זעהר א וואַרימע, און הערר וואלפסאן איז געווען פול מיט האָפנונג, אז זיי וועלען האלטען זייער וואָרט און ניט שטארען די ציוניסטען אין זייער ארבייט אין רוסלאנד.

* * *

עס איז שוין געווען דריי ביי נאכט, און דער גוטער וואלפסאן האָט פאר אונז וויעדער אָנגעפאנגען צו מאהלען קליינע בילדלאך, עפיזאדען פון דעם

גרויסען הערצל. איינע פון זיי האָט אונז בעגייסטערט און מיט דעם חסיד׳ישען לשון וואָלט איך זיך אויסגעדריקט, אז מיר האָבען "עלית נשמה" בעקומען.

"דאָ, וועו הערצל עליו השלום, איז מיט מיר צוזאַמען נאָך ארץ ישראל געפאָהרען", האָט וואָלפסאָן אונז דערצעהלט מיט א דראַמאַטישען טאָן, "די שיף איז פון פאָרט־סעיד אין אוועג נאָך יפו אַפגעגאַנגען. מיר האָבען אַלע גע־וואוסט, אז מאָרגען פריה וועלען מיר אין יפו זיין. איך, גלייך מיט אַלע פאַ־סאזשירען האָבען מיר זיך שלאָפען גלייגט אין אונערע קעבינען. ער, הערצל, איז פון אויבען אויף דעם דעק געבליעבען.

"איך בין אין א שטארקען שלאָף געווען. דרייַ אזייגער פארטאָג הער איך א שטימע רופט מיך מיט מיין נאמען : דוד, דוד ! דו שלאָפסט, דוד ? און איך פיהל ווי א צארטע האנד גלעט מיך אויף מיין געזיכט און זאָגט :

"דוד, דו ווילסט זעהן אונזער מוטער ציון ? שטעה אויף, דער מאָרגענ־שטערן שיינט שוין אויף די יפו׳ער טורעמס, זיי לייכטען שוין צו אונז נאָר נאָהענט".

"איך האָב זיך פון מיין גלעזעגער אויפגעכאפט, און איך בין ערשטוינט געווארען, וועו איך האָב דערזעהן הערצל׳ען אנגעטהאָן ווי צו גאָהן אויף אן אוידיענץ צום קיסר, מיט א בעגייסטערטען געזיכט און מיט זיינע צוויי פלא־מענדע אויגען רעדט ער צו מיר : "קום, דוד, טהו זיך אָן, לאמער גאָהן זעהן אונזער מוטער !"

"איך האָב זיך גלייך אנגעצויגען, מיר זיינען ארויף אויף דעם אויבערדעק, און מיר האָבען גלייך דערזעהן די שפיצען פון יפו׳ער טורעמס ווינקען צו אונז.

"זיינען מיר געפאלען אייניר אויף דעם אנדערענם האלז און זיך צוקושט און אונזערע ליפען האָבען שטילערהייד געמורמעלט : "אונזער לאנד, אונזער מוטער ציון !".

פיר א פאָר טעג האָבען מיר זיך צושיידט.

אויף מאָרגען פריה צוריק נאָך האלאנד, נאָך ראָטערדאם פערפאָהרען אין האָטעל "ווינדאם" און גלייך ארויף אויף דער שיף "אמסטערדאם" צוריק נאָך אמעריקא.

מיין רייזע נאָך
ארץ ישראל

1. — דער אָפּשיעד

דיענסטאָג, 3טער מאי, 1921. — נאָך אַ שעה אוּן די „אַקוויטאַניא" ווערט פערלאָזען דעם ניו יאָרקער האָפען. דער גרויסער שוויימענדער פּאַלאַץ ווערט אוּנז, טויזענדער מענשען פוּן פערשיעדענע לענדער אוּן נאַציאָנען, אריינגעהּמען אוּנטער זיין רשות אוּן אוּנז טראָגען איבער דעם בריטען שטורמישען אָקעאַן צו אַ צווייטען ברעג, וואוּ די מענשען ווערען זיך ווידער פאַנאַנדערגעהן אין טויזענדער ריכטונגען אוּן וועגען, אוּם קיינמאָל, אפשר, זיך מעהר צו זעהן אוּן קיינמאָל מעהר צו זיין אוּנטערוואָרפען אוּנטער איין פיהרענדער האַנד — דעם קאַפּיטאַן.

איך אוּן מיין פרוי שטעהען שוין אויף דעם דעק פוּן שיף. שווער אָבער ערהאָבען איז גענוּג דער מאָמענט פוּן אָפשיעד. זיבען אוּן צוואַנציג קינדער אוּן קינדס קינדער, פיעלע פרייַנד אוּן פערהעראָר זיינען געקומען צום פּיער אוּנז אַרויסבעגלייטען צו אוּנזער רייזע נאָך ארץ ישראל... דאָ אַ קוש, דאָ אַ האַנד־דרוק, דאָ אַ טרערה, דאָ אַ לעצטער שמייכעל, דאָ אַ האַלטוּן, דאָ שטומע בליקען, — אַלעס מישט זיך אוּים אין איין זמר, אין איין קלאַנג: „פאָהרט געזוּנד, פאָהרט געזוּנד!"

אוּן אזוי שמערצליך־זים קלינגט אָט דער רוף אין דיינע אויערען, אז עס דוכט זיך דיר, דאָס ניט נאָר דיינע נאָהענטע אוּן לעצטע רופען עס דיר צו, נאָר אויך די טויזענדע נאָהענטע אויפ'ן פּיער, אויף דער ווייטער גאַס — גאַנץ ניו־יאָרק רופט צו דיר: „פאָהר געזוּנד! פאָהר געזוּנד!"

א מערקווירדיגע שטימונג הערשט אָרום אוּנז. די לופט איז פול מיט לעבשאָפט, בענקענישׂ אוּן טרויער. יעדער רייזענדער ווערט אָרומגערינגלעט פוּן זיינע פערוואַנדטע אוּן פריינד. מען האַלזט זיך, מען קושט זיך; ברכות אוּן ווינשונגען דערהויבען זיך איבער דעם דעק פוּן שיף איז פערשיעדענע שפּראַכען, אוּן דאָכט זיך, אז דו פערשטעהסט זיי די אַלע שפּראַכען...

א זעלטען געפיהל האָט מיך אָרומגענומען, ווען איך האָב בעשטיגען די „אַקוויטאַניא". איך האָב דערפיהלט ווי איך וואַלט פלוצלונג אריבערגעטראָגען געוואָרען אויף אַן אַנדער וועלט, א קליינע וועלט, אַן אומבעקאַנטע וועלט, אָבער אַזא שעהנע, אַנגענעהמע אוּן האַרציגע. אוּן ניט נאָר איך בין פערכאַפּט אין אַזא שטימונג, נאָר, איך פיהל, אז אַלע, אויפ'ן שיף.

א, ווען די גאַנצע מענשהייט אויף דער וועלט וואַלט געווען געשטימט אזוי ווי די מענשען, וועלכע זיינען איצט אויף דער „אַקוויטאַניא", ווי זים, שעהן

און ערהאבען וואלט געווען אונזער לעבען אויף דער וועלט! דעמאלט וואלטען רי פּרעמיערס פון די עלטיים קיינע קאנפערענצען ניט געבראכט צו האבען; דייטשלאנד וואלט קיינע ביליאנען ניט געדארפט צאהלען, פּוילען וואלט קיינע אידישע בערד ניט גערייסען, די אמעריקאנער סענאטארען וואלטען ניט געווען בעשעפטיגט מיט פערמאכען די טויערען פון אמעריקא און די אידען, א, די אידען! וועלכע נעהמט זיך אונטער צו זאגען, וואס מיט זיי וואלט דאן געווען?...

„רבונו של עולם!" — האב איך געפרעגט טיף אין מיין הארצען: „וואלם פערשטעהען דאס ניט די מענשען אויף דער ערד, אז זייער גאנצער לעבענס פּראצעס אויף דער וועלט **אין צייט** איז דאס אייגענע, וואס א רייזע אויף דער שיף **אין רוים**? מיר האלטען דאך אלע טאג איין טאג אוים אין איין געזעגענען זיך איינער מיט דעם צווייטען. דער אונטערשיעד איז בלויז, וואס מען וויים ניט וועלכער איז דער פּאסאזשיר און וועלכער זיינען די בעגלייטער...

מיין אויג וועלט צוגעצויגען צו א געזעגענונגס סצענע. ווי ערהאבען, ווי פּרעבטיג איז דער מאמענט! אט שטעהט א זקן פון איבער נייניציג. איך וועל געוואהר, אז דאס איז א רוסישער איד, וואס האט געלעבט 34 יאהר אין אמעריקא און איצט פּאהרט ער שטארבען אין ארץ ישראל. קינדער און אייניקלאך זיינען געקומען געזעגענען זיך מיט זייער אלטען פּאטער און זיידען. דאס לעצטע מאל, וואס זיי זעהען זייער אלטען ליעבען פּאטער.

נאר ער, דער גרייז גראהער זקן, וויינט ניט. עס איז ביי איהם היינט א יום טוב. ער פּאהרט שטארבען אין דאס לאנד פון זיינע אבות. דאס איז דאך געווען זיין אייביגער חלום. וואס נאך קאן ער זיך ווינשען? זאט מיט יאהרען, ער לאזט איבער א דור מיט פיינע קינדער, אייניקלאך און אור־אייניקלאך. ער האט אלעמען ליעב, ווי זיי אלעמען זעהן, האבען ארום זיך. נאר ער פיהלט, אז די טעג זיינען געצעהלטע, ער הערט דעם רוף פון דער מוטער רחל. „קום, שטארב אין מיין שוים"... און ער געזעגענט זיך מיט זיינע קינדער און פּאהרט שטארבען אין דעם שוים פון זיין מוטער, די מוטער פון פּאלק ישראל, וואס וויינט אוים די אויגען צו האבען אלע איהרע קינדערלאך ארום זיך...

און דער אלטער האט נאר איין טרייסט וואס פּאר זיינע קינדער:

„וואס וויינט איהר? איך פּאהר דאך שטארבען אין ארץ ישראל..."

פיהלען, בעגרייפען עס די קינדער, אז פּאר דעם אלטען פּאטער שטארבען אין ארץ ישראל מיינט לעבען פון דאס נייי, לעבען א נייי שעהן לעבען אין דער אייביגקייט אריין?...

נאר קינדער זיינען קינדער. און בפרט מען שטעהט נאך אויף דעם הארטען פּיער פון א ניו־יארקער האפען. זיי זעהען זייער אלטען לעבען

פאטער אוועקשווימען פון זיי, און דאס הארץ ווייגט ביי זיי אזוי טרעהרען רינען אזוי מען האלזט אזוי מען קושט דעם פאטער נאכאמאל. קאנען זיי דען פיהלען וואס דער אלטער פיהלט?

אזוי אט קומט דער לעצטער מאמענט. א סיגנאל הערט זיך פון שיף, אז אט־אט וועלען די שטריק אראפגעלאזט ווערען, די בריקען וואס פערבינדען די שיף מיט דעם פיער, וועלען צוגענומען ווערען. די בעגלייטער אויפ׳ן דעק פון שיף מוזען זיך אונטעראייגען. דער לעצטער קוש, די לעצטע ברכה. ווי ערנסט, ווי הייליג איז דער מאמענט!

קיין זאך מעהר פערבינדט שוין ניט דעם ריזיגען קערפער פון דער „אק־ווימאניא" מיט דעם פיער. די לעצטע שטריק אפגעבונדען, דער לעצטער בריק צוגענומען. זי שטעהט אליין שוין אפגעשלאסען, א וועלט פאר זיך, אבער די מענשען אויפ׳ן דעק און די מענשען אויפ׳ן פיער זיינען דאך פערבונדען מיט טויזענדער פעדים. יעדער אייזער פיהלט נאך דעם היסען קוש פון א נאהענ־טען. טויזענדער הערצער קלאפען פאראייניגט און קיינע אוועקגענומענע ברי־קען אין דער וועלט קאנען זיי ניט פאנאנדערטיילען... אט שטעהען אויפ׳ן פיער אונזערע זיבען און צוואנציג קינדער און קינד׳ס קינדער. קאן דען א מאכט אונז פאנאנדערטיילען? איך בעטראכט מיין פרוי. זי שטעהט ביי מיין זייט שווייגענדיג און קוקט מיט מוטערליכע בליקען אויף איהרע קינדער. איהר געזיכט איז פול מיט טרויער. ווי שווער איז דער אפשיער פון עלטערען מיט קינדער.

א פייף, א זשומען, און דער גרויסער שווימענדער פאלאץ הויבט זיך אז ריהרען פון ארט. שווער, קרעכצענדיג ריהרט ער זיך... קענטיג, אז קיינעם איז ניט לייכט צו פערלאזען א רוהע־פלאץ... נאר ער בעווענגט זיך לאנגזאם און זיכער, שטאלץ און מאיעסטעטיש. ער איז זיכער מיט זיין וועג, שטאלץ מיט זיין אייגענער אפגעשלאסענער וועלט.

טויזענדער היטלען און טאשען־טיכלאך פלאטערען אין דער הויך. פער־שיעדענע אויסרופען אין פערשיעדענע שפראכען פון די בעגלייטער און פאסא־זשירען קלינגען אף אין דער לופט, מישען זיך אויס און פערקלינגען אין געטומעל.

אין לעצטען מאמענט קאנצענטריר איך מיין אויפמערקזאמקייט בלויז אויף מיינע אייגענע און פריינד. אט שטעהען מיינע קינדער, אט איז א גרופע ציוניסטען מיט ציוניסטישע און אמעריקאנער פאהנען אין די הענד. און אט שטעהען פיעל בעקאנטע און פארשטעהער פון פערשיעדענע אינסטיטוציאנען, האספיטעלער, תלמוד תורות, בתי יתומים און קינדער גארטענס. זיי זיינען אלע געקומען געבען אונז זייער ברכה אין וועג אריין. ווי דאנקבאר איך בין

זיי. ווי גוט עס איז צו האבען אזוי פיעל פריינד, וואס פערזאמלען זיך ביי דיין זייט, וועו דו לאזט זיך אין א ווייטען וועג אריין, בפרט נאר אין א וועג, וואס פיהרט דיך אין ארץ ישראל!

„שלום, מאסליאנסקי עם רעיתו! הידד, הידד!" הער איך אן אויסרוף פון דער גרופע ציוניסטען, וועלכע פאבען אין דער הויך מיט די ציוניסטישע און אמעריקאנער פאהנען. און דא הער איך צורופען פון מיינע קינדער, פריינד, אלע, אלע ווינשען זיי אונז דאס בעסטע. און מיט אלעמען, אלעמען געזעגנען איך זיך נאכאמאל פון טיעפסטען הארצען. מיר שיקען זיך דורך דער לופט אונזערע ווינשונגען און ברכות. טאשען טיכלאך און היטלען שוועבען אין דער לופטען, זיי פערבייטען עס די וועגטער, וועלכע ווערען אלץ ווייניגער און ווייניגער געהערט. אט־אט און מיר זעהען שוין ניט קיין געזיכטער, מיר זעהען בלויז געשטאלטען. עס הויבען זיך הענד, עס פאבען טיכלאך, היטלען, און אלץ ווערט אויסגעמישט, צוזאמענגעפאסען — די „אקוויטאניא" שוויבט זיך מאיעסטעטיש אליין דורך דעם ברייטען האדסאן אין דעם ווייטען אטלאנטיק אריין...

איך שטרענג אן מיינע בליקען צום פיער און זעה שוין מעהר גאר ניט. איך זעה בלויז די גרויסע שעהנע שטאדט ניו יארק ליענט פאר מיינע אויגען און דערמאנט מיר, אז אויך זי איז מיר א נאהענטער פריינד, און אז אויך איהר דארף איך עפעס צואווינשען פאר מיין רייזע.

„זיי געזונד, ניו יארק!"

מיר אלע אויפ׳ן דעק האבען זיך דערפיהלט מיעד. אזוי פיעל אנשטרענגונג, אזוי פיעל אויפרעגונג. ביסלעכווייז צוגעהעלפען זיך די רייזענדע, יעדערער אין זיינע ד׳ אמות. אויך מיר זיינען מיעד און אויך מיר פערנעהמען אונזער ד׳אמות, וואס איז פאר אונז בעשטימט אויף עטליכע טעג אין דער קליינער וועלט, וואס הייסט „אקוויטאניא".

2. — אויף דער „אַקוויטאניא"

מיטוואך, 4טער מאי, 1921.

אנגענעהם אוֹן זיס אִיז געווען דער שלאָף די ערשטע נאַכט אויף דער שיף, פול מיט די איינדרוקע פון אָפשיעד אוֹן בערוישט פון פאַר'שכור'ענדער ים לופט, — האָט אונז דער שלאָף נישט גובר געווען, אוֹן חלומות האָבען זיך געפלאַנטערט א גאַנצע נאַכט, חלומות געמישט פון בילדער אויף דעם פּיער אוֹן בילדער פון ים, אין די אויערען האָבען נאָך געקלונגען די ברכות אוֹן ווינשונגען פון אונזערע בעגלייטער, נאָר דאָס ריטמישע רוישען פון דעם אטלאַנטיק האָט געגומען די אויבערהאַנד אוֹן אונז איינגעוויקעלט אין א זיסען שלאָף.

פריהמאָרגען, מיר זיינען ארויס אויפ'ן דעק. אייניגע פאַסאַזשירען האָבען שוין געהאַט פאַרנומען זייערע פלעצער אין די שטוהלען. איבער אונז א הימעל בלוי אוֹן אונענדליך. אונטער אונז א ים בלוי, רוישיג אוֹן פּראַייניגט זיך מיט דער אונענדליכקייט פון הימעל. די שיף מיט איהר גרויסער מעכאַנישער קראַפט שפּאַלט ווי מיט א שנייד־מעסער די נאַטור־קרעפטען פון די ווּעלען, ווּעלכע ברויזען אוֹן טאַנצען אוֹן פלעכטען אויס אָרום דער שיף זילבערנע קראַנצען מיט טונקעל גרינע שטרייפען. אוֹן אָט אזוי שוויבט זיך די „אקוויטאניא" מיט שטאָלץ אוֹן זיכערהייט ווי א קעניגין איבער דעם אונענדליכען אוקינוס.

א אינגעלע פון א יאָהר פינף שפּרינגט ארום זיך שפּילענדיג אויפ'ן דעק פון שיף. מיין פרוי נעהמט איהם אָן ביים העגדטיל אוֹן פרעגט:

„וואוהין פאָרסטו, קינד?"

„נאָך ארץ ישראל", ענטפערט דאָס קינד, אוֹן זיינע טיעף שוואַרצע אידישע אויגעלאָך פערטראַכטען זיך אוֹן קוקען אַריין אין דער אונענדליכקייט פון ים אוֹן הימעל, וואָס דאַרף איהם ברענגען אין דאָס הייליגע לאַנד.

נאָר באַלד האָט זיך דער הימעל פאַרצויגען מיט א וואָלקען אוֹן אָנגעזאָגט, אז א שטורם רעגען קומט. די פאַסאַזשירען האָבען שנעל פערלאָזען דעם דעק פון שיף.

דאָנערשטאג, 5טער מאי.

א קליין וועלטעל פאר זיך אליין איז די שיף אויף דעם גרויסען ים. עס שפּיגעלען זיך אָפּ דיא אלע סאָציאלע עקאָנאָמישע פאַרמען פון לעבען אויף

דער יבשה. מיר האבען דאָ א פאלקאמענע רעגירונג איבער א „נאציאן" פון פערשיעדענע קלאסען. דער קאפיטאן איז דער מושל, דיא אפיציערען אוו מאטראזען — זיין ארמיע; א פאלקאמענע דיסציפלין. זיי ווערען רעספעקטירט פון אלע קלאסען פאר זייער אונבעשטרייטבארע מאכט.

דער ערשטער קלאס פאסאזשירען זיינען דיא אריסטאקראטען פון דעם קליינעם וועלטעל, וועלכע קוקען פון אויבען ארונטער ווי דיא „בני אלהים" אויף דיא פשוטע „בני אדם".

דער צווייטער קלאס, — דאס איז די מיטעלע בורזשואזיע, צו דער ערשטער קלאס קוקט זיא פון אונטען ארויף און אויף דער דריטער פון אויבען אראפ.

דער דריטער קלאס, — דאס זיינען די ארימע פראלעטאריער, וועלכע קוקען פון אונטען ארויף אויף דיא אויבערשטע צוויי קלאסען מיט א היבשער ביסעל שנאה און קנאה, נאטירליך.

א קליין וועלטעל מיט די זעלבע אייביגע פראגען פון דער גרויסער וועלט, און דאָ פיהלען זיך די מענשען דאָ ניט אזוי ווייט און פארפרעמדט איינער פון דעם אנדערען. טראץ דיא שטרייענע מחיצה צווישען דיא קלאסען פיהלען דאָ דיא מענשען אין דער קליינער וועלטעל „אקוויטאניא" א געוויסע נאהענטקייט, ברידערליכקייט, מען פיהלט, אז אלע זיינען אונטערוואָרפען איין שיקזאל: דעם הימעל, דעם ים און דעם קאפיטאן...

פרייטאג, 6טער מאי.

די קליינע וועלטעלע — די גרויסע „אקוויטאניא" האט מיט אמאל אויפגעלעבט.

נאך צווי רעגענדיגע טעג האט זיך דיא זון באוויזען מיט איהר פולען פראכט און גלאנץ, דער הימעל האט זיך אויסגעלייטערט און זיך באוויזען אין זיין נאטירליכען בלויען קאליר.

אויך דער ים איז געוואָרען רוהיגער און בלויער. און קוקענדיג אזוי דורך דער געלייטערטער לופט ארום און ארום די פאראיניגטע ברעגעס פון הימעל און ים, האט זיך מיר אויסגעוויזען ווי צווי בלויע שיסלען דעקען זיך צו איינע דיא אנדערע, און די „אקוויטאניא" אין מיטען וועלט געטראגען אזוי ווי א שלאָ מנות פון דער נאטור צו איהר באשעפער...

מיר אלע אויפ'ן שיף האבען פשוט אפגעלעבט ביים אנבליק פון דער זון. פון קליין ביז גרויס, פון דעם מאה שנה'דיגען זקן ביז דיא קליינע ראזעווע

קינדערלאך, זיינען אלע ארוים פון זייער בעהעלטעניש און ארויף אויפ׳ן דעק בעגריסען דעם ליעבן וואַרעמען גאַסט, די העל שיינענדיגע זון מיט איהרע צוויי בלויע הימלען, אויבען און אונטען, און איינאַטהעמען אביסעל פרישע לופט.

מיט מיין גוטען פרייַנד, מר. קאַהען, דעם סלאַניאמער דעלענאַט, האָבען מיר היינט געמאכט א בעזוך אין דריטען קלאַס. דער בעזוך האָט אויף אונז געמאַכט א שווערען איינדרוק. ווי מענשען פלאַגען זיך דאָס אויף א רייזע אין אזא ענגשאפט און אונבעקוועמליכקייט! און אלץ צוליעב די פארשאלטענע פּאָר דאָלאר. מיר האָבען אין דריטען קלאַס באַגעגענט פאַסאַזשירען, וואס לויט זייער אויסזעהן און אינטעליגענץ באַלאַנגען זיי צום צווייטען און ערשטען קלאַס. ווידער געפינען זיך אין דיא אויבערשטע צווייַ קלאַסען ניעדעריגע ברואים, מורא׳דיגע געמבלער און שיכורים, וועלכע וואלטען באדארפט פערזעצט ווערען אין א פיערטען קלאַס.

דיא אייביגע פראַגע. עליונים למטה ותחתונים למעלה.

זונטאָג, 8טער מאי.

אן עפידעמישע קראַנקהייט איז ליידער צו אונזער שאַנדע לעצטענס פארשפרייט צווישען אונזליקליכען „עם הנבחר" — דאָס קאַרטען שפּיעל. אין דיא שטעדט אין דיא הייזער, אויף די וועגען, אין דיא באַהנען, אויפ׳ן ים אין די שיפען, איבעראל, וואו אחינו בני ישראל קלייבען זיך צוזאמען, ברעכט אויס דיא קראַנקהייט וויא אן עפידעמיע.

אויך דא אויף דער „אקווויטאניא" האָט זיך פערנאַנדערגעפלאַקערט מיט א העלישען פלאַם דאָס קאַרטען שפּיעל. גלייך דעם ערשטען אבענד האָבען זיך שוין גרופּירט קאַמפּאַניעס און צוזעצט זיך ארום טישלאַך און דאָס פארשאל־טענע שפּיעל האָט געווענדיגט מיט זיין פולער טייפעלשער קראַפט. פון אַנהויב האָב איך געדענקט, אז די שפּיעלער זיינען א מישמאַש פון פערשיעדענע נאַציאַ־נען, וועלכע זיי רעפּרעזענטירען אויף דער שיף. אבער נאַכהער, הערענדיג די פויל אידישע וויצען און בעטראַכטענדיג די געזיכטציגע, האָב איך זיך איבער־צייגט, אז דער גרעסטער פּראַצענט פון די שפּיעלערס זיינען געווען פון דעם קלייַנעם טהייל אידען אויף דער שיף.

דיא ערשטע צווייַ טעג איז נאָך צוגענאַנגען רוהיג. עס איז נאָך געווען שווער צו אורטייַלען, ווער פון זיי זיינען דיא געווינער און ווער די פארלירער. דאָס רעדעל האָט זיך נאָך געדרעהט פון איינעם צום צווייטען, אבער אויף דעם דריטען און פיערטען טאָג האָט זיך ארויסגעוויזען, אז דאָס שפּיעל איז

ניט קיין געוועהנליכעם אוז ניט קיין גליכעם, אז צווישען די שפיעלער זיינען דא וועלף אוז שעפסען, שערער אוז געשארענע. בעזונדערס האבען זיך ארוים־געצייגט דיא ניו יארקער פראפעסיאנעלע קארטען־שפיעלער, פון־רכטערליכע געמבלער, וועלכע האבען זיך ארויפגעווארפען מיט א בלוט דורשט אויף דיא לעמער אוז אפגעשארען זייער וואהל מיט דיא הויט צוזאמען אויף אז אונבע־רחמנות'דיגען אופן.

א מורא'דיגער חלול השם איז געווען, ווען זיי האבען ארומגעארבייט א קאליפארניער מאן, א קריסט, וועלכער האט געהאט ביי זיך א טשעק בוד פון אמעריקען־עקספרעס קאמפאני אויף איבער טויזענד דאלאר, אוז אין זעקס שטונדען ציים האט ער אויסגעפילט אוז אויסגעריסען אלע טשעקס פון בוד אוז זיי איבערגעגעבען צו דיא געמבלער.

אלע אויפ'ן שיף, וואס האבען דאס צוגעזעהען, זיינען געווען שרעקליך אויפגערעגט אויף די פארפלוכטע געמבלער, אוז ביי אונז אידען האט דאס בלוט געקאכט פון שאנדע.

אויף דער שיף געפינט זיך א היבשע גרופע וואויל־האבענדע אונגארישע אידען, וועלכע פאהרען נאר זייער פאטערלאנד — אונגארן צו בריינגען הילף צו זייערע קרובים אוז משפחות, וועלכע זיינען פאראונגליקט געווארען אין דער וועלט מלחמה. מאנכע פון זיי פאהרען אריבערצונעהמען נאר אמעריקא זייערע פערוואנדטע, וועלכע האבען אנגעווארען זייער האפענונג צו קענען עקזיסטירען אין יענעם שרעקליכען יאמערטאל.

אוז מערקווירדיג, אז אט די מענשען צייגען מיט גאר ניט ארוים, אז זיי זיינען אידען, אז זיי געהערן צו א פאלק וואס ווערט פאר זיין אפשטאמונג געפיינigט אין זייער אלטער חיים — אין אונגארן, פונקט אזוי ווי אין פוילען, אוקראינא אדער אנדערשוואו. זיי ריידען צווישען זיך נאר די אונגארישע שפראך, זינגען אונגארישע לידער, אוז שטאלצירען נאך מיט זייער מאדיא־רענטום מעהר ווי דיא מאדיארען אליין.

אוז קוקענדיג אט אויף דיא אידען טראכט איך, הפנים, אז ס'פארגעסט זיך ניט אזוי לייכט דאס „מה יפית" ליעד, וואס האט זיך איינגענעסען אין בלוט. אפילו דאס מורא'דיגע בלוט־באד, אין וועלכען זייערע בריעדער אין אונגארן זיינען לעצטענס אזוי מורא'דיג אוז אפט געבאדען געווארען, האט ניט בעוויזען צו פארטרייבען דאס מה־יפית ליעד פון זייערע ליפען. אוז אפשר, ווער וויים, וועז קומענדיג אין אונגארן, וועלען זייערע אויגען דערזעהן דיא שרעקליכע רעזולטאטען פון דעם העסליכען אונגארישען אנטיסעמיטיזם, וועלען אט דיא אידישע מאדיארען זיך אביסעל פאר זיך פארשעהמען?

מיט אונזערע אידען איז דאך שוין אזוי, וואס זיי דערזעהן ניט מיט זיי־ערע אייגענע אויגען, גלויבען זיי ניט.

מאנטאג 9טען מאי.

וויא אן עלעקטרישער שטראם האט אונז אלעמען אין שיף דורכגענומען, וועז א יונג קינד האט פלוצלונג אויסגעשריען מיט זיין קלינגענדער שטימע: „א, א פויגעל! א פויגעל!"

אלע ווי איין מענש זיינען אויפגעשפרונגען מיט א יובל־געשריי: „א פויגעל! א פויגעל" דאס איז געווען דער ערשטער פויגעל, וואס מיר האבען נאך זעקס טעג הימעל און וואסער דערזעהן. דאס געפיהל, וואס האט אונז אַרומ־גענומען, האט גענומזט זיין עהנליך צו נח׳ס, וועז ער האט נאכ׳ן מבול דערזעהן זיין געשיקטע טייבעלע מיט א בלעטעלע אין איהר מויל.

פון ערשט אן האבען זיך אנגעהויבען מעהרען דיא פויגעל און אַרומגע־שוועבט אַרום דער שיף ווי מלאכים׳לאך וויא נעהמענדיג דיא שיף אונטער זייער רשות.

אן ערנסטע שטימונג האט געהערשט דיא לעצטע נאכט אויף דער שיף. יעדערער האט דערפיהלט, אז יבשה דערנעהנטערט זיך און ער האט זיך פאר־טיעפט אין זיך. אפילו דיא געמבלערס האבען געמאכט א סיום צו זייער טיפעל־שען שפיעל און אנגענומען אן אויסזעהן מיט מענשען גלייך.

3. — אין פראנקרייך

דינסטאג, 10טער מאי, 1921.

זיבעז אוהר אין דערפריה האָט די „אקוויטאניא" געאנקערט אין שערבורג, פראנקרייך. די שיף איז שטעהן געבליבען א רעכטען מהלך פון ברעג, ווייל דער שערבורגער האפען פערמאָגט ניט אזא פיער, וואו די ריעזיגע „אקוויטאניא" זאל קענען לאנדען. אין א קלייגעם לאנדונגם שיפעל האָט מען די פאסאזשירען טראנספארטירט צום ברעג.

א שרעקליכע אונארדנונג האָט געהערשט בעת די פאסאזשירען האבען געדארפט ארָאבשטייגען פון דעם קלייגעם שיפעל אויף דעם ברעג. א בריקעל צום ארָאפשטייגען איז ניט געווען. די פאסאזשירען האבען איינפאך געמוזט שפרינגען איבער דער זייט פון שיפעל. די פרויען און קינדער האָט מען געמוזט אריבערטראָגען. עם האָט געהערשט א לייַרם און א געשריי איבער'ן גאנצען ברעג. נערוועזע פרויען האבען זיך געשראָקען און זייערע קולות בעת מען האָט זיי אריבערגעטראָגען האבען דער לאנדונג צוגעגעבען ניט קיין בעזונדערען רויז.

ניט ווייניגער האבען מיר, אמעריקאנער פאסאזשירען, זיך דערמאנט אן דער ארדנונג, וואם הערשט ביי די אמעריקאנער האפענס, פערים, באהנען, מיט דעם בעקאנטען אויסרוף פון די קאנדוקטארען: „וואטש יור סטעפ!" און אין הארצען שטייגט אויף א געפיהל, וואם רופט אויס: געבענשט זאל זיין אמעריקא!

דער צוג האָט אונז געפיהרט פון שערבורג נאָך פאריז. דא און דארט פליהען פארביי די אויגען שהנע לאנדסמאנשאפטען, וואם בערוהיגען אייד מיט זייער טראדיציאנעלער אירָאפאישער פער'חלום'טקייט.

מיטוואך 11טער מאי, 1921.

מיר זיינען אין פאריז.

דער נאמען פאריז איז זייט פיעלע יאהרען דער סימבאל פון שהנקייט, עסטעטיק און רויז. מיר, אידישע קינדער, קענען פאריז נאָך פון אונזער פריהעסטער יוגענד אן דורך אייזשען סיו'ס ראמאן „מסתרי פאריז" איז קלמן שולמאן'ס איבערזעצונג. און ווער עם האָט נאָך געלעזען מאנדעלשטאם'ס בוך מיט'ן נאמען „פאריז" אין וועלכען ער פערגעטערט די שטאָדט מיט איהרע

איינוואוינער, דער טראגט געווים אין זיין הארצען אז אייביגע ענטציקונג פאר פראנקרייד׳ס הויפט שטאדט, דער גלאנץ פון איהר קולטור.

מיר, די אמעריקאנער גרופע, האבען אבער געהאט א געוויסע ענט־טוישונג ביים אנקומען אין פאריז. מיר האבען ניט געטראפען דאס, וואס מיר האבען געהאט אין אונזער פארשטעלונג וועגען פאריז. ס׳קען זיין, אז דאס איז דערפאר, וואס מיר האבען אזוי פיעל ערווארט.

אמת, די שטאדט איז שעהן, ריין; איהרע בולוואַרען זיינען רייך אוו גראנדיוז, אבער איך גלויב ניט, אז זיי שטיגען מיט זייער שעהנקייט אריבער די פינפטע עוועניו אוו דעם ריוועד סייד דרייוו. אוו וועו עס קומט צו די בעק־וועמליכקייטען, צו וועלבע מיר זיינען געוואוינט אין ניו יארק, האבען מיר דא, אין פאריז, זיבער דערפיהלט אז ענטוישונג.

צוואמען מיט מר. שאפירא, דער פארשטעהער פון „האיאס" אין פאריז, האב איך היינט בעזוכט די ציוניסטישע הערקוואַרטערס, וואו איך האב גע־טראפען מיין פרייגד דר. מאצקין אוו מיט איהם פערבראכט אן אינטערעסאנטע שטונדע אין א געשפרעך, הויפטזעכליך וועגען דער לאגע אין ציוניזם אוו דעם בעפארשטעהענדען קאנגרעס אין קארלסבאד.

דאנערשטאג, 12טער מאי, 1921.

איך האב דא בעטראכט די ארבייט פון „האיאס" אוו איך מוז מודה זיין, אז איך האב זעהר פיעל נחת געהאט פון דער טהעטיגקייט פון אונער אמע־ריקאנער היברו שעלטערינג אימיגראנט אייד סאסייעטי, וואס איז אונטער איהר פערקירצטען נאמען „האיאס" בעוואוסט אין גאנץ אייראפא. איהר פארייזער פארשטעהער, מר. שאפירא, איז זעהר א טהעטיגער אוו איבערגעגע־בענער ארבייטער, בעזיצט א סך אינטעליגענץ אוו געהט אום מיט די אימיגראנ־טען וויי אן עלטערער ברודער זייערער. ער צייגט זיי, ער לערנט זיי אוו טרייסט אוו ערמוטהיגט זיי, אז זיי זאלען קענען לייכטער אריבערטראגען די יסורים פון זייער וואנדערונג.

איידער איך האב פערלאזען פאריז, האב איך צום צווייטען מאל בעזוכט די ציוניסטישע ביורא. דא האב איך געהאט די געלעגענהייט זיך צו בעקענען מיט דעם בעריהמטען רוסיש־אידישען שרויפטאט גרוזענבערג אוו פערבריינגען מיט איהם אין א געשפרעך וועגען דער לאגע פון די אידען אין רוסלאנד.

דיעזער גרויסער מאן האט גלאזען אויף מיר א טיעפען איינדרוק. אין מיין גאנץ לעבען האב איך ניט בעגעגנט אזוי פיעל פייער אוו ענערגיע אין

א מענשען, ווי אין דעם גרויסען רוסישען אידען. וועז ער האט געהערט וועגען דער אונגליקליכער לאגע פון אונזערע ברידער אין רוסלאנד, האט אזוי פיעל פייער און צער געשפריצט פון זיינע ווערטער, אז אין די אויגען פון אונז ביידען האבען זיך טרערען בעווייזען.

אין דער צייט פון אונזער געשפרעך איז אויך דערמאנט געווארען דער מארטירער מענדעל בייליס, וועמעס הויפט פארטהיידיגער גרוזענבערג איז געווען אויך דעם טרויעריגען עלילת דם פראצעס אין קיעוו, וואס די משרתים פון צאר ניקאלאי האבען פערפיהרט. דער אידישער נאמען איז אין קאז געשטאנען. ער, גרוזענבערג, האט דאמאלט געפיהלט, אז די אויגען פון אלע אידען אין דער וועלט, פון דער גאנצער פראגרעסיווער מענשהייט זיינען צו אים געריכטעט, און ער האט אנגעשטרענגט זיין לעצטע טראפען בלוט און מארך אויף צו בעזיגען די שווארצע כוחות, וואס האבען אין דעם עלילת דם אזוי פריי געוועלטיגט. אט דיעזער פראצעס האט איהם געמאכט זיך פערקלערען אויף דעם שיקזאל פון אידישען פאלק און ער איז געקומען אלץ נעהענטער צום נאציאנאלען געראנק.

צווייי פון מיינע בעסטע יוגענד פרייזנד האבען מיך בעזוכט היינט אין מיין האטעל, הערר יצחק ניידיטש פון פינסק און הערר זלאטאפאלסקי פון קיעוו; ביידע טרייע קינדער פון פאלק, טהעטיגע ציוניסטען, אלטע קעמפפער נאך פון דער תקופה פון חבת ציון אין פינסקער און לילינבלום׳ס צייט.

מיר האבען גערעדט פון וואס אונז אלעמען איז נאהענט: פון דעם ציוניזם, פון די בויאונגס ארבייט אין ארץ ישראל, פון קרן היסוד, וואס זיינען די גייסטיגע קינדער פון ניידיטש און זלאטאפאלסקי. ניידיטש האט מיר גענוג, אז ער וועט צום צווייטען מאהל פאהרען נאך אמעריקא צו העלפען אין דער ארבייט פון קרן היסוד.

מיין פרוי האט מיר אויפמערקזאם געמאכט, אז אין די צווייי טעג, וואס מיר האבען פערבראכט אין פאריז, האבען מיר כמעט ניט געזעהן קיין קינדער.

„וואו זיינען זיי, די קליינע פראנצויזלאך?" האב איך געפרעגט מר. שאפירא.

ער האט אונז ערקלעהרט, אז אויסער וואס די פראנצויזען זיינען זיך נוהג זיך אפצוהאלטען פון קינדער געבורט, וואס שטעלט אין געפאהר די נאציאן, איז די מלחמה פיעל שולדיג אין דעם, וואס זי האט פערניכטעט דעם יונגען דור. און אין אלגעמיין איז דער פראנצויז געוואוינט צו האלטען די קליינווארג פערשפארט אין הויז צוליעב דער געפאהר פון דעם גרויסען פערקעהר אין די פאריזער רוישיגע גאסען. אזוי צו אזוי, קומענדיג פון ניו יארק,

וואו די גאסען זיינען שטענדיג בעלעבט מיט קינדער, וואַרפט זיך דער קאַנט־ראסט פון די פאריזער גאסען שטאַרק אין די אויגען.

די רייזע פון פאריז נאַך מארסיי׳ל איז זעהר אַן אַנגענעהמע. די לאַנד־שאפט דאַ איז פיעל שעהנער ווי פון שערבורג נאַך פאריז. בערג און טאַלען וועקסלען זיך אפּ יעדע רגע און דאס אויג וועלט פערכאפט פון שעהנקייט. און וויעדער האַבען מיר זיך געוואונדערט, וואס אויף דער גאַנצער רייזע איז כמעט אויף א רפואה ניט געווען צו זעהען קיינע בהמות, פערד אַדער שאף. די גרויסע לאַנקעס פוסטעווען. א שרעקליכע ארמוט דריקען אויס די געזיכטער פון די פויערים, וואס שטעהען ביי זייערע קלייגע הייזלאַך ווי פאר׳יתום׳ט אַהן א טרייען חבר — א בהמה — ביי דער זייט.

די שפּורען פון דער וועלט מלחמה זעהט מען אין פראַנקרייך אין אַלע ווינקעלאַך.

די שטאַדט מארסיי׳ל מאכט א בעצויבערענדען אייגדרוק מיט איהר ארי־גינאַליטעט. אַז אַלטע פראַנצויזישע שטאַדט מיט א היסטאַרישער פערגאַנגע־היט. איהרע פּאַרקס און בולוואַרען מיט די אונצעהליגע מאַנומענטען דער־צעהלען אייך יאַהרהונדערטע פון פראַנצויזישער געשיכטע און פיהרען אייך אריין ביז טיעף אין דעם מיטעלאַלטער. די הויכע ווייסע בערג ביי דעם ברעג פון ים שטעהען ווי אַלטע שומרים ארום דער שטאַדט און היטען אפּ די קעניגין פון זיד פראַנקרייך...

מארגען זעצען מיר זיך אויף דער פראַנצויזישער שיף „ספינקס", וועלכע דאַרף אונז בריינגען צום ברעג פון ארץ ישראל. ווי שטאַרק עס קלאפט דאס האַרץ שוין...

4. — פון מארסיל ביז אלכסנדריא.

פרייטאג, דעם 13טען מאי.

מיר זיצען אויף דער שיף, וואס פיהרט אונז צו דעם געווינשטען לאנד...

די „ספינקס" שוויבט מאיעסטעטיש ווי א קעניגין איבער דעם רוהיגען ים התיכון און שפיעלט זיך מיט די לייכטע וועלען ווי א מוטער מיט איהרע קינדער. פון ביידע זייטען זעהען זיך די לאנד ברעגעס פון פראנקרייך און איטאליען — סיציליען, איבער וועלכע עם ערהויבען זיך גרויסע בערג ביז צו די הימלען. זייערע וויסע שנעע שפיצען שימערירען אנטקעגען דער זון און עם דוכט זיך, אז זיי שמייכלען איהר אנטקעגען, וועראנדיג געגלעט פון איהרע שטראהלען. נאר אט־אט הויבט אז די זון פארגעהן אין מערב זייט און די וויסע בערג שפיצען צינדען זיך אן ווי ריזיגע גליהענדע קוילען און זיי ברענען און ברענען און וועלען ניט פארברענט..

פיעל רוהיגער איז דער מיטעלענדישער ים פון דעם אטלאנטיק. דאס וואסער איז טיף, בלוי און עפעס מילדער און וויכער. מען פיהלט, אז מען דער־נעהענטערט זיך צום אריענט, צו דעם זונען־לאנד. דער הימעל ווערט מיט יעדער רגע בלויער און דורכזיכטיגער און שטראמען ליכט פערפלייצען דעם גאנצען האריזאנט.

דאס הארץ הויבט אן קלאפען שטארקער, מעכטיגער פון דעם געפיהל, אז מיט יעדער רגע ווער איך געטראגען אלץ נעהענטער און נעהענטער צו דעם לאנד פון מיינע אבות, צו מיין לאנד, צו וועלכען איך האב געשטרעבט מיין גאנץ לעבען און האב ארום איהר מיינע זיסעסטע חלומות געוועבט.

זונטאג, דעם 15טען מאי.

די פאסאזשירען פון יעדער נאציאן ברודערען זיך אין גרופעס אין בעזונ־דערע פלעצער פון שיף. די פראנצויזען זיינען דא אין דער גרעסטער צאהל און פיהלען זיך טאקע די בעלי בתים. איבעראל זיינען זיי פול און מיט שטאלץ בעווגען זיי זיך איבער אלע אפטיילונגען. אין דאך די שיף זייערע, די מאטראזען זייערע, דער קאפיטאן זייערער, און די פראנצויזישע שפראך מיט איהר וואויל־קלאנג גיסט זיך איבער דער שיף אין אלעווינקעלער.

און א היבשער צאהל זיינען דא אראבער און סיריער אויף דער שיף. זיי האלטען זיך צוזאמען, פערבריינגען און רויידען אויף זייערע שפראכען, און עם

איז צו מערקען, אז וואס די שיף דערנעהענטערט זיך צו דעם אריענט, באקומען זיי אלץ א לעבעדיגערע און פרעהליכערע שטימונג. אינסטינקטיוו שפירען זיי, אז דער אריענט קומט אן. די נאזלעכער ווערען ביי זיי געעפענט ברייטער, קענטיג, אז זיי הויבען שוין אן איינאטעמען דעם גערוך פון אריענט, פון זייער היים, זייער לאנד...

אין דער צווייטער און דריטער קלאס געפינען זיך א פאר צעהנדליג אידישע יונגע לייט. א היבשע גרופע פון זיי פאהרען אלס חלוצים. זיי קומען פון פער־שיעדענע לענדער, אבער זיי האלטען זיך צוזאמען, אין איין גרופע, און א געפיהל פון ברידערליכקייט בעהערשט זיי אלעמען. זייער האלטונג איז געצוימט, ערנסט, און דער בעזונדערער אידישער חן שוועבט אויף זייערע אלעמענס פנים־ער, זיי ציהען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די קריסטען און מוסולמאנער, וועלכע קוקען אויף זיי מיט פיעל רעספעקט.

מען דערקענט אן די פנים׳ער פון די חלוצים, אז זיי פערשטעהען און פיהלען, דאס זייער רייזע איז ניט קיין געוועהנליכע, וואכעדיגע, נאר אן ערנסטע בענע, יום־טוב׳דיגע, הייליגע, — טויבען פליהען צו זייערע אלטע־אוראלטע נעסטען. פון א פאר געשפרענען וואס איך האב מיט די חלוצים געהאט, האב איך געוואהר, אז די טאפערע יונגע לייט ווילען פערגעסען אן דעם ביטערען עבר, אן זייערע ליידען און צרות, וואס זיי האבען דורכגעמאכט די לעצטע זיבען יאהר פון מלחמה און פערווויסטונג, אן די טייכען בלוט, אין וועלכע זיי־ערע טאטע־מאמעס, ברידער און שוועסטער זיינען געשוואומען און שוויימען נאך איצט זייט אויגוסט 1914; זיי ווילען אויך ניט טראכטען פון דעם מאנגעל און צרות, וואס וואַרט אויף זיי אין דעם אלט־נייליאנד. עס שרעקט זיי ניט די שוערע ארבייט פון שטיינער האקען, וואס וואַרט אויף זיי, — זיי האבען פאר זיך איין געדאנק, איין ציעל, איין ענטשלוס: אויפבויען די אידישע היים אין ארץ ישראל, באהנען איהרע וועגען, פלאסטערען איהרע גאסען, גראבען איהרע קאנאלען, זעהען איהרע פעלדער, עס זאל בליהען דער אידישער ווייין־גארטען און שטעהען שטאלץ און זיכער די אידישע היים די אייניציגע גע־טרייע היים פאר דעם געפלאגטען פאלק ישראל.

זיי וווייסען די קינדער פון ציון, אז זייער אלטע מוטער איז ניט רייך, אז אויך זי האט דורכגעמאכט דעם זעלבען ביטערען שיקזאל, וואס איהרע פארוואגעלטע קינדער אין גלות, אז אויך זי איז געטראטען געוואָרען פון רויבער־פים און וואַרט דעם אנקומען פון איהרע קינדער, פאר וועמען זי טראגט א הייליגע אין איהר בוזים...

און זיי קומען, איהרע קינדער די מוטהיגע חלוצים, וועלכע האבען אפ־געטרייסעלט די צוויי טויזענד יעהריגען גלות־שטויב פון זייערע וואנדער־פים,

כדי צו קאנען שטעהן פעסט אויף דעם באדען מיט דעם צייזען און האמער אין האנד און שטארבען בויענדיג אין זייער מוטער׳ס שויס.

מיטוואך, דעם 18טען מאי.

א נייע ענטדעקונג: האבען מיר היינט געמאכט אויף דער שיף, וואס די גאנצע צייט פון אונזער רייזע האבען מיר פון דעם ניט געוואוסט. מיר האבען ענטדעקט א פיערטע קלאס פאר פאסאזשירען. דאס בילד, וואס מיר האבען דארטען געזעהן, האט געמאכט אויף אונז אלעמען א שרעקליכען איינדרוק.

טיף אונטער דעם דריטען קלאס געפינען זיך פינסטערע לעכער, אנגעפאקט מיט רייזענדע, די ארימע פאסאזשירען ליידען לעבעדיגע חבוט הקבר. ערנידעריגט, נידערשלאגען ליגגען זיי דארטען אין די פינסטערע לעכער אהן יעדער ברעקעל לופט. עסען דערלאנגט מען זיי פון איין גרויסען קעסעל און יעדער איינער מוז אליין נעהמען זיין פארציאן אין זיין טעלער, נאכ׳ן עסען מוז יעדער איינער אויסוואשען זיין טעלער און לעפעל און עס מיטנעהמען צו זיך אין זיין שלאף־לאך ביז צום צווייטען מאהלצייט. און אויך אזא לעבען רופט מען א לעבען!

די „ספינקס" דערנעהענטערט זיך צום אריענט. דאס פיהלען מיר שוין אלע. דער הימעל ווערט פון מינוט צו מינוט רייגער, דער ים בלויער און שפרייט זיך אונטער אונז אזוי ווי א טעפיך אויסגענעהט פון ריינעם תכלת. די זון שיינט העלער און לאכענדיגער און דער האריזאנט ארום אונז ווערט ברייטער און אונענדליכער, — א נייע וועלט מיט נייע הימלען...

דאנערשטאג, דעם 19טען מאי.

אלכסנדריא, די אלטע שהנע היסטארישע שטאדט, שיינט ארויס פאר אונזערע אויגען מיט איהרע הויכע, שמאלע, לאנגע אריענטאלישע טורעמס פון די מוסולמאנישע מאשעען און פון די קריסטליכע קירכען. העכער איבער אלע געבוידען קוקען אראפ נאפאלעאן׳ס פעסטונג, וואס שטעהט אויף א בארג אין מיטען שטאדט און דעם סולטאן׳ס פאלאץ הארט ביים ברעג פון ים.

אלע פאסאזשירען אויפ׳ן שיף פון ערשטען ביז׳ן פיערטען קלאס זיינען ארויף אויפ׳ן דעק צו זעהן ווי די „ספינקס" דערנעהענטערט זיך צו דעם האפען פון דער ערשטער אריענטאלישער שטאדט.

אויף אונז, אידישע רייזענדע, האט אלכסנדריא געמאכט גאר א בעזונדערען איינדרוק, וויל מיר האבען זיך ניט געקענט צוריקהאלטען פון געדאנק,

אז מיר שטעהען ביי די ברעגעס פון דעם לאנד, וואס האט פאר אונז די צווייטע היסטאָרישע בעדייטונג נאך ארץ ישראל.

עפעס א קלייניגקייט פאר א אידען דערמאנען מ צ ר י ם! מיר דערמאנען עס דאך טעג־טעגליך פון אונזער פריהעסטער יוגענד אן אין אונזערע תפילות, גלייך ווי מיר האבען אנגעהויבען לערנען חומש אין חדר, האבען מיר, קליינע אידעלעך, געמאכט א רייזע מיט אונזער לייבלינג יוסף אלס שקלאף נאך מצרים. מיר האבען מיט איהם צוזאמען געוואנדערט צו זיין מוטער רחל׳ס קבר אוז געווויינט מיט איהם פאר זיין ווייטענדיגער מאמען, וועלכע הערט עד היום ניט אויף צו ווייטען איבער דעם שיקזאל פון איהרע קינדער; מיר זיינען געגאנגען ביי זיין זייט ביז מצרים. זיך געטיילט מיט איהם אלע זיינע צרות אוז נסיונות ביז מיר האבען מיט גרויס פרייד איהם געקרוינט פאר וויצע קעניג צו פרעה מלך מצרים; מיר האבען צוזאמען מיט איהם באגעגענט זיין אלטען פאטער יעקב מיט זיינע עלף ברידער, וועז זיי זיינען צו איהם געקומען פון כנען; מיר זיינען מיט איהם צוזאמען געשטאנען ביי דער שטערבע־בעט פון זיין הייליגען פאטער יעקב אוז געהערט זיין לעצטען פערלאנג, אז נאך זיין טויט זאל מען זיין קערפער אוועקטראגען צוריק צו זיין היים חברון, וואו עס ליגען זיינע הייליגע עלטערען אוז אורעלטערען. מיר האבען איהם בעגלייט צו דער מערת המכפלה; מיר זיינען צוריקגעפאהרען פון דער הייליגער לויה אוז מיר האבען זיך בעזעצט מיט אלע „שבטי יה" אין גושן אוז דארטען האבען מיר דורכגעמאכט צוויי הונדערט אוז צעהן יאהר דעם בלוטיגען שווערען אוז פיין־סטערען גלות מצרים, ביז דער גטליכער משה אונזערער, וועלכער איז אויך געבאָרען געווארען אין מצרים, האט אונז ארויסגעפיהרט מיט פיעל נעטליכע נסים פון מצרים צוריק אין ארץ כנען, — אוז איצט האט א שיף אונז וויעדער געבראכט צו די ברעגעס פון מצרים, אוז איך האב דאס געפיהל, ווי איך וואלט דורכגעמאכט א רייזע פון איבער דריי טויזענד יאהר...

5. — פון אלכסנדריא ביז יפו

פרייטאג, 20טער מאי, 1921.

מיר שטעהען שוין אין אלכסנדריא של מצרים. די שטאדט מאכט א צויבערליכען אייגדרוק. איך קוק פון שיף אראפ אויף דער שטאדט, און איך וועל ווי אויף פלייגלעך אוועקגעטראגען אין אלטע, היסטארישע צייטען; פאר מיינע אויגען שוועבט אויף די אלכסנדריא פון דער צייט פון בית שני, וועו דיזע שטאדט האט געשפיעלט די צווייטע פיעדעל פאר דעם אידישען פאלק נאך ירושלים.

אלכסנדריא איז דאך געווען די גרעסטע אידישע קהלה אין דער גאנצער אידישער געשיכטע ביז ניו יארק. אלכסנדריא האט געהאט א בית המקדש של חוניו, וועלכע האט עקזיסטירט איבער צוויי הונדערט יאהר. און א בפרוש'ע משנה אנערקענט די הייליגקייט פון די קרבנות אין דעם אלכסנדריער בית המקדש. דער גרויסער תנא רבי שמעון בן שטח האט אמאל געשריעבען א בריעף צו רבי יהודא בן טבאי, האט ער זיך אויסגעדריקט, אז ירושלים רופט אן אלכסנדריא מיט דעם נאמען „אחותי". אין אלכסנדריא האבען די גרויסע אידישע העלעניסטען בראש פון דעם גרויסען אידיש־גריכישען פילאזאף ידידיה האלכסנדרוני „פילון היהודי" געלעבט און געשאפען זייער גרויסע העלענישע, נאר־פלאטאנישע ליטעראטור; דא איז געשאפען געוואָרען די גרויסע וויכטיגע ארבייט פון דער גריכישער איבערזעצונג פון תורת משה, די „סעפטואגינטא", און דורך דיעזער איבערזעצונג האט זיך די גאנצע וועלט בעקענט מיט דער גרויסקייט און ערהאבענקייט פון אונזערע הייליגע אוצרות, און די צוויי אלטע קולטורען, די אידישע און די גריכישע, די עטישע און די עסטעטישע, האבען בעקאנטשאפט געשלאסען.

און אזוי שטעהענדיג אויף דעם דעק פון שיף, בעהערשט פון די בילדער פון דער גרויסער ראלע, וואס אלכסנדריא האט געשפיעלט אין דער געשיכטע פון אידישען פאלק, האט פלוצלונג צו מיר דערגרייכט די בשורה, אז די אידישע פאסאזשירען, וועלכע פאהרען נאך יפו, איז ניט ערלויבט צו לאנדען אין אלכסנדריא, אפילו ניט אראפצוגעהען פון שיף צו מאכען א וויזיט אין שטאדט. וועו א דונער וואלט פלוצלונג אראפגעקראכט פון דעם לויטערען, בלויען הימעל פון מצרים, וואלט עם אונז, אידישע פאסאזשירען, זיכער ניט מעהר אויפגע־טרייעלט ווי דיעזע נאכריכט.

איך בין אראפ צו זיך. ווי א סטאדט שפעלעד, דערשראקענע און מיט

געבויגענע קעפ, האבען זיך די אידישע פאסאזשירען צונויפגעקליבען צו מיר אין דעם ערשטען קלאס, צווישען זיי איז אויך געווען דער הונדערט יעהריגער זקן אוז די צווייי פאמיליעס פון ווירדזשיניא. זיי האבען ערוואַרט איך זאל עפעס טהאָ, זיך איינשטעלען פאר אונזער מענשליך רעכט געגען דער גזרה. אין דער אמת'ן בין איך דאָ אליין געווען הילפלאָז, אַ געטראָפענער מיט אלעמען גלייך. נאר ניט פערלירענדיג דעם מוטה האָב איך דערווייל נעטרייסט, געזוכט צו בערוהיגען די געמיטער, וועלכע האבען זיך ניט געלאזט בערוהיגען.

ווי אַ מלאך מושיע איז פלוצלונג ערשיענען פאר אונז אַ פערטרעטער פון דעם משרד הציוני, דער ציוניסטישער אפיס, אוז צוגענומען ביי אונז די פאס־פארטען מיט דער פערזיכערונג, אז ער וועט זיך זארגן מיט דעם אמעריקאנעם קאנסול אום אונז צו העלפען מיט אלעם מעגליכען, מען זאל אונז ניט שטערען די רייזע נאך יפו. דאס האט אביסעל דעם עולם בערוהיגט. אבער אונטער פיער אויגען האט ער מיר ערקלערט, ער עס איז כמעט קיין האפנונג ניטא, דאס מיר זאלען קענען לאנדען, ווייל די פאלעסטינער רעגירונג האט פערמאכט די טויערען פון לאנד פאר די חלוצים צוליעב די הריגות, וואס זיינען אויסגעבראכען איז יפו דעם ערשטען מאי.

אוז מיט די רייד נעהמט ער ארויס דעם לעצטען נומער „הפועל הצעיר", איז וועלכען עס איז געווען בעשריבען דער גרויסער אונגליק אין יפו, מיט א רשימה פון איניגע אוז דרייסיג הרוגים, אוז צווישען זיי דער גרויסער העברע־ אישער קינסטלער י. ח. ברנר. א שטראָם טרערען האט זיך פון מיינע אויגען א גאס געטאָן לעזענדיג וועגען דעם נאציאנאלען אונגליק. די גרעסטע צאהל קדושים זיינען געווען פון די ניי־ארבערגעקומענע חלוצים; איניגע פון זיי האבען נאך ניט געהאט אראָפגעטרייסלט דעם גלות שטויב פון זייערע קליידער. ווי שווער עס איז צו שטארבען אויף דעם שוועל פון די ערפילטע חלומות אוז נאך דורך א רויבערישע האנד, וואס בעקעמפפט אונזערע האפנונגען, אונזער רעכט! ארימע הייליגע חלוצים!

דער גאנצער נומער פון „הפועל הצעיר" איז געווידמעט צו דער עהרע פון דעם גרויסען העברעאישען שריפטשטעלער י. ח. ברנר, וועלכער האט מיט זיין קינסטלערישער פען ניט אויפגעהערט צו רופען די אידען צום סערפ אוז אקעראייזען, צו זעען אוז פלאנצען דעם אידישען גארטען אין אונזער אלטער היים. אוז איצט ליגט ער טויט, דער שטילער־מוטיגער קעמפפער אוז גרויסער קינסטלער! מען פיהלט, אז יעדע שורה, וואס איז אויבער איהם געשריבען, איז א שטראָם טרערען. אוז ער האט דאך אזוי ליבט געקענט זיין צווישען די לעבעדיגע, אזוי גרינג זיך געקענט רעטען פון די רוצח'ישע הענד. ער האט אבער ניט געוואלט אויבערלאזען זיין אלטען שוויגער־פאטער אוז זיינע חברים ארבייטער. יהי זכרו ברוך.

א שרעקליכער רעש, געטומל און קולות האבען מיר, שטעהענדיג אויפ׳ן שיף, דערהערט פון אלכסנדריא. מיר שטעלען אן די גלעזער און מיר זעהען ווי אויף פיעלע דעבער פון די הייזער זיינען אנגעשטעלט מאשין־ביקסען מיט מילי־טער. די נאסען זיינען פערפלייצט מיט מאסען מענשען, דעמאנסטראנטען. די פייערלייט שפריצען אויף זיי שטראמען פון זייערע לעש־אפפאראטען. א מערק־ווירדיגער איינדרוק מאכט אזא בילד פון ווייטען. די אונרוהען האלטען אן ביז שפעט אין אבענד. ביינאכט הערט מען דאָ און דארט א שאס פון א ביקס אדער א רעוואלווער. מען דערצעהלט מיר, אז אונרוהען אין אלכסנדריא זיינען די לעצטע צייט קיין נאוויגע ניט. די אראבער מאכען אפטע אויפשטאנדען געגען דער ענגלישער ממשלה. דער לעצטער אויפשטאנד האט געדויערט אזוי לאנג ביז ענגערע עלענבי האט פון קאירא געגעבען א בעפעהל צו די מיליטער צו געברויכען געוועהר. אין א האלבע שטונדע זיינען צווויי הונדערט רעבעלען גע־לעגען טויט און עס איז געוואָרען שטיל.

אין אלגעמיין איז דער אריענט די לעצטע צייט זעהר אונרוהיג. די אראבער ווי אויך די סירייער אין בירות ביז המשק רעוואלטירען געגען דער ענגלישער און פראנצויזישער רעגירונג. מען האפט, אז ווען די ליגע פון נאציאנען וועט ארוים־געבען די מאנדאטען, וועט דער אריענט זיך בערוהיגען און ווערען נארמאל.

זונטאג, 22טער מאי, 1921.

מיר זיינען אויפגעשטאנען פון שלאף און זיך דערוועהן, אז מיר געפינען זיך אין סועץ קאנאל ביי פאָרט סאאיד. זעהר אינטערעסאנט איז די גרויסע שטיק מענשליכע ארבייט פון דעם קאנאל, וואס פערבינדט די צוויי ים׳ען, דעם מיטעל־לענדישען און דעם רויטען, וואס דאס מיינט די פעראייניגונג פון אינדיען מיט אייראפא. ניט אומזיסט איז דער אינזשענער פערדינאנד דע לעסעפס פעראיי־ביגט געוואָרען אין דער געשיכטע.

די לעצטע סטאציאן. די שיף ריהרט זיך פון אָרט, און ביי אונז, אידישע פאסאזשירען, הויבט אן קלאפען דאס הארץ. מארגען פריה וועלען אונזערע אוי־גען זעהן די מוטער ציון. מארגען וועלען מיר זיין אין יפו, וועו ס׳וועט נאר ניט זיין קיין אפהאלט אין לאנדאן. די לעצטע נאכט אויף דער שיף זיך שוין וועניג געשלאפען. פאנטאסטישע טרוימען האבען מיך שוין בעהערשט. דער בע־וואוסטזיין, אז איך געה איצט פון מצרים נאך ארץ ישראל, האט צופלאמט מיין אידישע פאנטאזיע, און צוזאמען מיט די קינדערשע חדר זכרונות האט דער מלאך החלומות בעשאפען פאר מיר אין דער לעצטער נאכט א מיניאטורע „יציאת מצרים".

מאנטאג, 23טער מאי, 1921.

די גאַלדענע זון האָט זיך בעוויזען אנטקעגען אונז פון ברעג האריזאנט אוו פאנאנדערגעשיקט איהרע שטראהלען איבער דעם גרויסען רוהיגען טיעף־בלויען ים, אזוי חן׳עוודיג שפּיעלעוודיג, אז ס׳האָט זיך געדוכט, דאָס די ערוואכטע זון כאָפּט א פלירט מיט דעם נאָר האַלב שלאָפענדיגען ים התיכון, שיקענדיג איהרע שטראהלען צו א טבילת שחרית.

די שיף שווימט זיך שנעל אנטקעגען דער זון. אוו אָט בעווייזט זיך פּאר אונזערע אויגען א גאַלדענער פּאָס. איך שטרענג אָן מיין בליק אוו זעה, עס איז דער זאמד ברעג ביי יפו. נאָר אייניגע מינוטען אוו די שטאָדט ענטפּלעקט זיך פאר אונז אין איהר גאנצער פּראכט. אייניגעטונקט אין א ים זונען שטראהלען קוקט יפו אראָפּ אזוי ווי אן ארייענטאלישע פּרינצעסין.

אזוי שטעהענדיג אויפ׳ן דעק פון שיף אוו קוקענדיג אויף יפו, וואָס שיינט אלץ בולט׳ער אוו בולט׳ער פאר מיינע אויגען, האָב איך זיך דערמאָהנט אָן אן עפּיזאָד, וואָס דוד וואַלפּסאָן האָט מיר דערצעהלט מיט 12 יאָהר צוריק, וועו איך האָב איהם בעזוכט אין קעלן. וועו ער איז געפאָהרען דעם ערשטען מאל מיט דעם אונשטערבליכען דר. הערצל נאָר ארץ ישראל אוו די שיף האָט דער־גרייכט די ברעגען פון יפו, איז עס געווען ארום פיער אוהר פאָרמאָג. ער איז געווען פערזונקען אין שלאָף אין זיין קעבין, פּלוצלונג דערהערט ער די צויבער־שטימע פון הערצל, וועלכער איז אריין צו איהם אין קעבין, אנגעטהאָן אין זיין פּולער פּראכט, ווי ער זאָגט צו איהם: „דוד, דו שלאָפסט? דו ווילסט זעהן אונ־זער מוטער? שטעה אויף אוו קוק אויף די פייערלעך, וועלכע בעלייכטען אונ־זער שטאָדט יפו". וואַלפּסאָן האָט זיך שנעל אנגעטהאָן אוו איז ארויף מיט זיין גרויסען פיהרער אויפ׳ן דעק פון שיף. שטעהענדיג אזוי ביי זיין זייט, אנ־געשפּאָרט אויף דער פּאָרענטשע, האָט ער בעמערקט ווי צוויי גרויסע טרערען שיינען ארויס פון הערצל׳ס אויגען אוו זיי קייקלען זיך לאַנגזאם אראָפּ אויף זיין שענע באָרד.

אוו קוקענדיג אזוי אויף יפו, אויף א קינד פון אונזער מוטער, האָב איך צו דערזעלבער צייט אויך געזעהן ווי הערצל שטעהט אויף דער שיף אוו טרערען פינקלען איהם אין די אויגען... אזוי נאָהענט האָב איך איהם געזעהן, אז מיר האָט זיך געדוכט, דאָס הערצל שטעהט דא אויף דער שיף אוו בעגלייט אונז קיין ציון... איך האָב זיך אומגעקוקט אוו דערפיהלט, אז מיינע אויגען זיינען נאָס...

מיר שטעהען ביי די פים פון דער מוטער ציון.

6. — יפו.

מאנטאג, 23טער מאי.

די „ספינקס" האט געלאזט הערען איהר שטימע און אן עכא האט אפגע־ענטפערט פון דעם גרויסען, בריטען און לויכטיגען האריזאנט. א קליין שיפעל מיט בעאמטע פון דער ארץ ישראל רעגירונג איז צוגעשוואומען צו דער ריזיגער שיף, וועלכע האט זיך פעראנקערט אן ערך א מייל ווייט פון ברעג.

די בעאמטע האבען אנגעפאנגען איבערקוקען די פאספארטען פון די פא־סאזשירען, וועלכע ווילען אראבשטייגען אין יפו.

אונזער גרופע איז באשטאנען פון צוואנציג פערזאן, וועלכע האבען זיך מכין געווען צו דער פארמעלער צערעמאניע. צו מיין גרויסער איבערראשונג זעה איך פלוצלונג ווי איינער פון די אנגעקומענע בעאמטע, א איד, געהט צו מיר צו, רופט מיך אן ביים נאמען און שטעלט זיך פאר: מר. רודניק פון יעקאטערי־נאסלאוו. דער איד איז שוין אין ארץ ישראל צעהנדליגע יאהר און איז איצט דער אסיסטענט פון מר. שיינקין איבער דעם ועד העליה.

אונזער נאנצע גרופע, פון דעם הונדערט־יעהריגען זקן, וועלכער פאהרט שטארבען אין ארץ ישראל, ביז די קליינע קינדערלאך פון די ווירדזשיניער פא־מיליעס, וועלכע פאהרען בויען ארץ ישראל, האבען זיך ארומגעקליבען ארום מיר, קוקען מיר אין די אויגען און ווארטען ווי ציטערנדיגע שעפעלאך אויף זייער שיקזאל. מענשען פאהרען אין זייער לאנד און ציטערען ביים שוועל פון אריינגאנג! פאר וואס זשע איז דאס אזוי? ווער איז אין דעם שולדיג?

דער שרעק האט לאנג ניט אנגעהאלטען. איך האב זיך געזעצט ביים טיש מיט די בעאמטע, און שנעל זיינען איבערגעקוקט געווארען אלעמענס פאספאר־טען און אלע האבען באקומען די ערלויבנים צו לאנדען. אראב דער שרעק פון אלעמענס פנים'ער. איך זעה פריידענס טרעהרען אין אלעמענס אויגען. איך באקום דאנקען פון אלע זייטען, נאר עפעס פרעסט, דריקט מיך ביים הארצען, אידען שטעהען און פרעהען זיך, וואס זיי ווערען אריינגעלאזען אין ארץ ישראל...

און אפשר בין איך אומגערעכט מיט מיינע געפיהלען? דאס זיינען נאר פריידען טרעהרען פון אידען וואס זיינען זוכה געווען צו באטרעטען דעם היי־ליגען באדען פון ארץ ישראל.

נאר אפנים דער שרעק איז ניט געווען אומזיסט. דער שטן איז געקומען פון אן אנדער זייט נאר אונגעריכט.

מיר ערפאהרען פֿלוצלונג, אז די אראבער, וואָס באזיצען די שיפֿלאך, וועלכע פיהרען צו די פֿאסאזשירען פון שיף צום ברעג, האָבען ערקלערט א באיקאט ניט ארונטערצונעהמען קיין אידן. דאָס זיינען געווען די נאָכוועהענישען פון די שטאָדטישע אונרוהען. די בשורה האָט אונז געטראָפֿען ווי א דונער. אונזער לאגע איז געווען א שרעקליכע. א פיינליכע. אלע קריסטליכע און מאהמעדאנער פֿאסאזשירען זיינען שוין ארונטערגענומען, און בלויז צוויי מניגים אידען לאזט מען צוריק ביים ארויסגאנג פון שיף ווי פֿאראורטיילטע מחוץ למחנה! וואָס איז דאָ? וואָס טוט זיך דאָ מיט אונז? מיר גלויבען ניט אונזערע אויגען. מיר שטייען מיט געבויגענע קעפּ, רויט פאר שאנדע, און מיידען אויס די בליקען פון די פֿאסאזשירען אויפֿן שיף, וועלכע פאָהרען נאָך בירות.

מר. רודניק, דער ציוניסטישער פֿארטרעטער, פֿארזיכערט אונז, אז ער פאָהרט נאָך יפו און וועט ברענגען פאר אונז א ספּעציעלע שיף, אונז אראָפּ־צונעהמען. מיר בליבען שטעהן און ווארטען. פינף שטונדען זיינען מיר אזוי גע־שטאנען און געוואַרט. א, איך וועל די פינף שטונדען קיינמאל ניט פארגעסען! זיי האָבען זיך געצויגען ווי פינף לאנגע יאָהר פון ערנידערונג און באליידי־גונג. דאָס אונגעדולד אין מיר און ארום מיר שניידט דאָס הארץ ווי א חלף. די קלייניוואָרג האָבען זיך צוואוויינט, די מוטערס ברעכען די הענד, דער הונ־דערט־יעהריגער זקן אָבצט און קרעכצט, די יונגע לייט, מיט די פּעקלאך אין די הענד, שטעהן ארום מיר שווייגענדיג אין טיפען טרויער, און מיין אייגע־נער געדולד האָלט בייַם צוזאמענברוך...

נאָר אט־אָט באווייזט זיך א רעגירונגס־שיפל און מיר דערפיהלען אן ער־לייכטערונג. מיר פארשטעהן, אז דאָס קומט זי נאָך אונז. דער אפּיציער פון שיפל גיט א קאָמאנדע צו זיינע לייט און אין אייניגע מינוטען זיצען מיר שוין אלע מיט אונזער באגאזש אין שיפל, וועלכע פיהרט אונז צום ברעג. מיר שטייגען אראָפּ אין יפו מיט דאנקבארקייט צו דער ציוניסטישער טהע־טיגקייט. דער דאָקטאָר שטעלט אונז פאקען אוף מיר פאָהרען נאָך תל אביב צו דעם האטעל „גנוסר" פון בן־נחום.

באלד נאָך מיין אנקומען אין האָטעל, זיינען געקומען מיד מקבל פּנים זיין מיינע אלטע בעקאנטע ציוניסטישע פרייַנד, בצלאל יפה, לעוואנטין, א. ז. רא־בינאוויץ, דר. מייטמאן־כהן, דר. וואלדשטיין, דר. חיים הררי, קריטשעווסקי און מרדכי בן הלל הכהן.

גאָט מיינער! וואָס פאר א פרייד! א ים מיט זכרונות פון איבער דרייי־סיג יאָהר האָט מיר פארפלייצט, וועז יעדער פון מיינע באזוכער האָט מיר דערמאָנט פון מיינע באזוכען און טעטיגקייט אין זייערע געבורטס־שטעדט אין רוסלאנד. די זכרונות זיינען געפלאָסען אזוי ווי א קוואל און אויפֿן האר־

צען איז געווארען אלץ גרינגער און גרינגער, — עס איז געווען אזוי ווי א באל־זאם צו מיין פארוואונדעט הארץ, וואס איז אזוי שווער געטראפען געווארען ביים לאנדען פון שיף.

אייביג, מיין גאנץ לעבען וועל איך ניט פארגעסען דעם איינדרוק פון דעם ערשטען אבענד אין ארץ ישראל. זיצענדיג אויף דער וועראנדע פון האטעל, אונטער דעם העלען שיין פון דער לבנה, דאכט ביי דעם ברעג פון ים, איינ־אטעמדיג די מילדע לופט, האב איך געפיהלט ווי איך וואלט פארטראגען גע־ווארען ערגעץ אין א מערכען־לאנד. נעבען מיר ליגט א געדרוקטע זאך, מיין אויג פאלט אויף דעם, איך לעז... ביים שיין פון דער לבנה לעז איך... איז עס נאכט? איך קוק זיך אום, — איבער מיר א הימעל, לבנה און שטערען. יא, עס איז נאכט, א ארץ ישראל נאכט... איך אטעם די נאכט, איך אטעם די לופט, און אין מיינע אויערען קלינגען ר׳ יהודה הלוי׳ס ווערטער: „וחיי נשמות אויר ארצך"...

נאך א קורצען שפאציר מיט מיין פריינד דר. לעווין־עפשטיין איבער דער רחוב הערצל און שדרת רוטשילד, האב איך זיך א מידער ארויינגעוואלפען אין מיין בעט און געשלאפען אן אנגענעמען שלאף די ערשטע נאכט אין ארץ ישראל.

דינסטאג, 24־טען מאי.

איך האב היינט געמאכט א באזוך אין דער העברעאישער גימנאזיע „הרצליה". דר. באגראטשאוו, דער ממלא מקום פון דר. מאזעסאן, מיט דעם גאנצען סטאף לערער האבען מיך זעהר הערצליך אויפגענומען. צום ערשטען מאהל אין לעבען האב איך אויף אן אמת דערפיהלט, אז די העברעאישע שפראך לעבט. דער מבטא הספרדי ניט איהר צו א באזונדערען חן און זי קלינגט ווי א שעהנע מוזיק.

אין אלגעמיין האט די גימנאזיע געמאכט אויף מיר א גוטען אייב־דרוק. די געבוידע איז א שעהנע, די לערער זיינען אלע פאכלייט, די תלמידים האלטען זיך פיין, אונטער א גוטער דיסציפלין. אבער אחד־העם׳ס פראגעם אין זיין „אמת מארץ ישראל" זיינען נאך אלץ ניט פארענטפערט געווארען און זיין קריטיק איז נאך היינט אזוי שטארק ווי געווען. עס פעהלט עטוואס הייליגעס, עס פעהלט די היילינקייט פון דעם נביאישען גייסט, די קדושה פונ׳ם תנ״ך איז פארשוואונדען. און וואו עס פעהלט קדושה, איז דא וואכעדיגקייט. און דאס קאן שוין ניט יעדער איד פארטראגען אפילו ניט יעדער נאציאנאלער איד, א פשיטא שוין דער רעליגיעז געשטימטער. אייניגע תלמידים האבען זיך אפילו

פאר מיר באקלאגט אויף די גרויע וואכעדיגקייט, וואס הערשט אין דער גימנא־זיע. די פיהרער פון דער גימנאזיע דארפען זיך וועגען דעם פארקלערען.

מיטוואך, 25־טען מאי.

צוזאמען מיט מרדכי בן הלל הכהן און דעם ריכטער נופך האבען מיר היינט אבענד פארבראכט אין דעם הויז פון דעם דירעקטאר פון אנגלא־פא־לעסטינא באנק, מר. לעוואנטין.

דער בעל הבית האלט זיך נאך ביי זיינע אלטע געוועהנהייטען און מא־ניערען פון דער רוסישער בעל הבית־שקייט און גאסטפריינדליכקייט. געמיט־ליך, ביי א רוסישער גלאז טהעע, האט ער זיך ארויסגעזאגט זיינע מיינונגען און געדאנקען איבער דער איצטיגער ציוניסטישער באוועגונג. ער האט גע־האט פיעלעם אויסצוזעצען געגען דעם היינטיגען גאנג פון ציוניזם. ווי אן אלטער חובב ציון פון די אכציגער יאהרען, מיט א היבש ביסעל בטול היש פון דעם שטרייגנסטען קאנסערוואטיזם, האט ער מבטל געמאכט דעם שוואונג פון אונ־זערע נייע פיהרער, און מיט א היבש ביסעל פאראכטונג צו די אריבערגעקומענע פרישע חלוצים, האט ער קריטיקירט זייער ארט לעבען, זייערע חגיגות, מיט זייערע פרעהליכע לידער. דאס אלץ געפעלט איהם ניט. וועז ער וואלט נור קאנעז, וואלט ער זיך אין גאנצען אומגעקערט צו חבת ציון.

די געסט זיינען מיט דעם בעל הבית פון הויז ניט געווען אייגשטימיג. דער אלטער כהן און יונגער נופך האבען זיינע מיינונגען באקעמפט. זיי האבען גערעדט פעסט, מיט איבערצייגונג, אבער מר. לעוואנטין איז זיך געבליבען ביי דאס זייניגע פעסט און ניט ערשיטערט.

דאנערשטאג, 26־טען מאי.

היינט איז ל״ג בעומר, דער גרויסער נאציאנאלער יום טוב, וועלכער האט אין די לעצטע צעהנדליגע יאהרען באקומען פולע בירגער רעכט אין גאנץ ארץ ישראל, באזונדערס אין די קאלאניעס. די ארטאדאקסען פלעגען פייערען מיט גרויס גלאנץ דעם יאהר־צייט פון רבי שמעון בן יוחאי. אין רחובות פלעגט געפייערט ווערען די באוואוסטע נאציאנאלע חגיגה. ליידער זיינען דאס יאהר פאר־שטערט געווארען די אלע פייערונגען צוליב דעם שרעקליכען אנפאל פון די אראבער דעם ערשטען מאי אוז צוליב די בלוט פון די קדושים, וואס עס איז נאך ניט געווען פארטריקענט. א טרויער שוועבט איבער דעם לאנד, אפילו

די העברעאישע גימנאזיע האָט דאָס מאָל אָפיציעל ניט געפייערט דעם יום טוב ווי געוועהנליך.

א טרויעריגע ערשיינונג איז די צענזור אויף די צייטונגען, די ליידיגע קאָלומס אויף אלע זייטען מאכען א שווערען איינדרוק.

7. — פּתח תקוה.

פּריימאג, 27־טען מאי.

מר. גיסין, דער באַוואוסטער יורימט פון מאהילעוו, האָט אונז איינגעלאָדען צו באַזוכען פּתח תקוה, וועלכע ליגט צוויי שטונדען רייזע מיט דעם דיליזשאנס פון יפו.

דער וועג איז וואונדער שעהן. ער פיהרט פאַרבי די דייטשע קאָלאָניע „שרונה", וועלכע איז אין דער צייט פון דער מלחמה געווען פאַרלאָזען צוגלייך מיט די אלע אַנדערע קאָלאָניעס. איצט, נאָך דער מלחמה, האָבען זיך די דייטשע קאָלאָניסטען צוריקגעקערט און די קאָלאָניע איז ווידער אין בליהענדען צושטאנד. כרמים און פּרדסים דערהויבען זיך ארום, גרויסע סטאדעס מיט רינד און שאָף און עזלען פיטערען זיך אין איהרע לאָנקעס און ניט ווילענדיג דערפיהלט איהר א וועהטאג אין האַרצען: נחלתי נהפכה לזרים!

יודעי חן באַקלאָגען זיך אויף אונזערע פיהרער פאַר זייער נאכלעסיגקייט. עס היסט, אז אין קריזים צייט האָט מען דיזע קאָלאָניע לייכט געקענט אַבקויפען, נאָר זיי האָבען דאָס, לידער, פאַרזעהן.

מיר זיינען אַנגעקומען אין פּתח תקוה צוגלייך מיט דער זונען אונטערגאַנג. מיר זיינען אַריינגעפאַהרען אין דעם האָטעל „ירקון", וועלכער געהערט צו דער פאַמיליע גיסין. דער האָטעל האָט אונז געמאַכט אַן אנגענעמען איינדרוק מיט די פילע גרינס און בוימער, וואָס רינגלען איהם ארום.

דריי ברידער זיינען די גיסינס. אלע גוטע איבערגעבענע ציוניסטען זייט צעהנדליגע יאָהרען. איינער פון די גיסינס איז דער ראש הועד פון פּתח תקוה. דעם צווייטען ברודער, וועלכער פאַהוואלטעט דעם האָטעל, האָט געטראָפען א גרויסער אונגליק. זיין עלטערער זוהן אבשלום, דער ליבלינג פון פּתח תקוה, דאָס איבערגעבענע קינד צו זיין פאלק און לאַנד, איז געפאַלען דער ערשטער קרבן פון די פיר קדושים, וועלכע זיינען אומגעקומען דעם 5־טען מאי, כ"ז ניסן, אין דעם טאָג, וואָס די אַראַבער זיינען באַפאַלען פּתח תקוה

און זי געוואלט פארניכטען. אבשלום איז געווען דער אנפיהרער פון די העלדי־ שע אידישע יונגע לייט, וועלכע זיינען ארויס באשיצען זייער היים געגען די רוצח׳שע הענד פון די ארבעהר, שטייענדיג אין פראנט פון זיין חיל איז ער געטראפען געוואָרען פון אן ארבישע קויל און איז אומגעפאלען טויט.

און ווי רוהיג און געלאסען דער פאטער פון דעם געפאלענעם העלד האט דערציילט די געשיכטע פון זיין זוהן׳ס טויט. איך בין געווען איבערראשט צו זעהן ווי דער פאטער איז שטאלץ, וואם זיין זוהן איז געפאלען אין קאמף פאר זיין היים, פאר זיין פאלק. און זיין מוטער, די באבע פון אבשלום, די 84 יעהרי־ גע זקנה, ווי ריהרענד ערהאבען זי איז אין איהר שטילען צער! ניין, זי פיהלט נאר ניט קיין צער, דאכט זיך, א פרייד, א בענשונג צו גאט ליגט אויסגעגאסען אויף איהר אלטען צוקנייטשטען, אבער הערליך שטאלצען געזיכט. די געשיכטע פון אבשלום׳ס העלדישען טויט האט ארויסגערופען א טרעהר אין מיינע אוי־ גען. די אלטע באבע האט דאס דערזעהן און האט מיט פארוואורף צו מיר א זאג געטהאן:

„ניין, מיין פרייגד, ניט ווייגען ברויכען מיר, נאר פרעהען זיך, וואם גאט האט מיד מזכה געווען אויף די עלטערע יאהרען צו זעהן מיינעם א קינד א קרבן פאר אונזער לאנד. און וועז ארץ ישראל וועט פאדערען נאך מעהר קרבנות פון מיין פאמיליע, זיינען מיר אלע גרייט צו געבען ביז דאס לעצטען טראפען בלוט".

אייביג, אייביג וועל איך ניט פארגעסען דעם הייליגען פייער, וואם האט אין דעם מאמענט ארויסגעלויכטען פון איהרע אויגען. איך האב געקוקט אויף דער שטאלצער זקנה און געטראכט, אז אזוי האנדלען קען נאר א קינד פון א פאלק, וואם האט נאך מיט טויזענדער יאהרען צוריק פראדוצירט מעכטער ווי מרים און דבורה.

גאנץ פתח תקוה איז שטאלץ מיט איהר לעצטען זיעג איבער די ארבער. פאר די פיר געפאלענע און צוועלף פארוואונדעטע מצד די אידען זיינען די ארבער געפאלען אין די הונדערטע, און טויזענדע זיינען פון שרעק זיך צו־ לאפען. עס האט זיך ווידערהאלט דער „רבים ביד מעטים" ווי אין די צייטען פון די חשמונאים.

זונטאג, 29־טען מאי.

פתח תקוה פארמאגט איבער פיר טויזענד נפשות. זי רעכענט זיך די עלטסטע קאלאניע. אויף איהר בית עולם ליגט רבי מרדכי גימפעל ראזינאיער, איינער פון די שהנסטע חובבי ציון. די קאלאניע האט זהר־א גרויסע שוהל. וועז

איך בין נעכטען נאָך קריאת התורה אַרויפגענגען אויף דער בימה ריידען, האָב איך זיך דערפיהלט ווי איך בין אמאָל געשטאַנען אין א ווילנער אַדער ביאַליסטאָקער שול. די אַטמאָספערע איז אַזוי עכט אידיש, שבת׳דיג, אז מען דערפיהלט די נשמה יתירה מיט אַלע חושים. דער עולם איז ניט געזעסען אויף זייערע פּלעצער, נאָר געשטאַנען גאָר ווי אויף דעם היימישען אופן.

דער רב פון דער קאָלאָניע איז איינער פון די מצוינים, רבי ציטראָן, אן אידעם פון רבי יוסף ראָזען, דעם דווינסקער רב. און הגם זיין שווער איז א ווילנער אַנטי ציוניסט, איז ער אן איבערגענעבענער צו דעם רעיון הציוני און איז איינער פון די טעטיגסטע מזרחים אין ארץ ישראל.

מיט מר. פּנחס מעהער, איינער פון די עלטסטע קאָלאָניסטען, האָב איך געמאכט א שפּאַציר איבער דער קאָלאָניע לארכה ולרחבה. דאָס האָרץ האָט אין מיר געקוועלט זעהענדיג א אידישע היים, אידישען באָדען, מיט אן אמת אידישער אטמאָספערע. דער קדושת השבת, די געטליכע ריכטיגע מנוחה שוועבט איבער אַלע גאַסען און הייזער. שייערס און שטאָהלען מיט די גרויסע קיה און קלייניע איילען. אַלע, אַלע רוהען און באָדען זיך אין דעם גייסט פון שבת׳דיגער מנוחה.

בנוגע דער שפּראַך זיינען די צוויי דורות נאָך צוטהיילט. דער עלטערער דור דערהאַלט נאָך אידיש אַבער דער יונגער דור ווייל בשום אופן א אידיש ווארט ניט אויסרייידען. מיט אַלע קרעפטען צווינגען זיי די אַלטע צו רייַדען מיט זיי העברעאיש. און די יונגע זיינען ביי זיך תקיף, זיי פיהלען אז דער עתיד איז זייערער.

שעהן איז געווען צו זעהן אוז צו הערען ווי די אַלטעטשקע מרת גיסין, האָלטענדיג אויף איהרע הענד אן אוראיניקעל, א מיידעלע, דריי יאָהר אַלט, מיט׳ן נאָמען גאָולה, האָט צו איהר נערעדט אידיש און דאָס קינד האָט צו דער באָבען באַלד א זאָג געטאָן: „דברי עברית". און ווען די אַלטע האָט געטפערט, אז זי קען ניט, איז דאָס קינד געווארען אויפגערעגט און זאָגט צו דער אַלטער: „ראי, הלא שנייך שבורות משפתך הקשה אשר תדברי, ולו דברת עברית כמוני כי אז היו שנייך תמימות ושלמות כמוני". (זעה נאָר, דיינע ציינער זיינען דאָך צובראָכען פון דיין שווערער שפּראַך, וואָס דו רעדסט, אַבער ווען דו וואָלסט ריידען העברעאיש אזוי ווי איך, וואָלטען דיינע ציינער געווען גאנץ ווי מיינע).

עס איז ניטא קיין שלעכטס אָהן גוטס. אַלס רעזולטאַט פון דעם אַראַבישען איבערפאל אויף דער קאָלאָניע, איז אין דער קאָלאָניע ניט פאַרבליבען איין אַראַבישער ארבייטער. די חלוצים האָבען פאַרנומען זייערע פּלעצער און די קאָלאָניסטען האָבען זיך געשווארען ניט צו באשעפטיגען מעהר קיינע אַראַבער.

מאנטאג, 30-טען מאי.

זעהר אן אינטערעסאנטע פערזענליכקייט איז מר. גראזאווסקי, דער מחותן פון דעם נציב העלזון, סער הערבערט סעמועל. דאס איז אן אלזייטיגער מענש מיט ריזיגע פעהיגקייטען. א געוועזענער ישיבה בחור פון וואלאזשין, מיט א גוטען תלמודישען קאפ, א פענאמענאלען זכרון, איז ער מיט אייניגע צענדליג יאהר צוריק געקומען אין ארץ ישראל, זיך געשטעלט ארבייטען אלס אייגפאכער פועל, דערנאך האט ער אנגעהויבען ווירקען אלס העברעאישער לערער, האט אנגעהויבען פארפאסען נייע מעטהאדעס צו לערנען עברית בעברית, וועלכע זיינע געווארען זעהר פאפולער און פארשפרייט געווארען איבער דער גאנצער וועלט. ער איז אויך דער מחבר פון א פאר גוטע העברעאישע ווערטער ביכער און איצט איז ער א גוטער פינאנסיער און פארנעהמט א שטעלע אלס וויים-פרעזידענט אין דעם אנגלא-פאלעסטינא באנק.

אין דעם הויז פון דעם אמעריקאנעם ציוניסט מר. ווילסאן, האב איך נעכטען אבענד זיך געטראפען מיט מר. גראזאווסקי און האב געהאט דאס פארגעניגען צו פארברייגען מיט איהם א פאר שטונדען. דאס געשפרעך האט זיך געצויגען איבער פארשיידענע ענינים און איך האב באלד דערזעהן, אז איך האב פאר זיך א מענשען מיט א געזונדען פערשטאנד.

מר. גראזאווסקי איז ניט צופרידען מיט דער איצטיגער הנהגה פון ועד הצירים. ער האט זי שארף קריטיקירט. ער איז אויך א נעגנער צו דער נייער באווענונג פון קאלאניזירען דאס לאנד. אויף סאציאליסטישע יסודות. ער ווייזט אויף מיט פאקטען, אז די גאנצע ארבייט פון די קבוצות איז א דורכפאל און זיין מיינונג איז, אז נאר מענשען מיט קאפיטאל קענען אויפבויען דאס לאנד.

8. — א באזוך אין די קאלאניעס.

דינסטאג, 31-טען מאי.

נעכטען האב איך באזוכט ראשון לציון, די קרוין פון בארון עדמאנד ראטשילד'ס קאלאניעס.

ראשון לציון איז ווירקליך א שעהנע קאלאניע, מען קאן אפילו זאגען א רייכע. עס לעבען דא א הונדערט אכרים און ארום זיי נאך א הונדערט פאמיליעס, א רוהיגען שעהנעם לעבען.

מיין פרוינד, מר. גלוסקין, דער דירעקטאר פון בארון'ס באריהמטען ווייקעלער, האט אונז דורכגעפיהרט די אלע דריי עטאזשען פון קעלער און אונז געצייגט די אלע מאשינען וואס ארבייטען אויס דעם ווין, פון אנפאנג, וואו די טרויבען קומען ארויין גאנץ, ווי זיי זיינען, ווי זיי ווערען צומאלען, ווי דער זאפט ווערט מגולגל אין „גלגול מחלות" דורך פילע פארשידענע רעהרען, פון דעם דריטען עטאזש אין דער הויך ביז דעם אונטערסטען טיפען קאלטען קעלער. און דערנאך ווערט ער ווידער געשפארט צוריק ארויף ביז ער געפינט זיין ארט אין די ריזיגע פעסער אלס עכטער געשמאקער כרמל ווין, וואס ערנעהרט הונדערטע קאלאניסטען און ערקווויקט הונדערטע טויזענדע אידען אין אלע גלות-לענדער מיט זיין גוטען געשמאק.

באטראכטענדיג דעם ריזיגען קעלער און באוואונדערענדיג זיין אייגריכטונג הויבט מען אן פיהלען א טיפע דאנקבארקייט צו דעם נדיב הידוע און דאס ארץ רופט אוים: לאנג לעבען זאל ער!

איך האב ניט געקענט אנטזאגען די ראשונ'ער און איך האב געמוזט ריידען אין אבענד אין „בית-העם". מר. מאירוביץ, דער אלטער ביל"ו'ניק, איז געווען דער יושב ראש. ער איז אן אלטער סימפאטישער מאן, וואס ווערט פארהערט פון דעם גאנצען ישוב.

דער „בית-העם" איז געווען איבערגעפילט מיט מענשען. ווען איך האב אנגעפאנגען ריידען, האב איך באמערקט א לייכטען שמייכעל אויף זייערע געזיכטער פון מיין הברה אשכנזית, צו ווען כער זיי זיינען ניט געווואוינט. אבער בים-לעכווייז איז דער שמייכעל פארשוואונדען און מיט ערנסטע געזיכטער האבען אלע געהארכט צו מיינע רייד, סיי די אכרים, סיי די פועלים און סיי די חלוצים.

איך האב גערעדט וועגען דער פראגע פון „עבודה עברית" און האב אנגעזייגט, אז די ציוט פון שאול המלך, ווען „וירדו כל ישראל הפלשתים ללטוש

איש את מחרשתו ואת אתו ואת קרדמו ואת מחרשתו—אידען האבען געמוזט געהן צו פֿלשתים צו שלייפען יעדער זיין אקער, זיין גראבאייזען, זיין האק און זיינע אלע געצייג, — אז די צייט טאר זיך ביי אונז מעהר ניט אומקערען. מיר ברויכען אויסנוצען אונזערע אייגענע קרעפטען. דעמאלט זיינען די פֿלשתים געווען די פּארטגעשריטענע און מיר די פּרימיטיוועי, צוריקגעשטאנענע. היינט איז אומגעקערט. מיר באזיצען די פּולע אייראפּעאישע קולטור און די ארבעטער זיינען די פּרימיטיוע.

פון ראשון זיינען מיר געפֿאָרען נאך רחובות. דיזע קאלאניע איז שטאלץ מיט דעם, וואס זי איז געבויט געוואָרען אהן א זייטיגע הילף נאר דורך דעם אייגענעם פּארמעגען און ארבייט פון איהרע באזיצער. דער גרונד איהרער איז געלייגט געוואָרען פון א גרופּע וואַרשעווער סוחרים, וועלכע האבען זיך א נאמען געגעבען „מנוחה ונחלה" און זיינען אין אנפאנג פון דער „חבת ציון" באוועגונג געקומען נאך ארץ ישראל און געגומען בויען דיזע פּראכטפולע קאלאניע.

דא, אין רחובות, האב איך געהאט אן אנגענעמע באגעגעניש. דאס איז געווען מיט מיין אלטען יוגענד פרייַנד אהרן אייזענבערג. פינף און דרייסיג יאהר האבען מיר זיך ניט געהאט געזעהן. מיר האבען זיך אזוי פעסט אייַנגעשלאסען אייַנער אין דעם אנדערענם ארעמס, אז מינוטען לאנג האבען מיר זיך ניט געקאנט אפּרייסען אייַנער פון׳ם צווייטען. מיר זיינען געשטאנען אזוי אין דער פּאזע אהן א ווארט אויסצוריידען, נאר טרעהרען האבען זיך געקייקעלט איבער אונזערע בויידענס געזיכטער.

מיר זיינען אין אונזער יוגענד געווען צווויי גייסטיגע ברידער, קינדער פון איין היילינגער אידעע. א קוואל יוגענד זכרונות איז אויפגעשטאנען פון דער תקופת חבת ציון, פון דער צייט פון דער קאטאוויצער אספה. דער יונגער אייזענבערג, דער תלמודיסט, וועלכער איז באגייסטערט געוואָרען פאר חבת ציון, איז אוועקגעפאהרען נאך ארץ ישראל צו האקען שטיינער און צו לייַדען די היילינג יסורים און טיעפע ענויים פון דער ערשטער פּיאָנערען עפּאכע. און אט יענער שלאנקער יונגערמאן שטעהט איצט פאר מיר א פעסט געבויטער אלטערער מענש, מיט א גרויסען שעהנעם לייבען־קאפּ, מיט א פּאר קלוגע פּראקטישע אויגען, פול מיט ענערגיע און באוואוסטזיין, א מאן, וואס פּארנעהמט איצט דעם גרעסטען פּאסטען אין דעם נייעם ישוב. אייזענבערג איז דער פּרעזידענט פון דער גרויסער געזעלשאפט „אגודת נטעים". ער איז דער ראש הועד פון רחובות זייט פּולע יאהרען און נעהמט אנטיי אין אלע ועדים פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. די גרויסע פיהרער באראטהען זיך אפט מיט איהם, וויַיל ער איז קלאר אין אלע ענינים, וואס האבען צו טאן מיט דעם נייעם ישוב. איך האב מיט איהם פּארבראכט אייניגע שטונדען און די צייט איז פּארשוואונדען ווי מינוטען.

דער עלעמענט וואס באוואוינט רחובות, איז א מערקווירדיגער. כמעט אלע זיינען תלמידי חכמים, משכילים, דענקער, שריפטשטעלער. איך האב דאָרטען געטראפען אלטע חובבי ציון, מר. חרלפ, דער בעל הבית פון האטעל מר. פאדווא פון בריסק־דליטא און מר. בלומבערג פון דווינסק. זיי אלע זיינען פון די טעטיגסטע ארבייטער אין דער תקופה פון חבת ציון.

די אכרים פון רחובות זיינען שטאלץ מיט זייער נצחון אין דעם לעצטען אנפאל פון די אראבער. מיט רעכט רופען די עלטערע לייט זייערע קינדער מיט דעם נאמען: אונזערע נייע מכבים. די יונגע העלדען פון רחובות האבען רעאליזירט דעם פסוק „אחד מכם ירדוף אלף" — טויזענדער אראבער זיינען אנטלאפען פאר א פאר צעהנדליג טאפפערע אידישע יונגע לייט.

דער נייער דור אין ארץ ישראל וואקסט שטאלץ, מוטיג, קרעפטיג און דורכגעדרונגען מיט דער אידעע, אז ער שטעהט אויף זיין אייגענעם באדען. קוקענדיג אויף די טאפפערע אידישע יונגע לייט אין ארץ ישראל ווערט מען דורכגעדרונגען מיט דער איבערצייגונג, אז דער טאג איז ניט ווייט, ווען די אידישע היים וועט זיין א געזיכערטע.

זונטאג, 5־טער יוני.

נעכטען האב איך צוליב געטאן מיינע פריינד און די בעאמטע פון דער תל־אביב׳ער שוהל און האב געערדעט נאך קריאת התורה. איך האב געערדעט העברעאיש. עס איז געווען פונקט אויף מארגען, ווען דער נציב העליון האט ארויסגענעבען זיין נייע דעקלאראציע, וואס פארטייטשט באלפור׳ס. די שטימונג איז א נעדריקטע. דאס רויידען פאר אן עולם אין אזא מאמענט איז ניט קיין לייכטע, די געפיהלען זיינען געמישט...

דער עולם ווייס ניט צו וואס קאן פיהרען הערבערט סעמועלס „הצהרה". עס זיינען דא אפטימיסטען, וואס געפינען קיין בייזעם ניט אין זיין לעצטער ערקלערונג. זיי זאגען, אז די אלע גוטמוטיגע ווערטער, וואס ער רעדט צו די אראבער, זיינען א פראדוקט פון דער ענגלישער פאליטיק און באלפור׳ס דעקלאראציע בלייבט ווי געווען.

עס זיינען אבער אויך דא פעסימיסטען, וועלכע קוקען שוין אויף דער זאך טונקעלע ברילען. זיי זאגען אין דעם א חניפה צו די אראבער און אן אנטיפאטיע צו די אידען. זיי קוקען מיט שרעק אויף דער נאהענטער צוקונפט און זיי פיהלען זיך שטארק ענטמוטיגט.

מיינע געפיהלען זיינען געמישט. עס ווילט זיך מיר גלויבען דאס בעסטע,

איך האף אז דער נציב העליון האט גוטע כונות בנוגע אונזער אידעאל. אבער די וירקליכקייט, אוי ווי זיי שטערט!...

היינט האבען מיר באזוכט מקוה ישראל. א שהנעם איינדרוק האט זיי אויף אונז איבערגעלאזען. די ארדנונג אין דער אגראר־קולטורנער ארבייט, די פרי־שע, געזונדע געזיכטער פון די שילער, די שיינקייט פון די אלעען און די גע־ביידען, דער קלאנג פון דער העברעאישער שפראך אין די מויל־ער פון די אידי־שע ערד ארבייטער, — דאס אלץ האט אויף אונז געווירקט אפפרישענד און אונז געגעבען נייע מוטה.

מיט גרוים יראת הכבוד זיינען מיר געשטאנען ביי דעם קבר פון דעם גרינדער פון „מקוה ישראל", וועלכער איז געשטארבען אין יאהר תרמ"ג. אבט און דרי־סיג יאהר זיינען שוין פארבי און דער קבר שטייט אזוי פריש אונטער די הויכע געדיכטע בוימער און שיינע דופטיגע בלומען, פון וואנען עם שיינט אהוים דער נאמען קארל נעטער, דער גרינדער פון דער ערשטער נאציאנאלער אגרי־קולטור שולע אין ארץ ישראל.

9. — ירושלים.

מאנטאג, 6־טער יוני.

מיר פאהרען נאך ירושלים.

ווען מיר האבען זיך געזעצט אין דער באהן איז יפו, וואס האט אונז גע־דארפט בריינגען אין ירושלים, האב איך געהאט דעם געפיהל, אז איך מאך דורך א צווייטע רייזע נאך ארץ ישראל, ניין, די ערשטע רייזע... וואהום, וואס איז דען ארץ ישראל אויב ניט ירושלים?...

מיר פאהרען. די באהן נעהמט זיך דערהויבען איבער די הרי יהודה און שלענגעלט זיך אלץ העכער און העכער. איך הויב אן פיהלען א דערהויבונג אין דער נשמה... זי פליהט איבער די בערג פאראוים דער באהן און אט איז זי שוין אין ירושלים, הגם מיין גוף איז נאך אין באהן... איז דאך די נשמה פון א אי־דען אלע מאל אין ירושלים, וואו זיין גוף זאל ניט זיין...

זיין אין די הרי יהודה איז זיין אין א צויבער וועלט. איך בין שוין געווען אין מיין לעבען אין פילע, פילע בערג, נאר וואס פאר א באדייטונג האבען זיי געהאט פאר מיר? גאט׳ס וואונדער, און דאס אלץ. נאר דא, אין די הרי יהודה, זהסטו די וואונדער פון א פאלק, פאר וועמען גאט האט זיך אנטפלעקט אין זיין גאנצער פראכט און דורך איהם, דורך דער ביבל, פאר דער גאנצער וועלט.

דו קוקסט אויף די הרי יהודה און זעהסט ממש ווי דער רוח הקודש שוועבט איבער זיי. דו דערקענסט יעדע שטיינדעלע, יעדע מערה נאך די טויזענדער זאגען און לעגענדען, וואס האבען זיך ארום זיי געוועבט. דו ווערסט דערהויבען אלץ העכער ביז א וועלט מיט זונען צוגיסען זיך איבער דיין קאפ...

און אט זיינען מיר שוין ביי די טויערען פון ירושלים. ווי פרעכטיג שעהן עס איז צו לעזען די נעמען פון די ירושלים׳ער פארשטעדט און פון דער סטאציאן ירושלים אין העברעאישע בוכשטאבען.

„אט איז דער הר ציון. דער מגדל דוד", רופט זיך אן צו מיר א ירושלים׳ער יונגערמאן, וואס איז ביי מיין זייט געשטאנען. מיינע אויגען ווערען פייכט, א קוואל טרעהרען עפענט זיך און איך קען זיך ניט קאנטראלירען. צוויי טויזענד יאהר האב איך ארומגעבלאנדזעט און ענדליך בין איך אין מיין מוטער׳ס שוים...

דינסטאג, 7-טען יוני.

גלייך אין דער פריה זיינען מיר ארויפגעגאנגען אויפ׳ן דאך פון אמדורסקי׳ס האטעל און פאר אונזערע אויגען האט זיך אויפגעעפענט די גאנצע הערליכע פאנאראמע אין ירושלים, אט איז דער הר הבית, דער הר הצופים מיט דעם הר הזיתים; קירכען-טורעמס, מוסולמאנישע מאשעען, באלויבטען פון דער הערליכער זון, — אלץ, אלץ גיסט זיך צוזאמען אין אזא צויבערליכער פאנאראמא, וואס קיין מענשען׳ס אויג האט עס ניט געזעהן אויסער אין ירושלים.

מיט דעם ראש הישיבה, רבי מיכל טושצינסקי, זיינען מיר געגאנגען צו דעם כותל המערבי און הר הבית.

דורך קליינע, ענגע, פארדרעהטע און שמוציגע אראבישע געסלאך פיהרט דער וועג צו דעם כותל המערבי. מאדנע געפיהלען נעהמען דיך ארום דורכמאכענדיג דעם וועג און בלייבענדיג שטעהן פלוצלונג ביי אן אור-אלטער גראנדיעזער וואנד פון מוראדיגע גרויסע אלטע שטיינער און מען זאגט צו דיר: „זעה, דאס איז דער כותל המערבי", די מערב וואנד פון דעם הייליגען בית המקדש, וועלכע איז פארבליבען אלס א זכר צו דעם אונגליקליכען אידישען פאלק פון זיין אמאליגער גרויס און גדולה.

איך בלייב שטעהן מיט א געבויגענעם קאפ און טרעהרען און ווידער טרעהרען...

און עס שטייגען אויף געפיהלען, און עס מישען זיך געדאנקען —

א, ארימע, הייליגע, פינסטערע, פארשוואַרצטע אור-אלטע מערב-וואנד! ביזטו ניט דער סימבאל פון מיין ארימען אור-אלטען פארשוואַרצטען פאלק?! איך זעה אין דיינע גרויסע שוואַרצע מאוים׳דיגע שטיינער די פארגליווערונג פון

א צוויי טויזענד יאהריגען אומעט, צער און פיין פון דעם פארוואנדלטען פאלק ישראל. דער גרויסער און טיפער גלות־שמערץ, געמישט מיט טרעהרען און בלוט, איז אין דער מערב וואנד פארשטיינערט געווארען.

עס רייסען זיך זיפצען פון הארצען אזוי טיף און שמערצליך, אז דו פיהלסט, דאס עס זיינען צוויי טויזענד־יעהריגע זיפצען, וואס נאר ביים אנבליק פון כותל המערבי קאנען זיי זיך ארויסרייסען. עס מישען זיך אויס די אויסגעשרייען און קולות פון פארשידענע אידען און וויבער, וועלכע האבען זיך פארזאמלט פון אלע וועלט־טיילען דא, ביי דער איינגעפאלענער וואנד, און האבען אין תפלה, איין געבעט: אויסלייזען דאס פאלק ישראל און דערהויבען צוריק די געפאלענע קרוין...

יא, וואהרום געפאלען זיינען זיי ביידע..

און שטעהענדיג אזוי ביי דעם כותל המערבי און צוקוקענדיג די טרויעריגע בילדער האב איך זיך דערמאנט אן די טרויעריגע וועטער פון אונזער גרויסען היינקער אחד העם, וועלן ער איז געשטאנען אויף דעם זעלביגען היסטארישען הייליגען פלאץ:

„איך בין געקומען ערב פסח אין ירושלים אויסצוגיסען מיין טרויעריג הארץ פאר די „עצים ואבנים", דעם רעשט פון אונזער אמאליגען אוצר.

„דער ערשטער באזוך מיינער איז געווען, ווי פארשטענדליך, צו דער ו ו א נ ד. דארטען האב איך געפונען זעהר פיל פון אונזערע ירושלים׳ער ברידער שטעהן און מתפלל זיין מיט קולי קולות. זייערע ארימע געזיכטער, זייערע משונה׳דיגע תנועות און די ווילדע קליידער, — אלעס שטימט מיט דער אנזיכט פון דער שרעקליכער וואנד. און איך שטעה און באטראכט זיי מיט דער וואנד צוזאמען און איין געדאנק האט דורכגעדרונגען מיין הארץ: אט א די שטיינערנע זיינען עדות אויף דעם חורבן פון אונזער לאנד, און אט די מענשען — אויף דעם חורבן פון אונזער פאלק; וועלכער פון די צוויי חורבונות איז גרעסערע? אויף וועלכען פון זיי זאלען מיר מעהר ווייגן? א לאנד, אז זי ווערט חרוב און דאס פאלק איז נאך פול מיט לעבען און קראפט, דאן קענען אויפשטעהן אזעלכע ווי זרובבל, עזרא און נחמיה און דאס פאלק נאך זיי און אויפבויען ווידער דאס חרוב׳ע לאנד. אבער אז א פאלק ווערט חרוב, ווער קען פון איהם אויפשטעהן און פון וואנען זאל קומען זיין הילף?!

„און וועז איך זאל פארמעגען רבי יהודה הלוי׳ס גייסט און איך זאל קענען באקלאגען מיין פאלק׳ס אומגליק ווי ער, וואלט מיין קלאג־ליד זיך ניט אנגעפאנגען מיט „ציון" נאר מיט „ישראל".

לאנג, לאנג בין איך נאך געשטאנען ביים כותל המערבי און האב זיך ניט

געקענט באפרייען פון אחד העם׳ס פייערדיגע ווערטער. א קלאג־ליד, וואס זאל זיך אנפאנגען ניט מיט „ציון" נאר מיט „ישראל"!... ווער זאל זי שרייבען? ווער איז בכח זי צו שרייבען?... און איז אזא קלאג־ליד אין צייט איצט, ווען מיר צייגען שוין די גאולה־יאהרען?...

דאס ארץ שרעקט זיך, געדאנקען צאפלען זיך, אז איצט, איצט איז ערשט די ריכטיגע צייט...

מיר זיינען דורכגעגאנגען אלע טויערען פון דעם הר הבית פון אלע פיר זייטען. מיר האבען באטראכט די אלע געבידען אויף איהם און דעם מאשעע, וואס שטייט אויף דעם ארט, וואו דער קדשי קדשים איז אמאל געשטאנען.

ווי טרויעריג עס איז. דאס נאר פון דער ווייטען מעגען מיר זהען אונזערע אמאליגע היליגע נחלה. אינווייניג איז אונז פארווערט אריינצוגיין. מיט הערצער פול טרויער און קומער זיינען מיר צוריקגעגאנגען.

ווען איך האב געזהען די וואונדערליכע פאלאצען און קירכען פון אלע נאציאנען — זיינען מיר אויפ׳ן זינען געקומען די ווערטער פון סליחות: „אזכרה אלהים ואהמיה בראותי כל עיר ועיר על תלה בנויה ועיר אלהים מושפלה עד שאול תחתיה".

יא, יעדע שטאדט און שטעדטעל האט דא אין ירושלים איהרע פראכטפולע פאלאצען אויף איהרע הויכע בערג, נאר די אידישע ירושה ליגט טיף אין דער ערד. א, ווי שווער עס איז צו זהען מיט די אויגען דעם „נחלתי נהפכה לזרים".

דריי באזוכען האב איך נאך היינט געמאכט: צו הרב קוק, צום בצלאל און צו דעם ועד הצירים, וואו איך האב געטראפען בלויז דר. אידער.

מיין בעזוך צו הרב קוק.

די שטונדע, וועלכע איך האב פערבראכט מיט דעם גאון קוק איז זייז הויז וועל איך געדענקען אין מיין גאנצען לעבען; איך האב שוין פיעל רבנים בעזוכט אין פערשיעדענע לענדער; רבנים גאונים פון דעם אלטען טיפ אין רוסלאנד; רבנים פארטגעשריטענע אין די מערב לענדער פון אייראפא, און קיינער פון די אלע רבנים האט אויף מיר ניט געמאכט אזא טיעפען אייגדרוק, ווי די פערזענליכקייט פון דעם היליגען און נאבעלען פערזאן הרב קוק; זיין געשטאלט, מיט זייגע פערטראכטע אויגען פול מיט קדושה און מיט צער פון זיין אונגליקליכען נאציאן; זיינע הייסע בעגייסטערטע רייד אין א זהער שהנעם, ריינעם פליסענדען העברעאיש וועגען פערשיעדענע טיעפע ענינים, אינהאלטס־

רייכע און אויסגעמישט פון תלמוד, חקירה און קבלה, פול מיט פאעטישע בילדער, ליעבליכע, האַרציגע פאַנטאַזיעס אַנגעזאַפּט מיט גלות שמערץ און מיט פרייד פון דער גאולה און שיבת ציון, אין וועלכע ער גלויבט ערנסט און איז איבערצייגט מיט זיין גאַנצען געטליכען פייער פון זיין גרויסער נשמה. דאָס אַלעס בעצויבערט דיך, אַזוי ווי דו וואַלסט זיך געפינען אין דער געגענווארט פון די אוראַלטע נביאים אין ירושלים; דו קאַנסט דיין מויל ניט עפענען צו רייַדען און ענטפערען אירם עטוואָס, נאָר דיינע אויערען זיינען אָפען צו הערען און הערען די געטליכע רייד, וואָס פליסען ווי א שטראָם וואַסער פון דעם גרויסען גייסטיגען מאָן, וועלכער זיצט מיט דיר און חיפּנאָטיזירט דיך מיט זיין פערטראַכטען ה י י ל י ג ע ן ק ו ק.

זעהר ערהאַבען איז געווען די בילד וועז איז מיטען געשפּרעך איז אריין זיין פאָטער, דער אַלטער קוק. דער גאון איז גלייך אויפגעשטאַנען איז זיין פולען הויך און האָט זיך ערשט געזעצט, וועז זיין פאָטער האָט זיך אוועקגעזעצט ביי זיין רעכטען זייט. אָט דאָס איז דער ריכטיגער כבוד אב!

אָבער זיינע רעיונות ארבייטען אזוי שנעל אין זיין גרויסען מוח אוז יאָגען אייַנע דעם צווייטען מיט אזא עקסטאַז, אז דו קאַנסט ניט מאַכען קיין סך הכל פון זיי, וויל ער זעלבסט קאָן זיי ניט קאַנטראַלירען אוז ברענגען זיי צו א רעאַליטעט.

ניט וויַלענדיג געהט דיר אריין דער געדאַנק פון גלגול הנשמות אוז דו זעהסט פיר זיך די נשמה פון דעם גרויסען פיעל־זייטיגען גאון חוקר אוז מקובל רבי משה חיים לוצאטו, וועלכער איז מגולגל געווארען אין דעם גרויסען רב קוק. די נשמה, וועלכע האָט געקענט פערפאַסען דעם „מסלת ישרים", מיט דעם „לישרים תהילה", דעם „מגדל עז" מיט דעם „קל"ח פתחי חכמה", קאָן באַלעבען אזא פיעלזייטיגען גאון ווי א רב קוק.

אוז אזוי ווי לוצאטו איז ניט פערשטאַנען געווארען פון זיין דור, אזוי אויך דער רב קוק ווערט ניט פערשטאַנען פון בני דורו אין ירושלים.

אייַדער מיין אָפשיידען זיך פון איהם, האָט ער מיר געגעבען צום אַנדענקונג זיין ספר „אורות מאופל" מיט א הארציכען אויפשריפט אויף איהם.

דער רב קוק נעהמט א גרויסען אנטהיל כמעט אין אַלע אנשטאַלטען אין ירושלים; ער אינטערעסירט זיך אין זיי מיט א פייערליכע ליעבע אוז שטיצט זיי מיט דעם גאַנצען פייער פון זיין גרויסע נשמה.

דער רב קוק מעג זיין א מוסטער פאר אַלע רבנים פון אונזער דור.

10. — די מערת המכפלה.

דאָנערשטאג, 9-טער יוני.

מיט הרב זילבערסטאון פון וואשינגטאָן זיינען מיר היינט געפאָהרען נאָך חברון. זעהר א שעהנער שאָסעע וועג לויפט פון ירושלים נאָך חברון און די רייזע אויף אַיהר איז זעהר אָנגענעם. פילע היסטאָרישע פלעצער איז אונז אויסגעקומען פאַרבייצופאָהרען. אָט זיינען די „ברכות שלמה", וואָס די ענגלישע רעגירונג האָט זיי אויסגעריניגט און באָנוצט זיי אלס א וואסער־רעזערוואָאר פאר ירושלים.

נאָך א צוויי שטונדיגער רייזע זיינען מיר אָנגעקומען צום מערת המכפלה.

מיר זיינען שטעהן געבליבען פאר א הויכער, גראנדיעזער אוראלטער געביידע, מיט פילע הויכע טרעפ ארויפצוגעהן. אבער, לייידער, איז דעם אידען ניט ערלויבט צו גיהן וויייטער ווי ביז די טרעפ.

און שטעהענדיג אזוי מיט א געבויגענעם קאָפ ביי אָט דער אוראלטער געביידע פון מערת המכפלה, האָב איך זיך דערמאָנט אָן די ווערטער, וואָס דער קרוינפרינץ רודאלף, דער זוהן פון דעם אלטען עסטרייכישען מאָנארך, פראנץ יאָזעף, האָט געשריבען אין זיין בוך „מיין אריענטאלישע רייזע", וועגען דער מערת המכפלה.

ער האָט געשריבען:

„וועז איך בין געקומען אין חברון, בין איך באלד געגאַנגען צו דער מערת המכפלה. דארט האָב איך געפיהלט, אז איך שטעה ביי דעם קבר פון די הייליגע אידישע פאַטריאַרכען. איך בין אויף די קניע געפאלען. מיינע הענד האָבען זיך אינסטינקטיוו צו הימעל אויפגעהויבען און א שטראָם טרעהרען האָט ארויסגעפליצט פון מיינע אויגען, און וויינענדיג האָב איך דיזע ווערטער ארויסגעזאגט פון מיין טיפען הארצען:

„ דו הייליגער פאַטריאַרך, אברהם, וואָס עפרון החתי האָט מיט טויזענדער יאָהרען צוריק דיר אויף דעם פלאץ אלס געטליכען פירסט געקרוינט, אלס נשיא אלקים, און האָט אָנגעבאָטען פרייע אומזיסטיגע ערד פאר דיין געשטאַרבענער פירשטין שרה, נאָר דו האָסט קיין געשיינק ניט געוואלט אָננעמען, הויב אויף דיינע אויגען און באטראכט דעם שיקזאל פון דיינע מיליאָנען קינדער: צוזעעט און צושפרייט איבער אלע לענדער, פארפאלגט און געפאָלגט פון טירענען און מערדער, פארהאסט און געיאָגט פון שרעקליכע פיינד, — זיי, דיינע

קינדער, קענען ניט קריגען קיין אָרט אונטער דער זון אָפילו פּאר געלד. אָ, שרעק־ליך און גרויזאם איז דער שיקזאל זייערער צווישען די פּעלקער איבער דעם גאנ־צען ערד־קוגל. — הייליגער פּאטריאַרך אברהם! מיט אַלע מיינע קרעפטען וועל איך זעהן העלפען דיינע אונגליקליכע קינדער, וועל איך וועל בעשטיגען דעם האבסבורגער טראָהן".

דיזע מאיעסטעטישע ווערטער האָט געזאָגט א קריסטליכער פּרינץ שטעהנ־ענדיג ביי דער מערת המכפּלה. און וואָס זאָל שוין זאָגען א איד, אַן אונגליק־ליכער איד, אברהם׳ס אן אייניקעל, וועלכער איז געפּאָהרען טויזענדער מיילען אויף זיינע קברי אבות אום אויסצוגיסען זיין פּאַרצווייפלטען צוריסען אידישע הארץ און מען לאָזט איהם ניט צו?! אומגעלומפּערטע, ווילדע, האַלב נאקעטע, שמוציגע אראַבער שטעהן מיט שטעקענס אין די הענד אויף דעם דריטען טרעפּ, אין דער הויך, און מען פּארצאַמט דיר דעם וועג פון דיין פּיר טויזענד יעהריגער ירושה, די מערת המכפּלה. אָ, ווי פּארוואונדעט איז דאָס הארץ, ווי באַליידיגט די געפּיהלען!

מיט פּערוועהטאָגטע הערצער זיינען מיר געגאנגען באַזוכען אבנר בן נר׳ס קבר, האַרט ביי דער מערת המכפּלה. פון דאַנען זיינען מיר צוריקגעפּאָהרען נאָך בית לחם און אויף דעם וועג שטעהען געבליבען ביי דער מוטער רחל׳ס קבר. דער שמש האָט פּאר אונז געפּענט די טירען און מיר זיינען אריינגעגאנגען אינעווייניג. מיר זיינען פּלוצלונג שטעהן געבליבען. אונטער דעם טונקעלען שיין פון די בוימעל לאָמפּען האָבען ארויסגעשיינט די אויפּשריפטען פון ירמיה הנביא: „קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה". טרעהרען האָבען זיך געגומען גיסען פון אונזערע אויגען.

נאָר קיינמאָל אין מיין לעבען האָב איך ניט געפּיהלט דעם טעם פון גוט אויסווייניען זיך ווי פּאר דער גוטער ליבער מאַמען.

פּרייטאָג, 10־טער יוני.

אוי, די גלעקער! זייער קלינגען מאַכט מיר אוש משונע.

אין קיין שטאָדט אין רוסלאַנד האָב איך ניט געהערט אזא קלינגען פון גלעקער ווי דאָ אין ירושלים. טאָג און נאַכט טראָגט זיך א מאוים׳דיגער קלאַנג איבער ירושלים און רויבט צו דיין רוה ביי טאָג און דיין שלאָף ביי נאַכט.

וועז איך האָב דעם ערשטען מאָל דערהערט אין ירושלים א קלאַנג פון קיר־כען־גלעקער, איז א ציטער דורכגערוסען מיין לייב. דאָס קלינגען איז געווען אזוי מאוים׳דיג, אז מיר האָט זיך געדוכט, דאָס דער גאנצער פינסטערער מיטעל אלטער איז פּלוצלינג צוריקגעקומען און אז דאָס רופען די גלעקער די קריסט־

ליבע באפעלקערונג צו דעם אויטא־דע־פע, וואו די „אנטי־קריסטען", די אידען ווערען פארברענט...

אוי, די גלעקער! הונדערטע יאהרען האבען זיי געדופען רודף צו זיין אונזער זער פאלק, פארגיסען אונזער בלוט, פארברענען אונזערע טאטעם און צערפערטלען אונזערע קינדער, — איז א וואונדער אז דאס בלוט פון א אידען צישטערט אויף, וועז ער דערהערט זייער קלאנג?...

וועמענס שולד איז אין דעם, וואס דאס בלוט פון א אידען קען ניט בלייבען גלייכגילטיג ביי דעם קלאנג פון די קירכען־גלעקער? אדרבה, זאל עס די קריסטליכע וועלט זאגען. פון מיין פריהעסטער יוגענד האב איך געהערט דעם קלאנג און שטענדיג, געדיינק איך, אז דאס הארץ אין מיר האט זיך געצאפעלט, אפילו נאך דעמאלט, וועז איך האב נאך קיין געשיכטע ניט געוואוסט. איך האב אבער אין מיין בלוט די אידישע מארטירער געשיכטע געטראגען. און זי האט רעגירט אונבאוואוסט.

לעבענדיג פיעלע יאהרען אין אמעריקא, א לאנד, וואו דער קירכען־גלאקקלאנג איז כמעט פארשוואונדען, אזוי וועז ער קלינגט שוין יא, איז ער ניט מאוים'דיג, שרעקט ער קיינעם ניט, די וואלקען־קראצער פארצוימען איהם דעם וועג אזוי ער וועלט פארשטומט אין זיינע אייגענע ד' אמות, — לעבענדיג איז אזא לאנד, האב איך שוין געהאט פארגעסען אז דעם מאוים'דיגען שרעק. נאר קומענדיג אין ירושלים, וואו די קירכען־גלעקער באהערשען די שטאדט, האב איך פלוצלונג דערפיהלט דעם אלטען שרעק אין מיר ערוואכען אזוי דער קלאנג פארפאלגט מיך פון דער ערשטער מינוט...

ביי נאכט. דו ליגסט אין בעט אזוי גארנט נאך רוה, דו ווייסט, אז דו ביזט אין דער היילינער אידישער שטאדט, וואס זי איז דער אייביגער קרוין פון דיין פאלק, די „קרית חנה דוד", וועלכע האט ערצויגען די נביאים אזוי די תנאים, די גבורים, די גרויסע העלדען פון יואב בן צרויה ביז שמעון בר כוכבא, די שטאדט, אין וועלכער עם זיינען געשטאנען אין א משך פון איבער טויזענט יאהר די צוויי בתי מקדש, די שטאדט, וואו עם זיינען פערפאסט אזוי געזונגען געוואלטען די היליגע מזמורים פון תהלים, — אזוי איצט הערען דיינע אויערען דעם קלאנג פון די גלעקער פון די פיעלע סעקטעם פון קריסטענטהום, פון דער אבגעקהרטער טאכטער פון יודענטהום, וועלכע האט געזויגען די מילך פון דער מאמע ברוסט אזוי אבגעביסען די נאפלען ביז בלוט!.. יעדער קלאנג פון אט די גלעקער לעבערט דיין הארץ אזוי דורכ'ז מוח ציהען זיך פינסטערע, מורא'דיגע געדאנקען.

דינסטאג, 14־טער יוני, 1921.

שבת, ערב שבועות, בין איך געלאדען געוואָרען צו דער גרויסער ישיבה „מאה שערים". נאָך קריאת התורה האָב איך נערעדט פאר א גרויסען עולם פון טויזענדער אידען, וועלכע האָבען אָנגעפילט דעם גרויסען לאקאל. פיעלע האָבען געמוזט בלייבען שטעהן אין חצר, ווייל אינווייניג איז שוין קיין פלאץ ניט געווען.

איך האָב נערעדט אין העברעאיש איבער א שטונדע צייט. אָבער דער עולם האָט פערלאנגט איך זאל צו זיי רעדען אין אידיש. „עברית, עברית!, האָבען די יונגע אָנגעהויבען שרייען מיט אלע קרעפטען. און די יונגע זיינען אין ארץ ישראל א קראפט. צו זייער וואונש הערט מען זיך צו. מיט זייער עקשנות מאכען זיי לעבעדיג העברעאיש אין יעדען אידישען ווינקעלע. און א ברכה אויף זיי פאר דעם. נאָר אין דעם איצטיגען מאָמענט האָב איך זייער וואונש ניט געקענט ערפילען און איך האָב ערפילט דעם וואונש פון דעם על־טערען דור נאָר דעם, ווי איך האָב די יוגענד מיט גרויס מיה בערוהיגט.

איך האָב נערעדט וועגען דער נויטוועגדיגקייט פון אחדות אין ירושלים, און ווי שרעקליך איז דער פלאג פון פירוד הלבבות ביי זיי, אז אפילו אין דעם אייגענעם קרייז פון די חרדים הערשט א שרעקליכע שנאה צווישען די קוקיסטען און זאָנענפעלדיסטען. פאר די לעצטע איז דער גאון און צדיק קוק נאָך וועניג פרום, און דער פייער פון מחלוקת ברענט אהן אן אויפהער.

11. — אין דער חורבה פון רבי יהודה החסיד.

דינסטאג, 14-טען יוני.

דער יום טוב שבועות פון דעם יאָהר תרפ"א וועט אין מיין לעבענסלאַנג ניט פערגעסען וועלען פון מיין זכרון.

איך האָב געהאַט די עהרע און דאָס פערגענגיגען צו רעידען אין דער גרעסטער שוהל פון ירושלַים, אין חורבת רבי יהודה החסיד, אין דער געגענווארט פון דעם נציב העליון, רבי אליעזר בן מנחם סער הרברט שמואל.

עס האָט ווירקליך געפרעהט יעדעם אידיש האַרץ צו זעהן ווי דער העכסטער בעאַמטער פון ארץ ישראל זיצט מיט זיינע ברידער אין שוהל פון אַכט אוהר פריה ביז צוועלף בייטאָג און איז מתפלל גלייך מיט אַלעמען פאַר דער אויפלע־בונג פון אונזער פאָלק און לאנד. איך האָב באמערקט, דאָס וועט דער חזן האָט די קדושה געזאָגט מיט הארץ און האָט אויסגעשריען מיט א ווייגענדיגער שטימע די אַלטע צוויי טויזענד יעהרינע פראַגע: „מתי תמלוך בציון?" האָט זיך דאָס שעהנע געזיכט פון נציב פערוואַלקענט און אין זיינע אויגען האָט זיך אפ־געשפיגעלט די פערוועהטאַגדיגע פראַגע מיט איהר גאַנצע ביטערנים. עס איז קענטיג, אז די לעצטע אידישע בלוטפערגיסונג אין יפו דעם ערשטען מאי האָט אויף דעם נציב געמאַבט א שווערען איינדרוק און ער נעהמט א טיעפען אַנטהיל אין דעם פאָלקס שמערץ.

אונטער א חופה, צווישען דעם ארון קודש און דער בימה, איז ער געזעסען דער נציב אויף זעהר א שעהנעם שטוהל און פון בויד זייטען די צוויי גרויסע רבנים, רבי קוק פון דער רעכטער זייט און רבי יעקב מאיר פון דער לינקער זייט. עס האָט מיך דערמאַהנט די אַלטע היסטאָריע פון דעם ריש גלותא אין בבל מיט זיינע חכמים. עס איז געווען א הערליך בילד.

נאָך קריאת התורה איז דער גאון קוק אַרויף צום ארון הקודש און האָט גע־האַלטען זעהר א טיעפען פאַרטראַג לכבוד החג. דערנאָך האָב איך געדעדט ספע־ציעל צום נציב. איך האָב געדעדט אין העברעאיש און רבי יעקב מאיר האָט איבערזעצט אין פראַנצויזיש.

מיין רעדע איז געווען אן אפיעל צום נציב אין נאַמען פון פאָלק. איך האָב איהם ערקלעהרט, אז ער איז ניט נאָר דער נציב פון דער קליינער ארץ ישראל מיט איהרע זעקס הונדערט טויזענט אראַבער און א קאַרגען הונדערט טויזענט אידען, נאָר ער איז אויך דער נציב פון דעם גאַנצען פאָלק ישראל, וואָס איז צו־שפרייט איבער ארבע פנות העולם און צעהלט פיערצעהן מיליאָן, כן ירבו.

„נציב פון יהודה!" האָב איך אויסגערופען פון טיעפען האַרצען צו איהם, „דו ווייסט, טייערער נציב, אַז די השגחה האָט דיך בעשטימט פאַר א בעשיצער פון א נייער תקופה פאַר דעם פאַרוואָגעלטען וואַנדערער ישראל; דו פיהלסט, אַז מיליאָנען־מיליאָנען אויגען פון דיינע ברידער קוקען ארוים אויף דיין הילף, ווייל דו ביזט דער ערשטער נציב פון ארץ ישראל זייט דער ציים פון די רוימער, וואָס איז שוין באַלד צוויי טויזענד יאָהר. מיר ווייסען, אַז דיין שטעלע איז זעהר א שווערע, פעראַנטוואָרטליכע, אָבער דו מוזט פיהלען אימער דעם פּולס פון דיין געפּייניגטען פאָלק, דיינע אויערען מוזען אימער הערען גאָט׳ס אויסרוף צו יהושע בן נון: „חזק ואמץ אל תירא ואל תחת כי ד׳ עמך". און אויך אימער זאָלסטו געדיינקען דאָס בילד פון דעם אידישען נשיא נחמיה, וועלכער איז אויך געווען אין דיין שווערער לאַנג דורך די צרי יהודה ובנימין. בייידע, סיי יהושע און סיי נחמיה, האָבען געהאַט דעם זעלבען שיקזאל, וואָס דו האָסט איצט, און מיר האָפען, אַז דו וועסט אויספיהרען דיין הילינג מיסיאָן גלייך מיט זיי און אומקעהרען דאָס פאָלק ישראל צו ארץ ישראל.

„לעבען זאל דאָס פאָלק ישראל, ארץ ישראל און דער נציב ארץ ישראל!"

„היהד! היהד!" האָבען די טויזענדער צוהערער אויסגעשריען מיט בעגייסטערונג און אַפּלאָוז איז אויסגעבראָכען. אלטע און יונגע, פרומע און פרייע, אלע, אלע האָבען זיך בענאָסען מיט פריידענס טרעהרען. דאָס איז געווען א הייליגער בעגייסטערטער מאָמענט, וועלכער איז נאָך קיינמאל ניט געשעהן אין דער חורבה פון רבי יהודה ההסיד.

וועו איך בין אראָפגענאָגען פון דער בימה, איז דער נציב אויפגעשטאַנען פון זיין שטוהל, וואָס אונטער דער חופּת כבוד, און האָט מיט זיינע ביידע הענד געדריקט מיין האַנד. ער איז געווען גערוהרט ביז טרעהרען. ער האָט מיך האַרציג געראַנקט פאַר דעם גאָנצען עולם און האָט צו מיר געזאָגט אין ענגליש:

„דו ביזט דער מאָסטער, דו האָסט די בענאָבונג, דו האָסט די נאָנצע פערזאַמלונג און מיך גערוהרט ביז טרעהרען. העלף מיר! העלף שאָפען מעהר געדולד אין אונזער פאָלק. געדולד, געדולד — דאָס וואָס מיר בראָכען איצט אין אונזער צייט".

דער חזן בערדאָקי האָט זעהר האַרציג געדאַוונט מוסף און די שטימונג פון די מתפּללים ביי דער תפלה „ומפני חטאינו" איז אונמעגליך צו שילדערען.

נאָכ׳ן דאַווענען איז דער נציב מיט די רבנים, דוד יעלין און אַנדערע נכבדי העדה געגאַנגען צום האָטעל אמדורסקי אויף קידוש. ביי דעם טיש האָבען די רבנים און יעלין געהאַלטען זעהר האַרציגע רעדען און נאכהער האָט דער נציב געענטפערט אין ענגליש און דר. עליאש האָט איבערזעצט יעדען זאץ אין העברעאיש. דער נציב האָט געזאָגט:

„דער רעדנער פון אמעריקא, מר. מאסליאנסקי. האט מיך פערגליכען צו יהושע בן נון. עס איז מערקווירדיג, דאס נעכטען אבענד האט מיין פרוי, וועלכע שטודירט די לעצטע צייט די ביבעל אין העברעאיש, מיר אויפמערקזאם געמאכט אויף דער זעלבער שטעלע אין יהושע און האט מיך אויך ערמוטיגט אין דעם זעלבען זין. אבער, מיינע פריינד, איהר ברויכט צו פערשטעהן, אז יהושע האט מלחמה געהאלטען מיט זיין שווערד און דער אלמעכטיגער האט איהם גער האלפען. איך קען דאס ניט טהאן. מיין שווערד ליגט פערזיגעלט אין דעם פארלאמענט אין לאנדאן און די נאציאנען ליגן האט אויך א גרויסע דעה אויף איהם. ניט מיט דעם שווערד קענען מיר איצט בעקומען אונזער לאנד, נאר מיט פערנונפט, מיט וויסענשאפט און איבערהויפט מיט געדולד וועלען מיר בעקומען אונזער נאציאנאלע היים וועלכע די בריטישע רעגירונג האט אונז דורך באל־פור'ען פערשפראכען.

„וועז מיר זאלען האבען זעקס הונדערט טויזענד אידען דא און אראבער בלויז הונדערט טויזענד, דאן וואלט די גאנצע סיטואציאן זיך געענדערט. אבער די זאך איז אומגעקעהרט. זיי, די מעהרצאהל האבען זייערע טענות און ארגו־מענטען פון זייער שטאנדפונקט, און אלעם מוז אויסגעהערט ווערען מיט געדולד. און דאס, ליידער, פעהלט אונזער פאלק".

דער נציב האט פערלאזען דעם האטעל און איז בענעגענט געוואָרען פון אן עהרענוואך פון פאליציי. ער איז אווענק צופוס צו זיין פאלאץ אויף דעם הר הצופים.

איך האב פיעל נאכגעקלעהרט און נאכגעטראכט נאך דעם הערליכען מאמענט אין דער חורבה און נאך די רייד פון דעם נציב אין האטעל צום קידוש. איך בין די לעצטע אייניגע טעג געווען פול מיט ספקות, אבער די טרעהרען אין די אויגען פון דעם נציב אין שוהל און די טיעפע דורכדרינגליכע רייד זיינע ביים קידוש האבען מיך איבערצייגט, אז מיר האבען אין דעם נציב אייניעם פון די איבער־געבענסטע זיהן פון אונזער פאלק און אייניעם פון די הייסעסטע אנהענגער פון אונזער צוקונפט. ער רופט צו געדולד, געדולד, אלס צו דעם אייניציגען אנהאלטס פונקט אין דעם איצטיגען שווערען מאמענט. זיין פראנטוואָרטליכקייט פון דעם פאסטען דיקטירט איהם אזוי. ער פיהלט שמערצליך, וואס ער געפינט ניט די נויטיגע געדולד ביי אונזער פאלק אין דעם מאמענט. ער ווייל מיר זאלען האבען מיט איהם אייניזהעניש און בעגרייפען די שווערע סיטואציאן. און דאס דארפען מיר. אבער אויך ער, דער נציב, דארף פערשטעהן, דאס וועז דער גרעסטער טהייל פון אידישען פאלק געהט אף מיט בלוט זיבען יאהר נאכאנאנד; וועז צעהנדליגע טויזענדער פון אונזערע קינדער וואלגערען זיך אויף אלע וועגען און שטעגען, געהען מיט באדרפיסע פיס נאך דעם לאנד פון אונזערע האפנונגען און וועז זיי קו־מען צו די טויערען פון ארץ ישראל, זיינען זיי האלב פערשלאסען, און וועז אייי־

ניגע פון די גליקליכע אריינגעקומענע ווערען גע׳הרג׳עט אין מיטען העלען טאג פון ווילדע אראבער, ווי דאס איז געווען דער פאל אין יפו דעם ערשטען מאי — ווען ער נעהמט דאס אין בעטראכט, דאן דארף ער פערשטעהען, אז די געדולד ביי אונזער פאלק קען אין אזא מאמענט ניט אזוי געצוימט זיין ווי ער פערלאנגט און ווי עס וואלט טאקע, אפשר, נויטיג געווען פאר אונזערע אינטערעסען.

יא, געדולד מצד אונז איז נויטיג, אבער איינזעהעניש צו אונז איז אויך נויטיג, און א שטארקע האנד געגען די ארבישע רוצחים איז אודאי און אודאי נויטיג.

12. — די אנשטאלטען אין ירושלים.

מיטוואך, 15טער יוני.

מיר האבען באזוכט איבער צוואנציג אנשטאלטען אין ירושלים, אונטער זיי די אלע גרויסע ישיבות ווי „עץ חיים", „תורת חיים", „מאה שערים" און „שערי שמים".

די לעצטע איז אן אריגינעלע ישיבה און איך גלויב, אז זי האט צו זיך קיין גלייכען ניט אויף דעם גאנצען כדור הארץ. אין איהר ווערט געלערנט הויפט-זעכליך, „נסתר", די חכמת הקבלה נאך דער שיטה פון דעם אר״י הקדוש.

די ישיבה שטעלט פאר מיט זיך א מערקווירדיג בילד. אן ענגער, פאנטאסטישער חצר איז כולל די גאנצע „שערי שמים" מיט אלע איהרע אפטיילונגען. דא געפינט זיך די בית התפלה. דא איז די מקוה, ווען זיי געברויכען טענליך, דא שלאפען זיי אין די ענגע פינסטערע מערות, אהן א ברעקעל ליכט און לופט. און דאך פיהלען זיך די מקובלים אלע מאהל מונטער, בעשטראהלט פון זייער אמונה, און זיי זיינען ממשיך די השפעה פון דעם קוואל, וואס דער הייליגער אר״י האט געפעפעט. זיי האבען בקבלה, אז דער גרויסער אר״י הקדוש איז געבוירען געווארען אין יענעם קליינעם חצר און די מקוה איז די זעלבע, אין ווען ער האט זיך גע׳טובל׳ט.

איך און הרב זילבערסטאון זיינען איינגעלאדען געווארען צו זיי אויף א פשוט׳ע וואכעדיגע מנחה. גאט מיינער! זייער גדולה איז צו בעוואונדערען. די שמנה-עשרה בלחש האט געדויערט כמעט א שטונדע, ווייל יעדעם ווארט ווערט פון זיי ארויסגעשפראכען לאנגזאם ביז זיי זיינען מכוון אלע סודות, צרופים און כונות נאך דעם אר״י׳ס לעהרע נאך. די תפלה בלחש האט זיך גע-

ענדיגט אוּן חזרת־הש"ץ האָט זיך אָנגעפאָנגען פּוֹן רבי שמעוֹן׳ען אַליין, דעם רבי זייערען פּוֹן נסתר. דאָן האָבען מיר ערשט געזעהן, וואָס הייסט דאָוונען מיט כוונה. יעדער שם ומלכות פּוֹן יעדער ברכה איז אויסגעצויגען געוואָרען אויף מינוטען לאָנג, אוּן וועֶן ער האָט שוין אַרויסגערעדט דעם שם, איז עם געווען אין אַזא טאָן, ווי אַ זיעגער, וואָס האָט בעזיעגט אַ גרויסע פּעסטונג.

אָט אזוי לעבען די מקובלים המכונים, ווי זיי רופען זיך אַליין. זיי לעבען אין טיעפּע מערות פּוֹן דער ערד אוּן דערהויבען זיך מיט זייערע נשמות ביז אין די שערי שמים אַריין. אמת, די גופים זיינען ביי זיי שוואַך, די געזיכטער גלָ, ווי פּאַרמעט, די רוקענס איינגעבויגען, די מוסקולען ווייך אוּן ניט ענטוויקעלט. די יונגע־לייט זיינען אָלט געוואָרען פּאַר דער צייט, אָבער אין זייערע אויגען פלאַקערט עפּעס אַ מין בעזונדערער פייערל, וואָס מען געפינט עס זעלטען ביי אַנדערע. אַרימע הימעל־פליהער! אויף דער ערד האָבען די קיין חלק ניט מעהר ווי די מקוה האר"י...

די אָלע אַנשטאַלטען, וואָס מיר האָבען באַזוכט, האָבען אויף אונז געמאַכט אַ גוטען אייַנדרוק. די האַספּיטאַלס, די ישיבות, תלמוד־תורה׳ס, מושבי זקנים, די אינסטיטוציאָנען פּאַר בלינדע אוּן פּאַר וואָהנזיניגע אוּן אונהיילבאַרע, — זיי אָלע זיינען הויליג אוּן נוצבאַר. אבער וועֶן זיי אָלע זיינען קדש, זיינען די דריי בתי היתומים, וועלכע איך האָב באַזוכט, קדש קדשים. דאָס זיינען „דיסקינ׳ס „בית היתומים", אין וועלכע עס ווערט געלערנט אויסער די למודי קדש אויך פערשיעדענע אַרבייט; די „בית היתומות", אין וועלכע עס ווערט געלערנט האַנד אַרבייט, פערש עדענע קינסטלעריישע שטיקעריין, וואָס זיינען צו באַוואונדערען אוּן דער „בית היתומים ציון", אין וועלכען איך האָב געטראַפען אַ וואונדערבאַר בילד, אַ קליינעם „קבוץ גליות" פּוֹן קינדערלאַך פּוֹן פערשיעדענע לענדער, אשכנזישע, ספּרדישע, רוסישע, עסטרייכישע, פּוילישע אוּן רומענישע. עס גע־פינען זיך דאָ אויך אייניגע אסופים, קינדער, וואָס מען וויים ניט, וועֶר זייערע עלטערען זיינען, דיעזע אונגליקליכע שעפּעלאַך זיינען פּוֹן די גאַסען אין ירושלים אויפגענקליבען געוואָרען אין דער שרעקליכער צייט פּוֹן דער מלחמה.

דער גרינדער פּוֹן דיעזען וויכטיגען אַנשטאַלט איז דער בעוואוסטער כלל־טהוער, הרב אברהם יוחנן בלומענטהאַל, וועלכער האָט געווידמעט זיין גאַנץ לעבען פּאַר דיזער אינסטיטוציאָן. דער אַנשטאַלט געפינט זיך אין זעהר אַ שעהנער שכונה אין דעם בעריהמטען בוכאַריישען קוואַרטאַל, די הויז זעהט אוים ווי א פּאַלאַץ, מיט דעם נאָמען חפּצ׳עם הויז. הויך, גרוים אוּן ריין זיינען די צימערען, די לופט איז פּריש, די קינדערלאַך זיינען געזונדטע אוּן רייניע, פּרישע אוּן פרעהליכע. זיי האָבען געזונגען זעהר שעהנע העברעאישע שירים אין דער ספּרדישער הברה, די שפּראַך, וואָס פּאַרבינדט זיי איינער צום צווייטען, טראָץ

וואס זיי זיינען געבוירען געווארען ביי עלטערען, וועלכע רעדען פערשיעדענע שפראכען.

מיר האבען בעזונדערס די אמעריקאנער „הדסה" און זיינען ענטציקט געווארען פון דער ארדנונג אין איהר האספיטאל, וואס איז די געווען ראטהשילד־האספיטאל. די ארבייט פון דער „הדסה" איז אן אויסגעצייכענטע און זי ברויכט זעהר פיעל נוצען. מיר האבען געפונען דארטען הונדערטע מענשען, קראנקע, שטעהען און ווארטען אויף מעדעצינישע הילף אין דעם קליניק. די דאקטוירים און די שוועסטערען בעהאנדלען זיי מיט ליעבע און איבערגעבענהייט. די „הדסה" האט צווייגען פון איהר נאבעלער ארבייט אין צפת און אין טבריה, אין יפו און אין אלע קאלאניעס. אן דער שפיצע פון „הדסה" שטעהט די נאבעלע הענריעטא סזאלד פון אמעריקא. ווי א מלאך פון הימעל וואכט זי איבער דעם אנשטאלט. מיט אידעאלער איבערגעבענהייט ארבייט זי זעהר שווער מאג און נאכט. הענריעטא סזאלד איז ווירקליך דער שטאלץ פון אמעריקאנער פרויען און איהר ארבייט אין „הדסה" ווערט מיט גאלדענע אותיות פארשריבען ווערען אין דער געשיכטע פון דער ציוניסטישער בעוועגונג.

איבער פיער טויזענד יתומים ווערען געשטיצט אין ארץ ישראל פון די אמעריקאנער אידען. דער גרעסטער טייל ווערט געהאלטען ביי זייערע מוטערס די אלמנות, אדער ביי זייערע קרובים.

מר. גאלדסמיט, א האלענדישער איד, און מיט בערגער, די פערוואלטערין פון די יתומים, האבען אונז ארויסגעפיהרט אויך אין דעם „בית חינוך עורים", וואו מרדכי לדרד איז דער סופעראינטענדענט. מיר האבען געפונען דארט צעהנדליגע בלינדע פון פערשיעדענעם אלטער, פון קליינע זעקס־יעהריגע קינדער ביז עלטערע מענער, וועלכע ארבייטען פערשיעדענע ארבייטען מיט א זעלטענעם סיסטעם. דער אנשטאלט איז ווירקליך לויבענס־ווערטה. אבער ליידער איז ער אין זעהר א שלעכטער לאגע, ווייל מען האט דעם אנשטאלט גאלאזט וויסען פון דער דזשאינט דיסטריבויושאן קאמיטע, אז זיין הילף ענדיגט זיך דעם ערשטען יולי. די עקזיסטענץ פון דעם אנשטאלט איז אין געפאהר.

דער „בית החולים לחולי הרוח", אונטער דער לייטונג פון מרת יעלין איז אנערקענט פון דער רעגירונג פאר א נאבעלע און נוצבארע אינסטיטוציאן. זעהר פיין און ערהאבען איז דער „בית היתומים דיסקין". דער אלטער גאון זעהט מיט אלע זיינע קרעפטען, דאם עם זאל די צווייי הונדערט יתומים נארניט פעהלען.

דער „וער הסיוע", ווי זיי רופען אן די „דזשאינט דיסטריבויושאן קאמיטע", האט דורך דעם פערוואלטער דר. דע־סאלא פול בוכשטעבליך גערעטעוועט דעם ישוב אין ירושלים אין דעם שרעקליכען קריזים נאך דער מלחמה. אויסער די פיער טויזענד יתומים און יתומות און אויסער דעם „בית חינוך עורים", וואס

זיינען אין נאנצען אויסגעהאלטען געווארען פון דעם גרויסען הילפס קווא׳ פון אמעריקא, זיינען אויך געשטיצט געווארען טויזענדע און טויזענדע אידישע נפשות, וועלכע וואלטען זיכער געווען אויסגענאנגען פון הונגער. לריידער אבער האט אויך דער גרויסער קווא׳ אנגעפאנגען אויסצוטריקענען און ביסלעכווייז הערט אויף די שטיצע. און איין גאט ווייס דעם שיקזא׳ פון דעם ירושלים׳ער ארימען ישוב.

דער „ועד הדתי", וועלכער איז אויסגעהאלטען געווארען פון דער סענטרא׳ קאמיטע אין ניו יארק מיט צהן טויזענד דאלאר מאנאטליך, פון וואס מען האט געשטיצט די רבנים, מורים, מלמדים און לומדי תורה, האט זיך אויך בעקלאגט אז פון פסח אן האבען זיי זייער שטיצע ניט ערהאלטען. הרב קוק מיט דעם ועד הרבנים והישיבות האבען געקייבעלט נאר ניו יארק אין אונזער געגענווארט און מיר האבען אויך אונטערגעשריבען אויף דעם הילפס־געשריי.

13. — מיר געזעגענען זיך מיט ירושלים.

דאנערשטאג, 16טער יוני.

אין ירושלים איז מען שטארק אויפגעבראכט געגען דער נאנצער טעטיג־קייט פון דעם ועד הצירים. מען באשולדיגט איהם, אז ער האט נאר ניט אויפגעטאן זייט דער באלפור דעקלאראציע. מען זאגט, אז די פראזען און חגיגות האבען בלויז צוריצט די ארבעבר און פון דעם איז ארויסגעקומען די לעצטע געשעהענישען אין יפו און אין די קאלאניעס. מען בעשולדיגט די פיהרער, אז מען האט ניט פארשטאנען ווי צו באגעהן זיך מיט די ארבעבר און אז מען האט זיי אויפמערקזאם געמאכט, אז מיר מוזען זיך רעכענען מיט זייערע זעקס הונדערט טויזענד איינוואוינער געגען אונזערע קנאפע הונדערט טויזענד, האבען זיי ג־ענטפערט „הארץ לנו היא" און מיט די אומשטענדען זיך ניט געוואלט רעכענען.

די קריטיק געגען ועד הצירים, וואס מיר קומט דא אוים צו הערען, שיינט צו זיין שטארק בארעכטיגט. אבער געהן אזוי ווייט ווי ארויפווארפען די גאנצע שולד פאר די שרעקליכע געשעהענישען אויף די חגיגות אדער ארויסרופענדע האלטונג פון פיעלע ציוניסטען איז שוין צופיעל. די שרעקליכע געשעהעניסען לעצטענס אין יפו און אין די קאלאניעס האבען פיעל טיפערע פאליטישע טעמים און זיינען קענטיג געהעצט געווארען מעהר דורך אויסערליכע שונאים איידער דורך אראבישע אונצופרידענהייט.

די ראשי המזרחים, פראפעסאר פיק, דר. שעהנפעלד און אנדערע האבען געמאכט א באנקעט אין אמדורסקי׳ס האטעל פאר דעם נציב׳ס ברודער, סער

סטוארט סעמיועל. אלע גרויסע רבנים, די ספרדישע און די אשכנזישע בראשם הרב קוק, זיינען געווען אנוועזנד, אלע האבען געוועדט לכבוד דעם גאסט. הרב קוק איז געווען דער הויפט רעדנער.

ווען איך בין אויפגערופען געוואָרען צו רעדען, האב איך געוועדט צו דער שטאָדט ירושלים. איך האב דערמאָהנט איהר גרויסקייט פון אמאל און גע־שילדערט איהרע אומגליקען זייט דער ציים, וואָס דער רוימישער אדלער האט זיין שארפען שנאבעל אין איהר ברוסט אריינגעשטאָכען, און ווי דארף זי זיך פרעהען, ירושלים יעצט, ווען זי האט דערלעבט צו זעהן ווי איהרע קינדער פון אלע וועלט טיילען קעהרן זיך אום צוריק צו איהר און, אז איינער פון איהרע גרעסטע זיהו, דעם גאסט׳ס ברודער, זיצט אין וויהעלם׳ס פאלאץ אויף דעם הר הצופים אלס מושל אין איהר! א האַרציגען דאנק האב איך אפגעגעבען צו סער סטוארט סעמיועל פאר זיין גוטער ארבייט פאר זיין פאלק, פאר זיין טעטיגקייט אין פוילען ניט לאנג צוריק און פאר זיין רעפאָרט צו דער בריטישער רעגירונג.

פרייטאג, 17טער יוני.

איך האב געהאט אייניגע זעהר אנגענעהמע וויזיטען. עס האבען מיך בעזוכט אין האטעל די לעהרער פון דעם סעמינאר, דר. מאהליוער, זוטא און בארוכאוו. יעדערער פון זיי איז גרויס אין זיין וויסענשאפטליכען געביט, יע־דער פון זיי טראָגט אויף זיך א גרויסען טיל פון דער ציוניסטישער בעוועגונג.

איך האב אויך געהאט וויזיטען פון מיין יוגענד־פריינד ליב יפה, דער פאעט און רעדאקטאָר פון „הארץ", מיט זיין פרוי און אויך פון דר. קלויזנער און זיין פרוי. איך האב זיי צוריק בעצאהלט א וויזיט אין זייערע הייזער און מיר האבען פערבראכט אינטערעסאנטע שטונדען אין עראינערונגען פון יונגע יאהרען.

איך האב בייגעוואוינט אן אסיפה, צו וועלכער דער בעוואוסטער שריי־בער ר׳ בנימין רדלר האט מיך איינגעלאדען. די אסיפה איז פארגעקומען אין דער ספריה און עס האט זיך געהאנדעלט וועגען „הגנה עצמית", זעלבסטשוץ. עס איז געווען זעהר און זעהר א שווערער מאמענט דאס בייצואוואוינען. די שרעקליכע געשעהענישע איז יפו און איז די קאלאניעס האבען שווער געווירקט אויף די ירושלים׳ער אידען און זיי זוכען מיטלען צו בעשיצען זיך פון די בעסטי־אלישע אראבער. די שטימונג איז געווען א ניעדערגעשלאגענע. עס זיינען גע־זעסען בעלי־בתים, סוחרים און מענשען מיט ליטעראריש נעמען, אלע מיט געבויגענע קעפ. איך האב זיך ענטזאגט צו רעידען. עס איז מיר געווען שווער.

הגנה עצמית אין ירושלים!

זונטאג, 19טער יוני.

זעהר א גרויסער עולם האָט זיך אויפגעוואמלט אין חורבת רבי יהודה החסיד, וואו דעם נציב׳ס ברודער האָט געדאוועט. איך בין געווען איינגעלאדען צו קומען רעדען, אבער, ליידער, האָט מיר מיין געזונד עם ניט ערלויבט. איך בין מיט מיין פרוי און הרב סילבערסטאון פון וואשינגטאן געגאנגען דאוונען צום כתל המערבי און זיך געזעגענען מיט דער הילליגער וואנד, דעם זכר פון אונזער גרויסקייט, דעם זכר פון אונזער חורבן.

מיר האבען דאָ געטראפען א קליינעם קבוץ גליות. אָט שטעהען א גרופּע תימנ׳ער אידען מיט זייערע פרויען און קינדער, אלע האלטען סדורים אין די הענד און זיינען מתפלל אויף זייער דיאלעקט מיט א געוואלטיגער השתפכות הנפש און שרייען אוים מיט מורא׳דיגער קראפט דעם „אור חדש על ציון תאיר". ניט ווייט פון זיי שטעהען איניגע ספרדישע אידען און דאוונען האַרציג מיט דעם ספרדישען חן און רוהיגקייט. איבער דעם קליינעם חצר געהן אום הין און צוריק א פּאָר צענדליג אשכנזישע אידען, אנגעטאָן אין ירושלים׳ער טראכט אין די פערשיעדענע שרייענדיגע קאָלירטע לאנגע זשופּיטשעס, מיט שטרוימלעך אויף זייערע קעפּ, און ברעכען דאָס הארץ מיט די מזמורי תהלים, וועלכע זיי זאָגען ארוים מיט א מין מתיקות. ניט ווייט פון אונז איז געשטאנען אן אלטער בוכארער איד מיט זיין גאנצער פאמיליע, און דער אינגסטער זוהן זיינער, א אינגעלע פון א יאָהר צוועלף, האלט א סידור און גיסט זיינע הייסע יונגע טרערהרען איבער זיין שהנעם פרישען פּנים און מורמלט „ותחזינה עינינו בשובך לציון".

מיר זיינען צוגעצויגען געוואָרען צו דער הילליגער וואנד אזוי ווי צו אן אלטער ליעבער מוטער. מיר האבען זיך צוגעטוליעט צו די אוראלטע שטיינער און האבען מיט געפיהל, מיט טרערען, מיט מתיקות געדאוועט. קיינמאל אין לעבען האָב איך ניט געפיהלט דעם געשמאק פון א הילליגער תפלה, ווי אין דעם שבת.

מיר האבען געענדיגט דאוונען, און מיר האבען געפיהלט, אז דאָס שטעהען מיר צום לעצטען מאהל דאָ ביי דער הילליגער וואנד. מיר זיינען מיט די געזיכטער צוגעפאלען צו דער קאלטער וואנד און אונזערע ליפּען האבען זי באדעקט מיט הייסע קושען. א, קאלטע הילליגע שטיינער! וויפיעל מאָל הייסע טרערהרען האָט איהר שוין אויסבעקומען פון די אלע קינדער ישראל׳ס!

רוהיג, שטיל, מיט די הילליגסטע געפיהלען האבען מיר געגומען אפּשייד פון דעם וואנד. פלוצלונג דערנעהנטערט זיך צו אונז א יונגע פרוי, און מיט פאראוויינטע אויגען, און פרעגט אונז אין רוסיש אויב מיר פארשטעהען איהר שפראך. יא, מיר פארשטעהען, אבער ווער איז זי?

„איך בין מיט אייך פון איין פאלק און ניט פון איין פאלק", ענטפערט די יונגע פרוי: „אבער דער אונגליק אונזערער און דער שיקזאל איז דער זעלבער. איך בין א „קראית", א קאראאימקע. אונזערע עלטערן האבן זיך צוטיילט אין זייערע רעליגיעזע מיינונגען, אבער די שונאים אונזערע אין דער לעצטער צייט מיט זייערע רדיפות פאראיניגען אונז ווידער".

זי האט אונז אוועקגעפירט אין דער קליינער אלטער קאראימסקער שוהל, ניט ווייט פון כתל המערבי. די שוהל איז שוין אלט איבער צוועלף הונדערט יאהר. א בראנענער טאוועל לכבוד דעם „נשיא ענן" זייערען איז אייניגע מויערט אין וואנד. די שוהל איז לעער, וויסט און כמעט פארלאזען, ווייל פון דער גאנצער געמיינדע זייערער זיינען פערבליבען ניט מעהר ווי פינף פאמיליעס.

איך האב דעם היינטיגען טאג געווידמעט די שולען. איך האב בעזוכט דעם סעמינאר, וואו מר. דוד יעלין, דר. מאהליווער, בארוכאוו און זוטא זיינען די לעהרער. איך האב בייגעוואוינט ווי מען לערנט פיעלע געגענשטענדע, ווי תלמוד, תנ"ך, פיזיק, כעמיע און געאגראפיע, אלעס אין העברעאיש מיט א פאלשטענדיגער טערמינאלאגיע ווי אין אלע לעבעדיגע שפראכען. פון דאנען בין איך מיט הער יעלין אווועק בעזוכען די לעמעל שולע. עס איז א פראכטפאלע געבויידע, עס הערשט דארט א שהנע ארדנונג. די קינדער זיינען פריש און מונטער. איך האב בייגעוואוינט א לעקציע אין אלגעמיינע געשיכטע, וואס די טאכטער פון מר. אוסישקין אונטעריכטעט מיט פיעל זאר־קענטנים.

מיר האבען בעזוכט דעם „בית הספר לבנות" פון דער מזרחי, ווי אויך דעם „בית המדרש למורים". זיי זיינען זעהר גוטע אינסטיטוציאנען, די קינדער לערנען דארט אויך פלייסיג האנד ארבייט, און דאס איז זעהר נויטיג. אויף א זעהר הויכער מדרגה שטעהט דער למוד פון תלמור אין דעם לעהרער אינסטיטוט. דער לעהרער פון תלמוד איז דא מר. ליפשיץ.

אין אבענד זיינען מיר איינגעלאדען געווארען פון דעם ראש ועד העיר, מר. דוד יעלין, צו דער אסיפה פון ועד הפועל, וואס איז ספעציעל לכבוד אונז גערופען געווארען. די אלע פערהאנדלונגען קומען, נאטירליך, פאר אין העברעאיש, מיט די אלע פארלאמענטארישע געוועצע, לעבעדיג צוזי ווי אין אלע לעבעדיגע שפראכען.

הערר יעלין האט מיך אויפגעפאדערט צו ערקלעהרען פאר דעם ועד אין וואס בעשטעהט די שפאלטונג צווישען די אמעריקאנער ציוניסטישע פיהרער און די אלוועלטליכע. איך האב זיין פערלאנג ערפילט און ערקלעהרט, אז די גאנצע מחלוקת איז ניט קיין פערזענליכע, נאר א קאמפף פון צוויי שיטות, צוויי פערשיעדענע מעטאדען, וועלכע קענען ניט הארמאנירען איינע מיט די אנ־

דערע. ציוניזם, וואס האט זיין יניקה אין חדר און אין חבת ציון, קאן ניט האר־מאנירען מיט דעם נייעם קאלטען געשעפטמעסיגען ציוניזם, וועלכער איז באשא־פען געווארען די לעצטע צייט.

מאנטאג, 20טען יוני.

עס איז געווען פינף אוהר אין דער פריה. איך בין נאך אמאל ארויף אויף דעם דאך פון אמדורסקי׳ס האטעל צו טאן נאך איין בליק, דעם לעצטען בליק, אויף אונזער הייליגער שטאדט. וויעדער איז פאר מיר די שענהע געטליכע פאנאראמע. אט זיינען די הייליגע בערג, דער הר הבית, הר הזיתים, הר הצופים; און אט אויף דער אנדערער זייט דער הר ציון מיט דעם מגדל דוד ביי דעם שער יפו. די ארץ ישראל׳דיגע זון האט שוין געשיינט אין פולער פראכט. זי האט ניט געקארנט איהרע גאלדענע שטראהלען צו בעלייכטען די אלע הייליגע פלע־צער און זיי נאך מאכען הערליכער און רייצענדער אין דעם מאמענט, וועו א גלות־קינד נעהמט פון זיי אפשיעד אין טיעפען וועה און ביינקעניש.

זיי געזונד, הייליגע ירושלים. זאל גאט געבען, אז איך זאל נאך זוכה זיין אויף מיינע עלטערע טעג דיך צו זעהן אין א בעסערען און רוהיגערען צושטאנד, ווי איצט. וועו געבויט פון דיינע קינדער און זיי א געטרייע מוטער צו דיינע היימלאזע קינדער פון דער גאנצער וועלט.

זיי געזונד, דו מוטער ציון, איך קניע פאר דיר און קוש דיין ערד.

דער צוג טראגט מיך פון ירושלים נאך מצרים.